॥ ॐ अर्हम् ॥

બ્રહ્મચારિણી
મહાસતી ચંદનબાલા

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય

પૂજ્યશ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજશ્રીનાં
વ્યાખ્યાનોને આધારે સંપાદિત 'સતી ચંદનબાલા'
પુસ્તકનો અનુવાદ

श्री आचार्य विनयचन्द्र ज्ञान भण्डार, जयपुर

પ્રકાશક
શ્રી મહાવીર જૈન જ્ઞાનોદય સોસાયટી
રાજકોટ

: પ્રકાશક :
શ્રી મહાવીર જૈન જ્ઞાનોદય સોસાયટી
રાજકોટ

પ્રથમાવૃત્તિ ◻ ◻ પ્રત ૨૨૫
વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૩ 卐 વીર સંવત્ ૨૪૬૩

મુદ્રક
શ્રી સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મણિલાલ છગનલાલ શાહે
છાપ્યું ઠે. પાનકોર નાકા—અમદાવાદ

શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સમુદાયના ગૌરવસમા શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય પૂજ્યશ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજશ્રીએ જોધપુર તથા રતલામ ચાતુર્માસ દરમ્યાન, જૈન સાહિત્યમા ઘણુ ઉચ્ચ સ્થાન ધરાવનાર સતી-શિરોમણિ ચન્દનબાલાની ધર્મકથા ઉપર જે પ્રભાવોત્પાદક અને જીવનોપયોગી વ્યાખ્યાનો ફરમાવેલ હતા, તે વ્યાખ્યાનોને આધારે "સતીશિરોમણિ વસુમતિ યાને સતી ચન્દનબાલા" એ નામનું એક અતિ ઉપયોગી પુસ્તક, શ્રી હિતેચ્છુ શ્રાવક મંડળ, રતલામ તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવામા આવેલ છે આ પુસ્તકમા આવેલ વસ્તુસામગ્રી ગુજરાતી જનતાને માટે ઘણી જ ઉપયોગી જણાતા તેનો ગુજરાતી અનુવાદ કરાવી પ્રસિદ્ધ કરવાનું યોગ્ય ધારવામા આવેલ છે

આ પુસ્તકમાં બ્રહ્મચર્યનો આદર્શ અનેક દૃષ્ટિએ છણાએલો હોઈ અને આ પુસ્તક જનતાને ખાસ ઉપયોગી હોવાથી તેનો વધારેમા વધારે પ્રચાર થાય અને આર્યસન્નારીનો જીવન-આદર્શ સ્ત્રીસમાજના ઉત્થાનમા માર્ગદર્શક નીવડે એ ભાવનાથી પ્રેરાઇને નીચે લખેલી દરેક બહેનોએ રૂ ૨૧૦ ની રકમ આપવાની ઉદારતા બતાવેલ છે, તે ખાતે તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે. સદરહુ બહેનોના શુભ નામ નીચે પ્રમાણે છેઃ—

૧ શ્રી અમૃતલાલ રાયચંદ ઝવેરીના ધર્મપત્ની શ્રીમતી કેશરબાઈ, મુબઇ

૨ શ્રી રતનચંદ ગગલચંદના ધર્મપત્ની શ્રીમતી ચંપાબાઈ, મુબઇ

૩ શેઠ તારાચંદજી ગેલડાના ધર્મપત્ની શ્રીમતી રામસુખીબાઇ, મદ્રાસ

૪ દીપચંદજી ખીવસરાના ધર્મપત્ની શ્રીમતી ભીખીબાઈ, મદ્રાસ

૫ શેઠ નગરાજજી પિત્તળીઆના ધર્મ પત્ની શ્રીમતી આનંદકુંવરબાઈ રતલામ

૬ શેઠ હીરાભાઈજીના માતુશ્રી શ્રીમતી હેમકુંવરબાઈ જાઓરા

૭ શ્રીમાન્ શેઠ નથમલજી પિત્તળીઆની ધર્મ પત્ની શ્રીમતી પ્રતાપ કુંવરબાઈ રતલામ

ઉપર પ્રમાણે પ્રત્યેક બહેનોએ એક એક હજાર પ્રતિની કીમતના આશરે અર્ધ પૂરતી રકમ દેવાની ઉદારતા બતાવવાથી આ પુસ્તકની હિન્દી આવૃત્તિની ૫ નકલો શ્રી રતલામ હિતેચ્છુ શ્રાવક મંડળ તરફથી પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ છે અને ગ્રાહકોની તરફથી આ ગુજરાતી આવૃત્તિની ૨ નકલો છપાવવામાં આવેલ છે

આજ નારીધર્મના પાલન માટે ધૈર્ય સાહસ ત્યાગ સહનશીલતા અને દઢતાનો આદર્શ બતાવવા માટે સતી મદનરેખાની કથા અદ્વિતીય છે આ બાબતમાં પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજશ્રીએ વિદ્વત્તાપૂર્ણ સુંદર રીતે જે વિચારો દર્શિત છે તે દરેક વાચકનું ખાસ લક્ષ ખેંચનાર બને છે

આ પુસ્તકનો ગુજરાતી અનુવાદ શ્રી શાન્તિલાલ વનમાળી શેઠ (ન્યાયતીર્થ) તથા શ્રી જયંતીલાલ સંઘવી દ્વારા કરાવવામાં આવેલ છે જે અનુવાદકદ્વારા તે મહાનુભાવોએ હિંદી ઉપરથી સરળ ગુજરાતી ભાષામાં બહુ સુંદર રીતે અનુવાદ કરેલ છે જેની નોંધ લેતાં બહુ આનંદ થાય છે તેમ છતાં કોઈ જગ્યાએ દૃષ્ટિદોષથી ભૂલ રહેલી માલૂમ પડે તો તે માટે પ્રકાશક ક્ષમાર્થી છે

વિજયાદશમી, ૧૯૯૩
રાજકોટ

ચુનીલાલ નાગજી વોરા
વ્યવસ્થાપક

પ્રસ્તાવના

—:o:—

આ કોઈ નવલકથા નથી તેમ નવલકથાની દૃષ્ટિએ આ લખવામાં પણ નથી આવેલ પણ બ્રહ્મચર્યનો આદર્શ જનસમાજ સમક્ષ ઉપસ્થિત કરવા માટે એક જનપદકલ્યાણી બ્રહ્મચારિણી મહાસતી ચન્દનબાળાની જુના જમાનાથી ચાલી આવતી એક જૈન ધર્મકથાનું અત્રે નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

આ ધર્મકથાને વ્યાખ્યાનરૂપે જનસમાજ સમક્ષ ઉપસ્થિત કરનાર અને ધર્મકથાનો મર્મ સમજાવનાર શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સમાજના સુપ્રસિદ્ધ ધર્મનાયક પૂજ્યશ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજ સાહેબ છે તેમની વ્યાખ્યાનશૈલી અને પ્રતિપાદનશૈલી કેવી યુગાનુસારી અને સચોટ અસર કરનારી છે તે આ ધર્મકથાના ધર્માખ્યાનથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે. આ ધર્મકથા વ્યાખ્યાનની દૃષ્ટિએ વર્ણવવામાં આવેલ છે અને તે જ દૃષ્ટિએ અત્રે ઉતારવામાં આવેલ છે એટલે એના લેખનક્રમમાં વિચારબદ્ધતા જળવાઈ ન હોય તે સ્વાભાવિક છે

કાળચક્રની ગતિ ચલાવતો સૂર્ય દરરોજ ઊગે છે અને આથમે છે છતાં તે કંટાળો આપતો નથી તેમ તે બહુ જૂનો થઈ ગયો છે એટલે કોઈ રુચિભંગ પણ કરતો નથી પણ જીવનમાં પ્રાણ પૂરનારો અને જીવનપ્રકાશ પાથરનારો તે 'નિત્યનૂતન' ગણાય છે તેવી જ રીતે બ્રહ્મચર્ય એ બ્રહ્મસૂર્ય છે જીવનમાં તેજપ્રભા પાથરનારો અને અજ્ઞાનતિમિરને ભેદનારો તે શાશ્વત સૂર્ય છે

આવા નિત્યનૂતન બ્રહ્મસૂર્યની જીવનપર્યન્ત ઉપાસના કરનાર અને બ્રહ્મમૂર્તિ જનપદકલ્યાણી બનનાર મહાસતી ચન્દનબાળાની આ ધર્મકથા છે સતી ચન્દનબાળાએ બ્રહ્મચર્યને ઉચ્ચ આદર્શ તરીકે જીવનમાં તાણાવાણાની માફક વણ્યુ હતુ અને જીવનની અન્તિમ ઘડી સુધી તેનું અખંડ પાલન કરી દેશ, સમાજ અને ધર્મનું કલ્યાણ કરી જીવનસિદ્ધિ સાધી હતી.

તલવારની ધાર જેવા તીક્ષ્ણ અને પુષ્પની માળાની સમાન મૃદુ એવા આ બ્રહ્મચર્યના આદર્શને સતી મદનમાળાએ ચારે બાજુ પરિભ્રમણ કરી જનસમાજ સમક્ષ મૂક્યો હતો અને અનેક સત્પુરુષોએ આ આદર્શને જીવનમાં સ્વીકાર્યો પણ હતો. ભગવાન મહાવીરે પણ ક૨ જેવા મોટા સામ્રાજ્યનું નાયિકાપદ તેમને આપી તેમનું સન્માન કર્યું હતું. આ બ્રહ્મચારિણીની મહિમા જૈન સત્સાહિત્યમાં ઠેકઠેકાણે ગાવામાં આવી છે.

વાસ્તવમાં બ્રહ્મચર્યનો આદર્શ સ્ત્રીઓ કે પુરુષો બન્નેને માટે સમાન જ છે. બન્નેમાં બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ છે એટલું જ નહિ પણ પુરુષોની અપેક્ષાએ સ્ત્રીઓ બ્રહ્મચર્યનું પાલન સુચારુરૂપે કરી શકે છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં એવાં ઘણાં ઉદાહરણો મળી આવે છે કે જેમાં સ્ત્રીઓએ બ્રહ્મચર્યથી પતિત થતા પુરુષોને બ્રહ્મચર્યમાં સ્થિર કર્યા હોય. સતી રાજીમતિ અને કોશા ગણિકા વગેરેનાં ઉદાહરણો પ્રસિદ્ધ જ છે. ભગવાન મલ્લિનાથે સ્ત્રી હોવા છતાં અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળી તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. સ્ત્રીઓ પણ બ્રહ્મચર્યની સાધના કરવામાં પુરુષોથી જરા પણ ઉતરતી નથી એનું આ પ્રબળ પ્રમાણ છે.

બ્રહ્મચર્યનો આદર્શ અતિ ઉચ્ચ હોવા છતાં, બધા પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળી જ શકે કે બધાએ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવું જ જોઈએ એમ કહી ન શકાય. બ્રહ્મચર્ય એ ઉત્સર્ગ માર્ગ છે પણ જે એ માર્ગે જઈ શકે એમ ન હોય તો અપવાદરૂપે મર્યાદાપૂર્વક બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ આવશ્યક છે.

સદાચારની દૃષ્ટિએ મનુષ્યજીવન મુખ્ય બે વિભાગોમાં વહેંચાયેલું છે. એક પૂર્ણ બ્રહ્મચારી જીવન અને બીજું અપૂર્ણ અર્થાત્ મર્યાદિત બ્રહ્મચારી જીવન. જેઓ ગમે તેવી અવસ્થામાં વીર્યને નષ્ટ થવા દેતા જ નથી, તેઓ પૂર્ણ બ્રહ્મચારી જીવન ગાળે છે. જેઓ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળી શકતા નથી પણ સાથે વીર્યનો દુરુપયોગ પણ થવા દેતા નથી પણ વિવાહ કરી મર્યાદાપૂર્વક ગાર્હસ્થ્યજીવન ગાળે છે તેઓ અપૂર્ણ બ્રહ્મચારીઓ છે. જે લોક

પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળતા નથી અને મર્યાદિત બ્રહ્મચર્ય પણ સ્વીકારતા નથી, પણ દુરાચાર સેવે છે અને વીર્યનો દુરુપયોગ કરે છે તે લોકો મનુષ્યકર્તવ્યોથી પણ પતિત છે

જે લોકો વિવાહ કરી મર્યાદાપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરે છે તેમની ગણના પાપાત્માઓમા થઈ જ ન શકે. પણ જેઓ પોતાને પૂર્ણ બ્રહ્મચારી કહેવડાવે છે છતા છૂપીરીતે દુરાચાર સેવે છે તેઓ માત્ર દેખાવના જ ધર્માત્મા છે પણ વાસ્તવમા તો તેઓ પરિપૂર્ણ પાપાત્મા જ છે

આ દૃષ્ટિએ જો પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન થઈ શકે એમ ન હોય તો વિવાહ કરવો એ એકાન્ત અધર્મ નહિ પણ ધર્મ જ છે. તેમ છતા એ તો માનવુ જોઈએ કે, બ્રહ્મચર્ય એ ઉત્સર્ગ માર્ગ છે અને વિવાહ એ અપવાદમાર્ગ છે વિવાહ અને બ્રહ્મચર્યનો અર્થ, તેની મર્યાદા, તેના કર્તવ્યો, તેની કાર્યસિદ્ધિ વગેરે પ્રશ્નોનો તથા વૈવાહિક જીવન સાથે સબધ ધરાવતા સંતતિનિયમન, સતાનપ્રેમ, સ્ત્રીપુરુષની સમાનતા આદિ પ્રશ્નોનો પણ આ ધર્મકથામા સ્પષ્ટ ઉકેલ કરવામા આવ્યો છે

અતમા આ ધર્મકથા છે તેનુ નિરૂપણ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ નહિ પણ ધર્મસાહિત્યની દૃષ્ટિએ કરવામા આવ્યુ છે એટલે એ જ દૃષ્ટિએ આ પુસ્તકને વાચવા-વિચારવાનો અનુગ્રહ કરવામા આવે છે

પ્રસ્તુત પુસ્તકને ગુજરાતીમા ઉતારવા માટે શ્રીમાન્ દુર્લભજીભાઈ ઝવેરીએ મને પ્રેરણા આપી છે તે માટે તેમનો હું ઋણી છુ આ પુસ્તકના અનુવાદનમાં શ્રી જીવણલાલ સઘવીએ સક્રિય સહકાર આપી મારા કાર્યમાં ભાગીદારી નોધાવી છે તે માટે તેમનો તથા શ્રી ધીરજલાલ ધનજીભાઈ શાહે તથા ગૂર્જર ગ્રન્થરત્ન કાર્યાલયના માલીક શ્રી શંભુભાઈ જગશીભાઈ શાહે પ્રુફશોધનમા તથા વ્યવસ્થામા જે સહકાર આપ્યો છે તેમના આભારની નોધ લેતા મને હર્ષ થાય છે

રાજકોટ
વિજયાદશમી ૧૯૯૩

શાન્તિલાલ વનમાળી શેઠ

બ્રહ્મચારિણી

[સતી ચંદનબાલાની ધર્મકથા]

卐

'तवेसु वा उत्तम बंभचेरं'

'તપોમાં ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય'–શ્રી જિનાગમ

પ્રકરણાનુક્રમ

: પ્ર ક ર ણ :

[૧]

વીરબાલા વસુમતિ

જનની તો જણી છૂટે, પૃથ્વી પાળતી પોષતી,
એ જન્મભૂમિને ખોળે, જીવન મૃત્યુ જોડજો

આજ ભવ્ય ભારતવર્ષના અંગભૂત અંગદેશમાં, ચંપાપુરી નામની વિશાળ અને સમૃદ્ધ રાજનગરી હતી તે રાજનગરી ગગનચુંબી હવેલીઓ, મોટા મોટા બજારો, સુંદર વનો, ઉપવનો અને જળાશયો વગેરે કૃત્રિમ તેમજ પ્રાકૃતિક રચનાઓથી, જોનારનુ મન હરી લે એવી મનોહર અને આંખને ઠારે એવી રળિયામણિ હતી

ચંપાનગરીનો આસપાસનો પ્રદેશ ઘણો જ ફળદ્રુપ અને ઉપજાઉ હોવાથી તેની ચારે બાજુ અનેક નાના મોટા ગામડાંઓ વસેલા હતા અને તેથી ચંપાનગરી વ્યાપારનું મુખ્ય કેન્દ્ર બની ગઈ હતી ગ્રામલોકો હટાણું કરવા તથા ધનધાન્ય વગેરેની લેવડદેવડ કરવા ચંપાનગરીમા આવતા જતા હોવાથી રસ્તાઓ, ચૌટાઓ અને બજારો હજારો માણસોથી ઉભરાતાં જણાતા અને જ્યા જુઓ ત્યા વિવિધ વસ્તુઓનો

પ્રેમસમર્પણ

આજીવન નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીને
જનની પૂજ્યા અને પરમાત્મા
પ્રાપ્ત જનની જેટલી આદ્ય
અને અનુકૂળતા છે તેટલી
બ્રહ્મચારીને નથી, એવાં
સ્ત્રીપુરુષોમાં જ્ઞાન અવિવાહિત
અને વિવાહિત બન્નેને
સમર્પિત ગ્રંથ છે

ધન્ય, ધન્ય, જન નિષ્કામ ત્યાગી;
ધન ધન જનની તેની રે—નરસૈંયો

આજકાલ જેમ રાજા અને પ્રજા વચ્ચે જેવો વૈમનસ્ય કે વિરોધ રહે છે અર્થાત્ પ્રજા, રાજાના અર્થશોષણથી દુ:ખી થઈ રાજાથી પોતાનો છેડો છોડાવવા માટે પ્રયત્ન કરી રહી છે અને રાજા પણ પ્રજાના વિદ્રોહથી કટાળી જાય છે તેવો કોઈ પ્રકારનો વિરોધ દધિવાહન રાજા અને તેની પ્રજા વચ્ચે બિલકુલ ન હતો પણ દધિવાહનના રાજ્યપ્રબધથી પ્રજા દરેક રીતે સુખી, સમૃદ્ધ અને રાજ્યભક્ત હતી બધા લોકો દધિવાહનનું સદા મંગલ ચાહતા હતા, દધિવાહન પણ પ્રજાનુ કલ્યાણ થાય તે માટે પ્રજાહિતના કાર્યોમા હમેશા મન પરોવતો તે પોતે દુ:ખસંકટ સહી લેતો પણ પ્રજાને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ સહન કરવુ ન પડે તે માટે હમેશા તે ખાસ પ્રયત્ન કરતો. તેનું શાસનકૌશલ્ય એટલુ બધુ સુંદર હતું કે તેથી શાસક અને શાસિત વચ્ચે ભેદભાવ જ પેદા થવા ન પામતો પ્રજા, દધિવાહનની રક્ષામા પોતાની રક્ષા માનતી અને તેના રાજ્યશાસનમા જ પોતાની સુખસમૃદ્ધિ સુરક્ષિત છે એમ સમજતી

દધિવાહન રાજા ઘણો સાદો હતો. તે વૈભવવિલાસથી વિરક્ત હતો પોતાના સુખ માટે તે ભૂલેચૂકે પણ પ્રજાના ધનનો દુરુપયોગ કરતો નહિ પ્રજા પાસેથી કરવેરાના રૂપમા જે રાજ્યભડારમા ધન આવતુ તે પ્રજાનું જમા કરવા માટે આવેલું ધન છે અને પ્રજાની સમ્મતિ વિના એ ધનમાથી એક પાઈ સરખી પણ વાપરવાનો પોતાને અધિકાર નથી એમ તે માનતો દધિવાહનની આવી ન્યાયનિષ્ઠા અને સાદાઈને કારણે ચપાનગરીના રાજ્યભડારમા ઘણુ દ્રવ્ય એકઠુ થએલુ હતુ

દધિવાહન રાજાને ધારિણી* નામની રાણી હતી ધારિણી પણ

---

* ઇતિહાસ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, ચપાપતિ દધિવાહન મહારાજાને અભયા, પદ્માવતી અને ધારિણી એ ત્રણ રાણીઓ હતી પરન્તુ જે સમયનુ આ વર્ણન છે તે સમયે કેવળ ધારિણી રાણી હતી, કારણ કે અભયા મારી નાખવામા આવી હતી અને પદ્માવતીએ દીક્ષા લીધી હતી.

ક્રયવિક્રય થતો જોવામાં આવતો. દર અઠવાડિયે ખાસ બજાર પણ ભરાઈ ચૌટે બજારમાં આવતું અને ત્યાં મીઠા જેવી સામાન્ય વસ્તુથી લઈ હીરામાણેક જેવી કીમતી વસ્તુઓ પણ દેશ દેશના માણસો આવીને વેચતા અને ખરીદતા.

આ પ્રમાણે ચંપાનગરીનો વ્યાપાર ઘણો જ સમૃદ્ધ હોવાથી દેશદેશાન્તરના અનેક વ્યાપારીઓ પણ વ્યાપારાર્થે ત્યાં આવી વસ્યા હતા. આ રીતે ચંપાનગરી ઋદ્ધિસમૃદ્ધિથી સંપન્ન હતી. આસપાસના ગામડાંઓનો અને ચંપાનગરીનો શરીર અને મસ્તકના જેવો પરસ્પર આધારઆધેય સંબંધ હોવાથી ગ્રામનિવાસીઓ તથા નગરનિવાસીઓ સ્નેહસંબંધ પરસ્પર જાળવતા અને આનંદપૂર્વક સુખી જીવન ગાળતા. ચંપાનગરીના નાગરિકો, ગામડાંઓ પ્રતિ પોતાની શી જવાબદારી છે તે બરાબર સમજતા હતા કે નગરનું જીવન ગામડાંઓના આધારે ટકેલું છે અને એટલા માટે તેઓ ગ્રામોન્નતિ કરવા માટે પોતાથી બનતો સાથ ગ્રામજનોને આપતા અને આ જ પ્રમાણે ગ્રામલોકો પણ નગરોદ્ધારમાં પોતાની ઉન્નતિ માની નાગરિકોને પૂરેપૂરો સહકાર આપવામાં પોતાનું ગૌરવ માનતા. આ રીતે નાગરિકો અને ગ્રામ્યલોકો બન્ને સુખશાન્તિપૂર્વક જીવન ગાળતા.

ભગવાન મહાવીરના સમયમાં ચંપાનગરી જેવી રાજગૃહ, કૌશાંબી વૈશાલી વગેરે બીજી પણ અનેક પ્રસિદ્ધ અને સમૃદ્ધ નગરીઓ હતી અને ત્યાં ભગવાને ચાતુર્માસ પણ કર્યા હતા. ચંપાનગરી અંગદેશની રાજધાની હતી. તે વખતે અંગદેશનો રાજા દધિવાહન હતો. તે રાજાના સર્વે ગુણોથી સંપન્ન હતો. પુત્રનું પાલન જેમ પિતા અને શરીરનું પાલન જેમ મુખ કરે છે તેમ દધિવાહન પ્રજાનું પુત્રસમાન પાલન કરતો અને તેથી તે પ્રજામાં ખૂબ પ્રિય થઈ પડ્યો હતો. દધિવાહનના રાજ્યશાસનથી તેની પ્રજા સુરક્ષિત અને સુખસંપન્ન હતી

આજકાલ જેમ રાજા અને પ્રજા વચ્ચે જેવો વૈમનસ્ય કે વિરોધ રહે છે અર્થાત્ પ્રજા, રાજાના અર્થશોષણથી દુ:ખી થઈ ગઆથી પોતાનો છેડો છોડાવવા માટે પ્રયત્ન કરી રહી છે અને રાજા પણ પ્રજાના વિદ્રોહથી ત્રાસી જાય છે તેવો કોઈ પ્રકારનો વિરોધ દધિવાહન રાજા અને તેની પ્રજા વચ્ચે બિલકુલ ન હતો. પણ દધિવાહનના રાજ્યપ્રબંધથી પ્રજા દરેક રીતે સુખી, સમૃદ્ધ અને રાજ્યભક્ત હતી બધા લોકો દધિવાહનનું સદા મંગલ ચાહતા હતા, દધિવાહન પણ પ્રજાનું કલ્યાણ થાય તે માટે પ્રજાહિતના કાર્યોમા હમેશા મન પરોવતો તે પોતે દુ:ખસંકટ સહી લેતો પણ પ્રજાને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ સહન કરવું ન પડે તે માટે હમેશા તે ખાસ પ્રયત્ન કરતો. તેનું શાસનકૌશલ્ય એટલું બધુ સુંદર હતું કે તેથી શાસક અને શાસિત વચ્ચે ભેદભાવ જ પેદા થવા ન પામતો પ્રજા, દધિવાહનની રક્ષામા પોતાની રક્ષા માનતી અને તેના રાજ્યશાસનમા જ પોતાની સુખસમૃદ્ધિ સુરક્ષિત છે એમ સમજતી.

દધિવાહન રાજા ઘણો સાદો હતો તે વૈભવવિલાસથી વિરક્ત હતો પોતાના સુખ માટે તે ભૂલેચૂકે પણ પ્રજાના ધનનો દુરુપયોગ કરતો નહિ પ્રજા પાસેથી કરવેરાના રૂપમા જે રાજ્યભંડારમા ધન આવતું તે પ્રજાનું જમા કરવા માટે આવેલું ધન છે અને પ્રજાની સમ્મતિ વિના એ ધનમાથી એક પાઈ સરખી પણ વાપરવાનો પોતાને અધિકાર નથી એમ તે માનતો દધિવાહનની આવી ન્યાયનિષ્ઠા અને સાદાઈને કારણે ચંપાનગરીના રાજ્યભંડારમા ઘણુ દ્રવ્ય એકઠું થએલુ હતું

દધિવાહન રાજાને ધારિણી* નામની રાણી હતી ધારિણી પણ

---

* ઇતિહાસ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, ચંપાપતિ દધિવાહન મહારાજાને અભયા, પદ્માવતી અને ધારિણી એ ત્રણ રાણીઓ હતી પરન્તુ જે સમયનું આ વર્ણન છે તે સમયે કેવળ ધારિણી રાણી હતી, કારણ કે અભયા મારી નાખવામા આવી હતી અને પદ્માવતીએ દીક્ષા લીધી હતી.

આમ પ્રમાણે ધર્માનુધારિણી હતી. તે પતિપરાયણા હતી. પતિસેવાને પોતાનું કર્તવ્ય માનતી અને પતિસેવામાંથી નિવૃત્ત થયા પછી રાજકાજમાં પણ પતિને યથાશક્તિ સહાયતા આપતી હતી એટલું જ નહિ પણ પ્રજા પણ પોતાની સંતાન છે અલ્પબુદ્ધિવાળી પ્રજાસંતાનને દુઃખમાંથી બચાવી તેમને સુખ પહોંચાડવું તેમના અધિકારોની રક્ષા કરવી અને તેમની સાથે ન્યાયપૂર્ણ વ્યવહાર કરવો એ આપણું કર્તવ્ય છે એવી પતિને હિતસલાહ આપી પોતાના અધિકારપદને શોભાવતી. અને ઘણીવાર પતિને કર્તવ્યપાલનમાં દૃઢ રહેવા માટે પ્રેરણા કરતી કે આપણે પ્રજાનું કલ્યાણ જેમ થાય એ વિષે સતત જાગૃતિ રાખવી જોઈએ કારણ કે પ્રજાનું કલ્યાણ કરવું એ આપણું મુખ્ય કર્તવ્ય છે જો આપણે વૈભવવિલાસમાં પડી જઈ કર્તવ્યને ભૂલી જઈએ તો આપણું અને પ્રજાનું પતન અવશ્યભાવિ છે માટે આપણને જે અધિકારો મળ્યા છે એ અધિકારોને માથા ઉપર કર્તવ્યનો ભાર રહેલો છે એમ સમજી સાવધાનીપૂર્વક વહન કરવા જોઈએ એક કવિએ અધિકાર વિષે જે ઉક્તિ ઉચ્ચારી છે તે આપણા માટે ધ્યાન ખેંચનારું ભૂલાઈ ન જાય તે વિષે સાવચેતી રાખવી જોઈએ —

अधिकारपदं प्राप्य नोपकारं करोति यः ।
अकारो लोपमात्रेण ककारद्वित्वतां भजेत् ॥

અર્થાત્—અધિકારરૂપ પદ પ્રાપ્ત થવા છતાં જે ઉપકાર કરતો નથી તેના અધિકારપદમાંથી અ નો લોપ થતાં ક દ્વિત્વને પામે છે અર્થાત્ એનું અધિકારપદ ધિક્કારપદને પામે છે આ પ્રમાણે ધારિણી રાણી રાજાને પોતાને મળેલા અધિકારપદની જવાબદારીનું ભાન વારંવાર કરાવતી અને એ જવાબદારીને પાર ઉતારવા માટે પ્રેરણા કરી પોતાના પતિપરાયણા પદને સાર્થક કરવા પ્રયત્ન કરતી. ધારિણી પતિને કેવળ કહીને જ અટકી જતી નહિ પણ કહેવા પ્રમાણે પોતે પણ આચારમાં ઉતારતી અને એ પ્રમાણે વચનને ક્રિયામાં પણ

મૂકતી જો કે ધારિણી પોતે બહુ સુંદર તેમજ કોમળ હતી, તોપણ ગૃહકાર્યો તે સ્વય કરતી અને પતિની સેવા કરવામા પોતાને રાણી હોવા છતા દાસી જ સમજતી હતી સ્ત્રીધર્મની રક્ષા માટે તે અહકાર, અભિમાન, આલસ્ય આદિ દુર્ગુણોથી તે હંમેશા દૂર ભાગતી, અને ધૈર્ય, સાહસ તથા ગાભીર્ય આદિ ગુણોને જીવનમા ઉતારવા માટે તે હમેશા સક્રિય પ્રયત્ન કરતી સરલતા તથા સેવાની તો સાક્ષાત્ તે પ્રતિમા જ હતી

સાસારિક લોકોમા એવા સ્ત્રીપુરુષો બહુ જ ઓછા હશે કે, જેઓને સતાનની ઇચ્છા ન હોય! પ્રત્યેક ગૃહસ્થ સતાનેચ્છા રાખે છે હા, કેટલાક ગૃહસ્થો કૃત્રિમ ઉપાયોદ્વારા સતતિનો નિરોધ કરે છે પણ આ તેમનું નૈતિક પતન છે. બાકી બ્રહ્મચર્યની મર્યાદામા રહેનાર નીતિમાન ગૃહસ્થો કૃત્રિમ ઉપાયોદ્વારા કદાપિ સતતિનિરોધ કરતા નથી તેઓની તો હૃદયભાવના એ જ હોય છે કે, 'અમને સતાન થાય અને અમે એમના ઉપર પ્રેમ અને કરુણાનો વરસાદ વરસાવીએ ' કદાચ કોઈ નીતિમાન ગૃહસ્થને વધારે સતાનો થાય તો પણ તેઓ સતતિનિરોધના કૃત્રિમ ઉપાયોનુ અવલબન લેતા નથી; પણ બ્રહ્મચર્યના અમોઘ ઉપાયદ્વારા જ સતતિનો નિરોધ કરે છે

આ પ્રમાણે દરેક સાસારિક સ્ત્રીપુરુષો સતાનની ઇચ્છા રાખે છે પણ આજકાલ કન્યા અને પુત્રના ભેદને કારણે સતાનપ્રેમમા પણ ભેદભાવ જોવામા તેમજ સાભળવામા આવે છે કેટલાક માતા-પિતાઓ પુત્ર પ્રતિ જેટલો પ્રેમભાવ બતાવે છે તેટલો કન્યા પ્રતિ પ્રેમભાવ બતાવતા નથી એટલુ જ નહિ પણ કન્યા પ્રત્યે દ્વેષભાવ રાખે છે, તેના જન્મને ભારરૂપ ગણે છે, તેના તરફ વક્રદૃષ્ટિએ જુએ છે અને કેટલાક નિર્દય માતાપિતાઓ તો એ કુમળી કન્યાને કરમાવી પણ નાખે છે. કેટલાક રજપૂતોને ત્યા કન્યાને જન્મતા વેત જ દૂધપીતી કરવાનો હત્યારો રિવાજ અત્યારે પણ પ્રચલિત છે

આ પ્રમાણે કન્યાને પુત્રથી હલકી સમજવી, પુત્રનો જન્મ થતાં સુખ માનવું અને કન્યાનો જન્મ થતાં દુઃખ માનવું, કન્યા તરફ દ્વેષદ્રષ્ટિએ જોવું તથા એ કુમળી કન્યાનો જન્મ થતાં જ તેની હત્યા કરી નાખવી એ પણ અન્યાય અને અત્યાચાર છે.

કેટલાક અજ્ઞાનને કારણે કન્યા અને પુત્ર વચ્ચે ભેદભાવની ભારે દિવાલ ઊભી કરી દીધી છે પણ વાસ્તવમાં એ વિષે વિચાર કરવામાં આવે તો જણાશે કે કન્યા અને પુત્ર એ બન્ને સંતાન જ છે એટલા માટે માતાપિતાઓને માટે સમાન જ હોવા જોઈએ. તેમને માટે પુત્રને ઊંચો અને કન્યાને હલકી ગણવાનું કોઈ કારણ નથી.

સંસારના વ્યવહારને એકલો પુત્ર ચલાવી શકતો નથી તેમ એકલી કન્યા પણ ચલાવી શકતી નથી. બન્નેના સહકારથી જ સંસારનો વ્યવહાર ચાલે છે. લૌકિક તેમજ લોકોત્તર બન્ને પ્રકારનાં કાર્યો કરવાનો અધિકાર પુત્રને છે તેમ કન્યાને પણ છે. નાનું કે મોટું એવું એક પણ કાર્ય નથી કે જે કન્યા અને પુત્ર સમાનરૂપે આચરી શકતા ન હોય. ધર્મ અને નીતિનો આવો વ્યવહાર હોવા છતાં લોકો કન્યા અને પુત્ર પ્રતિ પ્રેમ કરવામાં આટલો બધો ભેદભાવ કેમ રાખે છે? આનાં કારણ તપાસવામાં આવે તો અજ્ઞાન સિવાય બીજું કોઈ કારણ જણાતું નથી.

પુત્ર અને કન્યા પ્રતિ પ્રેમ કરવામાં ભેદભાવ રાખનારા લોકો વાસ્તવમાં કન્યાનું મહત્વ સમજતા નથી. તેઓને એટલું પણ ભાન નથી કે તેઓને જન્મ આપનાર માતા પણ પહેલાં કન્યા જ હતી. જો કન્યા ન હોત તો તેઓનો જન્મ જ થાત નહિ. તેઓ કન્યાનું અપમાન કરીને પોતાની માતાનું અને પોતે પોતાનું અપમાન કરી રહ્યા છે. એનો ખ્યાલ સરખો પણ તેમને નથી. જે માતાઓ કન્યાને ચાહતી નથી, કન્યા જન્મે નહિ અને જન્મે તો મરી જાય એમ માને છે તે માતાઓમાં સંતાન પ્રતિ સ્વાભાવિક દયાની ઊણપ

છે માતાઓ એટલુ પણ જાણતી નથી કે પોતાની જાતિને પણ પોતે જ ભૂલી રહી છે સતાન પ્રત્યે તેમનુ શું કર્ત્તવ્ય છે! તેનુ પણ તેમને ભાન નથી જો આવી ભાનભૂલેલી માતાઓની જેમ સમારની બધી માતાઓ કન્યા પ્રતિ દ્વેષ કરવા લાગે તો તો સસારમા એક પણ મહાપુરુષ નો પાકી જ ન શકે!

સાંસારિક લોકોના સ્વભાવાનુસાર મહારાજા દધિવાહન અને મહારાણી ધારિણીને પણ સતાનેચ્છા અવશ્ય હતી, પણ તેમના હૃદયમા આજકાલના લોકોની માફક પુત્ર-પુત્રી પ્રતિ ભેદભાવ રાખવાની સકુચિત વૃત્તિ ન હતી. તેઓને મન પુત્ર-પુત્રી બન્ને સમાન જ હતાં. દિવસો જતા તેમની સતાન વિષેની કામના પૂર્ણ થઈ તેમને ત્યા એક કન્યાનો જન્મ થયો ત્યા પણ એવી સુદર હતી, જાણે કે તેની સુંદર આકૃતિપ્રકૃતિ પૂર્વસુકૃતનો પરિચય આપતી ન હોય!

પ્રત્યેક માતાપિતા સ્વસ્થ, સુદર, સદ્‌ગુણી અને સ્વરૂપવાન સતાનને તો ચાહે છે પણ એવો સતાનો કોને ત્યા અને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે એનો વિચાર કરતા નથી જે વૃક્ષ જેવુ હોય છે તેને તેવા જ ફળો આવે છે. લીંમડાના ઝાડને કેરીઓ નહિ પણ લીંબોડી જ આવે છે, તેવી રીતે આબાના ઝાડને લીંબોડી નહિ પણ કેરીઓ જ આવે છે આ જ પ્રમાણે સિંહણનુ બચ્ચુ શિયાળ નહિ પણ સિંહ જ થાય છે. તેમ સ્વસ્થ, સદ્‌ગુણી અને પુણ્યશાળી, માતાપિતાને ત્યા સતાન પણ તેવા જ થાય છે પણ જે માતાપિતાઓ અસ્વસ્થ, દુર્ગુણી અને પુણ્યહીન હોય છે તેમને ત્યા સ્વસ્થ, સદ્‌ગુણી અને પુણ્યશાળી સતાનની આશા રાખવી નિરાશામાત્ર છે.

રાજા દધિવાહન અને રાણી ધારિણી ઉપર્યુક્ત ગુણોથી યુક્ત હતા તેમને ત્યા એવી જ સ્વસ્થ, સુંદર, સદ્‌ગુણી અને સુરૂપ કન્યાનો જન્મ થયો

કન્યાનો જન્મ થવાથી, માતાપિતાને બહુ પ્રસન્નતા થઈ. પુત્રનો જન્મ થવાથી જેવો પુત્રોત્સવ ઊજવવામા આવે તેવો કન્યા-

રત્ન તેમને ત્યાં જન્મ્યું. માતાપિતાએ કન્યાનું નામ વસુમતિ રાખ્યું. વસુમતિ વાસ્તવમાં વસુ-પૃથ્વીની પુત્રી જેવી વિશાળહૃદય હતી. વસુમતિ ઉમરમાં જેમ વધવા લાગી તેમ તેની શક્તિ બુદ્ધિ પણ વધવા લાગી. વસુમતિને ચતુર દેવની ધાત્રીઓના સંરક્ષણ નીચે મૂકવામાં આવી. પુત્રીને જોઈ જોઈને ધારિણી માતા આનંદ પામવા લાગી અને વિચારવા લાગી કે હું આ મારી પુત્રીદ્વારા માનવસમાજનું કલ્યાણ થાય એ ઇચ્છું છું અને એ માટે તેને અત્યારથી બાલ્યાવસ્થામાં એવા વિશુદ્ધ સંસ્કારો રેડવા માગું છું કે જે સંસ્કારોને આધારે તે ભવિષ્યમાં માનવસમાજ સમક્ષ કોઈ ઉત્તમ આદર્શ ઉપસ્થિત કરી શકે અને તે દ્વારા માનવસમાજનું અને પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકે. ધારિણીરાણીએ પોતાના આ વિચારોને કેવળ વિચાર પૂરતા ન રાખતાં વસુમતિના હૃદયમાં એવા વિશુદ્ધ સંસ્કારો રેડવાનો નિર્ધાર કર્યો અને ધાત્રીઓને પણ એવા જ વિશુદ્ધ સંસ્કારો રેડવાની સૂચના કરી. આ પ્રમાણે માનવ સમાજના કલ્યાણમાં સાધનભૂત નીવડે એવા નમ્રતા, સરલતા સેવા નિરભિમાનતા કરુણા, માધ્યસ્થતા આદિ સદ્ગુણોને વસુમતિની રગેરગમાં ઉતારવા માટે ધારિણી માતા પ્રયત્ન કરવા લાગી એટલું જ નહિ પણ એ સદ્ગુણોને વિશેષ કેળવવા માટે દરેક પ્રકારની કળા શીખવવાની પણ વ્યવસ્થા કરાવી આપી. વસુમતિની કોઈપણ વિષયને ગ્રહી લેવાની ગ્રહણશક્તિ તથા અવધારણશક્તિ અજબ હતી. તે થોડા વખતમાં લખવું, વાંચવું, ગાવું, સીવવું, પરોવવું, સંગીત, નર્તન, પાકવિદ્યા આદિ કળાઓમાં નિપુણતા મેળવી કલાવિશારદ બની. વસુમતિનો સ્વર એટલો બધો કર્ણમધુર હતો કે જ્યારે તે વીણા લઈ ગાવા બજાવવા લાગતી ત્યારે રાજરાણી સાક્ષાત્ પોતે વીણા બજાવતી હોય એમ પ્રતીત થાતું !

આવી સદ્ગુણી અને સંસ્કારી બાળકી કોને વહાલી ન હોય ! વળી તેનો સ્વભાવ મળતાવડો હતો એટલે તે સમવયસખીઓમાં

બહુ પ્રિય થઈ પડી હતી બધા લોકો તેના તરફ વહાલનો વરસાદ વરસાવતા, જે કોઈ એકવાર વસુમતિને રમાડી જતો તે વારવાર તેને રમાડવાની ઇચ્છા રાખતો આ પ્રમાણે વસુમતિ પોતાના સદ્ગુણોને કારણે બધાની ખૂબ પ્રિય થઈ પડી હતી જો કે વસુમતિમા સ્વાભાવિક સૌંદર્ય તથા કન્યોચિત બધા સદ્ગુણો વિદ્યમાન હતા, છતાં તે પોતાનામા કોઈ પ્રકારની ગુણોની વિશેષતા માનતી ન હતી તે બરાબર સમજતી હતી કે, આ સૌંદર્ય અને ગુણોને માટે અભિમાન કરવુ તે ગુણોને દેશવટો આપવા સમાન છે, આ તેની નિરભિમાનતા અને સરલતાને લીધે તે જીવનવિકાસ સાધ્યે જતી હતી વસુમતિની સખીઓ તેને જોઈને પરસ્પર એવી વાતો કરતી કે, 'વસુમતિ વાસ્તવમા આ માનવીરૂપમા જ કોઈ શક્તિ છે ' ધારિણી માતા પણ વસુમતિને જોઈ જોઈને ખૂબ પ્રસન્ન થતી અને મનમા એવી ભાવના ભાવતી કે, 'એવો સોનાનો સૂરજ ક્યારે ઊગશે કે, જે દિવસે આ મારી પુત્રીદ્વારા માનવસમાજનુ કલ્યાણ કરવાનુ અલૌકિક કાર્ય સપન્ન થશે અને મારી કૂખને દીપાવી મારુ માતૃપદ સફળ કરશે '

આ પ્રમાણે હસતી, કૂદતી અને બધાને આલ્હાદ આપતી વસુમતિએ યૌવનને આગણે પગ મૂકયો હવે તેના સુંદર, કોમળ શરીર ઉપર યૌવનના ચિન્હો સ્પષ્ટ પ્રકટ થવા લાગ્યા અને તેનુ રૂપસૌંદર્ય અને લાવણ્ય યૌવનની સહાયતાથી વિકાસ પામવા લાગ્યા આ પ્રમાણે વસુમતિ બાળા મટી યુવતી બની

વસુમતિની સખીઓ પરસ્પર વસુમતિના વિવાહની વાતો, વિવાહવિષયક અનેક પ્રકારની ભાવનાઓ અને કલ્પનાઓ કરવા લાગી, પણ વસુમતિના હૃદયમા વિવાહ વિષેનો વિચાર સરખો પણ આવ્યો ન હતો તે તો એક શુદ્ધ હૃદયવાળી ભોળી બાળાની માફક જ હમેશા પ્રસન્ન રહેતી અને પોતાના કાર્યમા મશગૂલ રહેતી તેને વિવાહના વિચારે સતાવ્યો ન હતો, કારણકે તેના મનમા વિવાહનો વિચાર સરખો પણ ઉદ્ભવ્યો ન હતો

પ્ર ક ર ણ

[૨]

વિવાહ કે બ્રહ્મચર્ય

બ્રહ્મચર્ય છે યોગ, દુઃખ પ્રમાદનું મૂળ
સાધુઓ તે નહીં ઇચ્છે સાવધાન રહી સાધુ
બ્રહ્મચર્ય છે ભોગ, વિવાહ ગૃહબંધન;
અને છે માર્ગ સિદ્ધિનો, સાધ્ય છે નવજીવન.

સંસારમાં પુત્ર કે પુત્રીને સુખી બનાવવા માટે તેમનો વિવાહ કરી દેવો એ સારો ઉપાય છે અને એટલા માટે માતાપિતાઓ મિત્રો અને સગાંસંબંધીઓ પુત્ર કે પુત્રીનો વિવાહ કરી દેવો એ પોતાનું મુખ્ય અને આવશ્યક કર્તવ્ય માને છે. વિવાહ કરી દેવાથી જીવન સુખી થઈ જાય છે એમ તેઓ માને છે અને તે માટે પોતાનાં પુત્ર પુત્રી સગાં કે સહેલીઓનો વિવાહ કોઈ યોગ્ય કન્યા કે વરની સાથે થઈ જાય એવા પ્રયત્નમાં હંમેશાં સાવધાન રહે છે એની જ ચિન્તા કરે છે અને એની જ શુભ ભાવના ભાવે છે. વસુમતિની સખીઓ પણ કુમારી આ સખીનો વિવાહ કોઈ યોગ્ય વર સાથે થઈ જાય એવી શુભ ભાવના વસુમતિના વિષે કરતી હતી.

એક દિવસ સખીઓ વસુમતિને વિનોદ કરતા કહેવા લાગી કે, 'બેન વસુમતિ ! અમારે અને તમારે હવે થોડા જ દિવસ સાથે રહેવાનુ છે. થોડા દિવસો બાદ તો તમારા માટે કોઈ નવી જ ઘટના ઘટશે તમે કોઈ રાજાની મહારાણી બનશો ત્યારે મોજ માણવા માટે નવો મહેલ મળશે, નવો સખા મળશે અને નવી સહેલીઓ પણ થશે અને અમને બધાને તો અહીં જ છોડીને ચાલ્યા જશો પછી તો અમને યાદ પણ કરશો નહિ અને અમે તમારી પ્રિય મધુરી વાણી તથા તમારુ શ્રવણામૃત વીણાસંગીત અને તમારી સાથેનો આમોદપ્રમોદ વગેરે આનદથી અમે વંચિત થઇ જશું આ પ્રમાણે અમને અનેકરીતે દુ ખ થશે તોપણ તમને એવો શુભ અવસર જલ્દી સાપડે. એ શુભ દિવસની અમે પ્રતીક્ષા કરીએ છીએ, કે જે દિવસે આપનુ પાણિગ્રહણ કોઈ યોગ્ય રાજા કે રાજકુમાર સાથે થાય અને રોહિણી જેમ ચન્દ્રને, તથા લતા જેમ વૃક્ષને પામી શોભાયમાન થાય છે તેમ તમે પણ તમારા યોગ્ય પતિને પામી શોભાયમાન થાઓ. અમારી એ જ હાર્દિક ઇચ્છા છે કે, 'અમારી સખીને એવો યોગ્ય પતિ મળે કે જે ગુણ અને સૌંદર્યનો પરીક્ષક અને તમારો આદર કરનાર હોય ! અમારા સદ્ભાગ્યે એવો શુભ અવસર તમને શીઘ્ર સાપડે એ જ અમારી શુભ કામના છે.'

વસુમતિ, સખીઓની વિવાહવિષયક આ વાત સાભળી પ્રસન્ન ન થઈ તેમ દુ:ખી પણ ન થઈ તે તો સ્વાભાવિક સરળતાપૂર્વક હસતે મુખે સખીઓના જવાબમાં કહેવા લાગી કે:—

'વહાલી સખીઓ ! શુ તમે એવુ ચાહો છો કે, હુ મારો વિશાળ પ્રેમસબંધ તોડી નાંખુ અને તેને સંકુચિત બનાવી દઉ ! શુ હુ બધાની મટી જઈ એકની બની જાઉ ! શુ હુ બધાને પોતાના માનવાને બદલે એકને જ પોતાના માનુ ? અત્યાર સુધી જેમની સાથે પ્રેમ છે તેમની સાથેના પ્રેમસબધને તોડીને શુ હુ એકની જ સાથે પ્રેમસબધ જોડુ? વહાલી સખીઓ ! તમે કહો છો તેવુ મારાથી તો

કદાપિ બની શકે નહિ. હું એકની સાથે જોડેલા પ્રેમસંબંધને તોડી બીજાની સાથે પ્રેમસંબંધ જોડવાની ઇચ્છા રાખતી નથી પણ હું તો એવી ઇચ્છા રાખું છું કે જેમની સાથે પ્રેમસંબંધ જોડ્યો છે તેમની સાથે તો જીવનપર્યંત પ્રેમસંબંધ જોડેલો, તેવો જ રહે પણ જેમની સાથે હજી પ્રેમસંબંધ સ્થાપિત કર્યો નથી તેમની સાથે નવો પ્રેમસંબંધ સ્થાપિત કરું. તમને હું છોડીને ચાલી જઈશ એ વાત તમે મનમાંથી કાઢી નાંખજો. મારો તમારી સાથેનો પ્રેમસંબંધ પ્રાણની સાથે સંબંધ ધરાવે છે એટલે જ્યાં સુધી મારા દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી એ પ્રેમસંબંધ તૂટી શકે તેમ નથી. એ સંબંધ વધે ખરો પણ ઓછો થશે એવી આશંકા પણ રાખશો નહિ.

વસુમતિનો આશ્ચર્યજનક ઉત્તર સાંભળી તેની સખીઓ આશ્ચર્યમુગ્ધ થઈ વિચારવા લાગી કે— વસુમતિ આ શું કહી રહી છે! તેની પ્રકૃતિ જોતાં તો તે જે કહી રહી છે તે પ્રમાણે તે પૂર્ણ કરી બતાવે તો એમાં કંઈ આશ્ચર્ય કરવા જેવું નથી. આ અમારી સખી, રાજકુમારી હોવા છતાં પણ કેવી સરલ અને વિનમ્ર સ્વભાવની છે! બીજી રાજકુમારીઓ તો, સ્વભાવથી જ અભિમાનિની હોય છે અને જ્યારે યુવાવસ્થાને પામે છે ત્યારે તેમનો મિજાજ જુદા જ પ્રકારનો હોય છે પણ અમારી આ રાજકુમારી સખી એવા પ્રકારની નથી. આ તો બહુ જ સરલ, વિનમ્ર, પવિત્રહૃદય અને નિરભિમાનિની છે. જેનો જન્મ મહારાણી ધારિણી માતાની કુક્ષીએ થએલો હોય, તે કન્યા પણ માતાની જેવી સ્વભાવધારિણી હોય એમાં શું આશ્ચર્ય!

આ પ્રમાણે વિચારતી સખીઓ વસુમતિને કહેવા લાગી કે:— સખી! તમે કહ્યું જે કંઈ કહ્યું તે વાતની સત્યતાની પરીક્ષા તો સમયસરે થઈ શકે. પણ તમે કહ્યું કહ્યું કે હું મારા વિશાળ પ્રેમસંબંધને સંકુચિત કરવા ચાહતી નથી. તો શું તમે વિવાહ કરવા ચાહતા નથી? શું અવિવાહિત જ રહેશો?

વસુમતિ—હું શું કરીશ અને શું નહીં કરું ! એ વિષે આજે કશું નિશ્ચયાત્મક કહી શકું નહિ પણ એટલું તો અવશ્ય કહી શકું છું કે, 'હું મારા વિશાળ પ્રેમબંધને સંકુચિત કરવા ચાહતી નથી'

વસુમતિની સખીઓ વસુમતિની પ્રશંસા કરતી કહેવા લાગી કે— અમે તમારા ઉચ્ચ વિચારની પ્રશંસા તો કરીએ છીએ પણ, આ તો સંસાર છે એટલે એકનો પ્રેમસંબંધ તોડીને બીજાની સાથે પ્રેમ-સંબંધ જોડવો જ પડે છે. એમ કર્યા વિના, કામ જ ચાલતું નથી.

સખીઓના આ કથનના જવાબમાં વસુમતિએ કહ્યું કે— એ તો યથાસમયે બધું જણાઈ આવશે 'એકની સાથેનો પ્રેમસંબંધ તોડીને બીજાની સાથે પ્રેમસંબંધ જોડવાની જરૂર નથી' એ તો અવસર આવે ત્યારે જ બતાવી શકાય.

વસુમતિ અને તેની સખીઓ વચ્ચે જે વાતચીત થઈ તે અને તેમાંથી ફલિત થતા વસુમતિના વિચારો, સખીઓએ યથાપ્રસંગે ધારિણી માતાને કહી સંભળાવ્યા ધારિણી માતા વસુમતિના ઉચ્ચ વિચારો જાણી ઘણી પ્રસન્ન થઈ અને પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે—'જે પુત્રીના આવા ઉદ્ગાર અને ઉચ્ચ વિચાર છે તે પુત્રીની માતા 'હું' ધન્ય છું, હું તો એ જ વિચાર કરી રહી હતી કે, મારી પુત્રીદ્વારા માનવસમાજનું કલ્યાણ થાય અને માનવસમાજ સમક્ષ તે કલ્યાણનો નૂતન તથા ઉચ્ચ આદર્શ ઉપસ્થિત કરે, પુત્રીના આજે વિચારો જાણી મારા હૃદયની ભાવના પૂર્ણ થશે એમ મને લાગે છે'

આજકાલ સંસારમાં સ્ત્રીપુરુષને લગતી અનેક પ્રકારની ઝંઝટો વધવા પામી છે, જો કે સ્ત્રીપુરુષનો સહયોગસંબંધ સાંસારિકજીવનને સુખપૂર્વક વ્યતીત કરવા માટે જોડવામાં આવે છે પણ આજકાલ એ પવિત્ર ઉદ્દેશ વિસ્મૃત થઈ ગયો જણાય છે અને સાંસારિકજીવન સુખમય બનાવવાને બદલે વધારે ઝંઝટમય બનાવી દેવામાં આવ્યું છે.

વસુમતિના ઉચ્ચ વિચારો ઉપરથી મને એમ જણાય છે કે, તે આ પ્રકારની સાંસારિક ઝંઝટોને દૂર કરશે પણ ભવિષ્યના ગર્ભમાં શું રહેલું

છે તે કોણ જાણે! તે કેવા પુરુષની સાથે વિવાહ કરશે અને તેને પોતાની ભાવનાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાની તક મળશે કે નહિ! એ કોણ કહે! છતાં વસુમતિની ભાવના સફળ થાય અને તેનું જીવન પણ સફળ થાય એવો કોઈ માર્ગ નીકળે તો કેવું સારું!

રાતના મહારાજા દધિવાહન, ધારિણીના મહેલે પધાર્યા. તે વખતે ધારિણી વસુમતિના ભાવિ જીવન વિષે અનેક પ્રકારના વિચારો મેળવ્યા કરતી હતી.

રાજા દધિવાહનની સમક્ષ પણ ધારિણીએ એ પ્રશ્ન વિષે ચર્ચા શરૂ કરી અને કહ્યું કે મહારાજ! આપણી વસુ હવે ઉંમર લાયક થઈ છે આપે એ વિષે કંઈ વિચાર કર્યો હશે એમ હું માનું છું.

દધિવાહન—હા! વસુમતિ અવશ્ય ઉંમરલાયક થઈ છે તે અવસ્થામાં જ ઉંમરલાયક નહિ પણ ગુણમાં પણ યોગ્ય બની છે વસુમતિમાં બધી કળાઓ તેં ભરી દીધી છે કે જે કળાઓ આજે વિકસિત થઈ છે ગુણોની દૃષ્ટિએ તો તારાથી પણ આગળ વધેલી છે. તેનો સ્વભાવ પણ ઘણો જ સરસ અને મળતાવડો છે વસુમતિ જેવી સુપુત્રીની માતા થવાને લીધે તું ધન્ય ગણાય છે અને તારી સાથે હું પણ.

ધારિણી—મહારાજ! ક્ષમા કરો. નિષ્કારણ મારી આટલી બધી પ્રશંસા કરી મને શરમાવો નહિ. વસુમતિમાં જે કંઈ વિશેષતા છે તેનું શ્રેય તમને છે. હું તો, આપની સેવિકા છું. મને તમારી પાસેથી જે કંઈ મળ્યું છે તે જ મેં વસુમતિને આપ્યું તો તેમાં મેં શું વધારે કર્યું! તેમ છતાં તમે મારી પ્રશંસા કરો છો એ તો તમારી મોટી વિશેષતા છે એ તો સજ્જનોનો સ્વભાવ જ હોય છે કે તેઓ મહાન કાર્યો કરે છે પણ યશ મળવાનો સમય આવે છે ત્યારે પાછળ હઠી જાય છે અને તેનું શ્રેય બીજાને આપી દે છે. ખેર! આ સમય, વસુમતિની વિશેષતાનું શ્રેય કોને મળવું જોઈએ! એ વિષે વિવાદ કરવાનો નથી પણ આ સમયે તો વસુમતિનું ભાવિ જીવન

સુખમય કેમ બનાવી શકાય એ વિષે વિચાર કરવાનો છે. આ તમે થોડો ઘણો વિચાર કર્યો જ હશે તોપણ હુ આ વિષે મારુ નિવેદન આપની સમક્ષ રજુ કરવુ ઉચિત સમજુ છુ

દધિવાહન—હા, હા, અવશ્ય કહો! વસુમતિના વિષે મને જેટલો અધિકાર છે તેટલો તમને પણ છે. બલ્કિ પુત્રી ઉપર, પિતાની અપેક્ષા માતાનો અધિકાર વધારે હોય છે માટે પુત્રીને સુખી બનાવવાની ચિન્તા પણ માતાને અધિક હોય એ સ્વાભાવિક છે.

ધારિણી—સ્વામી! તમારી હાજરીમા વસુમતિ વિષે મારે કોઈ પ્રકારની ચિન્તા કરવાની આવશ્યકતા નથી તમે ક્યાય એક-પક્ષીય વિચાર કરી ન નાખો અને વસુમતિને સુખી બનાવવાની ભાવના હોવા છતા તેને દુખી બનાવવાનું કામ કરી ન બેસો એમ વિચારી હુ તમને નિવેદન કરવા ચાહું છુ 'સ્ત્રી' હોવાને કારણે મને સ્ત્રીજીવન સબધી જે અનુભવ મળ્યો છે તેનો લાભ વસુમતિને મળે, એવી મારી ભાવના છે

દધિવાહન—તમારી ભાવના એવી જ હોવી જોઈએ વસુમતિના વિષે જે વાત ખાસ ધ્યાનમા રાખવાની હોય તે અને તમે જે કહેવા ચાહતા હો તે ખુશીથી કહો!

ધારિણી—આજકાલ સસારમા, કન્યાને સુખી બનાવવાના માટે તેનો વિવાહ કરી નાખવો અને તેને કોઈ યોગ્ય પતિની પત્ની બનાવી દેવી એ સાચો ઉપાય છે એમ માનવામા આવે છે, હુ પણ આમ જ માનતી હતી કે, વસુમતિનો કોઈ યોગ્ય રાજકુમારની સાથે વિવાહ કરી નાંખવો પણ જ્યારે પુરુષોના સ્વભાવ તરફ નજર ફેરવુ છુ ત્યારે એમ કરતા અચકાઉં છુ. કારણ કે આજકાલ અધિકાશ પુરુષોની દૃષ્ટિમા સ્ત્રીઓ તુચ્છ અને પતિત ગણવામા આવે છે તેઓ સ્ત્રીઓને કેવળ પોતાની કામપિપાસાને શાન્ત કરવાનું એક માત્ર સાધન માને છે, તેથી વિશેષ તેમની દૃષ્ટિમા સ્ત્રીઓનું કાંઈ મહત્ત્વ નથી કેટલાક પુરુષો, સ્ત્રીઓને પોતાના પગના જોડાની માફક

મળી તેમની અવહેલના પણ કરે છે તેમનો તિરસ્કાર કરે છે અને તેમની સાથે અભદ્રુચિ-પશુતાપૂર્ણ વ્યવહાર પણ કરે છે અને તેમાં સાધારણ પુરુષોની અપેક્ષા રાજ્યઅધિકારના પુરુષોનો અધિકો. પતિનો દુર્વ્યવહાર તેથી પણ વિશેષ વધેલો છે આ દુર્વ્યવહાર તેમની સાથે રાજપુરુષોમાં તો બહુવિવાહ મદ્યપાન, શિકાર, નાટક વગેરે બીજા અનેક દોષો પણ વધેલાં છે કેટલા રાજપુરુષો તો નવો વિવાહ કર્યા પછી તો જુની સ્ત્રી સાથે બોલતા પણ નથી. જો કે પુરુષોની આ ખરાબ આદતોથી વસુમતિ દુઃખી થશે એવી મને ચિન્તા નથી કારણ કે મને આત્મવિશ્વાસ છે કે વસુમતિ પોતાના સદ્ગુણો દ્વારા પોતાના જીવનમાર્ગને કંટકરહિત અને સાફ બનાવી શકશે તો પણ તેના જીવનમાં જે શિક્ષણસંસ્કારો રેડવામાં આવ્યાં છે એ સંસ્કારોનો વિકાસ કરવા માટે તેને ઉપયુક્ત ક્ષેત્ર અને તેને યોગ્ય સહાયક પણ મળવાં જોઈએ. મેં વસુમતિના જે વિચારો સાંભળ્યા છે તથા મારી પણ એવી ભાવના છે તે પ્રમાણે વસુમતિ માનવસમાજની સમક્ષ એક નવીન આદર્શની સૃષ્ટિ ઊભી કરે પણ એ તો ત્યારે જ બની શકે કે જ્યારે તેને એવો યોગ્ય પતિ મળે. જો વસુમતિને એવો અર્થસાધક પતિ ન મળે તો તેનું બાલ્યજીવન સુખપૂર્વક વ્યતીત ન થાય તેમ મારી તથા વસુમતિની શુભભાવના પણ સર્વરૂપમાં પરિણત ન થાય. મેં વસુમતિને જન્મ આપ્યો છે તેનું પાલનપોષણ કર્યું છે તેને કેળવણી આપ્યું છે અને તેનામાં સારા સંસ્કારો પણ રેડ્યા છે હવે હું તેનો વિવાહ કોઈ રાજપુરુષની સાથે કરું અને તે પુરુષ વસુમતિની સાથે જ બીજી પત્નિ પણ લાવે. વસુમતિ તે પુરુષની દાસી બનીને પણ રહે અને તેમ છતાં એ તે પુરુષ વસુમતિની સેવાનો લાભ ન લેતાં, વસુમતિની સાથે નીચતાપૂર્ણ અને અભદ્રુચિ-પશુતાપૂર્ણ-વ્યવહાર કરે તો તે વખતે વસુમતિને હૃદયમાં કેટલું બધું દુઃખ થાય અને ત્યારે મને અને તમને પણ કેટલો બધો ખેદ અને પશ્ચાત્તાપ થાય! એટલું જ નહિ, એવી દશામાં તો વસુમતિની અને

મારી હૃદયભાવના પણ અપૂર્ણ જ રહે. આ બધી વાતોને દૃષ્ટિમાં રાખીને વસુમતિને સુખી બનાવવા માટે કેવલ એક જ પક્ષનો વિચાર ન કરતા ઉપર્યુક્ત બધી વાતોને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખવામા આવે, બસ મારી એટલી જ પ્રાર્થના છે આજકાલ કન્યાનો વિવાહ કરવામાં વિશેષત ઘરબાર તથા વરને જ જોવામા આવે છે જો કે ઘરબાર તથા વરને જોવામા મારી કહેલી બધી વાતોનો સમાવેશ થઈ જાય છે તો પણ આજકાલ મુસ્કેલીઓના ભયથી આ વાતોની ઉપેક્ષા કરવામા આવે છે. કેવલ અત્યારે તો ધનધાન્યપૂરિત ઘરબારને તથા સુંદર યુવકને જોવામા આવે છે પછી ભલેને એ ઘર તથા વરથી કન્યાને ગમે તેટલુ કષ્ટ ભોગવવુ પડતુ હોય! વસુમતિને માટે આવી કઢંગી સ્થિતિ ઉભી ન થાય એ જ મારી તમને પ્રાર્થના છે

દધિવાહન—પ્રિયે! તમારું કહેવુ બરાબર છે મારી દૃષ્ટિએ પણ વસુમતિ, અપ્રતિમ કન્યા છે. આવી સૌંદર્યવતી અને ગુણવતી કન્યા મે ક્યાય જોઈ પણ નથી તેમ સાભળી પણ નથી રાજ્યોમાં ત્યાં ભ્રમણ કરનારા લોકો પણ વસુમતિની પ્રશસા કરે છે અને કહે છે કે, વસુમતિની બરાબરી કરનાર બીજી કોઈ રાજકન્યા નથી હું, વસુમતિ માટે વર પણ એવો જ શોધી રહ્યો છુ કે, જે દરેક રીતે યોગ્ય હોય હવે પુરુષોની ઉચ્છૃખલતા વિષે વાત રહી પણ બધા પુરુષો ઉચ્છૃખલ-વંઠેલ જ હોય છે એવુ કાંઈ નિશ્ચિત ધોરણ નથી. યોગ્ય અને પતિ તરીકેની ફરજ અદા કરનાર પુરુષ જ નથી એમ કહી શકાય નહિ કારણ કે સંસારમા, કન્યા અને પુરુષ બન્ને યોગ્ય પણ હોય છે અને અયોગ્ય પણ હોય છે વિવાહના સમયે કરવામા આવતી પ્રતિજ્ઞાથી જેમ અનેક પુરુષો વિમુખ પણ થઈ જાય છે તેમ અનેક સ્ત્રીઓ પણ વિમુખ થઈ જાય છે. કેવળ પુરુષો જ ખરાબ છે અને સ્ત્રીઓ જ સદ્‌ગુણી છે એમ એકાન્તરૂપે કેમ કહી શકાય? હું વસુમતિને માટે, પહેલા વરની, તેની યોગ્યતા તથા અયોગ્યતાની પરીક્ષા કર્યા પછી જ, મને યોગ્ય જણાશે તો જ કોઈ યોગ્ય વરની

સાથે વસુમતિનો વિવાહ કરવાનું નક્કી કરીશ પણ યોગ્યતાનો વિચાર અને તેની પરીક્ષા કર્યા વિના હું કોઈ પુરૂષની સાથે વસુમતિનો વિવાહ નહિ કરૂં એ વાત જુદી છે કે, મારી પરીક્ષાના સમયે તો તે પુરુષ યોગ્ય સિદ્ધ થાય પણ વિવાહ થયા પછી અયોગ્ય બની જાય. પણ એવી ભાવિ ઘટનાની આશંકા કરવી અને તે ઘટનાને રોકવી એનો તો કોઈ અત્યારે ઉપાય પણ નથી અને એ પ્રકારની આશંકા, ચિંતા કે એવા સંદેહને સ્થાન આપવું એ પણ ઠીક નથી. વસુમતિની યોગ્યતા જોઈને આપણે એટલો તો વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ કે વસુમતિના સંસર્ગમાં આવેલો યોગ્ય પુરુષ પછી અયોગ્ય બનશે નહિ. વસુમતિ પોતાના સદ્ગુણોદ્વારા અયોગ્યને પણ યોગ્ય બનાવી શકે એટલી શક્તિ ધરાવે છે તો યોગ્ય પુરુષને અયોગ્ય તો નહીં જ બનવા દે એટલો વિશ્વાસ તો આપણે રાખવો જ જોઈએ. આમ હોવા છતાં, જો વસુમતિનો યોગ્ય પતિ પણ વંઠી જાય તો એ વસુમતિની જ અપૂર્ણતા છે એમ માનવું જોઈએ. સુશીલ અને યોગ્ય સ્ત્રી પોતાના પતિત પતિને પણ દેવ બનાવી શકે છે એના અનેક ઉદાહરણો પણ મળે છે અનેક સ્ત્રીઓએ પોતાના દુરાચારી અને અયોગ્ય પતિને સદાચારી અને યોગ્ય બનાવેલ છે. તેઓએ પોતાના ધર્મની તો રક્ષા કરી જ છે પણ સાથે સાથે પોતાના પતિને પણ ધર્મશીલ બનાવેલ છે જે સ્ત્રીઓ આવું પરાક્રમ બતાવી શકતી નથી તેઓમાં સદ્ગુણોની અપૂર્ણતા છે એમ સમજવું જોઈએ અને એનો થોડોઘણો દોષ એ સ્ત્રીની માતા ઉપર પણ આવે છે કે માતાએ પોતાની પુત્રીને સદ્ગુણોની પૂરેપૂરી શિક્ષા આપી સદ્ગુણી બનાવેલ નથી. જો તમને વસુમતિના સદ્ગુણો ઉપર અટલ વિશ્વાસ છે તો પછી તેના વિષે આ પ્રકારની આશંકા-ચિન્તા કરવી તે બીનજરૂરી તેમજ અસ્થાને છે તો પછી સદ્ગુણી પુત્રીનો સંબંધ ગમે તેવા પુરુષની સાથે થઈ જાય તો પણ તે પોતાના પતિને સદ્ગુણવાન જ બનાવી લેશે.

ધારિણી—સ્વામિન્ ! આપનું કહેવુ યથાર્થ છે કે, સ્ત્રીઓ પુરુષોને સુધારી શકે છે અને પુરુષોને સુધારવાની શક્તિ પણ વસુમતિ ધરાવે છે તો પણ પુરુષોને સુધારવુ કાંઈ સરલ કામ નથી. કારણ કે, પુરુષોને સુધારવા માટે સ્ત્રીઓએ પોતાના સુખોનો ભોગ જ નહિ, પોતાના પ્રાણનું પણ બલિદાન આપવુ પડે છે. જે સ્ત્રીઓમા આવી ક્ષમતાશક્તિ હોય છે તેમની દ્વારા જ પુરુષો સુધરી શકે છે. વસુમતિમા પણ એવી ક્ષમતાશક્તિ છે પણ જે સુખની આશાએ આપણે તેનો વિવાહ કરી નાખવા ચાહિએ છીએ તે સુખથી તેણે વંચિત રહેવુ પડશે. અને પછી એક સુધારકની માફક વસુમતિએ પણ કષ્ટોને સહર્ષ સહન કરવા પડશે જે સુખની અભિલાષાએ વિવાહ કરવામાં આવે છે તે સુખ ત્યાં મળી શકશે નહિ. એક બીજી વાત જ્યારે વસુમતિમા પુરુષોને સુધારવાની ક્ષમતાશક્તિ છે તો પછી શા માટે તેને વિવાહબંધનથી બાંધી લેવામા આવે ! તે 'બ્રહ્મચારિણી' જ કેમ ન રહે ? વિવાહબંધનમા બંધાયા પછી તો તે કેવળ એક જ પુરુષને સુધારી શકશે પણ 'બ્રહ્મચારિણી' રહીને તો તે અનેક પુરુષોને સુધારી શકે છે વસુમતિનો વિવાહ કરવાથી તો તેનું સુધારક્ષેત્ર સંકુચિત થઈ જશે પરંતુ બ્રહ્મચારિણી રહેવાથી તેનું સુધારક્ષેત્ર પણ વિશાલ બનશે. વસુમતિએ પોતાની સખીઓ સમક્ષ જે વિચારો પ્રકટ કર્યા છે તે ઉપરથી પણ તેનો વિચાર પણ વિવાહ ન કરવાનો જ જણાય છે. વસુમતિએ સખીઓને કહ્યું છે કે, "હું એકની સાથે પ્રેમસંબંધ તોડી બીજાની સાથે પ્રેમસબંધ જોડવા ચાહતી નથી પણ હું તો એવો વિશાળ પ્રેમસંબંધ બધાની સાથે સ્થાપિત કરવા ચાહું છુ કે પછી તે પ્રેમસબંધને તોડવાનો જ ભય રહે નહિ." વસુમતિનું આ કથન ત્યારે જ સાર્થક થાય કે જ્યારે તે 'બ્રહ્મચારિણી' જ રહે મારી પણ એ જ ભાવના છે કે, વસુમતિ દ્વારા માનવસમાજનું કલ્યાણ થાય, માનવસમાજ સમક્ષ કલ્યાણનો કોઈ ઉત્કૃષ્ટ આદર્શ ઉપસ્થિત કરે અને સાથે પોતે પણ ઉચ્ચ

સ્થિતિને પામે. મારી આ ભાવના પણ પૂર્ણ ત્યારે જ થાય કે જ્યારે વસુમતિ વિવાહબંધનમાં બંધાય નહિ. આ બધી વાતોને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી હું તો એ જ યોગ્ય સમજું છું કે વસુમતિને વિવાહબંધનમાં બાંધવામાં ન આવે પણ તેને બ્રહ્મચારિણી જ રહેવા દેવામાં આવે

દધિવાહન—રાણી! તમારું કહેવું ઠીક છે કે પુરુષોને સુધારવા માટે સ્ત્રીઓએ કષ્ટ સહન કરવાં પડે છે અને પોતાનાં સુખોનો ભોગ આપવો પડે છે પણ આમ કર્યા વિના તો કામ ચાલી નથી શકતું ને? એક ધર્મપરાયણ સ્ત્રીને માટે પોતાના પતિને સુમાર્ગ ઉપર લાવવા માટે એટલો આત્મભોગ આપવો આવશ્યક પણ છે પણ જે સ્ત્રી વિલાસપ્રિય છે જે પતિની સાથે વિલાસભોગ ભોગવવાની જ ઇચ્છા રાખે છે જેને પોતાના પતિના હિતની કંઈ ચિન્તા પણ નથી તે સ્ત્રીઓ પુરુષોને સુધારી શકતી નથી અને એવી વિલાસપ્રિય સ્ત્રીઓને માટે કષ્ટ પડે એ પણ સ્વાભાવિક છે કિન્તુ જે સ્ત્રીઓ પોતાને પતિની સહધર્મિણી માને છે અને જે વિલાસપ્રિય નથી પણ જે પતિના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી રહે છે તે ધર્મપરાયણ સ્ત્રી પોતાના પતિને સુધારવા માટે સ્વેચ્છાએ કષ્ટ સહન કર્યા વિના પણ રહેતી નથી એવી ધર્મશીલા સ્ત્રીઓ તો પોતાના માનેલા સુખને ઠોકર મારે છે અને પતિને સુખી બનાવવામાં જ પ્રયત્નશીલ રહે છે. તમે પણ મને સુમાર્ગ ઉપર સ્થિર કરવા માટે વિલાસસુખને ઠોકર મારી અને અનેક કષ્ટોને સહર્ષ સહન કર્યાં તો પછી વસુમતિ શું એમ કરી નહિ શકે? સુખ, સુખની આકાંક્ષા કરવાથી મળતું નથી પરન્તુ દુઃખ સહેવાથી સુખ મળે છે પતિને સુધારવા જતાં વસુમતિને કષ્ટ સહન કરવાં પડશે એ ભયથી તેને અવિવાહિત રાખવી તે કોઈપણ રીતે ઠીક નથી.

ધારિણી—મહારાજ! તમે મને મારું જ ઉદાહરણ આપી નિરુત્તર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ હું મારા જ ઉદાહરણ વડે મારી વાતને પુષ્ટ કરવા માગું છું જે કે તમે મારા માટે જે પ્રસંગમાં વાત કહી

તેને હું ભાગરૂપ ગણું છુ તોપણુ થોડા સમય માટે એ પ્રશસાદોપને માથે વહોરીને પણ આપને પૂછું છું કે, આપને સુમાર્ગે ઉપર સ્થિર કરવા માટે મે જે કષ્ટો સહ્યા અને જે ત્યાગ કર્યો તે જ કષ્ટસહન અને ત્યાગ જો મે બ્રહ્મચર્યપૂર્વક કર્યા હોત જો હુ વિવાહબંધનમા બંધાઈ ન હોત તો કેટલા બધા પુરુષોને સુધારી શકત ? તે આપ જ કહો ? પ્રત્યેક મનુષ્યને, કાર્યક્ષેત્રમા પડે છે ત્યારે જ અનુભવ મળે છે તે અનુભવના આધારે હું એ નિર્ણય ઉપર આવી છુ કે, ક્ષમતાશક્તિ હોવા છતા બ્રહ્મચર્યનુ પાલન ન કરવુ, વિવાહબંધનમા સપડાઈ જવુ એ પોતાના વિશાળ સુધારક્ષેત્રને સંકુચિત બનાવવા જેવુ છે હુ કષ્ટોના ભયથી જ વસુમતિને 'બ્રહ્મચારિણી' બનાવવા ચાહતી નથી, પણ અધિકાધિક કષ્ટોને સહન કરવા તૈયાર રહેવા માટે વિવાહબંધનથી તેને બચાવવા ચાહું છુ આપની સેવા કરતા મને જે અનુભવો મળ્યા છે તે અનુભવોનો લાભ વસુમતિને મળે અને મારા એ અનુભવોદ્વારા પોતાની જીવનશક્તિનો યોગ્ય કાર્યમા ઉપયોગ કરે એ જ હું ચાહું છુ. વિવાહ કરવાની અપેક્ષા બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવુ કાંઈ ખરાબ નથી પણુ સારુ જ છે એટલા માટે વસુમતિને વિવાહબંધનમા ન બાંધતા તેને 'બ્રહ્મચારિણી' જ ગણવામા આવે એ જ મારી ઇચ્છા છે. જો વસુમતિ બ્રહ્મચારિણી રહે તો જ તે પોતાના ગુણોનો વિકાસ કરી પૂર્ણ સુખી બની શકશે અને એ રીતે મારી ભાવના પણ પૂર્ણ થઈ શકશે. ધારિણીની વાત સાભળી મહારાજા આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા.

દધિવાહન— રાણી ! હું એ જાણતો ન હતો કે તમારી ત્યાગભાવના આટલી બધી છે ! આજે તમારા વિચારો સાભળી પ્રસન્નતા થઈ અને સાથે આશ્ચર્ય પણ. હુ પણ બ્રહ્મચર્યને ખરાબ માનતો નથી અને સાથે એ પણ સ્વીકારુ છુ કે, તમે મને સુધારવા માટે જે કષ્ટો સહન કર્યા અને જે ત્યાગ કર્યો એ જ કષ્ટસહન અને ત્યાગનો, વિવાહબંધનમા ન પડી, બ્રહ્મચર્યપૂર્વક, માનવસમાજને સુધારવામા ઉપયોગ કર્યો હોત તો અવશ્ય તમારા હાથે અનેક પુરુષોનો સુધાર

થઈ શકત. આરે તમારા જેવી જ રાજકન્યા વસુમતિ બ્રહ્મચારિણી રહી ઉપદેશ આપે તો અનેક પુરુષોનો સુધાર થાય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય કે શંકાને સ્થાન નથી. પણ રાણી ! બ્રહ્મચર્યપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરવું એ કંઈ બાળકોના ખેલ જેવું સરલ કાર્ય નથી. કામના વેગને રોકવો તે મદો મત્ત હાથીને રોકવા કરતાં પણ વધારે કઠિન છે ઘણીવાર કોઈ આવેશમાં આવી જઈ બ્રહ્મચર્ય પાળવા માટે છે પણ આગળ જતાં પોતાના નિયમને દૃઢ રાખી શકતા નથી. એટલું જ નહિ પણ કામનો આવેગ ન રોકી શકવાને કારણે બ્રહ્મચર્યથી પતિત પણ થઈ જાય છે વસુમતિને બ્રહ્મચર્યની ઉત્કૃષ્ટતાનો વિચાર કરી, બ્રહ્મચારિણી બનાવીએ છીએ પણ આગળ જતાં જો તે બ્રહ્મચર્યનું બરાબર પાલન કરી નહિ શકે તો તેનું પોતાનું પતન તો થશે જ પણ સાથે સાથે આપણું કુળ–વંશ પણ કલંકિત થશે. આ સિવાય એક બીજી પણ વાત છે સાંસારિક પ્રથા પ્રમાણે, કન્યાનો વિવાહ કરવાની યોજના કરવી તે આપણું કર્તવ્ય છે હા, વિવાહ નક્કી કરીએ તે સમયે કન્યાની સ્વીકૃતિ લેવી આવશ્યક છે પણ કન્યાને બ્રહ્મચારિણી ત્યારે જ રાખી શકાય, તેનો વિવાહ ત્યારે જ ન કરવામાં આવે કે જ્યારે કન્યા પોતે બ્રહ્મચારિણી રહેવાની ઇચ્છા પ્રકટિત કરે. માતા પિતા કન્યાની સમ્મતિ વિના તેનો વિવાહ પણ કરી શકતા નથી તેમ તેને બ્રહ્મચારિણી પણ રાખી શકતા નથી વિવાહ કરવો કે બ્રહ્મચારિણી બનવું એ બન્ને વાતો કન્યાની ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે કન્યાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ જેમ તેનો વિવાહ કરવો પણ અનુચિત છે તેમ તેને બ્રહ્મચારિણી રાખવી એ પણ અનુચિત છે

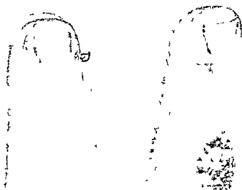
ધારિણી— મહારાજ ! આપનું કહેવું બરાબર છે. હું પણ વસુમતિને પરાણે બ્રહ્મચારિણી બનાવવા ચાહતી નથી પણ જ્યાંસુધી હું વસુમતિના વિચારો સમજી શકી નું ત્યાંસુધી તે પોતે જ બ્રહ્મચારિણી રહેવા ચાહે છે વિવાહ કરવા ચાહતી નથી.

દધિવાહન— રાણી ! કોઈ વાતનું અનુમાન કરી, એ અનુમાનને આધારે કોઈ કામ કરી નાંખવુ તે ઠીક નથી.

ધારિણી— મહારાજ ! તો વસુમતિના વિવાહની યોજના કર્યા પહેલા, વિવાહ કરવા તે ચાહે છે કે નહિ એ વિષે વસુમતિની સ્પષ્ટ સમ્મતિ લેવામા આવે અને પછી તે જે પ્રમાણે કહે તે પ્રમાણે યોજના કરવામા આવે એ ઠીક રહેશે. જો વસુમતિ વિવાહ કરવા ચાહે તો યોગ્ય વર શોધી તેની સાથે વિવાહ કરી દેવામા આવે અને જો તે બ્રહ્મચારિણી રહેવા ચાહે તો પરાણે તેનો વિવાહ પણ કરવામાં ન આવે

દધિવાહન— તમારુ આ કથન યુક્તિસગત છે. તમે વસુમતિ સાથે આ વિષે વિચારવિનિમય કરી મને નિશ્ચિત વિચાર જણાવો કે જેથી કોઈ માર્ગ નક્કી કરી શકાય

દધિવાહન અને ધારિણીની વાતચીતનો નિર્ણય વસુમતિના અંતિમ વિચાર ઉપર રહ્યો. આ પ્રમાણે બન્નેની વાતચીતનો અંત આવ્યો અને બન્ને યથાસ્થાને સુઈ ગયા.

: પ્રકરણ :

[૪]

વિવાહ, એ શલ્ય છે

મુક્તિમંદિરસિદ્ધ દત્ત ઘન્ય અતિતધર્મ જે
આત્માગમાં ન આવે તો, વિચારો માત્ર ધન્ય છે
વિચારોને પચાવીને, કદી વિચારણાથી
પરિણામ મુનિધર્મ પચાવીને, સમાચારો-જિનાગમ

એક બાજુ સુખ છે તો બીજી બાજુ દુઃખ છે એક બાજુ સજ્જનતા છે તો બીજી બાજુ દુર્જનતા છે એક બાજુ ગાનતાન થાય છે તો બીજી બાજુ કરુણ વેદનાની ચીસો સંભળાય છે એક બાજુ સજ્જનો બીજાના સુખ માટે દુઃખો સહન કરે છે તો બીજી બાજુ દુર્જનો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે બીજાનું સુખ લૂંટવા પણ તૈયાર થઈ જાય છે આ બધી સંસારની વિચિત્રતા છે વિચારકો માટે તો સંસારની આ વિષમતા અને વિચિત્રતા વિચારનું એક કારણ બની જાય છે અને એ વિચારને પરિણામે આવી વિષમતા ન હોય એવા માર્ગે જવા તેઓ પ્રયત્ન કરે છે.

સુદર વસન્ત ઋતુનો સમય છે, આબાના ઝાડ ઉપર મોર ખીલી ઉઠયા છે, ભમરાઓ તેના ઉપર ગુંજારવ કરી રહ્યા છે અને મજરીનુ રસપાન કરી કોયલ પણુ મસ્ત બની ગઈ છે. આવી વસન્ત ઋતુમા આમ્રમજરીનું રસપાન કરી કોયલે અવસ્ય ટહુકવુ જોઈએ છતા તે કેમ ચુપ બેઠેલી જણાય છે ! અરે–રે ! કોયલ શા માટે ટહૂકતી નથી ? એનું કારણુ સમજવામાં આવી ગયુ તે કોયલ એક ગંભીર વિચારમા પડેલી છે તે વિચારે છે કે, આ સમયે હું શી રીતે ટહુકુ ? એક બાજુ તો ભમરાઓ પોતાની તાનમા અવાજ કરી રહ્યા છે ! એક બાજુ કંક પક્ષી કર્ણકટુ શબ્દમા બોલી રહ્યું છે ! જ્યારે બીજી બાજુ વૃક્ષ ઉપર બેઠેલા વાદરાઓ હા–હૂ કરી રહ્યા છે ! તો ક્યાય કાગડાઓ કર્કશ સ્વરમા કા–કા–કા, કરી રહ્યા છે તો આ બાજુ શિયાળો પણુ ઊંચે અવાજે રોઈ રહ્યા છે ! આ પ્રકારની વિષમતા જોઈને જ કોયલ ચૂપ બેસી રહી છે અને અનુકૂલ ઋતુ હોવા છતા ટહૂકતી નથી !

કવિની કલ્પનાનુસાર, જે વૈષમ્ય કોયલની સામે હતુ તેવુ જ વૈષમ્ય, આજે દધિવાહનને ત્યા તરવરતુ હતું એક બાજુ તો મહેલમા બેઠેલા રાજા–રાણી, વસુમતિના વિવાહ કરવા–ન કરવા વિષે વિચાર કરી રહ્યા હતા જ્યારે બીજી બાજુ પોતાના મહેલમા બેઠેલી રાજકુમારી વસુમતિ કાઈ બીજુ જ વિચારી રહી હતી

વસુમતિના મનમાં એવા વિચારતરગો ઉઠવા લાગ્યા કે –' હુ જે સ્ત્રીજાતિમા જન્મી છે તે સ્ત્રીજાતિની આજે કેવી દુર્દશા છે ? પોતાની મૂર્ખતાથી અને મૂર્ખતાનો લાભ લેનાર પુરુષોના અત્યાચારથી એ સ્ત્રીજાતિ, કેટલી બધી સંત્રસ્ત અને પીડિત છે આજે પુરુષોની દૃષ્ટિમાં સ્ત્રીઓની બીજી ભોગ્ય વસ્તુઓમા ગણુના કરવામાં આવે છે એથી વિશેષ સ્ત્રીઓનું બીજુ કાઈ મહત્ત્વ નથી મારી બ્હેનો પણુ એક જ પ્રવાહમાં વહી રહી છે તેઓને પોતાના પતનનું અને પોતાની દુર્દશાનુ

પણ ભાન નથી. જો સ્ત્રીજાતિમાંથી એક પણ સ્ત્રી, ત્યાગ અને આત્મસમર્પણપૂર્વક બહાર આવી સક્રિય કાર્ય કરે તો તે આખી સ્ત્રીજાતિનો ઉદ્ધાર કરી શકે પણ હાય! તેમનું પતન એટલું બધું થઈ ગયું છે કે, તેઓ પોતાની વર્તમાન સ્થિતિને પણ સમજી શકતી નથી! એવી અવસ્થામાં પોતાના ઉદ્ધારનો પ્રયત્ન કેવી રીતે કરી શકે!

"હે! પ્રભો! શું હું મારી દીન-હીન બહેનોની કંઈ સેવા કરી શકીશ? શું મારી દ્વારા તેમનો ઉદ્ધાર થઈ શકશે? અને શું આ મારા તુચ્છ શરીરદ્વારા મારી દુઃખિત બહેનોનો કંઈ ઉપકાર થઈ શકશે!" આ પ્રમાણે વિચાર કરતી વસુમતિ નિદ્રાધીન થઈ ગઈ પ્રાતઃકાળના સમયે તેણે એક વિચિત્ર સ્વપ્ન જોયું. સ્વપ્ન જોતાં જ તે આશ્ચર્યપૂર્વક જાગી ઉઠી અને વિચારવા લાગી કે આ સ્વપ્ન શું સૂચવતું હશે? આ સ્વપ્નને સારું સમજું કે ખોટું!

વસુમતિ અસમંજસમાં પડી ગઈ શું કરવું તેની તેને સૂઝ ન પડી. અસમંજસના બોજાને કારણે તેનું શરીર પરસેવાથી તરબોળ થઈ ગયું. તેણે અસમંજસને દૂર કરવાનો ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાં તે સફળ ન નીવડી. આખરે તે પથારીમાંથી ઉઠી પાસેની અશોકવાટીકામાં ફરવા ચાલી ગઈ અને ત્યાં એક વૃક્ષને નીચે બેસી, ગાલ ઉપર હાથનો ટેકો આપી, સ્વપ્નના ફળ વિષે ઊંડો વિચાર કરવા લાગી.

પ્રાતઃકાળ થતાં જ વસુમતિની સખીઓ વસુમતિને ઉઠાડવા તેના શયનાગારમાં આવી પણ પથારી ઉપર વસુમતિને સૂતેલી ન જોતાં તેમને બહુ આશ્ચર્ય થયું અને સાથે ચિન્તા પણ થઈ સખીઓ વિચારવા લાગી કે કોઈ દિવસ નહિ ને આજે અનાયાસ જ વસુમતિ ક્યાં ચાલી ગઈ! તે રાજકુમારી છે અને યુવતી છે કદાચ એવી દુર્ઘટના તો ઘટી નહિ હોય ને કે લોકો આ નિર્મલ રાજરત્ન ઉપર

કોઈ પ્રકારનું કલંક આવે ! આ પ્રમાણે ચિંતા કરતી સખીઓ વસુમતિને શોધવા લાગી, શોધતા શોધતા જ્યા વસુમતિ વિચારમગ્ન થઈ બેઠી હતી ત્યા આવી

વસુમતિને વિચારમગ્ન અને ચિંતાતુર બેઠેલી જોઈ તેની સખીઓ કહેવા લાગી કે, 'રાજકુમારી, આજે અનાયાસ જ પથારી-માથી ઉઠીને ચૂપચાપ અહીં કેમ ચાલી આવી ? અહીં આવવાની કોઈને સૂચના પણ ન આપી ? અમે તમને શોધતા અહીં આવ્યા છીએ એ તો સારુ થયુ કે, શયનાગારમાથી તમારા ચાલ્યા જવાની ખબર અમે મહારાજા કે મહારાણી કે બીજા કોઈને આપી નથી નહીં તો કેટલુ ખરાબ કહેવાય ? લોકો શુ ધારે ? તમે રાજકુમારી છો અને યુવતી છો એટલે તમારે આ પ્રમાણે એકલા અત્રે આવવુ ઠીક નથી અમારામાથી કોઈને સાથે લઈને જ ઘેરથી નીકળવુ જોઈતું હતું. ખેર ! જે થયુ તે થયુ. હવે એ બતાવો કે, તમે શા કારણે આટલા બધા ચિંતાતુર જણાઓ છો ! તમને કોઈ દિવસ આટલા બધા ચિંતાતુર જોયા નથી. આજે તો તમે બહુ ચિન્તાતુર જણાઓ છો ?

સખીઓની વાતચીતથી વસુમતિની વિચારપરંપરા તૂટી ગઈ. એકવાર તેણે સખીઓ સામે જોયુ પણ સખીઓની વાત પૂરી થતા જ તે પાછી પહેલાની માફક વિચારમગ્ન થઈ ગઈ. આ પ્રમાણે વસુમતિને વિચારમગ્ન થતી જોઈ સખીઓને ઘણુ આશ્ચર્ય થયુ અને શુ કારણ હશે ! તે વિષે વિચાર કરવા લાગી

એક સખી— બેન વસુમતિ ! તમે તો અમારી વાત પણ સાભળતા નથી અને સાભળો છો તો તે ઉપર ધ્યાન પણ આપતા નથી અને તમારી ચિન્તાનું કારણ પૂછીએ છીએ તો જવાબ પણ આપતા નથી !

બીજી સખી—રાજકુમારીની ચિન્તાનું કારણ રાજકુમારીને કેમ પૂછો છો ? શું રાજકુમારી એવી નિર્લજ્જ છે કે, સ્પષ્ટરૂપે

ચિન્તાનું કારણ તમને જણાવે ! એવી તો કોઈ સાધારણ કન્યા પણ નહિ હોય કે જે ચિન્તાનું કારણ પોતે સ્પષ્ટપણે કહી જણાવે ! આ તો વળી રાજકુમારી છે તે સ્પષ્ટપણે પોતાના ભાવ કેમ જણાવી શકે ! પણ તમે એ સ્પષ્ટ જોઈ શકતા નથી કે રાજકુમારીને કોઈ બીજી ચિન્તા હોવાનું શું કારણ હોય ! જુઓ ! રાજકુમારીના શરીર ઉપર યૌવને પોતાનું પ્રભુત્વ કેટલું બધું જમાવ્યું છે ! રાજકુમારીના ઉપરથી જ નાદાઈ ગયા છે અત્યારે રાજકુમારી યૌવનને આંગણે ઊભેલી છે ! જેમ માલતી લતા આમ્રવૃક્ષને ભેટવા તલસે તેવી રાજકુમારીની સ્થિતિ થઈ ગઈ છે જ્યાં અત્યારસુધી રાજકુમારીનો વિવાહ થયો નથી એ શું ચિન્તાનું કારણ નથી ! આ સિવાય રાજકુમારીને બીજી ચિન્તા શી હોઈ શકે ! એ તો આપણે પણ સમજી શકીએ છીએ તો પછી રાજકુમારીને ચિન્તાનું કારણ શું પૂછવું !

ત્રીજી સખી— તમારી વાત બરાબર છે યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થવા છતાં વિવાહ ન થયો એ બુદ્ધિશાળી કન્યા માટે જરૂર ચિન્તાનો વિષય છે.

ચોથી સખી— પણ બેન ! ચિન્તા કરી શરીરને ક્ષીણ બનાવવાથી શું વળે ! મહારાજ અને મહારાણી પણ પોતાની પ્રિય પુત્રીના વિવાહ માટે ચિન્તા કરે છે તેઓ રાજકુમારીને યોગ્ય વરની શોધમાં છે હા એ કે તેઓ એ વિષે બહુ જલ્દી કરતા નથી તો હું આજે રાજકુમારીના વિવાહ જલ્દી કરવા વિષે મહારાણીજીને નિવેદન કરીશ. બેન વસુમતિ ! ચાલો, હવે બહુ ચિન્તા ન કરો. હવે તમે થોડા સમયમાં જ કોઈ રાજાની રાણી બનશો હો !

વસુમતી, પોતાની સખીઓની વાતો ચુપચાપ સાંભળીને પોતાની બહેનોનું કેટલું બધું પતન થઈ ગયું છે તે વિષે વિચાર કરતી હતી કે આ સખીઓની દૃષ્ટિમાં તો વિષયોની પ્રાપ્તિ ન થવી એ જ

ચિન્તા કે વિચારનું કારણ છે, તે સિવાય ચિન્તા કે વિચારનું બીજું કોઈ કારણ જ જણાતું નથી. હું તો એમ સમજતી હતી કે, પુરુષો જ વિષયોના દાસ છે પણ આજે સખીઓની વાતચીત ઉપરથી તો મને એમ જણાય છે કે પુરુષોથી પણ વધારે સ્ત્રીઓ વિષયોની દાસી બનેલી છે. હું સ્વપ્નની સમસ્યાનો તો હજી નિકાલ કરી શકી નથી ત્યાં તો મારી સખીઓએ આ નવી સમસ્યા મારી સામે ઉભી કરી છે આવા સમયે હું શું કરું ? એક સમસ્યાનો ઉકેલ કર્યા વિના બીજી સમસ્યાને કેવી રીતે હાથ ધરું ? પરંતુ સખીઓની આ વાત સાંભળી જો હું ચૂપચાપ બેસી રહીશ તો એઓ એમજ સમજશે કે, 'આપણે જે વાતનું અનુમાન કર્યું એ જ વાતની વસુમતિને ચિન્તા છે' અને પોતાના અનુમાનને સત્ય માની એ અનુમાનના આધારે સખીઓ માતાપિતાને ન જાણે શું કહેશે ? આ પ્રમાણે સખીઓ માતાપિતાને પણ ચિંતિત કરશે. માટે સર્વપ્રથમ તેમના અનુમાનનું નિરાકરણ કરવું એ જ ઠીક છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી, પોતાના સ્વપ્નના વિષે વિચાર પ્રકટ ન કરતા, વસુમતિ સખીઓને કહેવા લાગી કે –

"સખીઓ ! જો કે જન્મથી લઈ અત્યારસુધી તમારો મારી સાથે ગાઢ સંબંધ રહ્યો છે છતાં તમે, મને તમારા જેવી તુચ્છ વિચારવાળી માની રહ્યા છો. અને એટલે જ હું કોઈ બીજા વિચારોમાં મગ્ન હોવા છતાં, હું વિષયભોગ માટે જન્મેલી હોઉં અને એની પ્રાપ્તિમાં જ મારૂં જીવન સફળ માનતી હોઉં એવું તમે મારા વિષે અનુમાન કરી રહ્યા છો ! પણ બ્હેનો ! તમારું આ અનુમાન ઘણું જ ભ્રામક છે. કારણ કે તમે જેવું અનુમાન કર્યું તેવી વિચારવાળી હું નથી હું કેવા વિચારો ધરાવું છું એ જો જાણવા માંગતા હો, તો સાંભળો !

"માતાપિતા તથા ધર્માચાર્યનું મારી ઉપર ઋણ છે એમ હું સમજું છું. પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરુષને માથે આ ત્રણ પ્રકારનું કરજ હોય છે

જીવનમાં આ ત્રણ પ્રકારનું ઋણ માથે ચડે જ છે. જોકે સાસુ સસરા પતિ વગેરેની સહાયતા લેવી એ પણ ઋણ છે પણ એ ઋણ કરવું કે ન કરવું એ પોતાની ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે જીવનને માટે આ ઋણ માથે ચડાવવું જ જોઈએ એ કોઈ નિયમ નથી તેમ કોઈનો તે વિષે આગ્રહ પણ નથી પણ પોતાની નબળાઈને કારણે એ ઋણ માથે લેવું પડે તો તે વાત જુદી છે પણ જ્યાંસુધી પહેલાંના ત્રણ પ્રકારના ઋણથી મુક્ત થઈ શકાય નહિ ત્યાંસુધી પોતાના માથે કોઈ પ્રકારનું નવું ઋણ ન ચડાવવું એ વિવેકશીલ પ્રામાણિક મનુષ્યને માટે યોગ્ય છે કારણ કે પહેલાંના કરજથી મુક્ત ન થયાં પહેલાં જ નવું કરજ કરવું એમાં પ્રામાણિકતા નથી. પહેલાંનું કરજ ચૂકવવું અને આવશ્યક કારણ વિના નવું કરજ માથે ન ચડાવવું એમાં ખરી પ્રામાણિકતા છે હું તો પહેલાં માતા, પિતા અને ધર્માચાર્યનું મારી માથે જે ઋણ છે એ ઋણને ચૂકવવા ચાહું છું. નવું કરજ માથે ચડાવવા જરા પણ ચાહતી નથી. આપી હમણાં હું વિવાહ કરવા વિષે ચિન્તા કરી રહી છું એ તમારું અનુમાન ક્યાં સુધી ઠીક છે એ તમે જ વિચારી જુઓ! હું મારી માથે માતપિતાનું ઋણ જ કરજ ચડેલું છે એમ માનું છું અને જ જન્માંતરો સુધી તેમની સેવાશુશ્રૂષા કરવા છતાં પણ હું તેમના ઋણથી મુક્ત થઈ શકું એમ નથી તો પછી એમની સેવા કરી ઋણમુક્ત થવાના સમયે હું સાસરે જવાની કૃતઘ્નતા કેમ કરી શકું! કરજ ચુકવવાના સમયે કોઈ પણ પ્રકારનું નવું કરવું ઠીક નથી હું તો સર્વ પ્રથમ મારી માથે જે ઋણનો ભાર છે તે ઉતારવા ચાહું છું નવું કરજ માથે ચડાવવા ચાહતી નથી. માટે તમે મારા વિષે ભવિષ્યમાં આવું ખોટું અનુમાન કરશો નહિ તેમ કોઈને મારા વિષે આવી વાતો પણ કરશો નહિ એટલી તમને સૂચના આપું છું."

નમુમતિની સ્પષ્ટ વાતો સાંભળી તેની સખીઓ ચકી થઈ

સખીઓ—બેન વસુમતિ ! તમે આજે સંસારથી વિરક્ત થઈ ગયા હો એવી વૈરાગ્યની વાતો કરો છો પણ કોઈ વ્યક્તિ એમ કેમ માની શકે કે, તમારા જેવી સુંદરી નવયુવતી પતિની ઇચ્છા કરતી ન હોય કે તે વિષે ચિંતા પણ કરતી ન હોય?

વસુમતિ—"વહાલી સખીઓ ! જે કન્યાઓ એવા વાતાવરણમાં ઊછરેલી હોય અને જેમને એ વિષેની શિક્ષા આપવામા આવી હોય તે કન્યાઓને એ વિષે ચિન્તા થાય એ સ્વાભાવિક છે પણ હું એવા મલિન વાતાવરણમા ઊછરેલી નથી તેમ મારી માતાએ મને વિષયભોગની લાલસા વધે એવી કુશિક્ષા પણ આપી નથી બીજી માતાઓ પોતાની પુત્રીને વિષયભોગમા પ્રવૃત્ત થવાની ભલે શિક્ષા આપતી હોય પણ મારી માતાએ મને શીખડાવ્યુ છે કે, આ મનુષ્યજન્મનો ઉદ્દેશ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનુ પાલન કરી જીવનશુદ્ધિ કરવાનો છે, વિષયભોગમાં પ્રવૃત્ત થઈ આ દુર્લભ મનુષ્ય જન્મનો દુરુપયોગ કરવાનો નથી" આ પ્રમાણે મારી માતાએ મને વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યને પાળવાની શિક્ષા આપી છે પણ સાથે સાથે એવી પણ સૂચના આપી છે કે, જો પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ ન હોય તો, દુરાચારનું સેવન ન કરવુ પણ એવી અવસ્થામા સ્થૂલ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવુ અર્થાત્ વિવાહ કરી મર્યાદાપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરવુ જીવનનો આ માર્ગ બતાવી મારી માતાએ મને કન્યાધર્મ, પત્નીધર્મ, માતૃધર્મ અને વિધવાધર્મની શિક્ષા આપી છે અર્થાત્ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળી ન શકાય તો, મર્યાદિત વૈવાહિક જીવન ગાળવામા કઈ કઈ અવસ્થાઓમાથી પસાર થવુ પડે છે એ દૃષ્ટિમા રાખી ઉપરની ચારેય પ્રકારની શિક્ષા મારી માતાએ મને આપી છે

જે કન્યા, પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળી ન શકવાને કારણે વિવાહ કરે છે તેણે જીવનની ત્રણ ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થામાંથી પસાર થવુ પડે છે. વિવાહ થતાં જ તે પત્ની બને છે અને ત્યારે પતિ, સાસુ, સસરા, નણુદ, જેઠ, જેઠાણી, દેર, દેરાણી વગેરે પ્રત્યે કેવો વ્યવહાર રાખવો

જોઈએ અને જીવનને સુખમય બનાવવા માટે ક્યાં કર્તવ્યો બજાવવાં જોઈએ વગેરે વિષે મારી માતાએ 'પત્નીધર્મ' ની શિક્ષા આપી બતાવ્યું છે. જ્યારે વિવાહ થાય છે ત્યારે સંતાનો પણ થાય છે અને માતા પણ બનવું પડે છે તે વખતે તેનો શો ધર્મ હોવો જોઈએ એ વિષે મારી માતાએ 'માતૃધર્મ' ની શિક્ષા આપી બતાવ્યું છે. વિવાહ થયા પછી માત્ર દૈવવશાત્ પતિનું પરલોકગમન થાય ત્યારે વૈધવ્યજીવન પ્રાપ્ત થાય છે અને કોઈ કોઈ કન્યાઓને તો વિવાહ થતાં જ વૈધવ્યજીવનમાં પ્રવેશ કરવો પડે છે તેવા દુઃખના સમયે ધર્મનું પાલન કેવી રીતે કરવું જોઈએ તે વિષે પણ મારી માતાએ 'વૈધવ્યધર્મ' ની શિક્ષા આપી બરાબર બતાવ્યું છે. આ પ્રમાણે મારી માતાએ પહેલાં તો મને પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શિક્ષા આપી છે પરન્તુ જો પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ ન હોય તો ઉપર કહેલા ચાર પ્રકારના ધર્મોની શિક્ષાનુસાર નીતિપૂર્ણ અને સુખમય જીવન વ્યતીત કરવાની અનુમતિ આપી છે. પણ જો પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ હોય તો પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી આત્મમુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરવો. પણ જો શક્તિ ન હોય તો ગૃહસ્થાશ્રમનું શરણ માગી આવી નીતિપૂર્વક વૈવાહિક જીવન ગાળી, એ આત્માને કેળવવાની ચેષ્ટા કરવી જોઈએ. પણ વિવાહ એ પોતાની આસક્તિનું અને નવું કરજ માથે ચઢાવવાનું કારણ છે એમ માનવું. પણ વિવાહનો ઉદ્દેશ વિષયસુખ ભોગવવાનો છે એમ સમજવું ન જોઈએ.

આ પ્રમાણે મારી માતાએ ઉત્સર્ગ માર્ગ તરીકે પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવાની અને અસમર્થ અવસ્થામાં અપવાદ માર્ગ તરીકે મર્યાદિત વૈવાહિક જીવન ગાળવાની શિક્ષા આપી છે. વહાલી સખીઓ! હવે તમે સમજી ગયા હશો કે મારા હૃદયમાં વિવાહ વિષયક ચિન્તા નથી. હું તો એ જ ઉન્નત ભાવના ભાવું છું કે માતાપિતા વગેરેની સેવા કરી, તેમના ઋણથી પહેલાં મુક્ત થઈ નવું કરજ માથે ન ચઢાવવું અને તે માટે બ્રહ્મચર્યપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરું

બેનો ! હું વિવાહ વિષયક ચિન્તા કરું છુ એમ તમે કહો છો પણ એટલો તો વિચાર કરોકે, જેને આજન્મ બ્રહ્મચર્યની શિક્ષા આપવામા આવી છે, જેને બ્રહ્મચર્યનો આદર્શ બરાબર સમજાવવામા આવ્યો છે, જેનુ લાલનપાલન બ્રહ્મચર્યનો આદર્શ સામે રાખી કરવામા આવ્યુ છે અને જે બ્રહ્મચર્યના વાતાવરણમા ઊછરેલ છે તેને શુ વિવાહ વિષયક ચિન્તા કે ઇચ્છા થાય ખરી ? હા ! જેને માતાપિતાનું ઋણથી મુક્ત થવાની શિક્ષા મળી નથી પણ જેને બાળપણથી વિવાહના વાતાવરણમા ઉછેરવામા આવી છે અને જેનું લાલનપાલન પણ વિવાહનો આદર્શ સામે રાખી કરવામા આવ્યુ છે તે કન્યા વિવાહ વિષયક ચિન્તા કે ઇચ્છા કરે એ સ્વાભાવિક છે આ રીતે જેઓમા બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ ન હોય તે વિવાહ કરવાની ચિન્તા કરે પણ જેનામા પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ છે તે તો પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું બરાબર પાલન કરી, માતાપિતાના ઋણથી મુક્ત થવાનો જ પ્રયત્ન કરે એ ઇષ્ટ છે."

સખીઓ—"બેન વસુમતિ ! ધારિણી માતાએ તમને જે શિક્ષા આપી છે તે શિક્ષા ઉપર તમે બરાબર મનન કે ચિંતન કર્યું હોય એમ નથી લાગતું. મહારાણીએ બ્રહ્મચર્યની શિક્ષા તમને આપી હશે પણ તમે વિવાહ જ ન કરો એવો એ શિક્ષાનો ઉદ્દેશ નહિ હોય। બધા લોકો બ્રહ્મચર્યને શ્રેષ્ઠ ગણે છે, કોઈ એને ખરાબ કહેતું નથી પરન્તુ આ કથન પોતાને લાગુ નથી પડત કોઈ બીજા લોકો બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતા હોય તો તેમની પ્રશસા કરવા માટે બ્રહ્મચર્યની પ્રશસા કરવામાં આવે છે પણ પોતે અવિવાહિત રહે એ માટે નહિ તમારી વાતો ઉપરથી તો એમ પણ જણાય છે કે, ઓધર્મથી પણ તમે અજ્ઞાત છો કન્યા ઉપર માતાપિતાનું ઋણ હોય છે એ વાત સાચી પણ કન્યા વિવાહ કર્યા પહેલા જ તેમની સેવા કરી, તેમનું ઋણ ચૂકવી આપે છે. વિવાહયોગ્ય થતાં વિવાહ કરી પતિની સેવા કરવી, એ કન્યાનું કર્ત્તવ્ય છે જો આમ કરવામા ન આવે અને બધી કન્યાઓ બ્રહ્મચર્યનુ પાલન કરે, વિવાહ ન કરે અને માતાપિતાની સેવા જ કરતી

રહે તો તો થોડા જ દિવસોમાં માનવસમાજની ઉત્પત્તિ બંધ થઈ જાય અને સંસારમાં કોઈ મનુષ્ય જ રહેવા ન પામે. આ સિવાય જે કન્યા વિવાહ ન કરે, એને પતિની સેવા કરવાનો અવસર જ ન મળે એ કન્યાનું જીવન, જંગલમાં ખીલીને કરમાઈ ગયેલ ફુલની જેમ, વ્યર્થ છે જે કન્યા, પોતાના વિવાહની પણ ચિંતા કરતી નથી તે કન્યા, વાસ્તવમાં વિવેક નહિ કરનાર પશુની સમાન છે એટલા માટે અત્યારે તમે ભલે વિવાહની ચિન્તા કરતા ન હો તો પણ આગે તો એ જ કહીશ કે તમારે વિવાહ વિષયક ચિન્તા કરવી જોઈએ. એમાં જ તમારું કલ્યાણ છે

વસુમતિ— બહેનો! તમે નારીધર્મ માનવસમાજની રક્ષા અને કન્યાના કર્તવ્યનો ઉપદેશ આપી જે કંઈ કહ્યું છે તે કથન તમારી દૃષ્ટિએ ભલે યોગ્ય હોય પણ મને તે બરાબર નથી લાગતું. કારણ કે જે બ્રહ્મચર્યપાલન બીજાઓ માટે આચરણીય અને પ્રશંસનીય માનવામાં આવે છે તે પોતાના માટે આચરણીય માનવામાં ન આવે તે કેવા પ્રકારનો ન્યાય? બ્રહ્મચર્યને કેવળ બીજાઓ માટે જ આચરણીય માનવું અને પોતાના માટે આચરણીય ન માનવું એ દેખીતો મિથ્યાચાર છે. આ પ્રકારના મિથ્યાચારની શિક્ષા મારી માતાએ મને આપી નથી, તેમ મેં શીખી નથી. મને જે શિક્ષા આપવામાં આવી છે તે પોતાના આચરણ માટે, અને એવી શિક્ષા મારી માતાએ મને આપી છે એવા પણ કાચી બુદ્ધિ હોય છે કે જેઓ "હાથીના દાંત ખાવાના જુદા અને બતાવવાના જુદા" એ નીતિ પ્રમાણે બીજાને કહે છે કંઈ અને પોતે આચરે છે બીજું પોતે અબ્રહ્મચર્ય સેવે છે અને બીજાને બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ આપે છે બહેનો! મને આ પ્રકારની શિક્ષા મળી નથી તેમ એવા પ્રકારનું પાખંડ પણ હું આચરી શકું એમ નથી.

તમે કહ્યું કે જો સંસારની બધી કન્યાઓ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવા માંડે તો સંસાર જ શૂન્ય બની જાય. બહેનો! પહેલાં તો સંસારની બધી કન્યાઓ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે એ જ અશક્ય

જેવુ છે અને બીજુ આ અનાદિ સંસારનો અંત થવો પણ અસંભવ છે, કારણ કે સંસારમા અનેક કન્યાઓ પતિ ન મળવાને કારણે અવિવાહિતા રહે છે, અનેક બ્રહ્મચર્ય પાળવાના ઉદ્દેશે વિવાહ કરતી નથી અને અનેક કન્યાઓ, વિવાહ થતા જ થોડા દિવસ બાદ વિધવા થઈ જાય છે, તો પણ સંસારમા કોઈ પ્રકારની ન્યૂનતા જોવામા આવતી નથી આવી અવસ્થામા બ્રહ્મચર્ય પાળવા માટે વિવાહ ન કરવાથી સંસારનો અંત કેમ થઈ જશે ? આમ હોવા છતાં, જો કદાચ બ્રહ્મચર્ય પાળવાના કારણે જ સંસારનો અન્ત થઈ જતો હોય તો એમા શુ ખરાબ છે ? એ તો ઊલટુ સારુ જ છે ને ?

વળી, તમે કહ્યું કે, કન્યાઓ વિવાહ કર્યા પહેલા જ માતાપિતાની સેવા કરી ઋણથી મુક્ત થઈ જાય છે. પણ તમારુ આ કથન ભૂલભરેલું તેમજ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ છે શાસ્ત્રમાં અનેક જગ્યાએ સ્પષ્ટ કહેવામા આવ્યુ છે કે, અનેક જન્મજન્માતરો સુધી માતાપિતાની સેવા કરવા છતાં પણ તેમના મહાન ઋણથી સંતાનો મુક્ત થઈ શકતા નથી, તો કન્યાઓ, વિવાહ અને યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા પહેલાં જ માતાપિતાના ઋણથી મુક્ત થઈ જાય એમ કેમ બની શકે ? એ સમયે તો કન્યાઓ પોતે પોતાની સારસભાળ રાખી શકતી નથી એટલુ જ નહિ પણ ઊલટુ માતાપિતાએ તેમની સારસભાળ રાખવી પડે છે તો પછી એવી અવસ્થામા કન્યાઓ માતાપિતાની સેવા કરી ઋણમુક્ત થવામા સમર્થ કેમ થઈ શકે ? બહેનો ! આ તો પોતાની વિષયવાસનાને ન રોકવાને કારણે જ કેવળ બહાનુ માત્ર છે હું આ પ્રમાણે બહાનું કાઢી, માતાપિતા પ્રતિ કૃતઘ્ન બનવા ચાહતી નથી. અન્તમાં, તમે વિવાહ ન કરનારી કન્યાઓના જીવનને વનપુષ્પ સમાન વ્યર્થ અને તેમને વિવાહની ચિન્તા ન કરવાને કારણે પશુ જેવી બુદ્ધિહીન કહી, તમે તમારી વિવેકબુદ્ધિની ઊણપ જ બતાવી છે અને તે કારણે જ પશુઓ જેવી પ્રવૃત્તિ કરનારને સારી અને વિવાહની ચિન્તા ન કરનાર કન્યાઓને પશુ જેવી ગણો છો તમે એટલુ પણ ન વિચાર્યું કે, વિષયસેવનની ચિંતા

તે પશુ પણ કરે છે પણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન તો મનુષ્ય જ કરી શકે છે બીજું કોઈ કરી શકતું નથી. આમ છતાં તમે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનાર અને વિવાહની ચિન્તા ન કરનારને પશુની કોટીમાં કેમ મૂકો છો! બહેનો! બ્રહ્મચર્યનો મહિમા અનંત છે. બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનાર સ્ત્રીપુરુષના અનુમોદન કરવા માટે દેવો પણ લાલાયિત રહે છે. અને તેથી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનારનું મહત્ત્વ, દેવોથી પણ વિશેષ છે કારણ કે બ્રહ્મચર્યનું પાલન દેવો પણ કરી શકતા નથી. માટે બહેનો! બ્રહ્મચર્યને વિવાહથી ઉતરતું ન માનો. એ વાત જુદી છે કે બ્રહ્મચર્ય પાળી ન શકવાને કારણે વિવાહ કરવામાં આવે, પણ એમાં પોતાની નિર્બળતા રહેલી છે એમ માનવું જોઈએ. એ તો મારી માતાએ પણ કહ્યું છે કે જો બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ ન હોય તો વિવાહ કરી સ્વપુરુષસંતોષ વ્રત ધારણ કરવું પણ લગ્ન માટે બ્રહ્મચર્ય પાળવું નહિ, પણ ઉત્તમ માર્ગ તો બ્રહ્મચર્ય છે અને અપવાદમાર્ગ વિવાહ છે એ ભૂલવું નહિ. આ પ્રમાણે મારી માતાએ બ્રહ્મચર્યનો ઉત્સર્ગ માર્ગ અને વિવાહનો અપવાદ માર્ગ એ બન્ને માર્ગો બતાવ્યા છે. પરંતુ હું વિવાહનો અપવાદ માર્ગ નહિ પણ બ્રહ્મચર્યના ઉત્સર્ગ માર્ગે જવા ચાહું છું. જે સ્ત્રીઓએ બ્રહ્મચર્ય પાળી ન શકવાને કારણે વિવાહ કર્યો છે તે સ્ત્રીઓની હું નિંદા પણ કરતી નથી. હું તો એમને માતાની જેમ આદરની દૃષ્ટિએ જોઉં છું. મારી માતાએ પણ પોતે સ્વપુરુષસંતોષ વ્રત ધારણ કર્યું છે તો સ્વપુરુષસંતોષ વ્રત ધારણ કરનારી સ્ત્રીઓની નિંદા કેમ કરી શકું! એમની નિંદા કરવી એ તો માતાની નિંદા કરવા સમાન છે."

સખીઓ—બેન વસુમતિ! શું ત્યારે તમારો એવો અભિપ્રાય છે કે બધી કન્યાઓએ બ્રહ્મચર્ય જ પાળવું જોઈએ અને વિવાહને ખરાબ સમજી તેથી બચવું જોઈએ?

વસુમતિ—હા અને ત્યાંસુધી તો આમ જ કરવું જોઈએ. પણ આમ છતાં બધાએ બ્રહ્મચર્ય પાળવું જ જોઈએ એવી સલાહ

આપતી નથી. પણ એટલું તો અવશ્ય કહું છુ કે, અને ત્યાસુધી શ્વસુરગૃહના ઋણથી બધાએ બચવુ જોઈએ પણ બ્રહ્મચર્ય પાળી ન શકાય તો શ્વસુરગૃહનું ઋણ માથે ચડાવીને પણ દુરાચારથી બચવું જોઈએ સાધારણ રીતે કરજ માથે ચડાવવુ ખરાબ છે પણ જ્યારે કરજ માથે ચડાવ્યા વિના કામ ચાલતુ જ ન હોય તો ત્યારે કરજ ન લેવુ અને ચોરી કરવી એ અનાચારનું કારણ બની જાય છે. એટલા માટે એવા વખતે કરજ લેવુ પણ લાભદાયક છે. આ જ પ્રમાણે જ્યાં સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળી શકાય ત્યાસુધી શ્વસુરગૃહનુ ઋણ માથે ન ચડાવવુ એ જ સારૂ છે પણ બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ ન હોય તો પતિની સહાયતા લઈ પોતાનામા બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ વધારવી પણ યોગ્ય છે પરન્તુ આ પ્રકારની અશક્ત બ્હેનોએ એવુ ખોટુ અભિમાન કરવુ ન જોઈએ કે, અમે વિવાહ કરીને કોઈ મોટુ કામ કર્યું છે અથવા જેમણે વિવાહ કર્યો નથી તેઓ દુખી અથવા પોતાથી ઊતરતી છે, કારણ કે ઇચ્છા હોવા છતા જેમનો વિવાહ થયો ન હોય તેઓ ભલે દુખી હોય પણ જે વિવાહની ભાવના જ રાખતી નથી તે દુખી નહિ પણ બહુ જ સુખી છે જેમ કોઈ સજ્જન કરજ માથે ચડાવીને અભિમાન કરતો નથી તેમ વિવાહનું ઋણ માથે ચડાવનાર બ્હેનોએ પણ અભિમાન કરવુ ન જોઈએ

જે બ્હેનો પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતી, પોતાના શરીરને ઇશ્વરના ચરણે સોંપી દે છે તે બ્હેનોની જેટલી પ્રશસા કરવામા આવે તેટલી ઓછી જ છે પણ જે બ્હેનો પોતાના માથે વિવાહનું ઋણ ચડાવીને પણ 'પતિવ્રતા' રહે છે અને ધાર્મિકજીવન ગાળે છે તે બ્હેનો પણ નિંદાને નહિ પણ પ્રશસાને જ પાત્ર છે નિંદાને પાત્ર તો તે બ્હેનો છે કે જેઓ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો ડોળ કરે છે પણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતી નથી, વિવાહનું ઋણ માથે ચડાવતી નથી પણ દુરાચાર સેવે છે આવી સ્ત્રીઓ અવશ્ય નિંદાને પાત્ર છે"

વસુમતિની આવી જ્ઞાનપૂર્ણ વાતો સાંભળી સખીઓ કહેવા

લાગી કે—બેન! આજે તો તમે અમને જે અદ્ભુત, અશ્રુત અને શિક્ષાપ્રદ વાતો સંભળાવી છે તે સાંભળી અમને ઘણો જ બોધ મળ્યો છે અને તે માટે અમે તમારો આભાર માનીએ છીએ. તમારા ઉચ્ચ અને ઉમદા વિચાર સાંભળી અમને ખાત્રી થઈ છે કે તમે કોઈ સાધારણ નહિ પણ મહાન્ પ્રભાવશાલિની રાજકુમારી છો.

તમારા જેવા ઉચ્ચ વિચારો સાધારણ કન્યામાં ઉત્પન્ન થઈ જ ન શકે. અમે એમ ધારતી હતી કે તમે વિવાહવિષયક ચિન્તા કરી રહ્યા છો પણ આજે તમારા ઉચ્ચ વિચારો જાણી અમને ખાત્રી થઈ છે કે, એ અમારો ભ્રમ હતો. અમે અજ્ઞાનવશ તમને કંઈ કહ્યું હોય તો તેની અમે ક્ષમા ચાહિએ છીએ. પણ સાથે જ અમે એ જાણવા માગીએ છીએ કે આપ ત્યારે શું ચિન્તા કરી રહ્યા હતા!

વસુમતિ—બહેનો! હું જે વિચાર કરી રહી હતી તેને તમે જો ચિન્તા સમજતા હો તો એ તમારી ભૂલ છે હું કોઈ પ્રકારની ચિન્તામાં પડેલી ન હતી પણ ત્યારે એક ગંભીર વાત ઉપર વિચાર કરી રહી હતી.

સખીઓ—બેન! જો તમને કંઈ વાંધો ન હોય તો એ ગંભીર વાત શી હતી! તે જાણવા અમે ચાહીએ છીએ.

વસુમતિ—વહાલી સખીઓ! તમે મારી સહચરીઓ છો એટલે તમારાથી હું કોઈ વાત છુપાવવા ચાહતી નથી. હું તમને બધી વાત કહીશ.

: પ્રકરણ .

[૪]

સ્વપ્ન

એ સ્વદેશ માટે કો રણ–ચંડી
પ્રાણ આહુતિ દઉ સજનિ !
ન ચાહુ ઉગરવા–એ ભૂમિ૦—હ૦ હ૦ શેઠ

જાગ્રતાવસ્થા, સ્વપ્નાવસ્થા, સુષુપ્તિ–અવસ્થા અને તુરીયાવસ્થા એમ ચાર પ્રકારની અવસ્થા છે જ્યારે ઇન્દ્રિયો અને મન પોતપોતાનું કામ નિયમિત કર્યા કરે છે, તે જાગ્રતાવસ્થા કહેવાય છે જ્યારે ઇન્દ્રિયો કામ કરતી નથી, સુઈ જાય છે, અને મન સુતુ નથી પરતુ પોતાની કલ્પનાસૃષ્ટિમા જ વિચર્યા કરે છે તે સૃષ્ટિનિર્માણ અને તેમા વિચરણ કરવુ તે સ્વપ્ન છે અને તે દશાનું નામ તે સ્વપ્નાવસ્થા છે જ્યારે ઇન્દ્રિયોની સાથે મન પણ સુઈ જાય છે, કલ્પનાઓ કરતુ નથી અને વ્યવહારમા જેને સ્વપ્નરહિત પ્રગાઢ નિદ્રા કહેવામા આવે છે તેનું નામ સુષુપ્તિ–અવસ્થા છે. અને ચોથી મહાત્માઓની ધ્યાના-

લાગી કે—બેન ! આજે તો તમે અમને જે અમૃત અદ્ભુત અને સિદ્ધાન્તોની વાતો સમજાવી છે તે સાંભળી અમને ઘણો જ બોધ મળ્યો છે અને તે માટે અમે તમારો આભાર માનીએ છીએ. તમારા ઉચ્ચ અને ઉદાર વિચાર સાંભળી અમને ખાત્રી થઈ છે કે તમે કોઈ સાધારણ નહિ પણ મહાન્ પ્રભાવશાલિની રાજકુમારી છો.

તમારા જેવા ઉચ્ચ વિચારો સાધારણ કન્યામાં ઉત્પન્ન થઈ જ ન શકે. અમે એમ ધારતી હતી કે તમે વિવાહવિષયક ચિન્તા કરી રહ્યા છો પણ આજે તમારા ઉચ્ચ વિચારો જાણી અમને ખાત્રી થઈ છે કે એ અમારો ભ્રમ હતો. અમે અજ્ઞાનવશ તમને કંઈ કહ્યું હોય તો તેની અમે ક્ષમા ચાહિએ છીએ. પણ સાથે જ અમે એ જાણવા માંગીએ છીએ કે આપ ત્યારે શું ચિન્તા કરી રહ્યા હતા ?

વસુમતિ—બહેનો ! હું જે વિચાર કરી રહી હતી તેને તમે જો ચિન્તા સમજતા હો તો એ તમારી ભૂલ છે હું કોઈ પ્રકારની ચિન્તામાં પડેલી ન હતી પણ ત્યારે એક ગંભીર વાત ઉપર વિચાર કરી રહી હતી.

સખીઓ—બેન ! જો તમને કંઈ વાંધો ન હોય તો એ ગંભીર વાત શી હતી ! તે જાણવા અમે ચાહીએ છીએ.

વસુમતિ—વહાલી સખીઓ ! તમે મારી સહચરીઓ છો એટલે તમારાથી હું કોઈ વાત છુપાવવા ચાહતી નથી. હું તમને બધી વાત કહીશ.

વિપત્તિઓના વાદળા તૂટી પડયા છે, તે વખતે મેં ચપાનગરી ઉપર આવેલી આફતને દૂર કરી દુઃખસાગરમાંથી ડૂબતી બચાવી, મે ચપાનગરીનો ઉદ્ધાર કર્યો" આ સ્વપ્ન જોતા જ હુ જાગી ઉઠી અને ત્યારથી આ સ્વપ્ન સારુ નીવડશે કે ખરાબ એ વિષે વિચાર કરતી અહી બેઠેલી છુ જ્યારે હું ચપાનગરીને દુઃખસાગરમા ડૂબેલી જોઉં છુ ત્યારે તો મને દુઃખ થાય છે. પણ જ્યારે મારા હાથે ચપાનગરીનો ઉદ્ધાર થતો જોઉં છુ ત્યારે મને પ્રસન્નતા થાય છે મે પહેલા તો ચપાનગરીને સકટગ્રસ્ત જોઈ છે અને પછી સકટમુક્ત મારા હાથે થતી જોઈ છે એટલે આ સ્વપ્નને દુઃખદાયક માનું કે સુખદાયક ! એ વિષે વિચાર કરી રહી છુ '

એક સખી—સ્વપ્નનું કારણ હું સમજી ગઈ ?

વસુમતિ—શુ સમજી ! મને પણ કહે !

સખી—બેન વસુમતિ ! તમારી અવસ્થા વિવાહને યોગ્ય થઈ હોવા છતાં પણ તમારો વિવાહ થયો નથી એટલે તમારે એકાકી-જીવન ગાળવુ પડે છે. યુવાવસ્થામાં સાધારણ કન્યાને પણ એકાકી-જીવન ગાળવુ ગમતું નથી તો પછી તમારા જેવી નવયુવતી રાજકુમારીને એકાકીજીવન ગાળવુ કેવી રીતે ગમી શકે ? અને વિવાહ ન થવાને કારણે જ આવા વિચિત્ર સ્વપ્નો જોવામા આવે એ સ્વાભાવિક છે. માટે આ સ્વપ્નના વિષે તમે કોઈ પ્રકારની ચિન્તા કરશો નહિ અમે, મહારાણીને આ વિષે સૂચના આપી, તમારો જલ્દી વિવાહ કરવા માટે પ્રેરણા કરશુ જેથી તમારો વિવાહ જલ્દી થઈ જશે એટલે તમને એવા સ્વપ્નો પણ નહિ આવે અને તેથી તમારા સ્વપ્નમા ચપાનગરીને દુઃખસાગરમા પણ ડૂબવુ નહિ પડે !

વસુમતિ—'બેન ! તમારા જેવાની વિચિત્ર બુદ્ધિને કારણે જ સ્ત્રીઓની બુદ્ધિની નિંદા થાય છે મે હમણા જ તમને ખૂબ સમજાવ્યુ કે, 'મારે વિવાહ કરવો નથી છતા પણ તમે કહો છો કે, અમે

વસ્થાનું નામ તુરીયાવસ્થા છે અહીં સ્વપ્ન વિષે જ થોડું કહેવાનું છે આ અવસ્થાઓનું વર્ણન તો પ્રાસંગિક કરવામાં આવ્યું છે

ઇન્દ્રિયો સુપ્ત થવાથી સ્વપ્નાવસ્થામાં મન, પોતાના સંસ્કારો પ્રમાણે કલ્પના કરે છે પછી તે સંસ્કાર, ભલે આ જ ભવનાં હોય, પૂર્વજન્મનાં હોય, અનુભવજનિત હોય કે કેવળ શ્રુતજનિત હોય પણ જે વાત સંસ્કારને લગતી હોય છે તે જ વાત સૂક્ષ્મ કે સ્થૂલ રૂપે સ્વપ્નમાં આવે છે હા, એ સંસ્કારોની સાથે મનની વિકૃતિ પણ અવશ્ય રહે છે, તો પણ જે વાત સંસ્કારોમાં આવતી નથી તે સ્વપ્નમાં પણ આવતી જ નથી. અદૃષ્ટવશાત્ સ્વપ્નની કલ્પના કોઇ કોઇવાર ભવિષ્યમાં સત્ય પણ કરે છે અથવા કોઇ કોઇવાર ભવિષ્યમાં બનારી ઘટનાની સૂચના સ્વપ્નમાં પણ મળી જાય છે. પણ એમ થવાનું કારણ પૂર્વજન્મનાં પુણ્યપાપનાં સંસ્કારો જ છે બીજું કોઇ કારણ હોય એમ જણાતું નથી.

રાજકુમારી વસુમતિએ પણ એક એવું જ સ્વપ્ન જોયું હતું કે, જે આગળ ઉપર સિદ્ધ થયું. વસુમતિ આ સ્વપ્નના લાભાલાભ વિષે વૃક્ષ નીચે બેસી વિચાર કરી રહી હતી પરન્તુ વસુમતિની સખીઓએ આ વિચારમગ્નતાનો અર્થ વિવાહ વિષયક ચિન્તા એવો કર્યો. પણ જ્યારે વસુમતિએ પોતાની સખીઓને સમજાવ્યું કે પોતે વિવાહ વિષયક ચિન્તા કરતી ન હતી પણ એક ગંભીર વાત ઉપર વિચાર કરી રહી હતી ત્યારે સખીઓએ પૂછ્યું કે એ ગંભીર વાત શું હતી? આ પ્રશ્નના જવાબમાં વસુમતિએ જણાવ્યું કે બેનો! આજે રાત્રે મેં એક વિચિત્ર સ્વપ્ન જોયું હતું, તે સ્વપ્ન વિષે જ હું વિચાર કરી રહી હતી.

સખીઓ—તે સ્વપ્ન શું હતું?

વસુમતિ—મેં એવું સ્વપ્ન જોયું કે આખી ચંપાનગરી એક મહાન દુઃખસાગરમાં ડૂબી રહી છે પિતા તથા પ્રજા ઉપર ઘોર

વિપત્તિઓના વાદળા તૂટી પડયા છે, તે વખતે મેં ચંપાનગરી ઉપર આવેલી આફતને દૂર કરી દુ:ખસાગરમાંથી ડુબતી બચાવી, મે ચંપાનગરીનો ઉદ્ધાર કર્યો" આ સ્વપ્ન જોતા જ હું જાગી ઉઠી અને ત્યારથી આ સ્વપ્ન સારું નીવડશે કે ખરાબ એ વિષે વિચાર કરતી અહીં બેઠેલી છુ જ્યારે હું ચંપાનગરીને દુ:ખસાગરમાં ડૂબેલી જોઉં છુ ત્યારે તો મને દુ:ખ થાય છે. પણ જ્યારે મારા હાથે ચંપાનગરીનો ઉદ્ધાર થતો જોઉં છુ ત્યારે મને પ્રસન્નતા થાય છે મે પહેલા તો ચંપાનગરીને સંકટગ્રસ્ત જોઈ છે અને પછી સંકટમુક્ત મારા હાથે થતી જોઈ છે એટલે આ સ્વપ્નને દુ:ખદાયક માનું કે સુખદાયક! એ વિષે વિચાર કરી રહી છુ.'

એક સખી—સ્વપ્નનું કારણ હું સમજી ગઈ?

વસુમતિ—શું સમજી! મને પણ કહે!

સખી—બેન વસુમતિ! તમારી અવસ્થા વિવાહને યોગ્ય થઈ હોવા છતાં પણ તમારો વિવાહ થયો નથી એટલે તમારે એકાકી-જીવન ગાળવું પડે છે. યુવાવસ્થામાં સાધારણ કન્યાને પણ એકાકી-જીવન ગાળવું ગમતું નથી તો પછી તમારા જેવી નવયુવતી રાજકુમારીને એકાકીજીવન ગાળવું કેવી રીતે ગમી શકે? અને વિવાહ ન થવાને કારણે જ આવા વિચિત્ર સ્વપ્નો જોવામાં આવે એ સ્વાભાવિક છે. માટે આ સ્વપ્નના વિષે તમે કોઈ પ્રકારની ચિન્તા કરશો નહિ અમે, મહારાણીને આ વિષે સૂચના આપી, તમારો જલ્દી વિવાહ કરવા માટે પ્રેરણા કરશુ. જેથી તમારો વિવાહ જલ્દી થઈ જશે એટલે તમને એવાં સ્વપ્નો પણ નહિ આવે અને તેથી તમારા સ્વપ્નમાં ચંપાનગરીને દુ:ખસાગરમાં પણ ડૂબવું નહિ પડે!

વસુમતિ—'બેન! તમારા જેવાની વિચિત્ર બુદ્ધિને કારણે જ સ્ત્રીઓની બુદ્ધિની નિંદા થાય છે મે હમણા જ તમને ખૂબ સમજાવ્યું કે, 'મારે વિવાહ કરવો નથી છતા પણ તમે કહો છો કે, અમે

મહારાણીને કહીને તમારો વિવાહ જલદી કરાવી આપશું !' તમારા આ કથનથી હું એ પણ સમજી ગઈ કે હવે તમને વધારે કહેવું કે સમજાવવું નકામું છે. માટે તમે માતાને જઈને તે કહો પણ મેં મારા પોતાના જે વિચારો તમને જણાવ્યા છે તે પણ માતાને અવશ્ય સંભળાવી દેજો.

અમારી જેવી ઇચ્છા હશે તે પ્રમાણે મહારાણીને કહીશું.' આ પ્રમાણે કહીને વસુમતિની સખીઓ, વસુમતિની પાસેથી ચાલી ગઈ વસુમતિ પણ ત્યાંથી ઊઠીને પોતાના નિત્યકર્મમાં જોડાઈ ગઈ. વસુમતિએ સ્વપ્ન વિષે એવો નિશ્ચય કર્યો કે મારા મન, વચન અને કાયામાં કોઈ પ્રકારનો વિકાર નથી એટલે મને જે સ્વપ્ન આવ્યું છે તે અવશ્ય સત્ય સિદ્ધ થશે. ચંપાપુરી દુઃખસાગરમાં ડૂબી અને દુઃખસાગરમાં ડૂબેલી ચંપાનગરીનો ઉદ્ધાર અવશ્ય મારા હાથે થશે એમ મને સ્પષ્ટ લાગે છે કદાચ આ સ્વપ્ન ભવિષ્યમાં મારા માથે જે ભાર આવવાનો છે તેની સૂચનારૂપે પણ આવ્યું હોય ! માટે ચંપાપુરીના ઉદ્ધારની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે મારે અત્યારથી સાવધાનીપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મારી બુદ્ધિ તથા શક્તિ પ્રમાણે જ્યાંસુધી મેં વિચાર કર્યો છે ત્યાંસુધી મને એમ જણાયું છે કે ચંપાનગરીનો ઉદ્ધાર શસ્ત્રબળથી નહિ પણ આત્મબળથી થશે. જો શસ્ત્રબળથી જ ચંપાનગરીનો ઉદ્ધાર થવાનો હોત તો એ ઉદ્ધારનો મહાન્ ભાર મારી ઉપર આવી ન પડત. કારણ કે શસ્ત્રબળનો અધિકાર મારી પાસે જરા પણ નથી જ્યારે બીજી બાજુ શસ્ત્રબળના મોટા મોટા અધિકારીઓ અત્યારે પણ વિદ્યમાન છે. જો શસ્ત્રબળના આધારે જ ચંપાનગરીનો ઉદ્ધાર થવાનો હોત તો અનેક શસ્ત્રબળના ધુરંધરો હોવા છતાં મને ચંપાપુરીના મારા હાથે થતા ઉદ્ધારનું સ્વપ્ન આવત નહિ. મને સ્વપ્ન આવ્યું છે એટલે એ નિશ્ચિત છે કે ચંપાપુરીનો ઉદ્ધાર શસ્ત્રબળથી નહિ પણ આત્મબળથી જ થશે. એટલા માટે મારામાં આધ્યાત્મિક બળ વધે એવો મારે સતત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આ બાજુ, વસુમતિ સ્વપ્ન વિષે વિચાર કરી રહી છે ત્યારે બીજી બાજુ ધારિણી માતા એવો વિચાર કરી રહી છે કે.—પતિદેવે, 'વસુમતિ બ્રહ્મચર્ય પાળવા ચાહે છે કે વિવાહ કરવા ચાહે છે' એ વિષે વસુમતિનો અભિપ્રાય લેવાનો ભાર મારી ઉપર મૂક્યો છે તો હું જ વસુમતિ પાસે જાઉં કે તેને અહીં બોલાવું! આ વિચાર આવતાની સાથે ધારિણીને બીજો વિચાર આવ્યો કે, વસુમતિ વિવાહ અને બ્રહ્મચર્ય એ બેમાથી શું પસંદ કરશે? જો તેના ઉપર સામયિક પ્રભાવ પડ્યો હશે તો તો તે વિવાહ કરવાનું જ પસંદ કરશે પણ જો તે મારી શિક્ષા ઉપર ધ્યાન આપશે તો તે 'બ્રહ્મચારિણી' રહેવાનું જ પસંદ કરશે ધારિણી આ પ્રમાણે મનમા વિચાર કરી રહી છે એટલામા તો વસુમતિની સખીઓ પણ તેની પાસે આવી ધારિણીને ઉચિત અભિવાદન કર્યું ત્યાં તો ધારિણીએ બધાના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા.

સખીઓ—આપના અને મહારાજાના પુણ્ય પ્રતાપે અમે બધા સદા કુશલ જ છીએ.

ધારિણી—તમારી સખી વસુમતિ તો પ્રસન્ન છે ને?

સખીઓ—રાજકુમારી પોતે જ પ્રસન્નતારૂપ છે હા, આજે રાત્રે તેણે એક વિચિત્ર સ્વપ્ન જોયુ છે

ધારિણી—સ્વપ્ન શુ જોયુ છે?

સખીઓ—સ્વપ્નમા આખી ચંપાનગરીને ઘોર દુ:ખસાગરમાં નિમગ્ન થએલી અને પોતાના હાથે તેનો ઉદ્ધાર થએલો તેણીએ જોયુ છે.

ધારિણી—આ સ્વપ્ન તો સારું છે! પુત્રીની દ્વારા આવુ મહાન્ કાર્ય સંપન્ન અને સફલ થાય એથી વિશેષ પ્રસન્નતાની બીજી વાત શી હોઈ શકે?

સખીઓ—પણ સાથે જ, સ્વપ્નમા ચંપાપુરીને દુ:ખસાગરમાં ડુબતી તેણે જોયુ છે તેનું શું?

ધારિણી—ચંપાપુરીનું જેવું ભવિષ્ય હશે તેવું બનશે તો ખરૂં જ પણ સાથે જ એવાં વિપત્તિના સમયે આપણા હાથ કેવું ઉદ્ધારકાર્ય થશે એ પણ જોવું જોઈએ। કોઈ સારા કાર્યમાં નિમિત્તભૂત બનવું એ શું ઓછી પ્રસન્નતાની વાત છે। 'દુ:ખસાગરમાં ડુબેલી ચંપા નગરીનો ઉદ્ધાર વસુમતિ કરશે' એ જાણીને મને ઘણી પ્રસન્નતા થઈ વસુમતિદ્વારા કોઈ વિશેષ કાર્ય સંપન્ન થાય એ જ મારી હાર્દિક ભાવના છે વસુમતિએ જે સ્વપ્ન જોયું છે તે ઉપરથી મને એમ લાગે છે કે વસુમતિ માનવસમાજની સન્મુખ કોઈ ઉચ્ચ આદર્શ ઉપસ્થિત કરશે.

સખીઓ—મહારાણી! પણ સ્વપ્નની વાત તો સત્ય સિદ્ધ થતી નથી!

ધારિણી—જેમનું મન, વચન અને શરીર પ્રપંચોમાં પ્રવૃત્ત રહે છે અને અપવિત્ર હોય છે તેઓનું સ્વપ્ન મોટે ભાગે મિથ્યા સિદ્ધ થાય છે પણ જેમનું મન, વચન અને શરીર પવિત્ર છે તેમનું સ્વપ્ન પ્રાય: સત્ય સિદ્ધ થાય છે વસુમતિ મન, વચન અને કાયાથી પવિત્ર છે એટલા માટે તેને જે સ્વપ્ન આવ્યું છે તે કદાપિ મિથ્યા થશે નહિ. ચંપાપુરી ઉપર જે આફત આવી પડશે તેમાંથી ચંપાપુરીનો ઉદ્ધાર વસુમતિ જ કરશે એવો મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે

સખીઓ—મહારાણી! માફ કરશો. અમને તો રાજકુમારીને સ્વપ્ન આવવાનું બીજું જ કારણ જણાય છે!

ધારિણી—શું કારણ જણાય છે!

સખીઓ—રાજકુમારી યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ છે છતાં હજી સુધી તે કુમારી જ છે અને તેથી જ તેને આવું સ્વપ્ન આવ્યું છે યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થવા છતાં વિવાહ ન થવાથી, શારીરિક ઉષ્ણતાને કારણે કન્યાઓને આ પ્રકારનાં સ્વપ્નાંઓ આવ્યાં જ કરે છે અને એટલા જ માટે કન્યાઓને વધારે ઉમર સુધી કુમારી રહેવાનું નિષિદ્ધ બતાવવામાં આવ્યું છે

ધારિણી—પ્રત્યેક વ્યક્તિ, કોઈ પણ વાતનો અર્થ પોતાની ભાવના પ્રમાણે બંધબેસતો કરે છે અને તે સ્વાભાવિક જ છે. એમા કાંઈ આશ્ચર્યની વાત નથી. તમે પણ તમારી ભાવના પ્રમાણે, વસુમતિના સ્વપ્નનો અર્થ ઘટાવ્યો છે પણ આ વાત તમે વસુમતિને કેમ ન કહી ?

સખીઓ—કહી હતી !

ધારિણી—તો વસુમતિએ એનો શો ઉત્તર આપ્યો ?

સખીઓ—વસુમતિએ જવાબમા કહ્યુ કે, 'હું વિવાહ જ નહિ કરું' પણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતી, માતાપિતાની સેવા કરી, તેમના ઋણથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરીશ પણ શ્વસુરગૃહનુ નવુ ઋણ માથે નહિ ચડાવુ'

વસુમતિની સખીઓદ્વારા વસુમતિના ઉચ્ચ અને ઉદાર વિચારો જાણી ધારિણીને ખુબ જ પ્રસન્નતા થઈ અને મનમા વિચારવા લાગી કે, હું વસુમતિ પાસેથી જે વાતની આશા રાખી બેઠી હતી તે આશા પૂર્ણ થવાના સમાચાર તો મને આ સખીઓદ્વારા મળી ચૂકયા જ છે. વસુમતિ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે અને માનવસમાજની સમક્ષ કલ્યાણનો કોઈ એક નવીન ઉચ્ચ આદર્શ ઉપસ્થિત કરે એ જ મારી હૃદયની ભાવના છે. સખીઓના વાર્તાલાપ ઉપરથી તથા સ્વપ્નની આગાહીથી મારી હૃદયભાવના અવશ્ય પૂર્ણ થશે એમ જણાય છે વસુમતિના હૃદયના ભાવો તો આ સખીઓદ્વારા મને જાણવામા આવી ગયા છે તેમ છતા વસુમતિને રૂબરૂ મળી તેના સ્પષ્ટ વિચારો મારે પ્રત્યક્ષમાં જાણી લેવા જોઈએ અને પછી તે વિષે પતિદેવને કહેવુ જોઈએ

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી ધારિણીએ વસુમતિની સખીઓને કહ્યુ કે, વસુમતિ જ્યારે વિવાહ જ કરવા ચાહતી નથી તો પછી તેના સ્વપ્નનુ કારણ અવૈવાહિક જીવન માનવું શુ ઠીક છે ? ખેર! તમે હવે જાઓ, હું હમણા થોડી વાર પછી વસુમતિને મળીશ અને પછી જેમ ઠીક લાગશે તેમ કરીશ

વસુમતિની સખીઓ સ્વસ્થાને ચાલી ગઈ. સખીઓને સ્થાને ગઈ જાણી, ધારિણી વસુમતિ પાસે ગઈ તે વખતે વસુમતિ વીણા વગાડતી હતી. ધારિણી માતાને જોઈ વસુમતિ તેમની સામે દોડી ગઈ પ્રણામ કર્યા. ત્યારપછી તેમને સન્માનપૂર્વક અંદર લાવી આસન ઉપર બેસાડી અને બે હાથ જોડી કહેવા લાગી કે 'આજે મારા અહોભાગ્ય છે કે તમે અહીં પધારી મને દર્શન આપ્યાં.'

ધારિણી—હમણાં તારી સખીઓદ્વારા મને સમાચાર મળ્યા કે આજ રાત્રે તેં એક વિચિત્ર સ્વપ્ન જોયું છે એ સ્વપ્નના વિષયમાં તારા કુશળ સમાચાર પૂછવાની સાથે એક આવશ્યક વાત વિષે તારી સમ્મતિ લેવા હું અહીં આવી છું.

વસુમતિ—હા, માતા! આજે રાત્રે મેં સ્વપ્નમાં જોયું કે ચંપાપુરી દુઃખસાગરમાં ડૂબી રહી છે અને ડૂબતી ચંપાપુરીનો મેં ઉદ્ધાર કર્યો. આ સ્વપ્ન જોઈને હું અસમંજસમાં પડી ગઈ છું કે આ સ્વપ્ન સુખદાયક છે કે દુઃખદાયક! આ સ્વપ્નને કેવું સમજવું!

ધારિણી—હું તો આ સ્વપ્નને સારું સમજું છું અને માનું છું કે આ સ્વપ્ન પ્રમાણે મારી ભાવના પણ પૂર્ણ થશે. જો કે આ સ્વપ્ન પ્રમાણે ચંપાપુરી અવશ્ય દુઃખસાગરમાં ડૂબી જશે એ દુઃખનો વિષય છે પણ સાથે સાથે તારા હાથે ચંપાપુરીનો ઉદ્ધાર થશે એ આનંદનો વિષય છે. તારા હાથે કોઈ મહાન કાર્ય સંપન્ન થાય એવી મારા હૃદયમાં પહેલેથી ભાવના રહી છે. તારું ભાવિ જીવન કેમ સુખમય બને એ વિષે આજરાત્રે મહારાજા સાથે મારી વાતચીત થઈ હતી. કોઈ સારા યોગ્ય વર સાથે તારો વિવાહ કરી નાખવામાં આવે એવી મહારાજાની ઇચ્છા છે. આ સંબંધમાં તારી ઇચ્છા શી છે એ જાણવા મહારાજાએ મને આજ્ઞા આપી છે. મહારાજાની આ આજ્ઞાનુસાર હું તારી પાસે આવતી જ હતી ત્યાં તારી સખીઓએ તેં સ્વપ્ન જોયાના સમાચાર સંભળાવ્યા. જે સાંભળી મને બહુ પ્રસન્નતા થઈ અને મહારાજાની આજ્ઞાનુસાર તારી ઇચ્છા જાણવા હું અત્રે આવી છું.

ભવિષ્યમા કોઈ મહાન્ કાર્ય તારા હાથે થવાનુ છે અતઃ 'કાર્યસિદ્ધ કરવા આત્મશક્તિનો સંચય કર, એમ કહેવા હું અહી આવી છું. બેટા! હવે એ બતાવ કે, મહારાજાએ જે વાત જાણવા મને કહ્યુ છે એ વિષે તારો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય શુ છે? તે કહે!

વસુમતિ—પૂજનીય માતાજી, ભવિષ્યમાં જો મારા હાથે કોઈ શ્રેષ્ઠ કાર્ય સંપન્ન થયુ તો તેનું શ્રેય પણ તમને જ છે. કારણ કે, મારામા જે શક્તિ છે અને જે શક્તિદ્વારા હુ કાર્યસિદ્ધિ કરી શકીશ એ બધુ આપના પ્રતાપે જ થવાનું છે. પણ હમણા મારા પિતાજીની આજ્ઞાનુસાર આપે મને જે પ્રશ્ન કર્યો તે પ્રશ્ન સાભળી મને આશ્ચર્ય થાય છે!

એક બાજુ તો આપ મારા હાથે કોઈ મહાન કાર્યની સિદ્ધિ થાય એમ ઇચ્છો છો અને બીજી બાજુ મને વિવાહબધનમા બાંધવા ચાહો છો તો આ બન્ને વિરોધી વાતો કેમ બની શકે? માતુશ્રી! તમે મને બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શિક્ષા આપી બતાવ્યુ છે કે, બ્રહ્મચર્યને પાળવુ એ મનુષ્યનું કર્ત્તવ્ય છે. જ્યારે બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ ન હોય એવી અવસ્થામા વિવાહ કરવામા આવે છે જો તમે બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ મારામા જોતા ન હો તો તો, મારા વિવાહ વિષે વિચાર કરવો યોગ્ય છે. પણ જો મારામા બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ છે એવો તમને વિશ્વાસ હોય તો મારા વિવાહ વિષે વિચાર કરવો ન જોઈએ શુ હું પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન નહિ કરી શકુ એવુ તમને જણાય છે! કે જેથી મારો વિવાહ કરી દેવો તમને આવશ્યક જણાય છે?

ધારિણી—નહિ.

વસુમતિ—તો પછી મારા પિતાજીને મારા વિવાહ વિષે વિચાર કેમ આવ્યો! અને વિચાર આવ્યો તો તમે તે જ વખતે [illegible]

ધારિણી—પુત્રી! તારું કહેવું બરાબર છે પણ માતાપિતાએ પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરવું પણ આવશ્યક છે. અમારું કર્તવ્ય એ છે કે અમે તારી ઇચ્છા હોય તેમ કરીએ. અત્યારે ન તો તારો વિવાહ કરી શકીએ તેમ બ્રહ્મચર્ય પણ પળાવી ન શકીએ. જો તું એમ કહે કે તો પછી મારી ઇચ્છા જાણવા માટે તમે વિવાહનો જ વિચાર કેમ કર્યો બ્રહ્મચર્યનો વિચાર કેમ ન કર્યો! તો તેનું પણ કારણ સાંભળ—

બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું ઉત્તમ છે તો પણ તે સરલ નથી. પણ ખાંડાની ધાર ઉપર ચાલવા જેવું કપરું કામ છે. બ્રહ્મચર્યની ઉત્તમતા અને શક્તિ જોઈને અનેક લોકો બ્રહ્મચર્ય પાળવાની પ્રતિજ્ઞા તો કરી લે છે પરન્તુ બ્રહ્મચર્યને આચારમાં ઉતારતાં મુશ્કેલી પડવાને કારણે પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટ થઈ જાય છે અને ત્યારે તેમની સ્થિતિ અતો ભ્રષ્ટસ્તતો ભ્રષ્ટ જેવી થઈ જાય છે

“આ સિવાય લોકોની દૃષ્ટિએ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું મુશ્કેલ કાર્ય છે જ્યારે વિવાહ કરવો સરલ કાર્ય છે અને આ જ પ્રમાણે લોકો બ્રહ્મચર્યમાં દુઃખ અને વિવાહમાં સુખ માને છે આ બધાં કારણોને લીધે બ્રહ્મચર્યનો વિચાર ન કરતાં અમે વિવાહનો વિચાર કર્યો પણ વિવાહ કરવો કે બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ બધું તારી ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે તું વિવાહ જ કરે કે બ્રહ્મચર્યનું જ પાલન કરજે એમાંથી કોઈનો અમારો આગ્રહ કે અનુરોધ નથી. તું જે માર્ગે જવા ચાહતી હો એ માર્ગ પસંદ કરી શકે છે”

વસુમતિ—આપનું કહેવું ઠીક છે પણ જો હું આ જન્મમાંથી કોઈપણ એક વાતનો હમણાં નિશ્ચય ન કરું તો કાંઈ વાંધો નથી ને!

ધારિણી—કાંઈ વાંધો કે હાનિ નથી.

વસુમતિ—તો પછી હું અત્યારથી કોઈપણ પ્રતિજ્ઞામાં શા માટે બંધાઈ જાઉં ? થોડા દિવસ વધારે અનુભવ મેળવી એ બન્નેમાથી કોઈ એક વાતનો જ નિર્ણય કેમ ન કરું ? જો કે હું બ્રહ્મચર્યને જ ઉત્તમ સમજુ છુ પણ પોતાની શક્તિનો પૂરેપૂરો વિશ્વાસ કર્યા પછી જ 'હુ બ્રહ્મચર્ય જ પાળીશ કે વિવાહ જ કરીશ, એ વિષે સ્પષ્ટ કહીશ.

ધારિણી—ઠીક છે, તને યોગ્ય લાગે તેમ કર. તું પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવામા સમર્થ થા એવી તારા માટે હું શુભ કામના કરુ છુ: ભવિષ્યમાં તારા હાથે કોઈ શ્રેષ્ઠ કાર્ય સિદ્ધ થાય એવી જે હું ભાવના ભાવુ છુ તે ભાવનાની સફલતા પણ બ્રહ્મચર્ય ઉપર આધાર રાખે છે, ઠીક, હવે હુ જાઉ છુ અને મહારાજાને પણ એમ કહી દઉ છુ કે, “વસુમતિની ઇચ્છા તો બ્રહ્મચર્ય પાળવાની જ છે પણ હજી તે કોઈ વાતનો નિશ્ચય કરી શકી નથી ” આ પ્રમાણે કહી ધારિણી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. ચાલી જતી ધારિણીને વસુમતિએ પ્રણામ કર્યા વસુમતિના વિચાર સાભળી ધારિણીને ખૂબ પ્રસન્નતા થઈ.

રાતના સમયે મહારાજા દધિવાહન, મહારાણી ધારિણીના મહેલે પધાર્યા મહારાણી ધારિણીએ મહારાજાને વસુમતિના વિચારો અને સ્વપ્નના સમાચારો કહી સંભળાવ્યા, જે સાભળી દધિવાહનને પ્રસન્નતા અને ચિન્તા બન્ને થયા. વસુમતિના વિવાહ સંબંધી મહારાજએ એ જ કહ્યુ કે, “જ્યારે વસુમતિ હમણા પોતે વિવાહ કરવા ચાહતી નથી તો એ વિષે મારો પણ કાંઈ આગ્રહ નથી જો તે બ્રહ્મચર્ય પાળે તો તો વધારે ખુશી થવા જેવુ છે ”

આ પ્રમાણે વસુમતિના વિવાહનો વિચાર અનિશ્ચિત કાળ સુધી સ્થગિત રાખવામા આવ્યો તે સમય દરમ્યાન તો વસુમતિના સ્વપ્નને સિદ્ધ કરનારી એક ઘટના ઘટી ગઈ.

રાજ્ય લોભ

પ્રકરણ
[૫]

કળ સુવર્ણ રૂપાનો હો કૈલાસસમા ભલે,
ન શમે લુબ્ધની તૃષ્ણા, નથી જેનો અન્ત રે
કેવળીએ ભણ્યું દીપ, માન વિનયને હણે,
મિત્રતાને હણે માયા, લોભ તો સર્વને હણે—શ્રી જિનાગમ

આત્મપતનનું પ્રધાન કારણ લોભ છે. લોભી લોભને વશ થઈ જેટલાં પાપકર્મો આચરે છે તેટલાં પાપકર્મો બીજા કોઈ કારણે આચરતા નથી. પછી તે લોભ ધનનો હોય, જનનો હોય, રાજ્યનો હોય, વૈભવનો હોય કે પછી ગમે તે વાતનો હોય. લોભને વશ થતાં મનુષ્ય આંધળો ભીંત બની જાય છે ત્યારે ગમે તેવું પાપ હોય તો પણ તે આચરતાં અચકાતો નથી. કારણ કે લોભનું ભૂત જ્યારે મનુષ્ય ઉપર ચઢી બેસે છે ત્યારે તેના હૃદયમાં ન્યાય, સત્ય, ધર્મ કે નીતિનું જરાપણ સ્થાન રહેતું નથી અને તેને બદલે અન્યાય, અસત્ય, અધર્મ અનાચાર અને અત્યાચાર પોતાનું ઘર કરી બેસે છે

આ પ્રમાણે લોભાંધ બનેલો મનુષ્ય ન્યાયી અને નિરપરાધી લોકોને કષ્ટ આપતા, વધ કરતાં, તેમના લોહીની નદી વહેરાવતા કે તેમનો સર્વ નાશ કરતા પણ પાછી પાની કરતો નથી. આ બધા પાપકર્મોનું મૂળ કારણ લોભ જ છે.

મનુષ્ય જ્યારે લોભાંધ બને છે ત્યારે મનુષ્યમાંથી મનુષ્યતા ચાલી જાય છે અને તે મનુષ્યરૂપે પિશાચ જ બની જાય છે. અને એવી અવસ્થામાં માતાપિતા, ભાઈબ્હેન કે બીજાં આત્મીય જનોનો સંહાર કરવો કે તેમને હાનિ પહોંચાડવી તે લોભાંધ મનુષ્યને માટે દુ:ખ કે શરમની વાત હોતી નથી તો પછી બીજા લોકોનો સર્વનાશ કરે એમા તો શું આશ્ચર્ય ! કારણ કે લોભને લીધે લોભાંધ મનુષ્ય અન્યાયને પણ ન્યાય પોતે માને છે અને બીજાને મનાવવા પ્રયત્ન કરે છે અને આ કારણે જ લોભી મનુષ્યનું હૃદય દુઃખિતોના હાહાકારથી કે પીડિતોના કરુણ ક્રન્દનથી જરાપણ પીગળતું નથી પણ ઊલટું પ્રસન્ન થાય છે.

જો કે માનવહૃદય બીજાનું દુ:ખ પણ સહી શકતું નથી પણ લોભી મનુષ્યમાં માનવહૃદયનું સ્થાન પશુહૃદય લઈ લે છે અને તેમની ભયંકર પાશવતાને કારણે ગમે તેટલું ખરાબ કામ પણ આચરતા તેને જરાપણ સંકોચ થતો નથી લોભમાં પણ રાજાઓનો લોભ તો કેટલો બધો વિનાશક હોય છે એ તો પ્રસિદ્ધ જ છે નીતિકારોએ તો તે વિષે ત્યાંસુધી કહી નાખ્યું છે કે:—

'असन्तुष्टा द्विजा नष्टा, सन्तुष्टाश्च महीभृत ॥'

અર્થાત્—અસંતોષી બ્રાહ્મણ અને સંતોષી રાજા બન્ને નષ્ટ થઈ જાય છે

'રાજાઓએ સંતોષ કોઈ દિવસ રાખવો ન જોઈએ, એવી શિક્ષા રાજાઓને આપવામાં આવે છે પણ રાજાઓના અસંતોષથી તો તેમના

લોભથી પ્રજાઓને કેટલું બધું કષ્ટ સહેવું પડે છે એનાં અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે. નાદિરશાહી કતલ અને ચંગીઝશાહી લૂંટ એ રાજાઓના લોભનું જ દુષ્પરિણામ હતું.

લોભને કારણે જ કંસ અને ઔરંગઝેબે પોતપોતાના પિતાને કારાવાસમાં પૂર્યા હતા, કૌરવોએ પોતાના ભાઈઓની સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું અને બાબર તથા અલાઉદ્દીન ખિલજીએ હત્યાકાંડ કરાવ્યો હતો. ચંપાપુરીમાં પણ લોભને કારણે એવી જ એક દુર્ઘટના બની. એક લોભી વ્યક્તિને કારણે નાદિરશાહી જેવી કતલ અને ચંગીઝશાહી જેવી લૂંટ ચલાવી, ચંપાપુરીની પણ એવી જ દુર્દશા કરવામાં આવી.

ચંપાપુરીના રાજ્યની સીમા, કૌશાંબી રાજ્યના સીમાન્તને મળતી હતી. ચંપાપુરી જેમ કૌશાંબી નગરી પણ ધનધાન્યથી સમૃદ્ધ અને વ્યાપારપ્રસિદ્ધ મોટી નગરી હતી. કૌશાંબી નગરીનો મહારાજા શતાનિક હતો કે જે ચંપાના મહારાજા દધિવાહનનો સંબંધી હતો. દધિવાહનની રાણી પદ્માવતી અને શતાનિકની રાણી મૃગાવતી એ વૈશાલીના ગણનાયક ચેટકની બન્ને પુત્રીઓ હતી. એ સંબંધે દધિવાહન અને શતાનિક બન્ને સાઢુભાઈ થતા હતા. જો કે બન્ને સાઢુભાઈ હતા પણ તેના સ્વભાવ તથા વિચારમાં ઘણું જ અંતર હતું.

દધિવાહન શાન્તિપ્રિય, ધર્માત્મા અને ધાર્મિક રાજા હતો. મારી પ્રજાને ત્રાસ ન થાય તેમ કોઈ બીજા રાજાની પ્રજાને પણ ત્રાસ ન થાય, એવી તેની ભાવના રહેતી હતી. તેને રાજ્ય વધારવાની લાલસા ન હતી. તે પોતાને પ્રજાનો મોટો સેવક માનતો હતો. પણ પ્રજાને દુઃખ આપી પોતે સુખ ભોગવવા ચાહતો ન હતો. તેનામાં મિથ્યાભિમાન ન હતું. કોઈને કષ્ટ આપી પોતાનો વિષયવૈભવ વધારવાનો તે વિચાર સરખો પણ કરતો નહિ. તે સારી રીતે જાણતો હતો કે નાશવાન ધનસંપત્તિને માટે બીજાને કષ્ટ આપવું એ મોટું પાપ છે.

ખરી મોટાઈ મેળવવા માટે તો બીજાના દુઃખને દૂર કરી તેને સુખ પહોંચાડવું જોઈએ અને આમ કરનાર વ્યક્તિ જ મોટાઈ મેળવી શકે છે અને યશસ્વી બની શકે છે.

દધિવાહન આવા ઉચ્ચ વિચાર અને ઉદાર સ્વભાવવાળો હતો જ્યારે શતાનીકના વિચાર અને સ્વભાવ દધિવાહનથી તદ્દન વિપરીત હતા શતાનીક રાજાને રાજ્ય વધારવાની લિપ્સા બહુ હતી તે દિવસરાત એ જ વિચાર કર્યા કરતો કે, મારા રાજ્યનો વિસ્તાર કેવી રીતે વધે? તે રાજ્યવૃદ્ધિદ્વારા યશસ્વી બનવાની ઇચ્છા રાખતો હતો તેને ધર્મ-અધર્મ, ન્યાય-અન્યાયની બહુ પરવા ન હતી પણ રાજ્યવૈભવ કેમ વધવા પામે એ જ એક માત્ર તેની ઇચ્છા રહેતી હતી તે પોતાને પ્રજાનો સેવક નહિ પણ શાસક માનતો હતો કારણ કે તેની એવી માન્યતા હતી કે, 'પ્રજાનો ધર્મ રાજાને સુખ આપવાનો છે અને રાજાનો ધર્મ, સુખનો ઉપભોગ કરવાનો છે, આ મિથ્યાભિમાનને કારણે તે બીજાના સુખ-દુઃખની જરાપણ ચિન્તા કે પરવા કરતો નહિ તે યશવૃદ્ધિના સાધન તરીકે રાજ્યવૃદ્ધિ અને જીવનસુખના સાધન તરીકે ભોગોપભોગને જ માનતો હતો

જો કે, શતાનીકની રાણી મૃગાવતી પ્રાતઃસ્મરણીયા સોળ સતીઓમાંની એક મહાન સતી હતી અને તે શતાનીકને વારવાર સમજાવતી હતી કે, "મહારાજા! આ રાજ્યવૈભવ કે જેને વધારવા માટે આપ દિવસરાત ખોટા પ્રપંચો કરો છો, બીજાને કષ્ટ આપો છો અને પ્રજા ઉપર ત્રાસ વર્તાવો છે, એ રાજ્યવૈભવ આપની સાથે પરલોકમાં આવવાનો નથી માટે આપ રાજ્યવૈભવના મમત્વમાં પડી જઈ ન્યાયધર્મને ભૂલી ન જાઓ પણ ન્યાય અને ધર્મને હમેશાં નજર સામે રાખી પ્રજાને સુખ-શાન્તિ પહોંચે એ રીતે એક સેવકની જેમ રાજ્યશાસન ચલાવો તો આપ પણ સુખી થશો અને પ્રજા પણ સુખી થશે"

આ પ્રમાણે મૃગાવતી શતાનીકને વારંવાર સમજાવતી પણ મોહાંધ શતાનીક મૃગાવતીની એક પણ વાતને ગણકારતો નહિ. જ્યારે મૃગાવતી બહુ કહ્યા કરતી ત્યારે શતાનીક એમ કહીને તેને બોલતાં અટકાવતો કે

"તમે સ્ત્રીઓ પુરુષોની વાતોમાં શું જાણો! જો પુરુષો સ્ત્રીઓની વાતને મહત્ત્વ આપવા લાગે તો તો થોડા જ દિવસોમાં પુરુષોનો સર્વનાશ જ થઈ જાય ને! વળી, ધર્મ અને ન્યાયનું બંધન તો ગરીબો માટે છે. મારા જેવા સમર્થ રાજા ધર્મ અને ન્યાયના બંધનમાં પડી જાય તો રાજ્યનો વિસ્તાર જ કેમ વધારી શકે! જે રાજા પોતાના બાહુબળથી રાજ્યનો વિસ્તાર વધારતો નથી પણ પિતૃ રાજ્ય ઉપર જ સંતોષ પકડી બેસી રહે છે તે રાજ્યવંશમાં જ બેઠો હોવા છતાં વીર નહિ પણ કાયર જ ગણાય છે. આ જ પ્રમાણે જે વ્યક્તિ રાજા હોવા છતાં પણ રાજ્યસુખની મોજમજા માણતો નથી તે કેવળ રાજા નામધારી જ છે. હું કાયર નથી, કે ન્યાય તથા ધર્મનો ઢોંગ કરી એક ઠેકાણે બેસી રહું અને પોતાની વીરતા અને પોતાના બાહુબળનો ઉપયોગ જ ન કરું."

આ પ્રમાણે શતાનીક અને દધિવાહનના સ્વભાવ અને આચાર વિચાર એક બીજાથી તદ્દન વિપરીત હતા. શતાનીકની આંખમાં ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિથી સભર ચંપાપુરી, ક્યારની ખટક્યા કરતી હતી. ન્યાયનીતિપૂર્વક રાજ્યશાસન ચલાવવાથી દધિવાહનની જે પ્રશંસા-સુવાસ ચારે બાજુ પ્રસરી હતી તે શતાનીક સહી શક્યો નહિ. તે તો દિવસ અને રાત એ જ ચિન્તા કર્યા કરતો કે-

"દધિવાહનની સુખસમૃદ્ધ પ્રજા મારી આધીનતામાં કેવી રીતે આવે અને ચંપાનગરીના ધનથી કૌશામ્બીનો ભંડાર કેવી રીતે ભરાય!, ચંપાનું રાજ્ય કૌશામ્બીના રાજ્યના કબજા તળે આવી જાય અને દધિવાહનની મહત્તા માટીમાં મળી જાય. બસ! આ એક માત્ર ઇચ્છા શતા

નીકના હૃદયમાં રહેલી હતી આ ઇચ્છાની પૂર્તિ કરવા માટે ઉપાયો યોજવા અને વિચાર વિનિમય કરવા તે પોતાના મન્ત્રીઓ સાથે ગુપ્ત મંત્રણા પણ કરતો તે મન્ત્રીઓને કહેતો કે, "જુઓ! દધિવાહન ધર્મઢોંગી છે અને તેની પાસે સેના પણ બહુ થોડી છે એટલે ચંપા ઉપર વિજય મેળવવો, એ કાંઈ મુશ્કેલ કામ નથી જ્યારે ચંપાનગરીના મહેલ ઉપર મારો વાવટો ફરકશે ત્યારે જ મને આત્મસંતોષ થશે."

શતાનીકના મન્ત્રીઓ પણ શતાનીકની ચંપા ઉપર આક્રમણ કરવાની ઇચ્છાને પ્રોત્સાહનદ્વારા વેગ આપતા હતા. તેઓ શતાનીકનો વિચારને વેગ આપવા માટે કહ્યા કરતા કે, 'મહારાજા! ચંપા ઉપર વિજય મેળવવો એ કાંઇ મુશ્કેલ કામ નથી આપ જ્યારે ચાહો ત્યારે ચંપા ઉપર આક્રમણ કરી વિજય મેળવી શકો એમ છો.'

આ પ્રમાણે મન્ત્રીઓને પણ પોતાના મતને મળતા જોઈ શતાનીક ચંપા ઉપર આક્રમણ કરવાનું બહાનું શોધવા લાગ્યો અને આ બાજુ અંદરને અંદર સેનાને વધારવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, "જો કોઈ બહાના વિના હું ચંપા ઉપર આક્રમણ કરીશ તો લોકો મારી નિંદા કરશે એટલું જ નહિ પણ લોકમત પણ મારી વિરુદ્ધમાં જશે અને એવી અવસ્થામાં મારી સેના અને પ્રજા પણ મારી વિરુદ્ધ વિદ્રોહ કરી બેસે એ પણ સંભવિત છે માટે ચંપા ઉપર આક્રમણ કરવા માટે કોઈ બહાનું શોધી કાઢવું જોઈએ કે, જેથી લોકોમાં મારી વિરુદ્ધ કાંઈ ખળભળાટ ન થાય અને મારી અંતરેચ્છા પણ પાર પડે."

પોતાની ખરાબ ભાવનાને પૂર્ણ કરવા માટે બીજા ઉપર આરોપ ચઢાવવો, બીજાને અપરાધી બનાવી તેમની પાસેથી ઇચ્છિત વસ્તુ ઝૂંટવી લઇ તેમની ઉપર પોતાનો અધિકાર જમાવવો અને બીજાનો સત્યાનાશ વાળવા છતાં પોતે નિર્દોષ છે એમ બતાવવું, એનું નામ જ આજકાલ રાજનીતિ કહેવાય છે રાજાઓ આવી રાજનીતિનો

આક્રમણ લઈ પરરાજ્યને માટીમાં રગદોળી મૂકે છે અને પોતાનો વિજય થયો છે એમ માને છે પણ રાજ્યલોભના વિજયથી પોતાની આત્મશક્તિનો વિજય થયો નથી એ તેઓ ભૂલી જાય છે

ચંપાપુરીના રાજ્ય ઉપર તરાપ મારવા માટે શતાનીક અને તેના મંત્રીઓ રાજનૈતિક જાળ બીછાવવા લાગ્યા આ બાજુ જ્યારે શતાનીક ચંપાપુરી ઉપર આક્રમણ કરવાની તૈયારી કરી રહ્યો છે ત્યારે બીજી બાજુ દધિવાહનના હૃદયમાં કોઈની સાથે યુદ્ધ કરવાની કે બીજાના રાજ્ય ઉપર આક્રમણ કરવાની લેશ માત્ર ભાવના નથી. તેમ કોઈ બીજો રાજા મારા રાજ્ય ઉપર આક્રમણ કરશે એનો પણ તેને ભય નથી. કારણ કે તેણે આસપાસના બધા રાજાઓ સાથે મિત્રતાપૂર્ણ સન્ધિ કરી લીધી હતી અને એ દૃષ્ટિએ પોતાના રાજ્યનો આન્તરિક પ્રબંધ ચલાવવામાં જેટલી સેનાની જરૂર હતી એટલી જ સેના રાખી વધારે પડતી સેનાને ઓછી કરી નાંખી હતી કારણ કે કોઈ રાજ્ય ઉપર આક્રમણ કરવા માટે કે કોઈ આક્રમણ કરતું હોય તો તેને રોકવા માટે તેણે વધારે સેના રાખી ન હતી.

એક રાજા, બીજા રાજા પાસે કેટલી સેના છે યુદ્ધ માટે તેની પાસે શું શું અને કેટલી સામગ્રી છે તેની પાસે કેટલો આયુધભંડાર છે અને તેના રાજ્યની સ્થિતિ કેવી છે। વગેરે વિષે ગુપ્ત રીતે અખબારનવાર ખબર કઢાવ્યા કરે છે ગુપ્તચરોદ્વારા શતાનીકે પણ દધિવાહન પાસે કેટલી સેના, કેટલો અર્થભંડાર તથા રાજ્યની કેવી સ્થિતિ છે। વગેરે ગુપ્ત વાતોની ખબર મેળવી લીધી હતી.

આ ગુપ્ત સમાચારોને આધારે શતાનીક પોતાના મન્ત્રીઓને વારંવાર કહ્યા કરતો કે ધર્મપ્રેમી દધિવાહન કાયર છે તે લડાઈથી ડરે છે તેની પાસે કેવળ નામની જ સેના છે અને તેની પાસે આયુધો અર્થભંડાર છે। તેની મુજબ સેનાને છતાવી એ તો

બાળકોના ખેલ જેવુ કામ છે કારણ કે, હવે તો મે સેનામા અરટલો વધારો પણ કરી લીધો છે એટલે કોઇ બીજા રાજા દધિવાહનની સહાય માટે આવે તો તેને પણ હરાવી શકાશે. પહેલા તો કોઈ રાજા, સ ધિના નિયમ પ્રમાણે દધિવાહનને સહાયતા આપવાની હિંમત કરશે નહિ અને કદાચ સહાયતા આપશે તો તે પણ પરાજિત થશે અને કાળુ મોઢુ કરી પાછો ચાલ્યો જશે. એટલા માટે ચ પા ઉપર વિજય મેળવવો એ તો કાંઈ મુશ્કેલની વાત નથી પણ ચ પા ઉપર આક્રમણ કરવા માટે કોઈ બહાનુ તો અવશ્ય શોધી કાઢવુ જોઈએ । "

જ્યા કોઈ બે રાજ્યોની સીમા મળે છે ત્યા કોઇને કોઈ વિવાદાસ્પદ વાત હમેશા ચાલતી જ હોય છે. જો એ વિવાદાસ્પદ વાતનો નિકાલ કરવાની બન્ને રાજ્યોની ઇચ્છા હોય તો તો સરલતાપૂર્વક તેનો નિકાલ થઈ શકે છે પણ જો એ વિવાદાસ્પદ પ્રશ્નનો નિકાલ કરવાની ઈચ્છા ન હોય તો તેને વિશાલરૂપ આપી ભયકર યુદ્ધનું કારણ બનાવી શકાય છે

રાજા શતાનીક, દધિવાહનની ચ પાનગરી ઉપર આક્રમણ કરવા માટે એ જ કારણોનો આશ્રય લીધો તેણે યુદ્ધ કરવા માટે કયુ બહાનું કાઢયુ એનો ઉલ્લેખ મળતો નથી પણ કોઈ નજીવા કારણને નિમિત્ત બનાવી, તેણે ચ પા ઉપર આક્રમણ કર્યું શતાનીક આ પ્રમાણે ચંપા ઉપર આક્રમણ કરશે એવી દધિવાહનને આશકા પણ ન હતી. જ્યારે શતાનીકની સેના યુદ્ધની ઘોષણા કરતી ચ પાપુરીના રાજ્યમા ઘુસી આવી ત્યારે જ દધિવાહનને ખબર પડી કે, શતાનીકે ચ પા ઉપર આક્રમણ કર્યું છે, ત્યાસુધી તો તેને યુદ્ધની ખબર પણ ન હતી.

રણભેરી વગાડતી, યુદ્ધની ઘોષણા કરતી અને લોકો પર ત્રાસ વર્તાવતી શતાનીકની સેના ચ પાપુરીના રાજ્યમાં ઘુસી આવી. સીમા ઉપર ગોઠવવામાં આવેલા દધિવાહનના ચોકીદારો શતા-

નીની સેનાને રોકી ન શક્યા. તેઓ દોડતાં દોડતાં દધિવાહનની પાસે આવ્યા અને શતાનીકની સેના ચંપા ઉપર ચઢી આવી છે તેના સમાચાર આપ્યા. એટલામાં તો સેના દ્વારા ત્રાસિત પ્રજા પણ બૂમ પાડતી દધિવાહનની પાસે આવી.

શતાનીક ચંપા ઉપર આક્રમણ કરવા સેના લઈ ચઢી આવ્યો છે એ સમાચાર સાંભળી દધિવાહનને ઘણું આશ્ચર્ય થયું અને તે મનમાં એનું કારણ શું છે તે વિચારવા લાગ્યો— 'શતાનીકની મારી સાથે મિત્રતાપૂર્ણ સન્ધિ થએલ છે તેમ છતાં તેણે ચંપા ઉપર આક્રમણ શા કારણે કર્યું! અચાનક જ આક્રમણ કરવાનું કોઈ કારણ પણ જણાતું નથી। મેં એક પણ સંધિ તૂટે એવું કામ કર્યું નથી કે જેથી શતાનીકને ચંપા ઉપર આક્રમણ અચાનક જ આક્રમણ કરવાની તથા સંધિ તોડવાની જરૂર પડે। શતાનીકે શા કારણે ચંપા ઉપર આક્રમણ કર્યું। તેની જ સમજણ પડતી નથી।

રાજા દધિવાહને, તે જ વખતે પોતાના મંત્રીઓની એક આવશ્યક સભા બોલાવી. દધિવાહનની આજ્ઞાનુસાર બધા મંત્રીઓ સભામાં હાજર થયા એટલે દધિવાહને મન્ત્રીઓને શતાનીકના આક્રમણનું વૃત્તાન્ત સંભળાવી કહ્યું કે—

"રાજા શતાનીક મારો સંબંધી છે તેની અને મારી વચ્ચે મિત્રતાપૂર્ણ સંધિ પણ થએલ છે. તેમ છતાં શતાનીકે ચંપા ઉપર આક્રમણ કર્યું છે અને પ્રજાને ત્રાસ આપી રહ્યો છે તો તેનું કારણ શું છે તે સમજવામાં આવતું નથી. માટે શતાનીકે આક્રમણ શા માટે કર્યું અને એ અવસ્થામાં આપણે શું કરવું જોઈએ તે વિષે વિચાર કરવા તમને બધાને અહીં બોલાવ્યા છે."

દધિવાહનનું પ્રાસ્તાવિક કથન પૂરું થતાં, મહામાત્યે કહ્યું કે "મહારાજ! મેં ઘણીવાર નિમંત્રણ આપવા રાજદૂતદ્વારા શતાનીક

સેના વધારી રહ્યો છે એ સમાચાર મને પહેલાંથી મળી ગયા હતા અને તે સમાચાર મેં સેનાસચિવને પણ નિયમિત પહોચાડયા છે ”

સેનાસચિવ—શતાનીકને પોતાની સેના ઉપર અભિમાન છે. અને પોતાની સેનાના વિશ્વાસે જ તે ચંપાપુરી ઉપર પોતાને વિજય-વાવટા ફરકાવવા ચાહે છે પણ તેની આ દુરાશા કોઈ દિવસ પાર પડી શકે એમ નથી તેના સેનાની સામે સામને કરવા માટે આપણી પાસે પણ સેના તૈયાર છે આપણી સેના કોઈપણ સમયે ઓછી ન થાય તે માટે રાજ્યમા આજે એવી આજ્ઞા બહાર પાડવી જોઈએ કે, આવશ્યકતા પડે ત્યારે પ્રજામાંની પ્રત્યેક વ્યક્તિએ સેનામા દાખલ થવુ પડશે

પ્રધાન સચિવ-કોઈ ખાસ કારણથી શતાનીક આક્રમણ કરવા આવ્યો નથી પણ ઘણા દિવસોથી કરેલી યુદ્ધની તૈયારી ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, તેણે નિષ્કારણ જ ચંપા ઉપર આક્રમણ કરેલ છે અત્યારે એવુ એકપણ કારણ તેની પાસે નથી કે જેથી સંધિનો ભંગ કરી આ પ્રમાણે અનાયાસ જ આક્રમણ કરવાની તેને જરૂર પડે તે કોઈ કારણને લઈને નહિ પણ ચંપાપુરીને પોતાના રાજ્યમાં મેળવી દેવાની દુર્ભાવનાથી પ્રેરાઈને જ ચંપા ઉપર ચડી આવ્યો છે

જેનામા આવી દુર્ભાવના હોય છે તેઓ સાધારણ વાતને પણ યુદ્ધનું કારણ બનાવી કે બતાવી શકે છે જો તેનામા દુર્ભાવના ન હોય પણ કોઈ ખાસ કારણને અંગે જ યુદ્ધ કરવાની તેની ઇચ્છા હોય તો તો તે યુદ્ધ પ્રારંભ કર્યા પહેલા જ આપણી પાસે યુદ્ધઘોષણાની ખબર મોકલત અને જો તેણે આક્રમણ પણ કર્યું હોત તો પણ તે આપણી સીમા બહાર રહીને આપણી પાસે દૂત મોકલત અને જ્યારે આપણે યદ્ધના

કારણનું સમાધાન ન કરત ત્યારે જ તે આપણા રાજ્યમાં સેનાસહિત ઘૂસત પરન્તુ શતાનીક રાજાએ તો આ યુદ્ધનીતિથી તદ્દન વિપરીત જ કર્યું છે. તેણે યુદ્ધની પહેલાં શાન્તિ માટે જરા પણ પ્રયત્ન જ કર્યો નથી તેમ કોઈને શાન્તિ સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરવાનો અવસર જ આપ્યો નથી.

આપણે આપણા રાજ્યનો કોઈ રાજા જ નથી અથવા આપણે નિર્બલ જ છીએ એમ માની તે આપણા રાજ્યમાં સેનાસહિત ઘુસી આવેલ છે અને પ્રજાને ત્રાસ આપી રહેલ છે અને આ પ્રમાણે તેણે યુદ્ધની આપણને ચેલેન્જ' આપેલ છે

શતાનીક ચંપા ઉપર આક્રમણ કરવા માટે નાની નાની વાતોને પણ મોટું રૂપ આપી પોતાની જે દુર્ભાવના બતાવતો હતો તેની ખબર આપી હું મહારાજાનું તે વિષે બરાબર ધ્યાન ખેંચતો હતો પણ મહારાજાના હૃદયમાં શતાનીક પ્રતિ કોઈ પ્રકારનો સંદેહ પણ ન થયો. તેઓ તો તેના કાર્યોની ઉપેક્ષા જ કરતા રહ્યા અને મને વિગ્રહથી બચવા અને શાન્તિની સ્થાપના કરવા માટે સતત પ્રયત્ન કરવાની આજ્ઞા આપતા રહ્યા.

મહારાજાની આ આજ્ઞાનુસાર મેં શતાનીકના વિરોધને પરરાષ્ટ્રસચિવની સલાહ પ્રમાણે શાન્ત કરવા પ્રયત્ન કર્યો, અને કોઈ વિરોધી વાતને આગળ વધવા ન દીધી પરંતુ આપણે શાન્તિ સ્થાપવા માટે જે નમ્રતા ધારણ કરી તેથી શતાનીકનું દુસ્સાહસ વધતું જ ગયું અને આપણી શાન્તિને નિર્બલતા ગણી આખરે આપણા રાજ્યને સ્વાહા કરી જવા માટે તેણે મોટી સેના લઈ આપણી ઉપર આક્રમણ કર્યું. જે થયું તે થયું. હવે આપણે સતર્ક અને સાવધાન થઈ તેની સામે થવું જોઈએ અને તેની દુષ્કામનાને સદાને માટે દબાવી દેવી જોઈએ. એ જ મને ઠીક લાગે છે. કેમ યુદ્ધસચિવ આપનો અભિપ્રાય શું છે?

યુદ્ધસચિવ—આપના પ્રસ્તાવનું હું પણ સમર્થન કરું છુ. જ્યારે શતાનીક સૂચના આપ્યા વિના અને શાન્તિ સ્થાપવાનો જરાપણ પ્રયત્ન કર્યા વિના જ આપણા રાજ્યમા ઘુસી આવેલ છે ત્યારે તેની સામે ન થવુ અને ઊલટું તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવો તે આપણી નિર્બળતા બતાવવા સમાન છે. માટે આપણે તેની સામે યુદ્ધ કરવુ એ જ યોગ્ય છે બીજો કોઈ માર્ગ ઠીક નથી

મન્ત્રીઓના વિચારો સાભળી દધિવાહન પોતાના વિચારો જણાવવા લાગ્યો કે,

"મન્ત્રીઓ ! જ્યારે શતાનીક પોતે જ સામે લડવા આવ્યો છે તો નીતિ અનુસાર તેની સામે યુદ્ધ કરવામા આપણે વિચાર પણ કરવો ન જોઈએ, પણ કેવળ નીતિના આધારે બેસી રહેવાથી કામ ચાલતું નથી શતાનીક લોભના ભૂતથી ઘેરાયેલો જણાય છે અને તેથી જ પૂર્વાપર કશો વિચાર કર્યા વિના લડાઈ કરવા આવ્યો છે

"લોભી મનુષ્ય લાભાલાભનો કે સાર–નરસા કે યોગ્ય–અયોગ્યનો વિચાર કરતો નથી તે તો પોતાના લોભની પૂર્તિ કરવામા જ મશગૂલ રહે છે આવા લોભી લોકો દયાને પાત્ર છે. બને ત્યા સુધી શતાનીકનો લોભ શાન્ત કરવાનો આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ જો એમ ન કરતા આપણે પણ તેની વિરુદ્ધમા યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઈ જઈએ અને તેની સામે મોરચા માડીએ તો તેથી ધન–જનની કેટલી બધી હાનિ થાય !

"મારી કે શતાનીકની તુચ્છ વાસનાની પૂર્તિ માટે હજારો લાખો મનુષ્યોની નિષ્કારણ હત્યા જ થશેને ! શતાનીકના હૃદયમાં કોઇએ આપણી વિરુદ્ધ ભ્રમ પેદા કર્યો હોય અને તે કારણે આપણી સાથે લડાઇ કરવા ચડી આવ્યો હોય એ પણ સ ભવિત છે.

જો મારું આ અનુમાન સાચું હોય તો તે તેના સમર્થ નિરાકરણ કરી યુદ્ધને બંધ કરવું જોઈએ પણ જો મારું આ અનુમાન ખોટું હોય અને શતાનીકના હૃદયમાં ચંપાપુરીના રાજ્યનો લોભ જ હોય તો તે ભલે ચંપાપુરીનું રાજ્ય લઈ લે પણ યુદ્ધ કરી મનુષ્યોની હત્યા કરાવવી એ મને ઠીક લાગતું નથી. કારણ કે રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થવું ખરાબ નથી પણ મનુષ્યોની હત્યા કરાવવી, ખરાબ છે કદાચ મારે રાજ્ય ખોવું પડે તો રાજ્યત્યાગથી પ્રસન્નતા અનુભવીશ પણ યુદ્ધ કરવામાં આનંદ માનીશ નહિ.

"કદાચ આપણે યુદ્ધ કરીએ તો આપણો જ વિજય થશે એ પણ નક્કી નથી. હું યુદ્ધ કરું યુદ્ધમાં હજારો-લાખો પ્રજાજનોનો પ્રાણ ભલે જાય તો પણ આપણો જ વિજય થશે એ નક્કી નહિ." એ આમાં યુદ્ધથી હાનિ જ થવાનો વિશેષ સંભવ છે લાભ શું થશે!

દધિવાહનના અભિપ્રાયના જવાબમાં પ્રધાન મંત્રીએ જણાવ્યું કે —

રાજનીતિ પ્રમાણે કોઈ રાજા લડવા આવે ત્યારે સામે લડવું આવશ્યક છે પણ જો ત્યારે કાયરની માફક બેસી રહીએ તો તેથી હાનિ થવાનો વિશેષ સંભવ રહે છે વળી, યુદ્ધ કરવું એ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ જ છે

" જે યુદ્ધની ભયંકરતાથી ડરી જઈ યુદ્ધથી ભાગવા માંડે છે તે ક્ષત્રિય નથી. આવો ડરપોક ક્ષત્રિય ક્ષત્રિયજાતિ અને ક્ષત્રિયધર્મને કલંક લગાડે છે સાચા ક્ષત્રિયો તો યુદ્ધની પરવા કરે છે તેઓ ઘરમાં મરવા કરતાં શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરતાં બહાદુરીપૂર્વક મરવાનું વધારે પસંદ કરે છે

"ક્ષત્રિયોનો આવો સ્વધર્મ હોવા છતાં આપ સામે લડવા આવેલ શત્રુની સાથે લડવાના સમયે આ પ્રકારની ડરપોક વાતો કેમ કરો છો ! એ જ સમજમાં આવતું

નથી. જ્યારે શત્રુ, પોતાની સેનાદ્વારા આપણા રાજ્યને ઝડપી રહ્યો છે, આપણી પ્રજાને ત્રાસ આપી રહ્યો છે ત્યારે યુદ્ધ કરવાને બદલે રાજ્યત્યાગ કરવા ઉદ્યત થવુ, એ વીરતા નહિ પણ કાયરતા છે.

"આપે હમણા જે વાતો કહી તે વીરને છાજે એવી નથી આપ આવી કાયર વાણી ઉચ્ચારો નહિ. આપની આવી કાયર વાણીથી સૈનિકો પણ શિથિલ અને ઢીલાઢમ થઈ જાય એ સ્વાભાવિક છે આવા સમયે તો આપે એવો વીરોચિત પડકાર કરવો જોઈએ કે, જેથી વીરોમા વીરરસ ઉભરાઈ જાય અને તેઓ ઉત્સાહ અને સાહસપૂર્વક યુદ્ધ કરી શકે; માટે આપ હતોત્સાહ બની રાજ્યત્યાગની ભાવના કરો નહિ પણ કાયરવૃત્તિનો ત્યાગ કરી, રણશીગુ વગાડી યુદ્ધની તૈયારી કરવા માટે બધાને આજ્ઞા કરો

"યુદ્ધ માટે આપ તૈયાર થશો તો બધા સુભટો આપના પગલે ચાલશે. શતાનીકની પાસે કેટલી સેના છે અને તેનો કેવો પ્રબંધ છે તેની મને બધી ખબર છે મને તો વિશ્વાસ છે કે, જો દઢતા અને ઉત્સાહપૂર્વક આપણે લડીશુ તો અવશ્ય આપણો જ વિજય થવાનો છે વિજયની ચાવી આપણા હાથમાં છે માટે વિજયડંકો વગાડી આપ જ આગળ કૂચ કદમ કરો તો ફતેહ આપણી જ છે."

દધિવાહન—"મન્ત્રી ! રાજનીતિ પ્રમાણે તમારુ કહેવુ બરાબર છે. આવા કટોકટીના સમયે રાજનીતિ પ્રમાણે તમારે મને આવી સલાહ પણ આપવી જોઈએ; પણ કેવળ રાજનીતિથી, પ્રજાજીવનને કોઈ દિવસ શાન્તિ પહોંચી શકતી નથી પણ તેથી ઊલટું પ્રજાજીવન અશાન્તિમય બની જાય છે એટલા માટે રાજનીતિની સાથે ધાર્મિકતાને પણ સ્થાન આપવાની જરૂર છે ધાર્મિકતાને રાજનીતિમા સ્થાન આપવાથી રાજનીતિમા જે કેવળ સ્વાર્થબુદ્ધિ હોય છે તે ટકી નહિ શકે અને નિષ્કારણ બીજાને સકટગ્રસ્ત કરવાની ભાવના પણ રહેવા નહિ પામે. પછી એ જ રાજનીતિ

બીજાને કષ્ટપ્રદ—અશાન્તિકારક નહિ નીવડે પણ સુખદાયક અને શાન્તિકારક નીવડશે.

મેં યુદ્ધથી બચવા વિષે જે કાંઈ કહ્યું છે તે આ ધાર્મિકતાની દૃષ્ટિએ કહ્યું છે કાયરતાની દૃષ્ટિએ નહિ. હું કાયર નથી પણ વીર છું પણ બીજાને દુઃખ પહોંચાડવામાં જ એ વીરતાનો ઉપયોગ કરવો ન જોઈએ. હું યુદ્ધથી ડરતો નથી પણ બીજા લોકોને કષ્ટ થશે, બીજાને હાનિ પહોંચશે, એ ભયથી ડરું છું.

તમે એમ સમજો છો કે હું ક્ષત્રિયોચિત કર્તવ્યથી વિરુદ્ધ કહી રહ્યો છું પણ મ ભૂલો ! હું જે કાંઈ કહી રહ્યો છું તે ક્ષાત્રધર્મની રક્ષા કરવા માટે જ કહી રહ્યો છું. યુદ્ધ કરવું એ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે એ વાત સાચી પણ તે ધર્મ પ્રજાની રક્ષા માટે હોવો જોઈએ. પોતાના સ્વાર્થ કે અભિમાનને સિદ્ધ કરવા માટે યુદ્ધ કરવું અને પ્રજાને કષ્ટમાં પાડવી એ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ નથી.

હું ક્ષાત્રધર્મના પાલન માટે પણ યુદ્ધ ન થાય એમ ચાહું છું. અન્યાયને દૂર કરવો એ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે પણ અન્યાયને વધારવો એ અધર્મ છે. યુદ્ધથી કેવો ઘોર અન્યાય થાય છે અને તેથી કેટલી બધી ધન-જનની હાનિ થાય છે તે તો તમે જાણો જ છો. યુદ્ધના સમયે નિરપરાધી તથા શાન્તિપ્રિય પ્રજાને લૂંટવામાં આવે છે, મારી નાખવામાં આવે છે તથા બહેન-દીકરીઓ ઉપર અત્યાચાર પણ કરવામાં આવે છે. આ બધું પોતાની દુર્ભાવનાને સંતોષવા માટે, પોતાની લાલસાને પૂરી કરવા માટે તથા પોતાના અભિમાનને પુષ્ટ કરવા માટે જ કરવામાં આવે છે.

"પ્રધાન! તમે જ કહો કે યુદ્ધના સમયે પ્રજાએ શો અપરાધ કરેલો હોય છે કે, તેમની ઉપર આ પ્રકારનો અત્યાચાર કરવામાં આવે છે! પણ યુદ્ધના સમયે તો શત્રુપક્ષની પ્રજાને ત્રાસ આપવો, કષ્ટ આપવું કે હેરાન કરવા એને ન્યાય માનવામાં આવે છે અને આવા

કૃત્યને 'ક્ષાત્રધર્મ'નુ નામ આપવામા આવે છે પણ પ્રધાન! વાસ્તવમા આ ક્ષાત્રધર્મ નથી પ્રજાની રક્ષા માટે યુદ્ધ કરવુ એ 'ક્ષાત્રધર્મ' છે પણ પ્રજાનો નાશ કરવા માટે યુદ્ધ કરવુ એ ક્ષાત્રધર્મ નથી "

પ્રધાનમન્ત્રી—મહારાજ! શતાનીકની સામે જેટલી નમ્રતા બતાવવામા આવશે તેટલો તે નમ્રતાનો દુરુપયોગ કરશે આપણે પહેલા જરા નમ્રતા બતાવી તો તેનુ પરિણામ એ આવ્યુ કે, આજે તે ચપાના રાજ્યને ઝડપી લેવા તૈયાર થયો છે જો પહેલેથી જ આપણે તેની સામે કડકાઈ રાખી હોત તો આજે તે ચપાના રાજ્યને ઝડપી લેવાનુ દુસાહસ કરી શકત નહિ. આપણી અને તેની વચ્ચે મિત્રતાની સંધિ થયેલ હતી તે સંધિને તેણે પોતે જ તોડી છે એટલા માટે તે દડને પાત્ર છે તેને યોગ્ય દડ આપવો જ જોઈએ

આવા સ્વમાન સાચવવાના સમયે જો વીરતા દાખવવામા ન આવે તો રાજ્ય બરાબર ચાલી ન શકે. આ વખતે જો કોઈ પણ ઉપાયે શતાનીકને શાન્ત પાડવામા આવશે તો તેને જોઈ ને બીજા મિત્ર રાજાઓ પણ ચપા ઉપર આક્રમણ કરવાનુ સાહસ કરશે પણ જો ચપા ઉપર નિષ્કારણ આક્રમણ કરવા આવેલ શતાનીકની સામે થઈ તેને પરાજિત કરવામા આવે તો પછી કોઈની મગદૂર નથી કે, ચપા ઉપર કુદૃષ્ટિ પણ કેકી શકે! પછી તો આપણા રાજ્યની બધા રાજ્યો ઉપર એવી છાપ પડી જશે કે, ચપાપુરીનું રાજ્ય નિર્બળ નથી, પણ પ્રબળ છે. અને તેથી આપણું રાજ્ય સદાને માટે સુરક્ષિત થઈ જશે કહેવત પણ છે કે, વૈરી અને સર્પને બળવાન બને તે પહેલા જ મારી નાખવા જોઈએ.' નહિ તો તે સદાને માટે ભયકર અને દુઃખદાયિ નીવડે છે

આ જ કારણે હું યુદ્ધ ન કરવા વિષે આપના વિચારને સહમત થઈ શકતો નથી તેમ બીજાઓ પણ તમારી આ પ્રકારની ધાર્મિકતાને ઠીક ગણતા નથી બધા લોકો આપની આવી ધાર્મિકતાને કાયરતા

જ મજબુરી માટે આપ આ વિષે વધુ વિચાર ન કરતાં યુદ્ધ માટે જવાને તૈયાર થવાની આજ્ઞા આપો.

દધિવાહન—" પ્રિય પ્રધાન ! મેં હમણાં જે ધાર્મિકતાની વાત કરી તેને તમે કાયરતા ગણો છો તે તમારી ભૂલ છે. હું જે કાંઈ કહી રહ્યો છું તે કાયરતાથી નહિ પણ ક્ષાત્રધર્મની પ્રેરણાથી કહી રહ્યો છું. કોઈપણ ઉપાયે યુદ્ધ ન થાય તો સારું એ હું ચાહું છું. પહેલાં તો શતાનીકના આક્રમણનું કોઈ સ્પષ્ટ કારણ જણાતું નથી.

કોઈ વાતમાં ભ્રમ પેદા થવાથી તે ચઢી આવ્યો હોય તો એ ભ્રમનું નિરાકરણ કરવાથી તે આક્રમણ માટે પશ્ચાત્તાપ કરતો પાછો ચાલ્યો જાય એ શક્ય અને સંભવિત છે. જો મારું આ અનુમાન ઠીક હોય તો આ વાતનો નિર્ણય કર્યા વિના કેવળ તેનું અનુકરણ કરી, યુદ્ધ દ્વારા હજારો માણસોની હત્યા કરાવવી શું ઉચિત કહેવાય ! માટે સર્વપ્રથમ આક્રમણ કરવાનું કારણ પૂછવામાં આવે એ જ યોગ્ય છે. જો તેણે કોઈ કારણ બતાવ્યું અને તે કારણનું સમાધાન થઈ ગયું તો યુદ્ધદ્વારા થનારી જનહત્યા અટકી ગઈ તો તો ઘણું સારું ! પણ જો તે આક્રમણ કરવાનું કોઈ કારણ ન બતાવે પણ રાજ્યલોભથી પ્રેરાઈને તે આક્રમણ કરવા ચઢી આવેલ છે એમ જણાય તો તો તેને ન્યાય અને ધર્મના ઉપાયોદ્વારા સમજાવવાનો પણ પ્રયત્ન કરી શકાય.

જો આ બધાં ઉપાયોદ્વારા યુદ્ધ બંધ થઈ જાય તો ઘણું જ સારું પણ જો કોઈપણ ઉપાયે યુદ્ધ બંધ નહિ થાય અને યુદ્ધ કરવું આવશ્યક જણાશે તો તે વિષે બીજો કોઈ વિચાર કરીશું. પરન્તુ યુદ્ધ રોકવાનો પ્રયત્ન કર્યા પહેલાં જ યુદ્ધ કરવા માટે તૈયાર થઈ જવું, તે યોગ્ય લાગતું નથી."

પ્રધાનમન્ત્રી—" મહારાજ ! શતાનીક ચંપાપુરીના રાજ્યને પોતાના રાજ્ય સાથે જોડી દેવાના નિશ્ચયથી જ ચંપા ઉપર આક્રમણ

કરવા આવ્યો છે એટલે ને કોઇને કોઇ કારણ કે બહાનું બતાવી દેશે એવી અવસ્થામાં ન્યાય, નીતિ અને ધર્મ તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચવાથી શો લાભ ? તે વખતે ન્યાયધર્મનો તે વિચાર શા માટે કરે ? મને તો આ પ્રયત્નમા કાઇ લાભ જણાતો નથી, ઊલટું યુદ્ધ કરવામા વિલંબ કરવાથી આપણી સેનામા શિથિલતા અને તેની સેનામા ઉત્સાહની વૃદ્ધિ થશે એ હાનિ તો સ્પષ્ટ જણાય છે.

દધિવાહન—જો શતાનીક ભ્રમને કારણે ચડાઈ કરી હશે તો તો ભ્રમનું નિરાકરણ થવાથી તે પાછો જ ચાલ્યો જશે. અને જો તેણે નિશ્ચયપૂર્વક જ ચપા ઉપર આક્રમણ કર્યું હશે તથા ન્યાયધર્મ ઉપર વિચાર કરશે નહિ તો એટલુ તો કહેવાનું આપણને રહેશે કે, શતાનીકે અન્યાયપૂર્વક નિષ્કારણ ચપા ઉપર આક્રમણ કર્યું હતું અને તેને યુદ્ધવિરામ માટે અનેક વાર સમજાવવામા આવ્યો છતાં પણ તે સમજ્યો નહિ એ કારણે એક વાર યુદ્ધ રોકવા માટે પ્રયત્ન કરી જોવો મને યોગ્ય લાગે છે

શ્રી કૃષ્ણ એ જાણતા હતા કે, " દુર્યોધન પાચ ગામો આપીને પણ પાડવા સાથે સન્ધિ નહિ કરે અને તેથી તેની સાથે ભૂમિ પાછી મેળવવા માટે યુદ્ધ અવશ્ય કરવુ પડશે " એ જાણવા છતા તેમણે કેવળ એટલા માટે પ્રયત્ન કર્યો કે, જેથી લોકોને માલુમ પડે કે આટલો પ્રયત્ન કરવા છતા પણ દુર્યોધન માન્યો નહિ. આ પ્રમાણે ભલે શતાનીક આપણું માને કે ન માને પણ આપણે તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન તો અવશ્ય કરવો જોઈએ જ. "

પ્રધાન મન્ત્રી—મહારાજ ! આપે શતાનીકને સમજાવવા માટે કોને મોકલવાનું યોગ્ય ધાર્યું છે ?

દધિવાહન—પ્રિય પ્રધાન ! તમારી દષ્ટિએ હું, યુદ્ધ અને શત્રુથી ડરું છુ એમ તમે માનો છો પણ હું કાયર નથી પણ વીર છુ એ

બતાવવા માટે હું એકલો જ ઘોડા ઉપર બેસી શતાનીક પાસે જઈ તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવા ધારું છું.

પ્રધાન મન્ત્રી—મહારાજ! આપનો આ નિશ્ચય જાણી અમને ચિન્તા થાય છે કે મહારાજને આવા અનિષ્ટ વિચારો કેમ આવે છે! આપના આવા વિચારથી અમને તો એમ જણાય છે કે આ વખતે વિજયલક્ષ્મી શતાનીકને વરવાની છે. શત્રુપક્ષના રાજા એકલા પોતાની સેનાની વચ્ચે આવે અને તેમને ચારે બાજુથી ઘેરી લેવામાં આવે, એથી વિશેષ વિજયપ્રાપ્તિ માટે બીજું શું જોઈએ।

જ્યારે આપ એકલા અને અસહાય શતાનીકની પાસે જશો ત્યારે શું તેની સેના આપને કેદ નહિ કરી લે! પાછા તમને આવવા દેશે? તમારા આ વિચારથી તો એમ જણાય છે કે તમે પોતે જાણી જોઈને તેમના કેદી થવાનો અને શતાનીકને વિજય અપાવવાનો માર્ગ શોધ્યો છે।

દધિવાહન—પ્રિય પ્રધાન! હું જાણી જોઈને મારા હાથે શતાનીકનો કેદી બનું એ તમારો ભ્રમ છે. શતાનીક મને કેદી બનાવી લે એવો હું કાયર નથી. પ્રધાન! તમે મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખો. જરા પણ ભય કે ચિન્તા ન કરો. હવે સભા વિસર્જિત કરો. હું હમણાં શતાનીકની પાસે જઈ આવું છું ત્યાંથી પાછા ફર્યા બાદ આપણે આગળ વિચાર કરીશું

આ પ્રમાણે કહી દધિવાહને સભા વિસર્જિત કરી અને એક સેવકને ઘોડો તૈયાર કરવાની આજ્ઞા આપી. મન્ત્રીઓ આ વિષે વાતચીત કરતા પોતાને ઘેર ગયા અને દધિવાહન પોતાના મહેલે ગયો.

પ્રકરણ

[૬]

અમાનુષિક અત્યાચાર

લડો સૌ આત્મસંગ્રામે,
બીજા સંગ્રામ શા કરો ?
શુદ્ધાત્માથી દુરાત્માને,
જીતીને સુખ મેળવો.—જિનાગમ

માનવહૃદયમાં સારી કે ખરાબ જે ભાવના દઢરૂપે ઘર કરી લે છે એ ભાવનાને દૂર કરવા માટે ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરવામાં આવે તો પણ તે ભાવના મરતા સુધી દૂર કરી શકાતી નથી, પણ જ્યાંસુધી ભાવનાના રંગથી મનુષ્યહૃદય રંગાએલું હોતું નથી અને ભાવનાનો પ્રભાવ પૂરેપૂરો હૃદય ઉપર પડ્યો હોતો નથી ત્યાં સુધીમાં તો પ્રયત્નદ્વારા, ઘટનાદ્વારા કે સ્થિતિદ્વારા એ ભાવના થોડીઘણી બદલાવી શકાય છે પણ જ્યારે જીવનમાં ભાવના તાણા-વાણાની માફક વણાઈ જાય છે ત્યારે એ ભાવના પ્રયત્નદ્વારા કે ઘટનાદ્વારા બદલાવી શકાતી નથી

ભગવાન અરિષ્ટનેમિમાં બ્રહ્મચર્ય પાળવાની દૃઢ ભાવના હતી. તેમની આ ભાવનાને બદલાવવા માટે સમુદ્રવિજય શ્રી કૃષ્ણ વગેરે લોકોએ અનેક પ્રયત્નો કર્યા પણ તેઓ તેમાં સફળ ન નીવડ્યા. રાજા મેઘરથમાં અભયદાનની દૃઢ ભાવના હતી. એટલા માટે તેઓ એક કબૂતરની રક્ષા માટે પણ પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરવા પણ તૈયાર થઈ ગયા. પણ રાણીઓ મન્ત્રીઓ તથા પ્રજાજનો વગેરેઓએ સમજાવ્યા છતાં પણ તેમણે કબૂતરની રક્ષા માટે પોતાના શરીરનો પણ ભોગ આપ્યો. ગજસુકુમારમાં સંયમ ધારણ કરવાની દૃઢ ભાવના હતી એટલા માટે શ્રી કૃષ્ણ તેમને આખું ખંડનું રાજ્ય આપવા તૈયાર થયા છતાં પણ તેઓ સંયમમાં જ સ્થિર રહ્યા. આ પ્રમાણે શુભ ભાવનાના રંગથી રંગાએલાઓની ભાવના બદલાતી નથી એનાં બીજાં અનેક ઉદાહરણો પણ મળે છે.

આ તો શુભ ભાવનાની વાત થઈ. અશુભ—નીચ ભાવનાને પણ એ જ નિયમ લાગુ પડે છે. નીચ ભાવનાથી જો મનુષ્યનું હૃદય ખૂબ રંગાએલું હોય તો તે ભાવના અનેક પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ બદલી શકાતી નથી.

જેમકે કાલક સૂરિ કસાઈના હૃદયમાં હિંસાની ભાવના દૃઢ જામેલી હોવાથી રાજા શ્રેણિક તેને અહિંસક બનાવવાનાં અનેક પ્રયત્નો કર્યાં પણ તે બધાં નિષ્ફળ ગયાં. કપિલા દાસીમાં સાધુઓને દાન ન દેવાની ભાવના દૃઢ જામેલી હતી. તે પણ કોઈ પણ ઉપાયે દૂર ન થઈ. કંસમાં અન્યાય—અધર્મની ભાવના ઘર ઘાલી બેઠી હતી તે પણ મરતાં સુધી દૂર થઈ ન શકી. દુર્યોધનમાં પાંડવોનો વિરોધ કરવાની ભાવના મજબૂત થઈ ગઈ હતી કે જેને શ્રી કૃષ્ણ વિદુર અને ભીષ્મ જેવાઓ પણ દૂર કરી ન શક્યા. મતલબ કે એકવાર જે કોઈ ભાવના હૃદયમાં દૃઢ થઈ જાય છે તે ભાવના ગમે તેટલાં પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ બદલી શકાતી નથી. હા, કોઈવાર એમ બની શકે છે કે કોઈ

અસાધારણ મહાપુરુષના સત્સંગથી અને તેમની કૃપાથી ખરાબ ભાવનાનું પરિવર્તન કરી સારી ભાવના બદલાવી શકાય છે પણ જેમના હૃદયમા સારી ભાવના હોય છે તેમની ભાવના અસાધારણ દુષ્ટ પુરુષોની સોબત થવા છતા દુષ્ટ પુરુષોદ્વારા અનેક અત્યાચારો સહેવા છતાં પણ બદલી શકાતી નથી

શતાનીકના હૃદયમા ચંપાનુ રાજ્ય ઝડપી લેવાની ભાવનાએ ઘર કરી લીધુ હતું, જ્યારે દધિવાહનના હૃદયમા ધર્મભાવનાએ ઘર કરી લીધુ હતુ આ બન્નેમાથી કોઈની ભાવના બદલે છે કે નહિ તે અત્રે જોવાનુ છે

સભા વિસર્જન કરી દધિવાહન, ઘોડા ઉપર બેસી એકલો જ શતાનીકની પાસે ગયો. દધિવાહનને શતાનીકની સેનામા એકલા જતા જોઈ, રાજકર્મચારીઓ તથા પ્રજાજનો હાહાકાર કરવા લાગ્યા પણ દધિવાહને કોઈની વાત ઉપર ધ્યાન આપ્યુ નહિ કારણકે, તેનુ મન ધર્મભાવના ઉપર કેન્દ્રિત થએલુ હતુ

દધિવાહન નિર્ભય થઈ શતાનીકની સામે એકલો જઈ પહોચ્યો. દધિવાહનને આ રીતે અચાનક એકલો આવેલો જોઈ શતાનીક પ્રસન્ન થયો. 'દધિવાહન મારી શરણે આવ્યો છે, એ વિચાર આવતા જ તે અભિમાનથી ફુલાઈ ગયો પણ દધિવાહને મારી સાથે યુદ્ધ કર્યું નથી અને શરણે આવેલ છે એટલે હવે હું મારી ઇચ્છા પ્રમાણે ચંપાપુરીને લૂટી શકીશ નહિ આવી સ્થિતિમા જો હુ ચંપાપુરીનો વિધ્વંસ કરુ તો લોકોમા મારી ખૂબ નિંદા થશે અને મારુ આવુ કાર્ય કલંકિત ગણાશે. એ વિચાર આવતા જ તેને નિરાશા થઈ

શતાનીકની નજદીક જઈ દધિવાહન કહેવા લાગ્યો કે:— "મહારાજા! મારી અને આપની વચ્ચે મિત્રતાપૂર્ણ સંધિ થએલ છે આપણો પરસ્પરનો સંબંધ પણ ગાઢ છે અને એ સંબંધને લીધે આપણે અનેકવાર સાથે ભોજન પણ કરેલ છે. આવો આપણો

પારસ્પરિક સ્નેહસંબંધ હોવા છતાં આજે એવું અચાનક શું કારણ આવી પડ્યું કે આપે એકદમ કોઈપણ પ્રકારની સૂચના આપ્યા વિના નિષ્કારણ જ ચંપા ઉપર આક્રમણ કર્યું ! જો તમે નિષ્કારણ જ ચંપા ઉપર ચઢાઈ કરી છે તો શું તે આપને માટે યોગ્ય છે ? શું તે આપ જેવા ક્ષત્રિયવીરને છાજે એવું કામ છે ?

ક્ષત્રિયોનું કામ તો શાન્તિ સ્થાપી અને પ્રજાને સુખી બનાવવાનું છે. અશાન્તિ ફેલાવી પ્રજાને કષ્ટ પહોંચાડવું એ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ નથી. આમ હોવા છતાં આપ જેવા ક્ષત્રિયવીરે યુદ્ધદ્વારા અશાન્તિ ફેલાવવાનો વિચાર કેમ કર્યો ? મેં આપની પ્રજાને કોઈ પણ પ્રકારનું કષ્ટ પહોંચાડ્યું નથી, આપના રાજ્યની સીમ જેટલી જમીન પણ ખોદી નથી તેમ કોઈ પ્રકારનું સંધિવિરુદ્ધ મેં કામ કર્યું નથી. તો પછી આપે શા કારણે ચંપા ઉપર ચઢાઈ કરી ? શું આ પ્રમાણે નિષ્કારણ ચઢાઈ કરવી તે ન્યાયયુક્ત છે ?

હું ન્યાયનીતિપૂર્વક ચંપાની પ્રજાનું પાલન કરી રહ્યો છું જો મારા તરફથી પ્રજાને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ પહોંચ્યું હોય અને એ દશામાં પ્રજાની રક્ષા કરવા માટે આપે આક્રમણ કર્યું હોત તો પણ આપના આક્રમણને અનુચિત કહી શકાત નહિ પણ મારી પ્રજાને મારા તરફથી કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ નથી તો પછી આપે શા કારણે ચંપા નગરી ઉપર ચઢાઈ કરી !

આપ જરા ન્યાયની તરફ નજર ફેરવી જુઓ ! અન્યાય તરફ ઝુકી જઈને યુદ્ધદ્વારા મનુષ્યોની હત્યાના કારણભૂત બનો નહિ, પણ આપનો અમારી સાથે જેવો સ્નેહસંબંધ રહ્યો છે તેવો સંબંધ ચાલુ રાખો. જે પ્રમાણે આપ યુદ્ધ માટે ચઢી આવ્યા તે પ્રમાણે હું પણ યુદ્ધ માટે ચઢાઈ કરી શકતો હતો પરન્તુ મને એકવાર આપની સાથે એકલા મળી જઈને વાતચીત કરવાનું ઠીક લાગ્યું અને એટલા જ માટે હું આપની પાસે આવ્યો છું "

આ પ્રમાણે શતાનીકની સામે દધિવાહને ન્યાય અને ધર્મની ઘણી વાતો કરી પણ યુદ્ધપિપાસુ શતાનીકના હૃદય ઉપર તેનો કોઈ પ્રભાવ પડયો નહિ. તેના હૃદયમા તો ચપાનગરી ઉપર આધિપત્ય જમાવાનો લોભ લાગ્યો હતો એટલે દધિવાહનની વાતો તેના ગળે કેમ ઉતરી શકે? શતાનીક, દધિવાહનની વાતોનો ઉચિત ઉત્તર આપી શકે એવી સ્થિતિમા ન હતો એટલે તેણે ચડાઈનું કારણ ન બતાવતા બીજો જ માર્ગ પકડયો.

તે દધિવાહનને કહેવા લાગ્યો કે, "યુદ્ધના સમયે આ પ્રમાણે ન્યાય પૂછવાનું તમારા જેવા કોઇ ધર્મઢોગી અને કાયર પુરુષને જ સૂઝે, બાકી વીર પુરુષને તો આવુ કામ છાજે નહિ

યુદ્ધના સમયે ન્યાય-અન્યાયનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી તે વખતે તો યુદ્ધ કરવા આવેલ શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરવુ એ જ ન્યાય છે પરંતુ તમારામા યુદ્ધ કરવાની શક્તિ નથી તમે વીર નહિ પણ કાયર છો; એટલે ન્યાય-અન્યાય વિષે પૂછવા આવ્યા છો જુઓ! હું ન્યાય પણ બતાવી દઉં છુ ક્ષત્રિયો માટે યુદ્ધ કરવુ, દેશ જીતવો તથા રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવો, એ જ ન્યાય છે અને તેથી વિરુદ્ધ બધુ અન્યાય છે આપણે રાજા છીએ, ક્ષત્રિય છીએ એટલે આપણા ન્યાય-અન્યાયનો નિર્ણય યુદ્ધમા જ થઈ જશે '

દધિવાહન-મહારાજ! તમારા કહેવા ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે, તમે લોભને વશ થઈ યુદ્ધ કરવા ચડી આવ્યા છો પણ આપના આ અનુચિત લોભને કારણે કેટલા મનુષ્યોની હત્યા થશે! એ વિષે પણ આપ જરા વિચાર કરો! પોતાની તૃષ્ણાને શાન્ત કરવા માટે કરવામા આવતા યુદ્ધની કોઈ દિવસ પ્રશસા થતી નથી એવા યુદ્ધની પ્રશસા ભાટ કે ચારણ લોકો ભલે કરે, પણ વીરપુરુષો તો એવા યુદ્ધને યોગ્ય ગણતા નથી તેમ તેની પ્રશસા કરતા નથી તમે એક રાજા છો છતા તમારામા આટલી બધી તૃષ્ણા છે તો

કોણ જાણે પ્રજામાં કેટલી બધી તૃષ્ણા વધી! આ પ્રમાણે રાજા અને પ્રજાની તૃષ્ણાથી કેટલી બધી ભયંકર અશાન્તિ ફેલાશે, તે પણ આપ વિચાર કરો.

શતાનીક—મને સંતોષની કંઈ જરૂર નથી. મેં એ સંતોષ તો તમારા જેવા ધર્મઢોંગી કાયર પુરુષોને જ સોંપી દીધો છે. હું તો એમ જ માનું છું કે સંતોષી રાજા નષ્ટ થઈ જાય છે. જે લોક કાયર છે વીર નથી, તે લોકો જ સંતોષનું પૂંછડું પકડી બેસી રહે છે. જો અમારામાં બળ, વીર્ય અને સાહસ છે તો આખી પૃથ્વીને પોતાના તાબામાં કરી શકીએ. એમાં અન્યાયની કોઈ વાત જ નથી. અમારા માટે તો આ તાતી તલવાર જ ન્યાય છે અને નવાં નવાં રાજ્યોનો વધારો કરવો એ જ અમારો ધર્મ છે.

અમારામાં શક્તિ છે એટલે જ અમે ચંપાનું રાજ્ય લૂંટવી લેવા ચડાઈ કરી આવ્યા છીએ. જો તમારામાં શક્તિ હોય તો તમે અમારી સામે આવો અને જો શક્તિ ન હોય તો આત્મ-સમર્પણ કરી અમારી અધીનતા સ્વીકારો. અને જો આ બન્ને વાતોમાંથી કોઈ પણ કરી શકતા નથી તો જંગલમાં ચાલ્યા જાઓ, પણ આ પ્રમાણે ન્યાય-અન્યાયનો ન્યાય કરાવવા અને આવી ક્ષત્રિયકુળને કલંકિત કરવું ઉચિત નથી. અમે તમારા જેવા કાયર નથી કે ન્યાય-અન્યાયના વિચારથી બાહુબળે મેળવેલી શક્તિનો ઉપયોગ કરીએ નહિ!"

મંત્રીઓની ના હોવા છતાં, શતાનીકને સમજાવવાનો પ્રયાસ તે યુદ્ધ બંધ કરશે એ આશાએ દધિવાહન તેની પાસે ગયો હતો પણ શતાનીકનો ઉત્તર સાંભળી તેને ખાત્રી થઈ ગઈ કે શતાનીક કોઈપણ હિસાબે ચંપા ઉપર આધિપત્ય જમાવવા માટે ચડી આવ્યો છે. તેના મનમાં રાજ્યવિસ્તાર કરવાનો લોભ પૂરેપૂરો લાગેલો છે. એટલે મારા કહેવાથી તેના ઉપર જરાપણ અસર થઈ નથી. પણ ઊલટો મને યુદ્ધ માટે ઉત્તેજિત કરે છે.

શતાનીકે દધિવાહનની સાથે જે અસભ્યતાપૂર્ણ વાતો કરી હતી અને તેને જે અપમાનપૂર્ણ શબ્દો કહ્યા હતા તે સાભળીને બીજો કોઈ માણસ હોત તો તે જરૂર ઉત્તેજિત થઈ જાત અને પોતાના બળાબળનો વિચાર કર્યા વિના યુદ્ધ માટે તૈયાર થઈ જાત, પણ દધિવાહન બુદ્ધિમાન,દુરદર્શી અને ધર્મજ્ઞ હોવાથી તેણે ઊંડો વિચાર કર્યો કે, "આ મને યુદ્ધ માટે ઉત્તેજિત કરે છે તો પણ મારે એવી વાતોથી ઉત્તેજિત થઈને વિવેકને તરછોડી દેવો ન જોઈએ, મારે પ્રત્યેક વાત વિષે ગભીરતાપૂર્વક પૂર્વાપર વિચાર કરવો જોઈએ કારણકે જો ઉત્તેજિત થઈ અવિચારી પગલુ ભરવામા આવે તો તેનુ પરિણામ હમેશા આગળ જતા પશ્ચાત્તાપપૂર્ણ આવે છે."

શતાનીક જોકે પ્રચડ સેના લઈને યુદ્ધની પૂરેપૂરી તૈયારી કરીને ચડી આવ્યો છે, તેણે પ્રજા પાસેથી જે કરના પૈસા આવ્યા છે તે ધનનો અધિકાંશ ભાગ સેના પાછળ ખર્ચ્યો છે અને એ રીતે તેણે પોતાની સેનાને મજબુત બનાવી છે જ્યારે મે પ્રજા પાસેથી તેની રક્ષા માટે જેટલી પૈસાની જરૂર હતી એટલા જ પૈસા કરરૂપે લીધા છે એટલે મારી પાસે શતાનીકની સેનાની સામે થવા જેટલી યોગ્ય સેના પણ નથી તેમ યુદ્ધસંબધી બીજી સામગ્રી પણ નથી

આમ છતાં મારી પ્રજા કાયર નથી, વીર છે અને રાજભક્ત પણ છે, તો પણ યુદ્ધશિક્ષાથી કેળવાએલી શતાનીકના સૈનિકોને જીતી શકે એવી કેળવાએલી નથી. આવી દશામા યુદ્ધ કરી નિષ્કારણ અનેક માણસોની હત્યા કરાવવી એ યોગ્ય તેમજ લાભદાયક નથી.

શતાનીકે યુદ્ધ કરવા સિવાય બીજો માર્ગ અધીનતા સ્વીકારવાનો બતાવ્યો છે પણ કોઈ પણ પ્રજાહિતૈષી અને સ્વતન્ત્રતાપ્રિય વીર પુરુષ એ માર્ગને સ્વીકારી શકે નહિ કારણ કે જો એમ કરવામા આવે તો તેની આજ્ઞાનુસાર તેના હિત માટે અને તેની ધનપિપાસા શાન્ત કરવા માટે મારે પ્રજા ઉપર આકરા કર નાખવા પડશે અને પ્રજા

ઉપર તે મારે અત્યાચાર પણ કરવા પડશે તો પછી હું તો નામ માત્રનો રાજા ગણાઈશ. માટે શતાનીકની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરી પછી અને તેથી પ્રજાની રક્ષા અને તેમનું કલ્યાણ કરવાની સત્તા મારા હાથમાં રહેશે નહિ. આ સિવાય અત્યારસુધી હું તેની બરાબરીનો રાજા રહ્યો છું અને અમે એક બીજાનો મિત્રભાવે આદરસત્કાર કરતા રહ્યા છીએ. પણ હવે જો હું તેની અધીનતા સ્વીકારું તો અમારો મિત્ર તરીકે સબંધ ન રહેતાં સ્વામિ-સેવકના જેવો સંબંધ રહેશે.

આ બધી વાતોને દૃષ્ટિમાં રાખી તેની અધીનતા સ્વીકારવા કરતાં તેણે બતાવેલો-વનમાં ચાલ્યા જવાનો-માર્ગ સ્વીકારવો તે યોગ્ય છે. આ માર્ગે જવાથી કોઈ પ્રકારની ઝંઝટ માથે વહોરવી નહિ પડે.

આ પ્રમાણે વનમાં ચાલ્યા જવાનો નિશ્ચય કરી, દધિવાહન પોતાના ઘોડા ઉપર બેસવા જતાં શતાનીકને કહ્યું કે — ઠીક, મહારાજ! તમારી ઇચ્છા જ ચંપા ઉપર આક્રમણ કરી તેને અધિકારમાં લાવવાની છે તો આપ ખુશીથી ચંપા ઉપર અધિકાર કરો. અત્યાર સુધી ચંપાનું તથા ત્યાંની પ્રજાનું હું પાલન કરતો હતો હવે આપ પાલન કરો.

હું પણ એ જ વિચાર કરતો હતો કે હું વૃદ્ધ થયો છું મારે પુત્ર નથી, કેવળ એક કન્યા જ છે એટલે પ્રજાને પાલન કરવાનો ભાર કોને સોંપીશ! જો કન્યા ઉપર રાજ્યનો ભાર નાખું તો તે દુઃખી થઈ જાય! એટલે રાજ્યનો ભાર કોને સોંપુ એની મને હમેશાં ચિન્તા રહ્યા કરતી હતી પણ હવે આપ ચંપાના રાજ્યનો ભાર તમારી ઉપર લઈ લેશો એટલે હું ચિન્તામુક્ત થઈ જઈશ. આ મારા માટે આનંદનો વિષય છે.

આ પ્રમાણે શતાનીકને કહી દધિવાહન ઘોડા ઉપર બેસી જંગલમાં જવા માટે રવાના થયો.

દધિવાહનને જંગલ તરફ જતો જોઇ શતાનીકને ઘણો આનંદ થયો તેણે તુરત પોતાના સેનાપતિ વગેરે રાજ્યાધિકારીઓને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને તેમને કહેવા લાગ્યો કે, "યુદ્ધ કર્યા પહેલાં જ મારો વિજય થયો છે આક્રમણથી ભય પામી દધિવાહન હમણા અહીં આવ્યો હતો મારી સાથે તેની જે વાતચીત થઈ છે તેનો સાર માત્ર એટલો જ છે કે, તે ચપાનુ રાજ્ય મને સોંપી પોતે જંગલમા ભાગી જવા ચાહે છે એટલે હવે તો યુદ્ધ કરવાની પણ જરૂર ન રહી હવે તો ચપામા જઈને આપણો વિજયવાવટો ફરકાવવાનો છે અને ત્યાના ભડારને આપણા અધિકારમા લાવવાનો છે મારુ ભાગ્ય ખુલ્યુ જણાય છે અને વિજયલક્ષ્મી મને જ વરવા ચાહે છે અને તેથી જ એક પણ સૈનિકનો ભોગ આપ્યા વિના કેવળ મારી ધાકથી ચપાનું રાજ્ય મારા હાથમા આવ્યુ છે.

શતાનીક હજી પોતાનુ કથન પૂરૂ કર્યુ ન હતું ત્યાં તો સેનાપતિ વગેરે રાજ્યકર્મચારીઓ તેની પ્રશસા કરવા લાગ્યા કે, "વાસ્તવમા આપના પ્રતાપ આગળ કોની તાકાત છે કે, કોઈ શત્રુ પોતાનુ મસ્તક ઊચુ રાખી શકે ! તમારુ વચન પડતા જ શત્રુઓને નમતુ આપવુ પડે એવો આપનો પ્રભાવ છે, તો પછી તમારી ફળવાએલી વિશાળ સેનાને સાથે યુદ્ધ કરવાનું કોણુ એવો મૂર્ખ શત્રુ હોય કે, જે સાહસ કરે ! તમને ચપાનુ રાજ્ય પરિશ્રમ કર્યા વિના જ હાથ આવી ગયુ એ ઘણો જ હર્ષનો વિષય છે પણ સાથે જ આપ જેવા ચતુર અને રાજનીતિજ્ઞ મહારાજાદ્વારા એક ભયકર ભૂલ કેમ થઈ ગઈ એ આશ્ચર્યજનક છે.

"નીતિમા કહેલ છે કે શત્રુને જીવતો જ છોડવો ન જોઈએ પછી ભલે તે શત્રુ નિર્બળ હોય કે સબળ હોય પણ તેને જીવતો રાખવાથી જેમ પગમાં ભોંકાયેલો કાંટો વારંવાર દુઃખ આપે છે તેમ જીવતો શત્રુ

પણ વાર વાર રાજ્યમાં વિદ્રોહ કર્યા જ કરે છે. આપે દધિવાહનને જીવતો જવા દીધો એ નીતિના કથન પ્રમાણે તમે ઠીક ન કર્યું.

દધિવાહન આપણી ફોજવાળાઓથી મોટી સેના જોઈ ભયભીત થઈ અત્યારે તો ચુપચાપ સરકી ભાગી ગયો છે પણ અમારું અનુમાન છે કે તે અંતરખાને જરૂર કોઈ વિદ્રોહ ફેલાવતો રહેશે, તે ચૂપ બેસી નહિ રહે. એવો કયો ક્ષત્રિય હશે કે જે પોતાનું રાજ્ય ચાલ્યા જવાથી ચુપચાપ બેસી રહે અને તેને પાછું મેળવવાનો પ્રયત્ન જ ન કરે!

દધિવાહન પણ વીર ક્ષત્રિય છે ક્ષત્રિય લોકો સાપની જેમ જીવનપર્યંત વેર લેવાનું ભૂલતા નથી. ભલે તેઓ સમય જોઈને નમ્ર બની જાય કે બીજાની અધીનતા સ્વીકારે કે બીજાને પોતાનું રાજ્ય પણ સોંપી દે પણ તેમના હૃદયમાં તો વૈરાગ્નિ તો સળગતો જ હોય છે અને શત્રુનું વેર લેવાને માટે તેમના ગુપ્ત કે પ્રગટરૂપે પ્રયત્નો તો ચાલુ જ હોય છે

દધિવાહન પણ ક્ષત્રિયવીર છે તો તે પણ આગળ જતાં પોતાનું ક્ષત્રિયપણું અવશ્ય બતાવશે જ. કોને ખબર છે કે તે જંગલમાં જવાનું બહાનું કાઢીને અંતરખાનેથી સેનાની તૈયારી કરતો હોય અને બીજા રાજાઓની સહાયતા લઈ પોતાના રાજ્યને પાછું મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરતો નહિ હોય!

આ પ્રમાણે આપે દધિવાહનને જીવતો જવા દઈને ગંભીર ભૂલ કરી છે. જો એ વખતે અમે હાજર હોત તો, કદી દધિવાહનને કેદ કરી લેત અથવા તેની હત્યા કરી નાખત પણ તેને સ્વતંત્રતાપૂર્વક જીવતો તો જવા જ ન દેત."

સેનાપતિ અને મન્ત્રીઓની વાત સાંભળી શતાનીક કહેવા લાગ્યો કે—વાસ્તવમાં અને તે વખતે તેનું જરાપણ ધ્યાન ન રહ્યું. દધિવાહનને જીવતો જવા દેવામાં અવશ્ય મેં ભૂલ કરી છે. પણ તે હમણાં જ ગયો છે એટલે બહુ દૂર ગયો નહિ હોય! માટે તેને

પકડવા માટે બહાદુર સૈનિકોને તેની પાછળ દોડાવો. સંભવ છે કે, કદાચ તે પકડાઈ પણ જાય."

શતાનીકની આજ્ઞા પ્રમાણે સેનાપતિએ દધિવાહનને પકડવા બહાદુર ઘોડેસવાર સૈનિકોને પાછળ દોડાવ્યા અને તેમને કહ્યું કે, "બને ત્યાં સુધી તો દધિવાહનને જીવતો જ પકડી લાવશો અને કદાચ જીવતો પકડાય નહિ તો તેનો શિરોચ્છેદ કરી તેનું માથું અહીં લાવશો પણ તે જીવતો બચી ન જાય તેનો ખાસ ખ્યાલ રાખજો." સૈનિકો આજ્ઞા મળતાં જ દધિવાહનની પાછળ દોડયા પણ તેનો ક્યાંય પત્તો ન લાગવાથી નિરાશ થઈ પાછા ફર્યા.

સૈનિકોને ખાલી હાથે પાછા આવતાં જોઈ, સેનાપતિ તથા મન્ત્રીઓ શતાનીકને કહેવા લાગ્યા કે, "મહારાજ! એ નાલાયક ક્યાંક છુપાઇ ગયો હશે એટલે પકડાયો નહિ ખેર! હવે તેની સાવધાનપૂર્વક ખબર રાખવામાં આવશે અને તે ક્યાં જાય છે, શું કરે છે, વગેરે તેની ગતિ-વિધિ ઉપર પણ ખૂબ જાપ્તો રાખવામાં આવશે હવે તો આપણે વિના વિલંબે ચંપાપુરી ઉપર આક્રમણ કરી લૂટી પાડવું જોઈએ અને જેટલું લૂટી શકાય એટલું ત્યાંથી લૂટી લેવું જોઈએ

"આપણી સેનામાં ઘણા સૈનિકો તો એ આશાએ દાખલ થયા છે કે, 'યુદ્ધ સમાપ્ત થયા પછી ચંપાનગરીમાં લૂટફાટ કરવાની આપણને રજા મળશે અને લૂટફાટમાં ઘણું દ્રવ્ય મળશે' માટે સૈનિકોની આ આશાને પૂરી કરવા માટે ચંપામાં યુદ્ધ બાદ લૂટ ચલાવવાની પણ આજ્ઞા મળવી જોઈએ"

સેનાપતિનું આ કથન સાંભળી, શતાનીકે ઉત્તર આપ્યો કે, "સેનાપતિ! જ્યારે યુદ્ધ જ થયું નથી તો પછી લૂટ કેમ ચલાવી શકાય? નિષ્કારણ લૂટફાટ કરવાથી તો તે ઘોર અન્યાયરૂપ ગણાશે!"

સેનાપતિ— મહારાજ! દધિવાહને યુદ્ધ ન કર્યું એ એની કાયરતા છે. તેમાં સેનાનો શો અપરાધ? દધિવાહનની કાયરતાને કારણે, સેનાને યુદ્ધના આનંદથી શા માટે વંચિત રાખવામાં આવે! સેના તો અત્યારે પણ યુદ્ધ કરવા માટે તૈયાર જ છે અને દધિવાહન હમણાં કે પછી, કોઈ રાજાની સહાયતાથી લડવા આવશે ત્યારે તે ફરીવાર લડવા પણ તૈયાર જ રહેશે.

"આવી દશામાં સેનાને નિરાશ અને હતોત્સાહ કરવી યોગ્ય નથી. કદાચ એ સેનાને નિરાશ કરવામાં આવશે તો કદાચ તે વિદ્રોહ કરી બેસશે, સંકટના સમયે આપણો સાથ છોડી આપણી વિરુદ્ધ થઈ રહેશે અને કદાચ દધિવાહન સેનાની તૈયારી કરી સામે લડવા આવશે તો તેની સામે સેના નહિ લડે તો આપણે વિકટ સંકટમાં આવી પડશું. માટે સૈનિકોને નિરાશ અને હતોત્સાહ કરવા એ ઠીક નથી. વધારે દિવસો નહિ તો કેવળ એક દિવસ માટે તેમ કરીને સેનાને લૂંટ ચલાવવાની છૂટ આપવી જોઈએ. અમને તો આમ કરવામાં જ આપનું હિત સમાયેલું લાગે છે પછી તો આપની જેવી મરજી આપ આજ્ઞા આપશો તેમ અમે કરીશું."

સેનાપતિ તથા મન્ત્રીઓની વાત સાંભળી શતાનીક પહેલાં તો પૂરા વિચારમાં પડી ગયો. પણ સેનાપતિઓના અનુરોધથી અને સેના કદાચ વિદ્રોહ કરી બેસશે એ ભયથી અનિચ્છાપૂર્વક તેણે સ્વીકાર કર્યું કે "ઠીક તમે જેમ ચાહો છો તેમ કરવામાં આવશે" આ પ્રમાણે કહી તેણે સેનાપતિઓને વિદાય કર્યા. આ બાજુ શતાનીક પોતાની સેનાને ચંપામાં લૂંટ ચલાવવાની અનુમતિ આપી રહ્યો છે ત્યારે બીજી બાજુ દધિવાહન શતાનીકની પાસેથી રવાના થઈ જંગલ તરફ રવાના થયો અને જંગલમાં જવાની સૂચના તેણે સીમારક્ષક સૈનિક દ્વારા કે કોઈ માણસદ્વારા મન્ત્રીઓને પહોંચાડી અને સાથે એ પણ મન્ત્રીઓને કહેવડાવ્યું કે "શતાનીકની પાસે" ઉજ્જયનીથી

સેના ઘણી છે એટલે તેની સાથે લડવામા આપણી સેના વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે એમ નથી માટે યુદ્ધ કરી આપણી સેના અને પ્રજાની હત્યા કરાવવી યોગ્ય નથી અત્યારસુધી ચપાની રક્ષા મે કરી પરંતુ હવે શતાનીક ત્યાનો રાજા બની પોતાને માથે પ્રજાની રક્ષા કરવાનો ભાર લેવા ચાહે છે માટે હવેથી મારી જગ્યાએ શતાનીકને રાજા તરીકે માનજો "

દધિવાહનની આ ખબર જેવી ચપામા પહોચી કે આખી ચપાપુરીમા ખળભળાટ મચી ગયો. મન્ત્રીઓ તથા પ્રજાજનો દધિવાહનને કાયર ગણી તેની નિંદા કરવા લાગ્યા અને 'હવે શું કરવુ !' તે વિષે વિચાર કરવા લાગ્યા

વિચાર કરતા બધા એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યા કે, "ગમે તે પરિણામ આવે પણ શતાનીકની સાથે યુદ્ધ તો કરી જ છૂટવુ. રાજાની માફક આપણે પણ કાયર બની શતાનીકના હાથમા ચંપાનુ રાજ્ય આપણે હાથે તેને સોપીએ એ યોગ્ય નથી આપણી પાસે સેના છે તે આપણી સેનાનો ચંપાની રક્ષા કરવામા તથા શતાનીક સાથે દઢતાપૂર્વક યુદ્ધ કરવામા ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

"રાજા તો એવા કાયર નીકળ્યા કે પાછા તે સમાચાર દેવા પણ ચપામા ન આવ્યા પહેલા તો અમારી બધાની સમતિ વિરુદ્ધ જઈ શતાનીકની પાસે જવુ જ યોગ્ય ન હતુ તેમ છતા ગયા તો પાછા આવી અમને ખબર તો આપવી હતી ! આ તો શતાનીકની સેનાથી ભય પામી અમારી રક્ષા કરવાને બદલે સીધા જ ગલમા ચાલ્યા ગયા ! પ્રજાની ચિન્તા કે રક્ષા કરવી તો દૂર રહી પણ પોતાની રાણી તથા રાજકુમારીની પણ તેમણે ચિન્તા ન કરી !

"રાજાએ ભલે કાયરતા બતાવી પણ આપણે તો કાયરતાની કાચળી ઉતારી, વીરતા ધારણ કરી શત્રુ શતાનીકની સાથે યુદ્ધ કરવુ જોઈએ અને યુદ્ધ કરી તેની યુદ્ધપિપાસાને હમેશાને માટે શાન્ત કરી દેવી જોઈએ."

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી પ્રધાનમન્ત્રીએ યુદ્ધની પેરવી કરી સેનાને તૈયાર થઈ જવાની આજ્ઞા આપી. તેણે સેનાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે " આજે ચંપાપુરીની રક્ષાનો ભાર તમારા જ હાથમાં છે તમે તેની આબરુ સાચવજો. આપણા મહારાજા અત્યારે અહીં નથી એટલે ચંપાની રક્ષાનું બધું ઉત્તરદાયિત્વ તમારી ઉપર રહેલું છે. એટલા માટે તમે વીરતાપૂર્વક એવું યુદ્ધ કરો કે જેથી શતાનીકને પરાસ્ત થઈ પાછું જવું પડે."

આ પ્રમાણે સેનામાં ઉત્સાહભાવ પૂરી પ્રધાનમંત્રીએ સેનાપતિની સાથે સેનાને યુદ્ધ માટે નગર બહાર મોકલી. આ બાજુ શતાનીક પોતાની સેના લઈ ચંપા ઉપર વિજયવાવટો ફરકાવવા માટે રવાના થયો. તે એમ જ ધારતો હતો કે હું ત્યાં જતાં જ ચંપા ઉપર અધિકાર જમાવી લઈશ અને ત્યાં મારો વિજયવાવટો ફરકાવી દઈશ. સેના પણ એ આશાએ આગળ ધપ્યે જતી હતી કે " અમે ચંપામાં પ્રવેશ કરતાં જ લૂંટફાટ મચાવી લઈશું અને જ્યાંથી મળે ત્યાંથી ધનનો ઢગલો એકઠો કરી લઈશું "

આ પ્રમાણે શતાનીક અને તેની સેના વિચાર કરતી ચંપા તરફ પ્રસ્થાન કરતી હતી પણ ચંપાની નજીક પહોંચતાં જ તેમને વિપરીત સ્થિતિ જણાવા લાગી. ચંપાના મુખ્ય દરવાજા પાસે પહોંચતાં તેમણે જોયું કે દરવાજો બંધ છે અને ચંપાની સેના યુદ્ધ કરવા તૈયાર ઊભી છે એ જોઈને શતાનીકે પણ પોતાની સેનાને લડવા માટે તૈયાર થવાની આજ્ઞા આપી. આજ્ઞા મળતાં જ શતાનીકની સેના, દધિવાહનની સેના સાથે લડવા લાગી.

દધિવાહનની સેનાએ શતાનીકની સેના ઉપર ભીમ આક્રમણ કર્યું અને વીરતાપૂર્વક ઘોર યુદ્ધ થવા લાગ્યું. રણભૂમિ રક્તરંજિત થઈ ગઈ અને લોહીની નદી વહેવા લાગી. જ્યાં જુઓ ત્યાં માથાં ને ધડ જુદાં પડવા લાગ્યાં. થોડી વાર તો દધિવાહનની સેનાએ

શતાનીક સેનાને હફાવી દીધી પણ શતાનીકની કેળવાયેલી વિશાળ સેના આગળ નાયક વિનાની નાની સેના કેટલો વખત સામે ટકી શકે! શતાનીકની સેનાથી પગરત થઈ ચંપાની સેના રણભૂમિ છોડી ભાગી.

ચંપાની સેનાને ભાગતી જોઈ શતાનીકનુ માથુ ગર્વથી ઊંચુ થઈ ગયુ અને પોતાના થએલા વિજય માટે અભિમાન કરવા લાગ્યો. અને એ અભિમાનમા સેનાને ચપાનો દરવાજો તોડી નાખી નગરમાં ઘૂસી જવાની અને તેને લૂટી લેવાની તેણે આજ્ઞા આપી

શતાનીકની આજ્ઞા મળતા જ વિજયમદથી ઉન્મત્ત બનેલી તેની સેનાએ ચપાપુરીનો દરવાજો તોડી નાખ્યો અને ચપાપુરીમા ઘૂસી જઈ જેમ ભૂખ્યુ બાજ પક્ષી, પક્ષીઓ ઉપર તૂટી પડે તેમ, ચંપાની પ્રજા ઉપર સેના તૂટી પડી. અને તેઓની ધનસંપત્તિ લૂટવા લાગી. જે કોઈ ધનસ પત્તિ લૂટતા અટકાવતુ, તેને તલવારદ્વારા મોતને સ્વાધીન કરી દેવામા આવતો

આ પ્રમાણે ભયભીત થએલી પ્રજા જ્યા જવાનો માર્ગ મળ્યો તે તરફ જીવ લઈને નાઠી ચપાપુરીમાં તે વખતે જાણે સૈનિકોનુ રાજ્ય થઈ ગયુ હોય તેમ લાગતુ હતુ તે વખતે ચપાપુરીની કેવી દુર્દશા થઈ હતી તેની કલ્પના તો વિક્રમ સવત્ ૧૯૧૪ ના બળવાનો ઇતિહાસ વાચવાથી સહેજે આવી શકે બળવાના સમયે જેવી દુર્દશા થાય છે તેવી દુર્દશા ચપાપુરી અને ત્યાની પ્રજાની થઈ હતી

તે વખતનુ બીભત્સ દૃશ્ય અને કરુણ ક્રન્દન, પથ્થર જેવા કઠોર દિલવાળાને પિગળાવી મૂકે એવા હતા, પણ પથ્થરથી પણ વધારે કઠોર એવા વજ્રહૃદયવાળા શતાનીક અને તેના સૈનિકોને ચારે બાજુ દેખાતા બીભત્સ દૃશ્યની અને વેદનાભર્યાં સંભળાતા કરુણ ક્રન્દનની કાંઇ પણ અસર થઇ નહિ, પણ 'ત્રાહિ ત્રાહિ 'ના પોકારમા અને હાહાકારમા પણ શતાનીકની સેના અમાનુષિક અત્યાચાર કર્યે જતી હતી અને નરપિશાચ શતાનીક એ અત્યાચારોને જોઈ જોઇ તે પ્રસન્નતા અનુભવતો હતો

પ્રકરણ

[૭]

ઉપદેશ

જીવનધર્મનું ધ્યેય, વિશ્વબન્ધુત્વભાવના;
વિશ્વશાન્તિ જગાવાને, બને જીવનમાં વણો.
જીવનમાં વણાશે જે, વિશ્વબન્ધુત્વભાવના;
તે સાથે મિત્રતા બાંધે, એનેર તમા જશે. —જિનાગમ

ઉપદેશકનો માર્ગ ઘણો જ મુશ્કેલ છે. ખાંડાની તીક્ષ્ણ ધાર ઉપર ચાલવું તો સરલ પણ કદી ગણાય પણ સાચા ઉપદેશકનો માર્ગ એટલો સરલ નથી પણ તેથી વધારે મુશ્કેલ છે. કારણ કે ઉપદેશકને અનેક વિરોધી વિચારો અને વિરોધી પ્રસંગોમાંથી પસાર થવું પડે છે. એટલું જ નહિ પણ એ બધા વિરોધોને શાન્ત કરવા માટે અને પોતાના ઉપદેશનો પ્રભાવ બીજા ઉપર પાડવા માટે ત્યાગ અને વિવેકને જીવનમાં મૂર્તિ રૂપ આપવું પડે છે.

ઉપદેશકનું બળ, ત્યાગ અને વિવેક હોય છે. જે ઉપદેશકમાં જેટલો ત્યાગ અને વિવેક હોય છે, તે ઉપદેશકના ઉપદેશનો તેટલો પ્રભાવ શ્રોતાઓ ઉપર અવશ્ય પડે છે જેઓમા ત્યાગ કે વિવેક નથી, જે ત્યાગ વિનાનો કેવળ કોરો ઉપદેશ આપે છે તેનો ઉપદેશ પણ નિષ્ફળ જાય છે અને જે ઉપદેશકે ત્યાગ અને વિવેકને જીવનમા વણ્યા છે અને જરૂર પડયે પોતાના પ્રિય પ્રાણોનો પણ ત્યાગ કરવાની ભાવના કેળવી છે તે ઉપદેશકનો ઉપદેશ પણ અવશ્ય સફળ અને કાર્યસાધક નીવડે છે પછી તે ઉપદેશ, ઉપદેશકના મૃત્યુ બાદ પણ સફળ કેમ થતો ન હોય પણ એ ઉપદેશ પાછળ ત્યાગ અને વિવેક-ભાવના ઊભેલી હોવાથી તે ઉપદેશ અવશ્ય સફળ થાય છે.

દેશભક્ત મહારાણા પ્રતાપ અને તેના ભાઈ શક્તસિંહની વચ્ચે એક શિકારને કારણે જંગલમા ઝગડો થઈ ગયો મહારાણા પ્રતાપ કહેતા હતા કે, આ શિકાર મે કર્યો છે. જ્યારે શક્તસિંહ તેની વિરુદ્ધમા કહેતા હતા કે, એ શિકાર મે કર્યો છે! બસ! આ નાનકડા વિવાદે જ, ભયકર ઝગડાનું રૂપ ધારણ કરી લીધું હતું તે એટલે સુધી કે બન્ને જણાએ પોતપોતાની તલવારને મ્યાનમાથી કાઢી અને એ તલવારદ્વારા એ વિવાદનો નિકાલ કરવા તૈયાર થઈ ગયા.

તે વખતે ત્યા રાજપુરોહિત પણ હાજર હતો રાજપુરોહિતે બન્ને ભાઈઓને શાન્ત થવાનો ઘણો ઉપદેશ આપ્યો અને ધર્મગ્રન્થોમાંથી અનેક શિક્ષાસૂત્રો પણ કહી સભળાવ્યાં આ પ્રમાણે કલહને દૂર કરવા માટે તેણે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ એ કટોકટીના સમયે એ ઉપદેશ બન્નેમાથી કોઈને શાન્ત કરી શક્યો નહિ બન્નેય આ વિવાદને તલવારદ્વારા ન્યાય આપવા તૈયાર થયા હતા. મ્યાનમાથી તલવાર બહાર કાઢવામાં આવી હતી, કેવળ એક બીજા ઉપર ઘા કરવાની વાર હતી. પુરોહિતે જોયું કે, આ વખતે મારા કેવળ મૌખિક ઉપદેશથી કામ નહિ ચાલે અત્યારે તો આત્મત્યાગની આવશ્યકતા છે અને તે પણ

સાધારણ નહિ પણ એ બન્નેના હૃદયનું પરિવર્તન કરી નાખે એવા અદ્ભુત ત્યાગની જરૂર છે.

તેણે મનમાં વિચાર્યું કે "મેં આ રાજ્યવંશનું નમક ખાધું છે અને આ મારું શરીર એ રાજકુલમાં અન્ન-જળથી પોષાયું છે તો આ બન્ને ભાઈઓના આ પ્રાણઘાતક વિવાદને શાન્ત કરવામાં તેનો સદુપયોગ થઈ જાય તો આ બન્ને વીર ભાઈઓની રક્ષા થઈ શકશે અને સાથે સાથે હું પણ રાજ્યના ઋણથી મુક્ત થઈ શકીશ. જો અત્યારે મહાન ત્યાગના સચોટ ઉપદેશદ્વારા આ બન્ને વીર ભાઈઓને સમજાવવામાં નહિ આવે તો આ બન્ને ભાઈઓ વાદ-વિવાદની તાણાવાણીમાં ફસાઈ મરી જશે."

આ પ્રમાણે વિચાર કરી પુરોહિત યુદ્ધને માટે તત્પર થયેલા પ્રતાપ અને શક્તસિંહની વચ્ચે ઊભો થઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે, "આપ બન્ને તમારી તલવાર મારી ગરદન ઉપર ચલાવો." પણ જ્યારે તેણે જોયું કે આ બન્ને ભાઈઓ કોઈ પણ રીતે તેમ માનવા તૈયાર નથી અને મને પોતાને એક બાજુ ખેડી શકે મરવા તૈયાર થયેલા છે ત્યારે તેણે કટાર કાઢી પોતાના પેટમાં ભોંકી દીધી।

પુરોહિતના આ બલિદાનથી કોઈ પણ રીતે નહિ માનનાર પ્રતાપસિંહ અને શક્તસિંહ કાંપી ઊઠ્યા. હવે પુરોહિતના મૃત શરીરે બન્નેના વિવાદને આગળ ન વધવા દેતાં સદાને માટે શાન્ત કરી દીધો. બન્નેની તલવારો એક બીજા ઉપર પ્રહાર કરવાને બદલે મ્યાનમાં છુપાઈ ગઈ અને આ પ્રમાણે આત્મત્યાગના ઉપદેશથી બન્ને ભાઈઓનો વાદજનિત ક્લેશ સદાને માટે ટળી ગયો.

આ તો ઈતિહાસની વાત થઈ પણ કથાઓમાં પણ થોડા રૂપાન્તરમાં આવી અનેક ઘટનાઓ મળી આવે છે. અને તેમાં ધારિણીના બલિદાનની ઘટના અનુપમ છે. પોતાના ઉપદેશને સફળ અને સાર્થક કરવા માટે ધારિણીએ જે બલિદાન આપી ઉપદેશોને

આત્મત્યાગનો જે માર્ગ બતાવ્યો છે, તેનું જ્વલંત ઉદાહરણ બીજા કોઈ સાહિત્યમાં બહુ ઓછું જોવામાં આવશે.

ચંપાની સેના રણક્ષેત્ર છોડી ભાગી ગઈ અને શતાનીકની સેના ચંપાનગરીનો દરવાજો તોડી અંદર ઘૂસી ગઈ શતાનીકની ક્રૂર આદતના પરિણામે અનાથ સ્ત્રીને ગુંડાઓ લૂટી લે તેમ ચંપાપુરીને શતાનીકની સેના લૂટવા માંડી જ્યાં જુઓ ત્યાં અરાજકતાનું તાંડવ નૃત્ય થઈ રહ્યું હતું ચંપાની પ્રજા શતાનીકની સેનાથી ત્રાસી ગઈ હતી

જ્યાં જુઓ ત્યાં સૈનિકો લૂંટફાટ કરતા જ નજરે પડતા આવી અવસ્થામાં ચંપાની પ્રજાને કાંતો શતાનીકની સેનાની રક્તપિપાસા શાન્ત કરવા માટે સદાને માટે પૃથ્વીના પેટમાં સમાઈ જવાનો કે પ્રાણ લઈ કોઈ જગ્યાએ નાસી જવા સિવાયનો બીજો કોઈ માર્ગ ન હતો.

ચંપાપુરીમાં જ્યારે એક બાજુ આ પ્રમાણે અરાજકતાનું તાંડવ નૃત્ય થતું હતું ત્યારે બીજી બાજુ રાજમહેલમાં બેઠેલી ધારિણી માતા વસુમતિને ધાર્મિકતાનો ઉપદેશ આપી રહી હતી દધિવાહનના જંગલ ચાલ્યા જવાના સમાચાર ધારિણીને મળી ગયા હતા છતાં તે સ્વાભાવિક ધૈર્યનો ત્યાગ કરી અધીરી ન થઈ તેમ જ્યારે ચંપાપુરીમાં ચાલેલી લૂટ તથા પ્રજા ઉપર થએલા અત્યાચારની ખબર પડી ત્યારે પણ તે દુઃખથી ગભરાઈ નહિ અને રાજ-સેવકોએ હમણાં રાજમહેલને પણ શતાનીકની સેના લૂટવા આવવાની છે એવી સાવચેતી આપી છતાં તે હાયવોય કરવા ન લાગી

તેનું હૃદય આ બધા કારણોથી જરા પણ વિચલિત ન થયું તે નિર્ભય હતી અને નિર્ભયતાનો ઉપદેશ વસુમતિને આપી રહી હતી વાસ્તવમાં જેમનું હૃદય નિર્ભય હોય છે તે લોકો વર્તમાનમાં આવી પડેલી વિપત્તિઓથી જરા પણ ગભરાતા નથી પણ ભવિષ્યનો દૃઢતાપૂર્વક વિચાર કરે છે.

ધારિણીની પાસે વસુમતિ બેઠેલી છે અને શાન્તચિત્તે ધારિણી ઉપદેશ આપી રહી છે કે — પુત્રી! તારા સ્વપ્ન પ્રમાણે ચંપાપુરી દુઃખસાગરમાં ડૂબી રહી છે. તારા પિતા જંગલમાં ચાલ્યા ગયા છે એટલે મારી અને તારી રક્ષા કે સહાયતા કરનાર અહીં કોઈ રહ્યું નથી. પણ તેથી તું કંઈ ગભરાઈશ નહિ. આપણને જે ધર્મની શિક્ષા મળી છે તેને કાર્યમાં પરિણત કરવાનો આ જ શુભ અવસર છે. આપત્તિના સમયે ધૈર્ય ધારણ કરો એવી ધર્મશિક્ષા આપે છે. આપણે ધર્મની આ શિક્ષાનું બરાબર પાલન કરીએ છીએ કે નહિ એની પરીક્ષાનો આ વિપત્તિનો સમય છે. એટલે આપણે જો આ વિપત્તિના સમયે ધૈર્યનો ત્યાગ કરી દઈશું તો આપણે કંઈ કરી શકીશું નહિ. માણસો જે અધીર બને છે કે ગભરાઈ જાય છે તે વ્યક્તિ કંઈ કરી શકતી નથી. માટે ધૈર્ય ન ગુમાવતાં સ્વપ્નનો બીજો ભાગ કેમ સત્ય થાય તે વિષે હે ! પુત્રી ! ધૈર્યપૂર્વક વિચાર કર. આ વિપત્તિનો સમય તારે માટે ગભરાઈ જવાનો નહિ પણ પ્રસન્ન થવાનો છે કે તારા હાથે જે મહાન કાર્ય થવાનું છે તેની આ ભૂમિકા તૈયાર થઈ રહી છે. માટે હૃદયમાં ધૈર્ય ધારણ કરી રાખજે જરા પણ ગભરાઈશ નહિ.

તારા પિતા કોઈ ઉચ્ચ વિચારથી જ જંગલમાં ચાલ્યા ગયા હશે. માટે તેમના વિષે કોઈ પ્રકારની ચિન્તા કરવી તે ઠીક નથી. તેઓ ગયા તો ભલે ગયા. આપણું બધું લૂંટાઈ જાય પણ આપણો ધર્મ લૂંટાઈ ન જાય તો બધું ય સારું થઈ જશે. જે ચંપાપુરી આજે નષ્ટ થઈ રહી છે તે કોઈ દિવસ ફરી વાર નવી વસાવી શકાશે, પરંતુ જો ધર્મ નષ્ટ થઈ ગયો તો તે પાછો લાવી શકાશે નહિ. જો આપણામાં ધર્મ રહ્યો તો તારા સ્વપ્નનો શેષ ભાગ પણ સિદ્ધ થશે. અર્થાત્ દુઃખસાગરમાં ડૂબેલી ચંપાપુરીનો તું ઉદ્ધાર કરી શકીશ પણ જો વિપત્તિના કારણે ધર્મભ્રષ્ટ થયાં તો પછી આપણાથી કે તારાથી કંઈ થઈ શકવાનું નથી.

"હે ! પુત્રી ! આપણે સ્ત્રી છીએ. આપણે અબળા છીએ, અમે સ્ત્રીઓ શું કરી શકીએ એવી કાયરતાને કોઈ દિવસ તારા હૃદયમાં સ્થાન આપીશ નહિ પણ તારે હમેશા એવી ઉન્નત ભાવના રાખવી કે, 'સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા પણ વધારે શકિત ધરાવે છે સ્ત્રીઓની શકિતથી જ પુરુષો કામ કરી શકે છે અને કરે છે અમે પુરુષોને જન્મ આપનાર પણ સ્ત્રી જ છે એટલે સ્ત્રીશકિત પુરુષોની શકિત કરતા જરાપણ ઓછી કે ઊતરતી નથી ' આવી ઉન્નત ભાવના ભાવવાથી તારી કાયરતા ટકી શકશે નહિ આ સમયે શતાનીક ખરાબ છે, નાલાયક છે એવો ઉપાલભ આપવાની જરૂર નથી. આ સમયે તો દુ.ખસાગરમા ડુબેલી ચપાપુરીનો ઉદ્ધાર કેમ થાય એ વિષે જ ધૈર્યપૂર્વક વિચાર કરવાનો છે "

ધારિણી આ પ્રમાણે વસુમતિને ઉપદેશ આપી રહી હતી, એટ-લામા તો ત્યા શતાનીકની સેનાનો એક નાયક આવી પહોચ્યો ચપા-પુરીને લૂટતા લૂટતાં તેને વિચાર આવ્યો કે, " પ્રજાને લૂટવાથી બહુ થોડું મળશે માટે એના કરતા રાજમહેલને જ લૂટુ તો રાજ્યભંડારમાથી ઘણી સપત્તિ હાથ લાગશે. વળી દધિવાહનની સેના તો ભાગી જ ગઈ છે એટલે રાજમહેલને લૂટવામા પણ કોઈ પ્રકારની બાધા ઊભી નહિ થાય માટે હું જ પહેલવહેલો જઈ રાજ્યની સપત્તિને લૂટી આવુ ત્યાથી જે સપત્તિ મળશે તે ભારી પણ નહિ હોય અને વધારે મૂલ્યવાન હશે એટલે આપણો બેડો પાર થશે." આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે પ્રજાજનોને લૂટવાનુ છોડી, સીધો રાજમહેલ તરફ ગયો રાજમહેલના રક્ષકો અને સેવકો પ્રાણનાશના ભયે ભાગી ગયા હતા અથવા છુપાઈ ગયા હતા, તેથી રાજમહેલની રક્ષા કરનાર કોઈ ન હતુ એટલે રાજમહેલમા પ્રવેશ કરતા સેનાપતિને જરા પણ મુશ્કેલી ન પડી તે પોતાનો રથ એક બાજુ ઊભો રાખી સગળતાપૂર્વક રાજમહેલમા દાખલ થઈ ગયો. રાજભંડારમા અનેક પ્રકારના હીરા, માણેક, રત્ન વગેરે જોઈ સેનાપતિના આનદનો

પાર ન રહ્યો. તે પોતાના ભાગ્યનો ઉદય થયો સમજવા લાગ્યો અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે મારા ભાગ્યનો ઉદય થવાનો હતો તેથી જ હું અહીં આવ્યો નહિ તો મને આટલી બધી સંપત્તિ હાથ લાગત નહિ. મને તો એમ જણાય છે કે મારા સદ્ભાગ્યે જ યુદ્ધ થયું. જો યુદ્ધ થયું ન હોત તો મને આ રત્ન-રાશિ મહેનત વિના કેવી રીતે મળી શકત !

આ પ્રમાણે પ્રસન્ન થતો સેનાપતિ રત્ન-રાશિ ઉપાડવાનો વિચાર કરતો જ હતો ત્યાં તેની નજર એકાએક ધારિણી ઉપર પડી. ધારિણીને જોતાં જ તે મુગ્ધ થઈ નિશ્ચેષ્ટ ઊભો રહ્યો. તે ધારિણીના સૌંદર્ય ઉપર એટલો બધો મોહિત થઇ ગયો કે તે સામે પડેલાં રત્નોને ભૂલી ગયો. તેણે વિચાર્યું કે, "આ સ્ત્રી દધિવાહનની પત્ની જણાય છે. વાસ્તવમાં દધિવાહન મોટો ભાગ્યશાળી હતો કે તેને ત્યાં અપ્સરાઓને પણ શરમાવે એવી આ સ્ત્રી છે. આ સૌંદર્યની સાક્ષાત્ પ્રતિમા આગળ આ રત્નો કાંકરા-પથ્થરની માફક ફેંકી દેવા યોગ્ય છે. આ બધાં રત્નો તો આ સ્ત્રીના એક જ અંગ ઉપર ન્યોછાવર કરી શકાય એમ છે તો હું આ પથ્થરરત્ન અને આ સ્ત્રીરત્ન એ બેમાંથી કોને વધારે મહત્ત્વ આપું ! વાસ્તવમાં આ ચૈતન્ય રત્નને છોડી આ રત્ન-કાંકરા પથ્થરને મહત્ત્વ આપવું તે તો મૂર્ખતા જ ગણાય. માટે અપ્સરાઓના માનનું મર્દન કરનારી આ સ્ત્રીને જ હું પસંદ કરું એ જ મારા માટે યોગ્ય છે. જો આ સ્ત્રીએ મને પોતાનો પ્રેમપાત્ર બનાવી લીધો તો હું અવશ્ય ભાગ્યશાળી બનીશ. પણ આ રાજરાણી છે. ક્ષત્રિય કન્યા છે એટલે એ મારી પ્રાર્થનાને સરલતાપૂર્વક સ્વીકારી લે એ સંભવ નથી. માટે તેને બલાત્કારે પોતાના વશમાં કરી લેવી જોઈએ. ભલે તેમ થાય, ભલે બધું ખાલી જાય પણ આ સ્ત્રીરત્ન કોઈ પણ હિસાબે મારા હાથમાં આવે તો સારું. યુદ્ધ કર્યું સાર્થક જ છે કોઈ પણ ઉપાયે તે મારી પ્રેયસી બની જાય તો સારું !

આ પ્રમાણે વિચાર કરી સેનાપતિ, હાથમાં ખુલ્લી તલવાર લઈ ધારિણીની સામે યમરાજની માફક ઊભો રહ્યો. તે ધારિણીને ખુલ્લી તલવાર બતાવી કહેવા લાગ્યો કે, " ઊઠો ! અને મારી સાથે ચાલો ! હવે અહીં તમારું કાંઈ નથી તારો પતિ દધિવાહન જંગલમાં ભાગી ગયો છે. હવે ચંપાપુરીનું રાજ્ય મહારાજા શતાનીકનું છે અને અહીંની બધી સંપત્તિને સૈનિકો લૂટી રહ્યા છે. મારા હાથમાં સંપત્તિરૂપે તું આવી છો એટલા માટે ચુપચાપ ઊઠો અને રાજમહેલની બહાર રથ ઊભો રાખવામાં આવ્યો છે તેમાં મારી સાથે બેસી જાઓ ! જરા પણ વિલંબ કરો નહિ જો વિલંબ કરશો તો ઠીક નથી આ તલવાર સામું જુઓ જરા પણ આનાકાની કરી તો આ તલવાર દ્વારા માથાને ધડથી જુદું કરી નાખીશ આ તલવારે ચંપાપુરીના અનેક પ્રજાજનોનું જે પ્રમાણે રક્તપાન કર્યું છે તેમ તમારું પણ રક્તપાન કરશે. માટે વિલંબ કર્યા વિના ચૂપચાપ રથમાં બેસી જાઓ ! "

સેનાપતિની ક્રૂરતાભરી લાલ આંખો જોઈ ધારિણીને લાગ્યું કે, " આ સમયે આ માણસના હૃદયમાં દયાભાવ નથી એટલે તે મારી નાખવા પણ તૈયાર થઈ ગયો છે તો આ સમયે મારે શું કરવું જોઈએ ! જો હું તેની સાથે જતી નથી તો તે મારી નાખવા તૈયાર થઈ ગયો છે વળી વસુમતિને માટે જે શિક્ષા આપવી છે તે પણ હું પૂરી આપી શકી નથી ત્યાં તો આ કાળ આવી ઊભો ! હવે જો તેની સાથે જાઉં નહિ તો તે મને તલવારદ્વારા હમણા જ મારી નાખે અને મારે જે વસુમતિને બાકીનો ઉપદેશ આપવાનો છે તે પણ આપી શકાય નહિ અને સાથે જાઉં છું તો તે માણસ મારું સતીત્વ લૂટશે તેવો ભય રહે છે. પરંતુ એની સાથે ન જતાં તેની તલવાર દ્વારા હમણા મરી જવામાં કાંઈ લાભ જણાતો નથી, કારણકે આ પ્રમાણે પ્રાણત્યાગ કરવા કરતા વસુમતિને પૂરો ઉપદેશ આપ્યા બાદ વીરતાપૂર્વક જ શા માટે પ્રાણત્યાગ ન કરું ! એટલા માટે હમણા

આ માણસની સામે જઈશ તો વસુમતિને માટે જે ઉપદેશ આપવાનો છે તે આપી શકીશ અને તે ઉપદેશને સફળ કરવા માટે તેની સામે કોઈ આદર્શ પણ ઊભો કરી શકીશ.

"હવે રહી સતીત્વરક્ષાની વાત. આ સેનાપતિ જો કે અત્યારે ક્રૂર ને નિર્દય જણાય છે પરંતુ તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી તે કોઈ વીરપુરુષ હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે માટે જો આ વીરપુરુષને કોઈ સદુપદેશ આપીશ તો જરૂર તેનો પ્રભાવ તેની ઉપર પડશે. વીરપુરુષોને સુધારવું મુશ્કેલ કામ નથી. જો મારા ઉપદેશથી આ વીરપુરુષ સુધરી જશે તો મારે મરવું પણ નહિ પડે અને તે પણ સુધરી જશે. અને કદાચ તે ન પણ સુધરે તો સતીત્વની રક્ષા માટે પ્રાણત્યાગનો જે માર્ગ અત્યારે મારી સામે છે તે જ માર્ગ તે સમયે ખુલ્લો હશે। જે પ્રમાણે અત્યારે પ્રાણત્યાગ કરી સતીત્વની રક્ષા કરી શકીશ, તે પ્રમાણે ત્યારે પણ સતીત્વની રક્ષા કરી શકીશ। પરન્તુ આ વખતે મરવામાં અને તેની સામે જઈ તેને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ ન સુધરે અને ત્યારે સતીત્વની રક્ષાર્થે મરવામાં ઘણું જ અંતર રહેલું છે કારણ કે અત્યારે પ્રાણત્યાગ કરવાથી હું વસુમતિને ભાવીનો ઉપદેશ આપી શકીશ નહિ તેમ આ વીર સેનાપતિને સુધારવાનો પ્રયત્ન પણ કરી શકીશ નહિ. પણ તેની સામે જવાથી વસુમતિને ભાવીનો ઉપદેશ આપી શકીશ, તેનામાં ધર્મ-દઢતાનો પ્રાણ ફૂંકી શકીશ, પોતાના સતીત્વની રક્ષા કરવાનો માર્ગ બતાવી શકીશ આ વીર સેનાપતિને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરી શકીશ અને અન્તે જ્યારે સતીત્વની રક્ષા માટે બીજો કોઈ માર્ગ નહિ રહે ત્યારે પ્રાણત્યાગ કરી વસુમતિની સમક્ષ બલિદાનનો એક આદર્શ પણ ઉપસ્થિત કરી શકીશ. આ દૃષ્ટિએ આ સેનાપતિની તલવારથી અત્યારે મરવા કરતાં તેની સામે જવું એ ઠીક છે આ વીર સેનાપતિ છે પણ તે વિજયને વશ થએલો હોવાથી અત્યારે મદાંધ બની ગયો છે એટલે અત્યારે તેની બુદ્ધિ પ્રમાદેશથી જરા જેવી થઈ ગઈ છે માટે

અત્યારે તેનુ કહેવુ માની લેવું એ યોગ્ય છે. કદાચ એ વીર સેનાપતિ મારા ઉપદેશથી સુધરી ગયો તો તો મને એક વીર ભાઈને પણ લાભ મળશે."

આ પ્રમાણે વિચાર કરી ધારિણી, વસુમતિને સાથે લઈ ઊભી થઈ. તે વખતે તેના મુખ ઉપર ચિંતા, દુ:ખ કે રોષની રેખા પણ જણાતી નહતી. તે તો હમેશાની માફક શાન્ત અને પ્રસન્નચિત્તે વસુમતિને સાથે લઈ રાજમહેલની બહાર નીકળી ઉઘાડી તલવાર હાથમા લઈ સેનાપતિ તેની પાછળ ચાલ્યો રથ પાસે પહોચતાં સેનાપતિએ રથમા બેસી જવાનુ કહ્યુ ત્યારે જેમ ભાઈની સાથે બેનને જવામા સકાચ થતો નથી તેમ નિ સકાચ થઈ ધારિણી, વસુમતિની સાથે રથમા બેઠી પુત્રી સહિત ધારિણીને રથમા નિ સકોચ બેઠેલી જોઈ, સેનાપતિ ઘણો પ્રસન્ન થયો. તે કોઈ વાર પોતાના ભાગ્યની પ્રશસા કરતો, કોઈ વાર ભયપ્રદર્શનની નીતિની બડાઈ મારતો તો કોઈ વાર પોતાની વીરતાભરી આકૃતિની, યોગ્યતાની, પોતાના સુદર શરીરની કે પોતાની યુવાવસ્થાની પ્રશસા કરતો હતો કોઈ વાર એમ વિચારતો કે જો મે એમને મરણનો ભય બતાવ્યો ન હોત તો આ સ્ત્રીરત્ન મારા હાથમા આવત નહિ. એ તો સારું થયુ કે, મે કોઈ બીજા ઉપાયોનો ઉપયોગ કરવાને બદલે તલવારનો જ ઉપયોગ કર્યો કોઈ વાર એમ વિચારતો કે મારા નસીબ જ ચડિયાતા છે એટલે બધુ સારૂ જ થાય છે જો મારુ નસીબ ચડિયાતુ ન હોત તો પ્રજાને લૂટવાનુ છોડી અહી આવવાની અને આ સ્ત્રીને અપનાવવાની મને એવી બુદ્ધિ જ કેમ સૂઝત ! કોઈ વાર એવી કલ્પના કરતો કે આ સ્ત્રી મારી વીરતાભરી આકૃતિ, તથા યુવાવસ્થા તથા મારુ સુદર શરીર જોઈને મારી ઉપર મુગ્ધ થઈ ગઈ હોય તો, તેમા કાઈ આશ્ચર્ય નહિ ! કારણકે તેનો પતિ તો ભાગી ગયો છે એટલે તેને કોઈ બીજા પુરુષના શરણે તો જવુ જ પડત. એવી અવસ્થામા મારા જેવો બીજો કયો વીરપુરુષ મળવાનો હતો ? મારી સાથે

આવવામાં તેણે પોતાનો સ્વાર્થ જોયો છે અને તેથી જ તે પ્રસન્નતા પૂર્વક કશી આનાકાની કર્યા વગર મારા રથમાં બેસી ગઈ છે કે તો એમ જ માનું છું કે આ લડાઈ અને લૂટફાટ મારા ભાગ્યોદયથી જ થઈ છે જો યુદ્ધ થયું ન હોત કે યુદ્ધ થવા છતાં પણ શતાનીક ચંપાપુરીને લૂટવાની આજ્ઞા આપી ન હોત તો મને આ સૌન્દર્યની સાક્ષાત પ્રતિમાઓની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઈ શકત ! આ બન્ને કેવી અનુપમ સુન્દરીઓ છે. અને તેમાં એક તો અવિકસિત કળીની સમાન જ છે એવો સમય ક્યારે આવશે કે જ્યારે એ યુવતીઓને પોતાની કરી ધન્ય થઈશ !

આ પ્રમાણે પોતાની કલ્પનાઓથી ઉન્મત્ત બનેલો સેનાપતિ, રથની ચારેય બાજુ પડદા નાંખી રથને હાંકવા લાગ્યો. તેણે વિચાર્યું કે આ રથને ચંપાપુરીની મધ્યમાંથી હાંકી જવો ઠીક નથી કારણ કે કદાચ ન શતાનીક કે બીજા કોઈને આ વાતની ખબર પડશે તો આ સુન્દરીઓને શતાનીક પોતાના મહેલમાં લઈ જશે એટલા માટે ચંપાપુરીની મધ્યમાંથી જવું યોગ્ય નથી, તેમ એકદમ સીધા કૌશાંબી જવું એ પણ ઠીક નથી માટે આ રથને જંગલ તરફ હાંકી જવો એ સલામતીભર્યું છે કારણ કે ત્યાં કોઈ પણ ઉપાયે આ રમણી સાથે સુખભોગ કરી શકીશ અને તેને મારી પત્ની બનાવી શકીશ. પછી કૌશાંબી જઈશ તો ઠીક રહેશે કે જેથી કોઈ પ્રકારની ચર્ચા જ પેદા ન થાય તેમ આ સ્ત્રીઓ મારી વિરુદ્ધ કંઈ બોલી પણ શકે નહિ. હમણાં તો આ બે સુન્દરીઓમાંથી એકને જ મારી પત્ની બનાવવાનો મારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણ કે જ્યારે એક મને પતિરૂપે સ્વીકારી લેશે—મારી સ્ત્રી બની જશે તો પછી બીજી તો મારી થવાની જ

ધારિણી તથા વસુમતિને કેદ ઉપાડી જઈ એ લાલચી અને પોતાની કામવાસનાને પૂરી કરવા માટે સેનાપતિ રથને જંગલ તરફ

હાંકી ગયો રસ્તામાં તે અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ કર્યે જતો હતો આ બાજુ સેનાપતિ કલ્પનાજગતમાં ઉન્મત્ત થઈ ભમી રહ્યો છે જ્યારે બીજી બાજુ રથમા બેઠેલી ધારિણી વસુમતિને ઉપદેશજગતમા ભ્રમણ કરાવી રહી છે ધારિણી વસુમતિને કહેવા લાગી કે, "વહાલી પુત્રી ! તુ એમ વિચાર કરી રહી હશે કે તારા પિતાજી અમને છોડીને કોણ જાણે ક્યા ચાલ્યા ગયા હશે અને આ દુષ્ટ અમને ક્યા લઈ જઈ રહ્યો છે ? હવે અમારી કોણ જાણે કેવી દુર્દશા થશે પણ પુત્રી ! આ પ્રમાણે વિચાર કરવો તે કાયરોનું કામ છે ભવિષ્યમા તારે તો મહાન કાર્ય કરવાનુ છે એટલે તારે કાયરતા નહિ પણ વીરતા ધારણ કરવી જોઈએ કારણકે જેમનામા વીરતા હોય છે તે કોઈ પણ સમયે ગમે તેવી દશામા જરા પણ ગભરાતો નથી તેમ જ બીજાની મદદ પણ ચાહતો નથી બીજાની સહાયતા ચાહનારો અને બીજાના આશ્રયે જીવનારો કાયર ગણાય છે વીર તો પોતાની રક્ષા પોતે જ કરે છે બીજાની સહાયતાની અપેક્ષા રાખતો નથી, એટલા માટે તું તારા પિતા ચાલ્યા ગયા છે એ વિષે જરા પણ ચિન્તા કર નહિ તારા પિતા તો ગયા જ છે પરન્તુ હું પણ તારી સાથે વધારે સમય સુધી રહી શકીશ નહિ જો હું તારી સામે જ આ સેનાપતિના કહેવા પ્રમાણે રથમા બેસી ચાલી આવી, તે જ પ્રમાણે ન જાણે હું ક્યારે તને પણ છોડી ચાલી જઈશ ! જો તારા હૃદયમાં તુ વીરતાને ધારણ કરી રાખીશ, તો તો તુ એકલી હોવા છતાં તારે જરા પણ દુઃખ ભોગવવુ નહિ પડે તારે જે મહાન કાર્ય કરવાનુ છે, તે પણ કરી શકીશ તથા તને જે સ્વપ્ન આવ્યુ હતું તે સ્વપ્નનો બાકીનો ભાગ પણ સત્ય સિદ્ધ કરી શકીશ પણ જો તું તારા પગ ઉપર ઊભા રહેતા શીખીશ નહિ, સ્વાવલંબિની બનીશ નહિ તો તો તું ભવિષ્યમા કાંઈ કરી શકીશ નહિ અને દુઃખી થઈને મરી જઈશ. માટે હું એકલી થઈ જઈશ એ વાતનું તને જરા પણ દુઃખ હોવુ જ ન જોઈએ

"પુત્રી વસુમતિ ! હું હવે તને એવો ઉપદેશ આપવા ચાહું છુ કે

જે ઉપદેશ તારા જીવનનો સાથી તારા કાર્યનો સહાયક અને સ્વપ્નના ફલ ભાગને સત્યસિદ્ધ કરવામાં સાધનભૂત બનશે. જો તું મારા ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તીશ તો તું પોતે તો સુખી થઈશ જ પણ સાથે સાથે બીજાને પણ સુખી બનાવી શકીશ મને આશા છે કે તું મારા ઉપદેશની વિરુદ્ધ કોઈ પણ દિવસ વર્તીશ નહિ.

"વસુમતિ ! તેં જે સ્વપ્ન જોયું હતું તેના એક ભાગ તો સત્ય સિદ્ધ થયો. ચંપાપુરી અત્યારે દુ:ખસાગરમાં ડૂબી રહી છે તેની ઉપર મોટું સંકટ આવ્યું છે નિષ્કારણ તેની ભૂમિ ઉપર હજારો—લાખો મનુષ્યોના રક્તની નદીઓ વહી છે શાન્ત પ્રજાને લૂંટી લેવામાં આવી અને અનેક પ્રકારનું કષ્ટ તેને પહોંચાડવામાં આવ્યું છે એટલું જ નહિ પણ નિરપરાધ પ્રજાજનોને નકામી મારી નાંખવામાં આવ્યાં છે જન્મભૂમિ ચંપાપુરી ઉપર આ એક ઘોર સંકટ છે આ સંકટનું આવવું એ જ ચંપાપુરીનું દુ:ખસાગરમાં ડૂબવું છે ચંપાપુરી એ તારી જન્મભૂમિ છે તારું શરીર એ જન્મભૂમિના અન્નજળથી પોષાયું છે તું ત્યાં જ ઉત્પન્ન થઈ અને આટલી મોટી પણ ત્યાં જ થઈ છો. એટલે ચંપાની ભૂમિની તું ચિરઋણી છે જો તેં તારી જન્મભૂમિ ઉપર આવેલા સંકટને પીધું નહિ તો તારું જીવન ધિક્કારને પાત્ર ગણાશે, કારણ તારી જન્મભૂમિ ચંપાપુરી ઉપર આવેલા સંકટને પીવાનો બધો ભાર તારી જ ઉપર છે એમ માન અને ચંપાપુરી ઉપર આવેલા સંકટને પીવું એ જ દુ:ખસાગરમાં પડેલી ચંપાપુરીનો ઉદ્ધાર છે એમ સમજ અને આ પ્રમાણે એ જન્મભૂમિ ચંપાપુરીનું સંકટ પીવાનું સાધે છે તો જ તને આવેલા સ્વપ્નનો શેષ ભાગ સત્ય સિદ્ધ થઈ શકશે.

"વહાલી પુત્રી ! જન્મભૂમિ ચંપાપુરીનું સંકટ પીવું અને તેનો ઉદ્ધાર કરવો એ કોઈ સરલ નથી. એ માટે તો તારે યુદ્ધ ખેલવું પડશે. જેવું યુદ્ધ ચંપાપુરીમાં થયું છે અને યુદ્ધને કારણે ચંપાપુરીને સંકટ

લાગ્યુ છે તેવુ યુદ્ધ તારે ખેલવુ પડશે નહિ. ચપાપુરીમાં જે યુદ્ધ થયું હતું તે હિંસાત્મક યુદ્ધ હતું તે યુદ્ધથી ધન-જનની જે હાનિ થએલી તે તેં પ્રત્યક્ષ જોઈ છે. આવુ હિંસાત્મક યુદ્ધ કરવુ, તે પશુતા છે. એવુ યુદ્ધ તો પશુઓ પણ કરે છે તો મનુષ્યો આવુ હિંસાત્મક યુદ્ધ કરે એ તો પશુઓના યુદ્ધ કરતા પણ ખરાબ છે. પશુઓ કોઈ પ્રકારના અસ્ત્ર-શસ્ત્રોની સહાયતા લેતા નથી પણ તેમને જે પ્રકૃતિ-દત્ત સાધનો મળેલા છે તે સાધનોથી યુદ્ધ કરે છે. પશુઓ પ્રકૃતિદત્ત સાધનોનો આ પ્રમાણે બીજાને કરડવામા ઉપયોગ કરે છે એ તેમની અવશ્ય ભૂલ છે પણ આખરે તે પશુ હોવાથી તે ભૂલ ક્ષમ્ય છે. પશુઓ વિવેક ન હોવાને કારણે જ આવી ભૂલ કરે છે પણ મનુષ્યોમાં વિવેકબુદ્ધિ છે છતાં પણ મનુષ્યો મળેલાં સાધનોનો બીજાને હાનિ પહોંચાડવા માટે—બીજાની હત્યા કરવા માટે—વિવેકબુદ્ધિનો દુરુપ-યોગ કરી કૃત્રિમ સાધનો ઊભા કરે છે અને તેનો ઉપયોગ કરે છે એટલા જ માટે શસ્ત્રસગ્રામ કરવો, એ પશુતાથી પણ ખરાબ છે. આ પ્રકારનો શસ્ત્રસગ્રામ કરવાથી કોઈને શાન્તિ કોઈ દિવસ મળી નથી તેમ મળી પણ શકતી નથી. ઉત્તેજિત થઈ બીજાને શત્રુ માની તેની સાથે લડવુ, કોઈને હાનિ કરવી, કોઈના પ્રાણ હરવા, કોઈની ધનસં-પત્તિ લૂટવી, વગેરે પ્રકારે જે પોતાનામા રહેલી પશુતાનું પ્રદર્શન કરે છે તે કોઈ દિવસ પોતે સુખે રહી શકતા નથી તો બીજાને સુખ ક્યાથી આપી શકે ? તેઓ તો બીજા લોકોને પણ નિષ્કારણ દુઃખી બનાવે છે. ચપાપુરીની પ્રજાની જે દુર્દશા થઈ છે, તેમને માથે જે વિપત્તિઓ પડી છે, તે બધુ હિંસાત્મક યુદ્ધની પશુતાનું જ પરિણામ છે. જો કદાચ કોઈનો અપરાધ હશે તો તે તારા પિતાનો કે શતાનીકનો હશે તેમાં બિચારી પ્રજાએ શો અપરાધ કર્યો કે તેની ઉપર અન્યાય-અત્યાચાર કરવામા આવ્યો ! પણ હિંસાત્મક યુદ્ધની પશુતા, ન્યાય-અન્યાયનો વિવેક કરતી નથી આ સિવાય આવા હિંસાત્મક યુદ્ધમાં જે વિજયી કે પરાજિત થાય છે તે બન્નેય દુઃખના ભાગીદાર બને છે. કારણકે જે

પરાજિત થાય છે તે તો દુઃખી થાય જ છે પણ જે વિજયી બને તે પણ સુખે રહી શકતો નથી પણ તેનામાં મોટાઈપણું રહેવાથી મનુષ્યતા પણ ગુમાવી બેસે છે અને શતાનીકની માફક નિરપરાધી લોકો ઉપર અત્યાચાર કરે છે અને એ રીતે તે પોતાના પરલોકને વધારે દુઃખમય બનાવે છે માટે હે ! પુત્રી ! તું શસ્ત્રસંગ્રામથી ચંપાપુરીનો ઉદ્ધાર કરવાની કલ્પના પણ કરીશ નહિ. તારે તો ચંપાપુરીનો ઉદ્ધાર કરવા માટે તારી જન્મભૂમિ—તારા સ્વદેશ—ઉપર લાગેલું કલંક ધોવા માટે સંસાર સમક્ષ એક નૂતન આદર્શ ઉપસ્થિત કરવા માટે અને લોકોને શસ્ત્રસંગ્રામની ખૂનખરાબી અને નિરુપયોગિતા સમજાવવા માટે અહિંસાત્મક યુદ્ધ જોડવું પડશે. અને અહિંસાત્મક યુદ્ધ દ્વારા જ તું ચંપાપુરીને દુઃખ સાગરમાંથી ઉગારી શકીશ.

"વહાલી પુત્રી! અહિંસાત્મક યુદ્ધ કરવામાં હિંસાત્મક યુદ્ધની માફક કોઈ હિંસા થતી નથી પણ અહિંસાત્મક સંગ્રામ તો હિંસાત્મક સંગ્રામથી તદ્દન વિપરીત જ હોય છે. આમાં હિંસાત્મક યુદ્ધની માફક પક્ષપાતને જરા પણ સ્થાન નથી. આ યુદ્ધથી કોઈ પણ વખતે પોતાને કે બીજાને અશાન્તિ કે દુઃખ થતાં નથી. આમાં વિજય કે પરાજય થવાથી કોઈ પ્રકારનું દુઃખ, અભિમાન કે પશ્ચાત્તાપ થતાં નથી. હિંસાત્મક સંગ્રામમાં તો કેવળ ખરાબી જ છે જ્યારે આ અહિંસાત્મક સંગ્રામમાં તેથી વિપરીત બધું સારું જ છે. આમાં હારવા કે જીતવાથી દુઃખ કે પ્રસન્નતા થતી નથી. જીતવાથી ગર્વ થતો નથી અને હારવાથી હાનિ થતી નથી. એટલા માટે હે પુત્રી ! તારે જન્મભૂમિના ઉદ્ધાર માટે અહિંસાત્મક યુદ્ધ જ કરવું જોઈએ. આ યુદ્ધદ્વારા તું મોટા મોટા વિરોધીઓને પણ તારા હિતચિંતક બનાવી શકીશ અને તેઓમાં શત્રુતાના સ્થાને મિત્રતાને પ્રગટાવી શકીશ. હિંસાત્મક યુદ્ધમાં તો પરાજિત શત્રુ પુનઃ વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે વેરનો બદલો લેવાનો અવસર શોધ્યા કરે છે તેનામાં વૈરબુદ્ધિ વધવા પામે છે અને અવસર મળતાં જ પોતાને જીતી જનારને પરાજિત કરવાની ચેષ્ટા

કરે છે. આ પ્રમાણે હિંસાત્મક યુદ્ધમા વિજયી પણ દરેક રીતે નિર્ભય બની શકતો નથી જ્યારે અહિંસાત્મક યુદ્ધમાં ભયનુ ભૂત જ રહેવા પામતુ નથી બધા નિર્ભય થઈ રહી શકે છે એટલુ જ નહિ પણ અહિંસાત્મક યુદ્ધમા જય-પરાજયની ભાવના જ રહેવા પામતી નથી એટલે વૈર લેવાની અને બીજાને નીચા પાડવાની વૃત્તિ જ રહેવા પામતી નથી

"પુત્રી વસુમતિ ! આ અહિંસાત્મક યુદ્ધમાં સૌથી પહેલા ધૈર્યની આવશ્યકતા રહે છે ભલે ગમે તેવી વિષમ પરિસ્થિતિ સામે આવે, ભલે વિપત્તિઓના વાદળાં માથે તૂટી પડે તોપણ ધૈર્યને કદાપિ છોડવુ ન જોઈએ. બીજુ તો શુ કદાચ માથા ઉપર વજ્રનો પ્રહાર થાય કે શરીરના ટુકડે ટુકડા થઈ જાય તો પણ અકપ ધૈર્ય ટકાવી રાખવુ જોઈ એ—અધૈર્યને જરા સ્પર્શ પણ થવો ન જોઇએ. કારણકે ધૈર્ય એ તો આ અહિંસાત્મક સગ્રામનુ મુખ્ય શસ્ત્ર છે આ સિવાય ધૈર્યને દૃઢ કરવા માટે સહિષ્ણુ બનવાની આવશ્યકતા છે. કારણ કે જેઓમાં સહિષ્ણુતા હોતી નથી તેઓ ઘણી વખતે ધૈર્યને ખોઈ બેસે અને અધીરા થઈ કાયરની માફક રોવા જેવા થઈ જાય છે તેવા કાયરો આ સગ્રામમા સૈનિક તરીકે દાખલ થવા માટે અયોગ્ય છે. આ સગ્રામમા, ધૈર્ય, સહિષ્ણુતાની સાથે સાથે નિર્વૈરભાવનાને શુદ્ધ અને પવિત્ર રાખવાની ખાસ આવશ્યકતા છે પોતાનુ અહિત કરનાર, પોતાને કષ્ટ આપનાર અને પોતાનુ સત્યાનાશ વાળનારને પણ પોતાનો શત્રુ માનવો નહિ અને તેના તરફ બદલો લેવાની જરા પણ વૈરવૃત્તિ રાખવી નહિ પોતાનુ ભયકર અહિત કરનારને પોતાનો પ્રાણપ્રિય મિત્ર માની તેની સાથે મિત્રતાપૂર્ણ વ્યવહાર કરવો. શત્રુભાવ ન રાખવો એવી નિર્વૈર ભાવના રાખવી એ, આ સગ્રામના સૈનિકનુ એક હથિયાર છે.

"હે ! પુત્રી ! જન્મભૂમિ ચંપાપુરીના ઉદ્ધાર માટે તારે પોતાને ધીર, સહિષ્ણુ અને નિર્વૈર સર્વ પ્રથમ થ પડશે. અને અહિંસા-

રમક યુદ્ધ પ્રારંભ કર્યા પછી વિશ્રામ કરવાનો તને જરા પણ અવકાશ નહિ મળે. ત્યારે દિવસ અને રાત અવિરત કામ કરવું પડશે. અને કામને કારણે શરીરમાં જરા પણ શિથિલતા આવી ન જાય તેની સાવચેતી રાખવી પડશે. વળી, જ્યાંસુધી તારું કાર્ય સફળ ન થાય ત્યાં સુધી તારે ઉપચાર માટે ઉચિત રહેવું પડશે. ત્યારે એ વાત હંમેશ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે મારે માથે ઉપચાર કરવાનો મોટો ભાર રહેલો છે એટલે જ્યાંસુધી એ ભાર માથા ઉપરથી ઉતરે નહિ ત્યાં સુધી મને વિશ્રામ કે નિશ્ચિંતતા ક્યાંથી હોઈ શકે ! આ પ્રમાણે ઉદાર વિચાર દૃષ્ટિસમક્ષ રાખી દેશનું કલંક ધોવા માટે તારે નિશ્ચય કરી અહિંસાત્મક યુદ્ધ ખેલવું પડશે. આ અહિંસાત્મક યુદ્ધમાં બીજાના લોહીનું ટીપું પણ ન પાડવું જોઈએ, એનો ખ્યાલ સમજી રાખવો પડશે ને પોતાના લોહીને પાણી સમજીને તેની ધારા દેશ ઉપર લાગેલ કલંક રૂપ મેલ ધોવો પડશે. અને તે પણ વેરરૂપે ક્રોધથી નહિ પણ હર્ષપૂર્વક ધોવો પડશે. અર્થાત્ દેશ ઉપર લાગેલા કલંકના ડાઘને દૂર કરવા માટે તારે જરૂર પડ્યે તારા લોહીનો પણ ભોગ આપવો પડે તો તે માટે પણ તૈયાર રહેવું પડશે. એટલું જ નહિ પણ કદાચ ઉપચાર કરતાં મૃત્યુને પણ ભેટવાનો પ્રસંગ આવે તો મૃત્યુથી ડરવું નહિ પણ આ શરીર તો નાશવાન છે તો એનો નાશ થવાથી કંઈ મારા આત્માનો નાશ થવાનો નથી. હું તો અવિનાશી છું. મારો નાશ કોઈ કરી શકે એમ નથી. આ પ્રમાણે આત્મા અને શરીરને ભિન્ન માની આત્માને અવિનાશી અને શરીરને વિનાશી સમજી ઉપચાર કરતાં કરતાં આ ભૌતિક શરીરનો ભોગ આપવો પડે તો સહર્ષ આપવો. હે ! મુનિ ! આત્મસમર્પણ કરવાની આવી ઉન્નત ભાવના ઉપચાર માટે હૃદયમાં જ્યારે ઉદ્ભવશે ત્યારે જ દેશનું કલંક અવશ્ય ધોઈ શકીશ. પણ એક વાત તારે ભૂલી ન જવી જોઈએ કે તારે જે સત્યાનુમોદિત કામ હોય તે જ માર્ગે પ્રયાણ કરવું પડશે. જે માર્ગે સત્યરહિત અને સ્વાર્થ—કલુષી

ભરપૂર છે તે માર્ગે ભૂલેચૂકે પણ પગ મૂકવો નહિ અને માતૃભૂમિના ઉદ્ધાર માટે જ હું જીવીશ અને મરીશ અને જ્યાંસુધી મારા હૃદયમાં સત્યધર્મ રહેલો છે ત્યાંસુધી મારો જ જય થવાનો છે એવી ઉન્નત ભાવના હમેશાં તારે રાખવી તો સદા તારો જ જય થવાનો છે

"વહાલી પુત્રી ! મે હમણા અહિંસાત્મક યુદ્ધ માટે જે વાત કહી તેની હિંસાત્મક યુદ્ધમા પણ જરૂર રહે છે એવો તને કદાચ પ્રશ્ન થાય એ સ્વાભાવિક છે. કારણકે હિંસાત્મક યુદ્ધ--શસ્ત્રસગ્રામ માટે પણ ધર્મ અને સહિષ્ણુતાની જરૂર રહે છે અને જેઓમા આ ગુણો નથી તેઓ શસ્ત્રસંગ્રામમા ફતેહ પામતા નથી આ જ પ્રમાણે હિંસાત્મક યુદ્ધમાં પણ ભય, શ્રમ, વિશ્રામ, અને નિશ્ચિંતતાને સ્થાન જરા પણ હોતું નથી. આવુ યુદ્ધ કરનારો પણ પોતાના માથે પણ જય મેળવવાનો ભાર સમજે છે. તે પણ મોતથી ડરતો નથી, પ્રાણની પરવા કરતો નથી અને પોતાનું બળિદાન આપવા પણ તે હમેશા સહર્ષ તૈયાર રહે છે આવી દશામા હિંસાત્મક યુદ્ધ અને અહિંસાત્મક યુદ્ધમા શુ અતર રહેલુ છે, આ પ્રકારનો સદેહ તને થાય તો હું તને એ જ કહીશ કે, તુ હજી હિંસાત્મક યુદ્ધ અને અહિંસાત્મક યુદ્ધ વચ્ચે શુ અતર રહેલું છે તે સમજી શકી નથી હિંસાત્મક યુદ્ધમા પણ જોકે ધૈર્યાદિ ગુણો કેળવવા પડે છે પણ તે બીજાની હત્યા તથા હાનિ કરવા માટે શત્રુઓને હું કેવી રીતે મારુ, રીબાવુ અને દુ:ખી કરુ એ જ ભાવના એમા રહે છે તેનામા ક્રોધ હોય છે, બદલો લેવાની વૈરવૃત્તિ હોય છે અને બીજા ઉપર વિજય મેળવવાની, બીજાને પોતાને આધીન બનાવવાની, બીજાને અપમાનિત કરવાની અને બદલો લેવાની ઇચ્છા તેનામા રહે છે જ્યારે અહિંસાત્મક યુદ્ધમા આ વિરોધી વાતોને જરા પણ સ્થાન હોતું નથી અહિંસાત્મક યુદ્ધનો યોદ્ધો હમેશાં અહિંસક જ હોય છે. તે પોતે બીજાને મારવાની ઇચ્છા રાખતો નથી પણ તેને બદલે પોતે

મૃત્યુને ભેટવા તૈયાર રહે છે તે તો એમ જ વિચારે છે કે ભલે હું મરી જાઉં પણ હું બીજા કોઈને મારું નહિ. તે કોઈની સાથે વેર રાખતો નથી. કોઈની પાસે તે વેરનો બદલો લેવા માગતો નથી. તે કોઈને સ્વાધીન કરનારને પણ લોક કે પરલોકનો ભય દેખાતો નથી. હિંસાત્મક સંગ્રામ કરનાર તો કોઈ વાર આગળ વધી જાય છે તો કોઈ વાર પાછો ભાગી પણ જાય છે પણ અહિંસાત્મક યુદ્ધમાં પરાજિત થઈ ભાગી જવાની કદી જરૂર નથી તેમ કોઈને આઘાત પહોંચાડવાની પણ જરૂર નથી

આ પ્રમાણે હિંસાત્મક યુદ્ધ અને અહિંસાત્મક યુદ્ધ કરવાની વચ્ચે જેટલું અંતર ૬૩ અને ૩૬ ના આંકડા વચ્ચે છે તેટલું અંતર રહેલું છે. હિંસાત્મક યુદ્ધ કરનાર ૯ (નવ)ની સ્થિતિમાં આગળ વધવાની માફક આગળ વધે છે તેમ પાછળ પડે છે તે કોઈ વાર પોતાને મહાન અને સુખી માને છે તો કોઈ વાર પોતાને દીન અને દુઃખી માને છે પણ અહિંસાત્મક યુદ્ધ કરનાર ૯ (નવ)ના આંકની માફક બને તેની સાથે ગુણાકાર કરવામાં આવે તો પણ એમાં નવ જ આવે છે તેમ તે સ્થિર પરિસ્થિતિથી બદલાતો નથી તેમ પ્રકૃતિથી ફેલાતો નથી પણ સુખદુઃખમાં સમાન જ રહે છે. આ પ્રમાણે હિંસાત્મક યુદ્ધ અને અહિંસાત્મક યુદ્ધ એ બન્નેના કરનારની વચ્ચે પણ એટલું જ અંતર રહેલું છે

"વહાલી વસુમતિ! હું રાજકુમારી છું એટલે નાનાં કામે શી રીતે કરી શકું અથવા હું દીનહીન થઈ ગઈ છું એટલે મારાથી મહાન કાર્યો શી રીતે થઈ શકે એ ભ્રમને મનમાંથી કાઢી નાંખજો. હવે તારે નાનાં મોટાં બધાં કામ કરવા પડશે. કોઈ પણ કામ કરવામાં દુઃખ કે નાનપ ન માનતાં અહિંસાત્મક સંગ્રામમાં વિજય મેળવવા માટે તું આગળ જ ધપજે જા. હસતી કામ કરતાં ચોટાઈ આત્મબલિદાન આપવાનો અવસર આવે ત્યારે હું રાજક

મારી છુ એટલે મારાથી એ શી રીતે બની શકે ' એવો તુ વિચાર સ્વપ્ને પણ મનમા લાવીશ નહિ તેમ વિપત્તિઓ માથે આવી પડે ત્યારે 'હું શુ કરુ ! ક્યા જાઉં ' એવી હાયવોય પણ કરીશ નહિ જો તુ દુ:ખમા ગભરાઈ જઈશ તો તુ પોતે જ દુ:ખસાગરમા ડૂબી જઈશ તો પછી બીજાનો ઉદ્ધાર કેવી રીતે કરી શકીશ ? ક્રોધને તો તુ હમેશાને માટે નિલાંજલિ આપી દેજે ક્રોધની છાયા પણ તારા અગ ઉપર પડવા દઈશ નહિ. તેમ જ હમેશા નિર્ભય થઈ તારુ કામ કર્યા કરજે બીજાથી ડરી જવુ તો બાજુએ રહ્યું પણ સાક્ષાત્ મૃત્યુ પણ જો તારી સામે આવે તો તેથી પણ ડરીશ નહિ. આ નશ્વર શરીર માટે બીજાથી ડરવાની શી જરૂર છે ! તારે મનમા એવો દૃઢ નિશ્ચય કરી રાખવો કે, શરીર તો નશ્વર છે અને સત્ય અવિનાશી છે માટે નશ્વર દેહનો ભોગ આપીને પણ સત્યની રક્ષા કરજે પણ શરીરની રક્ષા માટે સત્યનો ભોગ કોઈ દિવસ આપીશ નહિ હમેશા ' સત્યનો જ જય થાય છે ' એ વાતને તુ મક્કમપણે માફક પકડી રાખજે જ્યા સત્ય છે ત્યા જ વિજય છે, ત્યા જ લક્ષ્મી છે અને ત્યા જ સુખ છે એટલા માટે સત્યની રક્ષા માટે શરીરને તુચ્છ માની મૃત્યુને પણ ભેટવા તુ તૈયાર રહેજે, પણ કાયરોની માફક આત્મહત્યા કરીશ નહિ આત્મહત્યા કરવી એ આત્માની નબળાઈ છે. માટે સત્યની રક્ષા માટે— જન્મભૂમિ ઉપર લાગેલુ કલક ધોવા માટે પોતાના પ્રાણને ન્યોછાવર કરવા માટે હમેશ તત્પર રહેજે માતૃભૂમિનુ જ્યા કલ્યાણ થતું હોય ત્યા મરણ, ભય કે જીવવાની આશાની પણ દરકાર ન કરતા સ્વદેશોદ્ધાર કરવામા જ જીવનનુ બલિદાન આપી દેવુ. જો પુત્રી ! મારામા ભય હોત તો હું રથમા બેસી આ પ્રમાણે નિર્ભયતાપૂર્વક ચાલી ન આવત અને તને શિક્ષા આપી છે તે પણ આપી ન શકત. હજી ભવિષ્યમા શુ થશે, તે હું કહી શકતી નથી પણ એટલુ તો તને હું કહી જાઉં છુ કે હું રહું કે ન રહું પણ તુ મારી શિક્ષાને કોઈ દિવસ ભૂલીશ નહિ તો તુ દેશ ઉપર લાગેલું કલક ધોઈ શકીશ,

દુઃખ સાગરમાં ડૂબેલી ચંપાપુરીનો ઉદ્ધાર કરી શકીશ અને સાથે સાથે તારા આત્માનો પણ ઉદ્ધાર કરી શકીશ. માટે હે ! પુત્રી ! તારે માથે જે મહાન ધર્મનો ભાર રહેલો છે તે ભારને ઉતારવા માટે તું વીરતા ધારણ કરી, ધર્મને માટે જીવવા કે મરવા તૈયાર રહી શકે એટલું શક્તિસામર્થ્ય પ્રાપ્ત કર એ જ મારી અંતરની આશા છે.

આ પ્રમાણે વીરતાધારિણી ધારિણી માતા વસુમતિને ઉપદેશ આપી રહી છે અને વસુમતિ શાંતચિત્તે ઉપદેશને સાંભળતી જાય છે અને હૃદયમાં ઉતારતી જાય છે. માતા જ્યારે વસુમતિને ઉપદેશ આપી રહી હતી ત્યારે તેની મુખમુદ્રા ઉપર એવી તેજસ્વિતા, વીરતા અને સાહસિકતા ઝળકી રહી હતી જેવી કોઈ દિવસ વસુમતિએ એવી તેજસ્વિતા, સાહસિકતા કે વીરતા જોઈ ન હતી કે સાંભળી ન હતી. જેમ એક વિદ્યાર્થી શિક્ષકે આપેલી શિક્ષાને હૃદયમાં ઉતારી લે છે તેમ વસુમતિ ધારિણી માતાનો ઉપદેશ એકચિત્તે સાંભળી રહી હતી અને એ શિક્ષાને હૃદયમાં ઉતારી રહી હતી.

પ્રકરણ

[૮]

આત્મસમર્પણ

મૃત્યુ કેરું સ્વરૂપ જો, સાચું માનવ પ્રોછશે,
દ્વાર સનાતનતાતણું, જાણી નિરન્તર રીઝશે
જો સનાતનતાતણું, પૂર વ્યાપ્યું સહુ સ્થળે,
મૃત્યુ ત્યહાં લુપ્ત જ થયું, જીવન વિના ન બીજું મળે

—સ્વ નરસિંહરાવ

ભારતની સ્ત્રીઓએ સતીત્વની રક્ષા કરી પોતાની પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠા જાળવી છે ને પ્રસિદ્ધિ પામેલ છે ભારતમાં એવી અનેક સ્ત્રીઓ થઈ ગઈ છે કે જેમણે સતીત્વની રક્ષા માટે પોતાનું સર્વસ્વ—પોતાના પ્રાણ સુધ્ધાં—પણ હસતે મુખે અર્પી દીધા છે તેમને સતીત્વથી વિચ-લિત કરવા માટે કોઈ પણ શક્તિ કે સામ, દામ, દંડ અને ભેદ એ ચારેય નીતિ પણ સફલ નીવડી નથી તેઓએ જીવનપર્યંત ઘોર યાતનાઓ સહેવાનું કબૂલ કર્યું, પોતાની આંખ સામે પોતાના પ્રિયજ-નોનો કરુણ વધ જોવા પણ તૈયાર થઈ પણ સતીત્વ વેચવાનો કે

ઉપાડવાનો તેમણે વિચાર સરખો પણ ન કર્યો. એવાં અનેક અમર ઉદાહરણો સુવર્ણાક્ષરે ઇતિહાસને પાને નોંધાએલાં છે. સીતાને રાવણે ભય પણ બતાવ્યો, કષ્ટ પણ આપ્યું અને અનેક પ્રકારનાં પ્રલોભન આપ્યાં તે એટલે સુધી કે એક બાજુ તો શ્રી રામને મારી નાખવાનો ભય અને બીજી બાજુ તેને પોતાની પટરાણી બનાવ-વાનું પ્રલોભન બતાવ્યું તોપણ તે ભય કે પ્રલોભનથી રાવણ સીતાના હૃદયને જીતી ન શક્યો. આ જ પ્રમાણે પોતાના પતિનું મૃત્યુ થવાથી મદનરેખાએ વનમાં ભાગી જવાનું તો સ્વીકાર્યું પણ સતીત્વને ભોગે રાજસુખ ભોગવવાનું કબૂલ્યું નહિ. ચિતોડની રાણી પદ્મિનીએ અગ્નિમાં કૂદી ભસ્મ થઈ ગઈ પણ સતીત્વને ગુમાવી જીવિત રહેવાનું પસંદ ન કર્યું. દેવલદેવીએ જીવતાં જ દીવાલમાં ચણાઈ જવાનું કબૂલ કર્યું પણ સતીત્વનો નાશ થવા ન દીધો. રાખેંગારની રાણી રાણકદેવીએ પોતાના પતિ અને પુત્રનું પોતાની આંખે મૃત્યુ થતું જોયું પણ સતીત્વનો ભોગ આપી તેમની રક્ષા થવા નહિ દીધી. જસમા ઓડણે મજૂરી કરી જીવનનિર્વાહ ચલાવતી હતી પરંતુ સતીત્વના બદલામાં રાણી બની સુખ ભોગવવાનું મળતું હતું પણ તે સ્વીકાર્યું નહિ અને અંતે સતીત્વની રક્ષા કરતાં જ તે પતિની સાથે કપાઈ મરી. આ પ્રમાણે અનેક એવાં ઉદાહરણો મળી આવે છે કે જે ઉપરથી ભારતની સ્ત્રીઓ સતીત્વની રક્ષા માં સંસારના સમસ્ત પદાર્થો—સમસ્ત સુખોને કાંઈ ગણકારતી નહિ અને મોટી મોટી વિપત્તિઓ આવી પડે તોપણ તેને હર્ષપૂર્વક સહન કરતી એવું સ્પષ્ટ જણાય છે. મહારાણી ધારિણીનું ઉદાહરણ પણ આ વિષયમાંનું એક જ પ્રકારનું છે પણ આ ઉદાહરણ, બીજાં બધાં ઉદાહરણો કરતાં ખાસ વિશેષતા ધરાવતું હોવાથી તદ્દન ભિન્ન પ્રકારનું છે. જે રથમાં ધારિણીને વસુમતિ બેઠેલાં હતાં તે રથને સેનાનો એક પેદલ જ સવાર થઈ ગયો. તેણે વિચાર્યું કે આ નિર્જન વનમાં કોઈ નથી એટલે આવી સામ, દામ, દંડ અને ભેદ આ ચારે નીતિ-

પાયો વડે આ સુંદરીને મારી સ્ત્રી બનાવવા માટે સમજાવીશ અને તેની સાથે સુખોપભોગ કરીશ જ્યારે આ મોહિની સ્ત્રી મારી સાથે પ્રેમભાવ બતાવે ત્યારે જ મારો જન્મ, મે કરેલું યુદ્ધ તથા હાથ લાગેલા રત્નોનો ત્યાગ કરવો અને આ સુંદરીઓને જંગલમા લઈ આવવાનો શ્રમ એ બધુ ત્યારે જ સાર્થક ને સફળ થયુ ગણાય. અત્યારે આ સ્ત્રીઓ મારા કબજામા છે અને અહીં કોઈ તેની રક્ષા કરનાર નથી, તથા કોઈ તેની રક્ષા કરવા અત્રે આવે એવો આશા પણુ નથી એટલે એ સ્ત્રીઓ મને પોતાની મેળે જ પતિ તરીકે સ્વીકાર કરી લેશે અને જો કદાચ સીધી રીતે મને નહિ સ્વીકારે તો પછી હુ એ નીતિનો પ્રયોગ કરી જોઈશ મોટા મોટા યોદ્ધાઓ અને ત્યાગી લોકો પણ આ નીતિની જાળમા ફસાઈ જાય છે તો પછી આ સ્ત્રીઓનુ તેમા ફસાઈ જવુ શુ મુશ્કેલ છે? પણુ નીતિનો પ્રયોગ કરતી વખતે પહેલા દંડનીતિને કામમા લાવવી ઠીક નથી. કદાચ દંડનીતિનો પ્રયોગ સફળ પણુ થઈ જાય અને તે દંડના ભયથી મને સ્વીકારી પણ લે પણ દંડનીતિની સિવાય બીજી નીતિઓથી વશ કરવાથી જે સહવાસનો—ઉપભોગનો આનંદ મળે છે તેવો આનંદ દંડનીતિથી વશ કરવાથી અનુભવાતો નથી, એટલા માટે પહેલા દંડનીતિનો પ્રયોગ ન કરતા સામ, દામ અને ભેદનીતિના પ્રયોગદ્વારા તેમને વશ કરવી જોઈએ. જ્યારે આ નીતિઓ સફલ ન થાય ત્યારે નિરુપાયે દંડનીતિનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી સેનાપતિએ રથનો પડદો ખુલ્લો કર્યો અને ધારિણીને નીચે ઊતરી જવાનુ કહ્યું. સેનાપતિના કહેવા પ્રમાણે ધારિણી વસુમતિ સહિત નીચે ઊતરી અને વૃક્ષની છાયા નીચે બેસી ગઈ આ બાજુ સેનાપતિ પણ વૃક્ષની પાસે નિઃશંક ઊભો રહ્યો અને એકીટશે ધારિણી સામુ જોવા લાગ્યો અને મનમાં તેના રૂપ લાવણ્યની પ્રશંસા કરતો, અને હમણા આ સુંદરતાની મૂર્તિ મને પતિરૂપે સ્વીકારશે અને એ સૌંદર્યમૂર્તિને મળવાથી હું મારા જીવનને

સફળ થયું માનીશ એમ વિચાર કરતો તે પ્રસન્ન થવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે અનેક કુભાવનાઓથી પ્રેરાયેલો અને કામાંધ બનેલો સેનાપતિ ધારિણીને વિનવવા લાગ્યો કે હે ! સુંદરી ! હે ! સુમુખી ! હે ! સુલોચના ! હું તારા અનુપમ રૂપ લાવણ્ય ઉપર મુગ્ધ બન્યો છું. હે ! મીનાક્ષી ! તારા નયનબાણથી મારું હૃદય ઘવાયું છે. હે ! સુંદરી ! તારા આ સુંદર કોમળ શરીરથી હું આકર્ષિત થયો છું. આજે તને મેળવવાથી હું પોતાને ભાગ્યશાળી માનું છું. તને આ નિર્જન સ્થળે શા માટે લાવ્યો છું તે ઉપરથી તો તું સમજી ગઈ હોઈશ એટલા માટે હવે વિલંબ ન કરતાં હે ! સુંદરી ! તું જેવી શરીરે સુંદર છે તેવો જ સુંદર વિચાર કરી મને અપનાવ. તું બુદ્ધિશાળી છો. એટલે તું સમજી ગઈ જ હોઈશ. આવી સ્થિતિમાં તારે કોઈ બીજા પુરુષનો આશ્રય તો લેવો જ પડશે. તો એ સૌભાગ્ય મને જ પ્રાપ્ત થાય એમ હું હૃદયથી ઇચ્છું છું. મને સૌભાગ્યશાળી બનાવવો એ તારા જ હાથમાં છે.

કોઈ કામી અને વ્યભિચારી પુરુષની આગળ પ્રમોત્પાદક વાતો સાંભળી, પ્રાયઃ પ્રત્યેક બ્રહ્મચારિણી સ્ત્રીની આંખો લાલ થઈ જાય અને એ કામી પુરુષ ઉપર ક્રોધ અને તિરસ્કાર છૂટે એ સ્વાભાવિક છે પણ સેનાપતિની વાતો સાંભળી ધારિણીને ક્રોધ આવ્યો નહિ. કંઈ થયું નહિ તેમ તેની આંખો પણ લાલ થઈ નહિ. તે તો એમ જ સમજતી હતી કે મારા સદાચારની પરીક્ષાનો આ જ પ્રસંગ છે અને મારા ધૈર્ય અને સાહસ શક્તિની આજે જ કસોટી થવાની છે. જ્યાં સુધી પોતાની સામે વિષમ પરિસ્થિતિ આવી હોતી નથી, અને જ્યાં સુધી કોઈ પરપુરુષ આ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ સંભોગની પ્રાર્થના કરતો નથી ત્યાંસુધી તો પ્રાયઃ પ્રત્યેક સ્ત્રી ધૈર્યવતી, સાહસિક અને બ્રહ્મચારિણી પણ રહી શકે છે પણ વિશેષતા તો ત્યારે છે કે આવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં સ્ત્રી સાહસને છોડી ન બેસે, ધૈર્યને છોડી દે નહિ, બ્રહ્મચારિણી રહે અને પોતાના ધર્મનો ત્યાગ

રતા ન દે, આ સેનાપતિ વીરપુરુષ છે એટલે જ મને બધી મહત્તા આપી રહ્યો છે પણ અત્યારે તેની દૃષ્ટિ વિકૃત થઈ ગઈ હોવાથી કામાંધ બની ગયો છે અને આવી કામોત્તેજક વાતો કરી રહ્યો છે. તોપણ તેનો વીર સ્વભાવ હોવાથી તે પોતે જ 'સ્વમુખેથી તું જેવી સુંદરી છો તેવો જ સુંદર કર' એવો મારા માટે સુંદર ઉપદેશ આપી રહ્યો છે જો કે અત્યારે એની દૃષ્ટિ વિકારવિષયથી વિકૃત થઈ ગઈ છે અને વિકારને વશ થઈ તે આવી વાતો કરી રહ્યો છે તો તે વાતો ઉપર ધ્યાન ન આપતા, તેના કર્તવ્યઉપદેશ ઉપર જ મારે ધ્યાન આપવું જોઈએ જે પ્રમાણે હંસ મિશ્રિત થએલા દૂધપાણીમાંથી પાણી અને દૂધનો વિવેક કરી દૂધને જ ગ્રહણ કરે છે તેમ મારે પણ આ સેનાપતિની કામવૃત્તિ ઉપર ધ્યાન ન આપતા તેના જીવનમાથી જે કર્તવ્યનો ઉપદેશ મળે છે તેને અપનાવવો જોઈએ.

"એ સેનાપતિ મારી દ્વારા પોતાના જીવનને સફલ કરવા ચાહે છે તો જ્યારે હું તેને મારો ભાઈ સમજુ છુ તો તેના જીવનમા જે વિકારવિષ ફેલાઈ ગયું છે તેને દૂર કરી તેના જીવનને અમૃતમય બનાવી મારે સફળ બનાવવુ જોઈએ. વળી તે કહે છે કે, 'તને મેળવીને હું મને પોતાને ભાગ્યશાળી થયો સમજુ છુ' આ કથન પણ તેનું ઠીક છે કારણકે જે બહેન પોતાના ભાઈને સુધારવા માટે પોતાનું બલિદાન આપવા તૈયાર હોય તેવી બહેનને મેળવીને એવો કયો ભાઈ હશે કે પોતાને ભાગ્યશાળી થયો માનતો ન હોય? વાસ્તવમાં હું તેને તેના સૌભાગ્યથી જ મળી છું. અંતર કેવળ એટલું જ છે કે તે પોતે ખોટે માર્ગે જવામાં પોતાને સદ્‌ભાગી માને છે જ્યારે હું તેને ખોટે માર્ગેથી બચાવી સન્માર્ગે લઈ જવામાં સદ્‌ભાગી બનાવવા ચાહું છુ."

આ પ્રમાણે વિચાર કરતી ધારિણી જરા હસી પડી. ધારિણીને હાસ્ય કરતી જોઈ સેનાપતિનું હૃદય પ્રસન્નતાથી ફુલાઈ ગયું.

સી

પછી છે અને હવે શીઘ્ર જ સમયમાં મારી પ્રેયસી બની જશે. એ વિચાર આવતાં તે વધારે પ્રસન્ન થયો.

આ પ્રમાણે પ્રસન્ન થતો સેનાપતિ ધારિણીને ફરી કહેવા લાગ્યો કે હે! હૃદયેશ્વરી! તારા વિકસિત મુખ કમળને જોઈ હું ભ્રમરની માફક મસ્ત થઈ ગયો છું. તારા મધુર હાસ્યથી તું મારી પ્રાર્થનાને તુચ્છકારતી નથી એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે છતાં તું મારી પ્રાર્થનાની સ્પષ્ટ સ્વીકૃતિ કેમ નથી આપતી? તેનું કારણ પણ હું સમજી ગયો છું. તું એમ સમજતી હોઈશ કે હું એક રાજપુત્રી છું અને અત્યારસુધી એક રાજાની રાણી બની છું. મારે ત્યાં અનેક દાસદાસીઓ હતી. કોઈએ મારી ઉપર કોઈ દિવસ અનુશાસન કર્યું નથી. તેમ મેં અત્યાર સુધી દરેક પ્રકારનાં સુખો અનુભવ્યાં છે. તો હવે આ પુરુષને ત્યાં ન જાણે કેવો વ્યવહાર કરવામાં આવે! અને કોણ જાણે ત્યાં સુખ મળે કે દુઃખ! હું સમજું છું કે આવી સંકલ્પોને કારણે જ તેં મારી પ્રાર્થનાને સ્પષ્ટ સ્વીકૃતિ આપી નહિ હોય! વાસ્તવમાં તું બુદ્ધિમતી સ્ત્રી હોવાથી આ પ્રકારનો સંકલ્પ તને થાય એ સ્વાભાવિક છે પણ હું તારા એ સંકલ્પને મટાડી દઉં છું. હું તને વિશ્વાસ આપું છું કે તેં જે સંકલ્પ કર્યો છે તે સંકલ્પને અવકાશ જ નહિ રહે એ પ્રમાણે હું તારી સાથે વર્તીશ. જો, હું તારી સામે પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે તને હું મારી પ્રેયસી બનાવીશ તો પણ હું તારી ઉપર કોઈ પ્રકારની આજ્ઞા ચલાવીશ નહિ પરંતુ હું પોતે તારો આજ્ઞાકારી થઈને રહીશ. હું તને મારી પ્રાણેશ્વરી બનાવી રહ્યો છું એટલે મારું શરીર જ નહિ પણ મારા પ્રાણો પણ તારા સંકેત પ્રમાણે જ આ શરીરમાં રહેશે નહિ તો શરીરની બહાર નીકળી જશે. જ્યારે મારા પ્રાણો પણ તારી આજ્ઞાનું પાલન કરશે તો શરીર તો આજ્ઞાધીન જ છે એટલે આ શરીર તો તારી આજ્ઞાનું પાલન કરશે જ. હું તારી સાથે કદાપિ વિશ્વાસઘાત નહિ કરું પણ જે હું તને વિશ્વાસ આપી રહ્યો છું તેનું અક્ષરશઃ પાલન કરીશ. હું પણ વીરક્ષત્રિય છું

એટલે હું જે કોઈ પ્રતિજ્ઞા કરું છું તેને બરાબર પાર ઉતારું છું. માટે તું મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર વિશ્વાસ રાખ અને જો તને વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો હું સોગંદપૂર્વક કહું છું કે, 'જો હું તારી ઉપર આજ્ઞા કરું કે હું તારો આજ્ઞાધીન થઈને ન રહું અને તારા સુખનું બરાબર ધ્યાન ન રાખું તો હું ક્ષત્રિય નહિ અને મને ગૌહત્યા, સ્ત્રીહત્યા અને બાલહત્યાનું પાપ લાગે' હું ઈશ્વર અને ધર્મની સાક્ષીએ કહું છું કે મારી પાસે જે વિશાળ સંપત્તિ છે તેની એક માત્ર તું જ અધિકારિણી છે અને તે સંપત્તિનો તું ચાહે તેમ ઉપયોગ કરી શકે છે, હું તારા કોઈ કાર્યમાં હસ્તક્ષેપ કરીશ નહિ તારી કોઈ વાતને અનુચિત માનીશ નહિ પણ જેમ આજ્ઞાકારી સેવક સ્વામીની સેવા કરે છે તેમ હું પણ તારો આજ્ઞાકારી સેવક થઈને રહીશ બસ! હવે તો તારો સંશય મટી ગયો ને! હવે તો મારી પ્રાર્થનાનો સ્પષ્ટરૂપે સ્વીકાર કરી મને તારી સેવા કરવાનો અવસર આપ!"

સેનાપતિની આ બધી વાત સાંભળી, ધારણી તો પહેલાંની માફક વિચારમગ્ન જ બેસી રહી અને મનમાં વિચારવા લાગી કે, "અહા! કામની કેવી વિચિત્ર માયા છે! આ સેનાપતિ શતાનીકનો મહારથી છે અને તેની વીરતા ઉપર શતાનીક વિશ્વાસ કરતો હશે. તેની આકૃતિ પ્રકૃતિ ઉપરથી પણ તે વીર હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે અને પોતે પણ પોતાને વીર માને છે છતાં આવો વીર પુરુષ પણ મારા કહ્યા વિના જ મારો આજ્ઞાકારી સેવક બનવા તૈયાર થયો છે અને કહ્યા વિના ઈશ્વર અને ધર્મના સોગંદ પણ ખાઈ રહ્યો છે! એમ તો કોઈ કોને આજ્ઞાકારી સેવક બનવાનું કહે અથવા આજ્ઞાકારી સેવક બનવા માટે કોઈ મોટી જાગીર આપવા તૈયાર થાય તોપણ તે એ પ્રસ્તાવ સ્વીકારે કે નહિ એ વિચારણીય પ્રશ્ન છે. અને આવા પ્રસ્તાવને પોતાનું અપમાન સમજી પ્રસ્તાવકનો શિરચ્છેદ કરવા પણ તૈયાર થઈ જાય તો તે કાંઈ આશ્ચર્યજનક નથી પણ અત્યારે તે પોતે જ મારો આજ્ઞાકારી સેવક બનવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે

અને તે વિષે ઈશ્વર અને ધર્મના શોધક પણ ખાસ છે। આ વીર એ વીરપુરુષ શા માટે કરી રહ્યો છે। કેવળ કામવૃત્તિને વશ થઈ પોતાની દુર્વાસનાઓને પૂરી કરવા માટે તે આમ કરી રહ્યો છે। ધિક્કાર છે એ કામવિકારને કે જે કામવિકાર, મારા આવા વીર ભાઈને પણ પતિત કરી રહ્યો છે કાયર બનાવી રહ્યો છે અને ભ્રષ્ટ કરી રહ્યો છે। આ સમયે મારું એ જ કર્તવ્ય છે કે તેને હું પતિત થવા ન દઉં કાયર થવા ન દઉં અને તેને ભ્રષ્ટ પણ થવા ન દઉં આ વીરપુરુષ મારો આજ્ઞાકારી સેવક બનવા તૈયાર છે તેથી આવી રીતે હું તેનો ઉપકાર કરું નહિ કે બહેન તરીકે મારું કર્તવ્ય બજાવું નહિ તો તે ઠીક કહેવાય નહિ. જ્યારે તે મારા માટે બધું કરવા તૈયાર છે તો પછી મારે પણ તેનું કલ્યાણ કરવું જ જોઈએ!"

આ પ્રમાણે ધારિણી શાન્તચિત્તે વિચાર કરી રહી હતી. ધારિણીની પ્રસન્ન મુખમુદ્રા જોઈ સેનાપતિ મનમાં જ ખુશી થયો. અને એમ વિચારવા લાગ્યો કે " આ મારા પ્રસ્તાવનો સ્વીકાર કરવા માટે જ વિચાર કરી રહી છે અને હમણાં જ થોડી વારમાં 'હું તમારી વાત સ્વીકારું છું' એમ પોતાના મુખે જ કહેશે. " આ પ્રમાણે આકાશ તરંગોમાં ઝોલાં ખાતો સેનાપતિ આ રમણી ક્યારે બોલે અને તેનાં સુખદાયક વચનામૃતો હું ક્યારે સાંભળું એવી પ્રતીક્ષા કરતો ધારિણી સામું જોયા કરતો હતો.

સેનાપતિ ધારિણીનો ઉત્તર સાંભળવા ઉત્સુક થઈ ગયો હતો એટલામાં જ તેણે જોયું કે ધારિણી કંઈ કહેવા હોઠ હલાવી રહી છે આકાશના તરંગોમાં ઝોલાં ખાતો સેનાપતિ ધારિણીના મુખેથી અનુકૂળ ઉત્તર સાંભળવા ચાહતો હતો પણ ધારિણીએ જે ઉત્તર આપ્યો તેથી સેનાપતિની આશા નિરાશામાં ફેરવાઈ ગઈ હોય એમ લાગ્યું.

સેનાપતિની પ્રાર્થનાના ઉત્તરમાં ધારિણીએ કહ્યું કે "ભાઈ! તમે પોતાને વીર કહેવડાવો છો પણ તમારી આવી અનુચિત વાતો

પરથી તો એમ જણાય છે કે તમને તમારી વીરતાનું તથા ઉચિત-અનુચિતતાનું ભાન નથી ! તમે મને સુન્દરી કહી મારી પ્રશંસા કરો છો અને મને સુંદર વિચાર કરવાનું કહો છો પણ તમે પોતે મારી પાસેથી વિપરીત ચાહો છો તેનું શું ? હું તમને પૂછું છું કે, નિયમ ધર્મનું પાલન કરવું એ સુંદર વિચાર કહેવાય કે નિયમ-ધર્મનો ભંગ કરવો એ વિચાર સુંદર કહેવાય ? મને સુંદર વિચાર કરવાનું કહીને પણ 'હું ધર્મનિયમને ભૂલી જાઉં અને તમારી દુર્વાસનાને પૂરી કરું' એમ તમે મારી પાસેથી ચાહો છો ! તમારી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ ગઈ છે એટલે જ તમે કહો છો જુદું અને ચાહો છો જુદું ! જો તમે સાચા વીરપુરુષ હો તો વીરોચિત વચન પ્રમાણે વીરોચિત કાર્ય કરો. પણ તમારી નીતિ–કહેવું જુદું અને કરવું જુદું–તો કાયરોચિત છે, વીરોચિત નથી કારણકે જે સાચો વીર હોય છે તે આવી પરસ્પર વિરુદ્ધ વાતો કોઈ દિવસ કરતો નથી માટે તમે તમારી બુદ્ધિને ઠેકાણે લાવો, અને તમારી જાતને સભારો અને તમારી વીરતાને કલંક લાગે એવી વાતો કહો નહિ કદાચિત્ તમે મારી વાત માનો નહિ તોપણ–હું તમારી બહેન છું એટલા માટે–હું તમારી રક્ષા કરું એ મારું કર્તવ્ય છે, જ્યારે તમે તમારી બુદ્ધિને સ્થિર કરો, તમારામા જે ઉન્મત્તતા આવી ગઈ છે તેને શાન્ત કરો અને તમે જે પહેલા પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તેને યાદ કરો તો જ અને ત્યારે જ મારી વાત તમને ગળે ઊતરી શકશે

"તમે હમણાં મારા આજ્ઞાવર્તી સેવક થઈ રહેવાની તથા મારી સાથે વિશ્વાસઘાત ન કરવાની પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી અને એ પ્રતિજ્ઞા-ઓનું દઢતાપૂર્વક પાલન કરવા માટે ઈશ્વર તથા ધર્મની સાક્ષીએ સોગંદ પણ ખાધા, પરંતુ તમારી એવી પ્રતિજ્ઞાઓ અને એવાં સોગંદો ઉપર કોણ વિશ્વાસ કરશે ! કારણકે, જે વ્યક્તિ પહેલાં લીધેલી પ્રતિજ્ઞાઓનું તથા સોગંદોનું બરાબર પાલન કરતો નથી, પ્રતિજ્ઞાભંગ કરે છે, તે વ્યક્તિની નવીન પ્રતિજ્ઞા તથા સોગંદ ઉપર કોઈ વિશ્વાસ

કરી શકતું નથી. આ જ વાત તમને પણ લાગુ પડે છે એટલે તમારી એ પ્રતિજ્ઞાઓનું તથા એ સોગંદોનું મારી આગળ કંઈ મૂલ્ય નથી, કારણકે જેમ જેમ મારી સામે પ્રતિજ્ઞા કરી રહ્યા છો અને સોગંદ ખાઈ રહ્યા છો તેમ મારી ભોજાઈ અર્થાત્ તમારી પત્નીની સામે પણ તમે તે જ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી અને સોગંદ ખાધા હતા. પણ આજે તમે એ પ્રતિજ્ઞા અને એ સગપણને તોડી નાખવા તૈયાર થયા છો કે નહિ! શું એ જ તમારી વીરતા છે! એવી દશામાં તમે જે પ્રતિજ્ઞા અને સોગંદ લો છો તેની ઉપર કોણ વિશ્વાસ કરશે! તમે તમારા વિવાહના સમયે અનેક લોકોની સમક્ષ ધર્મ, ઈશ્વર, અગ્નિ, નદીઓ અને દેવતાઓને આહ્વાન કરી બધાની સાક્ષીએ તમારી પત્નીની સાથે જે પ્રતિજ્ઞાઓ કરી હતી તેને પાળવામાં પણ વીરતા બતાવી શકતા નથી, કાયરતા બતાવો છો તો હવે જે નવી પ્રતિજ્ઞા લેવા તૈયાર થયા છો તો તેને કેવી રીતે પાળી શકશો અને તમારી ઉપર કોણ વિશ્વાસ કરશે! ભાઈ! જો તમે સાચા વીર છો, જો પ્રતિજ્ઞા અને સોગંદનો ભંગ કરવા ચાહતા નથી, જો તમે ધર્મને સમજો છો તો પહેલાં વિવાહના સમયે તમારી પત્નીની સાથે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાઓથી ચલિત થવાનો વિચાર સરખો પણ ન કરો. તમારી પત્નીએ તમારી પાસેથી વચન લીધું હતું કે તમે પરસ્ત્રીનું—પછી તે રંભા કે રંભાની સમાન સુંદરી જ કેમ ન હોય—સેવન કરશો નહિ કિન્તુ પરસ્ત્રીને માતા કે બહેન સમાન માનશો. તમે તમારી પત્નીને વચન આપ્યું હતું અને એ વચનને પાળવાની પ્રતિજ્ઞા પણ કરી હતી તો પછી આજે એ પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરી રહ્યા છો! અને જો તમે એ પ્રતિજ્ઞાને તોડવા પણ ચાહો તો હું તમારી બહેન—તમને પતિત થવા કેમ દઉં! હે વીર ભાઈ! કદાચ તમે મારું કહેવું ન પણ માનો, પહેલાં કરેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરવા પણ તૈયાર થઈ જાઓ અને વીરતાનો પણ ત્યાગ કરી દો તો પણ હું તો મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર દૃઢ રહીશ. હું તો મહારાજ દધિવાહનની જ પત્ની છું અને તમારી

તો બહેનજ છુ તમે જે પ્રતિજ્ઞા તમારી પત્ની પાસે કરી હતી તે પ્રતિજ્ઞાનુસાર પણ હું તમારી બહેન છુ અને મે મારા પતિ પાસે જે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તે પ્રતિજ્ઞાનુસાર પણ હું તમારી બહેન છુ. તમે તમારી પત્નીને કહ્યું હતું કે, 'મારા માટે પરસ્ત્રી માતા અને બહેનની સમાન છે' આ જ પ્રમાણે મે પણ મારા પતિ સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, મારા માટે પરપુરુષ પિતા, ભાઈ કે પુત્ર સમાન છે, આ બન્નેય પ્રતિજ્ઞાનુસાર તમે મારા ભાઈ છો અને હું તમારી બહેન છુ. તમે ભલે તમારી પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થઈ જાઓ પણ હું તો ક્ષત્રિય કન્યા છુ, વીરપુત્રી છુ અને વીરપત્ની છુ એટલા માટે હું તો મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર મેરુપર્વતથી પણ અધિક દૃઢ રહીશ મેં મારા પતિને જે વચન આપ્યુ છે તે વચનનો કદાપિ જીવના જોખમે પણ ભંગ કરીશ નહિ તમને પણ હું એ જ કહું છુ કે તમે તમારી પત્નીને જે વચન આપ્યુ છે તેનું બરાબર પાલન કરો, તેનો ભંગ કરો નહિ. વચનનું પાલન કરવામાં જ તમારું કલ્યાણ છે વીર ક્ષત્રિયો એક વાર જે પ્રતિજ્ઞા કરે છે તે પ્રતિજ્ઞાને જીવન પર્યંત પાળે છે તો પછી તમારા જેવા વીરક્ષત્રિય પુરુષ નિષ્કારણ પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટ કેમ થઈ રહ્યા છો! અને ક્ષત્રિય પુરુષને ન શોભે એવા વચનો કાઢી મુખને દૂષિત કેમ કરી રહ્યા છો? ભાઈ! તમે કોણ છો! તેનો ખ્યાલ કરો, તમે જે પહેલાં પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી છે તેને યાદ કરો અને બહેનને ન કહેવા જેવી વાત કહો નહિ!"

ધારિણીની હિતકારી વાત સાભળી સેનાપતિ થોડો તો શરમાયો પણ કામુકતાને કારણે એ લજ્જા વધારે વખત ટકી શકી નહિ । નિર્લજ્જ થતા જ તે પાછો એ જ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મારી-સામ, દામ નીતિનો પ્રયોગ તો નિષ્ફળ ગયો। તેણે તો મારુ મોઢું જ શીવી લીધુ. એની બુદ્ધિમતાપૂર્ણ વાતોએ મને વધારે મુગ્ધ બનાવ્યો છે ગમે તે થાય પણ એ બુદ્ધિમતી સુંદરીને ગમે તે સોગે પ્રેયસી તો

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી સેનાપતિ ધારિણીને ફરી કહેવા લાગ્યો કે તમે જે કાંઈ કહ્યું તે ઠીક છે હું મારી પત્નીને જે વચન આપ્યું છે તેનું પાલન કરું એ તમારી વાત હું સ્વીકારું છું હું એ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન પણ અવશ્ય કરીશ. જો મારી સાથે પ્રેમ કરવો હોય તો તમારી મોટી પત્નીનો ત્યાગ કરી દો એમ જો તમે મને કહ્યું હોત તો હું તમને નિર્દય અને સ્વાર્થિની સમજત પણ તેથી ઊલટું તમે જે કાંઈ કહ્યું છે તે તમારા ઉદાર હૃદય અને નિસ્વાર્થભાવને પ્રકટ કરે છે તમારી ઉદાર દિલની વાતો સાંભળી હું તમારી ઉપર વધારે મુગ્ધ થઈ ગયો છું હું તમારી વારંવાર પ્રશંસા કરું છું અને તમને વિશ્વાસ આપું છું કે તમને મારી પત્ની બનાવીશ તોપણ હું મારી પત્નીને આપેલું વચન બરાબર પાળીશ અને તેનો ત્યાગ કદાપિ કરીશ નહિ. હું તમને દગો નહિ જ આપું તેમ તેને પણ દગો નહિ આપું. કિન્તુ તમને બન્નેને મારી બન્ને આંખોની સમાન આદર આપીશ હું ધર્મની મર્યાદા સમજું છું એટલા માટે એ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કોઈ દિવસ કરીશ નહિ. પણ અત્યારે મારે એક જ પત્ની છે અને તે તમારા જેવી સુન્દરી નથી એટલે એક તમે અને એક તે એમ બે પત્ની મારે થાય એમ હું ઇચ્છું છું અત્યાર સુધી મારે એક પત્ની હોવાથી એક આંખવાળો જ હતો. જ્યારે તમે પણ મારી થઈ જશો ત્યારે જ હું બે આંખવાળો થઈશ. માટે બીજો કોઈ વિચાર ન કરતાં મારા કહેવા ઉપર ધ્યાન આપો અને મારી પ્રાર્થનાને સ્વીકાર કરો. ”

સેનાપતિના કથનના ઉત્તરમાં ધારિણીએ તેને જણાવ્યું કે “ આર્ય અત્યારે તમે સ્વાર્થના પંજામાં વધારે ફસાઈ ગયા છો અને તેથી જ તમે ન્યાય-અન્યાયનો ધર્મ-અધર્મનો ઉચિતાનુચિતનો વિવેક કરી શકતા નથી. જો એમ ન હોત તો તમે એમ ન કહેત કે હું પહેલાં લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરું અને આ નવી પ્રતિજ્ઞાનો

પણ ભંગ નહિ કરું હું તમને પૂછું છું કે, જ્યારે તમે વિવાહના સમયે તમારી પત્નીની સામે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી ત્યારે શું તમે એ વાત નક્કી કરી હતી કે, ' હું તને પણ મારી સાથે રાખીશ અને બીજી સ્ત્રી લાવીશ તેને પણ સાથે રાખીશ ? ' જો એ વખતે કરવામાં આવેલી પ્રતિજ્ઞામાં આ વાત નક્કી કરવામાં નથી આવી તો પછી તમે એમ કેમ કહી શકો છો કે તમે પહેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરવા ચાહતા નથી ! ભાઈ, વાસ્તવમાં તમારી બુદ્ધિ જ અત્યારે ઠેકાણે નથી અને તેથી જ પરસ્ત્રીને–જે તમારી બેન છે તેને–પણ પોતાની સ્ત્રી બનાવવા ચાહો છો અને સાથે સાથે હું પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરતો નથી એમ ધર્મની સાક્ષીએ કહી રહ્યા છો ! હું તો પરસ્ત્રીને પોતાની સ્ત્રી બનાવનાર પુરુષની વારવાર નિંદા કરું છું, તેને કાયર સમજું છું અને ધિક્કારને પાત્ર ગણું છું "

ધારિણીની આ વાતની અસર સેનાપતિ ઉપર જરા પણ ન પડી. તે તો વિકારપાશમાં પૂરેપૂરો ફસાઈ ગયો હતો તે તો એ જ વિચાર કરતો હતો કે, " આ સ્ત્રી આજે નહિ માને તો કાલે માનશે પણ કોઈ પણ ઉપાયે તે માનશે જરૂર અત્યારે તે મારા હાથમાં છે. ગમે તેમ કરી તેને મનાવી લઈશ હું તો એમ જ ચાહતો હતો કે કોઈ, સામ–દામની નીતિથી સમજી જાય તો ભેદનીતિ કે દંડનીતિનો પ્રયોગ જ કરવો ન પડે પણ જ્યારે સામ–દામનીતિથી સમજતી જ નથી તો હવે ભેદનીતિથી જ કામ લેવું જોઈએ અને જ્યારે ભેદનીતિ સફલ નહિ થાય ત્યારે દંડનીતિ તો આખરે છે જ."

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી સેનાપતિ ધારિણીને ફરી કહેવા લાગ્યો કે, " હે ! મધુરભાષિણી ! તમે જે ડાહી વાતો કહો તે ઠીક છે, પણ અત્યારે તમારું ધ્યાન કેવળ એક બાજુ હોવાથી બીજી બાજુનો વિચાર કરી શકતા નથી. તમે મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર તો ધ્યાન આપો છો પણ તમારા હિતાહિત વિષે જરાપણ ધ્યાન આપતા નથી. હું જે કાંઈ કરી રહ્યો છું તે

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી સેનાપતિ ધારિણીને ફરી કહેવા લાગ્યો કે તમે જે કાંઈ કહ્યું તે ઠીક છે હું મારી પત્નીને જે વચન આપ્યું છે તેનું પાલન કરું એ તમારી વાત હું સ્વીકારું છું એ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન પણ અવશ્ય કરીશ. જો મારી સાથે કરવો હોય તો તમારી પહેલી પત્નીનો ત્યાગ કરી દો એમ તમે મને કહ્યું હોત તો હું તમને નિર્દય અને સ્વાર્થિની સમજ પણ તેથી ઊલટું તમે જે કાંઈ કહ્યું છે તે તમારા ઉદાર હૃદય નિસ્વાર્થભાવને પ્રકટ કરે છે. તમારી ઉદાર દિલની વાતો સાંભ હું તમારી ઉપર વધારે મુગ્ધ થઈ ગયો છું હું તમારી વાર પ્રશંસા કરું છું અને તમને વિશ્વાસ આપું છું કે તમને મારી બનાવીશ તોપણ હું મારી પત્નીને આપેલું વચન બરાબર પા અને તેનો ત્યાગ કદાપિ કરીશ નહિ. હું તમને છેહ નહિ જ તેમ તેને પણ છેહ નહિ આપું કિન્તુ તમને બન્નેને બન્ને આંખોની સમાન આદર આપીશ હું ધર્મની મર્યાદા છું એટલા માટે એ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કોઈ દિવસ નહિ. પણ અત્યારે મારે એક જ પત્ની છે અને તમારા જેવી સુન્દરી નથી એટલે એક તમે અને એક તે એમ પત્ની મારે થાય એમ હું ઇચ્છું છું અત્યાર સુધી મારે એક હોવાથી એક આંખવાળો જ હતો. જ્યારે તમે પણ મારી થઈ ત્યારે જ હું બે આંખોવાળો થઈશ. માટે બીજો કોઈ વિચાર કરતાં મારા કહેવા ઉપર ધ્યાન આપો અને મારી પ્રાર્થ સ્વીકાર કરો."

સેનાપતિના કથનના ઉત્તરમાં ધારિણીએ તેને જણાવ્યું "ભાઈ અત્યારે તમે સ્વાર્થના પંજામાં વધારે સપડાઈ ગયા છો તેથી જ તમે ન્યાય-અન્યાયનો ધર્મ-અધર્મનો, ઉચિત-અનુચિ વિવેક કરી શકતા નથી. જો એમ ન હોત તો તમે એમ ન કે હું પહેલાં લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરું અને આ નવી પ્રતિ

પણ ભંગ નહિ કરું. હું તમને પૂછું છું કે, જ્યારે તમે વિવાહના સમયે તમારી પત્નીની સામે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી ત્યારે શું તમે એ વાત નક્કી કરી હતી કે, ' હું તને પણ મારી સાથે રાખીશ અને બીજી સ્ત્રી લાવીશ તેને પણ સાથે રાખીશ ? ' જો એ વખતે કરવામાં આવેલી પ્રતિજ્ઞામા આ વાત નક્કી કરવામા નથી આવી તો પછી તમે એમ કેમ કહી શકો છો કે તમે પહેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરવા ચાહતા નથી ! ભાઈ, વાસ્તવમા તમારી બુદ્ધિ જ અત્યારે ઠેકાણે નથી અને તેથી જ પરસ્ત્રીને—જે તમારી બેન છે તેને—પણ પોતાની સ્ત્રી બનાવવા ચાહો છો અને સાથે સાથે હું પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરતો નથી એમ ધર્મની સાક્ષીએ કહી રહ્યા છો ! હું તો પરસ્ત્રીને પોતાની સ્ત્રી બનાવનાર પુરુષની વારવાર નિંદા કરું છું, તેને કાયર સમજું છું અને ધિક્કારને પાત્ર ગણું છું."

ધારિણીની આ વાતની અસર સેનાપતિ ઉપર જરા પણ ન પડી. તેનો વિકારપાશમા પૂરેપૂરો ફસાઈ ગયો હતો તે તો એ જ વિચાર કરતો હતો કે, "આ સ્ત્રી આજે નહિ માને તો કાલે માનશે પણ કોઈ પણ ઉપાયે તે માનશે જરૂર અત્યારે તે મારા હાથમાં છે ગમે તેમ કરી તેને મનાવી લઈશ હું તો એમ જ ચાહતો હતો કે કાંઈ, સામ-દામની નીતિથી સમજી જાય તો ભેદનીતિ કે દંડનીતિનો પ્રયોગ જ કરવો ન પડે પણ જ્યારે સામ-દામનીતિથી સમજતી જ નથી તો હવે ભેદનીતિથી જ કામ લેવું જોઈએ અને જ્યારે ભેદનીતિ સફલ નહિ થાય ત્યારે દંડનીતિ તો આખરે છે જ."

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી સેનાપતિ ધારિણીને ફરી કહેવા લાગ્યો કે, "હે ! મધુરભાષિણી ! તમે જે ડાહી વાતો કહો તે ઠીક છે, પણ અત્યારે તમારું ધ્યાન કેવળ એક બાજુ હોવાથી બીજી બાજુનો વિચાર કરી શકતા નથી તમે મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર તો ધ્યાન આપો છો પણ તમારા હિતા-હિત વિષે જરાપણ ધ્યાન આપતા નથી. હું જે કાંઈ કરી રહ્યો છું તે

તમારા ભલા માટે કરી રહ્યો છું એ વિષે વિચાર પણ કરતા નથી. હું તમારો ઉપકાર કરવા માટે જ તમને અપનાવવા તૈયાર થયો છું અને તમારી સાથે સેવક થઈ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી રહ્યો છું. કદાચ હું મારી પહેલી પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થઈ રહ્યો છું—તેનું ઉલ્લંઘન કરી રહ્યો છું—તો તે પણ તમારો ઉપકાર કરવાની દૃષ્ટિએ જ પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટ થઈ રહ્યો છું. હું તો એ જ વિચાર કરતો હતો કે આ રત્ન કાગડાના ગળે શોભા આપતું નથી. કાગડાના ગળામાં પહેરેલું રત્ન જોઈને પણ એ રત્નને કાગડાના ગળામાં રાખવા જ દેવું એ રત્નનું અપમાન કરવા બરાબર છે. કોઈ મૂર્ખ શિરોમણિ પણ આવા મૂલ્યવાન અને સુંદર રત્નને જ્યાં તેની કિંમત થતી નથી. ત્યાં રહેવા દે નહિ. જો કોઈ વ્યક્તિ કાગડાના ગળામાં પહેરેલ રત્નમાળા લઈ લે અને તેની કિંમત વધારે તો કંઈ અપરાધ નથી, પણ એ તો રત્ન ઉપર ઉપકાર છે. આ જ વાત મારા અને તારા વિષે પણ સમજ. તારા જેવી સુંદરી અને વીર પુત્રી દધિવાહન જેવા કાયર પુરુષના હાથમાં જાય એ તો તારું અપમાન છે. દધિવાહન જેવા કાયર પુરુષની સાથે તારી શોભા ન હોઈ શકે. દધિવાહન એ તદ્દન કાયર પુરુષ છે. તેનામાં વીરતાનો અંશ નથી. જેનામાં વીરતા હોય તે ક્ષત્રિયપુત્ર ભલે યુદ્ધમાં લડતો મરી જાય પણ યુદ્ધના ભયથી તે ભાગી જતો નથી. દધિવાહન તો સેના જોતાં જ એવો ડરીને ભાગ્યો કે અત્યાર સુધી તેનો પત્તો પણ લાગતો નથી. પ્રાણનાશના ભયથી એ તમને છોડીને પણ ચાલ્યો ગયો. એણે એટલું પણ વિચાર્યું નહિ કે હું નાસી તો જાઉં છું પણ મારી પાછળ મારી સ્ત્રી વગેરેની શી દશા થશે! તેમના ઉપર કેટલી મુશ્કેલીઓ આવી પડશે! દધિવાહનની ઉપર તમારી રક્ષા કરવાનો ભાર હતો, એટલે જ્યાંસુધી શરીરમાં પ્રાણ હોય ત્યાંસુધી તમારી રક્ષા કરવી એ તેનું કર્તવ્ય હતું. પણ એણે કર્તવ્યનું પાલન ન કર્યું અને તમને અરક્ષિત અવસ્થામાં મૂકી જઈ પોતે જંગલમાં ભાગી ગયો. એ તો સારું થયું કે તમારા મહેલમાં હું જ આવી

હોચ્યો અને તમને સુરક્ષિત અવસ્થામાં અહીં લઈ આવ્યો, નહિ તો કોઈ બીજો સૈનિક ત્યાં આવત તો કોણ જાણે તમારી કેવી અવદશા થાત ? હવે તમે જ બતાવો કે, જે પોતાનું કર્તવ્ય બજાવી શકતો નથી, જે પોતાના પ્રાણની રક્ષા માટે પોતાની સ્ત્રીને પણ અરક્ષિત અવસ્થામાં મૂકી દઈ ભાગી જાય છે અને જે યુદ્ધના ભયથી ભાગી જઈ પોતાની રક્ષા કરવા ચાહે છે તે કાયર પુરુષની સાથે તમારે રહેવું એ શું તમારા શૌર્ય અને સૌંદર્યનું અપમાન નથી ? તમારા એ અપમાનમાંથી તમને મુક્ત કરવા માટે જ હું તમને મારી પત્ની બનાવવા ચાહું છું

આ પ્રમાણે સેનાપતિ ધારિણી ઉપર ભેદનીતિનો પ્રયોગ કરવા લાગ્યો અને દધિવાહનને કાયર બતાવી તેના તરફ ધારિણીના હૃદયમાં ઘૃણા પેદા કરવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો પણ શુદ્ધ સત્ય પ્રેમ આગળ તેની ભેદનીતિ તદન નિષ્ફળ જ નીવડી ધારણી એવા કાચા હૃદયની ન હતી કે તે સેનાપતિની નીતિની જાળમાં ફસાઈ જાય દધિવાહન પ્રતિ ધારિણીને અનન્ય પ્રેમ હતો તે પતિવ્રત ધર્મની મહત્તા સમજતી હતી અને તેનું બરાબર પાલન કરવામાં પોતાની પ્રતિષ્ઠા રહેલી માનતી હતી. પતિવ્રતા સ્ત્રી, પોતાના પતિની સિવાય સંસારમાં કોઈને સુંદર, વીર કે વૈભવશાળી માનતી નથી તેની દૃષ્ટિમાં તો પતિ એ જ સર્વસ્વ છે. પતિથી વધારે સંસારમાં બીજી બીજું કાંઈ નથી પતિવ્રતા સ્ત્રી, પતિના કોઈ દુર્ગુણ ઉપર ધ્યાન જ આપતી નથી તેનું ધ્યાન તો પતિના સદ્ગુણો ઉપર રહેલું હોય છે. પ્રેમીજનોનો આવો જ સ્વભાવ હોય છે શુદ્ધ પ્રેમી, પોતાના પ્રેમા-
૮ સ્પદના દુર્વ્યવહાર ઉપર ધ્યાન ન આપતાં સદ્વ્યવહારને જ પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપે છે. અને પ્રેમાસ્પદને કોઈથી ઊતરતો માનતા નથી આ જ વાત ધારિણીને પણ લાગુ પડતી હતી દધિવાહનની પ્રતિ ધારિણીના હૃદયમાં જે પ્રેમભાવ હતો તેને દૂર કરવા માટે સેનાપતિ દધિવાહનની નિંદા કરતો હતો, પણ દધિવાહનના

તમારા લાભ માટે કરી રહ્યો છું એ વિષે વિચાર પણ કરતા નથી. હું તમારો ઉપકાર કરવા માટે જ તમને અપનાવવા તૈયાર થયો છું અને તમારી સાથે સેવક થઈ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી રહ્યો છું. કદાચ હું મારી પહેલી પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થઈ રહ્યો છું—તેનું ઉલ્લંઘન કરી રહ્યો છું—તો તે પણ તમારો ઉપકાર કરવાની દૃષ્ટિએ જ પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટ થઈ રહ્યો છું. હું તો એ જ વિચાર કરતો હતો કે આ રત્ન કાગડાના ગળે શોભા આપતું નથી. કાગડાના ગળામાં પહેરેલું રત્ન જોઈને પણ એ રત્નને કાગડાના ગળામાં રાખવા જ દેવું એ રત્નનું અપમાન કરવા બરાબર છે. કોઈ મૂર્ખ શિરોમણિ પણ આવા રૂપવાન અને સુંદર રત્નને જ્યાં તેની કિંમત થતી નથી ત્યાં રહેવા દે નહિ. જો કોઈ વ્યક્તિ કાગડાના ગળામાં પહેરેલી રત્નમાળા લઈ લે અને તેની કિંમત વધારે તો કંઈ અપરાધ નથી, પણ એ તો રત્ન ઉપર ઉપકાર છે. આ જ વાત મારા અને તારા વિષે પણ સમજ. તારા જેવી સુંદરી અને વીર પુત્રી દધિવાહન જેવા કાયર પુરુષના ઘરમાં જાય એ તો તારું અપમાન છે. દધિવાહન જેવા કાયર પુરુષની સાથે તારી શોભા ન હોઈ શકે. દધિવાહન એ તદ્દન કાયર પુરુષ છે. તેનામાં વીરતાનો અંશ નથી. જેનામાં વીરતા હોય તે ક્ષત્રિયપુત્ર ભલે યુદ્ધમાં લડતો મરી જાય પણ યુદ્ધના ભયથી તે ભાગી જતો નથી. દધિવાહન તો સેના જોતાં જ એવો ડરીને ભાગ્યો કે અત્યાર સુધી તેનો પત્તો પણ લાગતો નથી. પ્રાણનાશના ભયથી એ તમને છોડીને પણ ભાગી ગયો. એણે એટલું પણ વિચાર્યું નહિ કે હું નાસી તો જાઉં છું પણ મારી પાછળ મારી સ્ત્રી વગેરેની શી દશા થશે! તેમના ઉપર કેવી મુસીબતો આવી પડશે! દધિવાહનની ઉપર તમારી રક્ષા કરવાનો ભાર હતો, એટલે જ્યાંસુધી શરીરમાં પ્રાણ હોય ત્યાંસુધી તમારી રક્ષા કરવી એ તેનું કર્તવ્ય હતું પણ એણે કર્તવ્યનું પાલન ન કર્યું અને તમને અરક્ષિત અવસ્થામાં મૂકી જઈ પોતે જ જંગલમાં ભાગી ગયો. એ તો સારું થયું કે તમારા મહેલમાં હું જ આવી

પહોંચ્યો અને તમને સુરક્ષિત અવસ્થામા અહીં લઈ આવ્યો, નહિ તો કોઈ બીજો સૈનિક ત્યા આવત તો કોણ જાણે તમારી કેવી અવદશા થાત ? હવે તમે જ બતાવો કે, જે પોતાનું કર્તવ્ય બજાવી સકતો નથી, જે પોતાના પ્રાણુની રક્ષા માટે પોતાની સ્ત્રીને પણ અરક્ષિત અવસ્થામાં મૂકી દઈ ભાગી જાય છે અને જે યુદ્ધના ભયથી ભાગી જઈ પોતાની રક્ષા કરવા ચાહે છે તે કાયર પુરુષની સાથે તમારે રહેવુ એ શુ તમારા શૌર્ય અને સૌંદર્યનું અપમાન નથી ? તમારા એ અપમાનમાંથી તમને મુક્ત કરવા માટે જ હું તમને મારી પત્ની બનાવવા ચાહું છુ.

આ પ્રમાણે સેનાપતિ ધારિણી ઉપર ભેદનીતિનો પ્રયોગ કરવા લાગ્યો અને દધિવાહનને કાયર બનાવી તેના તરફ ધારિણીના હૃદયમાં ઘૃણા પેદા કરવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો પણ શુદ્ધ સત્ય પ્રેમ આગળ તેની ભેદનીતિ તદન નિષ્ફળ જ નીવડી ધારિણી એવા કાચા હૃદયની ન હતી કે તે સેનાપતિની નીતિની જાળમાં ફસાઈ જાય દધિવાહન પ્રતિ ધારિણીને અનન્ય પ્રેમ હતો તે પતિવ્રત ધર્મની મહત્તા સમજતી હતી અને તેનું બરાબર પાલન કરવામા પોતાની પ્રતિષ્ઠા રહેલી માનતી હતી પતિવ્રતા સ્ત્રી, પોતાના પતિની સિવાય સસારમા કોઈને સુદર, વીર કે વૈભવશાળી માનતી નથી. તેની દૃષ્ટિમાં તો પતિ એ જ સર્વસ્વ છે પતિથી વધારે સસારમાં બીજી બીજુ કાંઈ નથી પતિવ્રતા સ્ત્રી, પતિના કોઈ દુર્ગુણ ઉપર ધ્યાન જ આપતી નથી તેનું ધ્યાન તો પતિના સદ્ગુણો ઉપર રહેલું હોય છે. પ્રેમીજનોનો આવો જ સ્વભાવ હોય છે શુદ્ધ પ્રેમી, પોતાના પ્રેમાસ્પદના દુર્વ્યવહાર ઉપર ધ્યાન ન આપતા સદ્વ્યવહારને જ પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપે છે. અને પ્રેમાસ્પદને કોઈથી ઊતરતો માનતા નથી આ જ વાત ધારિણીને પણ લાગુ પડતી હતી દધિવાહનની પ્રતિ ધારિણીના હૃદયમા જે પ્રેમભાવ હતો તેને દૂર કરવા માટે સેનાપતિ દધિવાહનની નિંદા કરતો હતો, પણ દધિવાહનના

એવરસથી રચાએલી ધારિણી ઉપર તે નિંદાની અસર જરા પણ પડી શકતી ન હતી.

સેનાપતિની વાત સાંભળી, ધારિણીને ઘણું જ દુઃખ થયું. પતિની નિંદા સાંભળવી તે તેને માટે અસહ્ય હતું તોપણ તેણે પોતાનું સ્વાભાવિક ધૈર્ય ગુમાવ્યું નહિ અને સ્વાભાવિક હસતાપૂર્વક તેણે સેનાપતિને કહ્યું કે, " ભાઈ! વધારે બોલવું બંધ કરો અને મારા પતિની વિરુદ્ધ એક પણ શબ્દ બોલો નહિ. તમે ભાઈ થઈને બહેનના પતિની નિંદા કરો અને બહેનના હૃદયને દુઃખ પહોંચાડો એ ઠીક ન કહેવાય. વળી મારા પતિ વિષે જે કાંઈ કહી રહ્યા છો તે વચન ઓછું છે. વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ એ કહેવત મુજબ તમારી બુદ્ધિ ઠેકાણે ન હોવાથી પતિના ગુણોને પણ તમે દુર્ગુણો બતાવી રહ્યા છો અને મારા પતિને કાયર કહી તમે પોતાને હંસ બતાવી રહ્યા છો પણ હંસ બનવું સરલ નથી. હંસ અને બગલાની ઓળખાણ ગુણ-દુર્ગુણને વિવેક કરવાથી જ થાય છે પણ મોઢે કહી દેવાથી કોઈ હંસ કે બગલો બની શકતું નથી. તમે પોતાને મોઢે હંસ કહેવડાવો છો, પણ વસ્તુતઃ તમે હંસ નહિ પણ બગલા જ છો. બગલો માછલાં ખાવાનો સ્વભાવ બગલાનો જ છે. હંસ કોઈ દિવસ કોઈનું એંઠું ખાતો જ નથી. હું દધિવાહનની સ્ત્રી છું છતાં તમે દધિવાહન રાજા ગણાએલી મને અપનાવવા તૈયાર થયા છો અને પછી હંસ થવા માગો છો! ધિક્કાર છે તમને કે બગલા જેવી તમારી વૃત્તિ હોવા છતાં હંસ બનવા તૈયાર થયા છો!

" ભાઈ! તમે મારા પતિને કાયર અને પોતાને વીર માનો છો પરન્તુ આ તમારું કથન પણ સર્વથા ખોટું છે, કારણ કે મારા પતિ કાયર નહિ પણ વીર છે. કાયર તો તે છે કે જે ધર્મનો ત્યાગ કરે છે પણ જે ધર્મનો ત્યાગ કરતા નથી પણ ધર્મનું પાલન કરે છે તે જ વીર છે. જો મારા પતિ કાયર હોત—વીર ન હોત તો એકલા જ શત્રુ-સેનામાં આવવાની હિંમત જ કરત નહિ. મારા પતિએ યુદ્ધ ન કર્યું અને

જંગલમાં ચાલ્યા ગયા એનું કારણ તેમની કાયરતા નહિ પણ યુદ્ધમાં થતી હિંસા જ છે હિંસાથી જે ધન-જનની હાનિ થાય છે તે તેમને પસંદ નથી એટલે જ મારા પતિએ અહિંસાના ઉચ્ચ ધ્યેયને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી જંગલમાં ચાલ્યા જવાનું પસંદ કર્યું છે બાકી કોઈ કારણ નથી. છતાં તમે મારા પતિને કાયર કહો છો અને તમે પોતાને વીર માનો છો એ સર્વથા મિથ્યા—ખોટું છે.

" જો તમે સાચા વીર પુરુષ હોત તો તમે અન્યાય—અત્યાચારને કદાપિ અપનાવ્યો ન હોત પણ અન્યાયનો વિવેક કર્યો હોત હું તમને પૂછું છું કે, મારા પતિએ એવો કયો અપરાધ કર્યો હતો કે જેથી શતાનીકને ચંપા ઉપર ચઢાઈ કરવાની જરૂર પડી ? અને જો મારા પતિએ કોઈ અપરાધ કર્યો ન હતો એટલે શતાનીકે જે આક્રમણ કરેલું તે અન્યાયપૂર્ણ હતું એમ તમે માનો છો તો તમે શતાનીકને સહકાર શા માટે આપ્યો ? અને તેનો વિરોધ કેમ ન કર્યો ? થોડી વાર માટે એમ માની લો કે મારા પતિનો અપરાધ હતો અને શતાનીકે નિષ્કારણ ચંપા ઉપર ચઢાઈ કરી ન હતી તો પણ પ્રજાએ શો અપરાધ કર્યો હતો કે તેને મારવામાં આવી, કાપવામાં આવી અને લૂંટવામાં આવી ? અને એ લૂંટમાં તમે શા માટે ભાગ લીધો ? અન્યાય કરવો, અત્યાચાર કરવો, બીજાને નિષ્કારણ કષ્ટ પહોંચાડવું, બીજાના પ્રાણ હરવા, બીજાની સંપત્તિ લૂંટવી એમાં જ શું વીરતા છે ? તમે ભલે આને વીરતા માનતા હો પણ કોઈ એને વીરતા નહિ પણ ક્રૂરતા જ કહેશે. તમે પોતાને વીર કહેવડાવો છો પણ અન્યાયનો વિરોધ તો કરી ન શક્યા અને એ રીતે તમે તમારી કાયરવૃત્તિનો પરિચય આપેલ છે. તમે હત્યા, લૂંટ, ચોરી અને પરદારહરણ કરવા છતાં પણ પોતાને વીર માની રહ્યા છો એટલે જ તમારી બુદ્ધિ અત્યારે ઠેકાણે નથી એમ હું તમને કહું છું.

" ભાઈ ! તમે મારી ઉપર જે ઉપકાર કરવા ચાહો છો તે ઉપકાર તમે તમારી જ પાસે રાખો ! તમારે મારા માટે કષ્ટ સહેવાની કે

પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થવાની જરા પણ જરૂર નથી. મારા પતિ પ્રખર છે કે વીર, તેમણે કર્તવ્યનું પાલન કર્યું છે કે નહિ, તેઓ મને સુરક્ષિત મૂકી ગયા છે કે અરક્ષિત એ બધી વાતની તમે શા માટે વ્યર્થ ચિંતા કરો છો ! કદાચ મારા પતિએ કાયરતા બતાવી છે કે તેમણે કર્તવ્યનું પાલન કર્યું નથી તો હું શા માટે કાયરતા બતાવું ! હું કર્તવ્યચ્યુત શા માટ થાઉં અને હું ધર્મની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન શા માટે કરું ! હું એક વીરપુત્રી અને વીરપત્ની છું. મેં વિવાહ સમયે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે મારો વિવાહ જેમની સાથે થયો છે તે મહારાજ દધિવાહનના સિવાય સંસારના બીજા બધા પુરુષો પિતા, ભાઈ કે પુત્રની સમાન છે હું એ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન યથાશક્તિ સુધી બરાબર કરીશ. પતિ ઉપર તેમના ધર્મનો ભાર છે અને મારી ઉપર મારા ધર્મને પાળવાનો ભાર છે પોતાનો ધર્મ પોતે જ પાળી શકે છે. એટલે એ ધર્મથી પતિત થઈ ગયા છે એ કહેવું સર્વથા અનુચિત છે હું ધર્મની રક્ષા માટે ભલે પ્રાણનો ભોગ આપી દઉં પણ ધર્મનો ભોગ આપી હું જીવવાનું પસંદ કરતી નથી. માટે તમે તમારી દુર્ભાવનાને સંતોષવા મને ધર્મભ્રષ્ટ કરવા માટે તમે જેટલા પ્રયત્ન કરો છો તે બધાં વ્યર્થ જવાના છે હું ધર્મની મર્યાદાનું કદાપિ ઉલ્લંઘન કરીશ નહિ. એટલા માટે હું તમને મારો અંતિમ નિર્ણય તમને સાફસાફ જણાવી દઉં છું કે ભલે સૂર્ય પ્રકાશને બદલે અંધકાર આપવા લાગે, ભલે ચંદ્ર શીતળતા આપવાને બદલે તાપ આપવા લાગે કે બધાની આધારભૂત પૃથ્વી રસાતળમાં ધસી જાય પણ મેં જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કદાપિ થઈ શકશે નહિ તેમ તે ધર્મથી ભ્રષ્ટ પણ થઈ શકશે નહિ તો પછી પર પુરુષને સ્વીકારવાની વાત જ ક્યાં રહી ! ભલે ગંગાનો પ્રવાહ સમુદ્ર તરફ ન જતાં ઊલટો હિમાલય તરફ વહેવા લાગે પણ મારો પ્રેમનો પ્રવાહ જે મહારાજ દધિવાહનની તરફ વહે છે તે બીજા પુરુષની તરફ વળી શકે તેમ નથી ભાઈ ! તમે ભલે નલ-કુબેરની સમાન સુંદર હો

અર્જુનની સમાન વીર યોદ્ધા હો તો પણ હું તમને પતિરૂપે સ્વીકાર કરી શકું એમ નથી, માટે તમે પાપપ્રવાહની અને નરકમાં લઈ જનારી દુર્ભાવનાનો ત્યાગ કરો, વિષયલોલુપતાને હૃદયમાંથી દૂર કરો, પહેલા તમે જે પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી છે તેનું દૃઢ પાલન કરો, એ જ મારી તમને પ્રાર્થના છે."

ધારિણીની વીરતાભરી વાતો સાભળીને સેનાપતિનું મન તેની તરફ વધારે આકર્ષાયું પણ જ્યારે ધારિણીએ પોતાનો અંતિમ નિર્ણય સંભળાવી દીધો ત્યારે તેના હૃદયમા ઘણી નિરાશા થઈ અને ક્રોધ પણ આવ્યો તે મનમા વિચારવા લાગ્યો કે, "આ સ્ત્રી રત્ન મેળવી હું મારું જીવન ધન્ય બનાવીશ એ આશાએ રાજમહેલમાંથી બીજા રત્નો ન લેતા આ સ્ત્રીરત્નને ઉપાડી લાવ્યો પણ આ તો મને પતિરૂપે સ્વીકારતી પણ નથી ! મેં એને મારી સ્ત્રી બનાવવા માટે સામ, દામ, અને ભેદ એ ત્રણેય નીતિને અજમાવી જોઈ પરંતુ એણે તો મારી બધી બાજી પણ ઉથલાવી નાખી ! મેં તેને અપનાવવા માટે ખૂબ પ્રયત્નો કર્યા પણ બધા નિષ્ફળ નીવડ્યાં. જો તે મને વશ ન થઈ તો આ યુદ્ધથી મને કાંઈ લાભ પણ ન થયો ! મેં રત્નો પણ ગુમાવ્યાં અને આ સ્ત્રીરત્ન પણ મારા હાથમાથી જતું રહે છે, જો એની વાત માની હુ તેના ઉપરથી પ્રેમ હટાવી લઉં તો તો મારો બધો પરિશ્રમ નકામો જાય ! ગમે તેમ થાય પણ હું તો તેને મારી સ્ત્રી બનાવીશ અને એ રીતે મારા હૃદયની ભાવનાને સંતોષીશ જો સામ, દામ, અને ભેદ નીતિથી મને વશ ન થઈ તો દંડનીતિનો ઉપયોગ કરીશ અને અને તે દ્વારા મારી પત્ની બનાવવા માટે તેને ફરજ પાડીશ. દંડનીતિ આગળ તો મોટામોટા ધનુર્ધર યોદ્ધાઓ પણ ધ્રૂજી ઊઠે છે અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ પણ કરી નાખે છે તો પછી આ અબળાની તો શી શક્તિ છે કે મારી દંડનીતિને વશ ન થાય ! હવે તેને વશ કરવા માટે દંડનીતિના પ્રયોગ સિવાય બીજો એકેય માર્ગ નથી મારી દંડનીતિનો પ્રયોગ અવશ્ય સફળ થશે રાજમહેલમાંથી

પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થવાની જરા પણ જરૂર નથી. મારા પતિ અમર છે કે વીર, તેમણે કર્તવ્યનું પાલન કર્યું છે કે નહિ તેઓ મને રક્ષિત મૂકી ગયા છે કે અરક્ષિત, એ બધી વાતની તમે શા માટે વ્યર્થ ચિંતા કરો છો! કદાચ મારા પતિએ કાયરતા બતાવી છે કે તેમણે કર્તવ્યનું પાલન કર્યું નથી તો હું શા માટે કાયરતા બતાવું! હું કર્તવ્યચ્યુત શા માટે થાઉં અને હું ધર્મની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન શા માટે કરું! હું એક વીરપુત્રી અને વીરપત્ની છું. મેં વિવાહ સમયે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે મારો વિવાહ જેમની સાથે થયો છે તે મહારાજ દધિવાહનના સિવાય સંસારના બીજા બધા પુરુષો પિતા, ભાઈ કે પુત્રની સમાન છે. હું એ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન મરણાંત સુધી બરાબર કરીશ. પતિ ઉપર તેમના ધર્મનો ભાર છે અને મારી ઉપર મારા ધર્મને પાળવાનો ભાર છે. પોતાનો ધર્મ પોતે જ પાળવો જોઈએ. એટલે એ ધર્મથી પતિત થઈ ગયા છે એ કહેવું સર્વથા અનુચિત છે. હું ધર્મની રક્ષા માટે ભલે પ્રાણનો ભોગ આપી દઉં પણ ધર્મનો ભોગ આપી હું જીવવાનું પસંદ કરતી નથી. માટે તમે તમારી દુર્ભાવનાને સંતોષવા અને ધર્મભ્રષ્ટ કરવા માટે તમે જેટલા પ્રયત્ન કરો છો તે બધા વ્યર્થ જવાના છે. હું ધર્મની મર્યાદાનું કદાપિ ઉલ્લંઘન કરીશ નહિ. એટલા માટે હું તમને મારો અંતિમ નિર્ણય તમને સાફસાફ જણાવી દઉં છું કે ભલે સૂર્ય પ્રકાશને બદલે અંધકાર આપવા લાગે, ભલે ચંદ્ર શીતળતા આપવાને બદલે તાપ આપવા લાગે કે બધાની આધારભૂત પૃથ્વી રસાતળમાં ધસી જાય પણ મેં જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કદાપિ થઈ શકે નહિ તેમ હું ધર્મથી ભ્રષ્ટ પણ થઈ શકીશ નહિ તો પછી પર પુરુષને સ્વીકારવાની વાત જ ક્યાં રહી! ભલે ગંગાનો પ્રવાહ સમુદ્ર તરફ ન જતાં ઊલટો હિમાલય તરફ વહેવા લાગે પણ મારો પ્રેમનો પ્રવાહ જે મહારાજ દધિવાહનની તરફ વહે છે તે બીજા પુરુષની તરફ વહી શકે તેમ નથી. ભાઈ! તમે ભલે નલ-કુબેરની સમાન સુંદર હો

અર્જુનની સમાન વીર યોદ્ધા હો તો પણ હું તમને પતિરૂપે સ્વીકાર કરી શકું એમ નથી, માટે તમે પાપપ્રવાહની અને નરકમા લઈ જનારી દુર્ભાવનાનો ત્યાગ કરો, વિષયલોલુપતાને હૃદયમાથી દૂર કરો, પહેલા તમે જે પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી છે તેનું દૃઢ પાલન કરો, એ જ મારી તમને પ્રાર્થના છે."

ધારિણીની વીરતાભરી વાતો સાંભળીને સેનાપતિનું મન તેની તરફ વધારે આકર્ષાયું પણ જ્યારે ધારિણીએ પોતાનો અંતિમ નિર્ણય સંભળાવી દીધો ત્યારે તેના હૃદયમા ઘણી નિરાશા થઈ અને ક્રોધ પણ આવ્યો તે મનમા વિચારવા લાગ્યો કે, " આ સ્ત્રી રત્ન મેળવી હું મારુ જીવન ધન્ય બનાવીશ એ આશાએ રાજમહેલમાથી બીજા રત્નો ન લેતા આ સ્ત્રીરત્નને ઉપાડી લાવ્યો. પણ આ તો મને પતિરૂપે સ્વીકારતી પણ નથી ! મેં એને મારી સ્ત્રી બનાવવા માટે સામ, દામ, અને ભેદ એ ત્રણેય નીતિને અજમાવી જોઈ પરંતુ એણે તો મારી બધી બાજી પણ ઉથલાવી નાખી ! મેં તેને અપનાવવા માટે ખૂબ પ્રયત્નો કર્યા પણ બધા નિષ્ફળ નીવડ્યા જો તે મને વશ ન થઈ તો આ યુદ્ધથી મને કાંઈ લાભ પણ ન થયો ! મેં રત્નો પણ ગુમાવ્યાં અને આ સ્ત્રીરત્ન પણ મારા હાથમાથી જતું રહે છે, જો એની વાત માની હું તેના ઉપરથી પ્રેમ હટાવી લઉં તો તો મારો બધો પરિશ્રમ નકામો જાય ! ગમે તેમ થાય પણ હું તો તેને મારી સ્ત્રી બનાવીશ અને એ રીતે મારા હૃદયની ભાવનાને સંતોષીશ જો સામ, દામ, અને ભેદ નીતિથી મને વશ ન થઈ તો દંડનીતિનો ઉપયોગ કરીશ અને અને તે દ્વારા મારી પત્ની બનાવવા માટે તેને ફરજ પાડીશ. દંડનીતિ આગળ તો મોટામોટા ધનુર્ધર યોદ્ધાઓ પણ ધ્રૂજી ઊઠે છે અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો નાશ પણ કરી નાખે છે તો પછી આ અબળાની તો શી શક્તિ છે કે મારી દંડનીતિને વશ ન થાય ! હવે તેને વશ કરવા માટે દંડનીતિના પ્રયોગ સિવાય બીજો એકેય માર્ગ નથી મારી દંડનીતિનો પ્રયોગ અવશ્ય સફળ થશે રાજમહેલમાથી

આ દુર્નીતિના પ્રયોગ દ્વારા જ એ સ્ત્રીને અહીં લાવી શક્યો છું. જો એનો ત્યારે પ્રયોગ કર્યો ન હોત તો તે કદાપિ મારી સાથે આવત નહિ."

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી સેનાપતિ લાલ આંખ કરી ક્રોધપૂર્ણ ધારિણીને કહેવા લાગ્યો કે, "બસ ! બસ ! બહુ થયું ! તારી વાતો રહેવા દે ! બહુ પતિવ્રતાની ડીંગલી બની ગઈ છો તે જાણીએ છીએ. સાચી પતિવ્રતા હોત તો પતિનો વિયોગ થતાં જ મરી કેમ ન ગઈ અને મારી સાથે શા માટે ચાલી આવી ! ત્યાંથી તો મારી સાથે ચાલી આવી અને અહીં આવ્યા બાદ પતિવ્રતાનો ઢોંગ કરી ત્રિયાચરિત્ર બતાવી રહી છે ! હું તને બેન માની તારી સેવા ચાકરી કરવા અહીં લાવ્યો નથી પણ તને મારી પ્રેયસી બનાવવા જ લાવ્યો છું. હું તો એમ માનતો હતો કે તું સીધી રીતે મને પતિરૂપે સ્વીકારી લઈશ અને મારે તને જરા પણ દુઃખ આપવું નહિ પડે પણ તું તો કોઈ વિચિત્ર પ્રકારની છે તે તો આજે જાણ્યું છે. સ્ત્રીને બુદ્ધિમતી જાણતો હતો પણ અનુભવ ઉપરથી સ્ત્રીઓમાં બુદ્ધિ જ હોતી નથી એ આજે જાણ્યું છે. તને ફરી વાર કહું છું કે, હું ધીરપ્રતિજ્ઞ છું. એક વાર જે વાતનો નિર્ણય કરી લઉં છું તે વાતને ગમે તે ભોગે પાર ઉતારું છું. એટલા માટે તને ફરી વાર ચેતવણી આપું છું કે તું સીધી રીતે મારી વાત માની લે. જે મારા વિચારને અનુકૂળ રહે છે તેનો તો હું રક્ષક છું પણ જે મારા વિચારની વિરુદ્ધ જાય છે તેનો તો હું યમની માફક ભક્ષક જ છું. જો તું પ્રસન્નતાપૂર્વક મારી વાતને માની લે તો તો હું તારો રક્ષક જ નહિ પણ આજ્ઞાકારી સેવક બનીને રહીશ. પણ જો મારા વિચારની વિરુદ્ધ જઈ મને વશ નહિ થાય તો તો હું તારો શત્રુ બનીને પણ તને મારી બનાવીશ. જો, અહીં તારી રક્ષા કરનાર કોઈ નથી. તેમ તને સહાયતા આપનાર પણ કોઈ નથી. હવે તું તો મને તારો રક્ષક બનાવી શકે છે અને જો તારે કષ્ટમાં જ પડવું છે તો મને તારો ભક્ષક પણ બનાવી શકે

છે હું એવો કાયર નથી કે અસફલતાના લક્ષણ જોઈ કાર્યને પડતુ મૂકી દઉં. જ્યાં પ્રાણની પણ પરવા ન હોય તેવા ભયાનક સંગ્રામમાં પણ જ્યારે હું કાયરતા બતાવતો નથી તો પછી તારી આવી નમાલી વાતોમાં હુ કાયર કેમ બની જાઉ ? જો આ તરવાર કેવી છે ? આ તેજ તલવાર છે કે જેને જોઈને તું ભયભીત થઈ ચૂં–ચા કર્યા વિના ચૂપચાપ રથમા બેસી મારી સાથે અહીં આવી છો ? હવે જો તેં મારી વાતનો અસ્વીકાર કરવાનું દુ:સાહસ કર્યું તો આ જ તાતી તલવાર દ્વારા તારા માથાને ધડથી જુદું કરી નાંખીશ અને તારા શરીરના ટુકડે–ટુકડા કરી નાખીશ હુ આટલુ કરીને જ સંતોષ પકડીશ નહિ પણ એમ કર્યા પહેલા તારી સાથે સહવાસ કરી મારી ઇચ્છાને પૂરી પાડી તારું પતિવ્રતાનું ગુમાન ઉતારીશ આ નિર્જન વનમા તારા જેવી અસહાય સ્ત્રી મારી વાતનો અસ્વીકાર કરે એ હું કદાપિ સહી શકુ નહિ. એટલા માટે હુ તને ફરીથી કહું છું કે મારી વાત તું સ્વીકારી લે. એમા જ તારા જીવનનું કલ્યાણ અને કુશલ રહેલુ છે ”

સેનાપતિની આ ભયોત્પાદક વાતોનો પ્રભાવ ધારિણી ઉપર જરા પણ ન પડ્યો । ધારિણી તેની વાતોથી જરા પણ ડરી નહિ તે તો પહેલાની માફક જ પ્રસન્નચિત્ત રહી સેનાપતિની વાત સમાપ્ત થતા જ ધારિણીએ જવાબ આપ્યો કે," ભાઈ ! વાસ્તવમાં વીરપુરુષો માટે એજ ઉચિત છે કે, જે વાત એક વાર મોઢેથી કહેવામાં આવી હોય તેને કોઈ પણ હિસાબે પાર ઉતારવી જ જોઈએ હું પણ તમને એ જ વાત કહી રહી છુ, કે તમે પહેલા જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તેનું બરાબર પાલન કરી તમારી વીરતાની રક્ષા કરો પણ તમે મારી વાત સમજતા નથી અને તમારો દુરાગ્રહ છોડતા નથી. જ્યારે તમે તમારો ખરાબ વિચાર અને દુરાગ્રહ છોડતા નથી તો પછી હું મારો સદાચાર, સત્યધર્મ અને સત્યવાતનો આગ્રહ કેવી રીતે છોડી શકુ ? તમે મારા શરીરનો નાશ કરી શકો છો. તલવાર દ્વારા

આત્માને પકડી શકું? પણ હરી શકો છો. હું તમારી તલવારને સ્પર્શ કરવા અયોગ્ય નહિ, તેનું પ્રસન્નતાપૂર્વક સ્વાગત કરવા પણ પાછી પડીશ નહિ પણ પર-પુરુષનો સ્પર્શ સુખ્યા કરી શકીશ નહિ. શરીરમાંથી પ્રાણ ચાલ્યા જાય તો આ મૃત શરીરને ગીધ પણ ચૂંથી નાખે છે તો પછી ગીધ જેવી મનોવૃત્તિ કરી તમે પણ મૃત શરીરનો સ્પર્શ કરશો તો એમાં નવાઈ નથી."

ધારિણીનો ઉત્તર સાંભળી સેનાપતિ બહુ ક્રોધિત થયો. ક્રોધ વેશને કારણે તે ભયંકર લાગતો હતો. ધારિણીએ કહ્યું એવું તો કંઈ ન કહ્યું ત્યાં તો તે આવેશમાં બોલી ઊઠ્યો "જો હું તને હમણાં જ સ્પર્શ કરું છું" એમ કહીને તે ધારિણીને પકડવા અને તેના ઉપર બળાત્કાર કરવા ઉદ્યત થયો. આ પ્રમાણે સેનાપતિને પાશવિક વ્યવહાર કરવા માટે ઉદ્યત થયેલો જોઈ ધારિણીએ તેને કહ્યું કે "ભાઈ! તમે વીરપુરુષ છો છતાં એક અસહાય સ્ત્રીને નિર્જન વનમાં લઈ જઈ તેની ઉપર આ પ્રમાણે અત્યાચાર કરવા ઉદ્યત થયા છો એ તમારા જેવા વીરપુરુષને શોભતું નથી. મેં તમને સમજાવવાને બહુ પ્રયત્ન કર્યો પણ તમે સમજી શક્યા નહિ. તમારા હૃદયમાં જે દુર્ભાવનાએ ઘર કર્યું છે એ દુર્ભાવનાને દૂર કરવા માટે અસાધારણ પ્રયત્ન કરવાની આવશ્યકતા છે. સાધારણ ઉપદેશથી તમારી એ દુર્ભાવના નાબૂદ થશે નહિ. મેં મારી યથામતિ શક્તિથી તમને સમજાવવાનો પૂરેપૂરો પ્રયત્ન કર્યો છે અને મેં મારું કર્તવ્ય બજાવ્યું છે પણ તમને હું સમજાવી શકી નહિ કે તમારા હૃદયનું પરિવર્તન કરી શકી નહિ એ વાત જુદી છે. હવે કેવળ એક જ પ્રશ્ન વિચારવાનો બાકી રહે છે કે હું તમને મારું સતીત્વ સમર્પી દઉં કે સતીત્વની રક્ષા કરવાનો બીજો કોઈ ઉપાય છે! થોડી વાર માટે તમે દૂર ઊભા રહો અને મને એ વિષે વિચાર કરવાનો સમય આપો. આ વિકટ સમયે મારે શું કરવું જોઈએ એ વિષે હું બરાબર વિચાર કરી લઉં અને જે ધર્મ અને જે પરમાત્મા ઉપર મારો દૃઢ વિશ્વાસ

છે તેમની આ વિષે શી સમ્મતિ છે તે પણ જાણી લઉં. માટે તમે મને થોડી વાર માટે છૂટી મૂકી દો અને તમે જરા દૂર ઊભા રહો કે હું શાન્ત હ્રદયે 'મારે અત્યારે શું કરવું જોઈએ' એ વિષે વિચાર કરી શકું અને ધર્મ તથા ઈશ્વરની આ વિષે સમ્મતિ શી છે તે પણ જાણી શકું! પછી જે નિશ્ચય ઉપર આવીશ તે પ્રમાણે હું કરીશ તેટલો વખત તમે પણ ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરો એમ કરવાથી કદાચ તમારી બુદ્ધિ નિર્મલ થઈ જશે અને પછી આ પ્રમાણે બલાત્કાર કરવાનું કષ્ટ પણ માથે ઉપાડવું નહિ પડે!"

ધારિણીનું કથન સાંભળી, સેનાપતિએ વિચાર્યું કે, એ વિચાર કરવા માટે થોડો સમય માગે છે તો તેને સમય ન આપતા બલાત્કાર કરવો એ ઠીક નથી. જે કામ સરલતાપૂર્વક થઈ શકે તેને મુશ્કેલ બનાવવું તે બુદ્ધિમતાનું કામ નથી જે ગોળથી સહેલાઈથી મરી શકે છે તેને વિષથી મારવાનો પ્રયત્ન કરવો એ યોગ્ય નથી આ પ્રમાણે જ્યારે તે પોતે જ મને સમર્પણ કરવા તૈયાર થાય છે તો પછી તેના ઉપર બલાત્કાર શા માટે કરવો! જો કે અત્યારસુધી તેને બહુ સમજાવ્યા છતા તે સમજી નથી પરતુ હવે જ્યારે તે પોતે જ સમય માગે છે તો સભવ છે કે પોતાની રક્ષાનો કોઈ માર્ગ ન જોતાં, મને પતિરૂપે સ્વીકાર કરવાનો વિચાર કરવા માટે તેણે સમય માગ્યો હોય!! તે અહીંથી ક્યાય ભાગી જઈ શકે તેમ નથી, તેમ મારી વિરુદ્ધ કોઈ પ્રકારનો વિચાર કરવામા જ કલ્યાણ સમજે છે. એટલા માટે તેની ઇચ્છાનુસાર તેને સમય આપવો એ જ યોગ્ય છે.

સેનાપતિએ આ પ્રમાણે વિચાર કરી ધારિણીને કહ્યું કે, "તારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરી તને એક ઘડીનો હું સમય આપું છું. તે સમય દરમ્યાન તારે જે વિચાર કરવાનો હોય તે વિચાર કરી લે પણ મે હમણા તને જે વિચાર જણાવ્યો છે તેને યાદમા રાખીને જ વિચાર કરજે."

આ પ્રમાણે કહી, સેનાપતિ ધારિણીની પાસેથી દૂર ખસી ગયો અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે હમણાં જ એ વધી જ એ કહેશે કે મને તમારી વાત સ્વીકાર છે અને હું તમારી પત્ની બનવા તૈયાર છું આ રીતે હું તેનો પતિ બની જઈશ.

આ પ્રમાણે સેનાપતિ, ધારિણીના પતિ બનવાનું સ્વપ્ન સેવી રહ્યો હતો ત્યારે બીજી બાજુ થોડે દૂર બેઠેલી વસુમતિ એવો વિચાર કરી રહી હતી કે મારી માતાએ ધૈર્ય તથા માર્ગમાં આપત્તિ સમયે ધૈર્ય રાખવાનો અને કોઈના ઉપર ક્રોધ નહિ કરવાનો જે ઉપદેશ આપ્યો હતો તે ઉપદેશને આજે માતા પોતે કાર્યમાં પરિણત કરી રહી છે! આ ઘોર આપત્તિના સમયે પણ માતા ગભરાઈ નથી તેમ રોતી પણ નથી, તેમ મારી માતાએ સેનાપતિ ઉપર જરા ક્રોધ પણ કર્યો નથી. માતા વીરપુત્રી છે એટલે તેઓ ધારે તો આ સેનાપતિ સાથે યુદ્ધ પણ કરી શકે છે તથા તેઓ ચાહે તો પોતાના સતીત્વની શક્તિદ્વારા કેવળ એક દૃષ્ટિદ્વારા તેને ભસ્મ કરી શકે પણ માતા આ પ્રમાણે હિંસા કરવી કે વેરનો બદલો વેરથી લેવાનું ઉચિત સમજતી નથી. માતાએ મને એવી જ શિક્ષા આપી છે અને એવી જ શિક્ષાનું આજે માતા પોતે આચરણ કરી રહી છે. હવે માતાએ એક પહોરનો સમય વિચારવા માટે આપ્યો છે તો માતા એ સમયનો ઉપયોગ કેમ કરે છે એ હું જોઉં છું. આ પ્રમાણે વિચાર કરતી વસુમતિ માતાની તરફ એકીટસે જોવા લાગી.

આ બાજુ સેનાપતિ કંઈ જુદો વિચાર કરી રહ્યો હતો, તો બીજી બાજુ વસુમતિ જુદો વિચાર કરી રહી હતી, તો પેલી બાજુ ધારિણી પણ કોઈ જુદો વિચાર કરી રહી હતી. સેનાપતિ તેની પાસેથી દૂર જતાં જ ધારિણીએ પરમાત્માને વંદન કર્યું અને તેની અંતિમ પ્રાર્થના કરી. પ્રાર્થનામાં તે કહેવા લાગી કે " હે! પ્રભો! આ સેનાપતિએ તારી પ્રાર્થના કરવા માટે એક પહોરનો સમય આપી મારી ઉપર મોટો જ ઉપકાર કર્યો છે એટલું જ નહિ પણ પ્રતિ-

તપસ્યાનો ઉપદેશ આપી મારામા ઈશ્વર અને ધર્મ પ્રતિ કેવો દઢ વિશ્વાસ છે તેની પણ તે પરીક્ષા કરી રહ્યો છે આ પ્રમાણે તે મારો ઘણો ઉપકારી છે પણ હુ તેના ઉપકારનો બદલો વાળવામા અસમર્થ છુ, કારણકે આ મારો ભાઈ મારુ સતીત્વ લૂટવા ચાહે છે તે મોહને વશીભૂત થઈ મારા આ અશુદ્ધ શરીર ઉપર મુગ્ધ બની ગયો છે મે એને ઘણો સમજાવ્યો પણ જેમ સન્નિપાત-રોગથી ઘેરાયલા રોગીને વૈદ્યની દવા ગમતી નથી તેમ મારી વાત તેને ગમતી નથી. તે કામાધ બની ગયો છે અને તે કારણે ધર્મ, કર્તવ્ય અને તારી શક્તિનુ પણ તેને ભાન નથી આમા કેવળ એનો જ અપરાધ નથી. આ સમયમા અધિકાશ પુરુષોની આવી જ ભાવના હોય છે એવા કામાધ પુરુષોમાં આ સેનાપતિ પણ એક છે તે મારા શરીર ઉપર મોહિત થઈ ગયો છે એટલે તેને બીજી કોઈ સારી વાત પણ પસદ આવતી નથી ! એટલા માટે આ નશ્વર શરીર તેને સોપી દઉ અને જે આત્મા અત્યાર સુધી એ શરીરમા રહીને તારી યત્કિચિત સેવા કરી શક્યો છે એ આત્મા હવે એ શરીરમાથી નીકળી જઈ તારા શરણે આવી જાય એ મને ઠીક લાગે છે. હે ! પ્રભો ! મને મારા આ ભાઈ તરફ જરા પણ ક્રોધ ન આવે, તેના તરફ જરા પણ વૈરભાવ ન રહે અને જે પુરુષો સ્ત્રીરૂપી દીપક ઉપર પતગની માફક પ્રાણનો ભોગ આપે છે તે પુરુષોનો સુધાર થાય એ જ હુ તારી પાસે માગી લઉ છુ બીજી કોઈ વસ્તુની મને જરૂર નથી કેવળ શરીરના રૂપરંગને જોનાર અને આત્માને ભૂલી જનાર આ સેનાપતિની માફક પુરુષો આત્મ-શક્તિને ઓળખે અને વિષય-લાલસાનો ત્યાગ કરે એ જ હે ! પ્રભો ! તારી પાસે માગુ છુ મને એમ લાગે છે કે આ સેનાપતિ જેવા કામી પુરુષોને સુધારવા માટે બલિદાન આપવુ એ એક જ અમોઘ ઉપદેશ છે. મે વસુમતિને જે ઉપદેશ આપ્યો છે તે ઉપદેશને ક્રિયાત્મક રૂપ આપી ઉપદેશનું રહસ્ય મારે વસુમતિને સમજાવવુ છે,

અને એ રીતે વસુમતિના મોક્ષના માર્ગ સાફ કરી દેવો છે. ધર્મની શક્તિ અલૌકિક છે અને ધર્મ સર્વે અને સર્વત્ર રક્ષા કરે છે એ વાતને પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ કરી વસુમતિને હું બતાવવા માગું છું. આ પ્રમાણે વસુમતિને ધર્મના ખોળામાં બેસાડી તેને સદાને માટે નિર્ભય બનાવવા માગું છું. હે પ્રભો! તું મને જે ઉપદેશ મેં વસુમતિને આપ્યો છે તે ઉપદેશને કાર્યમાં ઉતારવાની શક્તિ આપે એ જ મારી પ્રાર્થના છે."

આ પ્રમાણે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી, ધારિણીએ અઢાર પાપસ્થાનોનો ત્યાગ કર્યો અને બધા જીવોની ક્ષમા માગી અને બધા જીવોને ક્ષમા આપી સાગારી-સંથારો કર્યો અને ધ્યાન ધર્યું. ધ્યાન સમાપ્ત કરી તે બોલી કે "હે પ્રભો! મેં મારા તરફથી તો શરીરનો ત્યાગ કરી નાખ્યો છે. જો આ શરીર રહ્યું તો તો આત્મા તે શરીરમાં રહી કેટલાક દિવસો વધારે તારી સેવા કરશે, પણ જો શરીર ન રહ્યું તો આ શરીરનો તો મેં મારા તરફથી ઉત્સર્ગ કરી નાખ્યો છે!!"

થોડેક દૂર ઊભો રહેલો સેનાપતિ ધારિણી સામું જોઈ મનમાં "તેની બુદ્ધિ નિર્મળ થાય અને મારી વાતને માની લે" એવો વિચાર કરી રહ્યો હતો. ધારિણીનું ધ્યાન સમાપ્ત થતાં જ સેનાપતિ કૃતાન્તની માફક તેની સામે જઈ ઊભો રહ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે "મેં તને જે સમય આપ્યો હતો તે પૂરો થઈ ગયો, હવે તેં શો નિશ્ચય કર્યો તે મને કહી બતાવ"

સેનાપતિની વાત સાંભળી ધારિણી તેના તરફ સહાનુભૂતિભરી દૃષ્ટિએ જોતી કહેવા લાગી કે "વીર! ભાઈ! મેં પરમેશ્વરની સાથે વિચાર-વિનિમય કરી લીધો. તેમણે મારા અને તમારા માટે જે આજ્ઞા આપી છે તે ઉપર હું તો વિશ્વાસ કરીશ અને એ આજ્ઞાનું આરાધન કરીશ પણ તમે પણ તે આજ્ઞાને માટે આવજો તો સારું! પરમેશ્વરે મને એવી આજ્ઞા આપી છે કે, જે શરીરના ઉપર તને

આ સેનાપતિ મોહાંધ થઈ રહ્યો છે, પોતાનું કર્તવ્ય ભૂલી રહ્યો છે અને પદભ્રષ્ટ થવા માટે તત્પર થઈ રહ્યો છે. તે શરીરનું જ મમત્વ તું છોડી દે' આ જ પ્રમાણે પરમેશ્વરે તમારા માટે એવી આજ્ઞા આપી છે કે, 'તું જે શરીર ઉપર મુગ્ધ થઈ રહ્યો છે તે શરીર, અપવિત્ર છે, અશુચિનો ભંડાર છે, ક્ષણિક છે, નાશવંત છે માટે એવા નશ્વર શરીરનો મોહ છોડી દે' કારણકે શરીર ઉપર મોહ કરવાથી અને આત્માનું ભાન ભૂલી જવાથી નરકની કઠોર યાતના સહેવી પડે છે."

ધારિણી પોતાની વાત પૂરી કરે તે પહેલા જ સેનાપતિ ક્રોધથી લાલચોળ થઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે, "હે! છલના! લુચ્ચી! તે મારો આટલો બધો સમય ગુમાવ્યો અને હવે મને ઈશ્વરની આજ્ઞા સંભળાવી રહી છે! એ આજ્ઞા આપનાર ઈશ્વર વળી કોણ છે! ક્યાં રહે છે! જો એ ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ હોય તો તેને તારી રક્ષા માટે બોલાવતી કેમ નથી? અને તે પોતે જ આવી મને આજ્ઞા શા માટે આપતો નથી! તું આવું બધું છળકપટ છોડી દે, ઈશ્વરને ભૂલી જા અને મને જ ઈશ્વર માની મારે વશ થઈ જા"

સેનાપતિની વાતના ઉત્તરમાં ધારિણીએ કહ્યું કે, "ભાઈ! મોહને વશ થઈ ઈશ્વરને ભૂલી જવું અને નાસ્તિક બની જવું એ સ્વાભાવિક છે પણ તમે મોહને વશ થએલા છો, હું કાંઈ મોહને વશ થએલી નથી એટલે મારા માટે તો ઈશ્વરની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરવી એ જ મારૂં કર્તવ્ય છે. તમે, મોહને વશ થઈને જ ઈશ્વરને બોલાવવાનું મને કહી રહ્યા છો પણ તે ક્યાં નથી કે તેમને બોલાવું! તે બધી જગ્યાએ વ્યાપ્ત છે, અનંત શક્તિમાન છે અને જ્ઞાનગમ્ય છે, પણ તમે તેને ઇન્દ્રિયો દ્વારા જોવા ચાહો છો! તે પણ તે જ મોહનો પ્રતાપ છે, જેને વશ થઈ તમે ઈશ્વરના અસ્તિત્વનો જ ઇનકાર કરી રહ્યા છો! પણ જો પરમાત્માનું અસ્તિત્વ ન હોત, અને તેમની ઈશ્વરીય શક્તિ મારામાં ન ન હોત તો તમે આટલા કઠોર વચનો સંભળાવી રહ્યા છો છતાં

હું પ્રસન્ન કેમ રહી શકું છું ! મને ક્રોધ કેમ ન આવ્યો ! મને અને દુઃખ તથા આનંદનો અનુભવ પણ કેમ ન થયો ! એ બધી શક્તિ એ જ ઈશ્વરનો પ્રતાપ છે પણ જ્યારે મોહનીય કર્મનો ઉદય થાય છે ત્યારે ઈશ્વરની શક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી તેમ તે શક્તિનો પરિચય પણ થતો નથી.'

સેનાપતિ ધારિણીની વાતો સાંભળી બહુ જ ક્રોધિત થઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે "બસ ! બસ ! તારો ઉપદેશ તારી જ પાસે રાખ, મારે તારા ઉપદેશની જરા પણ જરૂર નથી ! મને હવે ખાત્રી થઈ ગઈ છે કે તું પ્રસન્નતાથી મારી વાત માનીશ નહિ હવે જોઈ લે કે હું મારી વાત કેવી તારી પાસે મનાવું છું !" એમ કહી સેનાપતિ ધારિણી તરફ ધસી આવ્યો. ભૂખ્યા કૂતરાની માફક પોતાની તરફ ધસી આવતા સેનાપતિને જોઈ ધારિણી કહેવા લાગી કે "મારી વાત ન માનવામાં કેવળ તમારો જ દોષ નથી, પણ મારા આ શરીરનો પણ દોષ છે ! પ્રભો ! જે શરીરનું રૂપ જોઈ આ મારો ભાઈ વિવેકહીન અને કામાંધ બની ગયો છે એ શરીરનો હું ત્યાગ કરું છું અને અન્તમાં આ મારા ભાઈને સદ્બુદ્ધિ મળે અને તેનું કલ્યાણ થાય એવી તારી પાસે પ્રાર્થના કરું છું

આ પ્રમાણે પ્રભુ પ્રાર્થના કરી સેનાપતિ તેના શરીર ઉપર ધસારો કરે તે પહેલાં જ ધારિણીએ પોતાની જીભ ખેંચી કાઢી. જીભ ખેંચતાં જ ધારિણીના મુખમાંથી રક્તની ધારા વહેવા લાગી અને તેના શરીરમાંથી પ્રાણ નીકળી ગયો. તેનું નિષ્પ્રાણ શરીર પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડ્યું. આ પ્રમાણે ધારિણીએ પોતાના બલિદાન દ્વારા પોતાના સતીત્વની રક્ષા કરી વસુમતિને જે ઉપદેશ આપ્યો હતો તેને આદર્શમય કરી બતાવી આપ્યો તથા વસુમતિનો જે કલ્યાણ માર્ગ હતો તે પણ સાફ કરી દીધો અને સાથે સાથે જે સેનાપતિ કામાંધ થઈ તેનું કહેવું માનતો ન હતો તેને પણ બલિદાન દ્વારા અમોઘ ઉપદેશ આપી સુધારના માર્ગે ચડાવ્યો.

. પ્રકરણ :

[૯]

હૃદયપલટો

વેરઝેર   હોમાયે   કાળા,
ખંડ ખંડના તૂટે તાળા,
વિશ્વ-મુક્તિના લ્હેરે ન્હાળા,
    મારો પ્રાણ ઝગારા !
    જો પ્રસરે સ્વાર્પણઅજવાળાં !

—સ્નેહરશ્મિ

મનુષ્યના હૃદય ઉપર કોઈ ઘટના કે દૃશ્યનો, કોઈ કોઈ વાર એવો પ્રભાવ પડે છે કે તેના જીવનમાં એકદમ પરિવર્તન થઈ જાય છે તે એટલે સુધી કે રાગીમાં વૈરાગ્ય, વિરક્તમાં રાગ, ક્રોધીમા ક્ષમા, ક્ષમાશીલમા ક્રોધ, હિંસકમાંથી દયાળુ, દયાળુમાંથી હિંસક, ચોરમાથી શાહુકાર, શાહુકારમાથી ચોર, દુરાચારીમાથી સદાચારી અને સદાચારીમાથી દુરાચારી સુધી બની જાય છે કોઈ કોઈ ઘટના અને દૃશ્યનો એવો અસાધારણ પ્રભાવ પડે છે કે તેથી પ્રભાવિત વ્યક્તિના

જીવનમાં પણ અસાધારણ પરિવર્તન થઈ જાય છે. જેમના જીવનમાં પરિવર્તન કરવા માટે હજારો પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા હોય, અનેક પ્રકારે ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો હોય છતાં પણ એના જીવનમાં જરા પણ પરિવર્તન થયું ન હોય તે વ્યક્તિના જીવનમાં કોઈ સામાન્ય ઘટનાથી પણ પરિવર્તન થઈ જાય છે. આવા જીવન-પરિવર્તન થયાના અનેક ઉદાહરણો સાંભળવામાં આવે છે—મહારાજા ભરતેશ્વરને મનમાં વૈરાગ્યનું ચિહ્ન પણ ન હતું પણ ફક્ત એક વીંટી વગર દેખવાના નિમિત્તથી તેમને સંસાર પ્રતિ વૈરાગ્ય ભાવ પેદા થયો. નમિરાજ રાજર્ષિને પણ પહેલાં વૈરાગ્ય ન હતો પણ સ્ત્રીઓની બંગડીના અવાજ માત્રથી—રણકાર સાંભળતાં જ સંસાર પ્રતિ ઉદાસીનતા પેદા થઈ અને વિરક્ત થયા. ચન્ડકૌશિક સર્પ પૂર્વભવમાં પહેલાં ક્ષમાશીલ હતો પણ શિષ્યના દુર્વ્યવહારની ઘટનાએ તેને પણ ક્રોધી બનાવી મૂક્યો અને સર્પના ભવમાં તે મહાક્રોધી હતો પરંતુ ભગવાન મહાવીરને ડંસવાની ઘટનાએ તેને પાછો અત્યન્ત ક્ષમાશીલ બનાવી દીધો. આવાં જીવન-પરિવર્તનનાં અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે જે કેવળ શાસ્ત્રોક્ત જ નહિ પણ ઐતિહાસિક ઉદાહરણો પણ છે કે જે જીવનપરિવર્તનની વાતને પુષ્ટ કરતાં હોય. મહારાજા અશોકમાં પહેલાં ભાવુકતા અને અહિંસા ન હતી કે જે તેમણે કલિંગના યુદ્ધમાં ભીષણ રક્તપાત જોઈને તેમના જીવનમાં અહિંસા ઉદ્ભવી. શિવાજીમાં પણ પહેલાં એવી વીરતા ન હતી કે જે મુસલમાનોના અત્યાચારની ઘટનાથી તેમના જીવનમાં વીરતાનું સ્રોત પ્રગટ્યું. આ જ પ્રમાણે પંડિત મોતીલાલજી નેહરુમાં પહેલાં એવો દેશપ્રેમ અને એવી સાદાઈ ન હતાં કે જે તેમના જીવનમાં ૧૯૨૧ના અસહયોગ આંદોલનની ઘટનાથી દેશપ્રેમ અને સાદગીની ભૂખ પેદા થઈ હતી. આ પ્રમાણે ઘટનાઓથી જીવનપરિવર્તન થયાનાં અનેક ઉદાહરણો મળી શકે છે. રતાની મહારાજાના સેનાપતિના જીવનમાં પાર્શ્વસ્થીના બલિદાનની ઘટનાથી જે પરિવર્તન થયું તે પણ જીવનપરિવર્તનનું એક જ્વલંત ઉદાહરણ છે

શતાનીકનો આ સેનાપતિ કેટલો બધો ક્રૂર અને દુરાચારી હતો કે મનુષ્યોનો વધ કરવો, બીજાની સંપત્તિ લૂટવી, પરસ્ત્રીનું હરણ કરવુ અને તેના સતીત્વનો નાશ કરવો એ એને મન સાધારણ કામ હતું એ આપણે ધારિણીના બલિદાનના પ્રકરણમા જોઈ ગયાં આવા પાષણ-હૃદયી લપટી પુરુષ ઉપર ધારિણીના મૌખિક ઉપદેશનો પ્રભાવ ન પડે એ સ્વાભાવિક છે તે સેનાપતિ ધારિણીને પોતાની પત્ની બનાવવા ચાહતો હતો અને ધારિણી મારી પત્ની થશે તો આ તેની પુત્રી પણ મારા કબ્જામાં આવી જશે અને જો પહેલા આ છોકરીને અપનાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ તો તો તેની મા તેનો વિરોધ કરશે અને મને સફળતા નહિ મળે એમ તેનું માનવુ હતુ. જ્યારે એક આ મારા વશમાં આવી જશે ત્યારે આ બીજીને વશ કરતા કોઈ પ્રકારની બાધા નહિ આવે. હું તેને સરલતાપૂર્વક વશ કરી શકીશ એ દુષ્ટ વિચારથી તે ધારિણીના ઉપદેશની ઉપેક્ષા કરી તેનુ સતીત્વ લૂટવા તૈયાર થયો હતો અને જો તેના આ પ્રયત્નમા સફળતા મળત તો વસુમતિને વશ કરવામાં તેને જરા પણ મુશ્કેલી આવત નહિ, પણ તેનો પ્રયત્ન ધારિણીને વશ કરવામા નિષ્ફળ નીવડચો અને પરિણામે ધારિણીના બલિદાને તેના જીવનમા નવુ જ ચેતન આણ્યુ

સેનાપતિ ધારિણીને પકડવા માટે આગળ વધ્યો હતો પણ જ્યારે તેણે ધારિણીને જીભ ખેચી કાઢતી જોઈ ત્યારે તે આગળ વધી ન શક્યો અને ત્યાં જ રાડ પાડી ધારિણીને કહ્યું પણ ખરુ કે, "અરે! મર નહિ! મર નહિ! હું તારી ઉપર બલાત્કાર કરીશ નહિ." પણ ધારિણીના મુખમાથી જીભ અને સેનાપતિના મુખમાથી શબ્દ બન્ને એક સાથે જ નીકળ્યા એટલે તેની રાડ નકામી ગઈ.

ધારિણીના મુખમાથી રક્તની ધારા વહેતી અને તેના મૃત શરીરને પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડતું જોઈ, સેનાપતિનું હૃદય ધ્રૂજી ઊઠયુ, તેની આંખની સામે અંધકાર છવાઈ ગયો ધારિણીની હત્યા કરવામાં પોતે કારણભૂત થયો છે એમ સમજી તે કિંકર્તવ્યમૂઢ

જીવનમાં પણ અસાધારણ પરિવર્તન થઈ જાય છે. જેમના જીવનમાં પરિવર્તન કરવા માટે હજારો પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા હોય, અનેક પ્રકારે ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો હોય છતાં પણ જેના જીવનમાં જરા પણ પરિવર્તન થયું ન હોય તે વ્યક્તિના જીવનમાં કોઈ સામાન્ય ઘટનાથી પણ પરિવર્તન થઈ જાય છે. આવા જીવન-પરિવર્તન થયાના અનેક ઉદાહરણો સાંભળવામાં આવે છે—મહારાજ હિરણ્યવર્ષમાં વૈરાગ્યનું ચિહ્ન પણ ન હતું પણ કેવળ એક સફેદ વાળને જોવાના નિમિત્તથી તેમને સંસાર પ્રતિ વૈરાગ્ય ભાવ પેદા થયો. નમીરાજ રાજર્ષિને પણ પહેલાં વૈરાગ્ય ન હતો પણ સ્ત્રીઓની ચૂડીના અવાજ માત્રથી—રણકાર સાંભળતાં જ સંસાર પ્રતિ ઉદાસીનતા પેદા થઈ અને વિરક્ત થયા. ચંડકૌશિક સર્પ પૂર્વજન્મમાં ક્રોધ જ ક્ષમાશીલ હતો પણ શિષ્યના દુર્વ્યવહારની ઘટનાએ તેને મહા ક્રોધી બનાવી મૂક્યો અને સર્પના ભવમાં તે મહાક્રોધી હતો પરંતુ ભગવાન મહાવીરને કરડવાની ઘટનાએ તેને સાવ અત્યન્ત ક્ષમાશીલ બનાવી દીધો. આવાં જીવન-પરિવર્તનનાં અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે કે જે કેવળ કાલ્પનિક જ નહિ પણ ઐતિહાસિક ઉદાહરણો પણ છે કે જે જીવનપરિવર્તનની વાતને પુષ્ટ કરતાં હોય. મહારાજા અશોકમાં પહેલાં દયાળુતા અને અહિંસા ન હતી કે જે તેમણે કલિંગના યુદ્ધમાં ભીષણ રક્તપાત જોઈ ને તેમના જીવનમાં અહિંસા જાગવી. શિવાજીમાં પણ પહેલાં એવી વીરતા ન હતી કે જે મુસલમાનોના અત્યાચારની ઘટનાથી તેમના જીવનમાં વીરતાનું જેમ પ્રગટ્યું. આ જ પ્રમાણે પંડિત મોતીલાલજી નેહરુમાં પહેલાં એવો દેશપ્રેમ અને એવી ત્યાગવૃત્તિ હતી કે જે તેમના જીવનમાં ૧૯૨૧ના અસહકાર આંદોલનની ઘટનાથી દેશપ્રેમ અને ત્યાગના ગુણો પેદા થયા હતા. આ પ્રમાણે ઘટનાઓથી જીવનપરિવર્તન થયાનાં અનેક ઉદાહરણો મળી શકે છે. હતાની મહારાજાના સેનાપતિના જીવનમાં પાસિવાના બલિદાનની ઘટનાથી જે પરિવર્તન થયું તે પણ જીવનપરિવર્તનનું એક અદ્ભુત ઉદાહરણ છે

સમજ્યો નહિ તો પછી મારી વાતથી કેમ સમજી શકે ? મારી માતાએ એ સેનાપતિની ઇચ્છા પાર પાડી નહિ અને પોતાના જીવનનું બલિદાન આપી દીધુ એટલે આ સેનાપતિ વધારે ક્રુદ્ધ થઇ મને મનાવવા માટે પ્રયત્ન કરશે ! આવી અવસ્થામાં મારા ધર્મની રક્ષા માટે મારે વધારે સાવચેત થવુ જોઈએ ? પણ આ વિષે હું વધારે વિચાર શા માટે કરુ ? ધર્મરક્ષાનો જે માર્ગ મારી માતાએ બતાવ્યો છે તે જ માર્ગે શા માટે ન જાઉં ? અને આ સેનાપતિને કાંઈ કહેવાનો, સાંભળવાનો કે પ્રયત્ન કરવાનો અવસર જ શા માટે આપુ ? ”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી વસુમતિ સેનાપતિને કહેવા લાગી કે, “ વીર ! હું પણ મારી માતા જે માર્ગે ગઈ તે જ માર્ગે જાઉં છું. જેથી તમારે મારા માટે કોઈ પ્રકારનુ કષ્ટ સહન જ કરવુ ન પડે ” એમ કહી વસુમતિ પ્રાણત્યાગ કરવા માટે તૈયાર થઈ !

વસુમતિની વાત સાંભળી સેનાપતિ કે જે ધારિણીના વિષે દુઃખ અને પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો હતો તે એકદમ તે વાતને ભૂલી ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે, “ હજી તો એક હત્યાનુ પાપ મારા માથે પડેલુ છે, ત્યાં વળી આ બીજી પણ મારા કારણે પ્રાણત્યાગ કરી રહી છે ! હુ આ એક હત્યાના પાપનો દંડ કોણ જાણે કેટલો વખત ભોગવીશ ત્યા આ બીજા પાપનો દંડ કેવી રીતે સહી શકીશ ? ” આ પ્રમાણે વિચાર કરતો સેનાપતિ દોડીને પ્રાણત્યાગ કરવા માટે તૈયાર થએલી વસુમતિ પાસે આવ્યો અને આંખમા આંસુ લાવી કહેવા લાગ્યો કે, “ પુત્રી ! મને ક્ષમા કર !
૮ મને વધારે પાપી બનાવ નહિ હુ અધમાધમ અને નીચથી પણ નીચ છુ. મે જે ઘોર પાપકર્મો કર્યાં છે, તેનુ ખરાબ ફળ મને ભોગવવા દે મારી ઉપર વધારે પાપનો બોજો મૂક નહિ ! તારી માતા વાસ્તવમા મહાન સતી હતી તેણે મારા પાપપૂર્ણ વિચારોને બદલાવવા માટે અથાક પ્રયત્નો કર્યા, મને અનેક પ્રકારે ઉપદેશ આપ્યો

થઈ ગયો. અને ત્યાં નિમગ્ન થઈ ઊભો રહ્યો. ત્યાંથી આગળ પણ જઈ ન શક્યો, તેમ પાછો પણ ફરી ન શક્યો.

થોડે દૂર ઊભી રહેલી વસુમતિ આ બધું કરુણ દશ્ય જોઈ રહી હતી. માતાને ઝટપટ એ રીતે મરતાં જોઈ વસુમતિ હિંમત ન હારી પણ મનમાં એમ વિચારવા લાગી કે હે! માતા! તને ધન્ય છે તેં મને જે શિક્ષા આપી હતી તે શિક્ષાને આજે ચરિતાર્થ કરી આપી અને ધર્મને માટે કેવી રીતે જીવવું અને મરવું એ પણ મને પ્રત્યક્ષ બતાવી શીખવ્યું હે! માતા! તેં મને ધર્મને માટે જીવવા મરવાની જે આદર્શ શિક્ષા આપી છે તે હું સમજી શકી છું અને આવી વિષમ પરિસ્થિતિમાં પણ દુઃખ શોક અને ભયને હું જીતી શકી છું એ પણ તારી જ શિક્ષાનો પ્રતાપ છે. પોતાની માતાનો વિયોગ થતાં, પોતાની માતાનું મૃત્યુનું ભીષણ દશ્ય જોતાં અને પોતાને આપત્તિ અને આપત્તિમાં પડેલી જોઈ મને દુઃખ તથા ભય પેદા થતાં જોઈતાં હતાં પણ તારી શિક્ષાથી હું દુઃખ શોક અને ભયથી રહિત બની ગઈ છું હે! માતા! તે આપત્તિના સમયે પણ ધૈર્ય છોડ્યું નહિ એમ ડર્યો નહિ, શોક અને રુદન પણ કર્યું નહિ તો પછી તારી બાળકી માત્ર છોડી વિપરીત માર્ગે હું શા માટે જાઉં! માતા! તેં મને જે શિક્ષા આપી છે તે આવા વિકટ સમયે જ સાવચેતી રાખવા માટે આપી છે. મારી માતાએ સતીત્વની રક્ષા માટે વિકટ સમયે શું કરવું જોઈએ તે માર્ગ મને બતાવ્યો છે. આ રીતે વિચાર કરતી મારી માતા મને અરક્ષિત નહિ પણ સુરક્ષિત અવસ્થામાં મૂકી ગઈ છે જ્યારે માતાએ પ્રાણત્યાગ કરતાં પણ રુદન કર્યું નહિ તો પછી હું શા માટે ધર્મનો ત્યાગ કરું! શા માટે દુઃખી થાઉં! માતાના વિયોગ માટે દુઃખ-શોક કરવાની આવશ્યકતા નથી તેમ પોતાનું અનિષ્ટ થઈ જશે એ માટે ભય પામી દુઃખ-શોક કરવાની પણ જરૂર નથી. મારે તો હવે મારા ધર્મની રક્ષા કેમ થઈ શકે એ જ વિચારવાનું છે. જ્યારે આ સેનાપતિ મારી માતાના પ્રભાવશાળી ઉપદેશથી પણ

સમજ્યો નહિ તો પછી મારી વાતથી કેમ સમજી શકે ? મારી માતાએ એ સેનાપતિની ઇચ્છા પાર પાડી નહિ અને પોતાના જીવનનું બલિદાન આપી દીધુ એટલે આ સેનાપતિ વધારે ક્રુદ્ધ થઇ મને મનાવવા માટે પ્રયત્ન કરશે ! આવી અવસ્થામા મારા ધર્મની રક્ષા માટે મારે વધારે સાવચેત થવુ જોઈએ ? પણ આ વિષે હું વધારે વિચાર શા માટે કરુ ? ધર્મરક્ષાનો જે માર્ગ મારી માતાએ બતાવ્યો છે તે જ માર્ગે શા માટે ન જાઉં ? અને આ સેનાપતિને કાંઈ કહેવાનો, સાભળવાનો કે પ્રયત્ન કરવાનો અવસર જ શા માટે આપુ ? ”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી વસુમતિ સેનાપતિને કહેવા લાગી કે, “ વીર ! હું પણ મારી માતા જે માર્ગે ગઇ તે જ માર્ગે જાઉં છુ. જેથી તમારે મારા માટે કોઈ પ્રકારનુ કષ્ટ સહન જ કરવુ ન પડે ” એમ કહી વસુમતિ પ્રાણુત્યાગ કરવા માટે તૈયાર થઈ !

વસુમતિની વાત સાભળી સેનાપતિ કે જે ધારિણીના વિષે દુખ અને પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો હતો તે એકદમ તે વાતને ભૂલી ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે, “ હજી તો એક હત્યાનું પાપ મારા માથે પડેલુ છે, ત્યા વળી આ બીજી પણ મારા કારણે પ્રાણુત્યાગ કરી રહી છે ! હું આ એક હત્યાના પાપનો દંડ કોણ જાણે કેટલો વખત ભોગવીશ ત્યા આ બીજા પાપનો દંડ કેવી રીતે સહી શકીશ ? ” આ પ્રમાણે વિચાર કરતો સેનાપતિ દોડીને પ્રાણુત્યાગ કરવા માટે તૈયાર થએલી વસુમતિ પાસે આવ્યો અને આખમા આસુ લાવી કહેવા લાગ્યો કે, “ પુત્રી ! મને ક્ષમા કર ! મને વધારે પાપી બનાવ નહિ હુ અધમાધમ અને નીચથી પણ નીચ છુ. મે જે ઘોર પાપકર્મો કર્યા છે, તેનું ખરાબ ફળ મને ભોગવવા દે મારી ઉપર વધારે પાપનો બોજો મૂક નહિ ! તારી માતા વાસ્તવમા મહાન સતી હતી તેણે મારા પાપપૂર્ણ વિચારોને બદલાવવા માટે અથાક પ્રયત્નો કર્યા, મને અનેક પ્રકારે ઉપદેશ આપ્યો

પણ મોહ નિદ્રામાં ભાન ભૂલેલા મારા જેવા પ્રમાદ પર તેના ઉદ્‌બોધની અસર જરા પણ પડી નહિ. અન્તે તેણે આત્મઘાત કરી સતીત્વની રક્ષા કરી અને મને અનંત નરકની વેદના સહેવા માટે જીવતો રહેવા દીધો! મને હવે દુઃખ અને પશ્ચાત્તાપને કારણે ક્યાંય શાન્તિ મળતી નથી. એ સતીની હત્યાનો અપરાધી હું જ છું. મેં જ એ ઘોરતમ પાપ કર્યું છે અને એ મને જ મહાપાપની અગ્નિમાં બળવા દે. તું સતીને એ પાપાગ્નિમાં આહુતિ હોમ નહિ! તું એમ વિચારતી હશે કે આ દુષ્ટે મારી માતા સાથે જેવો દુર્વ્યવહાર કર્યો હતો તેવો દુર્વ્યવહાર મારી સાથે પણ કરશે અને એ ભયે તું આત્મઘાત કરવા તત્પર થઈ હતી, પણ વહાલી પુત્રી! તું એ ભયને હવે છોડી દે! હું પહેલાં તને અવશ્ય પાપદૃષ્ટિએ જોતો હતો પણ હવે હું તને મારી પુત્રી માનું છું. પુત્રી જ નહિ પણ તને માતાની દૃષ્ટિએ પણ જોઉં છું. હું હવે કોઈ દિવસ પણ તને પાપદૃષ્ટિએ જોઈશ નહિ હે પુત્રી! હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું અને સૂર્ય ચન્દ્ર તથા પૃથ્વીની સાક્ષીએ સોગન્દ ખાઉં છું કે હું તારી સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો દુર્વ્યવહાર કરીશ નહિ. તેમ તને પાપ-દૃષ્ટિએ જોઈશ પણ નહિ. તારી માતાએ મારી દૃષ્ટિ અને મારા હૃદયનું પરિવર્તન કરી નાખ્યું છે. હવે મારી દૃષ્ટિમાં તે પાપ નથી તેમ તે કામવિકાર પણ નથી. અત્યારે હું જે પ્રતિજ્ઞા કરી રહ્યો છું તે સાચા હૃદયથી કરી રહ્યો છું. હું હવે તને કોઈ પણ દિવસ અશુભ દૃષ્ટિએ જોઈશ નહિ. એટલા માટે તું મહેરબાની કરી આત્મઘાતનો વિચાર છોડી દે. તારી માતા મને જે ઈશ્વરીય શક્તિનું ભાન કરાવી રહી હતી તે ઈશ્વરીય શક્તિનું ભાન હવે મને થયું છે. તે વખતે તો મારી દૃષ્ટિ આગળ કામવિકારનો પડદો પડેલો હતો એટલે હું એ ઈશ્વરીય શક્તિને જોઈ શક્યો ન હતો. હવે જેમ જેમ એ કામવિકારનો પડદો દૂર દૂર ખસતો ગયો તેમ તેમ મને ઈશ્વરીય શક્તિનું ભાન થતું ગયું અને મને સમજાવા લાગ્યું કે ધર્મની રક્ષા માટે આત્મઘાત કરવા જેવું

સાહસ પ્રગટવુ એ જ ઈશ્વરીય શક્તિ છે. હું એ ઈશ્વરીય શક્તિનો મહિમા હવે સમજી શક્યો છું. માટે હે ? પુત્રી ! તું મારાથી જરા પણ ડર નહિ. હું તારી રક્ષા કરીશ તારી સામે ખરાબ દૃષ્ટિએ જોઈશ નહિ હું જે કહી રહ્યો છુ તે સાચા હૃદયથી કહી રહ્યો છું માટે મારુ કહેલુ માની તુ પ્રાણત્યાગ કરવાનો વિચાર છોડી દે આમ છતાં મારું કહેલુ ન માની જો તું પ્રાણત્યાગ કરી દઈશ તો મારા હૃદયને બહુ જ આઘાત અને સતાપ પહોચશે અને મારા જીવનને સુધારવા માટે પણ કોઈ રહેશે નહિ. તું હઈશ તો મને મારાં પાપ કર્મો માટે ધિક્કાર અને ઉપાલભ આપી મારા જીવનસતાપને ઓછુ કરશે તું મને ગમે તેટલા કડવા ઠપકા આપીશ તો પણ હું તેને પ્રસન્નતાપૂર્વક સાભળીશ અને મારા પાપકર્મોને ઓછા કરવા માટે તું મને ઉપાલભ આપી રહી છે, તેમ માની તારો ઉપકાર માનીશ માટે હે ! પુત્રી ! મારા જીવનસુધાર માટે પણ તુ પ્રાણત્યાગ કરવાનો વિચાર છોડી દે અને મારા કહેવા ઉપર તુ વિશ્વાસ રાખ કદાચિત તને મારા કથન ઉપર વિશ્વાસ ન પણ આવતો હોય તો પણ જ્યા સુધી મારા હાથે વિશ્વાસનો ભગ થાય એવુ કૃત્ય ન થાય ત્યાંસુધી તો પ્રાણત્યાગ કરવાનો વિચાર એક બાજુ મૂકી દે. જ્યારે હું વિશ્વાસનો ભગ કરુ ત્યારે ભલે તું પ્રાણત્યાગ કરજે પ્રાણત્યાગ કરવાનો અધિકાર તારી પાસે સુરક્ષિત જ છે એટલે જ્યારે મારાથી વિશ્વાસનો ભગ થાય એવુ કૃત્ય થાય ત્યારે તુ પ્રાણત્યાગ કરી શકે છે પણ તારા પ્રાણત્યાગથી મારા જેવા પાપીના પાપોનો અન્ત આવશે નહિ; માટે મારા જીવનનો ઉદ્ધાર કરવા માટે પણ તુ પ્રાણત્યાગ કરવાનો વિચાર છોડી દે ”

આટલું કહી સેનાપતિ વસુમતિના પગે પડી ગયો અને હૃદયફાટ રોવા લાગ્યો. સેનાપતિને આ પ્રમાણે વિલાપ કરતો જોઈ વસુમતિનું હૃદય કરુણાથી પીગળી ગયું તેને તે વખતે સ્પષ્ટ જણાયુ કે માતાએ પોતાની શિક્ષાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપી આ સેનાપતિનો જીવન-

સુધાર કરી નાંખ્યો, માતાના બલિદાને સેનાપતિના હૃદયનું પરિવર્તન કરી નાંખ્યું અને આ જ ક્રૂર સેનાપતિ જે મારા માટે અજાણી જેવો ભયંકર હતો તે જ આજે પિતાની માફક મારો રક્ષક બની ગયો છે. તેનું મલિન હૃદય આજે નિર્મલ અને પવિત્ર બની ગયું છે અને તેથી જ તે આજે હૃદયપૂર્વક પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો છે આથી અવસ્થામાં મારે પ્રાણહત્યા કરવી કરતાં તેને સાંત્વન આપવાની આવશ્યકતા છે આ પ્રમાણે વિચાર કરી વસુમતિએ સેનાપતિને કહ્યું કે પિતાજી! તમે જરા પણ ગભરાઓ નહિ! જે બનવાનું હતું તે બની ગયું હવે તે વિષે રુદન કરવું કે વિલાપ કરવો વ્યર્થ છે. મારી માતાએ પોતાના પ્રાણનો શું ત્યાગ કરી આપ્યો છે અને આપના ખોળામાં મૂકી આપને મારા ધર્મપિતા બનાવી દીધા. જો માતાએ પ્રાણત્યાગ ન કર્યો હોત તો શું તમે મને પુત્રી ન ગણત અને આપના જીવનનો સુધાર પણ ન થાત માતાના પ્રાણત્યાગથી—બલિદાનથી જ તમે મારા પિતા બન્યા છો અને હું આપની ધર્મપુત્રી બની છું. હવે આપ ગઈ ગુજરી વાતને ભૂલી જાઓ અને માતાના શરીરની અન્ત્યેષ્ટિ કરવાનો પ્રબંધ કરો."

વસુમતિની વાત સાંભળી સેનાપતિને આનંદ આશ્ચર્ય થયું તેને એમ લાગ્યું કે આ છોકરી તો એની માતા કરતાં આગળ વધેલી છે એની માતાએ મેં અપશબ્દ તથા કઠોર શબ્દ કહ્યા હતા છતાં મારી ઉપર ક્રોધ ન કર્યો તેમ પ્રાણત્યાગ કરતી વખતે પણ મને કોઈ અપશબ્દ કે દુરાશીષરૂપ વચન કહ્યાં નહિ. એની માતાએ જેવી ક્ષમા બતાવી તેવી ક્ષમા તેની પુત્રી પણ બતાવી રહી છે અને તેની માતાની હત્યા કરાવનાર મને અપશબ્દ ન કહેતાં કે ઉપાલંભ ન દેતાં મને આશ્વાસન આપી રહી છે અને ગઈ ગુજરી વાતને ભૂલી જઈ જીવનસુધાર કરવાની શિક્ષા આપી રહી છે ધન્ય છે તેને અને તેની માતાને તથા તેના પિતાને!

વસુમતિનો ઉપકાર માની સેનાપતિ ઊભો થયો અને બન્ને જણાએ વનમા અન્ત્યેષ્ટિ કરવા માટે સુકા લાકડા એકઠા કર્યા અને તેની ચિતા ખડકી. પછી એ ચિતા ઉપર ધારિણીના શબને મૂક્યુ અને ચિતાને આગ પ્રગટાવી થોડી વારમા તો ચિતાનો અગ્નિ ભભૂકી ઊઠયો. આ બધુ કરુણ દ્રશ્ય જોઈ વસુમતિ મનને સ્થિર કરી શાન્ત બેઠી રહી તેના મુખ ઉપર વિષાદની રેખા જણાતી ન હતી. તે તો મનમા એ જ વિચારતી હતી કે મારી માતાએ મને જે શિક્ષા આપી હતી તે શિક્ષાને તેમણે મૂર્ત સ્વરૂપ આપી શિક્ષાનો આદર્શ મને સમજાવ્યો પણ એવો શુભ દિવસ ક્યારે આવશે કે જે દિવસે હું પણ મારી માતાની શિક્ષા પ્રમાણે વ્યવહાર કરી માતૃભૂમિ ઉપર લાગેલુ કલક ધોઈ નાખીશ! આ પ્રમાણે વસુમતિ તો ભવિષ્યના વિષે વિચાર કરી રહી હતી, પણ આ બાજુ સેનાપતિ ધારિણીના શબને બળતુ જોઈ અધીર અને બેબાકળો થઈ ગયો તે જોર-જોરથી રોવા લાગ્યો અને પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો કે, " હે! પુત્રી! તારી માતાની હત્યાનું કારણ હું પાપી જ છુ મારાથી બચવા માટે જ તેણે શરીરનો ત્યાગ કર્યો છે અને તેથી જ અપ્સરાઓને પણ લજાવે એવુ તેનું સુંદર શરીર આજે અકાળે બળી રહ્યુ છે આ મહાસતીની હત્યાનુ પાપ મને હમેશા બાળ્યા કરશે! માટે એ પાપથી બચવા માટે હું પણ આ જ ચિતામાં પડી બળી મરુ તો સારું એમ મને લાગે છે તુ આ મારા રથમા બેસી ચપાનગરીમા પાછી જા, હું તો આ જ ચિતામા બળીને મરી જઈશ અને એ પ્રમાણે પાપનુ યત્કિચિત પ્રાયશ્ચિત્ત કરીશ"

વસુમતિને આમ કહી તે સેનાપતિ ચિતામા કૂદવા માટે પોતાના શરીર ઉપરના કપડા કાઢવા લાગ્યો એને જોઈને વસુમતિનું હૃદય પીગળી ગયુ તે કહેવા લાગી કે, " વાસ્તવમા અત્યારે આ બહુ જ દુઃખી છે. જો એને અત્યારે સમજાવવામા નહિ આવે તો કદાચ એ ચિતામા કૂદી પડશે અને મરી જશે " આ પ્રમાણે વિચાર કરી વસુ-

પ્રતિ તેનો દાબ પાડી સમજાવવા લાગી કે "પિતાજી! તમે આ શું કરી રહ્યા છો! જે કામ કરતાં મને આપે રોકી હતી તે જ કામ તમે પોતે કેમ કરી રહ્યા છો! આ પ્રમાણે ચિતામાં બળી મરવામાં શું વળવાનું છે! અગ્નિમાં પડી જઈ મરી જવું એ બાલ-મરણ છે જે અનન્ત સંસારને વધારનારું છે. તમે પાપથી બચવાને અગ્નિમાં બળી મરી જવા ચાહો છો, પણ આ પ્રમાણે બળી મરી જવાથી પાપ કાંઈ ઓછું થતું નથી. ઊલટું એથી તો પાપ વધવા પામે છે. માતાએ તો પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરી આપને સુધાર્યા છે અને હવે સુધરીને તમે નિષ્કારણ અગ્નિમાં બળી મરો એ શું ઠીક કહેવાય! પહેલી વાત તો એ છે કે હવે તમારામાં પાપ રહ્યું જ નથી. પશ્ચાત્તાપને લીધે પાપનો નાશ થઈ ગયો છે. અને કદાચ તમારામાં પાપ રહેલું છે એમ તમે માનો છો તો તે પાપ કાંઈ આમ અગ્નિમાં બળી મરવાથી દૂર થવાનું નથી. એ પાપને દૂર કરવાનો ઉપાય તો સદાચારપૂર્વક દીન દુઃખીઓની સેવા કરી અને પહેલાંનાં પાપનો પ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વક પશ્ચાત્તાપ કરવો એ જ છે. માટે તમે આત્મહત્યા કરવાનો ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર છોડી દો. આ સિવાય તમે મને પુત્રી તુલ્ય ગણો છો અને હું તમને ધર્મપિતા માનું છું તો મારી રક્ષાનો ભાર તમારી ઉપર જ છે. જો તમે બળી મરી જશો તો પછી મારું રક્ષણ અને મારું પાલન કોણ કરશે! એટલા માટે તમારે આત્મઘાત કરવો એ કોઈ પણ દૃષ્ટિએ યોગ્ય નથી."

વસુમતિએ આ પ્રમાણે સેનાપતિને સમજાવ્યો. ધીરજ આપી અને મરતાં બચાવ્યો. વસુમતિના કહેવાથી સેનાપતિ સમજ્યો અને વસુમતિને રથમાં બેસાડી કૌશાંબી તરફ રથને હાંક્યો! માર્ગમાં વસુમતિ ધર્મબોધ આપી તેનો સંતાપ દૂર કરતી હતી. તેણે સેના-પતિને એ પણ કહ્યું કે " તમે મારી માતાના મરણના સમાચાર અને મારો પરિચય કોઈને આપશો નહિ. આમ કરવાથી અનિષ્ટ અને અપમાન થવાની સંભાવના છે માટે તમે એ વાતને તમારા

હૃદયમા ખૂબ ગુપ્ત રાખશો કોઈને જુદ્ધના સમાચાર કે મારો પરિચય આપશો નહિ જાણે કોઈ ઘટના એવી બની જ નથી, તેમ મને તમે જાણતા જ નથી એમ તમે માનજો. હું પણ અનિશ્ચિત સમય સુધી કોઈને એ વૃતાન્ત કહીશ નહિ તેમ મારો પરિચય પણ કોઈને આપીશ નહિ ”

સેનાપતિને આ પ્રમાણે વસુમતિએ માર્ગમાં ખૂબ સમજાવ્યો. સેનાપતિએ એ વાત કબૂલ કરી રથ કૌશાંબીમા પોતાને ઘેર પહોંચ્યો અને વસુમતિ સેનાપતિને ઘેર ઊતરી સેનાપતિની સ્ત્રી સેનાપતિની પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી તે મનમા એમ વિચારતી હતી કે ચંપાની લૂંટ કરી અહીના સૈનિકો ઘણુ દ્રવ્ય ઉપાડી લાવ્યા છે તો મારા પતિ તો સેનાપતિ છે એટલે તો તે ઘણુ દ્રવ્ય ઉપાડી લાવશે ! આ પ્રમાણે સેનાપતિની સ્ત્રી સેનાપતિની પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી એટલામા તો સેનાપતિ રથને લઈ ત્યા આવી પહોંચ્યો. પોતાના પતિને આવતા જોઈ સેનાપતિની સ્ત્રી ખૂબ પ્રસન્ન થઈ ! થોડી વારમા રથમાથી વિપુલ દ્રવ્ય મારા ઘરમા લાવવામા આવશે એવી તે આશા રાખી બેઠી હતી પણ રથમાંથી કેવળ એક સુંદર કન્યા નીચે ઊતરી ઘરમા ગઈ અને ખાલી રથ રથશાળામા લઈ જવામાં આવ્યો ત્યારે તેની આશા નિરાશામા ફરી ગઈ. વસુમતિને જોઈ સેનાપતિની સ્ત્રીને આશ્ચર્ય થયુ અને સાથે સાથે સંદેહ પણ થયો વસુમતિનું રૂપ સૌંદર્ય જોઈ આ તો કોઈ દેવ-કન્યા છે કે ગંધર્વ-કન્યા એવો તે વિચાર કરવા લાગી, અને સાથે સાથે એવી શંકા પણ ઉદ્ભવી કે આ કન્યા મારું સૌભાગ્ય સુખ લૂટવા અને મારા પતિના હૃદય ઉપર અધિકાર જમાવવા તો અહીં આવી નથીને !

સેનાપતિની સ્ત્રી, આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહી હતી, એટલામા તો વસુમતિ તેના પાસે આવી પગે પડી અને પ્રણામ કર્યા. પ્રણામનો ઉચિત ઉત્તર આપી સેનાપતિની સ્ત્રીએ વસુમતિને પૂછ્યું

કે તમે કોની પુત્રી છો ? અને અહીં શા માટે આવ્યા છો ?" આ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં વસુમતિએ કહ્યું કે "માતા ! હું તમારી જ પુત્રી
છું અને આ ઘર મારું છે હું તમારી સેવા કરવા અહીં આવી છું."

વસુમતિ અને સેનાપતિની સ્ત્રી વચ્ચે વાતચીત થઈ રહી
હતી ત્યાં તો સેનાપતિ પણ ત્યાં આવ્યો. અને પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું
કે "જો, આપણને કોઈ સંતાન નથી એટલે હું આ કન્યાને લાવ્યો
છું. તેને પોતાની જ પુત્રી માનીને તેનું પાલન-પોષણ કરજે અને
તેને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ ન થાય તેનું ધ્યાન રાખજે આ કન્યાનું તે
દુર્ભાગ્ય જ છે કે તેને આપણી પુત્રી થઈને જીવન વ્યતીત કરવું પડે
પણ આપણું તો એ સદ્ભાગ્ય જ છે કે આપણને આવી સુંદર કન્યા
મળી છે આપણે ત્યાં આવી સુંદર કન્યા જન્મધારણ કરે એવું આપણું
ભાગ્ય નથી, તોપણ કોઈ પૂર્વના પુણ્યના પ્રભાવે આપણને આવી
સુંદર કન્યા મળી આવી છે તો એના પાલન-પોષણ તથા આરામ
વિષે ખાસ ધ્યાન રાખજે."

આટલું કહી સેનાપતિ ચૂપ રહ્યો. સેનાપતિની સ્ત્રીએ
આનંદ દર્શાવી સેનાપતિને એમ જ કહ્યું કે "હું આપની આજ્ઞાનુસાર
તેનું ધ્યાન રાખીશ અને તેનું પાલન-પોષણ આપણી કન્યાની
માફક જ કરીશ." પણ તેના હૃદયમાં એ ચિંતા તો ઘર ઘાલી બેઠી
હતી કે આ સુંદરી છે અને નવયુવતી છે તો એની પાછળ અમારે
કંઈ ભેદ રહેશે. હમેશાં જોઈએ, જો કે મારા પતિ એને પુત્રી કહી
બોલાવે છે પણ મને પતિના આ કથનમાં વિશ્વાસ બેસતો નથી. મારે
હાથ તો એમ જ કહે છે કે આ મારી શોક્ય બની મારું સૌભાગ્ય-
સુખ લૂંટવા માટે જ આવી છે ! ગમે તે હો, પરંતુ મારા પતિ
અત્યારે મુખમાંથી આગ કાઢે છે તેમની આંખો લાલ છે એટલે
અત્યારે તો પતિ જેમ કહે તેમ માની લેવામાં જ કલ્યાણ છે. અને
મારે તેમના પ્રતિ શ્રદ્ધા અને સાવધાન તો રહેવું જોઈએ ! સેનાપતિની
સ્ત્રીના હૃદયમાં વસુમતિ પ્રતિ ચિંતા પેદા થઈ હતી પણ

વસુમતિએ તે ઉપર જરા પણ ધ્યાન ન આપ્યુ. તેનું ધ્યાન તો માતા-પિતાની સેવા કેમ કરવી એમાં જ ચોટેલુ હતુ. 'હુ તેમની પુત્રી છુ એટલે તેમની સેવા કરવી એ જ મારો ધર્મ છે.' બસ ! વસુમતિના હૃદયમાં આ જ વિચાર રમી રહ્યો હતો.

વસુમતિએ સેનાપતિની પત્નીને કહ્યુ કે, "માતા! અત્યારે મને બહુ ભૂખ લાગી છે માટે ખાવાનું કાંઈક આપો " સેનાપતિનું આવવાનું કાંઈ નક્કી ન હતુ એટલે ભોજન કાંઈ તૈયાર ન હતુ પણ સવારનું બચેલુ લૂખુ સૂકુ ભોજન થોડુ ઘણુ હતું તે જ ભોજન સેનાપતિની સ્ત્રીએ વસુમતિને આપ્યુ વસુમતિ રાજકન્યા હતી, એટલે તેણે સાદુ ભોજન કોઈ દિવસ ખાધુ ન હતુ તેમ છતા તેણે સંકોચ કે આનાકાની કર્યા વિના જે ભોજન તેને પીરસવામા આવ્યુ તે ભોજન આનદપૂર્વક ખાધુ વાસ્તવમા જ્યારે સાચી ભૂખ લાગે છે ત્યારે ગમે તેવુ ભોજન હોય તો પણ તે મીઠુ જ લાગે છે. અને જ્યારે સાચી ભૂખ હોતી નથી ત્યારે મિષ્ટાન્ન પણ મીઠુ લાગતુ નથી જો લોકો ભૂખને ભાંગવા માટે જ ભોજન કરતા હોય તો તેમને અનેક પ્રકારના શાક, અથાણાં, ચટણી, પાપડ વગેરેની આવશ્યકતા રહે નહિ ભૂખ ન હોવા છતા ભોજન કરતી વખતે એની આવશ્યકતા પડે છે.

ભોજન કર્યા બાદ વસુમતિએ સેનાપતિના ઘરને એક સાધારણ દૃષ્ટિએ બરાબર જોઈ લીધુ અને એ ઘરમા શું શું સુધાર કરવાની જરૂર છે તે પણ જાણી લીધુ તે તો એમ જ માનતી હતી કે હવે આ જ મારૂં ઘર છે એટલે એને વ્યવસ્થિત અને સ્વચ્છ રાખવુ એ મારુ કર્તવ્ય છે અને હું આ મારા કર્તવ્યનું પાલન કરવા માટે તનમનથી પ્રયત્ન કરીશ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતી વસુમતિ રાતે સૂઈ ગઈ. તે હમેશ રાજમહેલમા કોમલ શય્યા ઉપર સૂતી અને તેના શયનના સ્થાને અનેક પ્રકારની સુગધ પ્રસરતી હતી અને તેની સેવા માટે અનેક

દાસીઓ હાજર રહેતી હતી, પરન્તુ આજે તે પરિસ્થિતિને પ્રસંગે એક સાધારણ કપડા ઉપર સૂતેલી છે ત્યાં રાજમહેલ જેવી સામગ્રીઓ પણ નથી. પણ વસુમતિના મનમાં એ વિષે વિચાર કરવો પણ આવતો નથી. તેના મનમાં એ જ વિચાર આવતો હતો કે મારે હજી માતાની શિક્ષા અનુસાર અનેક કામો કરવાનાં છે એવો શુભ દિવસ ક્યારે આવશે કે જ્યારે હું માતાની શિક્ષાને સફળ અને સાર્થક કરી બતાવીશ.

વસુમતિ, સૂર્યોદય થતાં પહેલાં જ પથારીમાંથી ઊઠી ગઈ અને શૌચાદિથી નિવૃત્ત થઈ ગૃહકાર્યમાં જોડાઈ ગઈ. ધારિણી માતાએ શિક્ષા જ કેવળ આપી હતી, કારણ કે તેને ત્યાં દાસીઓ અનેક હોવાથી ગૃહકાર્ય કરવાનો પ્રસંગ આપ્યો ન હતો છતાં પણ આજે ગૃહકાર્ય કરતાં વસુમતિને કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી ન લાગી. વસુમતિએ સવારના પહોરમાં ઘર તથા ઘરનું આંગણું વાળીઝૂડીને સાફ કર્યું અને કચરો બહાર ફેંકી આવી બધાં વાસણોને સાફ કરી વ્યવસ્થિત પાણી મૂકી દીધું. પાણી ગળ્યું પશુશાળા વગેરેને સાફ કરી, ઘી-દૂધની વ્યવસ્થા કરી અને એ બધું કરી પછી રસોઈ કરવા બેઠી.

ચતુર સ્ત્રીઓ સાધારણ ચીજોમાંથી પણ વિશિષ્ટ ભોજન બનાવી લે છે અને મૂર્ખ સ્ત્રીઓ વિશેષ ચીજોને પણ ખરાબ બનાવી મૂકે છે. તે જ વસ્તુ ચતુર સ્ત્રીના હાથમાં આવે છે તો તે વસ્તુઓમાંથી મિષ્ટ સુસ્વાદુ અને સાત્વિકતા પૂર્ણ ભોજન બનાવી દે છે પણ મૂર્ખ સ્ત્રીઓ એ જ વસ્તુઓમાંથી કુસ્વાદુ તામસિક અને સ્વાસ્થ્યને હાનિકર ભોજન બનાવે છે આ પ્રમાણે ભોજનનું સારા નરસાપણું કેવળ વસ્તુઓ ઉપર જ આધાર રાખતું નથી પણ એ વસ્તુઓના ઉપયોગ કરનાર ઉપર પણ આધાર રાખે છે.

વસુમતિએ સેનાપતિને ઘેર ભોજન બનાવ્યું. સેનાપતિની સ્ત્રી

તથા ઘરના બીજા માણસો વસુમતિની રસોઈ જમી, બહુ પ્રસન્ન થયા બધા એમ કહેવા લાગ્યા કે ભોજનની સામગ્રી તો એ જ છે-જેવું ભોજન હમેશા બન્યા કરે છે, પણ આજના જેવું સુસ્વાદુ ભોજન પહેલા કોઈ દિવસ થયુ નથી આ કન્યા તો જાણે સાક્ષાત્ સરસ્વતી જ છે આ પ્રમાણે બધા લોકો વસુમતિની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. વસુમતિ, બધા લોકોને પ્રસન્ન કરતી સેનાપતિને ત્યા આનંદપૂર્વક રહેવા લાગી જે પ્રમાણે ધારિણીએ પોતાના બલિદાનદ્વારા સેનાપતિના હૃદયનું પરિવર્તન કરી નાંખ્યુ તેમ વસુમતિએ પોતાના પરિશ્રમદ્વારા સેનાપતિના ઘરને સ્વચ્છ અને પવિત્ર બનાવી દીધું. બધા લોકો ઘર જોઈને કહેવા લાગ્યા કે, પુત્રીએ તો આ ઘરને દેવોનું ઘર બનાવી દીધુ.

પ્રકરણ

[૧૦]

અગ્નિ–પરીક્ષા

ભલા હેતુ માટે
મહાસિદ્ધિ માટે [illegible] [illegible] [illegible] મથવું;
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible];
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

— દેશળજી પરમાર

આપત્તિ–વિપત્તિ એ ધૈર્યની કસોટી છે. ધીર–વીર પુરુષની વિપત્તિના સમયે જ પરીક્ષા થાય છે. જે વિપત્તિના સમયે ત્યાં પણ ગભરાતો નથી, હાયવોય કરતો નથી, પણ દૃઢ રહે છે તે જ સાચો ધીર છે. સંપત્તિના સમયે તો બધાય ધીર રહે છે, પણ વિપત્તિના સમયે પણ નિશ્ચલ રહેવું, પોતાના ધ્યેયથી ચ્યુત ન થવું અને વિપત્તિને પણ અકારણી નહિ એમાં જ ધીર પુરુષની સાચી ધીરતા રહેલી છે. કવિ તુલસીદાસજીએ પણ ઠીક જ કહ્યું છે કે—

धीरज धर्म मित्र अरु नारी आपत्ति काल परखिये चारी, અર્થાત્—ધૈર્ય, ધર્મ, મિત્ર અને સ્ત્રીની આપત્તિના સમયે જ સાચી પરીક્ષા થાય છે.

જે ધીર પુરુષ હોય છે તેજ વિપત્તિ ઉપર વિજય મેળવી શકે છે, તે જ ધર્મની આરાધના કરી શકે છે અને તે જ નિશ્ચિત ધ્યેય સુધી પહોચી શકે છે, પણ જેનામા ધૈર્ય હોતું નથી તે વિપત્તિઓથી ગભરાઈ જાય છે અને પોતાના ધ્યેયને પહોચી શકતો નથી. સસારમા એવુ એક પણ કાર્ય નથી કે જેમાં કોઈ પ્રકારની વિઘ્નબાધા કે વિપત્તિ આવતી ન હોય એ વિઘ્નબાધાઓ ઉપર જે વિજય મેળવે છે તે જ પોતાના કાર્યને સિદ્ધ કરી શકે છે અને જે વિઘ્નબાધાઓથી ગભરાઈ જાય છે તે કાર્યસિદ્ધિ કરી શકતો નથી આ પ્રમાણે લૌકિક કે બન્ને પ્રકારના કાર્યોની સિદ્ધિ કરવા માટે ધૈર્યની અનિવાર્ય આવશ્યકતા રહે છે જે ધૈર્યને પોતાના જીવનમા સ્થાન આપે છે તે જ વીરતાને પામે છે અને સાચો ધીર-વીર બની શકે છે

વસુમતિ ઘણી જ ધૈર્યવતી હતી એક રાજકન્યાને માટે પિતાનો વિયોગ થવો, માતાનું અકાળે અવસાન થવુ, અને પોતાને બીજાના ઘરનો આશ્રય લઈ કોઈ દિવસ નહિ કરેલા કામો કરવા પડે એવા વિપત્તિના સમયે ધૈર્ય ગુમાવવુ નહિ, ગભરાઈ જવુ નહિ અને વિપત્તિને પણ સુખ માનવુ એ કાઈ સરળ નથી એ તો જે સાચી ધૈર્યવતી હોય તે જ દુઃખને સુખ માની શકે ધારિણી માતાએ વસુમતિને જે ધૈર્યની શિક્ષા આપી હતી તે શિક્ષાના પ્રતાપથી જ તે વિપત્તિઓથી ગભરાઈ ન હતી અને પોતાના ઉચ્ચ ધ્યેયને ભૂલી ગઈ ન હતી તે તો વિપત્તિને વિપત્તિ નહિ પણ સપત્તિ માનતી હતી એટલે વસુમતિને ગભરાઈ જવાનું પણ કશુ કારણ ન હતુ. ઘરબાર, રાજ્ય, દાસદાસી, તથા પિતાનો વિયોગ થવો, માતાનું મરણ થવું અને સેનાપતિને ઘેર નહિ કરેલા કામ કરવાં એ બધા દુઃખોને

વસુમતિ દુઃખરૂપ માનતી જ ન હતી પણ એને સુખરૂપ માની સદા પ્રસન્ન રહેતી હતી. વાસ્તવમાં વિપત્તિને એ વિપત્તિ જ માનવામાં આવે તો ધૈર્ય ટકી શકતું નથી અને ગભરાઈ જવાય છે.

સેનાપતિના ઘરને પોતાનું ઘર, સેનાપતિને પિતા તથા તેની પત્નીને માતા માની વસુમતિ ઘરનાં બધાં કામો પોતાના હાથે કરવા લાગી. નાના મોટાં દરેક કામો કરવામાં તે આળસ, શરમ કે સંકોચ મનમાં આણતી નહિ. જો કે સેનાપતિને ઘેર નોકર-ચાકર હતા તો પણ તેમની ઉપર આધાર રાખીને પોતે બેસી રહેતી નહિ પણ પોતે પણ કામ કરવા લાગતી. જ્યારે વસુમતિ પોતાના હાથે કામ કરતી તો પછી નોકર-ચાકર નવરા કેમ બેસી શકે! તેઓ પણ કામ કરવા લાગતા. વસુમતિ પોતાના નોકર-ચાકરની ખાવાપીવા વગેરે વિષે ખાસ કાળજી રાખતી, સુખદુઃખમાં તેમને સહાયતા આપતી, તેઓનું સન્માન કરતી, અને તેમને હલકી દૃષ્ટિએ ન જોતાં પોતાના આત્મીય જનની માફક ગણતી. આ કારણોને લીધે નોકર-ચાકર પણ વસુમતિથી પ્રસન્ન રહેતા હતા અને આદરની દૃષ્ટિએ જોતા હતા. ઘરમાં કામકાજથી નિવૃત્ત થતાં વસુમતિ બધાંની પાસે બેસી જતી અને બધાંને ધર્મની વાતો સંભળાવતી. બધાંને ખવડાવ્યા પછી ખાતી અને બધાંને સુવડાવ્યા પછી પોતે સૂતી અને બધાંની પહેલાં વહેલી ઊઠી ઘરના કામકાજમાં લાગી જતી. આ પ્રમાણે તેણે પોતાના સ્વભાવથી ઘરના બધા લોકોનું હૃદય જીતી લીધું હતું. બધા લોક તેની પ્રશંસા કરતા અને પ્રત્યેક કાર્યમાં તેની સલાહ પણ પૂછતા.

વસુમતિની વ્યવસ્થાશક્તિ જોઈ સેનાપતિ પણ પ્રસન્ન થયો અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે આ રાજકન્યા જેની દાસદાસી સેવામાં રહેતી તે આજે મારા ઘરમાં કેવું કામ કરી રહી છે! તેણે મારા ઘરને પોતાની વ્યવસ્થાશક્તિદ્વારા કેવું નવું વ્યવસ્થિત અને સુંદર બનાવી દીધું છે! તેને પોતાના શરીરની તો કંઈ ચિંતા જ

નથી તે ખાવા-પીવાની, ઓઢવા-પહેરવાની તથા સૂવા-જાગવાની પણ પરવા કરતી નથી અને મારી તથા મારી પત્નીની માતાપિતાની માફક સેવા-ભક્તિ કરે છે મારી દ્વારા તેની માતાનું મૃત્યુ થયુ છે તે વાત જાણે તે ભૂલી જ ગઈ છે તેને તે વાતનું સ્મરણ હોય એમ તેના વ્યવહારથી તો કશું જણાતુ નથી. તેણે મને પવિત્ર બનાવી દીધો છે અને મારા ઘરને પણ પવિત્ર બનાવી દીધુ છે આ વસુમતિના પ્રતાપથી જ મારામા પહેલાના દુર્ગુણો પણ રહેવા પામ્યા નથી મારી ઉપર તેનો અનહદ ઉપકાર છે અને મારા ઘરનું કામકાજ કરી મારી ઉપર ઉપકારનો વધારે ભાર ચડાવી રહી છે. મારા માટે તો આ પુત્રી જ નહિ પણ આરાધ્ય દેવીની માફક જીવનદાત્રી છે હું એના ઋણથી કેવી રીતે મુક્ત થઈ શકીશ ?"

આ પ્રમાણે વસુમતિના સદ્વ્યવહારથી સેનાપતિ તથા તેના ઘરના બધાં માણસો પ્રસન્ન રહેતાં પણ કેવળ સેનાપતિની સ્ત્રીને વસુમતિ પ્રતિ સદેહ હોવાથી તે હમેશાં અપ્રસન્ન રહ્યા કરતી તેનો પતિ કે નોકર-ચાકરો વસુમતિની પ્રશસા કરતા તો તે સહી શકતી નહિ. અને તે મનમા બબ્યા કરતી કે, "આ બધા લોકો આ છોકરી કોણ છે! ક્યાં જન્મી છે! કોની પુત્રી છે! શું નામ છે! શા માટે અહીં આવી છે! વગેરે કશુ પુછતા નથી, કેવળ એની પ્રશસા જ કર્યા કરે છે આ છોકરી પણ ચાલાક છે. તેણે પોતાની ચાલાકીથી થોડા જ દિવસોમા ઘરના બધા માણસો ઉપર પોતાનુ આધિપત્ય જમાવી દીધુ છે! મારા પતિને પણ તેણે પોતાને વશ કરી લીધેલ છે અને તેના આગળીના પ્રશારા ઉપર મારા પતિ નાચતા હોય એમ જણાય છે જાણે તેનું પોતાનું જ ઘર ન હોય તેમ તે ઘરનુ કામ કરે છે અને ઘરની વ્યવસ્થા જાળવે છે. એટલું જ નહિ, ઘરની વ્યવસ્થા પાછળ તે પોતાના શરીરનું અને ખાવાપીવાનું પણ ધ્યાન રાખતી નથી. આ મારુ ઘર છે તોપણ હું એટલુ કામ કરતી નથી અને આ છોકરી તો ઘરની વ્યવસ્થા પાછળ

મોટી થઈ કામમાં એવી કરે છે ! એટલે તેના હૃદયમાં જરૂર કોઈ પુરુષવિના હોવી જ જોઈએ. એ આ ઘરની સ્વામિની બનવા ચાહે છે અને એટલા જ માટે આ પ્રમાણે ઘરની વ્યવસ્થા કરવાની જાળ તે બધું ભૂલી જાય છે અને મારા પતિ પણ તેના પ્રતિ પ્રેમ બતાવે છે તો જરૂર એની પાછળ કોઈ ભેદ રહેલો હોવો જોઈએ ! માટે હવે સાવધાન થવું જોઈએ અને મારા જીવનમાંના આનંદની વચ્ચે પડેલા કાંટાને મારે અત્યારથી દૂર ફેંકી દેવો જોઈએ, નહિ તો આગળ જતાં આ જ કાંટો મને કષ્ટદાયક થઈ પડશે. મારા સૌભાગ્ય-સુખને લૂંટવા જ આ છોકરી અહીં આવી છે અને પોતાના ગુણભાવથી બધાને પોતાને વશ કરી રહી છે !!

સેનાપતિની સ્ત્રીના હૃદયમાં વસુપતિ તરફ દ્વેષભાવ પેદા થયો હતો અને એટલા માટે તે વસુમતિની ઈર્ષ્યા કરવા લાગી. તે મનમાં એમ વિચારતી કે "મારા ઘરમાં તો સૌ એને જ પૂછે છે મારો તો કોઈ ભાવ પણ પૂછતું નથી. જાણે તે જ ઘરની માલિક બની ગઈ ન હોય તેમ તે રહે છે. માટે સૌથી પહેલાં તો એનું ચૈતન્ય ઓછું કરવું જોઈએ અને પછી ગમે તે ઉપાયે તેને ઘરની બહાર કાઢી જોઈએ. જ્યારે આ બલા ઘરમાંથી બહાર નીકળશે ત્યારે જ મારું સૌભાગ્ય સુખ સુરક્ષિત રહેશે, નહિ તો મારે દુઃખ સહેવું પડશે !"

બીજા, પ્રતિસ્પર્ધા કરવામાં તો પરિશ્રમ કરવો પડે છે અને ઈર્ષ્યા કરવામાં પરિશ્રમ કરવો પડતો નથી એમ માને છે અને એ મરણે ક્રમ કરીને નહિ પણ બીજાને નીચા પાડીને પોતે મોટા બનવા ચાહે છે. સેનાપતિની સ્ત્રીએ પણ બીજાને નીચા પાડી પોતે મોટા થવાનો માર્ગ લીધો અને વસુમતિને બધાની દૃષ્ટિમાં હલકી પાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. એ માટે તે પોતે કોઈ વાર સાચી કરેલી બનાવીને ક્રમે ક્રમે ટીકા આપતી અને પછી વસુમતિ પાસે આવીને તેને કહેતી કે તું તો જાણે હું ઘરને આસપાસ ચલા હું એમ કહે છે અને અહીં તો જો ફક્ત બધાં કામો પડેલા

છે ! " કોઈ કોઈ વાસણને પોતે જ ખરાબ કરી નાખતી, કોઈ કોઈ વસ્તુને અસ્તવ્યસ્ત કરી નાખતી, તો કોઈ વાર સાફ કરેલી ચીજમાં કાંઈ સેળભેળ કરી આવતી અને પછી તે માટે વસુમતિને અપરાધી બનાવતી અને તેની નિંદા અને નિર્ભર્ત્સના કરતી. જો કે વસુમતિ, સેનાપતિની સ્ત્રીની આ બધી કુનેહબાજી સમજી ગઈ હતી તોપણ તે કોઈ દિવસ ક્રોધાવેશમાં આવી જતી નહિ પણ શાન્તિથી જવાબ વાળતી કે, " માતાજી ! ક્ષમા કરો ! ભૂલથી મારો અપરાધ થઈ ગયો હશે ! હવે એ વિષે ખાસ ધ્યાન આપીશ અને એવી ભૂલ ભવિષ્યમા નહિ કરુ ! અત્યાર સુધી તમે મારા કામમા ભૂલ કાઢતા ન હતા એટલે આગમા બેદરકારી આવી ગઈ હશે હવે હું બરાબર સાવધાની રાખીશ."

ધારિણી માતાએ વસુમતિને કોઈના ઉપર કોઈ પણ વખતે ક્રોધ ન કરવો એવી શિક્ષા આપી હતી. વસુમતિએ એ શિક્ષાને પોતાના જીવનમાં ઉતારી હતી તે સેવાધર્મની ગહનતા અને તેમા રહેલી મુશ્કેલીઓને બરાબર સમજતી હતી અને સેવાધર્મને શા માટે ગહન અને કઠિન માનવામા આવે છે તેના કારણો પણ તે જાણતી હતી. સેવાધર્મની ગહનતા, કાર્યની લઘુતા કે ગુરુતા ઉપર આધાર રાખતી નથી પણ સારા કામને ખરાબ અને ખરાબ કામને સારુ કહેવાની લોકોની આદતને કારણે તથા એ લોકપ્રવાહને અટકાવવો મુશ્કેલ હોવાને કારણે સેવાધર્મને ગહન અને કઠિન માનવામા આવ્યો છે કોઈ પણ કામને વધારે અને સારુ કરવુ એ મુશ્કેલ નથી પણ સારા કામને ખરાબ અને વધારે કામને ઓછુ થયુ છે એ સાભળવુ મુશ્કેલ છે. આવી સ્થિતિમા શાન્તિ રાખવી કઠિન છે અને એટલા જ માટે સેવાધર્મને ગહન અને કઠિન માનવામા આવ્યો છે. વસુમતિ સેવાધર્મની ગહનતા બરાબર સમજતી હતી એટલે તે સેનાપતિની સ્ત્રીના દુર્વ્યવહારથી જરા પણ ક્રોધી થતી નહિ પણ નમ્રતાપૂર્વક પોતાનો અપરાધ સ્વીકારી તે માટે ક્ષમા માગી લેતી અને તે ખરાબ થયેલા કામને ફરી કરી નાખતી

સેનાપતિની સ્ત્રી વસુમતિ સાથે લડવાનો પ્રસંગ આવે એવી ઇચ્છા રાખ્યા કરતી હતી, તે એમ જ ધારતી હતી કે જો વસુમતિ મારી સાથે લડે તો તેને ઘરની બહાર મુશ્કેલીથી કાઢી શકાશે. એટલે તે વસુમતિ પ્રતિ સારો વ્યવહાર પણ રાખતી નહિ. એટલામાં તે એવી વાત બની કે વસુમતિને વીંટે પાડવાની તેને તક મળી અને તેણે લાભ લઈ તેણે ખૂબ કોલાહલ મચાવી મૂક્યો.

વસુમતિને ઘરનું કામ તનમનથી કરતી જોઈ સેનાપતિને એમ લાગ્યું કે, આ રાજપુત્રી હોવા છતાં નોકર-ચાકર કરતાં પણ કોઈ ખૂબ સારું કામ કરે છે અને તેમ છતાં ખાનપાનની તથા ઓઢવા પહેરવાની ચિન્તા પણ કરતી નથી. મેં પણ કોઈ દિવસ એની ખબર લીધી નથી તો આજે એની ખબર કાઢીશ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી સેનાપતિ વસુમતિની ખબર કાઢવા તેની પાસે આવ્યો. તે વખતે વસુમતિ મારે હવે શું કામ કરવું જોઈએ છે તે વિષે વિચાર કરી રહી હતી. સેનાપતિની સ્ત્રી વસુમતિને અપમાનિત કરવાની તક જ શોધી રહી હતી. મારા પતિ આ એકાન્તમાં શા માટે અહીં આવ્યા છે એ જાણવા એક વખત જુઓ પછી જોઉં એમ વિચાર કરી તે ઘરના એક ખૂણામાં છુપાઈ ગઈ અને મારા પતિ વસુમતિને શું કહે છે તે સાંભળવા ઉત્સુક થઈ કાનને સરવા કરી ઊભી રહી. જો સેનાપતિ હવે પહેલાં જેવો દુરાચારી ન હતો. પરિસ્થિતિના અભિમાનથી અને વસુમતિના ઉપદેશથી તેના જીવનમાં પૂર્ણ પરિવર્તન થઈ ગયું હતું અને તે સાચા દિલનો થઈ ગયો હતો. તેના દિલમાં હવે પાપભાવના રહી ન હતી. તે હવે વસુમતિને જ નહિ પણ બધી પરસ્ત્રીઓને માતા અને બહેન સમાન સમજવા લાગ્યો હતો પણ સેનાપતિની સ્ત્રીને એની શી ખબર! એ તો હજી સેનાપતિને પહેલાના જેવો જ દુરાચારી સમજતી હતી. એટલે તેણે વસુમતિના વિષે પણ એ જ અનુમાન કર્યું કે મારા પતિ ઉપરથી

તે એને પુત્રી કહી બોલાવે છે પણ વાસ્તવમાં તેને પોતાની સ્ત્રી બનાવવા ચાહે છે ! પણ તેનું આ અનુમાન સાચું છે એને લગતું એક પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ મળ્યું નહિ એટલે તેનાં અનુમાનને પુષ્ટ કરવા માટે તે કોઈ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ગોતી રહી હતી ! વસુમતિની પાસે પોતાના પતિને વાતચીત કરતા જોઈ સેનાપતિની સ્ત્રી ઘરના એક ખૂણામાં સંતાઈ ગઈ અને શું વાતચીત કરે છે તે ચૂપચાપ સાંભળવા લાગી.

જે પુરુષ કે સ્ત્રી પોતાના કાર્યમાં હમેશાં મશગૂલ રહે છે તેઓના કપડા બહુ કિંમતી હોતાં નથી તેમ બહુ સાફ પણ રહેતા નથી તો પછી કામ કરનાર પોતાના શરીર ઉપર આભૂષણોનો ભાર જ શા માટે લાદે ! કામ કરનાર સ્ત્રી પુરુષો સારી રીતે જાણે છે કે બહુ કિંમતી વસ્ત્ર પહેરવાથી આલસ્ય વધે છે અને કામ કરતી વખતે એ બહુ મૂલા વસ્ત્ર બગડી જશે તો ! એ બીધે કામ કરતા પણ આળસ આવી જાય છે આ વિષે વધુ વિચાર કરવામાં આવે તો આ વાત અમુક અંશે સત્ય પણ છે કોઈ બહુ જ કિંમતી કપડાં પહેરેલી સ્ત્રીને, પોતાનો ખોળો બગડી જશે અથવા બાળક હગી મૂતરી જશે તો કપડા બગડી જશે એ ભયે પોતાના નાના બાળકને પણ ખોળામાં લેતાં આળસ આવે છે એટલું જ નહિ પણ શરમ આવે છે આ પ્રમાણે પોતાના સંતાનને કિંમતી કપડાં બગડી જશે એ બીકે ધવરાવતા પણ સ્ત્રીઓ અચકાય છે, સંકોચ પામે છે ! જ્યારે પોતાના પ્રાણપ્રિય બાળકને પણ કપડા બગડી જશે એ બીકે ધવરાવતાં કે ખોળામાં લેતા પણ સ્ત્રીઓ સંકોચ પામે છે તો પછી કિંમતી વસ્ત્રો પહેરી ઘરનું કામ કરવાની ઇચ્છા કેમ થઈ શકે ? આ જ વાત પુરુષોને પણ લાગુ પડે છે માટે સ્ત્રી કે પુરુષ જેઓ પોતાના કામો પોતાના હાથે કરવા ચાહે છે તેઓ બહુ જ કિંમતી કપડાં પહેરી કામ કરી શકતા નથી, તેમ આભૂષણોના ભાર પોતાના શરીર ઉપર લાદવા ચાહતા નથી કારણકે તેઓ સારી રીતે સમજે

છે કે પોતાના હાથે કામ કરનારાઓનાં કિંમતી અને સ્વચ્છ કપડાં પણ મેલાં થઈ જાય છે.

વસુમતિ પણ પોતાના હાથે દરેક કામો કરતી હતી એટલે તે કિંમતી કપડાં અને આભૂષણો પહેરતી ન હતી. તે જે સાધારણ કપડાં પહેરતી હતી તે પણ એટલાં બધાં સ્વચ્છ ન હતાં તેમ સ્વાસ્થ્યને બગાડે કે ઘૃણા ઉપજાવે એવાં ગંદાં પણ ન હતાં. ઘણા લોક કામ કરવાના બહાને સ્વાસ્થ્યને હાનિકારક અને મેલાંઘેલાં કપડાં પહેરી રાખે છે પણ વસુમતિ ગંદાં કપડાં પહેરી રાખવાનું ઠીક સમજતી ન હતી અને તેથી વખત સમયે પોતાનાં કપડાંઓને ધોઈ નીચોવતી પણ તેમ છતાં કામ નહિ કરનારાઓનાં કપડાં જેવાં પોતાનાં કપડાં સ્વચ્છ તો કેમ રહી શકે!

વસુમતિ બપોરના સમયે બધું કામ પતાવી હવે શું કામ કરવું બાકી છે એ વિષે વિચાર કરી રહી હતી એટલામાં સેનાપતિ ત્યાં આવ્યો અને હાથ જોડી તેને કહેવા લાગ્યો કે હે પુત્રી! હે ભગવતી! તું કોણ છે! કોની કન્યા છે અને અહીં તું કેવી રીતે રહે છે તે બધું હું જાણું છું. તું કેવી સ્થિતિમાં મારે ત્યાં આવી છે, તે પણ મારા ધ્યાન બહાર નથી. તેં પહેલાં કોઈ દિવસ ઘરનું કામ કર્યું નહિ હોય! તું અનેક દાસદાસીઓથી સેવાયેલી હતી એટલે તારે કામ પણ શું કરવાનું હોય! તું મારે ઘેર આવી જે ઘર મનથી કાર્ય કરે છે તેથી તું મારી ઉપર ઉપકારનો બોજો વધારી રહી છે. મારી ઉપર તો પહેલાં પણ તેં અસીમ ઉપકાર કરેલ છે અને હવે મારા ઘરનું કામ કરી તું ઉપકારનો બોજો વધારી રહી છે! મારા ઘરના કામકાજ પાછળ તો તું ખાવા-પીવાનું તથા ઓઢવા પહેરવાનું પણ ભૂલી ગઈ છે! આ પ્રમાણે તું મારે ત્યાં કષ્ટો સહી રહી છે મારાથી તારું આ કષ્ટ જોઈ શકાતું નથી. તેમ તારા કરેલા ઉપકારનો બદલો પણ મારાથી વાળી શકાતો નથી.

મારે તું ઘરના કામકાજમાં આટલો બધો પરિશ્રમ કર નહિ એ જ મારી પ્રાર્થના છે. ઘરના કામકાજ માટે દાસીઓ તો છે છતાં જો દાસીઓ વધારે રાખવાની જરૂર જણાતી હોય તો બીજી દાસીઓને કામ કરવા બોલાવું. જો તારી ઇચ્છા હોય તો દાસીઓ ઉપર દેખરેખ રાખ્યા કર અને ઘરની વ્યવસ્થા બરાબર જાળવ, પણ તું તારે હાથે તો આટલો બધો પરિશ્રમ કર નહિ. અને આ બધો પરિશ્રમ કરવો છોડી તું તો સારાં વસ્ત્રો અને આભૂષણો પહેર અને આનંદથી રહે ! આમ છતાં જો કામકાજ કરવાની તારી ઇચ્છા જ હોય તો ધર્મ કાર્ય કર અને માળા લઈ પરમાત્માનું સ્મરણ કર્યા કર ”

સેનાપતિની સ્ત્રી, પોતાના પતિએ વસુમતિને કહેલી વાત બરાબર સાંભળી રહી હતી સેનાપતિની વાતમાં એવી એક પણ વાત ન હતી કે જેમાં દુર્ભાવનાની ગંધ હોય. પણ તેણે જે વાત કરી હતી તે વાત ઉપરથી તેના મનમાં જે સંદેહ પેદા થયો હતો તે સંદેહ અને ભ્રમ દૂર થઈ જવો જોઈતો હતો. પણ જેની આંખે કમળો હોય તે બધે ઠેકાણે પીળું જ દેખે છે તેમ દુર્જન લોકો કોઈના સદ્ગુણને જોઈ શકતા નથી તેઓ તો બીજાના દુર્ગુણો જ શોધ્યા કરે છે. કહ્યું પણ છે કે—

अति रमणीये वपुषि व्रणमेव हि मक्षिकानिकर ।

અર્થાત્—ઉત્તમ અને સુંદર શરીરમાં પણ માખીઓ તો ઘાવ કે ગુમડાને જ શોધ્યા કરે છે.

આ જ પ્રમાણે સેનાપતિની સ્ત્રીને પતિએ પવિત્ર હૃદયની કહેલી વાતચીતમાં પણ દુર્ભાવનાની ગંધ આવવા લાગી પતિની વાત સાંભળી તે કહેવા લાગી કે, “ આ છોકરીને મારા પતિ અહીં શા માટે લાવ્યા છે એનું રહસ્ય આજે માલૂમ પડ્યું ! મારા પતિ એને તો ‘ભગવતી’ માને છે, તેને ઘરનાં કામોમાંથી મુક્ત કરાવી કિંમતી વસ્ત્રો અને આભૂષણો પહેરાવવા ચાહે છે. આ છોકરીને જે

સન્માનપૂર્ણ શબ્દોથી સંબોધે છે તેવા સન્માનસૂચક શબ્દોથી તો મને કોઈ દિવસ બોલાવી પણ નથી. તેમ વળી, મને એમ કોઈ દિવસ કહ્યું પણ નથી કે તારી પાસે કિંમતી વસ્ત્રો કે આભૂષણો ન હોય તો લાવી આપું. આથી ઊલટું જ્યારે હું મોટે દાસીઓ વધારે રાખવા માટે કે કિંમતી વસ્ત્રો કે આભૂષણો લાવવા માટે આગ્રહ કરું છું ત્યારે મને એમ કહે છે કે, આટલી બધી દાસીઓ છે તે કરતાં વધારે શા માટે જરૂર છે પોતાનું કામ પોતાના હાથે પણ કરવું જોઈએ. એમ કહી મારી વાતને ગણકારતા નથી. આ જ પ્રમાણે વસ્ત્રાભૂષણો માટે પણ કોઈ ને કોઈ બહાનું કાઢી મારી વાતને ધુત્કારી કાઢે છે. જ્યારે આ શેઠાણીને તો વગર માગ્યે વસ્ત્રાભૂષણો લઈ આપવાનું તથા વધારે દાસીઓ કામકાજ કરવા માટે રાખવાનું પોતે કહે છે! આ ઉપરથી મારા પતિની આ શેઠાણી પ્રતિ જે ભાવના છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે આ શેઠાણીને મારું સૌભાગ્યસુખ આપવા માટે જ અહીં લાવ્યા છે! જોઉં તો ખરી આ શેઠાણી મારા પતિના મનમાં શું કરે છે! આ શેઠાણી મારું સૌભાગ્યસુખ લૂંટવા જ આવી છે એ આજની વાત ઉપરથી મારું અનુમાન સાચું થઈ જાય છે.

આજની સ્ત્રીઓના જેવા વિચારો છે તેવા વિચારો વસુમતિના હોત તો તે જરૂર સેનાપતિનું કથન સાંભળી પ્રસન્ન થાત કે સારો! કામકાજનો ભાર ઓછો થતો એ સારું થયું! હું આટલું બધું ઘરનું કામકાજ કરું છું, કરી થાકું છું ત્યાં ઉપરથી તો આ નવાનું જોવું જ પડે છે. માટે સેનાપતિનું કહેવું માની લઉં તો, મારે ઘરનું કામ કરવું ન પડે, કશે ફરવું ન પડે, અને આરામ સવારના આપથી જાગી જઈએ સ્નાન-ધ્યાન કરી શકું અને ખાઈ-પીને સુખેથી રહી શકું.

જો વસુમતિ આજની સ્ત્રીઓના વિચારવાળી હોત તો જરૂર સેનાપતિની વાત સ્વીકારી લેત અને સુખેથી રહી શકત, પણ વસુમતિ આજની એવી સ્ત્રી ન હતી. એટલે તેણે સેનાપતિના ઉત્તરમાં જણાવ્યું

કે, "પિતાજી ! આજે તમારી વાત સાંભળી મને ઘણું જ આશ્ચર્ય થાય છે ! તમે આટલા બધા સમજદાર અને વ્યવહારકુશળ હોવા છતાં આવું કહેશો એવી કલ્પના પણ મેં કરી ન હતી પિતાજી ! હું તમને 'પિતા' અને તમે મને 'પુત્રી' તરીકે માનો છો એ શું લોકોને બતાવવા માટે જ માનો છો અને કહો છો ? શું તમે મારા પિતા અને હું તમારી પુત્રી નથી ? શું ધર્મને જાણવા છતાં આપણામાં મિથ્યાચાર આવી રહ્યો છે કે ઉપરથી તો બીજાને કાંઈ કહીએ અને હૃદયમાં કાંઈ રાખીએ ? મને તો મારો એવો વિશ્વાસ છે કે હું જે પ્રમાણે કહું છું તે જ પ્રમાણે વર્તું છું પણ તમારી આજની વાત ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે હજી તમારા હૃદયમાં ભેદભાવ ભરેલો છે જો તમારા હૃદયમાં જરા પણ ભેદભાવ ન હોય તો તમે એમ કદાપિ કહેત નહિ કે, 'મારા ઘરનું કામ કરીને તું મારા ઉપર ઉપકારનો બોજો વધારી રહી છે ?' આ તમારું ઘર છે તો શું એ મારું નથી ? જ્યારે હું તમારી પુત્રી છું તો તમારું ઘર એ મારું ઘર કેમ ન કહેવાય ? તમે તમારા હૃદયમાં રહેલો ભેદભાવ દૂર કરો. તમારા હૃદયમાં આવો ભેદભાવ હોય એ સારું ન કહેવાય ! હવે હું તમારા ઉપર ઉપકારનો ભાર લાદી રહી છું એ વાત રહી. પણ ઉપકારનો ભાર તો તમારી ઉપર ત્યારે આવે કે જ્યારે હું તમારા ઘરને મારું ઘર સમજતી ન હોઉં. હું મારા ઘરનું કામ કરું એમાં તમારી ઉપર ઉપકારનો ભાર કેમ આવી શકે ? આ જ પ્રમાણે પોતાના ઘરનું કામ કરવામાં હું કષ્ટ કે દુઃખ કેમ માનું ? જ્યારે હું પારકા ઘરનું કામ કરતી હોઉં ત્યારે મને કષ્ટ કે દુઃખનો અનુભવ થાય પણ મારા ઘરનું કામ કરવામાં મને કષ્ટ કે દુઃખ શા માટે થાય ? ઊલટું જેમ બીજાને પોતાના ઘરનું કામ કરવામાં મઝા આવે છે તેમ મને પણ મારા ઘરનું કામકાજ કરવામાં આનંદ આવે છે.

"વળી, તમે કહો છો કે, 'ઘરનું કામકાજ છોડી દે અને સારાં વસ્ત્રાભૂષણો પહેરી, પરમાત્માનું ભજન કર, ઘરનું કામ તો દાસ-

દાસીઓ કરી નાખશે. પણ વિચારી જોઈએ તો આપણું આ કહેવું ન્યાયયુક્ત નથી પણ ધર્મનું અપમાન કરવા જેવું છે. કારણ કે ઘરમાં રહેવું, ઘરની ચીજોનો લાભ લેવો, અને પોતાના હાથે કામ ન કરતાં પોતાનું કામ દાસ-દાસીઓને કરવાનું છે એમ માનવું એ તો ધર્મનો મર્મ ન સમજવાનું જ પરિણામ છે. જે લોકો એમ માને છે અને એ પ્રમાણે પોતાનો જીવનવ્યવહાર ચલાવે છે તેઓ ધર્મનો મર્મ સમજતા નથી. ખાવું પીવું, ઓઢવું, પહેરવું, એશઆરામ ભોગવવો એ બધું તો છોડી શકાતું નથી અને કેવળ કામ બીજાને માટે કરવા છોડી દેવું એ શું યોગ્ય છે? જો કોઈ વ્યક્તિ, સંસારવ્યવહારથી પોતાનો બધો સંબંધ છોડી મમત્વભાવનો ત્યાગ કરી સાધુ જ થઈ જાય અને એ દશામાં ઘરનું કામ ન કરે તો તે ઠીક પણ કહેવાય. પણ જ્યારે પોતે સંસારાવસ્થામાં છે સંસારનું બધું કામકાજ કરે છે સંસારનાં ભોગોનો ઉપભોગ કરે છે એવી અવસ્થામાં ગૃહકાર્ય છોડી દઈ નિરુદ્યોગી થઈ બેસી રહે એ કોઈ પણ રીતે યોગ્ય કહી શકાય નહિ. જ્યાંસુધી સંસાર-વ્યવહારમાં છે ત્યાંસુધી તો સંસારવ્યવહારમાં સાવધાનીપૂર્વક ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ અને જ્યારે સંસારવ્યવહારનો સંબંધ તોડી સંયમ સ્વીકારે ત્યારે પરલોકને માટે ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ. પણ નિરુદ્યોગી થઈ બેસી રહેવું, એમાં ધાર્મિકતા નથી. સંસારવ્યવહારમાં રહેનારા લોકો સંસારવ્યવહારનો ઉદ્યોગ કરતાં અવકાશ મળે તો અથવા અવકાશ મેળવીને પણ પરલોક માટે ઉદ્યોગ કરી શકે છે પણ જેમણે સંસારવ્યવહારનો સંબંધ તોડી નાખ્યો છે તે સંસારવ્યવહારના કાર્યોમાં ઉદ્યોગ કરી શકતા નથી. પણ જેમણે સંસારવ્યવહાર છોડ્યો નથી, આ મારું ઘર છે આ મારા પુત્રો છે આ મારા નોકરો છે આદિ વ્યવહારનું મમત્વ છે તે લોકો ઘરનું કામ નોકર-ચાકરનું છે એમ માની પોતાને આરંભ સમારંભના પાપથી બચી ગયેલા માને છે એ તેમનું ધર્મનું અજ્ઞાન જ બતાવે છે.

" પિતાજી ! જ્યારે આ મારું ઘર છે એમ હું માનું છું ત્યારે ઘરનું કામ પણ મારે કરવું જ જોઈએ. હા, જે કામ મારાથી થઈ શકતું ન હોય તે કામ કરવામાં હું બીજાની સહાયતા લઉં એ વાત જુદી છે પણ 'આ કામ મારું નથી પણ નોકર-ચાકરને કરવાનું છે. હું તો ઘરનો માલિક છું એટલે મારાથી ઘરનું કામ શી રીતે થઈ શકે! એ તો જે નોકર-ચાકર હોય તે જ ઘરનું કામકાજ કરે' આદિ વિચારથી ઘરનું કામકાજ પોતે ન કરતાં, નોકર-ચાકરને કામ સોંપવું અને તેમાં જ પોતાનું સ્વામિત્વ અને ગૌરવ માનવું એ તો બહુ જ હલકી ભાવના છે આવી હલકી ભાવનાથી જ ઉચ્ચ-નીચનો ભેદભાવ મનમાં જાગે છે, ખોટું અભિમાન આવે છે અને પાપમાં વધારો થાય છે વળી, નોકર-ચાકર પાસે કામ કરાવવાથી પાપ પોતાને લાગતું નથી એ માન્યતા પણ ભૂલભરેલી છે કારણકે જ્યારે પોતાના હાથે સાવધાનીપૂર્વક કામ કરવામાં આવે છે ત્યારે પાપ ઓછું લાગે છે અને નોકરચાકર પાસે કામ કરાવવામાં આવે છે તો બેદરકારી બહુ વધી જાય છે અને પરિણામે વિશેષ પાપ થાય છે માટે પિતાજી! પોતાના ઘરનું કામ પોતાના હાથે કરું છું તો પાપ ઓછું થાય છે, કારણકે હું ધર્મનો વિચાર કરી વિવેકપૂર્વક દરેક પ્રવૃત્તિ કરું છું. જ્યારે મારી માફક નોકર-ચાકર મારા જેટલો વિવેક રાખી શકે નહિ એટલે પાપ વધારે થાય માટે જે કામ હું થોડા પાપમાં પૂરું કરું છું તે જ કામ નોકર-ચાકર પાસે આપ કહો છો તેમ કરાવું તો મહાપાપ થાય આ સિવાય જ્યારે માલિક પોતે પોતાના હાથે કામ કરે છે ત્યારે તેનો પ્રભાવ નોકર-ચાકર ઉપર પણ પડે છે અને જો નોકર-ચાકર ઉપર જ બધું કામ મૂકી દેવામાં આવે અને પોતાના હાથે જરા પણ કામ કરવામાં ન આવે તો પરતંત્રતા આપણે ભોગવવી પડે, એટલું જ નહિ, નોકર-ચાકર પણ માલિકનું કામ આપણા વિના ચાલશે નહિ એમ જાણી બેદરકાર થઈ જશે. આ પ્રમાણે પોતાનું કામ બીજાને આધારે મૂકી દેવાથી પરતંત્રતા ભોગવવી પડે છે અને

કામ ન કરવાને કારણે શરીર પ્રમાદી અને અકર્મણ્ય બની જવાથી રોગી પણ બની જાય છે. આ પ્રમાણે પોતાના હાથે કામ ન કરવાથી અને બીજા ઉપર આધાર રાખવાથી કામ પણ સારું નહિ થાય અને મનમાં સંતાપ રહ્યા કરશે. અથવા નોકરો જેમ તેવું કામ કરે તેથી સંતોષ માનવો પડશે. અથવા તેમની સાથે કલેશકંકાસ કરવો પડશે. પિતાજી ! આ પ્રમાણે પોતાના હાથે કામ ન કરવાથી અનેક અનર્થો ઊભા થાય છે.

"પિતાજી ! પરંતુ કોઈ પણ કામ કરવામાં મને શરમ આવતી નથી તેમ કામ મારું નથી એ તો નોકર-ચાકરનું જ છે એવી ભેદભાવના પણ મારા મનમાં પેદા થતી નથી. મને હાથે કામ કરતી જોઈ નોકર-ચાકર પણ સારી રીતે સમજી ગયા છે કે આપણે કામ નહિ કરીએ તો એમનું કામ કંઈ અટકવાનું નથી. અને તેથી તેઓ પોતાની મેળે બધું કામ બરાબર વિવેકપૂર્વક કરી નાખે છે. હું મારા હાથે કામ કરી તેમની સામે આદર્શ ઊભો કરું છું. જો હું આદર્શ ઊભો કરી હું અકર્મણ્ય થઈ એક આસને બેસી જાઉં તો તો નોકર-ચાકર પણ એ આદર્શ પ્રમાણે કામ ન કરે. પણ હું પોતે પણ તેમની સાથે કામ કરતી રહું છું એટલે આદર્શ પ્રમાણે કામ પણ થાય છે. કામ કરવામાં કોઈને ભેદભાવ પણ જણાતો નથી અને આ કામ ખરાબ છે કે હલકું છે એવી દાસ-દાસીઓમાં ભાવના પણ પેદા થતી નથી. આ પ્રમાણે પરંતુ કામ કરવામાં મને આનંદ આવે છે. જો હું મારા હાથે કામ ન કરત અને ફક્ત બીજાને કામ કરવાની આજ્ઞા જ આપ્યા કરત તો એઓને મારા પ્રત્યે સન્માન પ્રગટત નહિ અને હું પણ ભિક્ષાચારિણી કહેવાત. હું બધાને મારો અને તમારો આત્મા સમાન છે એમ કહું પણ તેમના પ્રત્યે દુર્વ્યવહાર કરું નોકર-ચાકરના આત્માને હલકા આત્મા નીચ સમજું અને પોતાના આત્માને ઊંચો માનું તો એ યોગ્ય

મિથ્યાચાર જ કર્યો કહેવાય હુ આ પ્રકારનો મિથ્યાચાર કરી પાપ પ્રવૃત્તિ કરવાનુ ઉચિત સમજતી નથી

"પિતાજી! આપે મને માળા લઈ પરમાત્માનુ ભજન કરવાનુ કહ્યુ પણ હુ પરમાત્માનુ ભજન કરવુ ખરાબ સમજતી નથી પણ આત્માને કલ્યાણ કરનારું હોવાથી સારુ જ સમજુ છુ પણ કર્તવ્યના પાલનની સાથે પરમાત્માનુ ભજન કરવુ જોઈએ એમ હુ માનુ છુ પોતાના માથે જે કર્તવ્યનો ભાર છે એ કર્તવ્યનુ બરાબર પાલન કરી પરમાત્માનુ ભજન કરવુ એ સારુ છે, પણ પરમાત્માના ભજનને નામે પોતાના કર્તવ્યની ઉપેક્ષા કરવી, પોતાના માથે જ કર્તવ્યનો ભાર છે તેને વહન ન કરવો ને પરમાત્માના નામે ખોટી પ્રવૃત્તિ કરવી એ પરમાત્માના ભજનના નામે ઢોંગ કરવા સમાન છે હુ મારા બધાં કામ કરતી વખતે પરમાત્માને યાદ કરુ છુ. ને પરમાત્માને યાદ કરતી વખતે હુ બધા કામો બરાબર કરું છુ. પરમાત્માનુ ભજન કરવાનો ઉદ્દેશ વ્યવહારમા તેમને યાદ કરવાનો છે. થોડોક વખત આસન ઉપર બેસી પરમાત્માનું સ્મરણ કરવુ અને પછી વ્યવહારમા પરમાત્માને ભૂલી જવુ એ સાચુ સ્મરણ નથી. વ્યવહાર કરતી વખતે પરમાત્માને યાદ રાખવાથી, તેમને ન ભૂલ્યાથી કૂડ-કપટ વગેરેનુ પાપાચરણ થતુ નથી, પ્રત્યેક કાર્યમા વિવેક રહે છે અને તેથી અલ્પારભથી થઈ શકે એવા કાર્યમા મહારભ કરવો પડતો નથી. આ પ્રમાણે દરેક કામ કરતી વખતે જ હુ પરમાત્માનું ભજન કરી લઉ છુ માટે ઘરનું કામ છોડી દઈ પરમાત્માનું ભજન કરવાની વાત આપ મને કરો નહિ મારી માતાએ કર્મવાદની મને જે શિક્ષા આપી છે તેનું જ હું બરાબર પાલન કરુ છું જે લોકો એમ તો હમેશા પરમાત્માનું સ્મરણ કરે છે પરંતુ વ્યવહારમા પરમાત્માને ભૂલી જઈ ન કરવા જેવા કામો કરે છે તે 'પરમાત્મા નથી' એમ માની એવા ખરાબ કામ કરતા અચકાતા પણ નથી, તે લોકો પરમાત્મા અને ધર્મનું અપમાન કરે છે. હુ ધર્મનુ અને પરમાત્માનુ અપમાન કરવા ચાહતી નથી તમે

મને કામ કરતી જોઈ એમ માનતા હશો કે હું કષ્ટ સહન કરી રહી છું અને તેથી આપ કરુણાભાવથી પ્રેરાઈને મને ઘરનું કામ કરતી રોકવાનું તમે કહ્યું હશે પણ પિતાજી ! મને ઘરનું કામ કરતાં જરા પણ દુઃખ લાગતું નથી પણ આનંદ આવે છે માટે તમે મારા વિષે જરા પણ ચિન્તા કરશો નહિ."

વસુમતિનો ખુલાસો સાંભળી સેનાપતિને દુઃખ થયું અને સાથે સાથે આનંદ પણ થયો. મેં વસુમતિને પોતાના ઘરથી જુદી માનીને વાત શા માટે કહી ! આ વિચારથી તેને દુઃખ થયું અને વસુમતિનો ઉપદેશ તે કારણે સાંભળવા મળ્યો એ વિચારથી તેને આનંદ થયો. તે બે હાથ જોડી વસુમતિને કહેવા લાગ્યો કે "હે ! ભગવતી ! હે આર્યા ! મને ક્ષમા કર. મારા મનમાં તારા પ્રતિ જરા પણ ભેદભાવ નથી. મેં તો સાધારણ રીતે જ એમ કહ્યું હતું કે તારો મારા ઉપર અસીમ ઉપકાર થયેલો છે. મેં તને આ પ્રમાણે કહ્યું એ એક રીતે ઠીક થયું કારણકે જો મેં તને એ પ્રમાણે કહ્યું ન હોત તો મને તારો ઉપદેશ સાંભળવાનો જે અવસર મળ્યો તે કેમ મળત ! આજે તારો ઉપદેશ સાંભળી હું ધર્મનો માર્ગ સમજી શક્યો છું. અત્યાર સુધી હું આળસ ને એશઆરામને જ ધર્મ માની બેઠો હતો પણ આજે તે મારો ભ્રમ ભાંગ્યો અને પ્રયત્નમાં જ ધર્મ છે તે મને આજે સમજાયું. આજે તારો આ સદુપદેશ સાંભળી મારા જીવનમાં નવું ચેતન આવ્યું છે. હવેથી હું મારા જીવનને આળસમાં વ્યર્થ ગુમાવીશ નહિ અને નિષ્કારણ બીજા ઉપર હુકમ ચલાવીશ નહિ. નોકરચાકરોના આત્માને હલકા અને નીચ કોટીના સમજીશ નહિ અને મને પોતાને ઉચ્ચ માનીશ નહિ. હવેથી અમુક કામ મારાથી બની જ ન શકે અમુક કામ નોકરચાકરનું જ એમ માનીશ નહિ પણ હું પોતે જ ઉદ્યોગરત અને પ્રયત્નશીલ રહીશ."

આ પ્રમાણે સેનાપતિ વસુમતિનો ઉપકાર માની અને તેના

પ્રતિ કૃતજ્ઞતાનો ભાવ બતાવતો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને વસુમતિ ઊઠી પોતાના કામમા લાગી ગઈ. પણ સેનાપતિની સ્ત્રીના હૃદયમાં વસુમતિ પ્રત્યેનો સંદેહ વધવાને કારણે અશાન્તિ વધવા લાગી. કહ્યુ પણ છે કે —

अवगुण को उमगी गहत गुण न गहत खल लोग ।
रक्त पियत पय ना पियत, लेगी पयोधर जौंक ॥

અર્થાત—સજ્જનો અવગુણને પણ ગ્રહણ કરે છે જ્યારે દુર્જન મનુષ્યો ગુણોને પણ ગ્રહણ કરતા નથી.

આ જ પ્રમાણે સેનાપતિ અને વસુમતિ વચ્ચે થએલી ધર્મવાર્તા જીવનમા સુધાર કરી નાખે એવી હતી, પણ સેનાપતિની સ્ત્રીએ તેનો સવળો અર્થ લેવાને બદલે અવળો જ અર્થ લીધો અને પોતાની રુચિ પ્રમાણે તે અર્થને ઘટાવ્યો તે મનમાં વિચારવા લાગી કે, " બસ ! હવે તો એ વાત તદન નક્કી થઈ ગઈ કે, ' આ છોકરી હવે મારા પતિની દેવી, ભગવતી, આરાધ્યા અને આ ઘરની માલિક બની ગઈ છે ' તે મારા પતિને કહે છે કે, ' આ ઘર તો મારુ જ છે તમારા મનમા ભેદભાવ કેમ છે ? ' પતિએ પણ આ વાત સ્વીકારી લીધી છે. હવે બાકી જ શું રહ્યુ ? જો કે તેનો વ્યવહાર હજી બહાર આવ્યો નથી પણ જો તે થોડા દિવસ આ ઘરમાં વધારે રહી તો તો જરૂર તે આ ઘરની માલિક થઈ બેસશે ! પતિ, નોકરચાકર વગેરે બધા લોકો તેના પક્ષમા જ છે ઘરનું બધુ કામકાજ પણ તેના પોતાના જ હાથમાં છે મારા હાથમા તો કાંઇ નથી. એટલે થોડા દિવસ પછી કાતો મારે આ ઘરમાથી નીકળી જવુ પડશે અથવા તેની દાસી થઈ મારે જીવન વીતાવવુ પડશે આવી ભરજોબનવાળી સુદર, સુકોમળ બીજી કોઈ પણ સ્ત્રી આટલુ કામ કદાપિ કરી ન શકે પણ આ તો પોતાને જ આ ઘરની માલિક સમજે છે અને તેથી જ પોતાનું ઘર

માની પોતાના શરીર વગેરેની પરવા કર્યા વિના આટલું બધું કામ કરે છે પરમેશ્વર ! આ સ્ત્રી મારે મન તો ઝેરી નાગણની સમાન છે. જો મારે ભાવિ સંકટથી બચવું હોય અને મારું ભવિષ્ય મારે સુખરૂપ હોય તો આ સ્ત્રીને કોઈ પણ ઉપાયે આ ઘરમાંથી બહાર કાઢી જોઈએ અને મારા પતિનો તથા તે છોકરીનો કોઈ વિશેષ મેળાપ જ ન થાય એવો મારે ઉપાય યોજવો જોઈએ.

આ પ્રમાણે અનેક સંકલ્પવિકલ્પ કરી સેનાપતિની સ્ત્રી એવા નિર્ણય ઉપર આવી કે "આ છોકરી કોણ છે ? કોની છોકરી છે ! તેનું નામ શું છે અને મારે ઘેર શા માટે આવી છે તે મારે સર્વ પ્રથમ જાણવું જોઈએ. આજ દિવસ સુધી મારા પતિ એને પુત્રી-પુત્રી કહી બોલાવે છે પણ કોઈ દિવસ તેમણે એ છોકરીનું નામ કે ઠેકાણું બતાવ્યું નહિ તેમ આ છોકરીએ પણ કોઈ દિવસ પોતાનો પરિચય આપ્યો નથી. માટે તેનું નામ ઠામ ન બતાવવામાં જરૂર કોઈ ગૂઢ રહસ્ય રહેલું હોવું જોઈએ. માટે આ છોકરીને જ એનું નામ ઠામ પૂછી લેવું જોઈએ."

વસુમતિ, ઘરની વ્યવસ્થા કરી રહી હતી એટલામાં સેનાપતિની સ્ત્રી, ક્રોધથી લાલચોળ થઈ ભયંકર રૂપ ધારણ કરી તેની પાસે આવી અને વસુમતિનો હાથ પકડી કહેવા લાગી કે "અરે ! છોકરી ! તારું નામ શું છે અને કઈ નાતજાતની છે તે બતાવ ! તું ક્યાં જન્મી છે ! તારા માતાપિતાનું નામ શું છે ! અને તેઓ ક્યાં રહે છે ? એ કહે !"

સેનાપતિની સ્ત્રી આ પ્રમાણે અનેક પ્રશ્ન પૂછવા લાગી તેથી વસુમતિ તેનું કંઈ કારણ સમજી શકી નહિ. તે તો પોતે જેવી ભોળી છે તેવી જ તે પણ ભોળાં હશે એમ તે સમજી હતી. એટલે આ પ્રમાણે સેનાપતિની સ્ત્રીનો વ્યવહાર તથા પ્રશ્ન પૂછવાની રીતભાત જોઈ વસુમતિને પહેલાં તો આશ્ચર્ય થયું પણ તે ગભરાઈ નહિ ને સ્વાભાવિક સરલતા ને

નમ્રતાપૂર્વક તેણે જવાબ આપ્યો કે, “ માતાજી ! તમે તમારી પુત્રીને આવા પ્રશ્નો કેમ પૂછો છો ? મારી માતા તો તમે જ છો. જે પાલન-પોષણ કરે તે જ માતાપિતા છે અને મારૂ પાલનપોષણ તમે તથા પિતાજી કરો છો એટલા માટે તમે મારી માતા છો, અને પિતાજી મારા પિતા છે મારૂ ઘર પણ આ જ છે. આ જ પ્રમાણે મારી જાતિ પણ તમારી જે જાતિ છે તે જ છે, તથા જે નામથી મને તમે બોલાવો છો તે જ મારૂ નામ છે. તમે તથા મારા પિતાએ મારું નામ ‘ પુત્રી ’ રાખ્યુ છે અને એ જ નામથી તમે મને બોલાવો છો અને હું બોલુ છું એટલે મારું નામ ‘ પુત્રી ’ છે. આ બધી વાત તો તમે જાણો છો અને પહેલાં પણ મને આ વિષે પૂછયું હતુ તો પછી આજે ફરી એ પ્રશ્નો પૂછવાનું કષ્ટ કેમ લીધુ ? ”

વસુમતિએ જે ઉત્તર આપ્યો તે પથ્થર જેવા હૃદયવાળાને પણ પીગળાવી દે એવો હતો પણ ક્રોધમા પોતાનું ભાન ભૂલી ગએલી સેનાપતિની સ્ત્રીને તેની જરા પણ અસર ન થઈ વસુમતિનો ઉત્તર સાંભળી તે એકદમ તાડૂકી ઊઠી અને વસુમતિના હાથને ઝટકાવી દઈ જોરથી બોલી ઊઠી કે, “ બિચારી ! મારી પુત્રી થવા આવી છે ! જોને એની સિકલ ! કોણ જાણે કઈ જાતની છે ! કયા પેદા થએલી છે ! કયા કુળની છે તે તો કાંઈ બતાવતી નથી, અને ‘ હું તો તમારી પુત્રી તથા આ ઘર મારુ જ છે ’ એમ કહે છે ! ઉપરથી તો બિચારી પુત્રી થવા આવી છે અને હૃદયમા તો મારી શોક્ય બનવાની ભાવના સેવે છે ! આજે બધી વાતો સાંભળી, હું કાંઈ તારા ચક્રાવામાં ભૂલી પડી જાઉં એમ નથી ! તું મારુ સૌભાગ્ય-સુખ લૂટવા આવી છો તે હું બધુ જાણી ગઈ છુ ”

સેનાપતિની સ્ત્રી આ પ્રમાણે જોરજોરથી બકવા લાગી અને કહેવા લાગી કે, “ જ્યાસુધી તું મારા ઘરમાથી નીકળીશ નહિ ત્યાસુધી હું અન્નજળ પણ લેવાની નથી [illegible]

લોએ મીઠીમધલા માલતાલ ઉપાડી લાવ્યા છે પણ મારે ત્યાં આ મારી શોક્ય આવી છે। અને આ તો મારું જ ઘર છે એમ કહી પોતે જ મારા ઘરની માલિક બનવા તૈયાર થઈ ગઈ છે જો હું પહેલેથી આ વિષે સાવધાન ન રહેત તો તો મને થોડા જ દિવસોમાં ઘરની બહાર કાઢી મૂકત અથવા મને પોતાની દાસી બનાવી દેત. આ તો સારું થયું કે હું સમયસર ચેતી ગઈ હવે તો આ રાંડને કારાગારમાં રોકવા બોલાવીશ અને જ્યાંસુધી તે રોવાશે નહિ ત્યાંસુધી ખાઈશ નહિ અને પીઈશ પણ નહિ.

સેનાપતિની સ્ત્રીએ આ પ્રમાણે પોકાર કરી આખું ઘર ગજવી મૂક્યું ઘરના બધા લોકો એનું વિકરાળ રૂપ જોઈ ચકિત થઈ ગયા અને વસુમતિ ઉપર કલંક-આરોપ મૂકવાને કારણે તેને ધિક્કારવા લાગ્યા. સેનાપતિની સ્ત્રી તો ક્રોધાવેશ ફેલાવીને ક્રોધિત થઈ બેઠી થઈ પોતાની સ્ત્રી આજે બહુ કુપિત થઈ છે અને ક્રોધ કરી બેઠી છે એ સમાચાર સેનાપતિને મળતાં જ તે ઘેર આવ્યો. પોતાની સ્ત્રીને આવું વિકરાળ રૂપ ધારણ કરેલી જોઈ સેનાપતિને ઘણું જ આશ્ચર્ય થયું। તેણે પોતાની પત્નીને પૂછ્યું કે અરે! આજે તને એવું શું બન્યું છે કે તેં આવું વિકરાળ રૂપ ધારણ કર્યું છે! પતિનો આ પ્રશ્ન સાંભળી સેનાપતિની સ્ત્રીનો પારો ઊંચો ચઢી ગયો. તે કહેવા લાગી કે "મારું રૂપ તો વિકરાળ છે અને આ રાંડનું રૂપ સારું છે એટલે જ તમે એને ઘરમાં રાખી એમ છે! તે સારી છે અને હું ખરાબ છું વાસ્તવમાં જો મને ખરાબ ન સમજતા હોત તો એને આવી બાબત જ શા માટે અને ઘરની માલિક પણ શા માટે બનાવત! એને મારી શોક્ય બનાવવા માટે જ તમે લાવ્યા છો! એ તો મારું સૌભાગ્ય સુખ લૂંટવા આવી છે એ હું સારી રીતે જાણું છું એટલા માટે મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે કાં તો એ જ આ ઘરમાં રહે ને કાં તો હું જ આ ઘરમાં રહું। આને ઘરમાંથી બહાર કાઢશો ત્યારે જ હું અન્નજળ ગ્રહણ કરીશ. આથી એને ઘરમાંથી કાઢવા સ્વામી મને સંકેત

થશે નહિ કારણકે જો તમે આ ઘરમાથી કાઢી બીજાના ઘરમા મૂકી આવો તો તો તમારો અને એનો સબધ જળવાઈ રહે અને મારા માથે જે સકટ છે તે તો ઊભુ જ રહે. વળી, ચપાની લડાઈમાથી આ દુષ્ટાને ન લાવત તો બીજા સૈનિકોની માફક તમે પણ ઘણું દ્રવ્ય લાવત પણ આ દુષ્ટાને કારણે મારા ઘરમા ચપાની લૂટમાથી કાંઈ દ્રવ્ય પણ આવ્યું નથી. માટે જ્યાસુધી આ દુષ્ટાને બજારમા વેચી નાખીને વીસ લાખ સોનામહોર નહિ લાવો ત્યાસુધી હું અન્નજલ પણ ગ્રહણ કરીશ નહિ અને બધે ઠેકાણે એ વાત છતી કરીશ કે, 'મારા પતિ કોણ. જાણે કોઈની છોકરીને ઉપાડી લાવ્યા છે અને ઘરમા રાખી બેઠા છે !' અત્યારસુધી તો બધું મારુ ભોળપણમા જ ગયુ. તમારી અને આ દુષ્ટાની કપટબાજી સમજી શકી ન હતી પણ હવે હુ તમારી બધી કપટબાજી સમજી ગઈ છુ. તમે તો કપટી છો જ પણ આ રાડ પણ એવી કપટી છે કે તેની વાત જ પૂછો નહિ ! એ તો એવી કપટી અને લુચ્ચી છે કે મારી આગળ મીઠુ મીઠુ બોલે છે અને મને પટાવે છે હું એના કામમા કોઈ દોષ બતાવુ છુ કે કોઈ કડવુ વચન કહુ છુ તો ખી ખી હસવા મડી પડે છે અને ક્રોધ પણ કરતી નથી ! ક્રોધ કરે પણ કોની ઉપર ? એ તો આ ઘરનું માલિક બનવુ હતુ ! જો ક્રોધ કરી મારી સામે લડાઈ-ઝગડો કરે તો ઘરની માલિક શી રીતે બની શકે ? તમારુ અને આ રાંડનું કૂડ-કપટ હું બરાબર સમજી ગઈ છુ માટે હવે તો મને ત્યારે જ સતોષ થશે, અને ત્યારે જ હુ અન્નજલ ગ્રહણ કરીશ કે જ્યારે આ રાંડને આ ઘરમાંથી બહાર કાઢી બજારમા વેચીને મને વીસ લાખ સોનામહોર લાવી આપશો

———×———

જેમ પોતાપણું માનતાશ ઉપાડી લાવ્યા છે પણ મારે ત્યાં આ નારી શોક્ય આવી છે ! અને આ તો મારું જ ઘર છે એમ કહી પોતે જ સારા ઘરની માલિક બનવા તૈયાર થઈ ગઈ છે તો હું પહેલેથી આ વિષે સાવધાન ન રહેત તો તે મને થોડા જ દિવસોમાં ઘરની બહાર કાઢી મૂકત અથવા મને પોતાની દાસી બનાવી દેત. આ તો સારું થયું કે હું સમયસર ચેતી ગઈ હવે તો આ રાંડને ભોંયરામાં બેસવા બોલાવીશ અને જ્યાંસુધી તે બેસાશે નહિ ત્યાંસુધી ખાઈશ નહિ અને પીઈશ પણ નહિ.

સેનાપતિની સ્ત્રીએ આ પ્રમાણે વિચાર કરી આખું ઘર ગજવી મૂક્યું ઘરના બધા લોક એનું વિકરાળ રૂપ જોઈ દિગ્મૂઢ થઈ ગયા અને નર્મમતિ ઉપર કલંક-આરોપ મૂકવાને કારણે તેને તિરસ્કાર લાગ્યા. સેનાપતિની સ્ત્રી તો ત્રિયાચરિત્ર દેખાડીને રીસાઈ જઈ બેસી ગઈ પોતાની સ્ત્રી આજે બહુ કુપિત થઈ છે અને રીસાઈ બેઠી છે એ સમાચાર સેનાપતિને મળતાં જ તે ઘેર આવ્યો. પોતાની સ્ત્રીને આવું વિકરાળ રૂપ ધારણ કરેલી જોઈ સેનાપતિને પણ જ આશ્ચર્ય થયું ! તેણે પોતાની પત્નીને પૂછ્યું કે, "અરે ! આજે તને એવું શું બન્યું છે કે તે આવું વિકરાળ રૂપ ધારણ કર્યું છે !" પતિનો આ પ્રશ્ન સાંભળી સેનાપતિની સ્ત્રીનો પારો ઉંચો ચઢી ગયો. તે કહેવા લાગી કે "મારું રૂપ તો વિકરાળ છે અને આ રાંડનું રૂપ સારું છે એટલે જ તમે એને ઘરમાં રાખી બેઠા છો ! તે સારી છે અને હું ખરાબ છું. વાસ્તવમાં જો મને ખરાબ ન સમજતા હોત તો એને આવી બાબત જ શા માટે અને ઘરની માલિક પણ શા માટે બનાવત ! એને મારી શોક્ય બનાવવા માટે જ તમે લાવ્યા છો ! એ તો મારું સૌભાગ્ય ઝૂંટવી લેવા આવી છે એ હું સારી રીતે જાણું છું. એટલા માટે મે નિશ્ચય કર્યો છે કે કાં તો એ જ આ ઘરમાં રહે ને કાં તો હું જ આ ઘરમાં રહું ! આને ઘરમાંથી બહાર કાઢશો ત્યારે જ હું અન્નજલ ગ્રહણ કરીશ. નહિ તો એને ઘરમાંથી કાઢવા માગતી મને સંતોષ

થશે નહિ કારણકે જો તમે આ ઘરમાંથી કાઢી બીજાના ઘરમાં મૂકી આવો તો તો તમારો અને એનો સંબંધ જળવાઈ રહે અને મારા માથે જે સંકટ છે તે તો ઊભુ જ રહે. વળી, ચંપાની લડાઈમાંથી આ દુષ્ટાને ન લાવત તો બીજા સૈનિકોની માફક તમે પણ ઘણું દ્રવ્ય લાવત પણ આ દુષ્ટાને કારણે મારા ઘરમાં ચંપાની લૂટમાંથી કાંઈ દ્રવ્ય પણ આવ્યું નથી માટે જ્યાંસુધી આ દુષ્ટાને બજારમા વેચી નાખીને વીસ લાખ સોનામહોર નહિ લાવો ત્યાંસુધી હુ અન્નજલ પણ ગ્રહણ કરીશ નહિ અને બધે ઠેકાણે એ વાત છતી કરીશ કે, 'મારા પતિ કોણ જાણે કોઈની છોકરીને ઉપાડી લાવ્યા છે અને ઘરમા રાખી બેઠા છે !' અત્યારસુધી તો બધું મારુ ભોળપણમા જ ગયુ. તમારી અને આ દુષ્ટાની કપટબાજી સમજી શકી ન હતી પણ હવે હુ તમારી બધી કપટબાજી સમજી ગઈ છુ. તમે તો કપટી છો જ પણ આ રાંડ પણ એવી કપટી છે કે તેની વાત જ પૂછો નહિ ! એ તો એવી કપટી અને લુચ્ચી છે કે મારી આગળ મીઠુ મીઠુ બોલે છે અને મને પટાવે છે હું એના કામમા કાંઈ દોષ બતાવુ છુ કે કોઈ કડવુ વચન કહું છુ તો ખી ખી હસવા મડી પડે છે અને ક્રોધ પણ કરતી નથી ! ક્રોધ કરે પણ કોની ઉપર ? એ તો આ ઘરનું માલિક બનવુ હતું ! જો ક્રોધ કરી મારી સામે લડાઈ-ઝગડો કરે તો ઘરની માલિક શી રીતે બની શકે ? તમારુ અને આ રાંડનું કૂડ-કપટ હુ બરાબર સમજી ગઈ છુ માટે હવે તો મને ત્યારે જ સંતોષ થશે, અને ત્યારે જ હુ અન્નજલ ગ્રહણ કરીશ કે જ્યારે આ રાંડને આ ઘરમાંથી બહાર કાઢી બજારમા વેચીને મને વીસ લાખ સોનામહોર લાવી આપશો.

——×——

પ્રકરણ

[૧૧]

બજારમાં

સંસારમાં રોજ દેખાય છે કે જે વ્યક્તિ, કોઈ વસ્તુનું મહત્ત્વ, તેની વિશેષતા, અને તેના ગુણ જાણતી નથી તે તે વસ્તુનો આદર કરતી નથી, બલ્કે અનાદર કરે છે. આદર તો તે જ કરે છે કે જે તે વસ્તુના ગુણને જાણે છે સમજે છે. અને માટે આ પ્રસિદ્ધ કહેવત છે કે—ભીલણી જંગલમાં હાથીનું મોતી દેખીને તેને કોઈ પથ્થર જેવું સમજી તેને ફોડવા માટે તે પર ઘણનો પ્રહાર કરે છે અને જ્યારે તે ફૂટતું નથી ત્યારે તેને ઉપાડીને, બોમિન તથા નાખી જાણીને ફેંકી દે છે. પરન્તુ ઝવેરીઓ તે અતિ આનંદથી લઈને તેની માળા બનાવી શોખથી પહેરે છે. સંસારમાં મોતીને કિંમતી માનવામાં આવે છે અને ઝવેરીની કોઈ કિંમત અંકાતી નથી. પરન્તુ ભીલણ મોતીની વિશેષતા, તેના ગુણ તથા તેના મહત્ત્વને જાણતી નથી, એટલા માટે તેને તે ફેંકી દે છે અને ઝવેરીઓ વીણતી ફરે છે.

બરાબર આજ બાબત રથીની સ્ત્રી સબંધમા પણ હતી તે પણ નહોતી જાણતી કે વસુમતિ કોણ છે, તેનામાં શી વિશેષતા છે, તેને લીધે મારા પતિમા કઈ જાતના સુધારા થયા છે, તથા તેણે આ ઘર પણ કેવુ બનાવી દીધુ છે જો કે વસુમતિએ જે સુધારા કરી દીધો હતો, તે પ્રત્યક્ષ ઘર જ બતાવી આપતું હતું, પણ રથીની સ્ત્રી તે સુધારાને દેખતી હોવા છતાં, ન દેખ્યા જેવી હતી. તેમા વસુમતિ પ્રત્યે શકા અને ઇર્ષ્યા ગુપ્તપણે હતી આ કારણથી તેની દષ્ટિ વસુમતિની કોઈ પણ વિશેષતા તરફ ગઈ જ નહિ. તે તો તેનામા દોષો જ જોતી રહી

રથીની સ્ત્રી વસુમતિની સાથે જે વ્યવહાર કરતી હતી, તે તો અજ્ઞાનવશ, સત્યથી અપરિચિત હોવાને લીધે કરતી હતી, પણ વસુમતિ તો તે બધુ જાણતી હતી હું કોણ છુ, અહી કેમ આવી છુ, અને અહીની રાણી સાથે મારે શુ સગપણ છે, વગેરે બાબતોની તેને માહિતી હતી, છતા પણ તે રથીની સ્ત્રી પોતાની સાથે જે દુર્વ્યવહાર કરતી હતી, તે શા માટે સહન કરતી હતી? એ જ કારણે તે આ બધુ સહન કરતી હતી કે સત્ય પ્રકટ થઈ જવાથી, જે રથીને મે' મારા પિતા માન્યા છે તેને આફતમા ઊતરવુ પડશે. વસુમતિ કોઈ હલકી જાતિ કે હલકા કુળની ન હતી, કે જેથી તેને રથીની સ્ત્રીના પૂછવાથી પોતાનું નામ, ઠેકાણુ બતાવવામાં સંકોચ થાય, અને એ જ કારણે તેણે પોતાનુ નામ, ઠેકાણું ન બતાવ્યુ હોય તેણે પોતાનું ઠેકાણુ એટલા માટે ન બતાવ્યુ કે આ રથીની સ્ત્રી મારુ નામ, ઠેકાણુ જાણીને સર્વત્ર ખુલ્લુ કરશે, જેથી મારા રથીપિતાની જિંદગી સંકટમા આવી પડશે કારણકે અહીંની રાણી મૃગાવતી મારી માસી થાય છે, મારુ નામ સાંભળીને તે મને અવશ્ય બોલાવશે, અને પછી લાખો શત્રુઓ હોવા છતા પણ મારા માસા શતાનિક, આ રથીપિતાને મારુ તથા મારી માતાનું અપહરણ કરવા બદલ તથા માતાને પ્રાણહત્યા કરાવ્યાના કારણ બદલ, જરૂર

શિક્ષા કરશે. આ જ વિચારથી રથીની સ્ત્રીની સઘળી વાતો સાંભળી, યત્ન કરી છતાં તેણે પોતાનું નામ કેમેય જણાવ્યું નહિ.

તે તો માનતી હતી કે માતાએ મને જે જે પરિસ્થિતિઓનો સામનો કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે તે પૈકી આ તો માત્ર એક નજીવી બાબત છે ઉપરાંત, સંભવિત છે કે જેમ રામને સર્વક્ષેત્રમાં લઈ જવાને માટે કૈકેયીમાં તેઓને વનમાં મોકલવાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ તેમ આ સ્થિતિ પણ મને અનુકૂળ ક્ષેત્રમાં લઈ જવાને માટે જ ઉત્પન્ન થઈ હોય. નહિ તો માતાને મને ઘરમાંથી કાઢી મૂકવાની બજારમાં વેચવાની અને બદલામાં વીસ લાખ સોનામહોરો મગાવવાની બુદ્ધિ ન સૂઝત. મારા માટે સૌથી પહેલી પ્રસન્નતાની વાત તો એ છે કે માતાએ મારી કિંમત વીસ લાખ સોનામહોરની આંકી અને થોડી કિંમતની તો ન માની. નાના મોઢે મોટી વાત નીકળવી મુશ્કેલ છે. માતાના મોંએ વીસ લાખ સોનામહોરોની જે વાત નીકળી છે તે મારા સુંદર ભવિષ્યની આગાહી આપે છે માટે મારે માતાની વાતથી આનંદમગ્ન બનવું જોઈએ અને માતાનો ઉપકાર માનવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી વસુમતિ તે સમયે પણ પ્રસન્નવદની હતી.

રથીની સ્ત્રીએ રથીને કહ્યું કે "હું પ્રતિજ્ઞા લઈ ચૂકી છું કે જ્યારે તમે આ છોકરીને વેચીને મને વીસ લાખ સોનામહોરો લાવી આપશો ત્યારે હું અન્નજળ લઈશ નહિ તો અન્નજળ નહિ લઉં અને ચોરા પર જઈને પોકારીશ કે, મારા પતિ દુરાચારી છે અને તે કોણ જાણે કોની છોકરી ઉપાડી લાવ્યા છે. આ છોકરીનું રૂપ-રંગ બતાવી આપે છે કે તે કોઈ મોટા ઘરની જ છોકરી છે. મારો પોકાર રાજા વગેરે સાંભળશે. ત્યારે આ છોકરીનું હરણ કરવાના અપરાધ બદલ રાજા તમને શિક્ષા કરશે અને તમારી બધી આબરૂ ધૂળમાં મળી જશે."

પોતાની સ્ત્રીની વાત સાભળીને, રથીને ક્રોધ થવો સ્વાભાવિક હતો, પરન્તુ ધારિણી અને વસુમતિના ઉપદેશથી તેનું જીવન કોઈ બીજી જ દિશાપર વળી પડ્યુ હતુ, આ કારણથી તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, "હે સુલગ્ને ! હે સુનયના ! આજે તને શું થયુ છે કે તું આ જાતની વાત કરી રહી છે, અને આવી સાક્ષાત્ લક્ષ્મીતુલ્ય કન્યાને ઘરમાથી કાઢી મૂકવાની વાત કરી રહી છે ? તેની સાથે આટલા બધા દિવસો સુધી તુ રહી, છતા પણ તેના મહત્ત્વની તને સમજણ ન પડી ? મારા સ્વભાવમા જે પરિવર્તન થયુ છે તેની પણ તને શુ ખબર ન પડી ? તુ તો જાણે જ છે કે, હુ પહેલા કેવા સ્વભાવવાળો હતો, મારામા કંઈ કંઈ કુટેવો હતી અને હુ કેવો અભિમાની તથા દુરાચારી હતો ? પણ આ સતીના પ્રતાપે મારો સ્વભાવ તદ્દન જ પલટાઈ ગયો છે. આ ઘર પણ પહેલા કેવુ હતુ, અને તેના આવ્યા પછી કેવુ બની ગયુ ! આ મગળમયી જ્યારથી આવી છે, ત્યારથી આપણે ત્યા બધી બાજુથી આનંદ રહે છે છતા આજે તને આ કેવી કુબુદ્ધિ ઊપજી, કે તુ તેને કાઢી મૂકવાનુ કહે છે ? તુ તેના બદલામા વીસ લાખ સોનામહોરો માગે છે, તેથી એ તો સ્પષ્ટ છે કે તે તેને વીસ લાખ સોનામહોરોની કિંમતની તો માની છે; પરન્તુ ખરી રીતે જોતા, વીસ લાખ સોનામહોરો લઈને તેને વેચવાનો વિચાર કરવો તે કોડીઓના બદલામા ચિંતામણી રત્ન આપી દેવા જેવો મૂર્ખતા ભર્યો વિચાર છે તુ બુદ્ધિશાળી છે, બધુ જાણે છે, સમજે છે, છતા પણ આજે શું કરવા માટે તત્પર બની છે તે વિચાર અને તારા નિશ્ચયની બાબતમાં એક વાર ફરીથી શાન્ત ચિત્તે વિચાર કર. હુ જે કાંઈ કહી રહ્યો છુ, તે તારી આપેલી ધમકીથી ભય પામીને નહિ, પણ એટલા માટે કહી રહ્યો છુ કે આવી સતી આપણે ત્યાથી ન જાય, તથા તેને કાઢી મૂકવાના પાપનું નિમિત્ત તું ન બને "

રથીની સરળતા તથા નમ્રતાપૂર્ણ વાતોથી રથીની સ્ત્રીનુ સાહસ

વધારે વધ્યું. તે વિચારવા લાગી કે, અત્યારે તે મારી સાથે નમ્ર બન્યા છે અને મને સુભગે, સુલક્ષણા, વગેરે કહી રહેલ છે તેમણે મારા માટે આવા અલંકારવાળા શબ્દ આજ સુધીમાં કદી પણ કહ્યા નથી. માત્ર આજે જ આ દુષ્ટાને ઘરમાં રહેવા દેવા માટે, મને આ જાતના સન્માન ભર્યા શબ્દ કહી રહ્યા છે પરન્તુ હું આ જાતની વાતોના ભૂલાવામાં ફસાઉં તેવી નથી.

રતીની વાતના જવાબમાં રતીની સ્ત્રી ક્રોધ કરીને કહેવા લાગી કે બસ તમારી એ બધી વાતો રહેવા દો. તમારે માટે સુભગે, સુલક્ષણા જે કહો તે કહો, તમારી દૃષ્ટિમાં જો હું સુભગે, સુલક્ષણા હોત, તો મને સુખ–સૌભાગ્યથી વંચિત રાખવા માટે આ દુષ્ટાને શા માટે લાવત ! તમારે માટે તો આ કુલટા જ સુભગે, સુલક્ષણા છે. એથી તો તેની એટલી પ્રશંસા કરી રહ્યા છો કે સંસારમાં બસ આ એક જ સર્વોત્કૃષ્ટ છે બાકીની બધી સ્ત્રીઓ નિરુપ છે. જે વ્યક્તિ વહાલી લાગે છે તેનું પ્રત્યેક કામ સારું લાગે છે તેનામાં દુર્ગુણ તો દેખાતો જ નથી, પછી ભલેને તે વ્યક્તિ ગમે તેટલી ખરાબ કેમ ન હોય ! એ જ પ્રમાણે તમને તે પ્રિય છે તેથી તમે તેની આટલી પ્રશંસા કરો છો, પણ મારી દૃષ્ટિમાં તો તે પતિત, કુલટા અને કુલક્ષણા છે. તેણે મારા ઘરમાં આવતાં જ મારા માટે તો નરક જેવું દુઃખ ઉત્પન્ન કરી દીધું છે. તેના આગમન પછી, મને તો પૂછવા જેવુંયે ન રહ્યું—જાણે કે ઘરની માલિક તે જ હોય !

“જો હું બરાબર વખતે સાવધ ન થઈ હોત, તો તેણે તથા તમે—બંને જણાએ મને સુખ–સૌભાગ્યથી વંચિત રાખીને, આ ઘરમાંથી કાઢી મૂકવાનો જ પ્રપંચ રચ્યો હોત. હવે હું માત્ર એટલું જ કહું છું કે મારી પાસે હવે વધુ ન કંઈ ન બોલાવરાવો પરન્તુ

ભલાઈ એમા જ છે કે વસુમતિને બજારમા વેચીને મને વીસ લાખ સોનામહોરો લાવી આપો. નહિ તો હુ હમણા જ જઈને સર્વત્ર પોકારી પોકારીને કહીશ કે જેથી તમને કેટલું દુખ પડશે તે કાંઈ કહી શકાય નહિ "

જો કે ધારિણી તથા વસુમતિની કૃપાથી રથીના સ્વભાવમા થોડી ઘણી નમ્રતા આવી ગઈ હતી, પણ કહેવત છે કે —

અતિશય રગડ કરે જો કોઈ ।
અનલ પ્રકટ ચન્દન તે હોઈ ॥

એ પ્રમાણે પોતાની પત્નીદ્વારા આપવામા આવેલી ધમકી તથા વસુમતી પર કરવામાં આવેલા આક્ષેપો સાંભળીને, રથીને પણ ક્રોધ આવી ગયો તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, "હું તો તને નમ્રતાથી સમજાવવા માગતો હતો, અને મારી ઇચ્છા હતી કે કોઈ રીતે તું માની જાય પરન્તુ તુ તો મારી નમ્રતાનો દુરુપયોગ કરી રહી છુ આ સતી પર પણ કલક ચઢાવી રહી છુ, અને મને પણ ડર બતાવી રહી છુ હું તારી આ જાતની વાતો સાભળીને ભય પામુ તેમ નથી. જા, તારે જે કાંઈ કરવાનું હોય તે કર રાજા વગેરે પાસે ફરિયાદ કરવી હોય તો ખુશીથી કર અને કોઈ જાતનો ડર નથી અને તારા જેવી દુષ્ટા ઘરમાથી નીકળી જાય તો એ જ વધારે સારુ છે. કોઈએ ઠીક જ કહ્યું છે કે —

वरं न दारा न कदार दारा

અર્થાત્—સ્ત્રી ન હોવી તે સારુ છે, પણ કર્કશા સ્ત્રી હોવી એ સારુ નથી

"એ જ પ્રમાણે, તું ન હો તે જ સારુ છે હું તો તને નમ્રતાથી સમજાવી રહ્યો હતો, પણ તું નીચ સ્વભાવની છે, એથી નમ્રતાથી સમજાવવાનાં તું ક્યા માને તેમ છે ! ખૂબ અનુભવ પછી કોઈએ કહ્યુ

છે કે મારે પર તલનીસ — નીચ માણસો નમતાથી નથી માનતા, પણ તેઓ ભોળવાથી જ નમે છે એટલા માટે હું તને સાફ સાફ કહું છું કે તું મારા ઘરમાંથી અત્યારે જ નીકળી જા, અને તારી ઇચ્છા હોય ત્યાં જા. તારુ મન માને તેની આગળ પોકાર કર, તથા તને જ્યાં ઠીક લાગે ત્યાં રહે તારા કહેવાથી હું મારી પુત્રીને ત્યાગ નહિ કરી શકું ’

રથી પણ આ પ્રમાણે ક્રોધિત બની બોલ્યો. પતિ-પત્નીમાં વાગ્યુદ્ધ થવા લાગ્યું. વસુમતી બન્નેની વાતો સાંભળી રહી હતી. વસુમતિની જગ્યાએ જો કોઈ બીજી સ્ત્રી હોત, તો તો તે રથીની વાત સાંભળીને ખુશી થાત, મનમાં તે એવો વિચાર કરત કે આ સ્ત્રી મારા પર બિનજરૂરી દ્વેષ રાખી ક્લેશ કર્યા કરે છે અને મારા પર ખોટું કલંક નાખે છે માટે ઠીક છે કે પિતા તેણીને ઘરમાંથી કાઢી મૂકવાની શિક્ષા કરી રહ્યા છે તે ઘરમાંથી નીકળી જશે તો આખો રાતદિવસનો ક્લેશ પણ મટી જશે અને તેને તેનાં પાપનો બદલો પણ મળી જશે. હું પિતાની લાડકી પ્રીત. સાધારણ સ્ત્રીને આ જાતના વિચારો થવા સ્વાભાવિક હતા, પણ વસુમતિને આવા વિચારો ન થયા. જો વસુમતિને આ જાતના વિચારો આવત તો તો તે રથીની સ્ત્રીનો ધારત તેવી રીતે બદલો લઈ શકત, કેમકે રથી વસુમતિને પુત્રી તથા આત્મની દૃષ્ટિથી જોતો હતો, વસુમતિ પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખતો હતો. તેને આરાધ્યદેવી માનતો હતો, અને એથી વસુમતિના કથન પર તે પોતાનું બધું અર્પીને પણ આથી તેવ પોતાની સ્ત્રીને કાઢી મૂકવી અથવા તેને કોઈ બીજી શિક્ષા કરવી એ તો તેને મન બહુ સરળ બાબત હતી. પરન્તુ વસુમતિના મનમાં રથીની સ્ત્રી વિરુદ્ધ કોઈ જાતના વિચાર ન થયા. તે તો રથીની સ્ત્રીની વાતો સાંભળીને એવું વિચારતી હતી કે, “ માતા જે કંઈ કહે છે તે ઠીક જ છે તેના હૃદયમાં મારા પ્રત્યે વિશ્વાસ ન રહ્યો. તે સમજે છે કે આ મારી શોક્ય (સપત્ની)

બનવા, મારી પાસેથી મારા પતિને છીનવી લેવા અને મને સુખ સૌભાગ્યથી વચિત રાખવા માટે આવી છે. આ સંદેહને લીધે જ માતા મને ઘરમાથી કાઢી મૂકવા ઇચ્છે છે. પોતાની શોક્યને દૂર કરવા માટે અને તે દુ ખથી પોતાને બચાવવા માટે સ્ત્રીઓનું જેવું કાર્ય હોય છે, તેવુ જ કાર્ય આ રથીની સ્ત્રીનુ છે. પિતાજી આ સબધી નકામા જ ક્રોધિષ્ટ બને છે. મારા કારણે માતાને કોઈ જાતનું દુ ખ થાય, તે મારે માટે કલકની વાત છે. સતાનનું કર્તવ્ય છે કે માતા-પિતાને સંતુષ્ટ રાખે. હું તેઓની પુત્રી છુ અને તેઓ મારા માતા પિતા છે માટે મારુ કર્તવ્ય પણ તેજ છે. હું તો સમજુ છુ કે માતા મારા કલ્યાણને અર્થે મને કાર્યક્ષેત્રમા મોકલવા માટે જ આ બધુ કરી રહેલ છે અને મારા કોઈ પૂર્વ સુકૃત્યોની પ્રેરણાથી જ માતામા આવી ભાવના ઉત્પન્ન થઈ છે. માટે માતાની ઇચ્છાનુસાર મારે માટે વેચાવું એ જ શ્રેયસ્કર છે. ”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી વસુમતિ, રથી તથા તેની સ્ત્રીની વચમા આવી ઊભી રહી ને નમ્રતાપૂર્વક રથીની સ્ત્રીને કહેવા લાગી કે, “માતા! તમે ધીરજ રાખો, હું હમણા જ તમારી આજ્ઞાનું પાલન કરીશ. તમારા હૃદયમા મારા માટે એવો સદેહ થયો છે કે આ મારી શોક્ય બનશે, પણ મારે તમારી શોક્ય બનવુ નથી આવી સ્થિતિમા તમારી આજ્ઞાનુ પાલન કરીને વેચાઈ જવામા અને તમને ભ્રમરહિત તથા સંતુષ્ટ કરવામા મને શુ વાધો હોય, બલ્કે હું તમારી પુત્રી છુ, એટલા માટે તમને સતોષ આપવો એ મારુ સાધારણ કર્તવ્ય છે. છતા આ ખાસ કારણ ઉત્પન્ન થયુ હોવા છતા, હું તમારી આજ્ઞાનું પાલન ન કરુ, તમને સતોષ ન આપુ, તે કેમ સભવિત હોય! તમે થોડા વખતને માટે શાંત બની જાવ, કે જેથી હુ પિતાજીને સમજાવી લઉ ”

રથીની સ્ત્રીને આ પ્રમાણે કહીને વસુમતિ રથીને કહેવા લાગી કે, “પિતાજી, તમે મારી માતા પર વિના કારણ ક્રોધાયમાન થયા છો

મારી માતાએ મને વેચવાનું કહીને શું અનુચિત કર્યું છે ? તેમણે આટલા દિવસો સુધી મારું રક્ષણ કર્યું. પછી જો તે મારા બદલે વીસ લાખ સોનામહોરો મેળવવા ઇચ્છે તો શું ખોટું કરે છે ! તેમની મારા પર ઘણી કૃપા છે એથી જ તે મને વીસ લાખ સોનામહોરોમાં જ ખુશીથી આપે છે નહિ તો હું અનેક જન્મો સુધી તેમના ઋણમાંથી મુક્ત ન બની શકત માટે તમે મારી સાથે ચાલો, હું વેચાવા માટે આવું છું. માતાએ મારી કિંમત વીસ લાખ સોનામહોરોની કરી છે પરન્તુ ખરી રીતે મારી કિંમત કેટલી છે તે તો બજારમાં જણાશે. મારા વેચાયા વગર માતાને સંતોષ નહિ થાય. માતાના હૃદયમાં મને વેચવાની જે વાત ઉત્પન્ન થઈ છે તે કોઈ જાણે કોઈ પ્રેરણાથી થઈ હશે. મારી આપત્ત આવવા જ્યાં ખેંચ તેવી કલ્પિ કરો થશે, એથી જ માતાએ મને બજારમાં વેચવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. જો કૈકેયીએ રામને વનમાં ન મોકલ્યા હોત તો રામને કોઈ ન ઓળખત એ જ પ્રમાણે જો માતા મને વેચવા માટે ન મોકલે તો હું પણ આ જ ઘરની રહી જાઉં. આ ઘરમાં હવે મારી બિલકુલ જરૂર પણ નથી રહી. આ ઘરનો સુધારો થઈ ગયો છે. હવે તો જ્યાં સુધારાની આવશ્યકતા છે ત્યાં જ મારી જરૂર છે. જે ઘરમાં અંધારું હોય ત્યાં જ દીપકની જરૂર છે. જ્યાં પ્રકાશ છે ત્યાં દીપકની જરૂર નથી એ જ પ્રમાણે હવે મારું અહીં રહેવું પણ નકામું છે માટે તમે મારી સાથે જલ્દી ચાલો જેથી માતાને વધુ વખત સુધી સંતાપમાં ન રહેવું પડે."

વસુમતિની વાતોથી ત્યાં ઉપસ્થિત થયેલા સઘળા લોકોના હોશ બી ગુમ થયા. પણ રથીની ઓ પર કોઈ ભાવનો પ્રભાવ પડ્યો નહિ. વસુમતિની વાતો સાંભળીને તે પોતાના મનમાં એમ જાણે કશાયે વિચાર કરવા લાગી, પણ રથીથી ચૂપ રહી શકાયું નહિ. તેણે વસુમતિને કહ્યું : " પુત્રી તું આ શું કહે છે ! તું આ ક માના કહેવાથી હું તને વેચાવા જાઉં ! તારા જેવી અગણમય સતીને

મારે ત્યાંથી ચાલી જવા દઉં ? શું હું તને વેચીને હું કન્યાવિક્રેતા કહેવાઉં ? હું આવું કદાપિ નહિ કરી શકું. આ કર્કશા જો મારા ઘરમાંથી નીકળતી હોય તો ભલે આજે જ તે નીકળી જાય, પરન્તુ તેના કહેવાથી હું તને કેમ વેચી શકું ? ”

રથીના કથનના જવાબમા વસુમતિ બોલી કે, “ પિતાજી ! તમે ભૂલ કરી રહ્યા છો. માતાએ તમને જે ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેને તમે ભૂલી ગયા છો. મેં પણ તમને હમણાં તથા પહેલા જે કાંઈ કહ્યું છે, તે પણ તમારા ધ્યાનમા નથી જો તમે મને સતી મગળ-રૂપી અને લક્ષ્મી માની રહ્યા છો, તો મારા સબધમાં કોઈ જાતની ચિંતા શા માટે કરો છો ? હું જે કાંઈ કહું છું, તે પર વિશ્વાસ કેમ નથી મૂકતા ? મને તમે નથી વેચતા, પણ હું પોતે જ વેચાઉં છું. મારી બાબતમા માતાને જે સંદેહ થયો છે, તે સદેહ દૂર કરવો એ મારું પણ કર્તવ્ય છે, અને તમારું પણ કર્તવ્ય છે જો માતાનો સદેહ દૂર નહિ થાય તો વિના કારણ મને પણ કલક લાગશે અને તમને પણ કલક લાગશે. માટે તમે કોઈ જાતનો બીજો વિચાર ન કરતાં મારી સાથે ચાલો મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે દરેક શક્ય ઉપાયથી પોતાને કલકથી બચાવે. તો પછી શુ આપણે આપણા પર ખોટું કલક લાગવા દઈશુ ? તેનાથી બચવાનો ઉપાય શુ નહિ કરીએ ? હું દરેક દૃષ્ટિથી એ જ ઠીક માનું છું કે, માતાની આજ્ઞાનુસાર મારે બજારમાં વેચાઈ જવું જોઈએ, અને એ રીતે માતાનો સદેહ દૂર કરાવી મને પોતાને તથા તમને મિથ્યા કલકથી બચાવવા જોઈએ, એટલા માટે તમે મારી સાથે ચાલો હું મને વેચીને વીસ લાખ સોનામહોરો અપાવીશ તે લાવીને તમે માતાને આપી દેજો ”

વસુમતિએ રથીને આ પ્રમાણે સમજાવીને શાંત કરી દીધો રથી વધારે કાંઈ કહી શક્યો નહિ તેણે માત્ર એ જ કહ્યું કે, “ તમને જે યોગ્ય લાગે તે કરો હું તમારી આજ્ઞાનું પાલન કરવામા ...

કૃતજ્ઞ સમજું છું " આ પ્રમાણે રથીને અનુકૂળ બનાવી, વસુમતિએ રથીની સ્ત્રીને પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું " માતા, મારે લીધે તમારે ઘણો કષ્ટ સહન કરવો પડ્યો છે. હું તે બધા માટે તમારી ક્ષમા માગું છું અને વિનતિ કરું છું કે આ પુત્રી પર તમારી કૃપાદૃષ્ટિ હમેશાં રહ્યા કરે."

વસુમતિએ રથીની સ્ત્રીને પ્રણામ કર્યા અને ક્ષમા પણ માગી, છતાં રથીની સ્ત્રી તો નાગિણીની જેમ ફુત્કાર કરતી કરતી ચૂપચાપ જ બેસી રહી. કંઈ પણ બોલી નહિ. પણ, પોતાના મનમાં જરૂર એટલું બોલતી હતી કે 'આ કુલટાએ મારા પતિને થોડા જ દિવસોમાં કેવા આધિન બનાવી દીધા છે કે તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પતિ કોઈ કામ નથી કરી શકતા. મને આ રીતે વિફરેલી જોઈને તે ડરી ગઈ છે કે મારી બધી ગુપ્ત વાતો પ્રગટ થઈ જશે એથી તેણે વેચાવાનું અને પતિએ તેની સાથે જવાનું કબૂલ કર્યું છે. જો મે આવું રુદ્ર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું ન હોત તો તે કદી પણ નીકળત નહિ. એટલું જ નહિ પણ થોડાક દિવસોમાં મને જ ઘરમાંથી કાઢી મૂકત. પતિની વાતોથી સ્પષ્ટ સાબિત થાય છે કે વસુમતિને ઘરમાં રાખવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને જ પતિ તેને લાવ્યા છે. અને એટલા માટે જ તેઓ કહે છે કે હું તને કાઢી શકું નહિ અને તેને બદલે મને કાઢી મૂકવા તૈયાર થઈ ગયા હતા. સારું થયું કે લાગ પામીને તે વેચાવા માટે તૈયાર થઈ ગઈ નહિ તો પતિએ તો મારે વિષમ સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરી હતી.

રથીની સ્ત્રી આ પ્રમાણે પોતાના સ્વભાવાનુસાર વિચાર કરતી રહી અને વસુમતિ તરફ લાલ નેત્રે જોતી રહી. તેને પ્રણામ કરીને અને તેની ક્ષમા માગીને વસુમતિ ઘરના અન્ય માણસો–નોકરચાકર ઇત્યાદિને મળી અને પછી બજારમાં જવા માટે નીકળી પડી. તેણે ઘરમાંથી નીકળતાં પહેલાં દાસીઓ પહેરે તેવાં વસ્ત્રો પહેરી લીધાં.

ઘરમાથી નીકળતી વખતે તેને લેશમાત્ર પણ ચિંતા ન હતી, પરન્તુ પ્રસન્નતા હતી તેણે રથીને કહ્યું કે, " પિતાજી! આવો, મારી સાથે ચાલો " એમ કહીને વસુમતિ ઘરમાથી ચાલી નીકળી વસુમતિના ઉપદેશથી આકર્ષાયલો રથી પણ કાંઈ પણ બોલી ન શક્યો તે પણ આંખોમાથી આંસુઓ સારતો, ચૂપચાપ વસુમતિની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો

રથીની સાથે લઈને વસુમતિ, કૌશાબીની મુખ્ય બજારમા આવી, બજારના મધ્ય ભાગમા, ચોરા પર ઊભી થઈ ગઈ અને પોકારી પોકારીને કહેવા લાગી કે, " ભાઈઓ ! હું દાસી છુ, મને ખરીદી લ્યો "

દૃષ્ટિ નીચે રાખીને, વસુમતિ બજારમા ઊભી રહીને આ પ્રમાણે પોકારી પોકારીને કહેતી હતી, અને રથી એક તરફ ઊભો રહીને એવો વિચાર કરીને આંખોમાથી અશ્રુધારા વહાવી રહ્યો હતો કે, " હાય, આજે આ સતી તે દુષ્ટાના કારણે મારા ઘરમાથી જવા લાગી છે " વસુમતિનો અવાજ સાભળીને તેની આસપાસ ઘણા માણસો ભેગા થઇ ગયા સઘળા માણસો તેની સ્થિતિ, તેનું સૌંદર્ય, તેની શારીરિક બનાવટ અને કોમળતા દેખીને આશ્ચર્યચકિત બની ગયા હતા તેઓ વિચાર કરી રહ્યા હતા કે આ કોણ છે ? શુ કોઈ દેવ-કન્યા આપણને બધાને છેતરવા તો નથી આવી ? અથવા સ્વર્ગથી પતિત થઈને કોઈ અપ્સરા તો નથી આવી ? અમે તો આવી કન્યા કદી જોઈ જ નથી આ પ્રમાણે આશ્ચર્યમાં પડીને લોકો વસુમતિને પૂછવા લાગ્યા કે, " દેવી, તમે કોણ છો ? અને આ રીતે બજારમા કેમ ઊભા છો ? " લોકોના આ પ્રશ્નના જવાબમાં વસુમતિએ કહ્યું કે, " ભાઈઓ હું દાસી છુ, અહીં વેચાવા માટે ઊભી છુ, હું ઘરનું બધુ કામ કરી શકુ છુ એવુ કોઈ ગૃહકાર્ય નથી કે જે હું ન કરી શકતી હોઉં. જે કોઈ ઇચ્છે તે મને ખરીદી શકે છે જે કોઈ મારુ મૂલ્ય આપે, તેને ત્યા હું જઈ શકું છુ અને જે કોઈ ખરીદીને લઈ જશે, તેના ઘરનું સઘળુ કામ હું કરીશ અને તેનું ઘર સુધારી દઈશ "

આ દાસી છે અને વેચવા માટે ઊભી છે " એમ જાણીને ઘણાઓની ઇચ્છા વસુમતિને ખરીદવાની થઈ અનેક માણસો વસુમતિને કહેવા લાગ્યા કે અમે તને ખરીદી લઈશું, પણ તારું મૂલ્ય શું આપવું પડશે ? '

લોકોના આ પ્રકારના જવાબમાં વસુમતિએ રથીની સામે નજર કરીને કહ્યું કે, " આ મારા પિતા ઊભા છે તેમને જે કોઈ વીસ લાખ સોનામહોરો આપે તે મને ખરીદી શકે છે "

વસુમતિના મોંએ વીસ લાખ સોનામહોરો સાંભળીને ખરીદવાની ઇચ્છા રાખનારા લોકો આભા જ બની ગયા. તેઓ વસુમતિના રૂપલાવણ્યાદિની પ્રશંસા તો કરતા હતા અને એમ પણ કહેતા હતા કે—

યત્રાકૃતિસ્તત્ર ગુણા વસન્તિ

અર્થાત્—જ્યાં આકૃતિ છે ત્યાં ગુણ પણ છે

લોકો એમ કહેતા તો હતા, પરંતુ તેઓને વીસ લાખ સોનામહોરો વધારે પડતી લાગતી હતી, એટલા માટે તેઓ ત્યાંથી એમ કહીને ચાલ્યા જતા હતા કે " વીસ લાખ સોનામહોરોમાં દાસી ખરીદીને શું કરીશું ! દાસી ભલે કેટલી હોશિયાર અને સુંદર હોય તો પણ તે કરવાની તો ઘરનું કામ જ ને, કંઈક વાણિજ્ય—વ્યવસાય કરીને દ્રવ્યોપાર્જન થોડી જ કરવાની હતી, માટે એટલા બધા સોનૈયા આપીને તેને કેમ ખરીદી શકાય ! "

આ પ્રમાણે લોકો વસુમતિની પ્રશંસા કરતા થકા, તેને ખરીદવા માટે તો તૈયાર થતા હતા પણ મૂલ્ય સાંભળીને ચાલ્યા જતા હતા. તેને ખરીદવાનું સાહસ કોઈ પણ કરી શક્યું ન હતું

: પ્રકરણ :

[૧૨]

આત્મબળ

ગુણગ્રાહક એવા ધનવાનો જગતમાં બહુ થોડા નીકળશે. ગુણોની આગળ દ્રવ્યને તુચ્છ સમજનારા, ગુણો પર દ્રવ્યનું બલિદાન આપનારા, દ્રવ્ય-વ્યય કરીને ગુણોનો આદર તથા પ્રચાર કરે તેવા ધનિકો બહુ ઓછા હશે. મોટે ભાગે ધનિકો તો ધનને જ કિંમતી સમજે છે. તેમની દૃષ્ટિમાં ગુણોની કાંઈ કિંમત જ નથી. તેઓ કેવળ લૌકિક ગુણો અને સંસારની અન્ય સઘળી બાબતોને જ નહિ, પરન્તુ ધર્મને પણ ધનથી જ તોળે છે, અને તે તુલનામાં ધનને જ વધારે કિંમતી સમજે છે. આવા મનુષ્યો કદાચ ગુણોથી અંજાઈ ને ગુણીની પ્રશંસા ભલે કરે, છતાં તે પણ કઠિનાઈ અને સંકોચપૂર્વક. ખુલ્લા હૃદયે મૌખિક પ્રશંસા કરવી તે પણ તેઓને બહુ ભારે લાગે છે. તેમને એ ભય રહે છે કે અમારા મોઢેથી પ્રશંસા નીકળતા કોઈ અમને ઉદારતા દર્શાવવાનું તથા ધનનો ત્યાગ કરવાનું કહેશે તો ? આ ભયથી કૃપણ સ્વભાવના કારણે તેઓ વાણીમાં પણ કૃપણતા દાખવે છે. તે એટલે સુધી કે સામાન્ય શિષ્ટાચારના આવ-

રક્ષા કરતી હતી. જે વખતે વસુમતિ બજારમાં ઊભી રહીને વેચાતી હતી તે જ વખતે પાલખીમાં બેઠેલી તે વેશ્યા પોતાની દાસીઓની સાથે તે જગ્યા આગળથી નીકળી. બાળા દેખીને તેણે પાલખી રોકાવી, અને લોકોને પૂછ્યું કે " આ બાળા કોની છે?" લોકોના કહેવાથી તેણે જાણ્યું કે અહીંયાં એક દાસી વેચાય છે. આથી તે વેશ્યા એકદમ તે બાળાને બતાવીને વસુમતિની પાસે પહોંચી ગઈ. વસુમતિને દેખીને, તેને આશ્ચર્યની સાથે ખૂબ આનંદ થયો. તેને એવા વિચારથી આનંદ થયો કે હું જેવી સુંદરીની તપાસમાં હતી તેના કરતાં પણ આ તો ચડી જાય તેવી છે." વસુમતિનું રૂપ સૌંદર્ય દેખીને તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તે વિચારતી હતી કે, " આવી સુંદરી તો મેં આજ સુધીમાં કદી જોઈ નથી. હું મને પોતાને અતિશય રૂપવંત માનીને અભિમાન કરતી હતી, પણ હું તો આ કન્યાની સુંદરતા આગળ એક અંશ પણ સુંદર નથી. મારું ભાગ્ય ઉત્તમ છે કે જેથી હું આજે આ તરફ આવી ચડી. ગમે તે થાય, ગમે તેટલું મૂલ્ય આપવું પડે તો પણ હું આ દાસીને જરૂર ખરીદી લઈશ. તેને ખરીદીને હું મારા અવિચ્છિન્ન વારસને માટે નિશ્ચિંત બની જઈશ. તથા મારો અધિકાર તેમ જ મારી પ્રતિષ્ઠાને હું સુરક્ષિત રાખી શકીશ. આ કન્યા એવી ચતુર જણાય છે કે જેનામાં હું મારી વર્તમાન કળા પૂરેપૂરી સ્થાપિત કરી શકીશ. પ્રથમ તો તેનું રૂપ જ એવું છે કે જેથી ભલભલા બ્રહ્મચારી કહેવડાવનારાઓ પણ તેના રૂપથી આકર્ષાશે. તેમાંય વળી જ્યારે હું સોનામાં સુગંધ મેળવવાનું તેને મારી સઘળી કળાઓ શીખવી દઈશ ત્યારે તો તેની આગળ કયો પુરુષ પોતાનું મસ્તક નહિ નમાવે!"

આ પ્રમાણે કલ્પનાસૃષ્ટિમાં વિહરતી વેશ્યાએ વસુમતિને પૂછ્યું કે "તું કોણ છે અને ક્યા દેશથી આ નગરમાં આવી છે?" વસુમતિએ પોતાની દૃષ્ટિ નીચે રાખી હતી. તેણે જે પ્રમાણે પોતાની દૃષ્ટિ નીચી રાખીને બીજા લોકોને જવાબ આપ્યો હતો, તે જ પ્રમાણે

વેશ્યાને પણ નીચી દૃષ્ટિ રાખીને જવાબ આપ્યો કે, "હું દાસી છુ અને વેચાવા માટે ઊભી છુ" વેશ્યાએ પૂછ્યુ કે, "તારુ મૂલ્ય શું છે?" વસુમતિએ કહ્યુ કે, "આ મારા પિતા ઊભા છે. જે કોઈ તેમને વીસ લાખ સોનામહોરો આપે, તેની સાથે હું જઈ શકુ છુ." વેશ્યાએ પૂછ્યુ કે, "શુ અત્યાર સુધીમાં કોઈ તારા બદલામાં વીસ લાખ સોનામહોરો આપનાર આવેલ નથી?" વસુમતિએ જવાબ આપ્યો કે, "હા, અત્યાર સુધી તો પૂછનારાએ જ આવ્યા હતા, આપનાર કોઈ આવેલ નથી" વસુમતિનો આ જવાબ સાભળીને વેશ્યા કાઈક અભિમાનપૂર્વક કહેવા લાગી કે, "જેને વસ્તુની પરીક્ષા જ નથી, તે તેનો આદર કઈ રીતે કરે? અત્યાર સુધીમા જે જે લોકો અહી આવ્યા છે, તેમનો કોઈ જો સ્ત્રી પુરુષના લક્ષણોનો જાણકાર હોત, તો તો તને જરૂર ખરીદી લેત, પણ જણાય છે કે અદ્યાપિ એવી એક પણ વ્યક્તિ આવી નથી બીજા કોઈ જાણે કે ન જાણે, પણ હું તો તારા લક્ષણો પરથી જાણુ છુ કે તારામાં કંઈક વિશેષતા છે. હું તારા ગુણ તથા તારુ સૌંદર્ય જાણી શકુ છુ હું કહું છુ કે તારી આગળ વીસ લાખ સોનામહોરો કાઈ વિસાતમાં નથી વીસ લાખ સોનામહોરો તો તારા એક જ માત્ર અંગ પર કુરબાન કરી શકાય છે. લે ચાલ, મારી સાથે, બેસ પાલખીમાં, હું હમણા જ તારા આ પિતાને વીસ લાખ સોનામહોરો આપી દઉ છુ. હું વણિક સ્વભાવની નથી, કે જેથી કોડી કોડીનો હિસાબ ગણું હું જે ચીજ પસંદ કરીને લેવા ઇચ્છુ છુ, તેનું મોં માગ્યુ મૂલ્ય આપુ છુ. તે ?ારા મૂલ્ય બદલ વીસ લાખ સોનામહોરો માગી છે તો હું વીસ ?ખ જ સોનામહોરો આપીશ, એક પણ સોનામહોર ઓછી નહિ માપુ માટે ચાલ, વિલબ ન કર"

વેશ્યાની ઉદારતા ભરી તથા આત્મશ્લાઘાવાળી વાતો સાભળીને વસુમતિને ઘણું જ આશ્ચર્ય થયુ. તેણે વિચાર્યું કે, "અત્યાર સુધી ?ો જેટલા જેટલા માણુસો આવ્યા, તે સઘળાએએ વીસ લાખ

એક કીડીને પણ તેઓ ઠોકર મારે છે અને મોઢેથી 'ભાઈ' એવો વગેરે શબ્દ પણ બોલતા નથી. પણ એવા પ્રકારનો નિષ્ઠુર વ્યવહાર કરે છે કે જાણે તેમનામાં ધર્મ કે દયા જ રહેવા દીધું નથી. આપણે તેઓના હૃદયને પથ્થર જેવું કઠોર બનાવી દીધું છે કે જેમાં દ્રવિત બનવાનો સ્વભાવ જ નથી. આ જ કારણથી તે હૃદય નથી કે શ્રેષ્ઠીઓના સુખ પર આસક્તિ બનતું કે નથી ગરીબોના આર્તનાદ કે દુઃખીઓના કરુણ આક્રંદ સાંભળી શકતું. તેઓ પોતાના જેવા ધનવાનો સિવાય બીજા લોકોને મનુષ્ય પણ નથી માનતા. તેઓ સાથે તો એવો વ્યવહાર કરે છે કે જેવો વ્યવહાર પશુઓ સાથે પણ ન કરવામાં આવતો હોય. તેમની દૃષ્ટિમાં ગરીબોની વેદના એ વેદના જ નથી, ગરીબોની જરૂરિયાત એ જરૂરિયાત જ નથી. પોતાની વેદના મટાડવા માટે અને પોતાની જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે તેઓ બધું કરી છૂટે છે પણ ગરીબોની વેદના મટાડવા અને તેમની જરૂરિયાતો પૂરી કરવામાં સહાયભૂત બનવાને બદલે વધારે વિઘ્નભૂત બને છે. આવા જ કારણે પરિગ્રહને પાપનું કારણ માનવામાં આવ્યું છે.

વસુમતિને અત્યારસુધીમાં જેટલી જેટલી વ્યક્તિઓ મળી તેઓ બધી એક જ સ્વભાવની મળી. એથી વીસ લાખ સોનામહોરોનું નામ સાંભળીને તે વ્યક્તિઓ એવી રીતે ચાલી જતી હતી કે જાણે તેઓ ફરી કોઈની દૃષ્ટિમાં જ ન આવે. તે માણસો વિચારતા હતા કે શું એક દાસીની કિંમત વીસ લાખ સોનામહોરોની! એટલી રકમમાં તો વીસ દાસીઓ ખરીદી શકાય. તો પછી આમ એકને માટે એટલું ધન કેમ ખર્ચી નાખવું! એ રીતે તે લોકો ફક્ત વીસ લાખ સોનામહોરોનો જ વિચાર કરતા હતા. તેઓ એમ નહોતા સમજતા કે તેણી બરાબરી વીસ તો શું પણ સેંકડો, હજારો દાસીઓ પણ નથી કરી શકતી. તેમની નજરમાં ધનનો પડદો પડી ગયો હતો. એથી આવી વાત તેમની નજરમાં આવતી ન હતી, પણ ફક્ત ધન જ નજરમાં આવતું હતું.

એ જ કૌશામ્બીમા એક વેશ્યા પણ રહેતી હતી તે વેશ્યા નાચ, ગાન અને સૌંદર્યમા પોતાના સમયમાં એકલી જ માત્ર હતી. અને તેથી તે નગરનાયિકા કહેવાતી અવસ્થાનું પરિવર્તન થવુ એ તો સસારનો નિયમ છે જે આજે બાળક છે તે યુવક અને વૃદ્ધ થશે જ આ પ્રાકૃતિક નિયમથી વેશ્યા પણ કેમ બચી શકે ? એમ તો તે વેશ્યા પોતાના નૃત્ય, ગાન અને કટાક્ષ હાવભાવ ઇત્યાદિથી કામીઓના મનને પોતાની તરફ આકર્ષવામાં કુશલ હતી, તોપણ તે વિચારતી હતી કે, "મારી ઉમર વૃદ્ધાવસ્થામા પ્રવેશવાની તૈયારીમા છે, થોડાક દિવસોમા હું વૃદ્ધ બની જઈશ અને એ કારણથી હું મારા ગ્રાહકોને મુગ્ધ કરવામાં અસમર્થ નીવડીશ આજે તો શહેરના મોટા મોટા માણસો મારા બારણાની ધૂળ ફેંકે છે, પરન્તુ જ્યારે હું વૃદ્ધ બનીશ, ત્યારે તેઓ મારે ત્યાં કેમ આવશે ? જો કે મારે ત્યાં મારો ધધો ચલાવનારી અનેક છોકરીઓ છે, છતાં તેમાની એક પણ છોકરી એવી નથી દેખાતી, કે જે મારી જગ્યા લઈને મારા આ ઘરની આબરુને સુરક્ષિત રાખી શકે મારા ધધામા રૂપ લાવણ્યની ખાસ જરૂર છે, અને તે સાથે નૃત્ય-ગાન, કલા, તથા ચતુરાઈની પણ જરૂર છે. મારે ત્યાં જે છોકરીઓ છે તેમાથી એકમાં પણ આ બધી બાબતો નથી."

તે વેશ્યાને એ જ વિષયની ચિંતા રહ્યા કરતી હતી કે, "મારી જગ્યા કોણ સાચવશે ? જો મારા જીવનમાં મારુ પદ શહેરની અન્ય કોઈ વેશ્યાએ લઈ લીધુ અને મારા ઘરની આબરુ કોઈ બીજાને ઘેર ચાલી ગઈ, તો તે મારે માટે એક મોટા દુખનો વિષય થઈ પડશે મારે ત્યા ધનની તો ખોટ નથી જો કોઈ યોગ્ય છોકરી મળે, તો તેના બદલામા હું માગે તેટલું ધન આપુ, પણ મને એવી કોઈ છોકરી દેખાતી જ નથી"

એ પ્રમાણે તે વેશ્યા કોઈ યોગ્ય અને સુદર કન્યાની શોધમા

રક્ષા કરતી હતી. જે વખતે વસુમતિ બજારમાં ઊભી રહીને વેચાતી હતી તે જ વખતે પાલખીમાં બેઠેલી તે વેશ્યા પોતાની દાસીઓની સાથે તે બજાર આગળથી નીકળી. બાળા દેખીને તેણે પાલખી રોકાવી, અને મોટાને પૂછ્યું કે " આ બાળા કોની છે ! " લોકોના કહેવાથી તેણે જાણ્યું કે બજારમાં એક દાસી વેચાય છે. આથી તે વેશ્યા એકદમ તે ભીડને હટાવીને વસુમતિની પાસે પહોંચી ગઈ. વસુમતિને દેખીને, તેને આશ્ચર્યની સાથે ખૂબ આનંદ થયો. તેને એવા વિચારથી આનંદ થયો કે " હું જેવી સુંદરીની તપાસમાં હતી તેના કરતાં પણ આ તો ચઢી જાય તેવી છે." વસુમતિનું રૂપ સૌંદર્ય દેખીને તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તે વિચારતી હતી કે " આવી સુંદરી તો મે આજ સુધીમાં કદી જોઈ નથી. હું મને પોતાને અતિશય રૂપવંત માનીને અભિમાન કરતી હતી, પણ હું તો આ કન્યાની સુંદરતા આગળ એક અંશ પણ સુંદર નથી. મારું ભાગ્ય ઉત્તમ છે કે જેથી હું આજે, આ તરફ આવી ચઢી. ગમે તે થાય, ગમે તેટલું મૂલ્ય આપવું પડે તો પણ હું આ દાસીને જરૂર ખરીદી લઈશ. તેને ખરીદીને હું મારા અભિમાનના વારસાને માટે નિશ્ચિંત બની જઈશ. તથા મારો અધિકાર તેમ જ મારી પ્રતિષ્ઠાને હું સુરક્ષિત રાખી શકીશ. આ કન્યા એવી સ્વરૂપવાન છે કે જેનાથી હું મારી નૃત્ય ગાન કળા પૂરેપૂરી સ્થાપિત કરી શકીશ. પ્રથમ તો તેનું રૂપ જ એવું છે કે જેથી ભલભલા સદાચારી કહેવાવનારાઓ પણ તેના રૂપથી આકર્ષાય. તેમાંય વળી જ્યારે હું સોનામાં સુગંધ મેળવવારૂપ તેને મારી સઘળી કળાઓ શીખવી દઈશ ત્યારે તો તેની આગળ કયો પુરુષ પોતાનું મસ્તક નહિ નમાવે ! "

આ પ્રમાણે કલ્પનાસૃષ્ટિમાં વિહરતી વેશ્યાએ વસુમતિને પૂછ્યું કે " તું કોણ છે અને કયા હેતુથી બજારમાં ઊભી છે ! " વસુમતિએ પોતાની દૃષ્ટિ નીચે રાખી હતી. તેણે જે પ્રમાણે પોતાની દૃષ્ટિ નીચી રાખીને બીજા લોકોને જવાબ આપ્યો હતો તે જ પ્રમાણે

વેશ્યાને પણ નીચી દૃષ્ટિ રાખીને જવાબ આપ્યો કે, "હુ દાસી છું અને વેચાવા માટે ઊભી છુ" વેશ્યાએ પૂછ્યુ કે, "તારૂં મૂલ્ય શુ છે ?" વસુમતિએ કહ્યુ કે, "આ મારા પિતા ઊભા છે. જે કોઈ તેમને વીસ લાખ સોનામહોરો આપે, તેની સાથે હુ જઈ શકુ છુ." વેશ્યાએ પૂછ્યું કે, "શુ અત્યાર સુધીમાં કોઈ તારા બદલામા વીસ લાખ સોનામહોરો આપનાર આવેલ નથી ?" વસુમતિએ જવાબ આપ્યો કે, "હા, અત્યાર સુધી તો પૂછનારાઓ જ આવ્યા હતા, આપનાર કોઈ આવેલ નથી" વસુમતિનો આ જવાબ સાંભળીને વેશ્યા કાંઈક અભિમાનપૂર્વક કહેવા લાગી કે, "જેને વસ્તુની પરીક્ષા જ નથી, તે તેનો આદર કઈ રીતે કરે ? અત્યાર સુધીમા જે જે લોકો અહી આવ્યા છે, તેમાંનો કોઈ જો સ્ત્રી પુરુષના લક્ષણોનો જાણકાર હોત, તો તો તને જરૂર ખરીદી લેત, પણ જણાય છે કે અદ્યાપિ એવી એક પણ વ્યક્તિ આવી નથી બીજા કોઈ જાણે કે ન જાણે, પણ હું તો તારા લક્ષણો પરથી જાણુ છુ કે તારામા કંઈક વિશેષતા છે. હું તારા ગુણ તથા તારુ સૌંદર્ય જાણી શકુ છુ હું કહું છુ કે તારી આગળ વીસ લાખ સોનામહોરો કાંઈ વિસાતમાં નથી વીસ લાખ સોનામહોરો તો તારા એક જ માત્ર અંગ પર કુરબાન કરી શકાય છે. લે ચાલ, મારી સાથે બેસ પાલખીમા, હું હમણા જ તારા આ પિતાને વીસ લાખ સોનામહોરો આપી દઉ છુ. હું વણિક સ્વભાવની નથી, કે જેથી કોડી કોડીનો હિસાબ ગણું હું જે ચીજ પસંદ કરીને લેવા ઇચ્છુ છુ, તેનું મો માગ્યુ મૂલ્ય આપુ છુ. તે તારા મૂલ્ય બદલ વીસ લાખ સોનામહોરો માગી છે તો હું વીસ લાખ જ સોનામહોરો આપીશ, એક પણ સોનામહોર ઓછી નહિ આપું માટે ચાલ, વિલબ ન કર"

વેશ્યાની ઉદારતા ભરી તથા આત્મશ્લાઘાવાળી વાતો સાભળીને વસુમતિને ઘણુ જ આશ્ચર્ય થયુ. તેણે વિચાર્યું કે, "અત્યાર સુધી તો જેટલા જેટલા માણુસો આવ્યા, તે સઘળાઓએ વીસ લાખ

સોનામહોરોની રકમ ઘણી મોટી હતી પરન્તુ આ સ્ત્રી હોવા છતાં પણ વીસ લાખ સોનામહોરો આપવા તયાર છે એટલુંજ નહિ પણ આ રકમ વધારે નાની જતાવે છે જોઈએ તો ખરી કે આ કોણ ! આ પ્રમાણે વિચાર કરીને વસુમતિએ પોતાની નીચી દષ્ટિ ઊંચી કરીને વેસ્યા સામે જોયું વેસ્યાનો શૃંગાર જોઈને વસુમતિએ જાણી લીધું કે આ સ્ત્રી ધનવાન છે પણ તે પોતાને શા માટે ખરીદે છે તેનું નિરાકરણ વસુમતિ કરી શકી નહિ. તેણે વિચાર્યું કે " માતાને સતુષ્ટ કરવા માટે પ્રથમ તો હું તેને હાથ વેચાઈને પિતાને વીસ લાખ સોનામહોરો અપાવી દઉં અને પછી આ જે કામ કરવાનું કહે તે કામ ન કરું તે કામ કરવામાં આનાકાની કરું તો તે ઠીક ન કહેવાય. એમ કરવું તે વિશ્વાસઘાત છે. માટે મારે પહેલાં જ તેનો આચાર જાણી લેવો જોઈએ. અને તેને ત્યાં જઈને મારે શું કામ કરવાનું છે તેની પણ માહિતી મારે મેળવી લેવી જોઈએ. કોઈ પણ કામ બાબતમાં મારે હમણાં જ ફોડ કરી લેવો જોઈએ કે અમુક કામ હું કરી શકીશ કે નહિ કરી શકું

વસુમતિએ વેસ્યાને કહ્યું કે " માતા, હું જ્યારે વેચાવા માટે ઊભી છું ત્યારે કોઈ પણ માણસ વીસ લાખ સોનામહોરો આપે, તેની સાથે મારે જવું જોઈએ. પરન્તુ મને ખરીદનાર માણસનું હું મન ન કરી શકું અને એ રીતે તે દ્રવ્ય આપવા તેનું ખર્ચેલું ધન નકામું જાય, તે માટે હું તમારી પાસે પ્રથમથી જ એ જાણવા માગું છું કે તમારો આચાર શો છે ! તથા તમે મને કયા કામને માટે ખરીદવા ઈચ્છો છો ! એ જાણવા પછી જો મને ઠીક લાગશે તો હું તમારી સાથે જરૂર આવીશ."

વસુમતિનો પ્રશ્ન સાંભળીને વેસ્યા હાસ્યપૂર્વક બોલી કે " સરલે, મારો આચાર શું પૂછે છે ! મારો આચાર શો છે તથા મારે ત્યાં તારે શું કામ કરવું પડશે, એ વાત સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ જ છે તહુ

ભાગ્ય ઉત્તમ છે, એથી જ હું તને ખરીદું છું. લોકો તારી પરીક્ષા ન કરી શક્યા, તેથી તને દાસી બનાવવા માટે પણ ન ખરીદી, પરન્તુ ખરી રીતે શું તું દાસી બનવાને લાયક છે? તારા જેવી સુસ્વરૂપવાન સ્ત્રી દાસી બનીને જીવન વ્યતિત કરે, એ શું ઠીક છે? જો હું ન આવત, તો તો તારે દાસી બનવું જ પડત, અને અત્યાર સુધી તો તને કોઈ દાસી બનાવવા માટે પણ લઈ જવા તૈયાર ન હતું, પણ તારા સદ્‌ભાગ્યથી હું અહીં આવી ચડી બીજા લોકો તો વીસ લાખ સોનામહોરો આગળ તને તુચ્છ સમજે છે, પણ હું તારી આગળ વીસ લાખ સોનામહોરોને તુચ્છ સમજુ છુ.

"ભોળી છોકરી! મારો આચાર શો છે, અને મારે ત્યાં તારે શું કામ કરવું પડશે, તે સાંભળ હમેશા નવું સુખ ભોગવવું, એ મારે ત્યાંનો આચાર છે અને તારે પણ મારે ત્યાં આવીને હમેશા નવું સુખ ભોગવવાનું કામ કરવાનું છે મારે ત્યાં જે સુખ છે તે સુખ, કોઈ બીજી સ્ત્રીની તો વાત શું કરવી પણ મોટા મોટા રાજાની રાણીને પણ પ્રાપ્ત નથી મારે ત્યાં ગઈ કાલે જે સુખ ભોગવ્યુ, તેના કરતાં ચડિયાતુ સુખ આજે ભોગવવાનું છે સંસારમાં જેને અવિચળ સૌભાગ્ય કહેવાય છે, તે અવિચલ સૌભાગ્ય મારે ત્યા જ છે મારે ત્યાં દુર્ભાગ્યનું તો નામનિશાન નથી હું મારે ત્યાંના સુખ-સૌભાગ્યનું વર્ણન કરવા માડુ તો એક ગ્રંથ બની જાય, તો પણ પાર ન આવે એટલા માટે હું સઘળાં સુખોનું વર્ણન ન કરતાં તેમાંનાં થોડાંક સુખોનું વર્ણન કરુ છુ

"મારે ત્યાં સૌથી પહેલું સુખ હમેશા સૌભાગ્યનું છે. વિધવા બનવાનો તો ભય જ નથી જગતમાં એવી પદ્ધતિ ચાલી રહી છે કે બિચારી સ્ત્રીઓ, પોતાના માબાપનું ઘર છોડીને, કોઈ એક પુરુષને ત્યાં જાય છે, તેની સેવિકા બનીને, તે જેમ રાખે છે તેમ રહે છે, તેની સાથે દુ ખ ભોગવે છે, છતા પણ તે પુરુષ મૃત્યુ પામીને પોતાની

સોનામહોરોની રકમ ઘણી મોટી કરી, પરન્તુ આ સ્ત્રી કેટલા ધની? પણ વીસ લાખ સોનામહોરો આપવા તૈયાર છે એટલું જ નહિ પણ આ રકમ વધારે નાની જણાવે છે એટલે તો ખરી કે આ છે કોણ! આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, વસુમતિએ પોતાની નીચી દૃષ્ટિ ઊંચી કરીને વેશ્યા સામે જોયું. વેશ્યાનો શૃંગાર જોઇને વસુમતિએ જાણી લીધું કે આ સ્ત્રી ધનવાન છે પણ તે પોતાને શા માટે ખરીદે છે તેનું નિરાકરણ વસુમતિ કરી શકી નહિ. તેણે વિચાર્યું કે " માતાને સંતુષ્ટ કરવા માટે પ્રથમ તો હું તેને હાથ વેચાઇને પિતાને વીસ લાખ સોનામહોરો અપાવી દઉં અને પછી આ જે કામ કરવાનું કહે તે કામ ન કરું તે કામ કરવામાં આનાકાની કરું તો તે ઠીક ન કહેવાય. એમ કરવું તે વિશ્વાસઘાત છે. માટે મારે પહેલાં જ તેનો આચાર જાણી લેવો જોઇએ. અને તેને ત્યાં જઇને મારે શું કામ કરવાનું છે તેની પણ માહિતી મારે મેળવી લેવી જોઇએ. કોઇ પણ કામ બાબતમાં મારે હમણાં જ સ્પષ્ટ કરી લેવું જોઇએ કે અમુક કામ હું કરી શકીશ કે નહિ કરી શકું.

વસુમતિએ વેશ્યાને કહ્યું કે માતા, હું જ્યારે વેચાવા માટે ઊભી છું ત્યારે કોઈ પણ માણસ વીસ લાખ સોનામહોરો આપે, તેની સાથે મારે જવું જોઇએ. પરન્તુ મને ખરીદનાર માણસનું હું કામ ન કરી શકું અને એ રીતે તે ઠગાય, અથવા તેનું ખર્ચેલું ધન નકામું જાય, તે માટે હું તમારી પાસે પ્રથમથી જ એ જાણવા માગું છું કે તમારો આચાર શો છે! તથા તમે મને કયા કામને માટે ખરીદવા ઇચ્છો છો! એ જાણ્યા પછી જો મને ઠીક લાગશે તો હું તમારી સાથે જરૂર આવીશ."

વસુમતિનો પ્રશ્ન સાંભળીને વેશ્યા હાસ્યપૂર્વક બોલી કે "બાઇ, મારો આચાર શું પૂછે છે! મારો આચાર શો છે તથા મારે ત્યાં તારે શું કામ કરવું પડશે, એ વાત સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ જ છે. વળી

ભાગ્ય ઉત્તમ છે. એથી જ હું તને ખરીદું છું. લોકો તારી પરીક્ષા ન કરી શક્યા, તેથી તને દાસી બનાવવા માટે પણ ન ખરીદી, પરન્તુ આવી રીતે શું તું દાસી બનવાને લાયક છે? તારા જેવી સુસ્વરૂપવાન સ્ત્રી દાસી બનીને જીવન વ્યતિત કરે, એ શું ઠીક છે? જો હું ન આવત, તો તો તારે દાસી બનવું જ પડત, અને અત્યાર સુધી તો તને કોઈ દાસી બનાવવા માટે પણ લઈ જવા તૈયાર ન હતું, પણ તારા સદ્ભાગ્યથી હું અહીં આવી ચડી. બીજા લોકો તો વીસ લાખ સોનામહોરો આગળ તને તુચ્છ સમજે છે, પણ હું તારી આગળ વીસ લાખ સોનામહોરોને તુચ્છ સમજું છું.

"ભોળી છોકરી! મારો આચાર એ છે, અને મારે ત્યાં તારે શું કામ કરવું પડશે, તે સાંભળ. હમેશાં નવું સુખ ભોગવવું, એ મારે ત્યાંનો આચાર છે અને તારે પણ મારે ત્યાં આવીને હમેશાં નવું સુખ ભોગવવાનું કામ કરવાનું છે મારે ત્યાં જે સુખ છે તે સુખ, કોઈ બીજી સ્ત્રીની તો વાત શું કરવી પણ મોટા મોટા ગણાતી રાણીને પણ પ્રાપ્ય નથી. મારે ત્યાં ગઈ કાલે જે સુખ ભોગવ્યું, તેના કરતાં અધિકતું સુખ આજે ભોગવવાનું છે સંસારમાં જેને અવિચળ સૌભાગ્ય કહેવામાં આવે છે, તે અવિચલ સૌભાગ્ય મારે ત્યાં જ છે. મારે ત્યાં દુર્ભાગ્યનું તો નામનિશાન નથી. હું મારે ત્યાંના સુખ-સૌભાગ્યનું વર્ણન કરવા માંડું તો એક ગ્રંથ બની જાય, તો પણ પાર ન આવે એટલા માટે હું સઘળાં સુખોનું વર્ણન ન કરતાં તેમાંનાં થોડાંક સુખોનું વર્ણન કરું છું.

"મારે ત્યાં સૌથી પહેલું સુખ હમેશાં સૌભાગ્યનું છે. વિધવા બનવાનો તો ભય જ નથી. જગતમાં એવી પદ્ધતિ ચાલી રહી છે કે બિચારી સ્ત્રીઓ, પોતાના માબાપનું ઘર છોડીને, કોઈ એક પુરુષને ત્યાં જાય છે, તેની સેવિકા બનીને, તે જેમ રાખે છે તેમ રહે છે, તેની સાથે દુઃખ ભોગવે છે, આમ પણ તે પુરુષ મરી જાય ...

સ્ત્રીને વિધવા બનાવી જાય છે અને તેને જિંદગીભર દુઃખમાં ધકેલી જાય છે એથી ઊલટું જે સ્ત્રીએ એટલો ત્યાગ કર્યો છે સાથ આપ્યો છે અને દુઃખ ઉઠાવ્યું છે તે સ્ત્રી મૃત્યુ પામતાં, પુરુષ પોતે વિધુર નથી રહેતો, પણ બીજી સ્ત્રી પરણી લે છે જગતમાં આ જાતની વિષમતા પ્રસરી રહી છે મારે ત્યાં આવી વિષમતાને સ્થાન જ નથી. વિધવા બનવાનો ભય જ નથી. વિધવા તો ત્યારે બનવું પડે કે જ્યારે કોઈ એક પુરુષની દાસી બનીને રહેવાનું હોય. મારે ત્યાં પુરુષોની ગુલામી નથી કરવી પડતી. પુરુષ જ સેવકની જેમ મારે ત્યાં આંખોના ઇશારા પર નાચ્યા કરે છે હું જે પુરુષને મારો સેવક બનાવું છું તે પુરુષ પોતાને સદ્ભાગી માને છે અને મારા પર તેનું તન, મન, ધન કુરબાન કરી દે છે છતાં પણ હું તેને હમેશને માટે પસંદ નથી કરતી, પરન્તુ કોઈ પણ વખતે મને જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે તેને દૂર કરીને બીજાને મારો સેવક બનાવું છું મોટા મોટા રાજા મહારાજાઓ મારા એક કટાક્ષ પર ખરીદેલા ગુલામની માફક હાજર રહે છે જેઓ પોતાને શૂરવીર તથા અભિમાની સમજે છે તેઓ પોતાની મૂછો ઊંચી રાખે છે તેમ જ તેઓ મારા આગળ પોતાનું મસ્તક નમાવે છે

"પહેરવા ઓઢવાની તથા ખાવાપીવાની બાબતમાં તો હું તને કહું જ શું! મારું ઘર શૃંગારનું ઉત્પત્તિ સ્થાન છે નવા શૃંગારોનો જન્મ મારે ત્યાં જ થાય છે નવીન જાતનાં વસ્ત્રો તથા નવીન જાતનાં આભૂષણો પહેલાં મારે ત્યાં જ બને છે બીજા લોક તો મારે ત્યાંનાં વસ્ત્રાભૂષણોનું અનુકરણ જ કરે છે મારે ત્યાં હમેશાં નવી જાતના શૃંગાર સજવામાં આવે છે અને દિવસમાં અનેક વખત શૃંગાર બદલવામાં આવે છે ભોજનનું સુખ પણ જે મારે ત્યાં છે તે બીજાને ત્યાં નથી. મારે ત્યાંનાં ભોજનો સ્વાદિષ્ટ, પૌષ્ટિક, અને કામોત્તેજક હોય છે આ જાતનાં ભોજન કરીને, ઇચ્છાનુસાર મિષ્ટ શૃંગાર સજીને, ઇચ્છાનુસાર નવા નવા પુરુષ

સાથે સુખ ભોગવવું, અને હિંડોલામા બેસી આનદથી ઝૂલવુ, એ મારે ત્યાનો આચાર છે, તથા મે જે સુખ બતાવ્યુ છે તે ભોગવવુ, એ જ મારે ત્યાનું કામ છે. એક બીજી વાત પણ છે તે એ કે હુ નૃત્યકલા તથા ગાનકલા બહુ સારી રીતે જાણું છુ હું મારી આ બધી કળાઓ તને શીખવી દઈશ. જગતમા એવો કોણ છે કે જે નૃત્ય–ગાન પર મુગ્ધ ન હોય, મનુષ્યની તો વાત જ શી, પણ પશુઓ સુધ્ધા ગીત પર મુગ્ધ બની જાય છે સાપ જેવુ ભયકર અને ઘાતકી પ્રાણી પણ ગીતને વશ બની જાય છે જ્યારે તુ પણ મારી નૃત્ય, ગાનકલા શીખી જઈશ, ત્યારે સઘળા મનુષ્યો તારે આધિન બની જશે અને આ જાતના જે સુખો મને મળેલા છે, જેવી મારી આબરુ છે, તે જ જાતના સુખ અને તેવી જ આબરૂ તને પણ પ્રાપ્ત થશે. મારે ત્યા તારે શુ કરવુ પડશે તે મે તને બતાવી દીધું હવે જો તારામા બુદ્ધિ હોય, તુ ચતુર હોય અને તારુ ભાગ્ય ઉત્તમ હોય, તો ઊઠ, ઊભી થા, વિલંબ ન કર. મારે ત્યા તારે જમીન પર પગ પણ નહિ મૂકવો પડે, પરન્તુ મારી જેમ પાલખીમા બેસીને ચાલ્યા કરીશ, અને તારી આગળ પાછળ અનેક દાસદાસીઓ ચાલ્યા કરશે. માટે જલ્દીથી આ મારી પાલખીમા બેસીને મારી સાથે ચાલ તારા પિતાને પણ સાથે લઈ લે, હુ તેને વીસ લાખ સોનામહોરો આપી દઈશ ”

વેશ્યાની વાતોથી વસુમતિ સમજી ગઈ કે, તે કોણુ છે; અને કયા હેતુએ ૨૦ લાખ સોનામહોરો ખર્ચે છે, તથા પોતાને લઈ જવા માગે છે વેશ્યાનું કથન પૂર્ણ થતા જ, વસુમતિએ તેને કહ્યું કે, “ માતા, તમે જે હેતુથી મને ખરીદવા માગો છો અને મારી મારફત જે કામ કરાવવા ઇચ્છો છો, તે કામ મારાથી થઇ શકશે પણ નહિ અને તમારો હેતુ પણ સરશે નહિ. અને એથી મને ખરીદતાં તમારુ દ્રવ્ય નકામુ જશે. તમે મને ખરીદો, હુ તમારે ત્યા આવુ, પિતાને ૨૦ લાખ સોનામહોરો અપાવુ, અને પછી

તમારું ચીંધેલું કામ હું ન કરું તે ઠીક નહિ. તે બદલે તમે કહેશો કે મને દગો દીધો. માટે અત્યારે જ હું તમને સાફ કહી દઉં છું કે મને ખરીદવાનો વિચાર છોડી દઈને તમે તમારે ઘેર જાઓ. હું તમારે ત્યાં આવી શકીશ નહિ."

વસુમતિનો જવાબ સાંભળીને કંઈક નિરાશા ઉપજી તો પણ તે નિરાશાને દબાવીને કહેવા લાગી કે "તારું દુર્ભાગ્ય જ એવું છે કે જેથી મારી વાત તારા સમજવામાં આવી શકી નહિ. તારા ભાગ્યમાં તો દાસીપણું જ દેખાય છે. હું તો ધારતી હતી કે તને લઈ જઈને સ્વર્ગીય સુખોનો આસ્વાદ ચખાડું. પણ સદ્ભાગ્ય વગર મારી ઇચ્છા છતાં પણ તને એ સુખ કેમ મળી શકે! હું જોઉં છું કે મારી સ્ત્રી-બહેનો પર પુરુષો ઘણો અત્યાચાર કરે છે. મારી ઇચ્છા છે કે હું પુરુષોનું અભિમાન ઉતારી દઉં અને તેમને નમાવું. આ કાર્યમાં મને સહાય કરનાર કોઈ નથી. હું તને મારી સહાયિકા બનાવવા માગું છું. અને તેથી જ મોંમાગ્યા પૈસા આપવા તૈયાર છું, પણ તું મારી આ વાતો સમજી જ નહિ. હું તને ફરીથી કહું છું કે મારી વાત માનીને તું જલદી પાલખીમાં બેસીને ચાલ. બાળક જેવી વાત ન કર. એમ તો વિચાર કે મારા સિવાય તારા બદલામાં કોઈ ૨ લાખ સોનામહોરો આપે છે! અને ૨ લાખ સોનામહોરો આપવામાં મેં કોઈ જાતની આનાકાની કરી છે!"

વેશ્યાના પ્રત્યુત્તરમાં વસુમતિ કહેવા લાગી કે "માતા, હું તમારી સાથે કેવી રીતે આવી શકું! મારો માર્ગ બીજો છે અને તમારો માર્ગ બીજો છે. તમે પુરુષોને મોહના પાશમાં નાખવાનો પ્રયત્ન કરો છો જ્યારે હું પુરુષોને મોહપાશથી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરું છું. તમે તમારે ત્યાંના જે આચાર બતાવ્યા, જે ખાનપાન તથા સાજ-શૃંગારની પ્રશંસા કરી, તે બધું પુરુષોને મોહપાશમાં નાખવા અને તેમનું જીવન નષ્ટ કરવા માટે છે અને હું તેનો વિરોધ કરનારી છું

એ કારણથી મારી મારફત તમારો ઉદ્દેશ સફળ થશે નહિ, એટલું જ નહિ પણ તમારા કાર્યમા વધારે વિઘ્ન ઊભુ થશે તમે જેને તમારી જાળમા ફસાવવા ઇચ્છશો તેને હું બચાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ. તમારી જાળમા તેને ફસાવા નહિ દઉં. આ રીતે મને લઈ જવાથી તમને લાભ થશે નહિ, પણ નુકસાન થશે અને જ્યાસુધી તમે પુરુષોને મોહાધિન બનાવવાનુ કાર્ય કરો છો ત્યાસુધી હુ પણ તમારી સાથે આવી શકીશ નહિ. હા, જો તમે આ માર્ગને છોડીને સદાચારમા પ્રવૃત્ત બનવા ઇચ્છતા હો, તો હું તમારી સાથે આવવા માટે તૈયાર છુ અને જો તમે એ પ્રમાણે વર્તવા માટે કબૂલ થતા ન હો, તો હું પણ તમારે ત્યા આવી શકતી નથી. જ્યારે તમે ખોટા માર્ગ પણ છોડવા તૈયાર નથી, તો હુ સારો માર્ગ કઈ રીતે છોડી શકુ ?"

વસુમતિનો જવાબ સાંભળીને, વેશ્યા મનોગત કહેવા લાગી કે, "આ છોકરી માત્ર સુંદર જ નથી, પણ બુદ્ધિશાળી પણ છે, અને વાતચીત કરવામા પણ કુશળ છે જો તેણી મારે ત્યાં આવે, તો અવશ્ય મારા ઘરની આબરૂ પણ વધી શકે છે." એ પ્રમાણે વિચાર કરતી તે વેશ્યા કાંઈક ક્રોધિષ્ટ બનીને વસુમતિને કહેવા લાગી કે, "ભારે સદાચારિણી બની ગઈ છે, મને સદાચારનો ઉપદેશ આપવા લાગી છે, એમ નથી જોતી કે હું કોણ છુ ? આ વાત કોની સાથે કરી રહી છુ ! તું દાસી મને ઉપદેશ આપે ! વેચાવા માટે તો ઊભી છે, અને મને ઉપદેશ આપી રહી છે, તુ મને ઉપદેશ નથી આપી શકતી. તારા જેવી દાસીઓ મારે મારે ત્યા ઘણી છે, અને જો, આટલી દાસીઓ તો અહીં જ ઊભી છે માટે તારો ઉપદેશ તારી પાસે જ રહેવા દે આ ઉપરાત, તું મને સદાચારનું પાલન કરવાનું કહે છે, પણ તું પોતે સદાચારનું પાલન કેમ નથી કરતી ? સદાચારમા સત્ય પણ છે તું સત્યનું પાલન કેમ નથી કરતી ? હમણા તેં જ કહ્યુ હતું કે હુ દાસી છુ, વેચાઈ રહી છુ, અને જે કોઈ ૨૦ લાખ સોનામહોરો આપે, તેની સાથે જવા તૈયાર છુ. તારાં આ

કથન પ્રમાણે મેં ૨ લાખ સોનામહોરો આપવાનું કબૂલ કર્યું જ્યાં તું મારી સાથે આવવાની કેમ ના કહે છે ! ખરીદી લેવાથી, હું તારી મારફત ઘણું કામ કરવાનો હક ધરાવું છું તું કોઈ પણ કામ કરવાની ના પાડી શકતી નથી. મે તેં માગેલી ૨ લાખ સોનામહોરો આપવાનું કબૂલ કર્યું અને હજી પણ હું મારા વચનને વળગી રહું છું છતાં તું તારી કહેલી વાત ઇનકારે છે હવે તું જ કહે કે સત્યનું પાલન હું નથી કરતી કે તું, અને એથી બ્રહ્મચારિણી હું છું કે તું ! તું બીજાને તો ઉપદેશ આપે છે પરન્તુ એ પણ જુએ છે કે હું બીજાને જે ઉપદેશ આપું છું, તેનું પાલન હું પોતે પણ કરું છું કે નહિ ! તું એમ કેમ નથી વિચારતી કે હું જે ઉપદેશ બીજાને આપું છું તેનું પાલન હું પોતે કેમ ન કરું ! તું મારે ત્યાં આવવાનું ઇચ્છે કે ન ઇચ્છે પણ હવે તો તારે મારી સાથે આવવું જ પડશે. તારી અને મારી સોદો પાકો થઈ ચૂક્યો છે કેમકે તેં વીસ લાખ સોના-મહોરો માગી, અને મે તે આપવાનું કબૂલ કર્યું હવે તું કોઈ પણ રીતે ફરી શકતી નથી. હવે જો તારી ઇચ્છા હોય તો અહીંયાં બેઠેલા માણસો પાસે ન્યાય કરાવી લે.

આ પ્રમાણે કહીને વેશ્યા હાવભાવ બતાવતી ત્યાં બેઠેલા માણસો સામે જોવા લાગી. તેણે સંકેતથી કેટલાકને તો સમજાવી દીધું કે હું તમને રાજી કરીશ, અને કેટલાકને એમ સમજાવ્યું કે આ ભિખારી મારે ત્યાં આવશે તો તમે પણ તેનાથી આનંદ લઈ શકશો. તેના કટાક્ષ અને સંકેતથી ત્યાં બેઠેલા માણસોમાંથી ઘણા માણસો અન્યાયી થયા. એવા માણસો વિચાર કરવા લાગ્યા કે ખરી રીતે જો આ ભિખારી વેશ્યા બની જાય તો શહેરની શોભા પણ વધે અને કોઈ વાર પોતે પણ તેના સ્પર્શનો આનંદ લઈ શકે. વેશ્યાએ જ્યારે જાણ્યું કે અહીંયાં મારા મતનું સમર્થન કરનારા ઘણા માણસો છે ત્યારે તે સઘળા લોકોને કહેવા લાગી કે, તમે સઘળા આબરૂદાર માણસો સન્મુખ જ આ સોદો થયો છે તમે જ કહો કે હું કંઈ ખોટું

તો કહેતી નથીને ? જો હું ખોટું કહેતી હોઉં, તો તો મને કહો, નહિ તો બતાવો કે હવે આ છોકરી મારી સાથે ચાલવાનો ઇનકાર કરી શકે છે શું ?"

વેશ્યાનો સંકેત તથા તેના હાવભાવથી જે કામીજનો અંજાઈ ગયા હતા, તેઓ વેશ્યાના પક્ષનું સમર્થન કરતા કહેવા લાગ્યા કે, "સોદો સાચો થયો છે, માટે તેણે તમારે ત્યાં આવવું જ જોઈએ ! તે તમારી પાસેથી માત્ર વીસ લાખ સોનામહોરો અપાવી શકે છે, તમારી સાથે આવવાનો ઇનકાર નથી કરી શકતી." કામી માણસો આ પ્રમાણે બોલીને વેશ્યાના મતનું સમર્થન કરવા લાગ્યા. હા, જે લોકો દુરાચારને ખોટો સમજી, વેશ્યાના સંકેત કટાક્ષ વગેરેથી અંજાયા નહોતા, તેઓએ અવશ્ય વેશ્યાનું કથન અનુચિત બતાવીને કહ્યું કે, "કોઈના પર જબરજસ્તી ન કરી શકાય. તે વેશ્યાને ત્યાં જાય કે ન જાય, તે તેની ઇચ્છા પર અવલંબે છે. તેણે વેશ્યાને ત્યાં જવાનું કબૂલ કર્યું નથી. પણ વેશ્યા પાસેથી તેનો આચાર સાંભળીને વેશ્યાને ત્યાં જવાનું નાકબૂલ કર્યું છે. આવી સ્થિતિમાં એમ પણ ન કહી શકાય કે સોદો સહી થઈ ગયો છે."

આ પ્રમાણે કેટલાક લોકો તો વેશ્યાના પક્ષનું સમર્થન કરવા લાગ્યા અને કેટલાક વસુમતિના પક્ષનું સમર્થન કરવા લાગ્યા. ત્યાં હાજર રહેલા માણસોમાં બે વિભાગ પડી ગયા, પરન્તુ વેશ્યાને સાથ આપનારાઓ વધારે હતા અને વસુમતિને સાથ આપનારા થોડા હતા. પોતાના પક્ષમાં ઘણા માણસોને જોઈને વેશ્યા આનંદ પામી. તેણે વિચાર્યું કે હવે કોઈ પણ રીતે આને જલ્દીથી લઈ જવી જોઈએ. વિલંબ કરવા જેવું નથી.

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને વેશ્યા વસુમતિને કહેવા લાગી કે, "લે, જોઈ લે, વધારે માણસો મારી વાતને બરાબર કહે છે કે તારી વાતને ? સત્યની અવહેલના તું કરે છે કે હું ? તું સત્યની અવહેલના

કરીને મારી સાથે આવવાનો ભલે ઇનકાર કરે, પણ મેં તો એની વીસ લાખ સોનામહોરો આપવાનો સ્વીકાર કર્યો છે. માટે હવે તો તારે મારી સાથે આવવું જ પડશે. તું ખુશીથી આવ કે નાખુશીથી આવ, પણ જરૂર આવવું પડશે. ભલાઈ તો તેમાં છે કે ખુશીથી તું મારી પાલખીમાં બેસી જા, નહિ તો હું કોઈ પણ રીતે તને અવશ્ય લઈ જઈશ."

વેશ્યાના કથનના જવાબમાં વસુમતિ બોલી કે "માતા, હું એવી જાતના કાચા વિચારોવાળી નથી કે ઘણા માણસો તમારી વાતનું સમર્થન કરતા હોય તેથી કોઈ ખોટી વાત હું એકદમ માની લઉં. ભલે આખી દુનિયા પણ ખોટા કામને સારું કહે, તોપણ હું તે ખોટા કામને સારું ન માની શકું. હું વીસ લાખ સોનામહોરો આપવાની સાથે આવવા તૈયાર છું, પણ સત્કાર્ય કરવાને માટે. તમારી ખોટી કામના પૂરી કરવા ખાતર, શીલને દુરાચારના ખાડામાં નાખવા માટે અને કોઈના હાથે પોતાનું સતીત્વ વેચવા માટે જવાનું મેં કબૂલ કર્યું નથી, તેમ કબૂલ કરી શકતી પણ નથી. તેને માટે કોઈ વીસ લાખ સોનામહોરોને બદલે ચાલીસ લાખ સોનામહોરો આપે, તોપણ હું જઈ ન શકું. એટલા માટે મને લઈ જવાનો વિચાર તમે છોડી દો. હું તમારી સાથે આવી શકતી નથી. દાસી બનવાનું તેમ જ બીજું કષ્ટ સહન કરવાનું મને કબૂલ છે પણ તમારી સાથે આવીને તમે જે સુખોનું પ્રલોભન આપો છો, તે સુખનો હું સ્વીકાર કરવા માગતી નથી."

વસુમતિનો શુષ્ક જવાબ સાંભળીને વેશ્યાએ વિચાર્યું કે "આ આપણી ખુશીથી નહિ આવે, તેને તો બળાત્કારે જ લઈ જવી ઠીક છે. અહીંયાં જેટલા માણસો હાજર છે તેમનો મોટો ભાગ મને સહાય કરનાર છે. કેટલાક માણસો તેના પક્ષનું સમર્થન કરનારા છે પણ તે બહુ થોડા છે અને જ્યારે હું તેને બળાત્કારે લઈ જવા માંડીશ, તે વખતે તેઓ તેની મદદમાં આવશે, એમ બનતું

સંભવિત છે. માટે તેને જોરજુલમથી પાલખીમા બેસાડીને લઈ
ન્વી જ ઠીક છે એક વાર તો હું તેને મારા ઘર સુધી લઈ જાઉં
છી તો હુ કોઈ પણ રીતે તેને મારા વિચાર પ્રમાણે મનાવી લઈશ"

વસુમતિને પરાણે લઈ જવાનો નિશ્ચય કરીને, વેશ્યા ક્રોધપૂર્વક કહેવા લાગી કે, "કેમ નહિ આવે? ચાલવું ન હતું, તો પછી વેચાવા માટે બજારમા કેમ ઊભી રહી? જ્યારે બજારમા ઊભી રહીને વેચાઈ કે, અને હું મો માગી રકમ આપવા કબૂલ થઈ છુ, ત્યારે કેમ નહિ ચાલે? હુ તો ધારતી હતી કે જ્યાસુધી બને ત્યાસુધી હું તને પ્રસન્ન રાખુ, પણ તુ તો વધારે ને વધારે હઠીલી થતી જાય છે. જો હુ તને હમણાં જ લઈ જઉ છુ, અને જોઉં કે તારી મદદમા કોણ આવે છે?"

એમ કહીને વેશ્યાએ પોતાની દાસીઓ અને પોતાના નોકરોને કહ્યું કે, "આને પકડીને પાલખીમા નાખી દો, અને આપણે ત્યા લઈ ચાલો" એમ કહીને તે વેશ્યા પોતાની દાસીઓ સાથે, વસુમતિ તરફ તેને પકડવા માટે આગળ વધી વેશ્યા અને તેની દાસીઓને બળાત્કાર કરવા તૈયાર થયેલી જોઈને, વસુમતિ તેમનાથી બચવા માટે થોડીક પાછળ હઠી ગઈ.

વસુમતિ તથા વેશ્યાની વાતચીત રથી પણ સાભળી રહ્યો હતો. અત્યારસુધીમા તેણે વેશ્યાને કે વસુમતિને કાંઈ પણ કહ્યુ ન હતુ તે ચૂપચાપ સઘળી વાતો સાભળતો, પોતાની અસમર્થતા તથા સ્રીની મૂર્ખતા પર દુ:ખનો અનુભવ કરી રહ્યો હતો. પરન્તુ જ્યારે તેણે વસુમતિને પકડવા માટે વેશ્યાને વસુમતિ તરફ આગળ વધતી જોઈ તથા વસુમતિને પાછળ હઠતી જોઈ, ત્યારે તે શાંત રહી શક્યો નહિ તેણે તે સ્થળેથી વેશ્યાને ધમકાવતા કહ્યુ કે, "સાવધાન, મારી હાજરીમાં આ મારી પુત્રીને હાથ લગાડ્યો તો આ મારી તલવાર જોઈ લેજે.

આ કન્યા ખુશીથી તારી સાથે આવતી હોય તો હું નથી રોકતો, પણ જો જબરદસ્તી કરી તો આ તલવારથી કુકડેકુકડા કરી નાખીશ." આ પ્રમાણે કહીને રથી મ્યાનમાંથી તલવાર કાઢીને તે નગ્ન તલવાર હાથમાં લઈને વસુમતિ તથા વેશ્યાની વચમાં આવીને ઊભો રહ્યો, અને વેશ્યાને કહેવા લાગ્યો કે " શું તેં આ કન્યાને અરક્ષિત માની લીધી છે ? શું તેનો કોઈ રક્ષક જ નથી ? મને કહે છે કે નહિ ! મારી હાજરીમાં વેશ્યાને હાથ લગાડ્યો, તો સમજજે કે તું સહિસલામત રહેવા પામીશ નહિ."

આ પ્રમાણે રથીને ક્રોધથી લાલચોળ બનેલો જોઈ તથા તેના હાથમાંની ખુલ્લી તલવાર જોઈ વેશ્યા ભયભીત બની ગઈ. ભયની મારી તે પાછી હઠી ગઈ અને મોટેથી કહેવા લાગી કે, "જુઓ, જુઓ, આ મને તલવારથી મારે છે. જ્યારે સોદો થયો ત્યારે તો તે ઊંઘતો રહ્યો અને હવે જબરદસ્તીથી વચ્ચે કૂદી પડ્યો છે. તેને આ છોકરીની કિંમત લેવા ઉપરાંત આ બાબતમાં કોઈ જાતનો હસ્તક્ષેપ કરવાનો અધિકાર નથી. મેં આ છોકરી સાથે સોદો નક્કી કરી લીધો છે હવે તે બોલનાર કોણ ?"

વેશ્યા આવી જ વાત ઉપાડવા લાગી. વેશ્યાનો પક્ષ કરનાર માણસો પણ વેશ્યાની હામાં હા મેળવી તેના પક્ષમાં બોલવા લાગ્યા. રથીને વસુમતિના રક્ષણ માટે તલવાર ઉગામેલો જોઈને વસુમતિના પક્ષનું સમર્થન કરનારા માણસો પણ મૌન ન રહ્યા. તેઓ પણ રથીની વાતનું સમર્થન કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ત્યાં બે વિભાગ પડી ગયા અને બજારમાં વાગ્યુદ્ધ થવા લાગ્યું

તે અવસરે ત્યાં સાત્ત્વિક, રાજસ તથા તામસ એમ ત્રણ પ્રકૃતિ એકત્રિત થઈ રહી હતી. વેશ્યાની પેરવીમાં હતા તેઓ તામસ પ્રકૃતિના હતા. રથી અને તેના સમર્થક જેઓ વસુમતિના રક્ષણમાં

ઊભા હતા, તથા મારવા–મરવા માટે તૈયાર થયા હતા તેઓ ગજસ પ્રકૃતિના હતા. વસુમતિ સાત્વિક પ્રકૃતિની હતી, જે શાંત ઊભી હતી. તેના હૃદયમા પોતાના પર અત્યાચાર કરવા માટે તત્પર થયેલી વેશ્યા તથા તેના સમર્થકો પ્રત્યે દ્વેષ પણ ન હતો, તેમ તેને બચાવવા માટે તત્પર થયેલ રથી અને તેના સમર્થકો પ્રત્યે રાગ પણ ન હતો તે તો એ જ ઇચ્છતી હતી કે કોઈ પણ રીતે અશાન્તિ ન થાય તો સારુ. તે વિચારતી હતી કે, "આ વખતે બંનેય પક્ષના માણસો ઉશ્કેરાયલા છે. હુ બન્નેમાથી કોને સમજાવુ? વેશ્યા મને લઈ જવાના લોભમા પડી છે, અને પિતા મારા રક્ષણાર્થે ઊભા રહ્યા છે. આવે વખતે વેશ્યાને કાંઈ પણ સમજાવવાનો પ્રયાસ કરવો તે નકામુ છે. તે મારી વાત માનશે નહિ માની શકે પણ કેવી રીતે? તેને મારા પર વિશ્વાસ જ નથી એટલા માટે પિતાને જ સમજાવવા ઉચિત છે પિતાને મારા પર વિશ્વાસ છે, એથી તેઓ મારી વાત માનશે"

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને વસુમતિ રથી પ્રત્યે કહેવા લાગી કે, "પિતાજી, શાન્ત થાઓ ક્રોધ કરીને આ પ્રમાણે મારવા–મરવા તૈયાર થવુ તે ઠીક નથી માતાએ તમને જે શિખામણ આપી હતી, તે તમે આ વખતે કદાચ ભૂલી ગયા લાગો છો. કોઈના પર હથિયાર ચલાવવુ અથવા ક્રોધાયમાન થવુ એ માતા નહોતી જાણતી એમ નહિ, પણ તેણે તે મુસ્કેલ સમયમાં પણ ક્રોધ ન કર્યો, તેમ શસ્ત્ર-પ્રયોગ પણ ન કર્યો. તમે માતાની તે શિખામણ યાદ કરીને શાન્ત બની જાવ, અને તલવાર મ્યાન કરો."

રથી કહેવા લાગ્યો કે, "પુત્રી, તું શું કહે છે? શુ હું આવે વખતે પણ કાયરતા બતાવું? આ દુષ્ટાને તારા પર બળાત્કાર કરવા દઉ?"

વસુમતિએ જવાબ આપ્યો કે, "પિતાજી, આવો સમય તો તે શિખામણના ઉપયોગનો જ છે. અનુકૂળ સયોગોમાં તો સૌ શાન્ત રહે છે

પણ જ્યારે પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં શાન્ત રહેવાય, ક્રોધ ન થાય તથા ધૈર્ય તેમ જ ક્ષમા ન ત્યજાય ત્યારે જ વિશેષતા છે. માતાએ આપેલી શિખામણ તમે કેટલે દરજ્જે સમજ્યા છો, તેની પરીક્ષાનો સમય તો આ જ છે માટે તમે તમારી આ તલવાર મ્યાનમાં રાખી લો. મારી નસેનસમાં માતાની શિખામણ ભરેલી છે તેથી મારી રક્ષા માટે તલવારની જરૂર નથી.

રથીના હૃદયમાં વસુમતિ પ્રત્યે પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. એથી તે વસુમતિના કથનની ઉપેક્ષા ન કરી શક્યો. તેણે વસુમતિની વાત માનીને તલવાર મ્યાન કરી. તે જોઈને વેશ્યા પ્રસન્ન બની ગઈ. તે કહેવા લાગી કે "આ છોકરી ઉપર ઉપરથી જ મારે ત્યાં આવવાની આનાકાની કરે છે, પણ ખરી રીતે તો તેની ઇચ્છા મારે ત્યાં આવવાની જ છે છતાં પણ આ પુરુષ તેની રક્ષા કરવાના બહાને વચમાં આવીને ઊભો રહ્યો છે જુઓ, આ છોકરીએ નીકળેલી તલવાર મ્યાનમાં મુકાવી દીધી છે. જો તે આ પુરુષ દ્વારા પોતાની રક્ષા ઇચ્છતી હોત તો આમ શા માટે કરત!

વેશ્યાના આ કથનનું તેના મદદગાર માણસો પણ અનુમોદન કરવા લાગ્યા. તેઓ પણ કહેવા લાગ્યા કે "ખરી રીતે તો આ છોકરી આ વેશ્યાને ત્યાં જ જવા માગે છે પણ આ લોકો નાહક વચમાં ઝઘડો કરી રહ્યા છે" વેશ્યા તથા તેના સહાયકોનું આ કથન સાંભળીને, વસુમતિ કહેવા લાગી કે "હે પ્રભો! મેં તો શાન્તિને ખાતર આમ કર્યું, પરન્તુ આ બધા માણસો મારી આ શાન્તિના ઉપાયનો પણ અવળો અર્થ કરવા લાગ્યા છે આવી સ્થિતિમાં આ લોકોને સમજાવવાની શક્તિ મારામાં ક્યાંથી હોય! આ તામસ પ્રકૃતિવાળા માણસોને સમજાવવામાં મારી સાત્ત્વિક શક્તિ આ વખતે અસમર્થ બની ગઈ છે. આ વખતે તામસ શક્તિનું જોર છે એટલે હું અસમર્થ છું."

એમ કહીને, જેમ ચીરહરણ વખતે દ્રૌપદી નિર્બળ બની ગઈ હતી તેમ વસુમતિ પણ નિર્બળ બનીને શાંત ઊભી રહી જે વ્યક્તિ પોતાનું બળ ત્યાગીને પૂરેપૂરી રીતે પરમાત્માને શરણે જાય છે, તેનું અનિષ્ટ કોઈ પણ માણસ, કોઈ પણ સમયે, ગમે તેની સ્થિતિમાં કરી શકતો નથી. સુદર્શન શ્રાવક પોતાનું બળ છોડીને, સપૂર્ણ પણે પરમાત્માને શરણે ગયો હતો, તો ૧૧૪૧ મનુષ્યોનો સહારક અર્જુનમાળી તેનું કિંચિત્ પણ ન બગાડી શક્યો. તેનું મુદ્દગર અદ્ધર જ ઉપાડેલું રહી ગયું યક્ષ પ્રવેશથી તેની વધેલી અતુલ શક્તિ પણ સુદર્શન પર મુદ્દગર મારવામા સમર્થ ન થઈ ચીરહરણ વખતે દ્રૌપદી પણ પોતાનું સઘળું બળ ત્યાગીને સપૂર્ણત· પરમાત્માને શરણે ગઈ હતી, એ કારણે દુ શાસન જેવો બળવાન માણસ પણ તેને નગ્ન કરવામા સમર્થ ન થઈ શક્યો આ વિષયમા અજૈન ભક્તોનુ બનાવેલુ એક ભજન પણ છે, જે આ પ્રમાણે છે—

સુનેરી મેને નિર્બલ કે બલરામ ।
પિછલી સાખ ભરૂ સન્તન કી, અડ સવારે કામ ॥　　દેખે૦

જબલગ ગજબલ અપનો રાખ્યો નેક સર્યો નહિ કામ,
નિર્બલ હો બલરામ પુકારે, આયે આધે નામ ॥　　દેખે૦

દ્રુપદ સુતા નિર્બલ ભઈ જા દિન, ગહિ લાયે નિજ ધામ,
દુ શાસન કી ભૂજા થકિત ભઈ, વસન રૂપ ભયે સ્યામ ॥ દેખે૦

આપબલ તપબલ ઔર બાહુબલ, ચૌથા બલ હૈ દામ,
'સૂર' સ્યામ સુંદર તે સબ બલ, હારે કો હરિ નામ ॥ દેખે૦

આ ભજનનો અર્થ એજ છે કે જે વ્યક્તિ ભૌતિક બળ ત્યાગી દે છે, તેની મદદ લેતી નથી, તેને આધ્યાત્મિક બલની પ્રાપ્તિ થાય છે,

અને પછી તેના રક્ષણાર્થે અનાયાસે જ કોઈને કોઈ શક્તિ આવી જાય છે

વસુમતિને માટે પણ એમ જ થયું. તે પોતાનું સઘળું ભાન ત્યાગીને અને નિર્ભય બનીને ઊભી થઈ ગઈ. વેશ્યાએ માન્યું કે, "તેની ઇચ્છા મારે ત્યાં આવવાની છે પરન્તુ તે ખુશી રીતે પ્રસન્નતાપૂર્વક આવવા ઇચ્છતી નથી. જો આ તલવારધારી પુરુષ તેને બચાવવા માટે વચમાં ન આવ્યો હોત, તો તો હું આ છોકરીની આંતરિક ઇચ્છાનુસાર તેને પકડીને પાલખીમાં નાખી જ દેત, અને તેની સ્થિતિમાં તે કંઈ પણ બોલત નહિ, પણ આ પુરુષ વચમાં આવીને ઊભો રહ્યો, તેથી વિઘ્ન ઉપસ્થિત થયું. હવે તો આ છોકરીએ આ પુરુષને પણ શાંત કરી દીધો છે અને પોતે પણ શાંત છે. હવે તેને સહાય કરનાર પણ કોઈ નથી, માટે તેને પકડીને પાલખીમાં નાખી દેવાનો તથા ઘેર લઈ જવા માટેનો આ સારામાં સારો અવસર છે"

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, વસુમતિને પકડવા માટે તેની તરફ આવી. તેણે વસુમતિ તરફ એક જ પગ રાખ્યો હતો એટલામાં તો તેના ઉપર ઘણા વાંદરાઓ તૂટી પડ્યા તથા અને તેનું શરીર તથા વસ્ત્રો ફાડવા લાગ્યા. વેશ્યાએ મદદ માટે બૂમ પાડી, પણ વાંદરાઓના ઉત્પાતથી એવો ત્રાસ વર્તાઈ રહ્યો હતો કે ત્યાં ઊભેલા માણસો જ્યાં માર્ગ મળ્યો ત્યાં ભાગવા લાગ્યા. વેશ્યાને મદદ કરવા માટે તેના સમર્થકો કે તેના પક્ષપાતીઓ કોઈ પણ આવ્યું નહિ. મદદને માટે વેશ્યા બૂમો પાડતી જ રહી, અને વાંદરાઓ તેની દુર્દશા કરતા જ રહ્યા. કોઈ વાંદરાએ વેશ્યાના નાકનું આભૂષણ ખેંચી લીધું, જેથી તેનું નાક ચીરાઈ ગયું. કોઈએ તેના કાનનું આભૂષણ ખેંચી લીધું જેથી કાન ચીરાઈ ગયો. કોઈએ વાળ કરડી ખાધા, કોઈએ મોઢાં પર થપ્પડ મારી અને કોઈએ તેના મૂલ્યવાન

વસ્ત્રોના ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા. વેશ્યા ખૂબ રોતી કકળતી રહી, પરન્તુ બધુ વ્યર્થ અંતમાં તે જમીન પર ઢળી પડી, તો પણ વાંદરાઓએ તેને છોડી નહિ.

વેશ્યા પર વાંદરાઓનું આક્રમણ તથા તેનું કરુણ રુદન જોઈ સાંભળીને વસુમતિથી રહેવાયું નહિ. તે વેશ્યાને મદદ કરવા માટે દોડી. તેણે વાંદરાઓને ધમકાવતાં કહ્યું કે, “ અરે વાંદરાઓ, આ માતાને શા માટે દુ ખ આપો છો ? ખસો, માતાને છોડી દ્યો ” આ પ્રમાણે હાક મારીને વસુમતિએ જરૂર વાંદરાઓને ધમકાવ્યા, પણ વસુમતિએ હાક માર્યા પહેલા જ વાંદરાઓએ વેશ્યાને બેહાલ બનાવી દીધી હતી. વસુમતિની હાક સાંભળીને, જેમ બંદૂકનો અવાજ સાંભળીને પક્ષીઓ નાસી જાય તેમ વાંદરાઓ વેશ્યાને છોડીને નાસી ગયા વસુમતિ વેશ્યાની પાસે ગઈ. વાંદરાઓના કરડવાથી વેશ્યાનું આખુ શરીર લોહીલોહાણ બની ગયુ હતું તેનાં શૃંગારવર્ધક વસ્ત્રાભૂષણોના ટુકડેટુકડા થઈને અહીં તહીં પડ્યા હતા. અને તેના આખા શરીરમા મહાન વેદના થઈ રહી હતી વસુમતિએ વેશ્યાને હાથ પકડીને બેઠી કરી, તથા તેના શરીર પર પોતાનો હાથ ફેરવ્યો. સતી વસુમતિનો હાથ ફરતાં જ, વેશ્યાના શરીરમા જે વેદના થઈ રહી હતી, તે શાન્ત થઈ ગઈ. વેશ્યાના શરીર પર હાથ ફેરવીને અને તેની વેદના શાંત કરીને, વસુમતિ તેને કહેવા લાગી કે, “ માતા, તમને ઘણુ જ દુ ખ થયુ વાંદરાઓએ તમારા સઘળાં અવયવો બહુ ખરાબ રીતે ખણી નાખ્યા ”

વસુમતિ આ પ્રમાણે વેશ્યાને કહી રહી હતી અને વેશ્યા કૃતજ્ઞતા ભરી દૃષ્ટિથી વસુમતિ તરફ જોતી થકી વિચારી રહી હતી કે, “ આ તો કોઈ સાક્ષાત દેવી છે, એથી તો તે મારા જેવી અપકાર કરનારી સ્ત્રી પર પણ ઉપકાર કરી રહી છે ! આ શક્તિએ પહેલા પણ મને સમજાવી, છતા હું ન સમજી, તેનુ જ આ ફળ મળ્યુ.”

વસુમતિ વેશ્યાને સાંત્વન આપતી હતી, અને વેશ્યા એ પ્રયાસે વિચાર કરતી હતી, તેટલામાં તે વેશ્યાના દાસદાસીઓ તથા બીજા સહાયક માણસો પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. કોઈ વેશ્યાને દિલાસો આપવા લાગ્યા, કોઈ પગ પર પડી બોલવા લાગ્યા, અને કોઈ તેના વિખરાયેલા આભૂષણો ભેગાં કરવા લાગ્યા. ત્યાં વેશ્યાના હૃદયપટ પર વસુમતિની સહૃદયતાનો જે પ્રભાવ પડ્યો હતો, તેની આગળ આ બધા લોકોની સહાનુભૂતિની કાંઈ પણ અસર ન થઈ.

: પ્રકરણ :

[૧૩]

ધનાવહ શેઠને ઘેર

આત્માને ઓળખનાર કરુણાળુ વ્યક્તિ કોઈનો પણ અપકાર કરતી નથી તે પોતાના અપકારી પર પણ ઉપકાર કરે છે. તેના હૃદયમાં કોઈના પ્રત્યે દ્વેષ તો હોતો જ નથી. ભલે કોઈ તે વ્યક્તિનો પ્રાણુ સુધ્ધાં પણુ લેવાને તૈયાર થાય અને પ્રાણુ લઈ પણુ લે, તોપણુ તે તેના પર ઉપકાર જ કરે છે, તેનુ ભલું જ ચાહે છે. એ વાત જુદી છે કે તેનામાં વધારે ઉપકાર કરવાની શક્તિ ન હોય, અને એ કારણુથી તે વધારે ઉપકાર ન કરી શકે, પણુ તેનામાં જેટલી પણુ શક્તિ હોય તે પ્રમાણે હમેશા અન્ય પર ઉપકાર કરવા માટે જ તત્પર રહે છે કદાચ કોઈના પર ઉપકાર ન પણુ કરી શકે, તોપણુ શક્તિશાળી હોવા છતાં પણુ કોઈના પર અપકાર તો કદી કરશે જ નહિ જો કરી શકે તો ઉપકાર જ કરશે અર્જુનમાળી, સુદર્શન શ્રાવક પર પ્રાણુઘાતક આક્રમણુ કરવા માટે તત્પર થયો હતો જો તેની શક્તિ ચાલત, તો તે સુદર્શનને મારી જ

નાખત, પરન્તુ તેની તામસી શક્તિ સુદર્શનની આધ્યાત્મિક શક્તિ આગળ નિષ્ફળ નીવડી. તે પરાભૂત પામીને નીચે પછાડ ખાધો. તેના શરીરમાંથી નીકળીને યક્ષ ભાગી ગયો. તે શારીરિક શક્તિમાં સુદર્શન કરતાં વધારે નિર્બળ બની ગયો. જો સુદર્શન ધારત તો બદલો લેવાની ઇચ્છાએ અર્જુનમાળીને શિક્ષા કરી શકત, અથવા શિક્ષા કરાવી શકત, પણ સુદર્શનના હૃદયમાં એવી ભાવના સ્વપ્નાં પણ ન થઈ એટલું જ નહિ પણ તે, અર્જુનમાળીને ભગવાનની સેવામાં લઈ ગયો અને તેને મોક્ષમાર્ગનો પથિક બનાવ્યો. મુનિશ્રી ગજસુકુમારના મસ્તક પર સોમિલે ધગધગતા અંગારા રાખ્યા હતા. ગજસુકુમાર મુનિમાં ન તો શારીરિક શક્તિ ઓછી હતી કે ન તો લબ્ધિની શક્તિ ઓછી હતી. જો તેઓ ધારત, તો સોમિલને શિક્ષા કરી શકત, અથવા એક હુંકાર માત્રથી પણ સોમિલ મરણને શરણ થઈ જાત, પણ તેમણે સોમિલને પોતાનો એક વધારે ઉપકારક પુરુષ માન્યો. તો પછી તેના પર અપકાર કરવાની તો વાત જ ક્યાં રહી! ભગવાન મહાવીર ચંડકૌશિક સર્પને બાળીને ભસ્મ કરી શકતા હતા, પરન્તુ ભગવાને બોધ આપીને તેને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવ્યો. આ પ્રમાણે સેંકડો હજારો ઉદાહરણો એવાં છે કે જેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે આધ્યાત્મિક શક્તિને જાણનાર સજ્જન પુરુષો કોઈ પણ સંયોગોમાં પોતાની સાથે શત્રુતા રાખનાર પર પણ અપકાર નથી કરતા, પરન્તુ તેના પર ઉપકાર જ કરે છે.

વસુમતિ પ્રત્યે વેશ્યાએ કોઈ જાતનો સદ્વ્યવહાર નહોતો કર્યો હા, અવશ્ય દુર્વ્યવહાર કર્યો હતો. તેણે વસુમતિને કટુ વચનો પણ કહ્યાં હતાં, અને તેને બળાત્કારે પકડીને લઈ જવા માટે તૈયાર થઈ હતી. એ રીતે તે વેશ્યા વસુમતિ પર અપકાર કરનારી હતી, તોપણ વાંદરાઓના માધ્યમથી તેને બચાવતી વખતે વસુમતિના હૃદયમાં તેના અપરાધો લેશ પણ હૃદયમાં આવ્યા નહિ. એ વસુમતિ

ધારત તો પડી ગયેલી વેસ્યા પર વધારે પ્રહાર કરી શકત, અથવા વાંદરાઓને ન ભગાડતાં વેશ્યાની વધારે દુર્દશા થવા દેત; પરન્તુ જો તે એમ કરત તો પછી તેની ગણના સતીઓમા પણ ન થાત, તેમ તેણે આત્માને ઓળખ્યો છે અથવા તેનામાં દયા છે તેમ પણ ન કહી શકાત પરંતુ તે જાણતી હતી કે સૌ જીવોમાં મારી સમાન જ આત્મા રહેલો છે, દરેક દુખી જીવ પર દયા કરવી એ મારું સાધારણ કર્તવ્ય છે. અને મારી હાનિ અથવા મારા પર અપકાર કરનાર કોઈ બીજુ છે જ નહિ, મારો ઉપકાર અથવા અપકાર કરવાની શક્તિ કોઈ બીજામા છે જ નહિ, હું પોતે જ મારો પોતાનો ઉપકાર કિંવા અપકાર કરી શકુ છુ, માટે મારે કોઈના પ્રત્યે દ્વેષ રાખવો જોઈએ નહિ. આ જાતના વિચારોને લીધે જ વસુમતિ, તે કષ્ટ પામતી વેશ્યાની પાસે દોડી ગઈ, તેને કરડરનાર વાંદરાઓને તેણે ભગાડી મૂક્યા, અને વેશ્યાને ઉઠાડીને, તેના શરીર પર હાથ ફેરવીને તેને વેદના રહિત બનાવી દીધી

આ વાત તો લગભગ બધાના અનુભવની છે કે, પોતાની સાથે બુરાઈ કરનારની ભલાઈ કરવાથી, તે બુરાઈ કરનાર પોતાની તથા તે ભલાઈ કરનારના કાર્યની સમતુલના કરીને, પોતે જ એવો લજ્જિત બની જાય છે કે ફરી તેનું માથુ નથી ઊંચુ થઈ શકતું તલવારના જોરે દબાવવામા આવેલુ મસ્તક તો પ્રસંગ પર ઊચુ પણ થાય છે, પરન્તુ ઉપકાર તળે દબાયલું મસ્તક કદી પણ ઊંચુ થઈ શકતું નથી, તેવો નિયમ જ છે તે જ નિયમાનુસાર વસુમતિ દ્વારા પોતાની રક્ષા થવાથી વેશ્યા પણ લજ્જિત બની ગઈ તેની આંખો વસુમતિ સામે ઊંચી થઈ શકતી ન હતી. તે વિચારતી હતી કે, " મે તો આ વસુમતિની સાથે કેવો ખરાબ વર્તાવ દાખવ્યો હતો, પરન્તુ તેણે મારા પર કેટલો બધો ઉપકાર કર્યો જો તે વાદરાઓને ન ભગાડત, તો કોણ જાણે વાંદરાઓ મારી કેવીયે દુર્દશા કરત, તથા મને જીવતી રહેવા દેત કે ન રહેવા દેત એ પણ એક મહત્ત્વનો સવાલ હતો એ પ્રમાણે

વાસનાઓના કરવાથી મારી શરીરમાં કેવી સખત વેદના થઈ રહી હતી, પરન્તુ આ ત્યાગ કરવાનો લાભ કરવાથી મારી આ વેદના પણ શાંત થઈ ગઈ. એ રીતે તે એક તરફ તો મારા પર ઉપકાર કરનારી છે અને બીજી તરફ જેના હાથમાં એવી શક્તિ છે કે જે સ્પર્શથી જ વેદના શાંત થઈ ગઈ તે અવશ્ય કોઈ ઉત્તમ પવિત્રાત્મા છે એટલા માટે એવા વિચારો છોડીને તેણે પહેલાં મને જે શિખામણ આપી છે, તે પ્રમાણે આમ કરવામાં જ મારું કલ્યાણ છે. પહેલાં મેં તેની શિખામણ માની નહિ. પરન્તુ હવે તો વાસનાઓએ મને એવી સ્થિતિમાં રહેવા જ દીધી નથી કે જેથી હું વેશ્યાવૃત્તિ કરી શકું. હું મારાં જે અભિમાન, આકૃતિ તથા રૂપ પર ગર્વ કરતી હતી, તથા મારા સાજનો જેની પ્રશંસા કરીને મારા પર મુગ્ધ બનતા હતા, તે સઘળાં અવયવોને વાસનાઓએ વિકૃત (બેડોળ) બનાવી દીધાં છે. માટે હવે અનાયાસે જ મારાથી વેશ્યાવૃત્તિનું પાપ છૂટી ગયું"

આ પ્રમાણે ચિંતવન કરતી વેશ્યાએ હાથ જોડીને વસુમતિ પ્રત્યે કહ્યું કે હે સતી! મેં તમારું કહેવું માન્યું નહિ તમારી શિખામણની અવગણના કરી અને તમારા પર અત્યાચાર કરવા તૈયાર થઈ તેની વાસનાઓએ મને સજા કરી છે આમ થવા છતાં તમે મારા પર જે દયા કરી છે તેને માટે હું હમેશને માટે તમારી આભારી છું અને જે સદાચારનું પાલન કરવા માટે તમે મને કહ્યું હતું તેનું હું હવે પાલન કરીશ. જો કે જ્યારે હું સદાચારનું પાલન કરું ત્યારે તમારે મારી સાથે આવવામાં કે મારે ત્યાં રહેવામાં કોઈ પણ જાતની હરકત નથી, છતાં પણ મને લાગે છે કે જે સુધારણા થઈ છે તે મારા આત્માની થઈ છે મારે ત્યાં રહેનારા બીજા માણસો તથા મારે ત્યાંનું વાતાવરણ તો એવું ને એવું જ છે મારે ત્યાં રહેનાર માણસોને સુધારવામાં તથા મારે ત્યાંનું વાતાવરણ બદલવામાં થોડોક વિલંબ થાય તે સ્વાભાવિક છે. તેથી હવે હું પોતે જ તમને મારે ત્યાં ન લઈ જવામાં ઠીક સમજું છું."

એમ કહીને વેશ્યા, વસુમતિ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા દર્શાવતી પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ. વેશ્યાના પશ્ચાત્તાપથી તેને મદદ કરનારા લોકો પણ લજ્જિત બની ગયા, અને તેઓ પણ પોતપોતાને રસ્તે પડ્યા. વસુમતિના વેચાવાની, વેશ્યાના ઝગડાની તથા વાદરાઓના આક્રમણની વાત જોતજોતામાં આખા શહેરમા પ્રસરી ગઈ કૌશામ્બી નગરીમા એક ધનાવહ નામના શેઠ રહેતા હતા. તે ધનવાન પણ હતો તેમ જ ધર્માત્મા પણ હતો. પરન્તુ તેને કોઈ સતાન ન હતુ. વસુમતિ સબંધીના સમાચાર સાભળીને તેણે વિચાર કર્યો કે જેણે પોતાના અપકારીની સાથે પણ ઉપકાર કર્યો અને જેનો હાથ ફરતા જ વેશ્યાના શરીરની વેદના ઉપશમી તે અવશ્ય કોઈ સતી છે. એવી સતી જો મારે ત્યા હોય, તો મને ધર્મકાર્યમાં સહાયતા પણ મળે, તથા તેના બદલામાં આપવામા આવેલા ધનનો પણ સદુપયોગ થાય.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ધનાવહ શેઠ તે જગ્યાએ આવ્યો કે જ્યાં વસુમતિ વેચાવા માટે ઊભી હતી તે જગ્યા એ જે લોકો હાજર હતા, તેમની પાસેથી પણ શેઠે વસુમતિની પ્રશસા સાંભળી. વેશ્યાની ઘટના સાથે વસુમતિની પ્રશસા સાંભળીને, અને વસુમતિને દેખીને, ધનાવહ શેઠે નિશ્ચય કર્યો કે આ કન્યાને જરૂર મારે ઘેર લઈ જવી જોઈએ. તેની આકૃતિ જ કહી આપે છે કે તે ગુણવતી છે, અને તેની મારફત મારે ત્યાં ધર્મની વૃદ્ધિ થશે

વેશ્યાના જવા પછી રથી હાથ જોડીને વસુમતિને કહેવા લાગ્યો કે, "હે પુત્રી ! તારી માતાએ પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપીને મારૂં હૃદય પલટાવી નાખ્યું હતુ, પરન્તુ તે પરિવર્તન સ્થાયી ન હતુ. કોઈ કોઈ વાર ફરીથી મારૂ હૃદય પહેલાના જેવુ અધમ બની જતું હતુ, અને મને ક્રોધ આવી જતો હતો, જેમકે તને ઘરમાથી કાઢી મૂકવાની વાત કરવા બદલ મારી સ્ત્રી પર તથા હમણાં આ વેશ્યા પર ક્રોધ આવ્યો હતો. પરન્તુ તારા ઉપદેશે મારા હૃદયમાં રહેલા આ

દુર્બુદ્ધિને પણ સર્વથા કાઢી દીધી. હું અત્યારસુધી તને માત્ર પુત્રી જ માનતો હતો, પરન્તુ આજે તારો ઉપદેશ સાંભળીને, અને વેશ્યાના જીવનનો સુધાર જોઈને, મને ખાત્રી થઈ કે તું એક દેવી છે. દેવીના ગુણ હોવા જોઈએ તે બધા તારામાં વિદ્યમાન છે. તું પણ બીજાઓની અધમવૃત્તિનો નાશ કરાવીને તેઓને સન્માર્ગ પર લાવી શકે છે. તારા જેવી સતી મારા ઘરમાંથી ચાલી જાય તેમ હું સ્વપ્ને પણ ઇચ્છતો નથી. મારી શંકા કરીને તારા સુધારનું ભાન નથી, એથી તે તને ઘરમાંથી કાઢી મૂકવા ઇચ્છે છે પરન્તુ જ્યારે તેં વેશ્યાને પણ સુધારી દીધી, તો શું તેને નહિ સુધારી શકે! વળી કહિત તેમ જ વેશ્યાની સુધારણા સાંભળીને તે પણ જરૂર સુધરી જશે. માટે હું તને એવી પ્રાર્થના કરું છું કે કૃપા કરી તું વેચાઈશ નહિ પણ ઘરે પાછી ચાલ. મને વિશ્વાસ છે કે વેશ્યાની સુધારણા સાંભળીને મારી સ્ત્રી પણ અવશ્ય સુધરી જશે!"

આ પ્રમાણે બોલતાં બોલતાં શેઠ ગદ્ગદિત બની ગયો. તેને ઘણું લાગી આવ્યું. ત્યારે વસુમતિ તેને ધીરજ આપતી કહેવા લાગી કે "પિતાજી તમે ધીરજ રાખો. આ પ્રમાણે ગભરાતા ન રાખશો. તમે મને વેચાતી જ લીધી. ન વેચાતાં પેર પાછા જવાથી, માતાના ક્રોધનો અધિક વધારે મજબૂત થશે, જેથી વિના કારણે મને તથા તમને કલહ લાગશે. એ ઉપરાંત, પેર પાછા જવાથી, માતા સુધરી શકશે નહિ, પરન્તુ જ્યારે હું વેચાઈ જઈશ, અને માતાને બીજા લાખ સોનામહોરો મળી જશે, ત્યારે માતાનું હૃદય પણ આપોઆપ જશે, તેનું જીવન સુધરી જશે, અને મને તથા તમને કોઈ જાતનું કલંક પણ નહિ લાગે. અને એ રીતે ધર્મનો પણ વિજય થશે. એક બીજી વાત છે હું અહીં વેચાવા માટે આવી એટલામાં જ વેશ્યા માતાનું જીવન સુધરી ગયું છે તો જ્યારે હું વેચાઈ જઈશ ત્યારે કોણ જાણે કેટલાયે લોકોના જીવન સુધરી જશે. હું ન વેચાઉં તો ફક્ત એક માતાનું જીવન જ સુધારી શકું અને તેમનું જીવન સુધરે કે કેમ

એ પણ સશયાત્મક છે, પરન્તુ વેચાઈ જવાથી, માતા તો અવશ્ય સુધરશે જ, તેમ જ સાથે સાથે ન કહી શકાય કે કેટલા લોકો સુધરી જશે! એટલા માટે તમે મને વેચાઈ જતી ન રોકો."

આ પ્રમાણે વસુમતિ રથીને સમજાવી રહી હતી, એટલામાં જ ધનાવહ શેઠે તેની પાસે જઈને પૂછ્યુ કે, "પુત્રી, તારા બદલામાં કેટલું દ્રવ્ય આપવું પડશે? હુ તને મારે ત્યાં લઈ જવા ઇચ્છુ છુ. મેં સાભળ્યુ છે કે તારુ મૂલ્ય વીસ લાખ સોનામહોરાનું છે. જો આ વાત બરાબર હોય તો હું વીસ લાખ સોનામહોરા આપવા સહર્ષ તૈયાર છુ મારા મતે વીસ લાખ સોનામહોરા તો તારા પગના અંગૂઠા પર કુરબાન કરી શકાય છે. તારું મૂલ્ય ચૂકવવા તો કોઈ પણ સમર્થ જ નથી!"

ધનાવહ શેઠના મુખે 'પુત્રી' શબ્દ સાંભળીને વસુમતિને આનંદ થયો તે વિચારવા લાગી કે આ કોઈ ધર્માત્મા પુરુષ જણાય છે, તો પણ મારે તેનાં આચરણ તથા મને ખરીદવાનો તેનો હેતુ જાણી લેવો જરૂરી છે, કેમકે ઘણા લોકો ઉપરથી તો ધાર્મિકતાનો દેખાવ કરે છે, પરન્તુ હૃદયમા તો કોઈ જુદી જ ભાવના રાખે છે તેનું આચરણ તથા મને ખરીદવાનો તેનો હેતુ પૂછી લેવાથી તેની ભાવનાની થોડી ઘણી માહિતી મળી જશે, અને જો હમણાં પૂરેપૂરી માહિતી કદાચ ન પણ મળે, તો પણ બધી વાતનો ખુલાસો થઈ જવાથી, તેને ત્યા જઈને હુ કોઈ અનુચિત કામ કરવાનો ઇનકાર પણ કરી શકુ, કે જેથી વિશ્વાસઘાત કરવાનું પાપ તો ન લાગે!

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, વસુમતિએ ધનાવહ શેઠને પૂછ્યું કે, "પિતાજી, તમે મારા બદલામા વીસ લાખ સોનામહોરા આપીને શા હેતુએ મને ખરીદવા માગો છો? તમારે ત્યા મારે શુ શુ કામ કરવુ પડશે? તમારા ઘરનો આચાર શો છે? હું આ બધી બાબતો

જાણવા માગું છું કે જેથી હું આપને ત્યાં આવવા ન આવવા સંબંધીનો વિચાર કરી શકું તેમ જ મને ખરીદીને, તમને પણ કોઈ જાતનું પસ્તાવાપણું ન રહે અને તમે એમ પણ ન કહી શકો કે હું આટલું દ્રવ્ય ખર્ચીને તને લાવ્યો છું માટે આ અનુચિત કાર્ય પણ તારે કરવું પડશે.'

વસુમતિનો આ પ્રશ્ન સાંભળીને ધનાવહ શેઠ પ્રસન્ન થયા તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યા કે, આ અવશ્ય સતી જ છે એથી તેણે આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો છે તથા મારા ઘરનો આચાર જાણવા માગે છે તેણે અન્ય વેચાતી દાસીઓની જેમ એમ નથી પૂછ્યું કે મને ખાવા માટે શું આપશો? કેવા મકાનમાં રાખશો? તથા કેટલા વખત સુધી કામ લેશો? તેણે જે પ્રશ્ન કર્યો છે તે આચાર સંબંધી છે માટે જરૂર આ કોઈ મોટા ઘરની કુળવતી કન્યા છે

આ પ્રમાણે વિચારીને ધનાવહ શેઠે વસુમતિને કહ્યું કે, "પુત્રી, તેં સારો પ્રશ્ન કર્યો છે. તેં કરેલા પ્રશ્નથી હું ખૂબ ખુશી થયો છું. ખરી રીતે તારા જેવી સતી માટે આ જાતનો પ્રશ્ન જ યોગ્ય છે. આજકાલ પુરુષોનું જે પતન છે તે જોતાં તારે વાત સ્પષ્ટ કરી લેવી ઉચિત જ છે

"હે પુત્રી મારા ઘરનો આચાર શો છે હું તને કયા હેતુએ ખરીદું છું, તથા મારે ત્યાં તારે શું કરવું પડશે, તે સાંભળ. આત્માનું કલ્યાણ કરનારા ધર્મનું પાલન કરવું એ જ મારા ઘરનો આચાર છે. તારે મારે ત્યાં ધર્મ સંબંધીત કાર્ય કરવું પડશે અને ધર્મકાર્યમાં સહાયતા લેવાના હેતુથી જ હું તને ખરીદું છું હું નારી જાતિનો પાલક છું. મારે આશ્રયે આવેલો કોઈ પણ અવિધિ પામે ન એ એ મારો નિયમ છે મારે ત્યાં જે કોઈ આવે તેનું તેને યોગ્ય

સ્વાગત સત્કાર થવો જ જોઈએ, આ નિયમના પાલનમાં મને મદદ કરનાર કોઈ જ નથી. મારે કોઈ સંતાન તો છે જ નહિ, માત્ર પત્ની છે, છતાં મને તેના તરફની પૂરી સહાયતા મળતી નથી. તારી મારફત મને આ કાર્યમાં સહાયતા મળે એ જ હેતુથી હું તને લઈ જવા ધારું છું. તું વિશ્વાસ રાખ કે મારે ત્યાં તારે આ જ કામ કરવાનું છે એમ તો ઘરમાં બીજું કામ તો કરવાનું હોય છે જ, પણ તારું મુખ્ય કાર્ય આ જ છે હા, હું તને જરૂર એવો વિશ્વાસ આપું છું કે મારે ત્યાં તારા સત્યશીલની પૂરેપૂરી રક્ષા થશે તેમાં કોઈ પણ જાતનું વિઘ્ન આવશે નહિ.

"હે પુત્રી, હું પરલોકમાંથી જે પુણ્ય કમાઈ લઈને આવ્યો છું, તેનો અહીંયા દુરુપયોગ કરીને તેને નષ્ટ કરવા નથી ઇચ્છતો, પરન્તુ તેમાં વૃદ્ધિ કરવા ઇચ્છું છું એટલા માટે હું પાપથી બચીને, ધર્મની આરાધના કરવામાં હમેશાં પ્રયત્નશીલ રહું છું. મને એવી આશા છે કે તારી મારફત મને આ કાર્યમાં સહાયતા મળશે, માટે હું તને પ્રાર્થના કરું છું કે તું મારે ત્યાં ચાલ, કોઈ જાતનો બીજો વિચાર ન કરીશ "

ધનાવહ શેઠનું આ કથન સાંભળીને, વસુમતિ પ્રસન્ન થઈ. તે રથી પ્રત્યે કહેવા લાગી કે, "પિતાજી, આ ધીરજ રાખવાનું જ સુફળ છે, કે જેથી મને આ પિતાની સેવા કરવાનો સુયોગ મળી રહ્યો છે આવા ધાર્મિક પિતાને ત્યાં દાસીપણું કરવું, તે પણ ભાગ્યથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. હું આ પિતાને ત્યાં અવશ્ય જઈશ તમે મારી સાથે ચાલો, અને આ પિતાને ત્યાંથી વીસ લાખ સોનામહોરો લઈને માતાને આપો, જેથી તેઓ સંતોષ પામે."

વસુમતિનું આ કથન સાંભળીને, રથી રોઈ પડયો. તે કહેવા લાગ્યો કે, "પુત્રી. શું હું તને વેચી દઉં ? એક તો આ શેઠ છે કે ...

તારે માટે વીસ લાખ સોનામહોરો ખર્ચીને, તને લઈ જાય છે તથા એક હું છું કે જે તને મારા ઘરમાંથી કાઢું અને વીસ લાખ સોનામહોરોની કિંમત લઈ આવું એવું કામ મારાથી તો નહિ થઈ શકે. રથીને દુઃખી થતો તથા વિલાપ કરતો જોઈ, વસુમતિ તેને ધીરજ આપવા લાગી. તે કહેવા લાગી કે "પિતાજી શું તમને મારા પર વિશ્વાસ નથી! મેં હમણાં જ તમને સમજાવ્યા હતા, અને હમણાં જ પાછા તમે શોક કરો છો. તમે મારા કથન પર થોડો તો વિશ્વાસ રાખો, અને તમે વેચી રહ્યા નથી, પરન્તુ હું પોતે જ વેચાઈ રહી છું માટે તમે મારી સાથે ચાલીને શેઠને ત્યાં મને પહોંચાડવા તો આવો!"

રથીને આમ કહીને, વસુમતિએ ધનાવહ શેઠને કહ્યું કે "પિતાજી આપને ત્યાં આવવામાં હું ખુશી છું માટે, હું આપની સાથે આવું છું." એમ કહીને વસુમતિ રથીને સાથે પિતાજી કહેતી ધનાવહ શેઠની પાછળ પાછળ ચાલી. વસુમતિના વચનોના પ્રભાવથી [illegible] રથી પણ વસુમતિની પાછળ પાછળ ચાલ્યો. તે વખતે તેના હૃદયને એટલું બધું દુઃખ થઈ રહ્યું હતું કે જેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે તેના પગ મહા મુશ્કેલીએ આગળ ચાલતા હતા. એથી વસુમતિ તથા ધનાવહ શેઠને પણ સ્થાને સ્થાને રોકાવું પડતું હતું.

વસુમતિ તથા રથીને લઈને ધનાવહ શેઠ પોતાને ઘેર પહોંચ્યા. તેણે વસુમતિ તથા રથીને આદરપૂર્વક બેસાડ્યા. પછી પોતાની તિજોરી ઉઘાડીને તેણે રથીને કહ્યું કે "તમે વીસ લાખ સોનામહોરો લ્યો." રથીએ જવાબ આપ્યો કે "હું આ પુત્રીની આજ્ઞા માનીને તેને પહોંચાડવા માટે અહીં સુધી આવ્યો છું તેને વેચવા માટે તથા સોનામહોરો લેવા માટે આવ્યો નથી. આ પુત્રી મારા જેવા દુર્ભાગ્યવાનને ત્યાં રહેવા ઇચ્છતી નથી, અને આપને ત્યાં રહેવા ઇચ્છે છે તો ખુશીથી રહે અને તેમાં કોઈ જાતની

હરકત નથી, પણ હુ તેના બદલામા સોનામહોરો લઈ શકતો નથી । ”

રથીનો જવાબ સાભળીને, વસુમતિએ વિચાર કર્યો કે, “ આ પિતા સમજશે નહિ અને જ્યાસુધી માતાની પાસે વીસ લાખ સોનામહોરો પહોચશે નહિ ત્યાસુધી માતાને સતોષ પણ થશે નહિ એટલા માટે કોઈ પણ ઉપાયે આ રથી પિતાને સમજાવવા જોઈએ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને,વસુમતિ રથીને કહેવા લાગી કે, “ પિતાજી, આજથી તમે તથા આ પિતા પરસ્પર ભાઈ છો, તમે બંનેય મારા પિતા છો, અને તમે બંનેની વચ્ચે હુ એક કન્યા છુ આજથી તે ઘર તથા આ ઘર એક જ છે માટે તમે આ પિતા જે વીસ લાખ સોનામહોરો આપે છે તે લઈ જઈ ને માતાને આપો તેઓ વીસ લાખ સોનામહોરો મારી કિંમત બદલ આપતા નથી, તેમ તમે મારી કિંમત બદલ લેતા નથી, પુત્રીને વેચવા તથા ખરીદવાનું પાપ તમારા જેવા ધર્માત્મા કેમ કરી શકે ? આ પિતા જે સોનામહોરો આપે છે તે તો મારી માતાને બક્ષિસ તરીકે આપે છે શું તમે આ પિતા દ્વારા આપવામા આવતી બક્ષિસ લઈ જઈને માતાને આપવા જેટલી તકલીફ પણ નહિ લઈ શકો ? જે બક્ષિસ માતાને આપવા માટે આ આ પિતા આપી રહ્યા છે, તે લઈ જવામા આપ કઈ રીતે ના કહી શકો છો ? માતાના અધિકારની વસ્તુનો આપ સ્વીકાર નથી કરી શકતા ”

આ પમાણે રથીને કહીને, વસુમતિએ ધનાવહ શેઠને કહ્યું કે, “ પિતાજી, વીસ લાખ સોનામહોરો તેઓ એકલા કેવીરીતે લઈ જઈ શકશે ? એટલુ વજન તેમનાથી કેવી રીતે ઊચકી શકાય ? આપ આ સોનામહોરો મારી માતા પાસે પહોંચાડવાનો પ્રબધ કરી લો ” વસુમતિનુ કથન સાભળીને, ધનાવહ શેઠે પોતાને ત્યાંના નોકરોને બોલાવી

તેમને વીસ લાખ સોનામહોરો આપી, અને તેમને કહ્યું કે, "આ મારા ભાઈની સાથે જઈને, તેમને ત્યાં આ સોનામહોરો પહોંચાડી આવો." આ પ્રમાણે સોનામહોરો પહોંચાડવાનો પ્રબંધ કરીને, ધનાવહ શેઠે રથીને કહ્યું કે "ભાઈ આજથી હું તથા તમે આ પુત્રીના સંબંધથી ભાઈ થયા છીએ. તમે કોઈ પણ જાતનો અન્યથા બીજો વિચાર ન કરશો. આ ઘર પણ તમારું જ છે." આ પ્રમાણે પ્રેમભરી વાતો કરીને, શેઠે રથીના જતા સાથે પોતાનું ગજું જોઈ વાત્સલ્ય પ્રગટ કર્યું અને પછી તેને જેમ તેમ સમજાવી તેના ઘર તરફ વિદાય કર્યો.

ધનાવહ શેઠની બીજી સ્ત્રીનું નામ મૂળા હતું. મૂળાનો સ્વભાવ ધનાવહ શેઠના સ્વભાવથી તદ્દન, ઊલટો હતો. આજકાલની શેઠાણીઓનો લગભગ જેવો સ્વભાવ હોય છે તેવો જ સ્વભાવ તેમનો હતો. તેને ધનાવહ શેઠ જેવા ધનવાન અને પ્રતિષ્ઠિત પુરુષની પત્ની થવાનું સૌભાગ્ય અવશ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું, કિંતુ તે આ પદને લાયક ન હતી. કારણ કે તેના માતાપિતાનું ઘર એવું ધન-સંપત્તિથી ભરપૂર ન હતું. કોઈ જન્મ દરિદ્રીને જ્યારે સંપત્તિ મળે છે ત્યારે તેને અભિમાન આવી જ જાય છે એ જ પ્રમાણે મૂળામાં પણ મિથ્યાભિમાન ભરેલું હતું તે પોતાની સામે સૌ કોઈને તુચ્છ સમજતી હતી. પોતાને પણ જગતના બધા માણસો કરતાં વધારે બુદ્ધિશાળી, તથા અધિકારસંપન્ન માનતી હતી. એ કારણથી તે કોઈને પણ કડુ વચન કહેવામાં જરા પણ સંકોચાતી ન હતી તેમ કદી તે પોતાની ભૂલ પણ કબૂલ કરતી ન હતી. વળી નોકરોને ધમકી આપ્યા સિવાય તે બીજું કામ કરતી જ ન હતી. પોતાના નોકરો સાથે પણ તેનો વ્યવહાર સારો ન હતો. તેમની પાસેથી કામ તો કઠોરતાથી જ લેતી હતી અને તેમને પગાર આપવા તથા તેમનું પાલનપોષણ કરવામાં હંમેશાં તે બેદરકાર જ રહેતી. લેશ માત્ર પણ સહનશીલતા બતાવવાનું તો તે શીખી જ ન હતી. પોતાને ત્યાં આવેલા માણસોનો સત્કાર કરી તેમને સંતોષ આપવાને બદલે તે કોઈ

ઊલટું અપમાન કરતી હતી. તે શેઠની ધર્મભાવનાનુસાર કામ કરતી ન હતી. હા, પોતાની કુટિલતાને કારણે પ્રત્યક્ષમાં તો તે શેઠની સાથે પતિવ્રતા સ્ત્રીની જેમ વ્યવહાર દાખવવાનો ઢોંગ અવશ્ય કરતી હતી તાત્પર્ય એ કે, મૂળાનો સ્વભાવ શેઠના સ્વભાવથી તદ્દન જ વિપરીત હતો. શેઠ જેટલા નમ્ર, સરળ, ધાર્મિક અને દયાળુ હતા, તેટલી જ તે મૂળા કઠોર, કપટી, ઢોંગી અને નિર્દય હતી તેની મારફત શેઠને ધર્મકાર્યમા જરા પણ સહાયતા મળતી ન હતી. હા, શેઠના ધર્મકાર્યમાં અવશ્ય તે વિઘ્નભૂત બનતી હતી. પોતાના કપટવિદ્યાના બળ પર કોઈ કોઈ વાર તે શેઠને પણ એવા ખોટા રસ્તા પર લઈ જતી હતી, કે જેથી તે ધાર્મિક શેઠના હાથે પણ કેટલીક વાર ધર્મવિરુદ્ધ કાર્ય થઈ જતું હતું

વસુમતિને લઈ ને શેઠ પોતાની સ્ત્રી મૂળા પાસે ગયો વસુમતિ મૂળાને પ્રણામ કરીને એક બાજુ છાની માની ઊભી રહી મૂળાને શેઠ કહેવા લાગ્યો કે, " પ્રિયે, પુરુષને જે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે તે સ્ત્રીના ભાગ્યથી જ થાય છે નિર્ભાગી સ્ત્રીના પતિને લક્ષ્મી મળતી નથી. તુ ભાગ્યશાળી છે, તેથી આજે અને આ પુત્રીરૂપી લક્ષ્મી મળી છે આપણને સતાન નથી કદાચ સતાન હોત, તો પણ આ પુત્રી જેવું સંતાન આપણે ત્યાં હોય એવુ આપણુ પુણ્ય નથી પરન્તુ સદ્‌ભાગ્યે આપણને આ કન્યારત્ન પ્રાપ્ત થયુ છે. આ કન્યામા શુ ગુણ છે તથા શી શી વિશેષતાઓ છે, તે કહેવાની જરૂર નથી આ વાત થોડાક સમયમાં આપોઆપ જણાઈ આવશે માટે વધારે કાંઈ ન કહેતાં, એટલુ જ કહું છુ કે, આને આપણી પુત્રી માનવી, અને તેની સાથે પૂર્ણ ધર્મસબધ જોડવો મને વિશ્વાસ છે કે એમ કરવાથી તારુ જીવન પણ સુધરશે; અને તેની સમતિથી કામ કરતા, ઘર પણ આદર્શ બની જશે તથા ધર્મની પણ વૃદ્ધિ થશે "

વસુમતિને જોઈને, શેઠની વાતો સાભળી મૂળા વિચાર કરી રહી

કહી કે "આ કન્યા તો ઘણી જ સુંદર છે તેની આગળ તો હું તુચ્છ જ દેખાઉં છું. તેણે સુંદરતામાં તો મને પરાજિત કરી દીધી તે સાથે જ પતિ તેના ગુણોની પ્રશંસા કરીને, તેની સમ્મતિ પ્રમાણે કામ કરવાનું કહે છે અને વળી કહે છે કે તેને લીધે તારું જીવન પણ સુધરી જશે. આ રીતે તે તો મારા માટે—મારી શોક્ય તરીકે આવી છે. તેના સૌંદર્ય પર તથા તેની અવસ્થા પર કયો પુરુષ મુગ્ધ ન બને ? મારા પતિ બ્રહ્મચારી તો નથી, અને જ્યારે બ્રહ્મચારીઓ પણ સ્ત્રીઓનું સૌંદર્ય દેખીને બ્રહ્મચર્યથી પતિત થઈ જાય છે ત્યારે મારા પતિ આ છોકરી પર મુગ્ધ થાય તેમાં નવાઈ પણ શી છે ! સંભવ છે કે સ્વયં પતિ તેને કોઈ ખરાબ હેતુએ લાવ્યા હોય, તથા આ ઘરની માલિકિની બનાવવા ઇચ્છતા હોય. પરન્તુ પતિ અત્યારે તેને પુત્રી તરીકે સંબોધે છે માટે આ વખતે કોઈ પણ જાતનો સંશય ખુલ્લો કરવો તે ઠીક નથી. થોડા સમય પછી જ્યારે મારા સંશયની મજબૂતીનું કોઈ કારણ મળી જશે, ત્યારે તે સંબંધી વિચાર કરવો તથા ઉપાય કરવો ઠીક થઈ પડશે. અત્યારે તો પતિ જેમ કહે તેમ માની લેવું શ્રેયસ્કર છે. પતિ તેને બાળકી કહે છે માટે દાળમાં અવશ્ય કાંઈક કાળું હોવું જોઈએ. છતાં આ જાતની વાત કેટલાક દિવસો છૂપાઈ રહે તે જરૂર ખુલ્લી થશે જ. અત્યારે કોઈ પણ જાતનો વહેમ જાહેર કરવો ઠીક નથી, પરન્તુ જે વખતે કાંઈક અનિષ્ટ દેખાશે તે જ વખતે કાંઈ પણ કહેવું ઉચિત ગણાશે."

આ પ્રમાણે વિચાર કરતી મનોરમાએ શેઠની વાત પૂરી થયા પછી કહ્યું કે "આનંદની વાત છે કે આપ આ પુત્રીને લાવ્યા. આપણે ત્યાં કદાચ આવી કન્યા હોત તોપણ તેનું ખૂબ પાલનપોષણ કરવું પડત, અને અતિશય મહેનતપૂર્વક તે આવડી મોટી થાત, પરન્તુ આ તો મોટી થઈને જ આવી છે તેથી તેનું પાલન કરવામાં કોઈ જાતની મહેનત પણ કરવી પડશે નહિ. હું આપની આજ્ઞા પ્રમાણે જ સઘળું કામ કરીશ."

પોતાના મનના ભાવોને દબાવીને, મૂળાએ ઉપર ઉપરથી શેઠની વાત મંજૂર કરી લીધી. શેઠાણીનું કથન સાંભળીને, શેઠ નિશ્ચિંત બનીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. મૂળાએ પોતાના હૃદયભાવો પ્રગટિત ન કરવા ખાતર વસુમતિનો સત્કાર કર્યો, તથા તેના ભોજન-શયનાદિની વ્યવસ્થા કરી.

વસુમતિ શેઠના ઘરમાં રહેવા લાગી ને શેઠે બનાવેલા અતિથિસત્કાર આદિ ધર્મકૃત્ય કરવાની સાથે જ, ગૃહનું કામકાજ પણ કરતી જે કુશલતાથી તે રથીને ત્યાં બધું કામ કરતી હતી, તે જ કુશલતાથી શેઠના ઘરનું કામ પણ કરતી હતી તેની કાર્ય-કુશલતાએ શેઠ તથા ઘરના નોકરચાકર તમામને મુગ્ધ કરી દીધા. તેના કાર્યનો પ્રભાવ શેઠાણી પર પણ અવશ્ય પડ્યો, પણ તે બીજા જ સ્વરૂપમાં વસુમતિની કાર્યકુશલતા તેની શંકામાં વૃદ્ધિ કરતી જતી હતી અને વસુમતિના શ્રમનો તથા તેના કૌશલ્યનો કોઈ બીજો જ આશય સમજતી હતી

એક દિવસે શેઠે વસુમતિને પૂછ્યું કે, " પુત્રી, તારું નામ શું છે ? " વસુમતિએ જવાબ આપ્યો કે, " પિતાજી, હું તમારી પુત્રી છું પુત્રીનું નામ માતાપિતા જે રાખે તે જ હોઈ શકે માટે આપ મારું જે નામ રાખો તે જ મારું નામ છે " વસુમતિનો જવાબ સાંભળીને, શેઠે તેનું નામ જાણવાનો આગ્રહ ન કર્યો, પણ તેને કહ્યું કે, " પુત્રી ! હું તે દિવસે વેશ્યા પરનું વાંદરાઓનું આક્રમણ, તેની દુર્દશા કરવી તથા તારી મારફત તેની રક્ષા થવી, એ વગેરેનું વૃત્તાંત સાંભળી ચૂક્યો હતો તે વૃત્તાંત સાંભળીને, મેં એવો નિરધાર કર્યો કે, જેવી રીતે ચંદન પોતાને કાપનાર અપકારીને પણ સુગંધ તથા શીતળતા આપે છે, તેવી જ રીતે તું પોતાના શત્રુઓને પણ સુખ આપનારી છે. તેથી આજથી હું તારું નામ ચંદનબાળા રાખું છું."

શેઠે પોતાની પત્ની આદિ સગાંસ્નેહીને કહી દીધું કે, “આ પુત્રીને આજથી ચન્દનબાળાના નામથી બોલાવજો.” શેઠની આ વાતનો સૌએ સ્વીકાર કર્યો. સઘળા લોક વસુમતિને ચન્દનબાળાના નામથી બોલાવવા લાગ્યા. વસુમતિનું વસુમતિ નામ કોઈને પણ માલૂમ ન હતું રહીને ત્યાં પણ તે પુત્રી તરીકે સંબોધાતી, અને શેઠને ત્યાં પણ સઘળા માણસો તેને પુત્રી જ કહેતા હતા પરન્તુ જ્યારથી શેઠે તેનું નામ ચન્દનબાળા રાખ્યું ત્યારથી તે ચન્દનબાળા તરીકે ઓળખાવા લાગી. તેનું આ નામ એવું જ પ્રસિદ્ધ થયું કે આજે પણ તેનું ચન્દનબાળા નામ જ લેવામાં આવે છે તેનું ચન્દનબાળા નામ તેની જિંદગી સુધી તો રહ્યું જ એટલું જ નહિ પણ તેણે સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કર્યું તો પણ આ નામ તો મોજૂદ જ છે

પ્રકરણ :

[૧૪]

ભોંયરામાં

પાત્ર વ્યક્તિ દરેક વસ્તુને પોતાની અનુકૂળતાનુસાર જ ગ્રહણ કરે છે. વસ્તુમાં ગમે તેવો ગુણ હોય, ગમે તેટલી વિશેષતા હોય તોપણ વ્યક્તિ તેને પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે જ ગ્રહણ કરે છે દાખલા તરીકે લૌકિક કહેવત પ્રમાણે સ્વાતિ નક્ષત્રના જળબિંદુને જુઓ, સ્વાતિનું જળબિંદુ જ્યારે છીપના મોમા પડે છે, ત્યારે તે મોતી બની જાય છે; તે જ સ્વાતિનું જળબિંદુ સાપના મોમાં પડતા વિષ બની જાય છે, કમળપત્ર પર પડતાં મોતીના જેવુ દેખાય છે અને ગરમ કડાઈ પર પડતાં તે રાખ થઈ જાય છે. જલબિંદુ તો તે જ છે, છતાં આ અંતરનું કારણ શુ છે? એ જ કે પાત્રોના રૂપ તથા સ્વભાવમા ભિન્નતા છે છીપમા મોતી બનાવવાનો સ્વભાવ છે તેથી તેમા પડેલુ બિંદુ મોતી બની જાય છે. સાપમા વિષ બનાવવાનો સ્વભાવ છે, એથી તેમા પડેલુ બિંદુ વિષ બની જાય છે કમળપત્રમા શોભા વધારવાનો

સ્વભાવ છે તેથી તે પર પરોવેલું જળબિંદુ મુક્તાફળની શોભા આપે છે અને ગરમ કડાઈમાં ભસ્મ કરવાનો સ્વભાવ છે તેથી તે પર પડેલું બિંદુ બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. તાત્પર્ય એ કે વસ્તુમાં ગમે તેટલી વિશિષ્ટતા હોય અથવા તેવો ગુણ હોય, તદપિ પાત્ર તેને પોતાના રૂપ અને સ્વભાવ પ્રમાણે જ ગ્રહણ કરે છે. જો પાત્ર સારું હોય તો તે ખરાબ વસ્તુને પણ સારા રૂપમાં જ ગ્રહણ કરે છે અને જો પાત્ર ખરાબ હોય, તો તે સારી વસ્તુને પણ ખરાબ રૂપે જ ગ્રહણ કરે છે.

વસુમતિ, કે જેનું નામ ધનાવહ શેઠે ચંદનબાળા રાખ્યું હતું તે ચંદનની જેમ પોતાના અપકારીને પણ શાંતિ આપનાર હતી. જે રથી, ચંદનબાળાની માતાના નાશ માટે મુખ્ય કારણભૂત હતો, જેણે તેની માતાને કટુવચન કહ્યાં હતાં અને જે તેની પણ સતીત્વ લૂટવા માટે તૈયાર થઈ ગયો હતો, અને એ જ કારણે તેને જન્મમાં પણ થઈ ગયો હતો. તે રથીની સાથે પણ ચંદનબાળાએ કોઈ જાતનો વૈરભાવ ન રાખ્યો, પણ ઊલટું તેને પોતાનો પિતા માન્યો અને દરેક રીતે તેના પર ઉપકાર જ કર્યો. રથીની સ્ત્રીએ પણ ચંદનબાળા સાથે દુર્વ્યવહાર કર્યો હતો છતાં ચંદનબાળાએ તેની સાથે પણ સદ્વ્યવહાર જ કર્યો. જે વખતે રથી પોતાની સ્ત્રીને ઘરમાંથી કાઢી કાઢવા માટે તૈયાર થયો હતો, તે વખતે ચંદનબાળાએ પોતાના ઉપદેશથી રથીને સમજાવ્યો, અને રથીની સ્ત્રીની ઇચ્છા પૂરી કરવા માટે પોતે બજારમાં વેચાઈ. વેશ્યાએ પણ ચંદનબાળા સાથે કોઈ સારો વ્યવહાર દાખવ્યો ન હતો. તે ચંદનબાળાને વેશ્યા બનાવવાના ઉદ્દેશથી બળાત્કારે પકડવા તૈયાર થઈ હતી તો પણ ચંદનબાળાએ પોતાના હૃદયમાં તે વેશ્યા પ્રતિ કોઈ દુર્ભાવ ન રાખ્યો, અને દોડી જઈને વાંદરાઓના ત્રાસથી વેશ્યાને બચાવી તેમ જ તેને વેશ્યામુક્ત કરી. એ રીતે જેમ ચંદન પોતાને કાપનારને પણ શીતળતા તથા સુગંધ જ આપે છે, તેમ ચંદનબાળા પણ પોતાનું [illegible] અહિત

નહોતી ઇચ્છતી, તો પછી બીજાની તો વાત જ ન્યારી છે ગૃહકાર્ય વગેરેમા પણ તેને ન તો આળસ થતી કે ન તે કોઈની સાથે કોઈ પ્રકારનો ભેદભાવ કે ઈર્ષા રાખતી આ રીતે તેનામાં સર્વ સદ્‌ગુણો જ અસ્તિત્વ ધરાવતા હતા. પણ જેનું હૃદય મલિન હતુ, તેને તેના સદ્‌ગુણો પણ દુર્ગુણ રૂપે જ ભાસતા રથીની સ્રીને ચંદનબાળાનુ કામ તથા તેનો સદ્‌વ્યવહાર ખરાબ લાગતો, અને મૂળા શેઠાણીને પણ ચદનબાળાના કામ તથા વ્યવહારમાં દુર્ભાવનાની ગધ આવતી હતી ચદનબાળાનો કાંઈ વાક ન હતો. જો ચદનબાળામા જ કોઈ જાતની કુટેવ હોત તો રથી, રથીને ત્યાના બીજા માણસો, તથા શેઠ, અને શેઠને ત્યાંના બીજા માણસો ચંદનબાળાના કાર્ય–વ્યવહારથી પ્રસન્ન ન રહી શકત તેમના હૃદયમા પણ ચદનબાળા પ્રતિ દુર્ભાવ જ થાત, સદ્‌ભાવ ન થાત પરન્તુ માત્ર રથીની સ્રીને અને મૂળાને જ ચંદનબાળા ખરાબ લાગી, તેનું એક માત્ર કારણ એ જ હતું કે તેઓ બંનેનું હૃદય મલિન હતું ચદનબાળા ધનાવહ શેઠને ત્યા રહેતી હતી તેને પોતાના ખાનપાનાદિની લેશપણ ચિંતા ન હતી. પણ ચિંતા રહેતી માત્ર અતિથિ–સત્કાર અને ગૃહકાર્યની જ તેનું કાર્ય તથા વ્યવહારથી શેઠ, શેઠના નોકરચાકર, શેઠના પાડોશીઓ અને શેઠને ત્યા આવતાં જતા લોકો સઘળા પ્રસન્ન હતા સઘળા ચદનબાળાની પ્રશસા કરતા. ચદનબાળા કોઈ કામ માટે બીજાને હુકમ નહોતી કરતી, પણ દરેક કામ પોતાના હાથે જ કરતી તે સઘળા માણસોના દુ ખ–દર્દમા મદદગાર થતી હતી, અને સૌની સાથે સહાનુભૂતિપૂર્ણ વ્યવહાર રાખતી હતી તેનું કોઈ કાર્ય કે વ્યવહાર એવો ન હતો કે જેથી કોઈને અસતોષ ઊપજે. તેનાથી સઘળા માણસો પ્રસન્ન હતા, પણ મૂળા તેના પ્રત્યે કોઈ પણ વખતે પ્રસન્ન રહેતી ન હતી તેને ચદનબાળા તરફથી હમેશાં અસતોષ જ રહ્યા કરતો હતો તેનું કારણ તેના હૃદયની મલિનતા હતી ચંદનબાળાને લઈને જ્યારે શેઠ આવ્યા હતા, ત્યારે મૂળાને એવો સદેહ થયો હતો

સ્વભાવ છે તેથી તે પર પડેલું જળબિંદુ મુક્તાફળની શોભા આપે છે અને ચરમ કાર્યમાં ભસ્મ કરવાનો સ્વભાવ છે તેથી તે પર પડેલું બિંદુ બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. તાત્પર્ય એ કે વસ્તુમાં ગમે તેટલી વિશિષ્ટતા હોય, ગમે તેવો ગુણ હોય, તદપિ પાત્ર તેને પોતાના રૂપ અને સ્વભાવ પ્રમાણે જ ગ્રહણ કરે છે. જો પાત્ર સારું હોય તો તે ખરાબ વસ્તુને પણ સારા રૂપમાં જ ગ્રહણ કરે છે અને જો પાત્ર ખરાબ હોય, તો તે સારી વસ્તુને પણ ખરાબ રૂપે જ ગ્રહણ કરે છે.

વસુમતિ, કે જેનું નામ ધનાવહ શેઠે ચંદનબાળા રાખ્યું હતું તે ચંદનની જેમ પોતાના અપકારીને પણ શાંતિ આપનાર હતી. જે રથી, ચંદનબાળાની માતાના નાશ માટે મુખ્ય કારણભૂત હતો, જેણે તેની માતાને કટુવચન કહ્યાં હતાં, અને જે તેની માતાનું સતીત્વ લૂટવા માટે તૈયાર થઈ ગયો હતો, અને એ જ કારણે તેને જંગલમાં પણ લઈ ગયો હતો. તે રથીની સાથે પણ ચંદનબાળાએ કોઈ જાતનો વૈરભાવ ન રાખ્યો, પણ ઊલટું તેને પોતાનો પિતા માન્યો અને દરેક રીતે તેના પર ઉપકાર જ કર્યો. રથીની સ્ત્રીએ પણ ચંદનબાળા સાથે દુર્વ્યવહાર કર્યો હતો, છતાં ચંદનબાળાએ તેની સાથે પણ સદ્વ્યવહાર જ કર્યો. જે વખતે રથી પોતાની સ્ત્રીને ઘરમાંથી હાંકી કાઢવા માટે તૈયાર થયો હતો, તે વખતે ચંદનબાળાએ પોતાના ઉપદેશથી રથીને સમજાવ્યો, અને રથીની સ્ત્રીની ઇચ્છા પૂરી કરવા માટે પોતે બજારમાં વેચાઈ. વેશ્યાએ પણ ચંદનબાળા સાથે કોઈ સારો વ્યવહાર રાખ્યો ન હતો. તે ચંદનબાળાને વેશ્યા બનાવવાના ઇરાદાથી બળાત્કારે પકડવા તૈયાર થઈ હતી, તો પણ ચંદનબાળાએ પોતાના હૃદયમાં તે વેશ્યા પ્રતિ કોઈ દુર્ભાવ ન રાખ્યો, અને ઊલટી જઈને વાંદરાઓના ત્રાસથી વેશ્યાને બચાવી તેમ જ તેને વૈરાગ્યયુક્ત કરી. એ રીતે જેમ ચંદન પોતાને કાપનારને પણ શીતલતા તથા સુગંધ જ આપે છે, તેમ ચંદનબાળા પણ પોતાનું બૂરું કરનારનું સારું જ કરતી ને બૂરું કરનારનું પણ ઇચ્છિત

દશા બરાબર ધનાવહ શેઠને ત્યાં પણ તેની થઈ મૂળાને એક બુદ્ધિશાળી અને હમેશાં તેની પાસે રહેનારી એક દાસી હતી. ચંદનબાળા પર વિના કારણે મૂળાને ક્રોધાયમાન રહેતી જોઈને તથા ચંદનબાળાને કડવાં વેણુ સંભળાવતી જાણીને એક દિવસે તે દાસીએ મૂળાને કહ્યું કે, "હમણા હમણા આપનો સ્વભાવ કેવો બગડી ગયો છે! ચંદનબાળા તમારે ત્યાં આટલુ કામ કરે છે, સૌની ચાકરી કરે છે, છતાં પણ તમે તેના પર હમેશાં નારાજ જ રહ્યા કરો છો તથા તેને કડવાં વેણુ સંભળાવ્યા કરો છો, તેનુ શુ કારણુ છે તે મારા સમજવામાં આવતું નથી."

દાસીનું આ કથન સાંભળીને મૂળા તેને કહેવા લાગી કે, "તું તેના વખાણુ તો કરે છે પણ તું એ જાણે છે કે તે કોણુ છે, કઈ જાતિ—કુળની છે, અહીં કેમ આવી છે, અને કયા હેતુથી પરિશ્રમપૂર્વક બધુ કામ કરે છે? તમે બધા તો તેની મીઠી વાતોમા જ અંજાઈ ગયા છો તું એ જોતી નથી કે તેની મીઠી વાતોની પાછળ શુ રહસ્ય છુપાયેલું છે. તે સુંદરી છે, યુવતી છે, છતાં પણુ તેણે પોતાના લગ્નવિષયમા કદી કોઈ વાત કહી છે? શું તે સંસારથી પર છે કે જેથી તેને આ યુવાવસ્થામા પણ પુરુષની ઇચ્છા ન હોય? આ ઉપરાંત તુ એ પણ જાણે છે કે શેઠ તેના પર આટલો બધો પ્રેમ શા માટે રાખે છે? મે સાંભળ્યુ છે કે શેઠ તેને ૨૦ લાખ સોનામહોરોમા ખરીદી લાવ્યા છે. તેનામા એવી તે શી વિશેષતા છે કે જેથી શેઠે તેને માટે ૨૦ લાખ સોનામહોરોનું ખર્ચ કર્યું? માત્ર આ જ વિશેષતા છે કે તે સુસ્વરૂપા છે તથા યુવતી છે. મારા શૃંગારની સામગ્રીઓ માટે ખર્ચ કરવામા તો શેઠે કદી પણ એવી ઉદારતા બતાવી નથી, અને તેને માટે ૨૦ લાખ સોનામહોરો ખર્ચી નાખી, એનું કારણ શુ? તુ આ બધી બાબતો પર વિચાર કર, માત્ર તેની મીઠી વાતોમાં ફસાઈને તેનો પક્ષ ન કર. હું તો માનું છુ કે શેઠ તેને આ ઘરની માલિકિની

કે રમેને પતિ તેને કોઈ બીજા હેતુએ તો ન લાગ્યા હોય. પોતાની કુટિલતાને કારણે મૂળાએ પોતાનો આ શંકા પ્રગટ થવા ન દીધી. પરન્તુ તેના હૃદયમાં આ શંકા વધુ ને વધુ મજબૂત થતી ગઈ. ચન્દનબાળાનું કાર્ય તથા તેની પ્રશંસા એ મૂળાના હૃદયમાં ઘર કરતાં જતાં હતાં. તેને વિચાર થતો હતો કે આ મારા ઘરમાં આવેલું નવું મન કેમ કરે છે સઘળા માણસોને પ્રસન્ન કેમ રાખે છે પતિ તેની આટલી પ્રશંસા કેમ કરે છે આ રીતે સ્ત્રીની પ્રતિ જેમ ચન્દનબાળા તરફનો ભય ઉત્પન્ન થયો હતો તેમ મૂળાને પણ એ ભય ઉત્પન્ન થયો કે આ મારા પતિ પર પોતાનો અધિકાર તો સ્થાપશે નહિ ને!

ઈર્ષા તથા શંકાના કારણે મૂળા ચન્દનબાળા પ્રત્યે ઘૃણા કરવા લાગી. તે વાતવાતમાં ચન્દનબાળાનું અપમાન બોલતી, અને તેના કામોની પણ ખોટી રીતે સમાલોચના કરતી. કોઈ કોઈ વાર તે પોતે જ કોઈ કામ બગાડતી અને તેનો અપરાધ ચન્દનબાળાના માથા પર નાખતી. મૂળાનો આ જાતનો દુર્વ્યવહાર પણ ચન્દનબાળા શાંતિ પૂર્વક સહન કરતી જતી અને પોતાનો અપરાધ ન હોવા છતાં પણ પોતાનો અપરાધ માનીને ક્ષમા માગવા લાગતી, જેથી મૂળાને વધારે કોઈ બોલવાની તક જ નહોતી મળતી. તેના આ વ્યવહારથી પણ મૂળા તો અસંતુષ્ટ જ રહેતી. તે વિચારતી કે આ કેવી ધૂતારી છે કેવી સહનશીલ તથા મીઠું મીઠું બોલનારી છે. એ તો આવું બધું એમ ધારીને કરી રહી છે કે જેથી તે પોતાના બચાવ માટે મારી સાથી હો અને પછી હું તેને આપણા ઘરથી કાઢી શકું પણ આ તો સઘળું સહન કરે છે તથા પોતાનો અપરાધ ન હોવા છતાં પણ ક્ષમા માગવા લાગે છે આવી રીતે તેને તો આ ઘરની અધિકારિણી બનવું લાગે છે એથી જ તે બધું આટલું કામ પણ કરે છે માણસોને ખુશ પણ રાખે છે અને મારો ક્રોધ પણ સહન કરે છે.

આ રીતે ચન્દનબાળાની જેવી દશા રથિને ત્યાં હતી, તેવી જ

દશા બરાબર ધનાવહ શેઠને ત્યાં પણ તેની થઈ મૂળાને એક ’દ્ધિશાળી અને હમેશા તેની પાસે રહેનારી એક દાસી હતી. ચંદનબાળા પર વિના કારણે મૂળાને ક્રોધાયમાન રહેતી જોઈ ને તથા ચંદનબાળાને કડવાં વેણ સંભળાવતી જાણીને એક દિવસે તે દાસીએ મૂળાને કહ્યું કે, “હમણા હમણા આપનો સ્વભાવ કેવો બગડી ગયો છે! ચંદનબાળા તમારે ત્યા આટલું કામ કરે છે, સૌની ચાકરી કરે છે, છતાં પણ તમે તેના પર હમેશાં નારાજ જ રહ્યા કરો છો તથા તેને કડવા વેણ સંભળાવ્યા કરો છો, તેનું શું કારણ છે તે મારા સમજવામાં આવતું નથી.”

દાસીનું આ કથન સાંભળીને મૂળા તેને કહેવા લાગી કે, “તું તેના વખાણ તો કરે છે પણ તું એ જાણે છે કે તે કોણ છે, કઈ જાતિ—કુળની છે, અહીં કેમ આવી છે, અને ક્યા હેતુથી પરિશ્રમપૂર્વક બધુ કામ કરે છે? તમે બધા તો તેની મીઠી વાતોમાં જ અંજાઈ ગયા છો તું એ જોતી નથી કે તેની મીઠી વાતોની પાછળ શું રહસ્ય છુપાયેલું છે. તે સુંદરી છે, યુવતી છે, છતાં પણ તેણે પોતાના લગ્નવિષયમાં કદી કોઈ વાત કહી છે? શું તે સંસારથી પર છે કે જેથી તેને આ યુવાવસ્થામાં પણ પુરુષની ઇચ્છા ન હોય? આ ઉપરાંત તું એ પણ જાણે છે કે શેઠ તેના પર આટલો બધો પ્રેમ શા માટે રાખે છે? મે સાંભળ્યુ છે કે શેઠ તેને ૨૦ લાખ સોનામહોરોમા ખરીદી લાવ્યા છે તેનામા એવી તે શી વિશેષતા છે કે જેથી શેઠે તેને માટે ૨૦ લાખ સોનામહોરોનું ખર્ચ કર્યું? માત્ર આ જ વિશેષતા છે કે તે સુરનરૂપા છે તથા યુવતી છે. મારા શૃંગારની સામગ્રીઓ માટે ખર્ચ કરવામાં તો શેઠે કદી પણ એવી ઉદારતા બતાવી નથી, અને તેને માટે ૨૦ લાખ સોનામહોરો ખર્ચી નાખી, એનું કારણ શું? તું આ બધી બાબતો પર વિચાર કર, માત્ર તેની મીઠી વાતોમાં ફસાઈને તેનો પક્ષ ન કર. હું તો માનું છું કે શેઠ તેને આ ઘરની માલિકિની

બનાવવા વાસ્તે જ લાવ્યા છે અને એટલા માટે જ તે ખૂબ મહેનત પૂર્વક આ ઘરનું કામ કરે છે તથા મીઠું મીઠું બોલીને બધા માણસોને પોતાના હાથ પર કરી રહી છે હું તો, તેને આ ઘરમાંથી કાઢી મૂકું એવી તકની શોધમાં છું."

મૂળાની આ વાત સાંભળીને દાસી તેને કહેવા લાગી કે તમે ચન્દનબાળા સંબંધમાં જે શંકા પ્રકટ કરી, તે મારી સમજ પ્રમાણે ખોટી છે આજ સુધીમાં ચન્દનબાળા તરફથી મારા જોવામાં એવી કોઈ બાબત નથી આવી કે જેથી આ જાતની શંકા કરી શકાય. જો એવી કોઈ બાબત મારા જોવામાં આવત, તો તો હું પોતે જ તમને કહેત. મારી દૃષ્ટિમાં તો ચન્દનબાળા એક સતી છે પણ તમારા હૃદયમાં તેના પ્રત્યે સંદેહ થયો છે જેથી તમને તેના ગુણ દેખાતા નથી, પણ ગુણના બદલે અવગુણ જ દેખાય છે કોઈ કવિએ કહ્યું છે કે.—

સીતજ્વરકે મુખ ખરી ઘટી ન મહિમા ભૂર.
પીનસવાલેને તજ્યો, સોધ જાનિ કપૂર.

"એ પ્રમાણે તમારામાં પણ તેના પ્રત્યે સંદેહનો રોગ પેસી ગયો છે એથી તમે તેના ગુણોને પણ અવગુણ માની રહ્યા છો. પરન્તુ ખરી રીતે તેના ગુણ અવગુણ નથી બની શકતા. તેના ગુણ તો ગુણ જ રહેશે. હા, તમે તેની ઈર્ષા કરીને મહાન પાપ તો જરૂર ઉપાર્જન કરી રહ્યા છો. માટે તમે તેના પ્રત્યે વહેમ ન રાખશો, તેની ઈર્ષા કરવાનું છોડી દો, અને તેની સાથે સહૃદયતાનો વ્યવહાર કરો. તે સતી પર ખોટું કલંક મૂકીને પાપમાં ન પડો."

દાસીનું આ કથન સાંભળીને મૂળા તેને ધમકાવતી કહેવા લાગી કે "આખરે તો તું દાસી જ છે ને! દાસીમાં જો વધારે બુદ્ધિ હોય તો તે દાસી જ કેમ રહે!"

મૂળાને અપમાન થયેલી જોઈને, બિચારી દાસી ત્યાંથી ચાલી-માની ચાલી ગઈ. મૂળા, ચન્દનબાળા સાથે વધારે ને વધારે કઠોર

દુર્વ્યવહાર દાખવતી રહી એ દરમિયાન એક બીજી ઘટના બની ગઈ

એક દિવસે ચંદનબાળા સ્નાન કરીને પોતાના માથાના કેશ સૂકવી રહી હતી, તે જ વખતે ધનાવહ શેઠ બહારથી આવ્યા ચંદનબાળાને કેશ સૂકવતી જોઈને, શેઠે તેને કહ્યું કે, "પુત્રી જણાય છે કે તેં સ્નાન કર્યું છે જો થોડુ ગરમ પાણી વધ્યું હોય તો મને આપ, કે જેથી હું પણ મારા પગ ધોઈ લઉ." શેઠનું આ કથન સાભળીને, ચંદનબાળાએ પોતાના વાળ વ્યવસ્થિત કરવાનું બધ રાખ્યું. તે ગઈ અને એક વાસણમાં પાણી તથા તે સાથે બેસવા માટે પાટલો તેમ જ પગ ધોવા માટેનું વાસણ લઈ આવી. તેણે શેઠને કહ્યું કે, "પિતાજી, તમે આ પાટલા પર બેસીને આ વાસણમાં પગ રાખો, હું તમારા પગ ધોઈ આપું છુ" ચંદનબાળાના આ કથનના જવાબમાં શેઠ બોલ્યા કે, "પુત્રી, શું હું તારી પાસે મારા પગ ધોવડાવુ ? તારા જેવી સતી પાસે આ નીચ કાર્ય કરાવીને, હું મારા પોતાના પર પાપનો ભાર ચઢાવુ ? તુ મારી પુત્રી છે પુત્રી પાસે પિતાએ પગ ધોવડાવવા ઇષ્ટ નથી. પગ ધોવા તે હલકું કામ ગણાય છે જે મગળમયીએ વેશ્યાને પણ સુધારી દીધી, અને મારા આ ઘરને સ્વર્ગસમાન બનાવી દીધુ, તે તુ મારા પગ ધોવે તે કઈ રીતે ઉચિત ગણાય! વળી તારી પાસે પગ ધોવડાવવા, એ મારે માટે પણ ઉચિત નથી તેં પાણી વગેરે લાવી આપ્યુ તે ઘણું જ છે હું પોતે જ મારા પગ ધોઈ લઈશ, તુ તો તારા વાળની વ્યવસ્થા કર"

શેઠનું કથન સાંભળીને, વસુમતી બોલી કે, "પિતાજી, આપ પુત્ર-પુત્રીમાં ભેદ કરવાનું તથા સેવાકાર્યને હલકુ બતાવવાનું પાપ કેમ કરો છો? એવુ ન કરો હું પૂછુ છુ કે શુ પુત્રી સતાન નથી? પુત્ર જ સતાન છે? જો બનેય સતાન છે તો પછી પિતાજી, સેવા કરવામાં બનેનો અધિકાર સરખો કેમ ન હોય! પિતાના ચરણોની સેવા કરવાનો અધિકાર પુત્રને હોય અને પુત્રી તેથી વચિત રહે એ શું

વંચિત છે ! પુત્રને જે પ્રકારનો સુયોગ આપવામાં આવે અને પુત્રીને ન આપવામાં આવે એ શું અન્યાય નથી ! માતાપિતાને માટે, પુત્ર તથા પુત્રી બન્ને સમાન છે માટે પુત્રીને ચરણસેવાથી વંચિત ન રાખવી જોઈએ. એટલા માટે તમે એમ ન કહો કે હું પુત્રી પાસે પગ કેમ ધોવરાવું !

" પિતાજી તમે કહ્યું છે કે હું તારી પાસે પગ ધોવરાવીને પોતાના પર ભાર કેમ ચઢાવું. હું જાણવા માગું છું કે હું પગ ધોઉં તેથી તમારા પર ભાર શાથી ચઢશે ! શું તમે મને માત્ર ઔરસની જ પુત્રી માનો છો, હૃદયની પુત્રી નથી માનતા ! અને જો માનો છો, તો હું પગ ધોઉં તેથી તમારા પર ભાર ચઢવાનું શું કારણ છે ! સંતાન પિતાની જે સેવા કરે તેનો ભાર પિતા પર કેવી રીતે ચઢે ! સંતાન પર માતાપિતાનું જે ઋણ છે તે ઋણ માતાપિતાના જન્મભર પગ ધોવાથી પણ વળી શકતું નથી, તો હું પગ ધોઉં તેથી તમારા પર ભાર કેવી રીતે ચઢે છે ! પિતાજી હું તમારી પુત્રી છું અને તમે મારા પિતા છો, માટે ભેદભાવવાળી કોઈ વાત કહીને મને તમારી સેવા કરતાં ન રોકો.

" એક બીજી વાત છે તમે પગ ધોવાના કાર્યને હલકું બતાવીને મને તેમ કરતાં રોકો છો અને તેની સાથે જ મને સતી તથા મંગળમયી પણ કહેતા લાગો છો. એ બન્ને બાબતો એક બીજાનો વિરોધ કરે છે કોઈ પણ સેવાકાર્ય સંબંધમાં, સારા નરસાનો અથવા નીચ ઉંચનો ભેદ કરવો એ સેવાધર્મને ન સમજી શકવા જેવું છે. સેવા કરનારાઓ પાસે આ જાતનો ભેદ હોવો જ ન જોઈએ. સંસારમાં સેવક તથા સેવ્યની વચ્ચે જે વિષમતા દેખાય છે તેનું કારણ કાર્યમાં ભેદભાવ હોવો તે જ છે આ કામ ઊંચું છે અને આ નીચું છે તથા આ ઊંચું કામ કરે છે અને આ નીચું કામ કરે છે એવા ભેદભાવ જ વ્યવહારમાં વિષમતા ફેલાવે છે ખરી રીતે, કોઈ સેવાકાર્ય

નીચું નથી. માટે તમે પગ ધોવાના કામને હલકું ન કહો. આ ઉપરાંત આપના ચરણોનું કેવું મહત્ત્વ છે, તે હું જ જાણું છું. આ ચરણોના પ્રતાપે જ મને આ ઘરમાં આશ્રય મળ્યો છે. જો આ ચરણ ન હોત, તો મને આવું ધાર્મિકતાપૂર્ણ ગૃહ કેમ મળત ? એ માટે પણ તમે મને પગ ધોતા ન રોકો."

આ પ્રમાણે ચંદનબાળાએ શેઠને નિરુત્તર કરી દીધા શેઠ વધુ કાંઈ બોલી શક્યા નહિ. તેમણે એ જ કહ્યું કે, " પુત્રી, જેમ તને સુખ ઊપજે તેમ કર." એમ કહીને શેઠ ચંદનબાળાએ લાવેલ પાટલા પર બેસી ગયા. ચંદનબાળાએ શેઠની સામે પગ ધોવાનું વાસણ મૂકી દીધું અને કહ્યું કે, " પિતાજી, તમે તમારા બન્ને પગ આ વાસણમાં મૂકી દો " શેઠે પોતાના પગ તે વાસણમાં મૂક્યા, અને ચંદનબાળા તે પર પાણી નાખીને, તે ચોળીને ધોવા લાગી. તે વખતે તેઓ બન્નેના હૃદયમા જે પવિત્ર પ્રેમ ઊભરાઈ રહ્યો હતો, તેનું વર્ણન થઈ શકતુ નથી ચંદનબાળા તો એવા વિચારથી પ્રસન્ન થઈ રહી હતી કે, આટલા દિવસો પછી આજે અનાયાસે જ મને પિતાના ચરણોની સેવા કરવાનો સુયોગ મળ્યો છે, અને શેઠ એવા વિચારથી પ્રસન્ન હતા કે, મને સદ્ભાગ્યથી જ આ પુત્રી મળી છે. આ પ્રમાણે બન્નેય પોત પોતાના વિચારોમાં મગ્ન તેમ જ પ્રસન્ન હતાં.

ચંદનબાળા શેઠના પગ ધોતી હતી, એથી તેનુ શરીર હાલતું હતું. શરીર હાલવાથી તેનાં છૂટેલા લાંબા અને સુંદર કેશ તેના મો પર આવી ગયા. શેઠે વિચાર્યું કે આ પગ ધોઈ રહી છે, અને તેના વાળ મોં પર ખસી આવ્યા છે, જેથી તેને કષ્ટ થતું હશે એવો વિચાર કરી શેઠે શુદ્ધ સ્નેહવશ પોતાના હાથે તેના વાળ સમેટીને ઉપરના ભાગમા વ્યવસ્થિત કરી દીધા

આ બધુ મૂળા જોઈ રહી હતી શેઠને ચંદનબાળાના વાળ ઉપર મૂકતા જોઈને તેનું હૃદય બળી ગયુ તે વિચારવા લાગી કે, " હું જે કાંઈ ધારતી હતી તે બરાબર જ છે આજે તો તેમનો

સંબંધ પ્રત્યક્ષ જ જોયો. જ્યારે મારા દેખતાં પતિએ તેના મોં પર હાથ ફેરવ્યો, તો પછી હવે બાકી શું રહ્યું ! મારી ગેરહાજરીમાં શું શું નહિ બનતું હોય ! અને આજે તેઓનો જે સંબંધ બન્યો છે તે થોડાક દિવસો પછી એવી જ રીતે ખુલ્લો થશે કે જે રીતે આજે પ્રત્યક્ષમાં તેના પર તેઓએ હાથ ફેરવ્યો છે અત્યારે તો એ બંને મારાથી બ્હીને સંકોચ પામે છે પણ થોડાક દિવસો પછી, જ્યારે મારા તરફથી કોઈ જાતનો સંકોચ રહેશે નહિ ત્યારે શું શું નહિ બને ! પછી તો બધું ખુલ્લે ખુલ્લું જ થવા માંડશે, અને જો હું કોઈ જાતનો વિરોધ કરીશ, તો આ ઘરમાં રહેવું મારા માટે મુશ્કેલ થઈ પડશે. તે ઘરનું બધું કામ તો કરે જ છે નોકરચાકર વગેરે તમામને તેણે પોતાના આધીન બનાવી લીધા છે પ્રત્યેક નાનાં મોટાં કામમાં તેને પૂછવામાં આવે છે મને તો કોઈ પૂછતું જ નથી. આવી સ્થિતિમાં, આ ઘરમાં મારી જરૂરત જ ક્યાં રહી ! અને જો હું આ બંનેના સંબંધનો વિરોધ કરવા માંડીશ, તો મને આ ઘરમાં કેમ રહેવા દેશે ! આ મારી ખરેખરી ચિંતા છે મારા સુખ સૌભા-ગ્યમાં અંતરાય છે જો હું અત્યારે જ આ વૃદ્ધિ પામતું વૃક્ષ ઉખાડીને નહિ ફેંકી દઉં તો પછી તેને ઉખાડવું, એ મારી શક્તિમાં રહેશે નહિ.”

શેઠ અને મદનબાળામાં પિતા પુત્રીમાં જે પ્રેમ સંબંધ હોય છે તે જ પવિત્ર પ્રેમ સંબંધ હતો. પણ સુગુણાનું હૃદય મલિન હોવાના કારણે તેણે તે પ્રેમને બીજું જ રૂપ આપ્યું. તે, તે બંનેના પવિત્ર પ્રેમને પણ અપવિત્ર પ્રેમ માની રહી હતી, અને એમ વિચારી રહી હતી કે મદનબાળાને હવે આ ઘરમાંથી કેવી રીતે કાઢી મૂકું ? શેઠ તથા મદનબાળાના હૃદયમાં આ સંબંધીની કલ્પના પણ ન હતી કે સુગુણા અમારા સંબંધી ખોટા વિચારો કરતી હશે. આ કારણથી, શેઠ તો એ જ રીતે બેસીને મદનબાળા પાસે પગ પીલાવતા રહ્યા, અને મદનબાળા પીલતી રહી. પગ પીલાવીને શેઠ પોતાના કામ પર

ચાલ્યા ગયા તથા, ચંદનબાળા પોતાના કેશ સૂકવવા તેમ જ તેની વ્યવસ્થા કરવા લાગી.

ચદનબાળા સબંધમાં મૂળા વિચારવા લાગી કે, " જો હું કોઈ ઉપાયથી તેને ઘરની બહાર કાઢી મૂકીશ, તો એમ કરવાથી કોઈ જાતનો લાભ થશે નહિ. પતિ તેને બીજા મકાનમા રાખશે, કે જ્યા તેઓ બંનેને વધારે સગવડ મળી જશે. અહીં તો મારે લીધે તેઓને દબાવુ પડે છે, એથી તેઓ પોતાનો સબંધ ગુપ્ત રાખે છે, પણુ બીજા મકાનમા મારુ દબાણુ પણુ નહિ રહે માટે કોઈ એવો ઉપાય કરવો જોઈએ કે જેથી, હંમેશને માટે તેનું અસ્તિત્વ નાબૂદ થાય, અને માર્ગમાંનો કાંટો દૂર થઈ જાય, તથા મારા સબંધી કોઈ શંકા પણુ ન કરે આ માટે મારે શો ઉપાય કરવો ? જો શસ્ત્રપ્રયોગ કરું તો એમ કરવામા ભેદ ખૂલવાનો ભય છે જો વિષપ્રયોગ કરુ તો એમ કરવામાં પણુ ઘણી મુશ્કલીઓ છે ઘરમા દાસ-દાસીઓ પણુ રહે છે અને શેઠ પણુ રહે છે. એ બધાં રહેતાં હોય ત્યા હું આ પ્રમાણે પણુ ન કરી શકું. આ માટે મારે કયો ઉપાય કરવો જોઈએ ? "

આ પ્રમાણે મૂળા વિચાર્યા કરતી અને ચંદનબાળાની સાથે પહેલાં કરતાં પણુ વધારે કઠોર વ્યવહાર કરતી પરન્તુ ધારિણીના ઉપદેશને ધ્યાનમા રાખી ચદનબાળા સઘળુ સહન કરી લેતી મૂળાના કઠોર વ્યવહાર સામે તે શબ્દ સરખોયે ન બોલતી, પણુ માત્ર નમ્રતાપૂર્વક પોતાનો ગુનો માનીને મૂળાની ક્ષમા માગતી, તથા મૂળા જે કામ ખરાબ થયુ કહેતી, તે કામ તે ફરીથી કરી નાખતી આ પ્રમાણે થોડાક દિવસો સુધી ચાલ્યુ

એક દિવસ શેઠ ત્રણુચાર દિવસને માટે બહારગામ ગયા મૂળાએ શેઠની આ ગેરહાજરીનો લાભ લઈ, પોતે માની લીધેલ ચદનબાળા રૂપ વિષવૃક્ષને ઉખાડવાનો નિશ્ચય કર્યો

જે દિવસે શેઠ બહારગામ ગયા તે જ દિવસે મૂળાએ પોતાને ત્યાંના નોકરચાકર વગેરેને પણ અહીં તહીં મોકલી દીધા. કોઈ કોઈ દાસીને તો એમ કહ્યું કે, “તું રજા માગતી હતી, તો હવે રજા પર જા. હમણાં શેઠ નથી એથી ઘરમાં કામ ઓછું છે.” આ પ્રમાણે કોઈ દાસીને રજા પર મોકલી દીધી. કોઈ દાસીને, નારાજ કરીને ઘરમાંથી કાઢી મૂકી, અને કોઈને દૂરના સ્થાન પર કામને માટે મોકલી દીધી. એ જ રીતે નોકરોને પણ અહીં તહીં મોકલી દીધા. ઘરમાં માત્ર ચંદનબાળા અને મૂળા એ જ રહ્યા. મૂળાએ જોયું કે ઘરમાં તો હવે બીજું કોઈ નથી પરંતુ બારણું ખુલ્લું રહેવાથી કોઈ આવી જાય. અને તેથી કામમાં વિઘ્ન પડે તે ઠીક નહિ. તેથી મૂળાએ ઘરનું દ્વાર પણ બંધ કરી દીધું અને પછી એવા વિચારથી તે આનંદમગ્ન બની કે આજે હું આ શોક્ય રૂપી કંટો દૂર કરી શકીશ.

દ્વાર બંધ કરીને મૂળા ચંદનબાળા પાસે આવી. મૂળાએ પોતાના હાથથી ચંદનબાળાનો હાથ પકડી લીધો, અને ક્રોધપૂર્વક તેને કહેવા લાગી કે “દુષ્ટ, તું મોટી ધુતારી છે. તેં મારી શોક્ય બનીને મારા પતિને ફસાવ્યા છે! કોણ જાણે તું કયા કુળ-જાતિની છે અને પણ મારા ઘરની માલિક બની બેઠી છે કહે, તું કોની દીકરી છે કઈ જાતની છે અહીંયાં કેમ રહે છે અને તારું ખરું નામ શું છે!”

ચંદનબાળાને માટે આ સ્થિતિ કાંઈ નવીન ન હતી. રથીને ત્યાં તે આ જ જાતની સ્થિતિ અનુભવી ચૂકી હતી. એથી એને મૂળાના આ વ્યવહારથી કે પ્રશ્નોથી આશ્ચર્ય ન થયું. મૂળાના પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં તેણે સ્વાભાવિક પ્રસન્નતાપૂર્વક કહ્યું કે માતા આજે તમે તમારી પુત્રીને કેવી જાતના પ્રશ્નો પૂછી રહ્યા છો! શું પુત્રીની જાતિ બીજી હોઈ શકે ખરી! જે તમારી જાતિ છે તે જ મારી જાતિ છે.

અને પિતાએ જે ચંદના નામે આપ્યું છે તે જ મારું નામ છે. તમને મારી બાબતમાં નકામી શંકા થઈ રહી છે. પોતાની પુત્રી સંબંધમાં આ પ્રકારની શંકા તો ન હોવી જોઈએ."

ચંદનબાળાનો આ જવાબ સાંભળીને મૂળા વધારે કડક બની કહેવા લાગી કે, "મોટી દીકરી થવા આવી છે તે ! મે બધુયે જોયુ છે. પાપિણી સ્ત્રીઓ પાપ પણ કરે છે અને જે પુરુષના સમાગમથી પાપ કરે છે તેને પિતા, ભાઈ વગેરે પણ કહે છે એ જ પ્રમાણે પાપી પુરુષ પણ ઉપરથી ધર્માત્મા બનીને, પુત્રી, બહેન વગેરે કહે છે અને જેને પુત્રી, બહેન વગેરે કહે છે તેની જ સાથે દુરાચાર પણ સેવે છે આ જ વાત તારા માટે પણ છે પિતા માતા કહેતી જાય છે અને મો પર હાથ પણ ફેરવાવતી જાય છે? બતાવ, પગ ધોવડાવતી વખતે શેઠે તારા મો પર હાથ ફેરવ્યો હતો કે નહિ? અને જો ફેરવ્યો હતો તો શા માટે?"

ચંદનબાળાએ કહ્યું કે, "માતા, પિતાજીએ મારા મોં પર હાથ તો નહોતો ફેરવ્યો ! હું પગ ધોતી હતી, એથી મારું શરીર હાલતું હતુ અને મારા મોં પર માથાના વાળા ખસી આવ્યા હતા મને કષ્ટ થતું હશે એમ ધારીને પિતાએ કરુણાપૂર્વક મારા મો પર ખસી ખસી આવેલા વાળ જરૂર ઊંચા કર્યા હતા પિતાનું આ કાર્ય અનુચિત તો ન હતુ જો સંતાન કષ્ટમા હોય, તો તેને કષ્ટમુક્ત કરવાનું પિતાનું કર્તવ્ય જ છે. શું તમે આ નાની શી બાબત પર શકા કરો છો? તમે કોઈ જાતનો સંદેહ ન રાખશો, અને જો તમારી ઇચ્છા હોય તો વિશ્વાસને માટે મારી પરીક્ષા કરીને જોઈ લ્યો કે હુ તમારી સાચી પુત્રી છુ કે નહિ? હું તમારી સાચી પુત્રી છુ, એટલા માટે તમે મારી જે રીતે પરીક્ષા લેશો તે જ રીતે પરીક્ષા આપીને તમને વિશ્વાસ કરાવી દઈશ !"

જો કે ચંદનબાળાનું કથન સર્વથા સત્ય હતું, તદપિ મૂળા પર તેનો જોઈએ તેવો પ્રભાવ પડયો નહિ તેના હૃદયમા ચંદન-

બાળા પ્રત્યે જે પ્રેમ હતો, તે કારણે તથા ક્રોધને કારણે તે પોતાના વિચારથી વિરુદ્ધ વાત તરફ ધ્યાન જ નહોતી આપતી. મદનબાળાનો જવાબ સાંભળીને, તે મદનબાળાને કહેવા લાગી કે "હા, પિતા જેવી રીતે પુત્રોના કેશ સમેટે છે તેવી રીતે પતિએ પણ તારા કેશ સમેટવા છે ! મોટી પુત્રી થઈ છે તે ! કુંવારીને શરમ પણ નથી આવતી ! બીજા પુરુષ પાસે પોતાના કેશ સમેટાવવા અનુચિત સંબંધ રાખવો અને ઉપરથી કહેવું કે પિતાની જેમ સમેટવા હતા, હવે મારી પરીક્ષા કરો. વારુ, તું પરીક્ષા આપતી હોય તો હું પણ તારી પરીક્ષા લઉં છું ! જોઉં છું કે તું કઈ રીતે પરીક્ષા આપે છે !"

એમ કહીને મૃણા તરત જ કાતર લઈ આવી. હાથમાં કાતર રાખીને મૃણા મદનબાળા પ્રત્યે કહેવા લાગી કે "ઠીક બેસ. તારા જે વાળને મારા પતિનો હાથ અડાવ્યો છે તારા જે વાળે મારા પતિને મોહાવ્યા છે તે જ વાળને હું સૌથી પહેલાં ક્ષિપ્ર કાપું છું તારા માથા પર વાળ રહેવા જ ન દઉં !"

મૃણાની આજ્ઞા માનીને મદનબાળા પ્રસન્નતાપૂર્વક તેની સામે બેસી ગઈ તેણે મૃણાને કહ્યું કે માતા તમે જેમ ધારો તે રીતે મારી પરીક્ષા લઈ શકો છો." મદનબાળાનું કથન સાંભળીને, મૃણાને વિચાર થયો કે મારું અનુમાન હતું કે વાળ કાપવાની વાત સાંભળીને તેને દુઃખ થશે, પણ આ તો બિલકુલ બેદરકાર છે આ પ્રમાણે વિચારતી મૃણા તે મદનબાળાના વાળ કાતરવડે તથા રોષભેર કેશો કાતરથી કાપવા લાગી

સ્ત્રીઓને વાળ ખૂબ જ પ્રિય હોય છે તેઓ વાળને સૌંદર્યનું કારણ માને છે જેના વાળ જેટલા વધારે લાંબા, સુંદર અને કોમળ હોય છે તે સ્ત્રીની તેટલી જ સુંદરતા મનાય છે કોઈનું કુંતલા એવું પણ નામ છે એટલા માટે જેને સુંદર વાળ હોય છે તેને સુકુન્તલા (સુંદર વાળવાળી) પણ કહેવામાં આવે છે સ્ત્રીઓ પોતાના

વાળને અતિ પ્રેમથી ઓળે છે. જો તેમના કેશ ઓળવાના કામમાં કોઈ જાતનું વિઘ્ન આવી પડે છે તો તેઓને ઘણુ જ ખોટુ લાગે છે. તેઓ પોતાના વાળનું અપમાન સહન કરી શકતી નથી કૌરવો સાથે સંધિ કરવા માટે જતાં શ્રીકૃષ્ણને દ્રૌપદીએ બીજી અનેક વાતો કરતાની સાથે એમ પણ કહ્યું હતું કે દુષ્ટ દુ:શાસને મારા આ વાળનું અપમાન કર્યું હતું, એ વાત તમે સંધિ કરતી વખતે ભૂલી ન જતા. આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને માટે વાળનું અપમાન અસહ્ય હોય છે, પરન્તુ ચંદનબાળા પોતાના સુંદર કેશો કપાતી વખતે પણ પ્રસન્ન રહી. તે વિચારતી હતી કે આ કેશો કાપવાથી માતાને ખુશાલી છે તો પછી હું શા માટે દુઃખ કરુ ? જે વાતથી માતાને પ્રસન્નતા હોય, તેમાં મારે પણ પ્રસન્નતા જ અનુભવવી જોઈએ માતા મારા પર ક્રોધાયમાન છે, તો પણ તે કરુણાળુ છે, એથી જ તે માત્ર કેશ કાપીને જ મારી પરીક્ષા લઈ રહી છે, નહિ તો તે બીજી કઠણ પરીક્ષા પણ લઈ શકતી હતી.

મૂળાએ કાતરથી ચંદનબાળાના સુંદર કેશો કાપી નાખ્યા. કેશો કાપીને તે ચંદનબાળાના મુખ તરફ જોઈને કહેવા લાગી કે " લે, હવે તારા મોં પર વાળ નહિ આવે, તેમ હવે મારા પતિ તે વાળ ઓળશે પણ નહિ " મૂળાએ ચંદનબાળા તરફ એવા અનુમાનથી જોયુ હતું કે વાળ કાપવાથી તેને દુઃખ થશે અને તે રોતી હશે, પણ મૂળાએ વાળ કપાવા છતાં પણ તેને પ્રસન્ન જ દેખી, તેથી તેને આશ્ચર્ય પણ થયુ અને ક્રોધ પણ થયો ચંદનબાળાએ મૂળાની વાતના ઉત્તરમાં પણ એ જ કહ્યું કે, " માતા, તમારી મારા પર મોટી મહેરબાની છે તેથી તમે માત્ર મારાં વાળ જ કાપીને મારી પરીક્ષા લીધી છે અને વાળ પણ એવી રીતે કાપ્યા છે કે જેથી મને જરા પણ કષ્ટ ન થવા દીધુ વાળ કાપવાથી મને કોઈ જાતનું દુઃખ પણ થયું નથી તેમ મને કોઈ જાતની હાનિ પણ થઈ નથી, તથાપિ તમારો સંદેહ મટી ગયો [illegible]

મલયાગરાનું આ કથન સાંભળીને મૃગા કહેવા લાગી કે, " મારી રીતે વાળ કપાવાથી તને કાંઈ નુકસાન થયું નથી ! વાળ કોઈ રીતે પણ આવી જશે. અને તારા જેવી કુલટાના માથા પર વાળ હોય કે ન હોય, એ મને બરાબર છે. જેના કપાવાથી કોઈ સારી સ્ત્રીને દુઃખ થાય છે તને દુઃખ શાનું હોય ! પરન્તુ વાળ કાપવા માત્રથી જ મને સંતોષ નહિ થાય. તું એમ ન સમજજે કે વાળ કપાવાથી મારી પરીક્ષા થઈ ગઈ. હું તારા હાથમાં હાથકડી, અને તારા પગમાં બેડી નાખીશ. તે પછી બીજું શું કરીશ, તે હું તને પછી કહીશ.

મૃગાની હાથકડી ને બેડી નાખવાની વાત સાંભળીને પણ મલયગરા ન ગભરાઈ. તેણે જવાબમાં કહ્યું કે " માતા, તમને જે પ્રમાણે કરવાથી પ્રસન્નતા ઊપજે તે પ્રમાણે જ કરો. તમને જેમાં પ્રસન્નતા તેમાં મને પણ પ્રસન્નતા જ છે '

" હા, તને તો પ્રસન્નતા જ થશે. એમ કહેતી થકી મૃગા, જઈને હાથકડી-બેડી નાખવા માટે જંજીર તથા તાળું લઈ આવી, તેણે જંજીરથી મલયાગરાના બન્ને હાથ અને બન્ને પગ બાંધીને, તે જંજીર (બેડી)માં તાળું લગાવી દીધું. એમ કરીને મૃગા બોલી કે " હવે તારાં શરીર પર આ કપડાં શું કામનાં ! એમ કહીને મૃગાએ મલયાગરાના શરીર પરનાં કપડાં ખેંચી લીધાં અને તેને એક જૂનાં મેલાં કપડાની લંગોટી કરી દીધી. આ વખતે પણ મલયાગરા પ્રસન્ન વદની જ રહી અને વિચારવા લાગી કે માતાની મારા પર પૂર્ણ કૃપા છે એથી તેણે હાથ પગ કાપી નાખવાને બદલે તેમાં હાથકડી-બેડી જ નાખી છે તથા તદ્દન નગ્ન ન બનાવતાં લંગોટી લગાવી દીધી છે

હાથકડી-બેડી નાખીને તથા લંગોટી લગાવીને મૃગાએ વિચાર્યું કે હવે તેને અહીંયાં બહાર રાખવી ઠીક નથી. બંધ કમાડ કે ક્યાં સુધી રાખી શકાય ! અને ખુલ્લાં કમાડ રાખવાથી આવતાં-જતાં લોકો તેને આ હાલતમાં જોઈ શકે, આથી નિંદા તથા તેને [illegible]

કરશે. માટે તેને ભોંયરામાં (તલઘર યા ભૂમિગૃહ) પૂરી દેવી ઠીક છે જૂનાં મોટાં મકાનોમાં પ્રાય ભોંયરાં રાખવામાં આવતા હતાં. આજે પણ જૂનાં મકાનોમાં ભોંયરા જોવામાં આવે છે. ધનાવહ શેઠના ઘરમાં પણ એક મોટુ ભોંયરુ હતુ તે ભોંયરુ ઘણા દિવસોથી સાફ નહોતુ થયુ, અને ભોંયરામાં પ્રાય અંધારું તો રહે જ. મૂળા ચંદનબાળાને ઘસડીને તે જ ભોંયરા પાસે લઈ ગઈ. પછી ભોંયરાનું કમાડ ઉઘાડીને, તેણે ચંદનબાળાને ભોંયરામાં નાખી દીધી, અને પછી કમાડ બંધ કરી દીધુ.

ચંદનબાળાને ભોંયરામાં પૂરીને મૂળા એવા વિચારથી પ્રસન્ન થઈ કે આજે હું મારી શોકય બનનાર, મારુ સુખ સૌભાગ્ય ઝૂંટવી લેનાર, અને આ ઘરની માલિક બનવાની ઇચ્છા રાખનારને પૂરેપૂરી રીતે શિક્ષા આપી શકી છુ. હવે તો તે એ જ ભોંયરામાં પડી પડી મરી જશે, અને એ રીતે મારો માર્ગ સાફ થઈ જશે આ પ્રકારના વિચારોમાં પ્રસન્ન થતી એને તરત જ એ ધ્યાનમાં આવ્યુ કે મે તેને ભોંયરામાં તો નાખી દીધી છે, પણ મારે ત્યા આવનારા માણસો તેના સંબંધમાં એમ પૂછશે કે, 'ચંદનબાળા ક્યાં ?' તો હું તેઓને શો જવાબ આપીશ, અને ઘર ઉઘાડું રહેવાથી લોકો આવશે જ તો ખરા જ ! જે દાસદાસીઓને મેં અહીંથી બહાર મોકલી દીધા છે તેઓ પણ આવશે તો ખરા જ, તેમ જ જેઓને આ ઘરેથી મદદ મળે છે તે લોકો પણ આવશે હું કોને કોને શુ શું કહીશ ? એટલા માટે બહેતર છે કે હું જ ઘરમાંથી જતી રહું હુ પણ અહીંયાં ન રહું, ઘર પણ ખુલ્લું ન રહે, તેથી કોઈ અહીંયાં આવે જાય પણ નહિ અને આ તરફનો કોઈ જાતનો ભય પણ ન રહે !

જે વ્યક્તિ પાપ કરે છે, તેને ભય પણ રહે છે. તે પ્રમાણે મૂળાને પણ ભય લાગ્યો. કોઈ મારાં આ કૃત્યો જાણી ન જાય, એ ભયથી મૂળા ઘરનું દ્વાર બંધ કરીને અને દ્વાર પર તાળું લગાવીને, કૌશાંબીમાં રહેતા પોતાના પિતાને ત્યાં ચાલી ગઈ.

: પ્રકરણ

[૧૫]

અભિગ્રહ

અમુક રીતે મને ભોજન મળે અમુક ચીજ ખાવા લેવાઈ જાવે અમુક ચીજ મને મળે અમુક કાર્ય થઈ જાય અથવા અમુકના હાથથી મને ભોજન મળે તો જ હું ભોજન લઉં અથવા એમ ન બને તો દિવસો સુધી અથવા કદી પણ ભોજન નહિ કરું, અગર અમુક કામ નહિ કરું વગેરે પ્રકારથી કરવામાં આવેલી ગુપ્ત પ્રતિજ્ઞાનું નામ અભિગ્રહ છે જે પ્રતિજ્ઞા ગુપ્ત રીતે કરવામાં આવે છે પોતાના ગુરુ આદિ માન્ય પુરુષો અથવા ખાસ ભક્ત સિવાય બીજા કોઈને જે પ્રતિજ્ઞાની ખબર પડવા દેવામાં આવતી નથી, અને જે ગુપ્ત પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થયા પછી જ ભોજન અથવા બીજું કામ કરવામાં આવે છે પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી હમેશને માટે અથવા અમુક સમયને માટે ભોજન કિંવા પ્રતિજ્ઞાનો આધાર રાખનાર કાર્ય નથી કરવામાં આવતું તે પ્રતિજ્ઞાનું નામ અભિગ્રહ છે પહેલાના મહાત્મા પુરુષો આવે

જાતના અભિગ્રહ કરતા હતા, અને આજે પણ કોઈ કોઈ મહાત્મા અભિગ્રહ કરે છે એ જુદી વાત છે કે, સમયની દુર્દશા લીધે આજકાલ અનુચિત, બીજા પર દબાણ કરનારી અથવા પ્રગટમા કરેલી પ્રતિજ્ઞાને પણ અભિગ્રહ કહેવામા આવે છે, પણ ખરી રીતે તો એ જ પ્રતિજ્ઞાને અભિગ્રહ કહી શકાય કે જે પ્રગટપણે ન કરવામા આવે. જેનાથી કોઈ પર કોઈ જાતનું દબાણ કરવામા ન આવે અને જે અનુચિત પણ ન હોય.

જૈન શાસ્ત્રોમાં તો અભિગ્રહના અનેક પ્રમાણ મળે છે જ, પરન્તુ બૌદ્ધ સાહિત્યમા પણ અભિગ્રહ કર્યાની વાતો મળી આવે છે જેમકે એક બૌદ્ધગ્રન્થમા બુદ્ધના અભિગ્રહની વાત આવેલી છે તેમા કહેવામા આવ્યુ છે કે, બુદ્ધને આત્મજ્ઞાન થયુ. બુદ્ધે આત્મજ્ઞાન થયાની વાત પોતાના શિષ્ય અનાથપિંડને કરી અનાથપિંડે બુદ્ધને પ્રાર્થના કરી કે, 'આપને જે આત્મજ્ઞાન થયુ છે તે આપ સસારના મનુષ્યોને સભળાવો તો સસારી જનનું પરમ કલ્યાણ થાય.' બુદ્ધે ઉત્તર આપ્યો કે, 'એ તો ઠીક છે, પણ સસારીજનો આ જ્ઞાનને લાયક છે કે નહિ એ વાતને જાણ્યા પહેલા હુ આ ઉચ્ચ જ્ઞાન કોઈ ને સભળાવી શકુ નહિ. સસારના લોકો આ જ્ઞાન સાભળવાના અધિકારી ત્યારે જ માની શકાય કે જ્યારે તેમનામા ત્યાગની ભાવના વિદ્યમાન હોય અને તેની પરીક્ષાને માટે કોઈ પોતાનુ સર્વસ્વ દાનમા આપી દે જો એક પણ વ્યક્તિ સર્વસ્વનું દાન આપનાર નીકળી આવે તો તો હુ એમ સમજુ કે સસારી જનોમા ત્યાગ પણ છે, અને દાન આપવાની ભાવના પણ છે, એટલે એ રીતે હું મને પ્રાપ્ત થયેલુ અધ્યાત્મ જ્ઞાન સસારના લોકોને અવશ્ય સંભળાવીશ, નહિ તો આ જ્ઞાન મારા પોતાનામાં જ રાખીને મરી જવું તે વધારે સારુ છે, પણ અપાત્ર જનોને સભળાવવુ સારુ નથી.'

બુદ્ધનું કથન સાભળીને, અનાથપિંડે જવાબ આપ્યો કે, 'હે ભગ-

વાન્, સંસારમાં સર્વસ્વનું દાન કરનારા લોકોની શું ખોટ હોય છે? આપને માટે પોતાના સર્વસ્વનું દાન કરનારા લોકો ઘણા નીકળી આવશે. જો આપ મને આજ્ઞા આપો તો હું હમણાં જ જઈને સર્વસ્વનું દાન લઈ આવું. બુદ્ધે કહ્યું કે તું તો ઘણાઓની વાત કહે છે પરન્તુ જો કોઈ પણ વ્યક્તિ એવી નીકળી આવે તો કામ થઈ જાય. તું આ બાબતમાં પ્રયત્ન કરવા ઇચ્છે છે તો ખુશીથી કર, પણ હું સર્વસ્વનું દાન કેમ ઇચ્છું છું એ વાત કોઈની પાસે ખુલ્લી ન કરીશ.

અનાથપિંડક પાત્ર લઈને કૌશામ્બીમાં આવ્યા. સવારનો સમય હતો. શહેરના કેટલાક માણસો પથારીમાં જ પોઢ્યા હતા, કેટલાક ઊઠી રહ્યા હતા અને કેટલાક ઊઠી ચૂક્યા હતા. એ જ વખતે અનાથપિંડકે ઘોષણા કરી કે બુદ્ધ સર્વસ્વનું દાન માગે છે તે તે આપો. આ પ્રમાણે ઘોષણા કરતા અનાથપિંડક ચાલ્યા જતા હતા. લોકોએ અનાથપિંડકનો અવાજ સાંભળ્યો. તે વખતે બુદ્ધ ખૂબ પ્રસિદ્ધ હતા, અને તે મહત્ત્વની કૌશામ્બીના લોકો અનાથપિંડકને પણ ઓળખતા હતા. અનાથપિંડકનો અવાજ સાંભળીને લોકો કહેવા લાગ્યા કે અનાથપિંડક આજે પ્રાતઃકાળે જ સર્વસ્વનું દાન લેવા આવ્યા છે માટે તેમને ખાલી ન જવા દેવા જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને અનેક સ્ત્રીપુરુષ, વસ્ત્ર આભૂષણ, રત્ન વગેરે લઈને દોડ્યા, અને અનાથપિંડકના પાત્રમાં નાખવા લાગ્યા, પરન્તુ અનાથપિંડક તેમાંની કોઈ પણ વસ્તુ પોતાના પાત્રમાં મૂકવા દેતાં નહિ. પાત્રને ઊંધું વાળી દેતા, જેથી બધી વસ્તુઓ નીચે પડી જતી હતી. અનાથપિંડક કહેતા હતા કે હું સર્વસ્વનું દાન માગું છું, આવું દાન નથી માગતો. પાત્રમાં નાખેલી વસ્તુઓને અનાથપિંડક નીચે ફેંકી દેતા હતા, તેથી સઘળા માણસો પોતપોતાની વસ્તુ ઉપાડી લઈને નિરાશ બની પોતાના ઘરમાં પાછા ફરતા હતા.

અનાથપિંડ આખી કૌશામ્બીમાં આ પ્રમાણે ફરી વળ્યા, પરન્તુ સર્વસ્વનું દાન આપનાર કોઈ મળ્યુ નહિ. ચાલતા ચાલતા તેઓ નગરની બહાર નીકળી ગયા અનાથપિંડે વિચાર્યું કે હવે તો જગલ આવી ગયુ છે! જ્યારે નગરમા જ કોઈ સર્વસ્વનુ દાન આપનાર ન મળ્યું, તો પછી જંગલમા કોણુ મળી શકે! પરન્તુ 'બહુરત્નાનિ વસુંધરા' પૃથ્વી પર અનેક રત્ન છે. કયુ રત્ન કયા છે તેનુ કોઈ સ્થળ નિર્માણુ નથી એટલા માટે સર્વસ્વનુ દાન મેળવવાની ઇચ્છાએ જંગલમા જવુ તે પણ અનુચિત તો નથી જ. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે જગલમાં પણ એ જ અવાજ દેતા ચાલવા લાગ્યા કે 'બુદ્ધ સર્વસ્વનુ દાન ઇચ્છે છે, કોઈ દાતા સર્વસ્વનું દાન આપનાર હોય તો તેમને આપો!'

જગલમા એક સ્ત્રીએ અનાથપિંડનો આ અવાજ સાંભળ્યો. તે સ્ત્રીને અત્યત ગરીબ કહેવી ઠીક થઈ પડશે. તેને ન તો ઘરબાર હતા કે ન તો તેની પાસે વાસણકૂસણ હતા. તેના શરીર પર એક ફાટેલું જૂનુ વસ્ત્ર હતુ, જે લજ્જાની રક્ષાર્થે તેણે પહેર્યું હતુ. તે એક વસ્ત્ર જ માત્ર તેનું સર્વસ્વ હતુ. તેની પાસે તે વસ્ત્ર સિવાય બીજુ કાંઈ જ ન હતું

અનાથપિંડનો અવાજ સાંભળીને તે સ્ત્રીએ વિચાર્યું કે, 'બુદ્ધ સર્વસ્વનુ દાન માગે છે અને મારુ સર્વસ્વ આ એક વસ્ત્ર જ છે. અને આ સર્વસ્વનું દાન કરવાનો બીજો સુયોગ ક્યારે મળશે? આ મારા સર્વસ્વનુ દાન લેનારા બુદ્ધ જેવા સુપાત્ર ફરી ક્યારે મળશે? માટે આ સુવર્ણ-સુયોગનો લાભ અવશ્ય લેવો જોઈએ' આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે સ્ત્રીએ અનાથપિંડને સંબોધન કરીને કહ્યું કે, 'હે ભિક્ષુ, આવો હુ તમને સર્વસ્વનું દાન આપુ છુ,' એમ કહીને તે સ્ત્રી, જે માર્ગે અનાથપિંડ આવી રહ્યા હતા, તે જ માર્ગ પર ઊભેલા એક જૂનાં વૃક્ષની બખોલમા પેસી ગઈ અને તેણે પોતાનુ એક માત્ર વસ્ત્ર કાઢી, હાથમાં લઈને અનાથપિંડને કહ્યુ કે, 'ભિક્ષુ, આ સર્વસ્વ

દાન લ્યો અને તે લઈ જઈને આપના ગુરુ બુદ્ધને આપો, તેમની ઈચ્છા પૂરી કરો.

અનાથપિંડિકે તે સ્ત્રીનું આપેલું તે વસ્ત્ર હર્ષપૂર્વક પોતાના હાથમાં લઈ લીધું, અને ગદ્‌ગદિત બનીને તે સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યા કે, માતા, તમારી બરાબર સર્વસ્વનું દાન આપનાર જગતમાં કોણ છે! તમારી પાસે આ એક જ વસ્ત્ર હતું. તમે આ જ વસ્ત્રથી લજ્જાનું રક્ષણ કરતા હતા પરન્તુ લજ્જાના રક્ષણને માટે તમે તમારું શરીર ઝાડની ઝાડીઓમાં છુપાવીને તમારું આ એક વસ્ત્ર પણ આપી દીધું, હવે તમારી પાસે કંઈ પણ ન રહ્યું, આ જ તમારું સર્વસ્વ હતું અને આ સર્વસ્વને પણ તમે દાનમાં આપી દીધું. તમારા જેવો ઉદાર દાનવીર બીજો કોણ છે! મને અતિ મૂલ્યવાન રત્નો, ઘરેણાં, વસ્ત્રો વગેરે આપનારા બીજા ઘણા મળ્યાં હતાં, પણ તે તમારા સર્વસ્વ દાન સમાન ન હતા. તે લોકો થોડું આપીને પોતાને માટે પણ રાખી રહ્યા હતા, સર્વસ્વનું દાન નહોતા આપતા. પરન્તુ તમે તો સર્વસ્વનું દાન આપ્યું છે તે માટે તમને ધન્યવાદ છે

તે સર્વસ્વનું દાન આપનારી સ્ત્રીની આ પ્રમાણે પ્રશંસા કરીને, તેના ગુણગાન કરતા થકા, અનાથપિંડિક બુદ્ધ પાસે પહોંચ્યા. તેમણે બુદ્ધને આ વસ્ત્ર આપીને કહ્યું કે ભગવાન, આ સર્વસ્વ દાન લ્યો. એમ કહીને તેમણે કૌશામ્બીમાં સર્વસ્વ દાન ન મળ્યા બાબતનું અને જંગલમાં મળ્યા બાબતનું આદ્યોપાન્ત વૃત્તાંત કહ્યું તે વસ્ત્રને લઈને બુદ્ધ ખૂબ પ્રસન્ન થયા. તેમણે તે વસ્ત્ર માથા પર મૂકીને કહ્યું કે, મારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી થઈ છે તેથી હવે હું મને પ્રાપ્ત થયેલું જ્ઞાન જગતજનોને અવશ્ય સંભળાવીશ.

બુદ્ધને સર્વસ્વનું દાન સરળતાથી જ પ્રાપ્ત થયું હતું તેની તપાસ લાંબા વખત સુધી કરવી પડી ન હતી. આ સિવાય બુદ્ધના આ અભિગ્રહની સાથે જ્ઞાન સંભળાવવા સમ્બન્ધીની જ વાત હતી, છતા-

મરણનો પ્રશ્ન ન હતો જો સર્વસ્વ દાન ન મળત, તો બુદ્ધ પોતાનું પ્રાપ્ત થયેલુ જ્ઞાન સંસારી મનુષ્યોને ન સમજાવત, પરન્તુ આ અભિગ્રહ પૂરો ન થાત તો તેથી તેમનો પ્રાણ ન જાત, માટે બુદ્ધનો અભિગ્રહ કઠણ હતો એમ કહી શકાય નહિ; પરન્તુ ભગવાન મહાવીરે મહા કઠણ અભિગ્રહ ધારણ કર્યો હતો ભગવાન મહાવીરે જે અભિગ્રહ કર્યો હતો, તેની સાથે પ્રાણ રહેવા, ન રહેવાનો સબંધ હતો. બુદ્ધનો અભિગ્રહ એક જ દિવસમા પૂરો થઇ ગયો હતો તથા તે પૂરો કરવા માટે તેમના શિષ્ય અનાથપિંડે ભ્રમણ કર્યું હતું, પરન્તુ ભગવાન મહાવીરનો અભિગ્રહ પાંચ માસ અને ૨૫ દિવસે પૂરો થયો હતો, તથા તે પૂરો કરવા માટે ભગવાને પોતે જ ભ્રમણ કર્યું હતું તે વખતે તેમને કોઇ શિષ્ય ન હતા જો થોડાક વધુ દિવસો સુધીમાં ભગવાનનો અભિગ્રહ પૂરો ન થયો હોત તો તેમનુ શરીર ટકવુ મુશ્કેલ હતું એટલા માટે ભગવાન મહાવીરનો અભિગ્રહ મહાન કઠણ હતો.

ભગવાન મહાવીરને સંયમ લીધા બાદ તપ કરતાં ૧૧ વર્ષ વ્યતીત થઇ ચૂક્યાં હતાં બારમાં વર્ષમા ભગવાને રાત્રિને સમયે ધ્યાનમા એવો વિચાર કર્યો હોય એમ લાગે છે કે, હું સંસારના જે જે જીવાત્માઓનું કલ્યાણ કરવા ઇચ્છુ છુ તેમા સ્ત્રીઓ પણ છે અને પુરુષો પણ છે. આ સસાર ન તો માત્ર એકલી સ્ત્રીઓથી જ છે કે ન તો માત્ર પુરુષોથી જ છે બન્નેથી તે સંસાર છે, તથા બન્નેથી તેનુ પતન અથવા ઉદ્ધાર છે. એકલો પુરુષ આ સસારને પતિત નથી કરી શકતો કે નથી ઉદ્ધારી શકતો આ સ્થિતિમાં મારે પણ કોઇ એક સુયોગ્ય સુકુમારિકાની અપેક્ષાકૃત સહાયતા લેવી આવશ્યક છે અને તેની શોધને માટે મારે મહાભિગ્રહ પણ ધારણ કરવો જોઇએ કે જેથી બન્ને કાર્યો સિદ્ધ થાય. પ્રથમ તો એવી મહાન' યોગ્ય સુસયમી કન્યાની શોધ થાય અને બીજુ મારાં કનિષ્ટ કર્મોની નિર્જરા પણ થાય.

અહીં એવી શંકા ઊભી થઈ શકે છે કે જ્યારે ભગવાન મહાવીરે ઇન્દ્રની પણ સહાયતા ચાહી નહિ તો પછી અપેક્ષાકૃત એક સુન્નાની સહાયતાની આવશ્યકતાની કલ્પના કરવી એ ઉચિત કેમ હોઈ શકે?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે કલ્પસૂત્રમાં જ્યાં ભગવાન તથા ઇન્દ્ર વિષયક વિચાર કરવામાં આવ્યો છે ત્યાં સંસારોદ્ધારનો કોઈ વિષય જ નથી પરંતુ ત્યાં કર્મક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો વિષય છે ત્યાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે કર્મક્ષય કરી કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવું એ બીજાની સહાયતાથી બની શકતું નથી એટલા માટે હું તારી સહાયતા લેવા ચાહતો નથી. આ વિષે શ્રી કલ્પસૂત્રમાં જે પાઠ આપ્યો છે તે આ પ્રમાણે છે –

'सक्का ! न एयं भूयं न एयं भव्वं न एयं भविस्सइ जन्नं अरिहंता देविंदस्स असुरिंदस्स वा निस्साए केवलनाणं उप्पाडिंसुंति ३ सिद्धिं वा वच्चंति किन्तु सएणं उट्ठाण-बल वीरीय-पुरिसाकारपरक्कमेणं केवलनाणं उप्पाडिंति।"

અર્થાત્–" હે ! ઇન્દ્ર ! એવું બન્યું નથી બનતું નથી, તેમ બનશે પણ નહિ કે અરિહંતો દેવેન્દ્ર કે અસુરેન્દ્રની સહાય લઈ કેવળ જ્ઞાનને પેદા કરે કે સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય પણ તેઓ પોતાના ઉત્થાન બળ-વીર્ય-પુરુષાર્થ તથા પરાક્રમથી કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે."

અમારા ઉક્ત વિષયનું કથન ભગવાન મહાવીરની કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વગેરેથી ભિન્ન પ્રકારનું છે કારણ કે એ વાત જગદુદ્ધારને લગતી છે એટલા માટે કેવળજ્ઞાનને પ્રગટાવવું અને જગતનો ઉદ્ધાર કરવો એ બન્ને વાત ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની છે આ જ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનને પ્રગટ કરવાને માટે ઇન્દ્રની સહાયતા ન લેવી અને જગદુદ્ધારના કાર્યમાં સુન્નાની અપેક્ષાકૃત સહાયતા લેવી અનુચિત નથી. અસ્તુ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, ભગવાને મહા કઠણ અભિગ્રહનો નિશ્ચય કર્યો કે, જે રાજકન્યા હોય, અવિવાહિતા હોય, સદાચારિણી હોય, કોઈ પણ જાતનો ગુનો કર્યા વગર જ જેના પગમા બેડીઓ તથા હાથમા હાથકડીઓ પડી હોય, માથુ મૂડેલુ હોય, શરીર પર માત્ર એક લગોટી પહેરી હોય, અઠ્ઠમ કર્યો હોય, તેનુ પારણું કરવા માટે રાખેલા અડદના બાકળા સૂપડામા લીધા હોય, ઘરમા ન હોય તેમ ઘરની બહાર પણ ન હોય; પણ એક પગ ઉંબરાની બહાર તથા બીજો પગ ઉંબરાની અંદર રાખીને, દાન આપવાની ભાવનાથી નજર કરતી અતિથિ પધારવાના માર્ગની પ્રતીક્ષા કરતી હોય, પ્રસન્ન મુખ હોય, અને આંખોમા આસુ પણ હોય એવી કન્યાના હાથથી બે પ્રહર પછી અન્ન મળે, તો જ ભોજન કરુ, નહિ તો આ શરીર ભલે નાશ પામે, પણ અન્ન ગ્રહણ કરુ નહિ

ભગવાનનો આ અભિગ્રહ કેટલો કઠણ હતો ! ભગવાને જે જે બાબતો ધારી તે બધી એક જ જગ્યાએ મળવી કેટલી મુશ્કેલ છે ! ભગવાનનો અભિગ્રહ ત્યારે જ પૂરો થઈ શકે, કે જ્યારે એક જ સમયે અને એક જ જગ્યાએ તેર બાબતો મળે જો કે આ બધી બાબતો એક જ સ્થળે મળવી ઘણી જ મુશ્કેલ છે, છતાં ભગવાનમા દૃઢતા હતી, એટલે જ તેઓએ આવો મહાન અભિગ્રહ ધારણ કર્યો

જે દિવસોમા રથીની સ્ત્રીએ ચન્દનબાળાનું વેચાણ કરવા માટે રથીને વિવશ બનાવ્યો, ચન્દનબાળા બજારમાં વેચાઈ, ધનાવહ શેઠને ઘેર આવી ચન્દનબાલા મૂળાએ આપેલા કષ્ટો સહન કરી રહી હતી, તે જ દિવસોમા ભગવાન મહાવીર અભિગ્રહ પ્રમાણે અન્ન મેળવવા માટે ગ્રામાનુગ્રામ વિચરી રહ્યા હતા ભગવાનને વિચરતા વિચરતા પાંચ માસ કરતાં પણ વધારે દિવસો પસાર થયા છતાં અભિગ્રહ પ્રમાણે અન્ન પ્રાપ્ત ન થયું તપશ્ચર્યાને કારણે ભગવાનનું શરીર ઉત્તરોત્તર ક્ષીણ

થતું ગયું હતું. ભગવાનનું શરીર પણ જ દુર્બળ બની ગયું હતું. એથી અખિલ સંસારમાં હાહાકાર મચી રહ્યો હતો. દેવ, મનુષ્ય વગેરે સઘળાં ચિંતા કરી રહ્યાં હતાં કે ત્રિલોકના કલ્યાણ કરનાર, કલ્પવૃક્ષ સમાન સુખ આપનાર આ મહાપુરુષ શું આ પ્રમાણે સૂકાઈ જશે ! સંસારનાં સઘળાં ભવ્ય પ્રાણીઓ રાતદિવસ એ જ ચિંતા કરી રહ્યાં હતાં કે કોઈ રીતે ભગવાન મહાવીરનું શરીર ટકી રહે

અભિગ્રહ પ્રમાણે અન્નપાન માટે પરિભ્રમણ કરતાં ભગવાન મહાવીર કૌશામ્બીમાં પધાર્યા. આ તરફ કૌશામ્બીમાં મૂળાએ ચંદનબાળાનું મસ્તક મુંડાવીને તેને હાથકડી–બેડી પહેરાવીને તથા લંગોટી પહેરાવી ભોંયરામાં પૂરી દીધી. જો કે મૂળાએ જે કાંઈ કર્યું હતું તે દુષ્ટ ભાવનાથી ચંદનબાળાનું અહિત કરવા માટે જ કર્યું હતું. પરન્તુ જ્યારે તેનું પરિણામ સુંદર હોય છે ત્યારે ખરાબ નિમિત્ત પણ સારું આવે છે એ જ પ્રમાણે મૂળાનું આ કાર્ય પણ ભગવાન મહાવીરનું શરીર ટકાવી રાખનાર, સંસારના મનુષ્યોનું કલ્યાણ કરનાર તથા ચંદનબાળાને જગવંદ્ય બનાવનાર નીવડયું. જો ચંદનબાળા સાથે મૂળાએ આ જાતનો વ્યવહાર કર્યો ન હોત તો ભગવાનનો અભિગ્રહ પૂર્ણ કેમ થાત ! એટલા માટે મૂળાએ જે કાંઈ કર્યું, તે તેણે તો ખરાબ કાર્ય સમજીને જ કર્યું પણ તે સારું જ ફળ નીવડયું

—x—

: પ્રકરણ :

[૧૬]

દાન

પોતાની પાસે કોઈ વસ્તુ વધારે પ્રમાણમાં હોય અને તેમાંથી કોઈને થોડીક આપવી એમા ખાસ વિશેષતા નથી કોઈ કોટ્યધિપતિએ કદાચ કોઈને હજાર બે હજાર રૂપિયા આપી દીધા, તો તેમા વિશેષતા શી ? એટલુ આપ્યા પછી પણ તેની પાસે જે બાકી રહ્યું છે તે તેની જરૂરિયાત કરતા ઘણુ વધારે છે તો પણ એક કંજૂસ માણસ પોતાની પાસે ઘણું વધારે દ્રવ્ય હોવા છતા થોડુંક પણ નથી આપતો, તેના કરતાં પ્રથમની થોડુક પણ આપનાર વ્યક્તિ અવશ્ય પ્રશસાપાત્ર કહેવાય, અવશ્ય ઉદાર ગણાય છતા ન્યાયની દૃષ્ટિએ જોવામા આવે તો આ ઉદારતાને માટે તેને કોઈ જાતનું દુ ખ વેઠવુ પડ્યુ નથી, તેમ પોતાની કોઈ જરૂરિયાત પણ તેને ઓછી કરવી પડી નથી એટલા માટે આવુ દાન વધારે પ્રશસનીય ગણાતુ નથી પ્રશસાને લાયક તો એ જ દાન છે કે, જેની પછવાડે કાંઈ દુ ખ સહન કરવુ પડે અને જેને લીધે પોતાની કોઈ જરૂરિયાત રોકવી પડે અથવા ઓછી કરવી પડે પોતાની પાસે પહેલેથી જ થોડી વસ્તુ છે અને જેનાથી પોતાની જ જરૂરિયાત સરળતાથી પૂરી થતી નથી અને એ વસ્તુમાથી ઓછી થતાં પોતાને દુઃખ સહવુ પડે, આ જાતની સ્થિતિમાં પણ જે દાન આપવામાં આવે છે તે જ દાન પ્રશસનીય ગણાય છે. કેટલાક માણસો કહે છે કે અમારી પાસે વધારે

છે જ નહિ, આવી સ્થિતિમાં અમે બીજાને શી રીતે આપી શકીએ! આ પ્રમાણે દુઃખ વખતે દાન આપવાનું ભૂલી જાય છે. દાન આપવા તરફ લક્ષ જ જતું નથી. તેઓ એમ સમજે છે કે જે સુખી છે જેઓની પાસે વધારે છે તેઓ જ દાન આપવાના અધિકારી છે. અમે દુઃખી છીએ અથવા અમારી પાસે ઓછું છે માટે અમે દાન આપવા માટે અધિકારી નથી. પરન્તુ ખરી રીતે જોતાં, આ માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે. પ્રશંસનીય દાન તો એ જ છે કે જે કષ્ટ વખતે અને ઓછું હોવા છતાં પણ આપવામાં આવે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે - दानं दरिद्राणि અર્થાત્-દરિદ્રતામાં આપવામાં આવેલું દાન જ મહત્ત્વપૂર્ણ છે. ખ્રિસ્તી ધર્મના પુસ્તકમાં પણ ગરીબીમાં આપવામાં આવેલા દાનની પ્રશંસા કરવામાં આવી છે.

મતલબ એ કે ગરીબી અને કષ્ટ વખતે પોતાની જરૂરિયાત પૂરી કરતાં કરતાં આપવામાં આવેલું દાન વધારે મહત્ત્વનું છે. સંગમે પોતાના જીવનમાં કોઈ વાર ખીર ખાધી ન હતી તો પણ મુનિના પધારવાથી તેણે પોતાની પાસેની ખીર વહોરાવી દીધી. તે ખીરના દાનના પ્રતાપે જ તેને શાલિભદ્રના ભવમાં વિપુલ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ. શું ખીરનું દાન બીજા કોઈએ આપ્યું નહિ હોય! અનેક ધનવાનોએ ખીરનું દાન આપેલું હશે, છતાં તેઓને શાલિભદ્રના જેટલી ઋદ્ધિ કેમ ન મળી! તેનું કારણ એ જ કે સંગમે ખીર કદીયે દેખી પણ ન હતી તેવી ગરીબાવસ્થામાં ખીરનું દાન આપ્યું હતું એટલા માટે ગરીબી અથવા કષ્ટ વખતે દાન આપવું અથવા દાન આપવાની ભાવના રાખવાનું મહત્ત્વ ઓછું નથી. ભગવાન મહાવીર આવી સ્થિતિમાં દાન આપનાર વ્યક્તિની શોધમાં જ ભ્રમણ કરી રહ્યા હતા. તેઓ, જે જાતના કષ્ટમાં પડેલી સ્ત્રી દ્વારા દાન મેળવવા ઇચ્છતા હતા, તે વ્યક્તિને સાધારણ રીતે આવા કષ્ટના સમયમાં દાન આપવાની વાત યાદ રહેવી એ પણ મુશ્કેલ હતી. એક રાજકુમારીને અસ્વાધીનતાવસ્થામાં આ જાતનું દુઃખ સહન કરવાની

શી જરૂર હોય! વિવાહિતા સ્ત્રીઓએ તો દુઃખ સહન કર્યું પણ હશે, પરન્તુ રાજકન્યા, સુંદરી, સુકુમારી અને અવિવાહિતા હોવા છતા પણ શા માટે દુ:ખ ભોગવે! તે તો કોઈ રાજા અગર રાજકુમારને પોતાનો પતિ બનાવીને કષ્ટમુક્ત બની શકે. કષ્ટ પણ કોઈ અપરાધથી નહિ, પણ નિષ્કારણ જ, અને કષ્ટ પણ કેવુ? બંને હાથમા હાથકડી, તથા બને પગમા બેડી પડી હોય, માથુ મૂડેલુ હોય અને શરીર પર માત્ર લગોટી સિવાય બીજુ કપડુ પણ ન હોય. એટલુ જ નહિ પણ જેને ત્રણ દિવસથી કાઈ ખાવા—પીવાનું મળ્યું ન હોય, જે ત્રણ દિવસથી તદ્દન ભૂખી હોય અને ચોથે દિવસે માત્ર જેને અડદના બાકળાં ખાવા વાસ્તે મળ્યા હોય, તે પણ બીજા વાસણમા નહિ, પણ હલકા ગણાતા સૂપડામાં આ રીતે દુ:ખમા પડેલી હોવા છતા પણ જે દાન દેવાની ભાવનાથી અતિથિના આગમનની વાટ જોતી હોય, અને તે કષ્ટ દશામા પણ જે દાન આપે, તેના જ હાથનું અન્ન લેવાની ભગવાનની પ્રતિજ્ઞા હતી ભગવાને એવી કઠિન પ્રતિજ્ઞા કેમ કરી, આ સબંધી ચોક્કસપણે કાંઈ કહી શકાતું નથી, તો પણ વિચાર કરવાથી એવું અનુમાન થાય છે કે, ભગવાન એવાં અન્નમા મહાન શક્તિ માનતા હતા. કેમ કે એક તો તે અન્ન કન્યાના હાથનું હશે અને બીજુ તે ગરીબીમાં તથા દુઃખ વખતે આપેલું હશે

ચંદનબાળાને ભોંયરામાં પૂરીને મૂળા, ઘરને તાળુ લગાવી પોતાના પિયરમા જઈ બેઠી આખા ઘરમા કોઈ પણ ન રહ્યું, માત્ર ચંદનબાળા જ રહી, જે ભોયરામાં પૂરાએલી હતી. કોઈ અન્ય માણસ માટે અને તેમાય વળી સ્વભાવથી ડરપોક તથા દુર્બલ હૃદયવાળી મનાતી કન્યાને માટે આ સમય કેટલો સંકટગ્રસ્ત હતો! અંધકારમય, સૂનસામ, અને જે ઘણા દિવસોથી સાફ પણ કરવામા આવ્યુ ન હતું, એવા ભોયરામા પૂરાએલી સ્ત્રીનું તો કહેવુ જ શું! કિંતુ પુરુષ પણ ભયનો

ભાવે મરણ પામે ત્યાં ગજાનનબા તેમાં હાજરી-મેડીથી જાગ્રતેથી પડી હતી તથાપિ તેના હૃદયમાં દુઃખ કે શોક ન હતાં તે આ દશામાં પણ પ્રસન્ન હતી અને વિચારતી હતી કે માતાની મોટી કૃપા છે એથી જ તેમણે મને ઈશ્વર-ભજનને માટે આવી સુંદર તક આપી છે પિતાજી મને નિવૃત્તિ લેવા માટે અને ઈશ્વર ભજન કરવા માટે ક્ષમા કરતા હતા પરન્તુ તે માટે મને આ પ્રમાણે અવકાશ કદી મળ્યો ન હતો આજે માતાએ અનાયાસે જ મને વિશ્રામ અને ઈશ્વર-ભજન માટે અવકાશ આપ્યો છે તથા જગા પણ એવી આપી છે કે જ્યાં કોઈ પણ જાતનું વિઘ્ન ન આવી શકે! યોગીજનો એકાંત સ્થાનની શોધમાં જ જંગલમાં જાય છે અને ત્યાં ઈશ્વરનું ભજન કરે છે પરન્તુ માતાએ તો મને ઘરમાં જ એવું સ્થાન આપ્યું છે. માતાની મારા પર ઘણી જ કૃપા છે એથી જ તેમણે જાતે દુઃખ સહીને મને આવો સુઅવસર આપ્યો છે જો કે આ સ્થિતિ દુઃખદ બની શકતી હતી અને આ દશા પામવાથી રુદન પણ આવી શકત પરન્તુ ધન્ય છે માતા પાર્વતીને, કે જેઓએ મને સહન શીલતાનો બોધ આપ્યો જેને પરિણામે સંસારીજનો જે વસ્તુને દુઃખરૂપ માને છે અને ખરાબ સમજે છે તથા જેને કારણે શોક પામે છે તે જ વસ્તુને હું સારી સમજીને, તેમાં આનંદ માની રહી છું અને આવો ધન્યયોગ પ્રાપ્ત કરાવવામાં મારી માતા-સ્વામીની ભીનો-બનું વિશેષ કામ છે જો તેણે મને બજારમાં વેચવાની આજ્ઞા આપી ન હોત તો હું ત્યાં જ રહેત, અને મૂગા માતાને ત્યાં ન આવી હોત, તો પછી ઈશ્વર-ભજનનો આ સુયોગ મને ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાત! તે માતાએ મારા પર મોટી કૃપા કરી, કે જેથી મને આ સુઅવસર પ્રાપ્ત થયો છે!

ભોંયરામાં ગજાનનબાને ત્રણ દિવસ વ્યતીત થઈ ગયા. દિવસ અને રાત્રિ ક્યારે પસાર થઈ તેની તેને બિલકુલ ખબર જ ન

પડી તેને માટે તો હમેશા અમાવાસ્યાનું અંધારું જ હતું. આ ત્રણ દિવસોમા તેને ખાવાનું કે પીવાનું કાંઈ મળ્યું જ ન હતું. ખાવા-પીવાની વાત તો દૂર રહી, પણ તેને શુદ્ધ અને સ્વતંત્ર પવનનો શ્વાસ પણ મળ્યો ન હતો. આ પ્રકારના રૂંધાયલા પવનમા ત્રણ દિવસ સુધી જીવતા રહેવુ એ પણ કઠણુ હોય છે, છતા ચદનબાળાના હાથે આગળ મહાન કાર્ય થવાનું હતું અને તેનું આયુષ્ય-બળ પ્રબળ હતું, જેથી તેના જીવનનો નાશ ન થયો.

ચોથે દિવસે લગભગ બપોરે, ધનાવહ શેઠ પ્રવાસમાથી ઘેર આવ્યા. તેમણે જોયું કે ઘરનું બારણું બધ છે અને તાળું વાસેલું છે બારણા આગળ કોઈ નોકર કે દાસી નથી આ જોઈને શેઠ ચકિત બની ગયા તે આશ્ચર્યપૂર્વક વિચાર કરવા લાગ્યા કે, "આજ સુધીમા કદી પણ મારા ઘરનું બારણું બધ થયું નથી અને આજે તે બધ હોવાનુ શું કારણ ! ઘરનાં સઘળા માણસો ક્યાં ચાલ્યા ગયા ! ઘર આગળ ઓછામાં ઓછી એક માણસની હાજરી તો હોવી જોઈતી હતી, કદાચ મારી પત્ની તેના પિતાને ત્યાં ચાલી ગઈ હશે અને નોકર ચાકરો પણ અહીં તહીં ચાલ્યા ગયા હશે પરન્તુ પુત્રી ચદના ક્યા ગઈ?"

શેઠે પોતાના પડોશીઓને પૂછ્યુ કે, "મારા ઘરને તાળું કેમ વાસેલું છે ? અને ઘરના સઘળા માણસો ક્યા ગયા છે ?" પડોશીઓએ જવાબ આપ્યો કે, "આપના ઘરને ત્રણ દિવસથી તાળું વાસેલું છે. જે જે માણસોને આપને ત્યાથી હમેશા સદાવ્રત મળતું હતું, તેઓ પણ આજે ત્રણ દિવસથી નિરાશ બનીને પાછા ચાલ્યા જાય છે. નોકરચાકરો પણ તાળું વાસેલું દેખીને પાછા જતા રહે છે, પણ અમે એ નથી જાણતા કે તાળું કેમ વાસ્યું છે અને શેઠાણીજી ક્યાં ગયા છે." શેઠે ફરી પ્રશ્ન કર્યો કે, "તે તો કદાચ તેના પિતાને ત્યાં ગઈ હશે, પણ પુત્રી ચદના ક્યા ગઈ હશે ?" શેઠના આ પ્રશ્નના

ઉત્તરમાં પડોશીઓએ કહ્યું કે અમે ઘણા દિવસથી તેને પણ જોઈ નથી."

શેઠ પોતાના પડોશીઓ સાથે આ પ્રમાણે વાત કરી રહ્યા હતા એટલામાં શેઠના ઘરનો એક નોકર ત્યાં આવી પહોંચ્યો. શેઠે તેને ઘરને તાળું લગાવવાનું કારણ પૂછ્યું તેણે જવાબ આપ્યો કે મને વધારે તો કંઈ માહિતી નથી, પણ આપના ગયા પછી શેઠાણીએ અમને સઘળાને જ્યાં ત્યાં મોકલી આપ્યા હતા. ઘરમાં માત્ર શેઠાણી તથા મદનમાળા એ બે જ રહ્યા હતા. અમે બધા આ પછી શું થયું અને તેઓ બને ક્યાં ગયા તેની ખબર નથી. પછી તો આપણે તાળું જ વાસેલું દેખાયું."

આ વૃત્તાંત સાંભળીને, શેઠને મદનમાળાના જીવન પરત્વે ચિંતિત થયો. તેઓ મૂળાનો સ્વભાવ તથા મદનમાળા સાથે તેનું વૈમનસ્ય જાણતા હતા. એથી તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે મદન જરૂર કોઈ સંકટમાં પડી હશે. શેઠે નોકરને શ્વસુર ગૃહે શેઠાણીની ખબર કાઢવા અને જો તે ત્યાં હોય તો તેને બોલાવી લાવવા અથવા તેની પાસેથી ઘરને વાસેલાં તાળાંની કૂંચી લઈ આવવા માટે મોકલ્યો. નોકર શેઠના શ્વસુર ગૃહે ગયો. શેઠાણીને ત્યાં જોઈને તેણે કહ્યું કે શેઠ આવ્યા છે માટે તમે ચાલો, અથવા તો ઘરને વાસેલાં તાળાંની કૂંચી આપો." શેઠનું આગમન થયેલું સાંભળીને શેઠાણીને થોડોક ધ્રાસકો પડ્યો પરન્તુ એવા વિચારથી તેને ધૈર્ય રહ્યું કે તે દુષ્ટા (મદનમાળા) ભોંયરામાં ઘણા દિવસથી ભૂખી તરસી પડી છે તેથી જરૂર તે મરી ગઈ હશે. અને કદાચ જો તે મરી ગઈ નહિ હોય, તો પણ શેઠને તે બાબતની ખબર પડશે નહિ. હમણાં એક બે દિવસ તો હું ઘરે જઈશ જ નહિ, પછી જ્યારે જઈશ અને શેઠ તેના સંબંધમાં પૂછશે ત્યારે કહી દઈશ કે તે તો કોઈ અજાણ્યા પુરુષની સાથે ચાલી ગઈ અને ઘરમાંથી જતાં અમુક માલ પણ લઈ ગઈ આ પ્રમાણે તેના પર આરોપ મૂકીશ.

શેઠાણીએ નોકરને ઘરના તાળાની ચાવી આપી. નોકરે તે ચાવી લાવીને શેઠને આપી. ઘરનુ તાળુ ઉઘાડીને શેઠ અંદર ગયા, પણ ત્યા ચદનબાળા જોવામા આવી નહિ ચંદનબાળાને ન જોવાથી, શેઠ મોટા સ્વરે તેનુ નામ લઈને બોલાવવા લાગ્યા ભોયરાના કમાડોના તડમા થઈને શેઠના આ શબ્દો ચદનબાળાના કાને પડ્યા પોતાનું નામ સાભળીને, અને શેઠનો સ્વર ઓળખીને, ચંદનબાળા વિચારવા લાગી કે, "પિતાજી મને બોલાવી રહ્યા છે. તેમનો કરુણાપૂર્ણ ધ્વનિ કહી આપે છે કે તેઓ મારે લીધે દુઃખ અનુભવી રહ્યા છે." આ પ્રમાણે વિચાર કરતી ચદનબાળાએ ત્યાથી જવાબ આપ્યો કે, "પિતાજી, આપ દુખ ન ધરશો, હું અહીંયાં આનદમા છુ" ચંદનબાળાનો અસ્પષ્ટ જવાબ શેઠે સાભળ્યો તે શબ્દના આધારે ભોયરા તરફ ચાલ્યા. શેઠ 'ચદના, ચંદના' શબ્દ બોલતા જતા હતા અને ચંદનબાળા તેમને જવાબ આપતી જતી હતી. આથી શેઠ જેમ જેમ ભોયરા નજીક આવતા જતા હતા, તેમ તેમ ચદનબાળાના શબ્દની અસ્પષ્ટતા પણ ઓછી થતી જતી હતી ભોયરાના બારણા પાસે પહોચતા શેઠને વિશ્વાસ આવ્યો કે ચદના આમા જ છે. તે દુષ્ટા (પત્ની)એ ચદનાને આ ભોયરામા પૂરી રાખી છે.

શેઠે ભોયરાનું કમાડ ઉઘાડીને ચંદનબાળાને બોલાવી. આ વખતે તેને ચદનબાળાનો જવાબ સ્પષ્ટ સભળાયો. શેઠ તે અંધારા ભોયરામાં ઊતર્યા તે ધીરે ધીરે ચાલતા ચદનબાળા પાસે પહોંચી ગયા. ત્યાં પહોંચતા તેમણે જાણ્યુ કે ચદનબાળાના હાથપગ બેડીઓથી જકડાયલા છે આવી દશામા આવી પડેલી ચદનબાળાને જોઈને શેઠને ઘણું દુ ખ થયુ તેણે સાહસ કરીને ચદનબાળાને ઉપાડી, અને જેમ તેમ કરીને ભોયરાની બહાર લાવ્યા બહાર લાવતા તેમણે જ્યાં ચદનબાળાનું મૂડેલું મસ્તક, તેના શરીર પર વાળેલી લગોટી, અને હાથકડી—બેડી જોઈ કે તરત જ તેમનું ધૈર્ય ખૂટી ગયુ. તેઓ ખૂબ જોરથી રડી પડ્યા, અને કહેવા લાગ્યા કે, "હાય, તે દુષ્ટાએ

તારા જેવી સતીની આવી દુર્દશા કરી. તેણે તને મારી નાખવામાં, તારો ઘાત કરવામાં કોઈ પણ જાતની કચાશ રાખી નથી. મારી સમજણ મુજબ તેણે તો તને મારી જ નાખી હતી. આ તો મારું ભાગ્ય સારું હતું કે જેથી હું તને જીવતી જોઈ શક્યો.

આ પ્રમાણે કહીને, શેઠ વિલાપ કરવા લાગ્યા. મદનમાળા શેઠને સમજાવવા તથા ધૈર્ય આપવા લાગી. પરન્તુ તે વખતે તેની સઘળી વાતો શેઠને દુઃખરૂપી ગરમ કડાઈ પર પડેલાં જળબિંદુની જેમ નકામી જતી હતી. શેઠનું દુઃખ કોઈ રીતે ઓછું થયું ન હતું. મદનમાળાએ વિચાર્યું કે "આ રીતે પિતાનું રુદન બંધ કરવું મુશ્કેલ છે. આ વખતે તેમને કોઈ કામ બતાવવું જોઈએ તો જ તેમનો દુઃખ પ્રવાહ રોકી શકાય." આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, મદનમાળાએ શેઠને કહ્યું કે "પિતાજી તમે તો રોવામાં પડી ગયા, અને મને ભયંકર ભૂખ લાગી છે. તમે ગયા તે જ દિવસથી હું ભૂખી છું. માટે તમે રોવાનું બંધ કરીને મને કંઈક ખાવાનું આપો. તમે મને ભોંયરામાંથી બહાર લાવતા હતા તે વખતે મેં એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે પારણું કરવા યોગ્ય જે કોઈ વસ્તુ સૌથી પ્રથમ તમારા હાથમાં આવશે, તે જ વસ્તુ હું પારણું કરવા માટે લઈશ. બીજી નવી તૈયાર કરેલ વસ્તુ આપવા લાવેલી વસ્તુ હું લઈશ નહિ."

મદનમાળાનું કથન સાંભળીને, આ સતી આજ ત્રણ દિવસથી ભૂખી છે એવો વિચાર કરીને શેઠ રોવાનું ભૂલી ગયા. તેઓ ઊઠીને રસોડામાંથી કોઈ ખાવાની વસ્તુ લાવવા માટે ગયા પરંતુ તેમણે જોયું કે રસોડાને પણ શેઠાણીએ તાળું વાસ્યું છે. તેઓ આકુળ બનીને અહીં તહીં જોવા લાગ્યા. તે વખતે ત્યાં તેમણે એવી કોઈ ચીજ જોઈ નહિ, કે જે વડે પારણું કરી શકાય. ગાય ભેંસના વાસણમાં ભૂસાઈ ભરેલા બાકળા નાખ્યાં હતા, જે ત્રણ ચાર દિવસ પહેલાં

શેઠના ઘોડાને માટે બાફી રાખ્યા હતા, અને વાસણમાં વધેલા રહી ગયા હતા શેઠે વિચાર્યું કે પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા માટે મોઢામા મૂકીને પારણુ કરવાના કામમાં તો આ બાકળાં આવી શકશે, પણ આને રાખુ કયા વાસણમા ? આ પ્રમાણે વિચાર કરતા શેઠ આજુબાજુ કોઈ વાસણ શોધવા લાગ્યા શેઠાણીની કૃપાથી બહાર કોઈ વાસણ પણ ન હતું. માત્ર એક સૂપડુ ટાંગેલુ હતું શેઠ તે સૂપડામા જ અડદના થોડાંક બાકળા મૂકીને ચદનબાળા પાસે લઈ ગયા. તેમણે ચદનબાળાને કહ્યુ કે, "પુત્રી ! ખાવા યોગ્ય કોઈ વસ્તુ બહાર નથી, માત્ર આ અડદનાં બાકળા મળ્યા છે, જે હું તારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા વાસ્તે લઈ આવ્યો છુ તુ ત્રણ દિવસની ભૂખી છે આ અડદનાં બાકળાં ખાઈશ તો નુકસાન કરશે માટે તું એક દાણો મોમા મૂકીને તારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરી લ્યે. હું હમણા જ લુહારને બોલાવી લાવુ છુ જે તારી હાથકડી-બેડી પણ કાપશે અને રસોડા વગેરેને વાસેલાં તાળા પણ તોડશે રસોડું ઊઘડતા જ હું તારે માટે ભોજન બનાવીશ તે ભોજન જમીને તુ તારી ક્ષુધા મટાડજે"

ચદનબાળાએ પ્રસન્નતાપૂર્વક શેઠના હાથમાથી તે સૂપડુ લઈ લીધુ, જેમાં સુકાઈ ગયેલા અડદના બાકળાં હતાં તે એવો વિચાર કરી પ્રસન્ન હતી કે, "મને ત્રણ દિવસના ઉપવાસ પછી પારણુ કરવા માટે એ અન્ન મળ્યુ છે કે જે સર્વ અન્નના અન્ન કરતાં શ્રેષ્ઠ મનાય છે અને તે પણ સૂપડામાં મળ્યુ છે. આ વેશમા મળેલુ આ અન્ન શી શક્તિ આપશે તે કહી શકતી નથી જો કે મેં આજે ત્રણ દિવસથી કાંઈ પણ ખાધુ પીધુ નથી અને મને ભૂખ ખૂબ સતાપ આપી રહી છે, તો પણ શું હું ક્ષુધાથી વ્યાકુળ બનીને, અતિથિને કાંઈ પણ આપ્યા વિના ખાઈ લઉં ? શું હું ભૂખના દુખમા ગભરાઈને એવું પાપ કરુ ? આજ સુધીમાં તો મે કદી પણ આતથિને આપ્યા વિના ભોજન કર્યું નથી, અને આજે ત્રણ દિવસના સ્વાભાવિક તપના પારણા વખતે આ પુણ્યવંત ભૂલી

જાઉં ! કષ્ટને લીધે શું હું ધર્મથી વિમુખ બની જાઉં ! ભલે મને
તેમ થાય, ભલે ભૂખથી પ્રાણ પણ નીકળી જાય, તો પણ હું અતિથિને
દાન આપ્યા વગર કદાપિ પારણું કરી શકીશ નહિ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, અડદના બાકળાનું સૂપડું હાથમાં
રાખી, ચન્દનબાળા ધીરે ધીરે ખસતી બારણા પાસે આવી. તે ઉંબરા
પર બેસી ગઈ તેનો એક પગ તો ઉંબરાની બહાર હતો અને
બીજો પગ ઉંબરાની અંદર હતો. તેના હાથમાં તે સૂપડું હતું કે
જેમાં ત્રણ દિવસ પહેલાંના બાફેલા અડદનાં બાકળા હતા. આ રીતે
બેઠેલી ચન્દનબાળા ચારે તરફ નજર કરી કોઈ અતિથિને જોઈ રહી
હતી, તથા વિચારી રહી હતી, કે કોઈ અતિથિ આવે અને હું
તેને દાન આપું।

જે વખતે ચન્દનબાળા, દાન આપવાની ભાવનાથી અતિથિની
પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી તે જ વખતે ભગવાન મહાવીર, અભિગ્રહ
પ્રમાણે અન્નની શોધમાં તે તરફ આવી ચડ્યા. ચન્દનબાળાએ ભગ
વાનને જોયા, અને ભગવાને ચન્દનબાળાને જોઈ. ભગવાનને જોઈને
ચન્દનબાળાને અત્યંત હર્ષ થયો. હર્ષના અતિરેકમાં તેના રોમાંચ
ખડા થયા. તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે "ત્રણ દિવસના
તપના પારણા વખતે જો ભગવાન મહાવીરને દાન આપવાનો
સુઅવસર મળે તો મારું અહોભાગ્ય કહેવાય." ચન્દનબાળા ભગવાન
મહાવીરને ઓળખતી હતી. તેઓ ચન્દનબાળાના દાદા ચેડા રાજાની
બહેન મહારાણી ત્રિશલાના પુત્ર હતા. ભગવાન મહાવીર પણ ચન્દન-
બાળાને ઓળખતા હતા. ચન્દનબાળાને દેખીને ભગવાને વિચાર કર્યો
કે "મારા અભિગ્રહ પ્રમાણેની બધી બાબતો તો બરોબર છે પરન્તુ
એક બાબતની ત્રુટિ છે તે એ કે—તેની આંખોમાં આંસુ નથી. જ્યાં
સુધી આંખોમાં આંસુ પણ ન હોય, ત્યાંસુધી મારો અભિગ્રહ પૂરો
ન થઈ શકે અને અભિગ્રહની સઘળી બાબતો પૂર્ણ હોવા વિના હું
દાન ન લઈ શકું

અભિગ્રહની વિગતોમાં અપૂર્ણતા નિહાળીને, ભગવાન મહાવીર પાછા ચાલ્યા. ભગવાનને પાછા ચાલ્યા જતા જોઈને ચંદનબાળાને અતિશય દુઃખ થયુ તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે, "હાય, હું કેવી દુર્ભાગિની છુ કે ભગવાન અહીં સુધી પધાર્યા, છતાં પણ મારા હાથની ભિક્ષા ન લેતા પાછા જઈ રહ્યા છે! શું બીજાં સઘળાઓની જેમ ભગવાન પણ મને છોડી જશે ?"

સાંસારિક મનુષ્યોની દૃષ્ટિએ, તે વખતે ચંદનબાળા મહાકષ્ટમાં હતી; છતા પણ તે તેને કષ્ટ માનીને દુઃખિત થતી ન હતી તેને જેવું દુખ ભગવાન પાછા જવાથી તેમ જ તેમને દાન ન આપવાથી થયું, તેવું દુખ તેને બીજી કોઈ પણ બાબતથી થયું ન હતુ વળી કોઈ પણ વખતે તેને રુદન નહોતું આવ્યું, તે એટલે સુધી કે, પોતાની માતાને જીભ ખેચીને મૃત્યુ પામતી દેખતા છતાં પણ તેને આંખોમા આંસુ નહોતા આવ્યા, પણ ભગવાન મહાવીર સામે આવ્યા છતા પણ પાછા ફર્યા, આ દુઃખને કારણે તેની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી તે પોતાના દુર્ભાગ્ય તથા દુષ્ટકર્મને વારવાર ધિક્કારતી હતી, અને ભગવાનને દાન આપવાનો સુયોગ ન મળવાના કારણે આંખોમાંથી આંસુ વહાવી રહી હતી

ભગવાન મહાવીર થોડેક દૂર જઈ ને ફરીથી ચદનબાળા તરફ પાછુ જોયુ તેમણે વિચાર્યું કે, "અભિગ્રહની બાબતોમાથી માત્ર એક જ બાબતની ત્રુટિ હતી. અભિગ્રહની બાકીની બીજી બધી બાબતો તો બરાબર મળતી જ હતી, માત્ર આંખોમાં આંસુ જ ન હતા કદાચ સંભવ છે કે મારા પાછા ચાલ્યા જવાથી તે ત્રુટિ પણ પૂરી થઈ હોય." આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ભગવાન ફરીથી ચદનબાળા સામે આવ્યા. આ વખતે તેમણે જોયું કે અભિગ્રહ પૂરો કરવા માટે જે જે બાબતોની જરૂર છે તે તે બધીયે અત્યારે મોજૂદ છે. ભગવાનને ફરીથી પોતાની સન્મુખ આવેલા જોઈ ચદનબાળાને અપાર આનદ થયો. આંખોમાંથી આંસુ તો ટપકી જ રહ્યા હતા, તે સાથે આનદનું

સિદ્ધ પણ થયું અને એ રીતે ભગવાનના અભિગ્રહની સઘળી બાબતો મળી ગઈ અભિગ્રહની સઘળી બાબતોનું અસ્તિત્વ નિહાળીને, ભગવાને, ભિક્ષાને માટે ચંદનબાળા આગળ હાથ લંબાવ્યા, પોતાની સંમુખ ભગવાનને યાચકરૂપે હાથ લંબાવેલા દેખીને, ચંદનબાળાને અત્યંત આનંદ થયો. એ જ હર્ષવિભોર તેણે ભગવાનના હસ્ત-પાત્રમાં અડદના બાકળાંની ભિક્ષા આપી. ચંદનબાળાએ આપેલાં અડદના બાકળાં જેવા ભગવાનના હાથમાં પડ્યા કે તરત જ આકાશમાં દેવો દુંદુભિ વગાડવા અને ચંદનબાળાનો જય જયકાર બોલાવવા લાગ્યા તેઓ કહેવા લાગ્યા કે "ધન્ય છે ધારિણી તથા દધિવાહનની પુત્રી ચંદનબાળાને, કે જેણે ભગવાન મહાવીરને દાન આપીને, સંસારના ભવ્ય જીવોનો ઉદ્ધાર કરનાર મહાપુરુષના પ્રાણની રક્ષા કરી. આ પ્રમાણે જયજયકાર કરતા થકા, અને દુંદુભિ વગાડતા થકા, દેવો, પંચદિવ્ય કરીને ત્યાં સોનામહોરો વગેરેની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા

ચંદનબાળાએ આપેલું અડદના બાકળાંનું દાન લઈને, ભગવાન મહાવીરે ૫ માસ ૨૫ દિવસના તપનું પારણું કર્યું ભગવાને પારણું કર્યાથી સંસારના સઘળાં ભવ્ય જીવોને આનંદ થયો. તે જ વખતે અનેક દેવતાઓ સહિત ઇન્દ્ર ચંદનબાળાની સેવામાં ઉપસ્થિત થયો. ઇન્દ્રની શક્તિથી ચંદનબાળાની હાથપગની હાથકડી-બેડી દિવ્ય આભૂષણોમાં ફેરવાઈ ગઈ જે શરીર પર માત્ર લંગોટી લાગેલી હતી, તે શરીર દિવ્ય વસ્ત્રોથી સુશોભિત બની ગયું અને જે મસ્તકનું [illegible] મુંડન કરી નાખ્યું હતું તે કોમલ તથા સુંદર કેશોથી પરિપૂર્ણ થઈ ગયું.

ઇન્દ્ર તથા દેવોએ દિવ્ય સિંહાસન પ્રગટ કરીને, તે પર આદરપૂર્વક ચંદનબાળાને બેસાડી તથા પોતે તેની સામે ઊભો રહીને તેની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. તે કહેવા લાગ્યો કે, "હે સતી, તમારા ગુણગાન કરવામાં અમે પૂરેપૂરા સમર્થ નથી. જેને ભગવાન મહાવીર પણ

આદર આપ્યો છે, જેની આગળ ખુદ ભગવાને યાચક બનીને હાથ લબાવ્યો છે, તેની પ્રશંસા અમે શું કરી શકીએ ? તમે ભગવાનને દાન આપીને સુકાઈ જતા મહાપુરુષરૂપી કલ્પવૃક્ષને જળસિંચન કર્યું છે. જે મહાપુરુષ દ્વારા જગતના સઘળા પ્રાણીઓનું કલ્યાણ થવાનું છે, તે મહાપુરુષના પ્રાણની તમે રક્ષા કરી છે, એટલા માટે અખિલ જગત તમારું ઋણી છે તમે મહારાણી ધારિણીની ભાવનાને સાકાર રૂપ આપ્યું છે મહારાણી ધારિણીએ તમને જે શિખામણ આપી હતી, તે શિખામણનું તમે સંપૂર્ણપણે પાલન કર્યું છે. તમે ધર્મની રક્ષા કરીને, દધિવાહન તથા ધારિણીને ભાગ્યશાળી બનાવ્યાં છે અમે દેવો પણ તમારા કૃતજ્ઞ છીએ ''

આ પ્રમાણે ચંદનબાળાની સ્તુતિ કરીને, ઇન્દ્રાદિ સઘળા દેવો પોતપોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા. ચંદનબાળા દિવ્ય વસ્ત્રાભૂષણ સહિત સિંહાસન પર બેસી રહી

: પ્રકરણ :

[૧૭]

સમ્મેલન

क्वचिद् भूमौ शय्या क्वचिदपि च पर्यंकशयनं ।
क्वचिच्छाकाहारः क्वचिदपि च शाल्योदनरुचिः ॥

क्वचित् कन्थाधारी क्वचिदपि च दिव्याम्बरधरो ।
मनस्वी कार्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखम् ॥

અર્થાત—કોઈ વાર જમીન પર પણ સૂઈ રહે છે અને કોઈ વાર ઉત્તમ પલંગ પર સૂઈ રહે છે. કોઈ વાર શાકપાન ખાઈને રહે છે અને કોઈ વાર દાળભાત ખાય છે. કોઈ વાર ફાટેલી જૂની ગોદડી પહેરે છે અને કોઈ વાર દિવ્ય વસ્ત્ર ધારણ કરે છે. છતાં પણ, કાર્યની સિદ્ધિ માટે કમર કસનાર પુરુષ તેમાંના કોઈને નથી તો સુખનું કારણ માનતો કે નથી દુઃખનું કારણ માનતો. તે સુખ અને દુઃખની લેશ પણ દરકાર કરતો નથી.

બુદ્ધિમાન માણસો કાર્યની સિદ્ધિને માટે સુખ દુ ખના ઝગડામા પડતા નથી. તેઓ, ભલે દુઃખ હોય કે સુખ હોય, પણ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે. કાર્યની આગળ તેઓ સુખ દુ ખને ગણતા નથી. જો તેઓ કોઈ બાબતમા દુઃખ માનીને તેથી ગભરાઈ જાય કે કોઈ બાબતમા સુખ માનીને પ્રસન્ન થાય, તો તેઓ કદાપિ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરી શકતા નથી બલ્કે જેને દુ ખ માનવામા આવે છે, તેની સામે તેઓ ગભરાવાને બદલે વધારે દઢ બની જાય છે, અને જેને સુખ કહેવામાં આવે છે, તેનાથી તેઓ આનદિત બનવાને બદલે નમ્ર બની જાય છે. સુખ અગર દુ ખ તેઓની સ્વભાવિક પ્રસન્નતામા કોઈ ભિન્નતા ઉત્પન્ન કરી શકતુ નથી તેઓ દરેક પ્રસગે સ્વાભાવિક જ પ્રસન્ન રહે છે

ચદનબાળા ઉપર, તેની માતા ધારિણીએ, શાન્તિરૂપી શુદ્ધ વડે દેશ પર લાગેલો ડાઘ ધોવાનો ભાર મૂક્યો હતો તેની ઇચ્છા હતી, કે મારી પુત્રી જગત સમક્ષ એક નવો આદર્શ મૂકે, જગતના સ્ત્રી પુરુષોમાં જે દુર્ભાવના પ્રસરી રહી છે તેનો નાશ કરે અને બ્રહ્મ-ચારિણી રહીને, સંસારના લોકોનું કલ્યાણ કરે ધારિણીએ મૂકેલો આ ભાર અંત સુધી પહોચાડવામા, ચદનબાળાને અનેક કષ્ટોનો સામનો કરવો પડ્યો, તો પણ ચદનબાળા ગભરાઈ નહિ, પણ માતા દ્વારા બતાવવામા આવેલી કાર્યપદ્ધતિ પર બરાબર દઢ રહી તેની આ દઢતાને લીધે જ મનુષ્યો તો શુ પણ સાક્ષાત્ ઇદ્રાદિ દેવોને પણ તેની આગળ મસ્તક નમાવવુ પડ્યુ અને પોતાના પર તેનું ઋણ માનવુ પડ્યુ

ચદનબાળાની સ્તુતિ કરીને, ઇદ્રાદિ દેવો પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા ચદનબાળાએ ભગવાન મહાવીરને આપેલા દાનની અને સોનામહોરો વગેરેની થયેલી વૃષ્ટિની વાત વિદ્યુતવેગે આખા શહેરમા પ્રસરી ગઈ મૂળાની કોઈ દાસી અથવા તેની પડોશમા રહેનારી કોઈ

આવી તરત જ મૂળાની પાસે ગઈ તેણે મૂળાને કહ્યું કે ‘તમારા ઘરમાં સોનામહોરોની વૃષ્ટિ થઈ છે” આ સમાચાર સાંભળીને મૂળા તો રાજી રાજી થઈ ગઈ પણ તે સાથે તેને એ ચિંતા થઈ કે ‘રખેને કોઈ મારે ત્યાંથી સોનામહોરો ન લઈ જાય!” હું ચંદનબાળાને હાથકડી—બેડી પહેરાવીને ભોંયરામાં પૂરીને આવી છું, તેનું શું થયું હશે એ બાબત તરફ મૂળાનું લેશ પણ લક્ષ ન હતું તેનું લક્ષ તો માત્ર એ જ હતું કે મારે ત્યાંથી કોઈ સોનામહોરો ઉપાડીને ન લઈ જાય. સોનામહોરોના લોભથી આતુરી બનેલી મૂળા ઘર તરફ દોડી. હોંશમાં ને હોંશમાં તેના પગ ક્યાંના ક્યાં પડતા હતા. તે જેમ તેમ ઘેર આવી. ત્યાં તેણે જોયું કે ઘરમાં સોનામહોરોના ઢગલે ઢગલા પડ્યા છે તે જોઈને તે ખુશી થઈ અને પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે ‘મારું ભાગ્ય પ્રબળ છે એથી જ લોકોની દાનત બૂરી રહી, અને આ સોનામહોરો બચી.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતી મૂળા આનંદમાં મગ્ન બની રહી હતી, એટલામાં જ તેણે દિવ્ય વસ્ત્રાલંકાર યુક્ત ચંદનબાળાને સિંહાસન પર બેઠેલી જોઈ. ચંદનબાળાને આ પ્રમાણે બેઠેલી જોઈને, મૂળાને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. ચંદનબાળાએ પણ મૂળાને જોઈ. મૂળાને જોતાં જ ‘ઓહ, માતા પધાર્યાં છે’ એમ કહેતી થકી ચંદનબાળા સિંહાસન પરથી નીચે ઉતરી પડી અને ત્વરાએ મૂળાની સામે ગઈ. તેણે આદર સહિત મૂળાને પ્રણામ કર્યાં અને પોતાના દેવે આપેલાં મુગટ મોતીથી મૂળાના પગ લૂછી થકી કહેવા લાગી કે ‘માતા, આ સઘળું આપના ચરણોનો જ પ્રતાપ છે. આપની જ કૃપાથી આપણે ત્યાં ભગવાન મહાવીર પધાર્યા હતા. તેઓને દાન આપવાનો સુયોગ મને પ્રાપ્ત થયો અને આ બધી રચના કે જે તમે જોઈ રહ્યા છો તે આપની જ કૃપાથી થઈ છે. હમણાં અહીંયાં ઇન્દ્રાદિ દેવો પણ આવ્યા હતા.”

ચંદનબાળાના મુખથી આ પ્રમાણે પોતાની પ્રશંસા સાંભળીને, મૂળા

પોતાના મનમાં અતિશય લજ્જાસ્પદ બની રહી હતી તે વિચારી રહી હતી કે, "હાય,મે પાપિણીએ આની સાથે કેવો દુષ્ટ વર્તાવ કર્યો હતો, અને આ મારી સાથે કેવો સદ્‌વર્તાવ કરી રહી છે, મે તો મારી તરફથી આને મારી નાખવાનો જ પ્રયત્ન કર્યો હતો, છતા પણ આ મારો ઉપકાર જ માની રહી છે।"

લજ્જાની મારી મૂળા, ચદનબાળાની સઘળી વાતો સાભળીને પણ શાત હતી ચદનબાળા સમજી ગઈ કે માતા આ વખતે પોતાના કૃત્યથી લજ્જિત બનેલ છે, તેથી તે મૂળાનો હાથ પકડીને તેને સિંહાસન પર લઈ ગઈ અને પોતાની સાથે બેસાડી મૂળાને સાથે લઈને ચંદનબાળા બેઠી હતી, એટલામાં જ શેઠ પણ આવ્યા તેમણે રસ્તામા બધો હેવાલ જાણ્યો હતો, તેથી તે પ્રસન્ન હતા શેઠ આવ્યા તો ખુશાલી સાથે જ, પણ ચદનબાળાની સાથે બેઠેલી મૂળાને જોતાં જ, તેમને ક્રોધ આવી ગયો શેઠને જોઈને મૂળા પણ એ ભયથી કપી ઊઠી કે હવે શેઠ કોણ જાણે મને શુયે કહેશે અથવા કોણ જાણે કેવીયે શિક્ષા કરશે. ચંદનબાળાએ પણ શેઠને આવેલા જોયા શેઠનો સત્કાર કરવા માટે તે સિંહાસન પરથી નીચે ઊતરી પડી, અને તેની સાથે મૂળા પણ ઊતરી પડી શેઠ મૂળા પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, "રે દુષ્ટા, તને આ સતીની સાથે બેસતા શરમ પણ ન આવી ? તુ આ પુત્રીની સાથે બેસવા યોગ્ય છે ? પુત્રીની સાથે સિંહાસન પર બેસવા અને સોનામહોરો એકઠી કરવા માટે તો તુ આવી પહોચી, પણ અત્યાર સુધી તું ક્યાં ગઈ હતી ? અત્યાર સુધી કેમ નહોતી આવી ? આવે પણ શી રીતે ? કયું મુખ બતાવવા માટે આવે ? તુ તો બેશરમ છે, તેથી જ ફરીથી અહીંયા આવી છે જો તને જરા પણ શરમ હોત, તો કેમ આવત ? તું પાપિણીનું મોં દેખવાથી પણ પાપ લાગે છે જેણે આ નિર્દોષ સતીના જીવનને સંકટમાં નાખી દીધુ, તેને મારી નાખવાનો જ ઉપાય કર્યો, તે પાપિણીનુ મો જોવાથી પાપ લાગે એ સ્વભાવિક જ છે માટે તું અહીંથી ચાલી જા આ

સતીનો સ્પર્શ ન કરીશ અને જ્યાં તારી ઇચ્છા હોય ત્યાં કાંઈ સુખ કરીને ચાલી જા !"

આ પ્રમાણે શેઠ મૂળા પર કોપાયમાન થયા. તે જ વખતે શેઠને પ્રણામ કરીને ચંદનબાળા તેમને કહેવા લાગી કે પિતાજી આપ માતા પર નાહકના શા માટે ગુસ્સે થાવ છો ! માતાએ શો અપરાધ કર્યો છે ! તેમણે તો વધારે ઉપકાર કર્યો છે તેથી તેમને ધન્યવાદ આપવો જોઈએ, તેને બદલે આપ તો વધારે કોપાયમાન થાઓ છો, એનું શું કારણ ! ચંદનબાળાનું કથન સાંભળીને શેઠ આશ્ચર્યપૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે "પુત્રી તું આ શું કહી રહેલ છે ! જેણે તારા હાથપગમાં હાથકડી-બેડી પહેરાવીને, તારું મસ્તક મૂંડીને, અને તને લંગોટી પહેરાવીને અંધારા ભોંયરામાં કેદ કરી દીધી તે ઉપકાર કરનારી કઈ રીતે હોઈ શકે ! તેણે પોતાની તરફથી તો તને મારી નાખવાનો જ ઘાટ ઘડ્યો હતો. તને મારી નાખવામાં તેણે શું કંઈ બાકી રાખી હતી ! છતાં પણ તું કહે છે કે તેણે ઉપકાર કર્યો છે તારી આ વાત મારા સમજવામાં આવતી નથી.

શેઠના કથનના જવાબમાં ચંદનબાળા બોલી કે " પિતાજી આપે સાંભળ્યું હશે, કે આપના ગયા પછી અહીંયાં ભગવાન મહાવીર પધાર્યા હતા. મારા હાથથી તેઓએ અડદનાં બાકળાંનું દાન લીધું હતું અને અને એ કારણથી ઇન્દ્રાદિ દેવો સોનૈયાની વૃષ્ટિ કરતા અહીંયાં આવ્યા હતા. મારા શરીર પર આપ જે ફેરફાર જોઈ રહ્યા છો તે ભગવાનના પધારવાથી અને ઇંદ્રાદિ દેવોના આગમનથી જ થયેલ છે ભગવાનના પધારવાના અને દાન આપવાના કાર્યને તો આપ પણ ઉત્કૃષ્ટ જ માનશો, પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ કાર્યનું કારણ કોણ છે તે વિચારો. ભગવાન ૫ માસ ૨૫ દિવસથી આહાર લીધા વગર વિચરી રહ્યા હતા. શું તેઓને અન્ન નહોતું મળતું ! શું સંસારમાં કોઈ દાતા ન હતો ! સંસારમાં ભગવાન જેવા મહાન સત્પાત્રને દાન આપવાની અભિલાષા

પ્રણુઓને હશે, છતા પણ ભગવાને કોઈનું આપેલુ અન્ન ન લીધુ. આથી સ્પષ્ટ છે કે, ભગવાને કોઈ અભિગ્રહ ધારણ કર્યો હતો, અને મારી મારફત એ અભિગ્રહ પૂરો થયાનું જાણીને જ દાન લીધુ. ભગવાનનો શો અભિગ્રહ હતો તે વાત હું તો જાણતી ન હતી, પરન્તુ ઇન્દ્રાદિ દેવોના કહેવાથી ખબર પડી કે ભગવાને તેર બાબતોનો અભિગ્રહ ધાર્યો હતો તેઓની પ્રતિજ્ઞા હતી કે, જે રાજકુમારી હોય, અવિવાહિતા હોય, સદાચારિણી હોય, જેનું મસ્તક મૂડેલું હોય, જેના શરીર પર માત્ર લગોટી હોય, જેના હાથમા હાથકડી અને પગમા બેડી પડી હોય, જે ત્રણ દિવસથી ભૂખી હોય, જેનો એક પગ ઉંમરાની બહાર હોય અને બીજો પગ ઉમરાની અંદર હોય, જેણે હાથમા સૂપડુ લીધુ હોય, તથા તે સૂપડામા અડદના બાકળા રાખ્યા હોય, જે દાન આપવાની ભાવનાથી અતિથિની પ્રતીક્ષામા અહીંતહીં જોતી હોય, અને જે પ્રસન્ન પણ હોય તથા જેની આખમાં આસુ પણ હોય, એવી કોઈ કન્યાના હાથથી જો અન્ન મળે, તો જ હુ પારણું કરીશ, નહિ તો શરીર ભલે નાશ પામે, પણ હુ ભોજન કરીશ નહિ પિતાજી, ભગવાનનો આ અભિગ્રહ માતાની કૃપાથી જ પૂર્ણ થયો છે જે કારણોને માટે આપ માતાને ખરાબ કહો છો, અને માતા પર ક્રોધાયમાન થયા છો તે જ કારણોથી ભગવાનનો અભિગ્રહ પૂરો થયો છે. આ રીતે માતાએ મારા ઉપર જ નહિ, પરન્તુ સમસ્ત સંસાર પર ઉપકાર કર્યો છે, કે નહિ ? માટે આપ માતાને અપશબ્દ કહીને તેમનુ અપમાન ન કરો એમનું અપમાન કરવુ એ મારુ અને ભગવાન મહાવીરનું અપમાન કરવા બરોબર છે"

ચંદનબાળાએ શેઠને આ પ્રમાણે સમજાવીને શાંત કર્યા તે શેઠ તથા મૂળાને લઈને સિંહાસન પર બેઠી

આખા શહેરમા આ વાત પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ, કે જે છોકરી દિવસે બજારમા ઊભી રહીને વેચાઈ રહી હતી તેને વેશ્યા લઈ જતી

જતી હતી, અને અહિં જે ધનવાન શેઠને ત્યાં વેચાણી હતી, તે રાજા દધિવાહન અને રાણી ધારિણીની કન્યા છે તેણે પ માસ અને ૨૫ દિવસના મહાન તપસ્વી ભગવાન મહાવીરને દાન આપ્યું, જેથી સોના મહોરો વગેરેની વૃષ્ટિ થઈ છે અને ઇન્દ્રાદિ દેવોએ પણ તેમની સેવામાં હાજર થઈને સ્તુતિ કરી છે આ પ્રકારની ખબર આખા ગામમાં પ્રસરી ગઈ રથી તથા તેની સ્ત્રીએ પણ આ સમાચાર સાંભળ્યા. રથીની સ્ત્રીનો સ્વભાવ, જે દિવસે ચંદનબાળા વેચાઈ હતી, તે દિવસથી જ બદલાઈ ગયો હતો. તે ચંદનબાળાને નગરમાં વેચવા માટે રથીની સાથે મોકલ્યા પછી ઉત્સુકતાપૂર્વક એ જ વસ્તુની રાહ જોઈ રહી હતી કે તે કુમારીને વેચીને મારા પતિ ૨ લાખ સોના મહોરો ક્યારે લાવે. તે ગોખમાં બેઠી બેઠી વારવાર રસ્તા પર જોઈ રહી હતી એટલામાં જ તેણે જોયું કે કોઈ માણસ સોનામહોરો ઉંચકીને આવે છે. અને આગળ આગળ ખિન્ન હૃદયે તેનો પતિ આવતો આવે છે. સોનામહોરો આવેલી જોઈને રથીની સ્ત્રીને ઘણો આનંદ થયો. જોતજોતામાં રથી, સોનામહોરો લઈને આવેલા સોના માણસો સાથે ઘરમાં પેઠો. સોના માણસો રથીના ઘરમાં સોનામહોરો મૂકીને ચાલ્યા ગયા. રથી પહેલેથી દુઃખી તો હતો જ તેમાં વળી પુત્રી વગરનું ઘર જોઈને આ વખતે તે વધારે દુઃખી થયો. તે દુઃખ હૃદયમાં ન સમાઈ શક્યો, પણ રુદનનાં રૂપમાં તેનું દુઃખ બહાર નીકળ્યું. રથીની સ્ત્રી ઘવેલા પર મીઠું છાંટવાની જેમ રથીને કહેવા લાગી કે તમે કેમ રુદન કરો છો ! આપણે ત્યાં આટલી બધી સોના મહોરો આવી તે માટે આ સમય તો આનંદનો છે ત્યાં આપ દુઃખ કેમ પામો છો ! રથીની સ્ત્રી આ પ્રમાણે વારવાર કહેતી હતી પરન્તુ રથી તેની આ વાતો ધ્યાનમાં લેતો ન હતો, તેમ તેની તરફ નજર સરખી કરીને જોતોય ન હતો. તે તો માત્ર એ જ કહેતો હતો કે " હાય પુત્રી ! આજે તું આ ઘરને છોડી ચાલી ગઈ મારી દુષ્ટ સ્ત્રીને કારણે આશ્રયહીન બનાવી ગઈ તેં તે વેશ્યાને પણ પાછી જ ઘરમાં

પવિત્ર બનાવી દીધી, પરન્તુ મારી દુષ્ટ સ્ત્રી તારું મહત્ત્વ જાણી શકી નહિ"

આ પ્રમાણે રુદન કરતા રથીની આસપાસ તેના ઘરના નોકર વગેરે પણ એકઠા થઈ ગયા. અને રથીની સાથે જ તેઓ પણ ચદનબાળાની પ્રશસા કરીને, તેના ચાલ્યા જવાનું દુઃખ કરવા લાગ્યા, તથા રથીને પૂછવા લાગ્યા કે તેણે વેશ્યાને કેવી રીતે સુધારી, અને તે કોના હાથમા કેવી રીતે વેચાણી ? રથીએ વેશ્યાના આગમનની, વાદરાઓના કૂદવાની, ચદનબાળા દ્વારા તેના રક્ષણની અને ધનાવહ શેઠને ત્યા વેચાયાની સઘળી વાત કહી રથીએ કહેલ વાત સાભળીને સઘળા માણસો એમ કહેતાં વધારે દુ ખી બની ગયા કે, ખરી રીતે તે સતી એવી જ હતી !

પોતાના પતિને તથા ઘરના બીજા બધા માણસોને આ પ્રમાણે વિલાપ કરતાં જોઈને, રથીની સ્ત્રી વિચારવા લાગી, કે જેને હુ ખરાબ સમજતી હતી, તેને માટે તો આ બધા માણસો આ પ્રમાણે દુઃખી બની રહ્યા છે ! જો તે ખરાબ હતી, તો માત્ર મને જ ખરાબ કેમ લાગી ! આ લોકો પૈકી કોઈનેય પણ તે ખરાબ કેમ ન લાગી ! આ પ્રમાણે વિચારતા વિચારતાં, રથીની સ્ત્રીના સ્વભાવમાં એકદમ પરિવર્તન થયુ તે એવા નિર્ણય પર આવી કે, ખરી રીતે તે ખરાબ ન હતી, પણ હું જ ખરાબ છુ. આવા નિર્ણય પર આવ્યા પછી તેને ચદનબાળાને ઘરમાંથી કાઢી મૂકયા બદલ પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો, અને તે એકદમ રડી પડીને રથીના પગમા ઢળી પડી. તે કરુણ સ્વરે રથીને કહેવા લાગી કે, "મને—પાપિણીને ક્ષમા કરો મે તે સતી પર શકા લાવીને તેના પર નાહક ખોટુ કલક ચડાવ્યુ અત્યાર સુધી હું તેની મહત્તા ન જાણી શકી, પણ હવે મને તેની મહત્તાનું ભાન થયુ છે હવે તો તે સતી અહીંથી ચાલી ગઈ છે, અને હવે તેને પાછી લાવવાનો પ્રયત્ન પણ નકામો છે, તો પણ હું આજથી એવી પ્રતિજ્ઞા કરુ છુ

જે હવેથી હું તેના બતાવેલા માર્ગે સંચરીશ. તે જેવી રીતે મન સ્થિર રાખતી હતી, જેવું વિનયશીલ વર્તન રાખતી હતી, અને જે રીતે બ્રહ્મચર્ય પાલન કરતી હતી તે જ રીતે હું પણ કરીશ. તે સતી જો કે ચાલી ગઈ છે પરન્તુ પોતાના આચરણનો આદર્શ મૂકી ગઈ છે. હું તે જ આદર્શ આચરણને અપનાવી લઈશ. આ ૨ લાખ સોનામહોરોને હાથ પણ લગાડીશ નહિ!"

પોતાની સ્ત્રીનું અનાયાસે આવું પરિવર્તન થયેલું જોઈ રથી તથા તેના ઘરના અન્ય માણસોને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. રથીની સ્ત્રીએ થોડા જ દિવસોમાં પોતાના સદ્વ્યવહાર વડે પોતાને બીજી વસુમતિ જ સાબિત કરી દેખાડી.

રથીની સ્ત્રીએ પણ એમ સાંભળ્યું કે જે સતીને મેં વેચાતી લીધી હતી, તે સતી ધનવાહ શેઠને ત્યાં છે. તેણે ભગવાન મહાવીરને દાન આપ્યું છે તેમ જ ઈંદ્રાદિ દેવોએ તેની સ્તુતિ કરી છે તથા સોનામહોરોની વૃષ્ટિ કરી છે અને અત્યારે નગરજનો તેના દર્શન કરવા માટે જઈ રહ્યા છે. આ સાંભળીને, રથીની સ્ત્રીએ વિનય અને નમ્રતાપૂર્વક રથીને કહ્યું કે નાથ, સાંભળ્યું છે કે જે સતીને મેં કષ્ટ આપ્યું હતું અને બજારમાં વેચાતી લીધી તે સતી ધનવાહ શેઠને ત્યાં છે તથા તેણે ભગવાન મહાવીરને દાન આપ્યું છે જેથી દેવતાઓએ તેનો મહિમા ગાયો છે અને ઘણા લોકો તેના દર્શન કરવા જઈ રહ્યા છે. મને ઘણા દિવસોથી તે સતીના દર્શન કરવાની ઇચ્છા છે જો આપ મને તેનાં દર્શન કરાવો તો આપની મોટી કૃપા થશે."

પોતાની સ્ત્રીની આ પ્રાર્થના સાંભળીને રથીને અત્યંત આનંદ થયો. તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે "હું તમારી આ ઉત્તમ ભાવનાની પ્રશંસા કરું છું અને કહું છું કે ચાલો, ઘણા દિવસો પછી, આજે તે સતીના દર્શન કરીને આપણાં નેત્રો સફળ [illegible]." એમ કહીને રથીએ રથ તૈયાર કરાવ્યો, તથા પોતાની સ્ત્રી [illegible] દર્શન કરવા ચાલ્યો.

પેલી તરફ વેશ્યાએ પણ સાંભળ્યું કે જે છોકરીને હું વેશ્યા બનાવવા માટે ખરીદી રહી હતી, તે મહારાજા દધિવાહન તથા મહારાણી ધારિણીની પુત્રી હતી, અને તેણે ભગવાન મહાવીરને દાન આપ્યું, તેથી ઇન્દ્રાદિ દેવો ધનાવહ શેઠને ત્યાં તેનો મહિમા કરી રહ્યા છે ચન્દનબાળાએ તે વેશ્યાને પહેલેથી જ પવિત્ર બનાવી દીધી હતી ચંદનબાળાના ઉપદેશથી તે વેશ્યાવૃત્તિ ત્યાગીને પવિત્ર જીવન ગાળી રહી હતી, અને ચન્દનબાળા પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા દર્શાવી રહી હતી. ધનાવહ શેઠને ત્યાં તે સતી પ્રગટ થઈ છે એવું સાંભળીને તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ તે પણ ચન્દનબાળાનું દર્શન કરવા માટે ચાલી.

ધનાવહ શેઠ તથા મૂળાને સાથે લઈને ચન્દનબાળા સિંહાસન પર બેઠી હતી, તે જ વખતે ત્યાં પોતાની પત્નીને લઈને રથી આવી પહોંચ્યો રથી તથા તેની સ્ત્રીને જોતાં જ ચન્દનબાળા સિંહાસન પરથી નીચે ઊતરી પડી ચંદનબાળાની સાથે જ ધનાવહ શેઠ તથા મૂળા પણ સિંહાસનથી ઊતરી ગયા ચન્દનબાળા 'માતા, માતા' કહેતી થકી રથીની સ્ત્રી તરફ ચાલી અને રથીની સ્ત્રી 'પુત્રી, મને— પાપિનીને ક્ષમા કર' એમ બોલતી ચન્દનબાળા તરફ ચાલી નજીકમાં આવતાં બંને એક બીજાના પગમાં નમી પડ્યા. ચંદનબાળા તો કહેતી હતી કે, "માતા, મારા પર તમારો અનંત ઉપકાર છે ! આ બધું તમારી જ કૃપાનું ફળ છે" અને રથીની સ્ત્રી કહેતી હતી કે, "હે પુત્રી, મને પાપિનીને ક્ષમા કર, મે તારા પર નાહકનું ખોટું આળ મૂક્યું, તથા વેચવા માટે તને વ્યાકુળ બનાવી" ચંદનબાળાનો પગ ઝાલીને રથીની સ્ત્રી વારવાર આ પ્રમાણે કહેતી હતી ચન્દનબાળાએ તેને ઉઠાડીને, પોતાની છાતી સાથે ચાંપી અને તેને કહેવા લાગી કે, "માતા, તમે દુઃખ ન કરો, તમે મારા પર ઘણો જ ઉપકાર કર્યો છે. અને આટલે દરજ્જે લાયક બનાવવાના કારણભૂત તમે જ છો, કે [illegible] મને ભગવાન મહાવીરને દાન આપવાનો ધન્ય પ્રસંગ મળ્યો

કે હવેથી હું તેના બતાવેલા માર્ગે પ્રવર્તીશ. તે જેવી રીતે અમ સર્વ હતી જેવું વિનયશીલ વર્તન દાખવતી હતી અને જે રીતે બ્રહ્મચર્ય પાલન કરતી હતી તે જ રીતે હું પણ કરીશ. તે સતી અહીંથી ચાલી ગઈ છે પરન્તુ પોતાના આચરણનો આદર્શ મૂકી ગઈ છે હું તે જ આદર્શ આચરણને અપનાવી લઈશ. આ ૨ લાખ સોનામહોરોને હાથ પણ લગાડીશ નહિ!"

પોતાની સ્ત્રીનું અનાયાસે આવું પરિવર્તન થયેલું જોઈ રથી તથા તેના ઘરના અન્ય પાડોશીઓને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. રથીની સ્ત્રીએ થોડાક જ દિવસોમાં પોતાના સદ્વ્યવહાર વડે પોતાને બીજી વસુમતિ જ સાબિત કરી દેખાડી.

રથીની સ્ત્રીએ પણ એમ સાંભળ્યું કે જે સતીને મેં વેચાવી હતી, તે સતી ધનવાહ શેઠને ત્યાં છે તેણે ભગવાન મહાવીરને દાન આપ્યું છે તેમ જ ઇંદ્રાદિ દેવોએ તેની સ્તુતિ કરી છે તથા સોનામહોરોની વૃષ્ટિ કરી છે અને અત્યારે નગરજનો તેના દર્શન કરવા માટે જઈ રહ્યા છે. આ સાંભળીને, રથીની સ્ત્રીએ વિનય અને નમ્રતાપૂર્વક રથીને કહ્યું કે નાથ, સાંભળ્યું છે કે જે સતીને મેં કષ્ટ આપ્યું હતું અને બજારમાં વેચાવી હતી, તે સતી ધનવાહ શેઠને ત્યાં છે તથા તેણે ભગવાન મહાવીરને દાન આપ્યું છે જેથી દેવતાઓએ તેનો મહિમા ગાયો છે અને બધા લોકો તેના દર્શન કરવા જઈ રહ્યા છે અને ઘણા દિવસોથી તે સતીના દર્શન કરવાની ઈચ્છા છે તો આપ મને તેનાં દર્શન કરાવો તો આપની મોટી કૃપા થશે."

પોતાની સ્ત્રીની આ પ્રાર્થના સાંભળીને રથીને અત્યંત આનંદ થયો. તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે "હું તમારી આ ઉચ્ચ ભાવનાની પ્રશંસા કરું છું અને કહું છું કે ચાલો, ઘણા દિવસો પછી, આજે તે સતીના દર્શન કરીને આપણાં નેત્રો સફળ કરીએ. એમ કહીને રથીએ રથ તૈયાર કરાવ્યો, તથા પોતાની સ્ત્રી સાથે ચંદનબાળાના દર્શન કરવા આવ્યો.

પેલી તરફ વેશ્યાએ પણ સાંભળ્યું કે જે છોકરીને હું વેશ્યા બનાવવા માટે ખરીદી રહી હતી, તે મહારાજા દધિવાહન તથા મહારાણી ધારિણીની પુત્રી હતી, અને તેણે ભગવાન મહાવીરને દાન આપ્યું, તેથી ઇન્દ્રાદિ દેવો ધનાવહ શેઠને ત્યાં તેનો મહિમા કરી રહ્યા છે. ચંદનબાળાએ તે વેશ્યાને પહેલેથી જ પવિત્ર બનાવી દીધી હતી ચંદનબાળાના ઉપદેશથી તે વેશ્યાવૃત્તિ ત્યાગીને પવિત્ર જીવન ગાળી રહી હતી, અને ચંદનબાળા પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા દર્શાવી રહી તી. ધનાવહ શેઠને ત્યાં તે સતી પ્રગટ થઈ છે એવું સાંભળીને ના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે પણ ચંદનબાળાનું દર્શન કરવા માટે ચાલી.

ધનાવહ શેઠ તથા મૂળાને સાથે લઈને ચંદનબાળા સિંહાસન પર બેઠી હતી, તે જ વખતે ત્યાં પોતાની પત્નીને લઈને રથી આવી પહોંચ્યો રથી તથા તેની સ્ત્રીને જોતા જ ચંદનબાળા સિંહાસન પરથી નીચે ઊતરી પડી ચંદનબાળાની સાથે જ ધનાવહ શેઠ તથા મૂળા પણ સિંહાસનથી ઊતરી ગયા ચંદનબાળા 'માતા, માતા' કહેતી થકી રથીની સ્ત્રી તરફ ચાલી. અને રથીની સ્ત્રી 'પુત્રી, મને પાપિનીને ક્ષમા કર' એમ બોલતી ચંદનબાળા તરફ ચાલી નજીકમાં આવતાં બંને એક બીજાના પગમાં નમી પડ્યા ચંદનબાળા તો કહેતી હતી કે, "માતા, મારા પર તમારો અનંત ઉપકાર છે ! આ બધું તમારી જ કૃપાનું ફળ છે." અને રથીની સ્ત્રી કહેતી હતી કે, "હે પુત્રી, મને પાપિનીને ક્ષમા કર, મેં તારા પર નાહકનું ખોટું આળ મૂક્યું, તથા વેચવા માટે તને વ્યાકુળ બનાવી." ચંદનબાળાનો પગ ઝાલીને રથીની સ્ત્રી વારંવાર આ પ્રમાણે કહેતી હતી ચંદનબાળાએ તેને ઉઠાડીને, પોતાની છાતી સાથે ચાંપી અને તેને કહેવા લાગી કે, "માતા, તમે દુઃખ ન કરો, તમે મારા પર ઘણો જ ઉપકાર કર્યો છે. મને આટલે દરજ્જે લાયક બનાવવાના કારણભૂત તમે જ છો, કે જેથી મને ભગવાન મહાવીરને દાન આપવાનો ધન્ય પ્રસંગ મળ્યો

જો તમે મને ઘરમાંથી બહાર ન મોકલત અને હું ઘરમાં જ રહેત, તો આ બધી રચના ન થાત. એ રીતે તમારું જીવન પણ ન સુધરત. આજે તમારામાં જે નમ્રતા છે તેનું કારણ હું ઘરમાંથી નીકળી એ જ છે."

રથીની સ્ત્રીને આ પ્રમાણે સમજાવીને ચંદનબાળાએ તેને સાન્ત્વન આપ્યું. પછી તેણે રથીને પ્રણામ કર્યા અને તેને કહેવા લાગી કે પિતાજી હું આપની સહાને માટે ઋણી છું. આપની જ કૃપાથી મને ભગવાન મહાવીરનાં દર્શન થયાં." ચંદનબાળા આ પ્રમાણે રથીને કહેતી હતી અને રથી ચૂપચાપ ઊભો રહીને આંખોમાંથી આંસુઓ વહાવી રહ્યો હતો. ચંદનબાળાનું કથન પૂર્ણ થયા પછી તે કહેવા લાગ્યો કે હે પુત્રી, તું સાક્ષાત્ દેવી છે જે દુષ્ટ વૃત્તિનું દમન કરે તે જ દેવી છે અને તેં અમારી દુષ્ટ વૃત્તિઓનો નાશ કર્યો છે. પહેલાં તો તેં મને પાપીને જ પાવન કર્યો. પછી વેશ્યાને સુધારી અને વેશ્યાબહેને આ મારી પત્નીને પવિત્ર બનાવી. તેને તો તું જાણે જ છે કે તે પહેલાં કેવી હતી. પરન્તુ તેં મોકલેલી ૨ લાખ સોનામહોરો આપીને, જેવો જ હું ઘેર ગયો કે તરત જ તેનો સ્વભાવ બદલાઈ ગયો અને તે એવી બની ગઈ કે જાણે બીજી જ ન હોય. મારાં વેશ્યાબાઈ જ્યારથી માતા સુધરી ગઈ આ તારું કથન બરાબર સાચું છે."

ધનાવહ શેઠ પણ હાથ જોડીને જેમ ભાઈ બહેનને મળે તેવી રીતે રથીને મળ્યા. મૂળા પણ રથીની સ્ત્રીને મળી. તે વખતે ત્યાં આનંદ આનંદ જણાઈ રહ્યો હતો. બીજા પણ ઘણા માણસો ત્યાં એકઠા થઈ ગયા હતા અને પૂર્વવર્ણિત આખ્યાન સૌ કોઈ ચંદનબાળાની પ્રશંસા કરતા હતા.

રથી, શેઠ આદિ બધા મળી રહ્યા હતા, એટલામાં જ વેશ્યા પણ આવી પહોંચી. તે દૂરથી જ 'હે સતી, મને—કૃપાળુ ક્ષમા કરો

એમ બોલતી ચદનબાળા તરફ દોડી, તથા નજીકમાં આવીને, ચદન-બાળાના પગમા પડી ગઈ. ચદનબાળાએ તેને પણુ ઉઠાડી, અને કહ્યું કે, "માતા, તમે કોઈ જાતનો શોક ન કરશો" વેશ્યા કહેવા લાગી કે, "આપના જેવી ત્રિલોકને પાવન કરનારી સતીને હું પાપની વૃદ્ધિ કરવા માટે વેશ્યા બનાવવા ઇચ્છતી હતી, એટલું જ નહિ પણુ તેને માટે હું તમને બળાત્કારે પકડીને લઈ જવા માગતી હતી, અને મારી ચામડીના લોભી ભકતો આ કાર્યમાં મને મદદ કરવા માટે પણુ તૈયાર થયા હતા. આટલું કરવા છતા પણુ તમે મારા પર ઉપકાર કર્યો, તેમ જ વાદરાઓથી મારી રક્ષા કરી. તમારો ઉપદેશ પહેલાં તો મને રૂચ્યો ન હતો, પણુ વાંદરાઓના ત્રાસથી મુક્ત થયા પછી મારું હૃદય એકદમ પલટાઈ ગયુ અને તે સાથે વર્તન પણુ પલટાઈ ગયુ. હવે હું ઈશ્વર ભજન કરતી થઈ, પવિત્રતાથી મારુ જીવન વિતાવું છુ. જે કામીજનો મારા રૂપના અગ્નિમા પોતાને બાળી ભસ્મ કરવા માટે આવતા હતા, તેઓ હવે આવતા નથી."

વેશ્યાએ ચદનબાળા પ્રત્યે પોતાની સઘળી જીવનચર્યા કહી. ચદનબાળાએ તેને પણુ સાન્ત્વન આપ્યુ અને ત્યાં હાજર રહેલા અન્ય માણુસોની સાથે જ તેને પણુ આદરપૂર્વક બેસાડી.

ધનાવહ શેઠને ત્યાં આ સઘળું બની રહ્યું હતુ અને બેની તરફ સતાનિકના મહેલમા રાણી મૃગાવતી સતાનિકને ઠપકો આપી રહી હતી નગરમાં આ વાત પણુ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી હતી કે, 'ધારિણી તથા દધિવાહનની પુત્રીને ધનાવહ શેઠે વીસ લાખ સોના-મહોરોમા ખરીદી લીધી હતી, અને તેની સાથે મૂળાએ આવી આવી જાતનો દુર્વ્યવહાર કર્યો હતો આજ તેણે અભિગ્રહધારી ભગવાન મહાવીરને દાન આપીને, તેમનું જીવન બચાવ્યું છે, એથી ઇન્દ્રાદિ દેવો તેનો મહિમા કરી રહ્યા છે' ચાલતી ચાલતી આ વાત રાણી મૃગાવતી પાસે પહોચી તેને પણુ ખબર પડી કે, મારી બહેનની

પુત્રી આ શહેરમાં વેચાઈ છે તેને આ રીતે દુઃખ ભોગવવું પડ્યું છે અને આજે તેના હાથે ભગવાન મહાવીરનું પારણું થયું છે તેથી દેવોએ તેનો મહિમા કર્યો છે. આ સાંભળીને મૃગાવતીને ઘણું જ દુઃખ થયું તે કહેવા લાગી કે આ મારા પતિના અપરાધનું જ પરિણામ છે.

મૃગાવતીએ એ જ વખતે શતાનિકને સંદેશો મોકલ્યો. મૃગાવતીનો સંદેશો સાંભળી શતાનિક મૃગાવતીના મહેલમાં આવ્યો. મૃગાવતીને શોકમગ્ન બેઠેલી જોઈને શતાનિક આશ્ચર્યચકિત બન્યો. મૃગાવતી સોળ સતીઓ પૈકીની એક હતી. તેના સતીત્વનું તેજ તે વખતે ઝગી રહ્યું હતું એ કારણથી શતાનિકને ભય થયો. તેણે મૃગાવતીને પૂછ્યું કે “આજે તમે આ પ્રમાણે શોકમગ્ન કેમ છો!” મૃગાવતી કહેવા લાગી કે “તમારા લોભને કારણે કેવો કેવો અનર્થ થયો છે અને કોને કોને કેવું કેવું કષ્ટ ભોગવવું પડ્યું છે તેની કંઈ ખબર છે! મેં તમને ઘણા સમજાવ્યા હતા, છતાં પણ તમે તમારો લોભ ન રોકી શક્યા. અને ચંપાનગરી પર શાંતિપૂર્વક રાજ્ય કરતાં મારી બહેનના પતિ પર ચઢાઈ કરવા દોડ્યા. પરિણામે મારા બનેવી દધિવાહનને જ જીવનનો અવસર ખોવો પડ્યો. મારી બહેન ક્યાં અને કઈ દશામાં હશે તેની બિલકુલ ખબર નથી. અને મારી બહેનની દીકરીને તમારો કોઈ રથી ઉપાડીને લઈ આવ્યો. જેણે તેને બજારમાં વેચી, ધનાવહ શેઠે તેને ખરીદી અને આજે તેના હાથથી તપસ્વી ભગવાન મહાવીરનું પારણું થયું છે જેથી ધનાદિ વરસ્યાં. દેવોએ તેનો મહિમા કર્યો છે. તમારા લોભને ખાતર, મારી બહેનની પુત્રી આ જ નગરમાં વેચાઈ છતાં પણ તમને આ વાતની ખબર નથી. જે રાજ્યને માટે તમે આવા અત્યાચાર કર્યા, તે રાજ્ય શું તમારી સાથે આવશે! તમને નિરપરાધી રાજા દધિવાહન પર ચઢાઈ કરતાં, ચંપાની પ્રજાને લૂંટતાં અને મારતાં—કાપતાં શરમ પણ ન આવી! દયા પણ ન આવી!”

મૃગાવતીએ આ પ્રમાણે રાજા સંતાનિકને ખૂબ ઠપકો આપ્યો. રાજા સંતાનિક પાસે મૃગાવતીની વાતોમો કોઈ જવાબ ન હતો. તેથી તે તેની વાતો ચુપચાપ સાંભળી રહ્યો અને પોતાના મનમાં પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો આખરે તેણે મૃગાવતીને એમ કહ્યુ કે, "મે રાજ્યના લોભે ચંપાની પ્રજા પર અત્યાચાર કર્યો, એ હું કબૂલ કરું છું, પણ તમારી બહેન[1] ની દીકરી સાથે મારે કાંઈ દુશ્મનાવટ ન હતી તે તો દધિવાહનની પુત્રી છે, તેવી જ મારી પુત્રી છે જો મને તેના સબંધમાં કાંઈ પણ ખબર હોત, તો હું તેને કદાપિ દુ ખ પડવા દેત નહિ મારામા એટલી બધી અધમતા ન હોઈ શકે. જે થયું તે થયું, આ વખતે વીતી ગયેલી વાત સબંધમા વધારે કાંઈ વિચાર ન કરતા, હવે તો તે સતીને આપણે ત્યા બોલાવવી જોઈએ. તે સતી જ્યારે અહીંયા આવશે ત્યારે તેની માતાનો પણ પત્તો લાગશે, અને ત્યારે જ એ પણ માલૂમ પડશે કે તેને કયો રથી લાવ્યો હતો તથા કોણે વેચી હતી. મે ચંપાપુરી પર ચઢાઈ કરીને તે નગરી જરૂર લૂંટાવી તો ખરી, પણ કોઈની છોકરી, અને ખાસ કરીને મારા સબધી રાજાની પુત્રીને લાવીને, મારા જ નગરમા વેચવાનું હું કદી કહું નહિ માટે સૌથી પહેલા તો તે સતીને અહીંયા લાવવા માટે કોઈને મોકલવો જોઈએ"

સંતાનિકના આ કથનનું મૃગાવતીએ પણ સમર્થન કર્યું સતાનિકે તરત જ પોતાના થોડાક સામતોને બોલાવ્યા અને તેઓને ચદનબાળાનો પરિચય આપીને તેમને કહ્યુ કે, "તમે પાલખી લઈને જાવ તથા સન્માનપૂર્વક તે સતીને પાલખીમાં બેસાડીને લઈ આવો તેને અમારા બંનેની તરફથી અહીં આવવા માટે વિનતિ કરજો, અને જે રીતે વિવેકપૂર્વક તેને અહીં લાવી શકો તે રીતે લઈ આવજો"

સંતાનિકની આજ્ઞાથી સામતો પાલખી લઈને ધનાવહ શેઠને

૧. પદ્માવતીની શોક્ય હોવાને લીધે.

ત્યાં ગયા. ત્યાંની રચના જોઈને તે લોકો ઘણા ખુશી થયા. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, "આજે અમને ઘણું સુંદર કામ સોંપવામાં આવ્યું અમારું પુણ્ય પ્રબળ છે જેથી જ આજે અમને આ કાર્ય સુપ્રત કરવામાં આવ્યું અને અમને આ સતીના દર્શનનો સુઅવસર પ્રાપ્ત થયો."

ચંદનબાળા સામે જોઈને સામંતોએ ઉચિત રીતે તેને વંદન કર્યું પછી તેઓ કહેવા લાગ્યા કે "મહારાજ શતાનિક અને મહારાણી મૃગાવતીએ અમને પાલખી લઈને આપની સેવામાં મોકલ્યા છે અને આપ મહેલમાં પધારો એવી પ્રાર્થના કરી છે

સાધારણ વ્યક્તિને રાજમહેલનું આવું સન્માનભર્યું આમંત્રણ ખૂબ આકર્ષિત કરી શકે છે પરન્તુ ચંદનબાળા પાસે આ પ્રકારનું પ્રલોભન શું કામ કરી શકે! તેણે શતાનિકના સામંતોને નમ્રતા પૂર્વક ઉત્તર આપ્યો કે 'તમે મહારાજ તથા મહારાણીજીને મારા પ્રણામ કહેજો અને નિવેદન કરજો કે હું એ રાજમહેલમાં આવવાને લાયક નથી કે જેમાં બેસીને નિરપરાધી લોકોને લૂટવા-મારવા વગેરેના પાપ કામનો વિચાર કરવામાં આવે છે એટલા માટે મને ક્ષમા કરે. તેઓએ મને યાદ કરી, તેને માટે હું તેઓની આભારી છું"

શતાનિકના સામંતોએ વિવેકપૂર્વક ચંદનબાળાને રાજમહેલમાં પધારવા માટે ખૂબ પ્રાર્થના કરી, પણ ચંદનબાળાએ તેઓને એવી રીતે સમજાવ્યા કે જેથી તેઓ વધારે કંઈ કહી શક્યા નહિ અને ચુપચાપ પાછા ચાલ્યા ગયા. તેઓએ જઈને શતાનિક તથા મૃગાવતીને ચંદનબાળાએ આપેલો જવાબ કહી સંભળાવ્યો. ચંદનબાળાનો જવાબ સાંભળીને મૃગાવતીએ શતાનિકને કહ્યું કે "હું તો પહેલેથી જ જાણતી હતી કે તે સતી આવી રીતે નહિ આવે, છતાં પણ મે આપના કથનની વિરુદ્ધ કંઈ પણ બોલવું ઉચિત માન્યું નહિ. તે

સતી, આપણા મહેલ પર લોભાય તેવી નથી. માટે તેને લાવવી હોય તો અભિમાન છોડીને આપ પણ ચાલો. અને હું પણ આવુ છુ આપણા જવાથી સભવ છે કે તે સતી આવવાનુ કબૂલ કરે. તે આવી રીતે સંદેશાથી આવે તેવી નથી"

મૃગાવતિનું કથન સતાનિકે સ્વીકાર્યું. તેણે કહ્યુ કે, "બહુ સારું, હું પોતે પણ આવુ છુ અને તમે પણ ચાલો"

રાજા અને રાણી ધનાવહ શેઠને ત્યા જવા માટે તૈયાર થયાં. રાજપરિવારના અન્ય માણસો તથા સામતો વગેરે પણ સાથે જવા માટે તૈયાર થયા સામત, ઉમરાવો સહિત રાજા અને રાણીની સવારી ધનાવહ શેઠને ત્યાં જવા માટે નીકળી રાજા રાણીની સવારી જતી દેખીને નગરના બીજા પણ ઘણા લોકો સાથે થઈ ગયા. આખાયે શહેરમા આ વાતની ખબર પ્રસરી ગઈ કે જે સતીના હાથે ભગવાન મહાવીરનું પારણુ થયુ છે, તે સતી, મહારાજા દધિવાહન તથા મહારાણી ધારિણીની પુત્રી છે તથા મહારાણી મૃગાવતીની બહેનની પુત્રી છે એટલા માટે રાજારાણી વગેરે સઘળા માણસો તે સતીના દર્શન કરવા તેમ જ તેને મહેલમાં લઈ જવા માટે જાય છે આ સાંભળીને, નગરના બીજા લોકો પણ ધનાવહ શેઠને ત્યા દોડી ગયા થોડી જ વારમા ધનાવહ શેઠને ત્યા માણસોની ખૂબ ઠઠ જામી ગઈ એટલામા રાજા તથા રાણીની સવારી પણ આવી પહોચી ચદનબાળાને દૂરથી જ જોતાં, મૃગાવતી તથા સતાનિક વાહનમાંથી નીચે ઊતરી, પગે જ ચાલતા ચંદનબાળા સામે ગયા

ચંદનબાળાની પાસે પહોચતાં જ, રાણી અને સતાનિક ચદનબાળાના પગમા પડી ગયા. સતાનિક હાથ જોડીને ચદનબાળાને કહેવા લાગ્યો કે, "હે સતી, મને—પાપીને ક્ષમા કરો મે ભયકર અપરાધ કર્યો છે. તમારા જેવી સતીને દુ ખમાં નાખી છે. હું ઘોર

પાપી છું. જો તમે મારા અપરાધો તરફ દૃષ્ટિપાત કરો, તો તે માફ એ પ્રશ્ન જોઈ શકો, કિંતુ તમે દૈવી સ્વભાવના છો, પાપીઓને ક્ષમા કરનાર અને પોતાની ઉદારતાથી અન્યના પાપે સમાવનાર છો, તેથી મને પણ ક્ષમા કરો તથા મહેલમાં પધારીને મને કૃતાર્થ કરો.

ચંદ્રાનિક તથા પ્રભાવતીને ઊભા કરીને, ગળગળા તેમને કહેવા લાગી કે "તમે આ અવળી વાત કેમ કરી રહ્યા છો! તમે મારા માટે માતા–પિતા સમાન પૂજ્ય છો, છતાં પણ મારા પગમાં પડીને મારા પર પાપ કેમ ચઢાવી રહ્યા છો! તમે ગમે તેવો અપરાધ કર્યો હોય, તોપણ મારે મન તો તમે આદરણીય જ છો. અપરાધને લીધે હું તમને અનાદરણીય નથી સમજતી. હવે રહી મહેલમાં આવવાની વાત. જો કે મને કોઈ સ્થાન પ્રત્યે દ્વેષ નથી, અને જ્યાં માતા તુલ્ય માસી તથા પિતા તુલ્ય તમે રહો છો, તે સ્થાન પ્રત્યે તો દ્વેષ હોઈ જ કેમ શકે! પણ આપ જ વિચાર કરો કે જે મહેલમાં વિશેષે કરીને પાપ કર્મ કરવાના જ વિચાર રહ્યા કરે છે ત્યાં હું કેવી રીતે આવી શકું! જો આ કારણ ન હોત તો હું આપના સામંતોની સાથે જ કેમ ન ચાલી આવત! મારા હૃદયમાં એવી ભાવના ન હતી કે હું સામંતોની સાથે નહિ આવું પણ તમે આવશો ત્યારે આવીશ. મારે માટે તો આપે મોકલેલા સામંતો પણ આપની જ જેમ આદરણીય છે. છતાં પણ હું ન આવી, તેનું કારણ એ જ કે હું તે મહેલમાં જવા યોગ્ય નથી કે જે મહેલમાં હમેશાં તુચ્છ સૂઝવાળા તથા નિરપરાધીઓ પર અત્યાચાર કરવાના જ વિચારો અસ્તિત્વ ધરાવે છે. તમે જ કહો કે હું તે મહેલમાં કેવી રીતે આવી શકું! જે મહેલમાં મારી ભાવના, અને મારા વિચારોથી વિરુદ્ધ ભાવના અને વિચારોનું આધિપત્ય છે તે મહેલમાં મારું જવું કઈ રીતે ઉચિત હોઈ શકે! તમે જ કહો કે મારા પિતાનો શો અપરાધ હતો, કે જેથી તમારે ચંપા પર ચઢાઈ કરવી પડી! કેટલા

સમયને માટે માની લ્યો કે મારા પિતાનો કોઈ અપરાધ હતો, તો તે માટે પિતાને શિક્ષા મળવી જોઈતી હતી, કે ચંપાની નિરપરાધિની પ્રજાને ? પિતા તો યુદ્ધ કર્યા વગર જ ચંપા છોડીને જંગલમાં ચાલ્યા ગયા હતા. તમને ચંપાના રાજ્યનો લોભ હતો, તો તમે ચંપા પર તમારું આધિપત્ય કરી શકતા હતા, પણ ચંપાની પ્રજાને લૂંટવાની, તેની હત્યા કરવાની, અને તેનાં પર અત્યાચાર કરવાની શી જરૂર હતી ? કદાચ કહેશો કે ચંપાની સેનાએ અમારો સામનો કર્યો હતો, તેણે અમારી સાથે યુદ્ધ કર્યું હતુ, તો તે અપરાધ સેનાનો હતો. પ્રજાએ તો કોઈ અપરાધ નહોતો કર્યો. તો પછી તેને એવો અમાનુષિ દંડ શા માટે ?"

ચંદનબાળાની આ વાતો સંતાનિક નીચું મસ્તક રાખી શાંતિપૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતો તેની પાસે ચંદનબાળાને આપવા માટે કોઈ જવાબ ન હતો.

ચંદનબાળા સંતાનિકને પુનઃ કહેવા લાગી કે, "જે મહેલમાં બેસીને વિના કારણે જ ચંપાપુરી પર ચઢાઈ કરવાનો, ચંપાપુરીને લૂંટવાનો, પ્રજા પર અત્યાચાર કરવાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો, અને આ બધુ કર્યા પછી, જે મહેલમાં બેસીને, તેના વિજયમાં ખુશાલી માનવામાં આવી, તે મહેલમાં હું કેવી રીતે આવી શકું ? મારા કહેવાનો આશય એવો નથી કે રાજધર્મનો ત્યાગ કરવામાં આવે, પણ રાજધર્મ પ્રજાના રક્ષણાર્થે છે, પ્રજાનો વિનાશ કરવા માટે નહિ રાજાને માટે રાજધર્મનું પાલન કરવુ જરૂરનું છે. રાજા વડે રાજધર્મનું પાલન થવાથી જ પ્રજાનુ રક્ષણ થયે છે. શું ચંપાને લૂંટીને તમે રાજધર્મનું પાલન કર્યું છે ? શું નિરપરાધી લોકોને મારવા, તેમની સંપત્તિ લૂટવી, એ પણ કોઈ રાજધર્મ છે ? આપને ચંપાના રાજ્યનો લોભ હતો, તો આપ ચંપા પર રાજ્ય કરી શકત, પરંતુ આપની સેનાએ ચંપામાં અત્યાચારનું જે તાડવ કર્યું તે શા

માટે! અને આપે આ રાજ્યધર્મના રક્ષણ માટે આપની સેનાને એવું કરવા દીધું! તેઓને સ્વચ્છંદી કેમ બનવા દીધા! શું આપ જાણો છો કે આપની સેના દ્વારા ચંપાપુરીના નિવાસીઓ પર કેવા ભયંકર અત્યાચાર ગુજરાયા છે! શું આપને ખબર છે કે આપની સેનાએ ચંપાની પ્રજા સાથે કેવો પૈશાચિક વ્યવહાર દાખવ્યો છે! શું આપ નથી જાણતા કે સેનાના હાથમાં શાસન-સત્તા આપી દેવાથી કેવું ઘોર અત્યાચાર થાય છે! એવી દશામાં સેના શું શું અત્યાચાર નથી કરતી! શાસન-સત્તા મળી જવાથી સેના પ્રજાને મારે છે, લૂંટે છે તેની ધન સંપત્તિ લૂંટે છે, ચૂંટે છે અને તેઓની વહુ દીકરીઓનું સતીત્વ પણ નષ્ટ કરે છે. શું ચંપાની પ્રજા પર તે વખતે આવો જ અન્યાય-અત્યાચાર નહિ થયો હોય! જ્યારે તમારો એક રથી મને તથા મારી માતાને પણ પોતાની અધમ વાસનાની તૃપ્તિ માટે મહેલમાંથી પકડીને જંગલમાં લઈ ગયો હતો, તો બીજી પ્રજાની વહુ-દીકરીઓનું સતીત્વ કેમ બચવા પામ્યું હશે! મારી માતા વીરકન્યા તથા વીરપત્ની હતી એથી તેણે પ્રાણનો ત્યાગ કરીને પણ પોતાના સતીત્વની રક્ષા કરી, અને એ રીતે જે રથી મારું અપહરણ કરવા તૈયાર થયો હતો તેને જ મારી માતાએ રક્ષક બનાવી દીધો. પણ જો માતામાં એ પ્રકારનું બલિદાન આપવાની શક્તિ ન હોત, ને તે પ્રાણત્યાગનું સાહસ ન કરત તો, તેને—અને સાથે જ મારે તમારા રથીના દુરાચારનું સાધન બનવું પડત કે નહિ! શું આમ થવા દેવું તે રાજ્યધર્મ છે!

ચંદનબાળાના મોઢેથી ધારિણીના મરણ સમાચાર સાંભળીને મૃગાવતીને અતિશય દુઃખ થયું તે વિલાપ કરતી કહેવા લાગી કે "હાય! એમની રાજ્યલોલુપતાને કારણે મારી સગી બહેનને એક રથીના હાથમાં ફસાવું પડ્યું અને પ્રાણનો નાશ કરીને સતીત્વનું રક્ષણ કરવું પડ્યું. મારી બહેનની જ જેમ કોણ જાણે કેટલીયે સ્ત્રીઓને

સતીત્વના રક્ષણ માટે પ્રાણ ગુમાવવો પડ્યો હશે, અથવા પોતાના સતીત્વનો ભંગ કરવો પડ્યો હશે ધિક્કાર છે રાજ્યલોલુપતાને, કે જેને લીધે આવા અત્યાચારો થાય છે."

મૃગાવતીને ધૈર્ય આપવા માટે ચંદનબાળા તેને કહેવા લાગી કે, "માસી! માતાના સંબંધમાં તમે જરા પણ દુઃખ ન ધરશો. તેમણે એક સતી સ્ત્રીને છાજે તેવું કાર્ય કર્યું છે તેમણે પંડિત–મરણે પ્રાણ-ત્યાગ કર્યો છે, તેથી તેમનું મૃત્યુ લેશ પણ ચિંતાને યોગ્ય નથી. જગતમા જન્મે છે તેને અવશ્ય મરવું તો પડે છે જ, પરંતુ આ પ્રકારનું પંડિતમરણ થવું, એ મહા પુણ્યનું પરિણામ છે. એટલા માટે માતા સંબંધમા તમે જરા પણ દુઃખ ન કરશો આજે તમે જે રચના દેખી રહ્યા છો, અને ભગવાન મહાવીરને દાન આપવાનું જે કાર્ય મારા હાથે થયું છે, તે બધું માતાના ઉપદેશનું જ પરિણામ છે. જો માતાએ મને શાંતિ—યુદ્ધમાં ધૈર્ય રાખીને, દુ ખમા પણ પ્રસન્ન રહેવાની તથા કોઈના ઉપર ક્રોધ પણ ન કરવાની શિખામણ ન ન આપી હોત, તો આજે આવો આનંદ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાત ? હું જે કાંઈ કહું છું, તે માતાને મરવું પડ્યું એવા વિચારથી નથી કહેતી, પણ હું બતાવું છું કે જે મહેલમા આવવા માટે મને કહેવામા આવે છે, તે મહેલમાં રાજધર્મના નામ પર કંઈ કંઈ જાતના અન્યાય અત્યાચાર કરવાના વિચારો કરવામાં આવ્યા છે. રાજાનું કામ છે કે તે પોતાના દેશ, તથા નગરમા થતી સઘળી નવીજૂની વાતોની માહિતી રાખે માસાને પણ આ નગરમા બનતી સઘળી ઘટનાઓથી પરિચિત બનવું જોઈતું હતું, પણ તેઓએ રાજ્યનો ઉદ્દેશ કોઈ બીજો જ માની લીધો છે તેમણે તો એવું માન્યું છે કે ઉત્તમોત્તમ ભોગ ભોગવવા માટે જ રાજ્ય છે. રાજ્ય પ્રાપ્તિનો આથી વધારે બીજો કોઈ હેતુ નથી. આ જાતના વિચારોને કારણે જ માસા બીજાઓને લૂંટવા ઝૂંટવામાં, ખજાનો ભરવામાં અને વિષયભોગ કરવામા જ રહ્યા. પ્રજાનું રક્ષણ તથા તેને સુખ સગવડ આપવા તરફ તેમણે ધ્યાન જ

ન આપ્યું અને જો ધ્યાન આપ્યું હશે તો કેવળ પોતાની સત્તામાં કોઈ પણ રીતે ક્ષતિ ન આવે તે તરફ જ. શહેરમાં કોણ દુઃખી છે કોના પર કેવી જાતના અત્યાચાર થાય છે અને રાજ્યમાં આ પ્રકારના અધાર્મિક વ્યાપારો થાય છે તે તરફ ધ્યાન આપવાની તસ્દી પણ લીધી નથી. તેમની રાજધાનીમાં જ કસાઈઓના ખરીદ વેચાણનો વ્યાપાર ચાલે છે. શું આપે આ જાતના નીચ વ્યાપાર તરફ કદી ધ્યાન આપ્યું છે ? અને આવા વ્યાપારને રોકવાને પ્રયત્ન કર્યો છે ? હું પણ આ જ નગરના ચોક પર ઊભી રહીને વેચાણી છું અને આ વેશ્યામાતા ખરીદતી હતી. જ્યારે મેં તેમને ત્યાં જવાનો ઇનકાર કર્યો ત્યારે તેમણે મને જબરજસ્તીથી પકડી લઈ જવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. એ તો અનાયાસે જ વાંદરાઓએ કૂદીને માતાના આ નિશ્ચયમાં વિઘ્ન નાખ્યું, અને હવે તો આ વેશ્યામાતા પણ પવિત્ર બની ગઈ છે. પણ તે વખતે તેમની સાથે ઘણા લહેરીઓ પણ તૈયાર થઈ ગયા હતા. પછી આ શેઠ પિતાએ પોતાને ત્યાં મને સ્થાન આપ્યું, અને આ સ્ત્રી પિતાને ૨ લાખ સોનામહોરો આપીને તેમની પત્નીને સંતુષ્ટ કરી. આ શેઠ પિતાને ત્યાં તેઓશ્રી માતાની કૃપાથી હું ભગવાન મહાવીરનો અભિષેક પૂર્ણ કરવાને લાયક બની અને મારા હાથથી ભગવાન મહાવીરનું પૂજન થયું. આ રીતે જે કંઈ બન્યું તે ઠીક રીતે મારા માટે તો સારું જ થયું ! પણ હું આપને પૂછું છું કે શું રાજમહેલ આપના વાસ્તે છે કે ત્યાં બેસીને અન્યાય અત્યાચારો ભવનમાં મશગૂલીઓ કરવામાં આવે, અથવા પ્રજાની વિપુલ કમાણીનું ધન લૂંટીને, મહેલોમાં તેનો દુર્વ્યય કરવામાં આવે, તે ધન વડે પાપવૃત્તિનાં કામો કરવામાં આવે ! આવા અથવા તો કોઈ જેઓ આ જાતનું પાપ કરે છે તેમને તે પાપનું ફળ અવશ્ય ભોગવવું જ પડે. છતાં મારે મારા આત્માને મનાવવો / કોઈએ તો આની પુરવણી થાય છે કે દેશ તથા ત્યાંના વાતાવરણનો પ્રભાવ અવશ્ય પડે છે. આ કારણથી જ તેઓ ફળ

તો બોમવી લ્યે છે, પણ જ્યા જવાથી આત્માના ગુણોનો નાશ થવાની ભીતિ રહે છે ત્યા તેઓ કદાપિ જતા નથી એટલા માટે મેં મહેલમા આવવાનો અસ્વીકાર કર્યો છે. તમે મને ક્ષમા કરજો. હું અહીંયા આનંદમા છુ. અહીંયા રહેવાથી હું ભગવાન મહાવીર તથા તેમના ગુણોની નિકટમાં આવી શકી છુ જ્યાં હમેશાં પાપમય કાર્યોની પ્રવૃત્તિ રહેતી હોય તેવા તમારા રાજમહેલમાં, આવી જાતના સદ્‌ભાવનાશીલ વિચારોના વિકાસને સ્થાન નથી. તમારા રાજ્યમા સારાં કાર્યો ક્યા થયાં છે, કે જેથી હું ત્યાં આવુ!"

: પ્રકરણ :

[૧૮]

પશ્ચાત્તાપ

મનુષ્ય આવેશવશ કોઈ અનુચિત તથા અન્યાય પૂર્ણકામ કરી તો નાખે છે તે કાર્ય કરતી વખતે તો તેને કાર્યની અનિષ્ટતા વિષે કંઈ પણ વિચાર થતો નથી એટલું જ નહિ પણ તે તે વખત કાર્યમાં પણ સારાપણું જ સુઝે છે એથી જ તે તે કાર્ય કરે છે. પણ જ્યારે કોઈ પ્રસંગવશ જ્ઞાનીના ઉપદેશથી અથવા પોતાની બુદ્ધિથી તેને તે કામ ખોટું માલૂમ પડે છે તે વખતે તેના પશ્ચાત્તાપનો પાર રહેતો નથી. ત્યારે તેને પોતાના કામની શરમ આવે છે તે પોતાને પાપના ભારથી દબાયલો માને છે અને યથાશક્તિ તે પાપથી છુટવાનો ઉપાય કરે છે પરંતુ રાજા હિંસા કરવામાં, મારવામાં, પ્રજાને લૂટવામાં અને તેના પર ભારે કર લાદવામાં આનંદ માનતો હતો. તેને તે પાપ કાર્યો કરવામાં આનંદ આવતો

હતો, પણ જ્યારે તેને કેશી શ્રમણ મહારાજના ઉપદેશથી પોતાના કાર્યની અધમતા જણાઈ, ત્યારે તેને પોતાના કામ પ્રત્યે ઘણો તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો, અને પછી તેણે તેવા કાર્યોથી મુક્તિ મેળવવાના જ કાર્ય કર્યા ચંડકૌશિક સર્પ, પોતાના ઝેરથી લોકોને મારી નાખવામાં જ પ્રસન્નતા અનુભવતો હતો. તેણે પારાવાર જીવોને પોતાના ઝેરથી બાળીને ભસ્મ કર્યા હતા પરન્તુ જ્યારે તેને ભગવાન મહાવીરનો ઉપદેશ સાંભળવા મળ્યો અને પોતાના દુષ્ટ કાર્યોનું ભાન થયું, ત્યારે તેણે સઘળા પ્રત્યેનું વૈર ત્યાગીને, નિશ્ચેષ્ટ બનીને, જીવન ભરના અનશનપૂર્વક પ્રાણની આહુતિ આપી, અને એ રીતે તેણે પોતાનાં પાપનો પશ્ચાત્તાપ કર્યો

સમ્રાટ અશોકને પણ યુદ્ધ ખૂબ જ પ્રિય હતું, પરન્તુ કલિંગ દેશના યુદ્ધનો રક્તપાત અને મનુષ્યોનો સંહાર જોઈ ને યુદ્ધ જેવા પાપપૂર્ણ કાર્યો પ્રત્યે તેને હમેશને માટે અરુચિ થઈ ગઈ. પછી તે એક ધર્મનિષ્ટ મનુષ્ય બની ગયો. આવી જાતના અનેક દૃષ્ટાંતો એવા છે કે જેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે પાપ કરતી વખતે તો તેણે પાપના કાર્યને સારુ ગણ્યું હતું, પરન્તુ પછી તેને ખૂબ તિરસ્કાર થયો અને તે સબંધમા અત્યંત પશ્ચાત્તાપ પણ થયો.

રાજા સંતાનિકને, રાણી મૃગાવતી પ્રસંગોપાત યુદ્ધાદિ હિંસામય કાર્યોથી બચવા અને પ્રજાનું પુત્રવત્ પાલન કરવા ઘણું સમજાવતી હતી, પરન્તુ તે વખતે તે મૃગાવતીના ઉપદેશથી બેપરવા રહીને, ધર્મની પણ મશ્કરી કરતો હતો તે વખતે તેને યુદ્ધ કરવાનુ જ ગમતું હતુ તથા તે માનતો હતો કે હું રાજા છું, અમારો જન્મ જ લોકો પર રાજ્ય કરવા, બીજા રાજ્યો જીતવા, સુંદર સ્ત્રીઓ સાથે ભોગવિલાસ કરવા અને સુંદર પદાર્થો છે તે સઘળા અમારા ઉપભોગને અર્થે જ છે. આ પ્રકારના વિચારોને લીધે જ તે કોઈ પણ પાપ કાર્યમાં સંકોચ કરતો ન હતો, પણ સંતોષ જ માનતો હતો.

આ જાતના વિચારોના પ્રેરક આગે જ તેણે ચંપા પર ચઢાઈ કરી હતી. જો કે તે વખતે રાજા દધિવાહને સતાનિકને કહ્યું હતું કે આ તમારી ચઢાઈ અનુચિત છે છતાં અભિમાની રાજા સંતાનિકે ભોળે દધિવાહનનું જ અપમાન કર્યું અને ચંપાનગરીને લૂંટાવીને, તેને નષ્ટ ભ્રષ્ટ કરી દીધી. ત્યાંની પ્રજાનો આર્તનાદ અને કરુણ આક્રંદ સાંભળીને પણ તેનું હૃદય પીગળ્યું નહિ. ચંપાનગરીના રાજપરિવારથી ઉત્પન્ન થએલા તે મહેલ પર પોતાનો ભ્રમ ઉડાવવામાં તેને આનંદ થયો. તે વખતે તેને પોતાનું કર્મ દુષ્ટ ન લાગ્યું તેમ તેને અત્યાચાર તેમ જ સંબંધીજનોની ભાવનાઓ દયા માટે નિંદાકુળ લાગણી થઈ નહિ. પણ મદનમાળા દ્વારા ભગવાન મહાવીરનું ધારવું થયા પછી, પ્રભાવતીએ આપેલા ઉપદેશથી તથા મદનમાળાનાં વચનોથી તેને પોતાના કાર્યની દુષ્ટતા માલૂમ પડી. આ કારણથી તેના હૃદયમાં અત્યંત ઉત્તાપ, ગ્લાનિ, અને પશ્ચાત્તાપ થયો.

નીચું મસ્તક રાખીને સંતાનિક રાજા, મદનમાળાની બધી વાણી સાંભળી રહ્યો હતો. પાસે જ બેઠેલી પ્રભાવતી પણ આંખોમાંથી અશ્રુપ્રવાહ વહાવતી મદનમાળાની વાતો સાંભળી રહી હતી, અને પોતાના પતિના દુષ્કૃત્યોનો વિચાર કરતી મનમાં ને મનમાં ઉદ્વેગ પામતી હતી. મદનમાળાનું કથન પૂર્ણ થતાં સતાનિક કહેવા લાગ્યો કે, હે સતી, તમે જે કંઈ કહ્યું છે તે ખરેખર જ છે હું અક્ષમ્ય અપરાધી છું મેં મહાપાપ કર્યું છે મિત્રદ્રોહ, અત્યાચાર, પ્રતારિ કોઈ પણ પાપ કરવામાં મેં બાકી રાખી નથી. ખરેખર હું એવો પાપી છું કે જેનું મોં જોવામાં પણ પાપ લાગે. જે રીતે તમે વર્ણવી બતાવી, તેવી જ ભાવનાઓ તે વખતે મારામાં અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી. હું રાજાઓનો જન્મ તથા રાજ્ય પામ્યાનું સાર્થક, ઉત્તમોત્તમ ભોગવિલાસના સેવનમાં જ છે એમ માનતો હતો. અને તેથી તેમાં વિઘ્ન ઉત્પન્ન કરનાર, નૂતન ભોગવિલાસની પ્રાપ્તિમાં અંતરાય નાખનારને મારી નાખવો, એને જ હું બહાદુરીનું કાર્ય માનતો

હતો આવી ભાવનાને લીધે જ મે ઘણાં પાપ કર્યા અને એથી જ તમારી માતાને પોતાનો પ્રાણ ગુમાવવો પડ્યો તથા તમારે આ પ્રમાણે કષ્ટ ભોગવવુ પડ્યુ. અને આ પ્રકારની ભાવના હોવા છતા પણ હું એવો નીચ તો ન હતો કે જે સૈન્ય વડે કોઈની વહુ-દીકરી અને ખાસ કરીને તમારી માતાનું સતીત્વ લૂટવાની પરવાનગી આપુ. મને ચપાના રાજ્યનો લોભ જરૂર હતો મે મારા નિકટ સબંધી દધિવાહનને અવશ્ય પદભ્રષ્ટ કર્યો, અને ચપા લૂંટવાની આજ્ઞા પણ જરૂર આપી, પણ કોઈનુ સતીત્વ નષ્ટ કરવાની, અને ખાસ કરીને રાજપરિવારની સ્ત્રીઓને લૂંટવાની, તેમનુ હરણ કરવાની, કે તેમનુ સતીત્વ નષ્ટ કરવાની આજ્ઞા મેં કદાપિ આપી ન હતી મારી આજ્ઞાનો કેવી રીતે દુરુપયોગ કરવાનો આવ્યો છે, તેની ઓઠે કેવાં અત્યાચારો ગુજારવામા આવ્યા છે, એ વાતની મને આજે જ ખબર પડી. આ બધા જુલમોને માટે હું મને પોતાને જ અપરાધી ગણું છુ આ નગરમા તમે આટલા વખત સુધી કષ્ટ ભોગવ્યુ, તથા અહીયા વેચાયા, ઇત્યાદિ વિતકોને માટે હું પોતે જ અપરાધી છુ જો મે બરોબર આ બધી બાબતો પ્રત્યે લક્ષ્ય આપ્યુ હોત, મારા રાજ્યમાં દાસદાસીના ક્રયવિક્રયની પ્રથા રહેવા દીધી નહોત, તો આમ ન બનત ! એ જ રીતે જ્યારે રાજા દધિવાહન મારી સન્મુખ જ જગલમા ચાલ્યા ગયા હતા, ત્યારે જો મે આ વાતની માહિતી મેળવી હોત—તેનો પરિવાર કયા છે—તો તમને કષ્ટ કેમ ભોગવવુ પડત તથા તમારી માતાને પણ કેમ મરવુ પડત ? આ બધુ મારા જ અપરાધોનુ પરિણામ છે. આ સઘળી બાબતોને માટે હું મને પોતાને જ પાપી સમજું છુ. તે માટે આજે મારા હૃદયમા પારાવાર પશ્ચાત્તાપ થાય છે મને એવો કોઈ ઉપાય નથી સૂઝતો કે જેથી હુ પાપમુક્ત બની શકુ. હે સતી ! મારા જેવા પાપીનો ઉદ્ધાર કરવામા તમે જ સમર્થ છો તમે જ મારો ઉદ્ધાર કરી શકો છો ''

આમ બોલતાં બોલતાં શતાનિકની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં, તેનું હૃદય દુઃખથી ભરાઈ ગયું, અને તે ચંદનબાળાના ચરણે પડી ગયો. આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરતા શતાનિકને દુઃખી જોઈને, ચંદનબાળાએ વિચાર કર્યો કે અત્યારે આ કુલીન તથા વીર ક્ષત્રિય છે આ વખતે તે દુઃખી છે તેને આવા દુઃખને વખતે ધૈર્ય આપવામાં ન આવે, સાન્ત્વન આપવામાં ન આવે તો તેનું અંતઃકરણ ચિરાઈ જશે અને તે મરી જશે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ચંદનબાળાએ શતાનિકને ઉઠાડીને કહ્યું કે પિતાજી પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરવાથી પાપ ઓછું થઈ જાય છે તમને તમારાં દુષ્ટ કૃત્યો માટે ખૂબ જ પશ્ચાત્તાપ થાય છે તેમજ તમે મને ઉદ્ધાર કરવાનું કહી રહ્યા છો એટલે હું તમને કહું છું કે તમે જેનું જેનું ધન વગેરે લૂંટી લીધું છે તે તેને પાછું સુપ્રત કરી દો, તથા ભવિષ્યમાં આ જાતનું પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લ્યો. આમ કર્યા પછી તમે નિષ્પાપી—પવિત્ર બની જશો. હું એમ નથી કહેતી કે તમે રાજધર્મનું પાલન ન કરો. રાજધર્મનું પાલન કરવું, ગુનેગારોને શિક્ષા કરવી અને પ્રજાનું રક્ષણ કરવું, એ તો રાજાઓનું જ કર્તવ્ય છે જે રાજા આ કર્તવ્યનું પાલન નથી કરતો, તે પતિત તેમજ પાપી છે એટલા માટે હું રાજધર્મનું પાલન ન કરવાનું કહેતી નથી, પણ એમ કહું છું કે પોતાને માટે રાજ્ય છે એમ નહિ, પણ પોતે રાજ્યને માટે છે એમ સમજો. રાજ્યને પોતાના ભોગ-વિલાસનું સાધન ન માનો, પોતાને શાસક અને પ્રજાને શાસિત માનવાની ભાવના ન રાખો પણ એવું સમજો કે મારા પર રાજ્યનો ભાર છે અને હું તે ભાર ઉપાડીને પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર પ્રજાને સુખ આપનાર, પ્રજાનો એક સેવક છું. આ પ્રકારની ભાવના રાખવાથી રાજ્ય એ પાપનું કારણ નથી થતું આ વિચારશૈલીથી, બીજાનું રાજ્ય છીનવી લેવાની, બીજાઓ પર અત્યાચાર કરવાની ઇચ્છા નથી થતી, પણ એ જ ઇચ્છા રહે છે કે પ્રજા પાલનમાં અને

દીન-દુઃખીઓની રક્ષામા જ મારી શક્તિનો સદુપયોગ કરવામા આવે. આ જાતની જ ભાવના રાખીને મારા પિતાજી ચપાનું રાજ્ય ચલાવતા હતા તેથી તેમણે પોતાની સેના પણ વધારી નહિ, તેમ તમે ચઢાઈ કરી ત્યારે યુદ્ધ કરવાથી નાહક મનુષ્યોનો સંહાર થાય એ તેમને ઇષ્ટ ન લાગવાથી જ વનમા જવાનું પસદ કર્યું"

ચદનબાળાનું કથન સાંભળીને, સંતાનિક કહેવા લાગ્યો કે, "હે સતી, આજે તમે મને જે વિવેકનો ઉપદેશ આપ્યો, તે વિવેકની મારામા પૂરા જ ખામી હતી કહેવત છે કે—

> यौवन धनसंपत्ति प्रभुत्वमविवेकिता ।
> एकैकमप्यनर्थाय किमुयत्र चतुष्टयम् ॥

અર્થાત્—યૌવન, ધન-સપત્તિ, પ્રભુત્વ અને અવિવેક એ દરેક અનર્થકારક છે. તો જ્યા એ ચારેય ભેગા થાય ત્યા અનર્થનું તો કહેવુ જ શુ!

"હે સતી, મારામા આ સઘળી વસ્તુઓ હતી અને સલાહકારો પણ એવા મળ્યા હતા કે જેઓ મારા અવિવેકમા વૃદ્ધિ કરતા હતા, અને મારી દુષ્ટ ભાવનાઓને પ્રોત્સાહન આપતા હતા. તમે મને આજે જે વિવેકનો ઉપદેશ આપ્યો છે, તે ગ્રહણ કરીને હું પ્રતિજ્ઞા કરુ છુ કે, ભવિષ્યમા હું મને પોતાને પ્રજાનો સેવક માનીને, તેના હિતના જ કાર્યો કરીશ. જેથી પ્રજાનું અહિત થાય એવુ એક પણ કામ નહિ કરુ હવેથી હું કોઈનું પણ ધન ઇત્યાદિ લૂટવાનો પ્રયત્ન કરીશ નહિ બલકે, મારી મારફત જેઓનું કાંઈ લૂટાયુ છે તે તેઓને પાછુ આપી દઈશ, તથા મારા આવા દુષ્ટ કૃત્ય માટે હું તેઓની ક્ષમા માગીશ મહારાજા દધિવાહન કયા છે તેની માહિતી અત્યારે નથી, છતાં હું તેમની તપાસ કરાવીશ, તેમને સન્માનપૂર્વક પાછા બોલાવીશ, તેમને ચપાનું રાજ્ય પાછુ સોંપીશ અને ચપાનો જે વિનાશ થયો છે તેને હું પુન સમૃદ્ધ બનાવી દઈશ આ પ્રમાણે હું,

આજ સુધીમાં કરવામાં આવેલાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત કરીને નિર્મળ થઈ પણ જિંદગી સુધીમાં એવું પાપ નહિ કરૂં.

શતાનિકની આ પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને ત્યાં બેઠેલા તમામ માણસો આશ્ચર્ય પામવા લાગ્યા અને રાજાને ધન્યવાદ આપતા એમ લાગ્યા કે આજે આ સતીએ મહારાજાને પણ પવિત્ર બનાવી દીધા. પોતાના પતિની પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને, મૃગાવતી પણ ખૂબ આનંદ પામી અને મદનબાળા પણ આનંદ પામી. તેણે શતાનિકને કહ્યું કે તમે આ પ્રતિજ્ઞા કરીને પવિત્ર બની ગયા છો, તે માટે હું તમને ધન્યવાદ આપું છું. હવે એક વાતની આશા રાખી છે અને તે એ કે આ પ્રતિજ્ઞાની સાથે તમે આજ સુધીનું સઘળું વેર ભૂલી જવાની તથા અત્યાર સુધીના સઘળા ગુનેગારોને ક્ષમા આપવાની ઉદારતા દાખવો. તમારા કુળની, અથવા તમારા કુળ વિરુદ્ધ જેણે જેણે જે અપરાધ કર્યો છે તે સઘળાઓને ક્ષમા આપીને નિર્ભય બનાવી દો. જૂના અપરાધો માટે હવે કોઈને શિક્ષા ન કરો."

મદનબાળાના જવાબમાં શતાનિકે કહ્યું કે હું તમારા આ કથનો પણ સ્વીકાર કરું છું. પરન્તુ જે ગુનેગારોએ પ્રજાની સ્ત્રીઓ ભાગી કોઈનું પણ સતીત્વ નષ્ટ કર્યું હોય અને ખાસ કરીને જેને લીધે મહારાણી ધારિણીને મરવું પડ્યું હોય અને તમારે બજારમાં વેચાવું પડ્યું હોય, તે જ ગુનેગારોને બાદ કરી બાકીના તમામ ગુનેગારોને હું ક્ષમા આપીશ. જે ગુનેગારોએ કોઈની સ્ત્રીઓનું સતીત્વ લૂંટ્યું છે તથા જેણે મહારાણી ધારિણીનું શિયળ લૂંટવાનો વિચાર કર્યો અને તમને બજારમાં વેચ્યા તે અપરાધીઓને હું જરૂર શિક્ષા જ કરીશ. આવા ભયંકર અપરાધ માટે ક્ષમા નહીં આપી શકાય. આવા અપરાધીઓને માફી આપવી એ તો રાજ્યધર્મની અવહેલના કરવા બરોબર છે."

મદનબાળા અને શતાનિક વચ્ચે આવી વાત રહી પણ ચંદના

રહ્યો હતો ચ દનબાળાએ સતાનિક પ્રત્યે રથીના કૃત્યોનું વર્ણન કર્યું કે તરત જ રથીએ માની લીધુ કે હવે હું જીવતો રહી શકીશ નહિ તેમાય વળી સંતાનિકનો નિર્ણય સાભળીને તો તેને ખાત્રી જ થઈ ગઈ કે હવે જરૂર મારો વિનાશ થશે એ રીતે તેને ભય તો લાગ્યો, પણ ચ દનબાળાએ પોતાના ઉપદેશદ્વારા રથીના હૃદયમા જે દૃઢતા ઉત્પન્ન કરી હતી તે કારણે તેણે વિચાર કર્યો કે મે જે પાપકર્મ કર્યું છે તેની શિક્ષા તો મને અવશ્ય મળવી જ જોઈએ ગુનો છુપાવવો અથવા તે સંબધી ક્ષમા ઇચ્છવી એ ઠીક નથી કારણકે દડ ભોગવવાથી આત્મા જેટલો પવિત્ર અને નિર્મળ બને છે તેટલો તે ઉપર પ્રમાણે કરવાથી પવિત્ર અને નિર્મળ બનતો નથી

આ પ્રમાણે રથી વિચાર કરી રહ્યો હતો, એટલામા જ ચ દનબાળાએ સતાનિકને કહ્યુ કે, " તમે કેટલાક અપરાધીઓ બાકી રાખીને ઘણુ સારું કર્યું, પરન્તુ હવે તમે કોઈ પણ અપરાધીને શિક્ષા ન કરશો, પણ સૌને ક્ષમા આપજો. જ્યારે તમારા સઘળા અપરાધો પશ્ચાત્તાપથી મટી શકે છે, ત્યારે શુ તે અપરાધીઓને પશ્ચાતાપ નહિ થાય ? અને તેઓના પાપ નહિ ધોવાય ? જો તે અપરાધીઓ શિક્ષાને પાત્ર છે, તો શુ તમે પોતે પણ શિક્ષાને પાત્ર નથી ? માટે તેઓને પણ ક્ષમા કરો જે બાબતને માટે અપરાધી પશ્ચાત્તાપ કરી ચૂક્યો છે, તે જૂના અપરાધને માટે શિક્ષા કરવાથી, વૈરની વૃદ્ધિ થાય છે, અને એક વખત બંધાયલું વૈર જન્મ જન્માતર સુધી ચાલ્યા કરે છે, એટલા માટે હવે તમે અત્યાર સુધીના સઘળા ગુનેગારોને માફી આપી દો. "

આ કથનના જવાબમા સતાનિક કહેવા લાગ્યો કે, " તમારુ કહેવુ બરાબર છે. મારે પણ, મારા આત્માને પવિત્ર બનાવવા માટે શિક્ષા ભોગવવી જ જોઈએ અને મારે માટે તમે જે શિક્ષાની વ્યવસ્થા કરશો તે શિક્ષા ભોગવવા માટે હું તૈયાર છુ. આ પ્રમાણે જે જે

માણસોએ મહાન અધમ અપરાધ કર્યો હોય, તેઓને પણ શિક્ષા મળવી જ જોઈએ."

શતાનિકનું કથન સમાપ્ત થતાં જ રથી ઓચિંતો ઊભો થઈ ગયો અને સાહસપૂર્વક આગળ આવીને શતાનિકને કહેવા લાગ્યો કે "મહારાજ ! આપના રાજ-પરિવારને દુઃખમાં નાખવા માટે હું જ ગુનેગાર છું. મેં જ કામવાસનાની પ્રેરણાથી આ ભયંકર અપરાધ કર્યો છે. મારા જેવા અધમ માણસથી પોતાના સતીત્વનું રક્ષણ કરવા માટે જ ધારિણી જેવી સતીને પ્રાણત્યાગ કરવો પડ્યો. આ સતીને બજારમાં વેચાવાના તથા બીજા દુઃખ ભોગવવાના કારણભૂત હું જ છું. મહારાણી ધારિણીએ મને ખૂબ સમજાવ્યો હતો, પણ હું તેના સૌંદર્ય પર મોહિત થઈ અંધ બની ગયો હતો કે તેની શિખામણો એક પણ મારા હૃદયમાં ઊતરી નહિ. મારી પાસે તેણે પ્રખર ઉપદેશ ગરમ તવી (કઢાઈ) પર પડેલ પાણીનાં ટીપાંની જેમ રહ્યો. (નિષ્ફળ નીવડ્યો) આ કારણે અંતે તે સતીને પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરવો પડ્યો. એટલા માટે તમે મને કઠોરમાં કઠોર શિક્ષા આપો કે જેથી મારો આત્મા પવિત્ર બને.

રથીનું કથન સાંભળીને, શતાનિકની સાથે જ બીજા બધા માણસો દિઙ્મૂઢ બની ગયા. સઘળા એમ જ કહેવા લાગ્યા કે પોતાના ભયંકર અપરાધને આ પ્રમાણે ખુલ્લાં દિલે પ્રગટ કરનાર અમારા જોવામાં ક્યારેય કોઈ આવેલ નથી. બીજા બધા માણસો તો આ પ્રમાણે આશ્ચર્યાન્વિત બન્યા હતા પણ ચંદનબાળા તો પ્રસન્ન થતી જ હતી. તે વિચારતી હતી, કે માતાના ઉપદેશે આ રથી પિતાને કેવા પવિત્ર બનાવી દીધા છે કે જે પોતાની જાત મેળે તેઓ પોતાના અપરાધનો પણ સ્વીકાર કરે છે અને તે માટે દંડ માગી રહ્યા છે !

આ જાતના વિચારોથી ખુશ થતી ચંદનબાળા, શતાનિક પ્રત્યે કહેવા લાગી કે "પિતાજી ગુનેગારને શિક્ષા કરવાનો હેતુ એ નથી

હોતો કે ગુનાનો બદલો લેવો, પણ એ જ હેતુ હોય છે કે, ગુનેગારના હૃદયમાં તે ગુના પ્રતિ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવવો જો બદલો લેવા માટે જ ગુનેગારને શિક્ષા કરવામા આવતી હોય, તો એમ કરવાથી ગુનાઓ પણ ઓછા નથી થતા, તેમ ગુનેગાર કે શિક્ષા આપનારામાં પવિત્રતા પણ નથી આવી શકતી. બલ્કે બદલો લેવાની ભાવનાથી શિક્ષા કરનાર પોતે પણ ગુનેગાર બની જાય છે એટલા માટે શિક્ષા કરવાનો હેતુ ગુનેગારમા ગુના પ્રતિ તિરસ્કાર જન્માવવાનો હોવો જોઈએ. પરન્તુ જ્યારે ગુનેગારને પોતાને જ પોતાના ગુના પ્રત્યે તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો હોય અને તે ગુનાને ગુનો માનીને ભવિષ્યમા એવો ગુનો ન કરવાનો નિશ્ચય કરી ચૂક્યો હોય, ત્યારે તેને શિક્ષા કરવાની બિલકુલ જરૂરત હોતી નથી આ પ્રમાણે હવે તો તમારે પણ શિક્ષા ભોગવવાની જરૂર નથી, તેમ આ રથી-પિતાને પણ શિક્ષા કરવાની જરૂર નથી તેમને મારી માતાએ પોતાના ભાઈ, તથા મે મારા પિતા માન્યા છે હવે તેમને શિક્ષા કરવી, તે તો માતાનું તથા મારુ અપમાન કર્યા બરોબર છે માતાએ તેમને સુધારવા માટે જ પોતાના દેહનું બલિદાન આપ્યું હતું માતાના તે બલિદાને તેમને સુધારી પણ દીધા, એથી તેમણે નિર્ભય બનીને પોતાનો ગુનો કબૂલ કર્યો છે. અને તે તમારી પાસે સજા માગી રહ્યા છે હવે તમારે માટે એ જ ઉચિત છે કે તમે તેમને તમારા ભાઈ બનાવો, તેમના અગાઉના સઘળા ગુનાઓની માફી આપો અને પ્રેમપૂર્વક તેમને ભેટો હું તેમની પુત્રી છુ મારી હયાતિમા તેમને કાંઈ નુકસાન થાય એ મારે માટે શરમભર્યું છે. મારા માટે તમે, આ ધનાવહ શેઠ પિતા, તથા દધિવાહન જેટલા વિશ્વાસનીય છે તેટલા જ વિશ્વાસનીય આ રથી-પિતા પણ છે ”

પોતાનો ગુનો કબૂલ કરીને, તે ગુનાની સજા માગતા રથીને જોઈને સતાનિક રાજા આશ્ચર્યચકિત તો બન્યો જ હતો, તે જ વખતે ચદનબાળાના ઉપદેશે, તેનામા નવજીવનનો સચાર કર્યો તે રથી

પાસે ગયો અને તેને પોતાની છાતી સાથે ચાંપીને કહેવા લાગ્યો કે "આજથી તું મારો ભાઈ છે હું તમારા બધા ગુનાઓ માફ કરું છું." સંતાનિક તથા રથીને પરસ્પર મળતા જોઈને ત્યાં ઊભેલા લોકો જય જય શબ્દ બોલતાં કહેવા લાગ્યા કે "ધન્ય છે ગુનો કબૂલ કરનારને અને ધન્ય છે ક્ષમા આપનારને. અત્યાર સુધીમાં અમે કોઈને આ રીતે ગુનો કબૂલ કરતાં પણ જોયા નથી તેમ આપ ગુનેગારને ક્ષમા આપનાર પણ જોયા નથી!"

જનતાનો ઉલ્લાસ શાંત થતાં સંતાનિક મદનભાણને કહેવા લાગ્યો, કે હે સતી હવે તો તમે મહેલમાં પધારો! જે વાંક હતો તે તો મારામાં જ હતો નહિ કે મહેલમાં! મહેલ, તો તેમાં બેસીને ખોટા વિચારો કરવાનું પણ કહેતો નથી, તેમ સારા વિચારો કરનારને રોકતો પણ નથી. તેમાં બેસીને પોતાની ભાવનાનુસાર સારા વિચારો પણ કરવામાં આવે છે અને ખોટા વિચારો પણ કરવામાં આવે છે અત્યાર સુધીમાં મારામાં જે દુષ્ટ ભાવનાઓ ભરેલી હતી તે હવે તમારી કૃપાથી પરિવર્તન પામીને પવિત્ર બની ગઈ છે મારો વિકાર નીકળી ગયો છે તેથી હવે હું તે જ મહેલમાં બેસીને પવિત્ર વિચારો કરીશ. અત્યાર સુધી હું પોતે જ ખરાબ હતો, તેથી મહેલ પણ ખરાબ હતો પણ હવે હું પવિત્ર બની ગયો છું તો મહેલ પણ શુદ્ધ બની જશે. આ ઉપરાંત તમે પણ અપવિત્રને પવિત્ર કાં નથી બનાવી દેતા! જ્યારે તમે તે મહેલમાં આવશો ત્યારે શું તે મહેલ પવિત્ર નહિ બની જાય! જરૂર તે પવિત્ર બની જશે. માટે હવે મારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરીને તમે મહેલમાં આવો."

સંતાનિકના કથનના જવાબમાં મદનભાણ કહેવા લાગી કે તમારું કહેવું બરોબર છે વાસ્તવિક રીતે તમે સત્યને ઓળખીને એકદમ તમારું પરિવર્તન કર્યું છે હવે મને મહેલની દૃષ્ટિએ તમારે ત્યાં આવવામાં કોઈ જાતની હરકત નથી, પણ અહીંથી મારે જવું તે ધર્મ વિરુદ્ધ ગણાય. મારું આ શરીર આ શેઠ પિતાને ત્યાં ૨૦

લાખ સોનામહોરમા વેચાયલું છે. તેટલા માટે, અહીંયાથી તમારે ત્યા આવવાની વાત તો દૂર રહી, પણ હું મરવા માટે સ્વતંત્ર નથી. હવે તમારા તરફથી તો કોઈ જાતની ખામી રહી જ નથી કે જેથી મને મહેલમા આવવામા કોઈ જાતની હરકત હોય, પણ તમારે ત્યાં આવવામા મને મારો ધર્મ રોકે છે. મારા પર અન્યનુ ઋણુ હોય અને હું આવુ તે વિશ્વાસઘાત ગણાય; અને વિશ્વાસઘાત એ ભયંકર પાપ છે વિશ્વાસઘાતનું પાપ અન્ય સઘળા પાપોથી વધારે મોટુ છે. માટે હું તમારે ત્યા આવવા માટે અસમર્થ છુ ''

ચંદનબાળાનું કથન પૂરું થતા જ, રથીએ કહ્યુ કે, "સતીજી, તમે તેની ચિંતા ન કરો તમે જે ૨૦ લાખ સોનામહોરો મને અપાવી હતી, તે જેમની તેમ મારે ત્યા પડેલી છે હું હમણા જ તે સોનામહોરો લાવીને આ શેઠને આપી દઉં છુ કે જેથી તમારા પર કોઈ જાતનું કરજ રહે નહિ ''

એમ કહીને રથી સોનામહોરો લાવવા માટે પોતાના ઘેર જવા લાગ્યો, પણ શેઠે તેને રોકી લીધો ચંદનબાળાનું કથન સાંભળીને, તેના હ્રદયમા અત્યંત ખેદ હતો તેની આખોમા પાણી ભરાઈ આવ્યાં હતાં તે દીન સ્વરે ચંદનબાળાને કહેવા લાગ્યો કે, "હે સતી, તમે એ શુ કહ્યું, કે આ શેઠને ત્યા વેચાયેલી છુ ! શુ તમે મારે ત્યા વેચાણા છો ? શુ હું તમને ખરીદી શકુ છુ ? ત્રણે લોકની સંપત્તિ એકઠી કરવામા આવે, તો પણ તે તમારાં મૂલ્યના એક અંશે પણ આવી શકે નહિ, તો પછી હું તમને શી રીતે ખરીદી શકું ! મારા જેવા તુચ્છ માણસમા તમને ખરીદવાની શી શક્તિ ! તમે પોતાને મારે ત્યા વેચાયલા ન માનો ! મે રથીને ૨૦ લાખ સોનામહોરો અવશ્ય આપી હતી, પણ ભાઈ બનાવીને અને આ વાત તે જ વખતે સ્પષ્ટ પણ થઈ હતી કે, આ સોનામહોરો ભેટ તરીકે છે, મૂલ્ય તરીકે નહિ આ ઉપરાંત તે ૨૦ લાખ સોનામહોરો મને અનેકગણી બનીને

ભણી ગઈ છે દેવોએ જે સોનામહોરો આદિની વૃષ્ટિ કરી, તે શું ૨ લાભથી અનેક ગણી વધારે નથી ! માટે હે સતી, તમે એમ ન કહો કે હું વેચાયેલી છું. પણ ખરેખર, હું જ તમારા લાભમાં વેચાયેલ છું. તમે મારું આ ઘર પવિત્ર બનાવી દીધું, મારી પત્નીને સુધારી દીધી તથા મને ધર્મનો મહા લાભ આપ્યો છે. ભગવાન મહાવીર જેવા મહાપુરુષના પગલાં તમારી જ કૃપાથી મારે ત્યાં થયાં છે. આ રીતે તમે મને જિંદગીભરને માટે ખરીદી લીધો છે. કદાચ તમે એમ પણ માનો કે હું આ શેઠને ત્યાં વેચાયેલી છું, તો પણ તમે મહેલમાં જાવ, તેથી કોઈ વિશ્વાસઘાત થતો નથી. કેમકે આ મહારાજા સંતાનિક મારા માલિક છે. તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ મારું પરમ કર્તવ્ય છે અને જ્યારે મારા માટે તેમની આજ્ઞા શિરસાવદ્ય છે તો પછી, જે મારે ત્યાં વેચાયેલ છે તેને માટે તે શિરસાવદ્ય કેમ ન હોઈ શકે ! આ પ્રમાણે મહારાજાની વિનંતિ સ્વીકારીને તમે મહેલમાં જાવ તેથી વિશ્વાસઘાત થતો નથી. ખુશીથી તમે પધારો. હું મારા મુખે કદી એમ તો ન જ કહી શકું કે તમે જાવ. પણ એટલું તો કહીશ કે આજે તમારા ત્રણ દિવસના તપના પારણાનો દિવસ છે માટે તમે મારે ત્યાંથી ભૂખ્યા તો ન જજો !"

આ પ્રમાણે ચંદનબાળાને કહીને, ધનાવહ શેઠ સંતાનિકને કહેવા લાગ્યા કે "આપ માલિક છો અને હું સેવક છું. સેવકને ત્યાં માલિકનું આગમન થાય એ અહોભાગ્યનો વિષય છે. હું પોતે તો આપને મારે ત્યાં બોલાવવાની શક્તિ ધરાવતો નથી, પણ આજે સતીની કૃપાથી મારે ત્યાં આપનું પધારવું થયું છે. જે મારે માટે ઘણા આનંદની વાત છે. આપ આ સતીને મહેલમાં આવવાનું કહો છો તેમાં હું ઇનકાર કેમ કરી શકું ! આપ મારા સ્વામી છો એટલે આપ આ સતીને લઈ જવા માટે અધિકાર-સંપન્ન છો. હું તો આપનો સેવક છું. આપની આજ્ઞા બાબતમાં મને કશીયે હરકત નથી. છતાં પણ મારી એટલી પ્રાર્થના જરૂર છે કે આજે સતીના ત્રણ દિવસના તપના

પારણાનો દિવસ છે, માટે તેમનું પારણું અહીંયા આપના જ હાથથી થવું જોઈએ માત્ર આ જ કામને માટે હું આપને બોલાવી શકત નહિ, પણ જ્યારે આપ પધાર્યા છો, ત્યારે તો આપના જ હાથે આ સતીનું પારણું થવું જોઈએ. આ સતી મારે ત્યાંથી ભૂખી જાય, એમ કદાપિ બની શકે નહિ હું આપની પાસે માત્ર એટલું જ માગું છું કે, આપ સાથે બેસીને સતીને પારણું કરાવો લો."

ધનાવહ શેઠની વાત પૂરી થતા ચન્દનબાળા બોલી કે, "પિતાજી, તમે પારણાને માટે આટલો બધો આગ્રહ કેમ કરો છો? હું અહીંથી ભૂખી નહિ જાઉં, અને માસા તથા માસીની હાજરીમા એકલી જમીશ પણ નહિ માટે તમે ખુશીથી રસોઈની વ્યવસ્થા કરાવો, , માસા તથા માસી સાથે ભોજન કરીશ"

ચન્દનબાળાનું કથન સાંભળીને ધનાવહ શેઠ ઘણા જ પ્રસન્ન થયા તેણે ભોજનની વ્યવસ્થા કરી. બધી વ્યવસ્થા થઈ ગયા પછી, સતી ચન્દનબાળા, સતાનિક, મૃગાવતી, રથી, તથા તેની સ્ત્રી વગેરે લોકોએ ભોજન કર્યું આ પ્રમાણે ત્યાં ખૂબ જ રસભર્યો ઉત્સવ રહ્યો.

: પ્રકરણ :

[૧૯]

મહેલ તરફ

ઉત્તમ પુરુષો ઉચ્ચતર સ્થિતિમાં હોવા છતાં પણ નાનાને ભૂલતા નથી. તેઓ ભલે તેટલા ધનવાન અને ભલે તેટલા વિકાસ પામે અને તેઓને ભલે તેટલું સન્માન મળે તો પણ તેઓ નમ્ર જ રહે છે તથા પોતાનાથી નાના પર કૃપા રાખે છે. તેઓ જાણે છે કે આ નાનાઓને લીધે જ મારું મહત્ત્વ છે. નાનાઓએ જ મને મોટા બનાવ્યો છે જો આ નાનાઓ ન હોય તો મને મોટા પણ ન કહેવાય એ આ જાતના વિચારોને લીધે તેઓ કોઈ પણ વખતે નાનાઓને ભૂલતા નથી પણ હમેશાં એ જ બાબતનો પ્રયત્ન કરે છે કે અમે કઈ રીતે નાનાઓને વધારેમાં વધારે સુખ-સગવડ આપી શકીએ. આ હેતુને પૂર્ણ કરવા માટે તેઓ એક વાર પોતાના સુખ, મોટાઈ વગેરેનો ત્યાગ પણ કરી દે છે મહારાજા શ્રીકૃષ્ણ ચન્દ્રસિંહ

સહિત હાથી પર બેઠા હતા તે વખતે મોટા મોટા શહેરીજનો તેમને વંદન કરી રહ્યા હતા; તથા મોટા મોટા રાજા મહારાજાઓ, વીર સરદારો પણ સામેલ હતા; તેમ છતાં એક વૃદ્ધ પુરુષને ઇંટો ઊંચકવાનું દુઃખ સહન કરતો દેખીને તેમનાથી રહેવાયું નહિ તેમણે તે વખતે પોતાના પદ, અધિકાર, કે વૈભવ આદિ કશાનો પણ વિચાર ન કર્યો, અને તે વૃદ્ધની ઇંટ ઉપાડીને તેને દુઃખ મુક્ત કરી દીધો. આ રીતે ઉચ્ચ સ્થિતિમાં હોવા છતાં પણ શ્રેષ્ઠ પુરુષ નાનાઓ પ્રત્યે સ્નેહ દાખવે છે, તેમને સુખ-સગવડ આપવા અતિ લક્ષ્ય રાખે છે હલકા મનુષ્યો જ ઉચ્ચ દરજ્જે ચડતા, નાનાઓને ભૂલી જાય છે તેમની દૃષ્ટિ ધન વૈભવાદિ મદમાં ગર્વિષ્ઠ રહે છે મહાપુરુષો તો મોટાઈ મેળવીને વધારે નમ્ર બની જાય છે કહેવત છે કે —

भवन्ति नम्रास्तरव फलोद्गमैर्नवाम्बुभिर्भूमि विलम्बिनो घना-
अनुद्धता सत्पुरुषा समृद्धिभि स्वभाव एवैष परोपकारिणाम्॥

અર્થાત્—પરોપકારી સત્પુરુષોનો એવો સ્વભાવ જ હોય છે કે તેઓ સમૃદ્ધ બનતાં ઉદ્ધત નથી રહેતા, પણ જેમ ફળથી લાદેલું વૃક્ષ અને પાણીથી ભરેલું વાદળ નીચું નમે છે તેમ તેઓ વધારે નમ્ર બને છે.

ચંદનબાળાને માટે પણ આ જ બાબત હતી તેના હાથથી ભગવાન મહાવીરનું પારણું થયું, એ કારણથી ઇન્દ્રાદિ દેવોએ તેની સેવાસ્તુતિ કરી હતી, તથા રાણી અને સામંતો સહિત રાજા સંતાનિક તેને મહેલમાં પધારવા માટે પ્રાર્થના કરી રહ્યા હતા, છતાં પણ તે, તે રથી, રથીની સ્ત્રી, વેશ્યા ધનાવહ શેઠ, તથા મૂળા વગેરેને ન ભૂલી, તેઓની ઉપેક્ષા ન કરી, પણ તેઓનો ઉપકાર માનીને તેઓના હિતનો જ પ્રબંધ કર્યો. રાજા સંતાનિક રથીને દેહાંત દંડની જ શિક્ષા કરવાનો હતો, પણ ચંદનબાળાએ તેઓ બંનેને ભાઈબહેનના સંબંધથી જ જોડી દીધા આ પ્રમાણે પારણું

કરી લીધા પછી, સતાનિકના મહેલમાં જતી વખતે પણ, તેણે મૂળા તથા ધનાવહ શેઠને એ જ કહ્યું કે "હે માતા તથા પિતા મેં આ ઘરથી ખૂબ સુખ મેળવ્યું છે આ ઘરમાં રહેતી થકી, હું જેવું ધર્મકાર્ય કરી શકતી હતી તેવું ધર્મકાર્ય હું બીજે ક્યાંય કરી શકતી ન હતી. અહીંયાં રહેવાથી જ મને ભગવાન મહાવીરનું દર્શન થયું તેમ જ તેમને દાન આપવાનું પરમ સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હું તમારી ખૂબ જ આભારી છું મારા પર તમારું જે ઋણ છે તેનાથી હું કદાપિ મુક્ત થઈ શકું તેમ નથી માત્ર હું એકલી જ આપની ઋણી નથી, પણ સમસ્ત જગત આપનું ઋણી છે જગત-જીવોનું કલ્યાણ કરનાર ભગવાન મહાવીરનું પારણું આપને ત્યાંના અન્નથી જ થયું છે. આપના કથનાનુસાર, હું આપને ત્યાં વેચાયેલી ન હોઉં તો પણ મારા પેટમાં આપને ત્યાંનું અન્નજળ છે અને આપના આશ્રય તળે રહીને મે ધર્મની વૃદ્ધિ કરી છે માટે હું આપની ઋણી તો છું જ આજે હું આ ઘર છોડીને જાઉં છું, પણ આ ઘરનો મારા પર જે ઉપકાર છે તે હું કદાપિ ભૂલનાર નથી. તમારા પ્રત્યે મારી એટલી જ પ્રાર્થના છે કે મને ભૂલી ન જતા, પણ હમેશાં મારા પર કૃપાદૃષ્ટિ જ રાખજો.

એમ કહીને ચંદનબાળાએ શેઠ તથા મૂળાને પ્રણામ કર્યાં શેઠ શેઠાણીની આંખમાંથી અશ્રુપ્રવાહ ચાલી નીકળ્યો. બંનેએ ચંદનબાળાને આશીર્વાદ આપ્યો. તથા તેઓ તેને પ્રેમપૂર્વક ભેટ્યા. દાસ દાસીઓ, વેશ્યા તથા શેઠને ત્યાંના નોકર-ચાકર, શેઠના આશ્રિતો પડોશમાં રહેનારા લોકો એ બધાની સાથે ચંદનબાળા એ જ રીતે મળી. પછી તે, સતાનિકને ત્યાંથી આવેલી પાલખીમાં બેસીને, રાજા રાણી તથા અન્ય લોકોથી પરિવૃત બનીને રાજમહેલ તરફ ચાલી. જે પાલખીમાં ચંદનબાળા બેઠી હતી, તેની પાછળ રથમાં રાજા રાણી હતા. રાજાના સામંતો વગેરે પાલખીને ચારે બાજુએથી ઘેરી લઈને ભીડમાંથી પાલખીનું રક્ષણ કરી રહ્યા હતા.

બાકીના બધા લોકો પણ આગળ પાછળ વ્યવસ્થિત ચાલતા હતા. રસ્તામાં 'સતી ચંદનબાળાની જય હો,' 'ભગવાન મહાવીરને પારણું કરાવનાર મહારાજા દધિવાહન અને મહારાણી ધારિણીની પુત્રીની જય હો,' વગેરે વાક્યો કહીને, સઘળા માણસો સતી ચંદનબાળાનો જયધ્વનિ ઉચ્ચારતા જતા હતા આ પ્રમાણે સતી ચંદનબાળાની પાલખી ધામધૂમપૂર્વક રાજમાર્ગ પરથી મહેલ તરફ ચાલી

શહેરમા પહેલાની બધી ખબરો તો પ્રસરી જ ચૂકી હતી. ચંદનબાળા રાજમહેલમા જાય છે, એ ખબર સાભળીને શહેરના લગભગ સઘળા સ્ત્રી–પુરુષો સતીના દર્શન કરવા જવા માટે ઊલટી પડ્યા બધા લોકો બોલતા જતા હતા કે, "અભાગ્યવાનને સુંદર વસ્તુનો સંયોગ મળતો નથી, એ મુજબ, જ્યારે આ સતી વેચાઈ રહી હતી તે વખતે તો અમે તેને ન ખરીદી શક્યા, પણ જે થયું તે ખરું. હવે તો, તે સતીના દર્શન કરી લેવા જોઈએ. તેના ચરણોનો સ્પર્શ કરીને, શરીરને પવિત્ર બનાવી લેવુ જોઈએ" ચંદન-બાળાના દર્શન કરવા આવનારા લોકો આ પ્રકારની વાતો કરતા ચંદનબાળાના ચરણનો સ્પર્શ કરવા પાલખી તરફ જવા લાગ્યા. જે રાજકર્મચારીઓ ચારે બાજુથી પાલખીનું રક્ષણ કરી રહ્યા હતા, તેઓને પણ દર્શન પિપાસુ જનો ધક્કા મારવા લાગ્યા જ્યારે આ સખ્ત ગિરદી રોકવાનુ કાર્ય રાજકર્મચારીઓ માટે મુશ્કેલ બની ગયુ ત્યારે તેઓ ધક્કો મારીને ગિરદી હઠાવવા લાગ્યા. આ દૃશ્ય જોઈ ને ચંદનબાળાથી ન રહેવાયુ તેણે વિચાર્યું કે મારા કારણે આ લોકોની આ પ્રકારની અવજ્ઞા થઈ રહી છે તે ઠીક નથી. આ બધા મારા ભાઈઓ છે મારા પર તેઓનો પણ અધિકાર છે. માટે મારે પાલખીનો ત્યાગ કરીને તેઓની સાથે ચાલવુ જ ઉચિત છે, કે જેથી રાજકર્મચારીઓ દ્વારા તેઓને કોઈ જાતનુ કષ્ટ ન થાય

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, સતી ચંદનબાળા પાલખીમાથી

નીચે ઉતરી પછી સતીને પાલખીમાંથી એકદમ નીચે ઉતરતી જોઈને માણસોને ઘણો જ આનંદ થયો. રાજા રાણી વગેરે તમામ માણસો કહેવા લાગ્યા કે સતી શા કારણે નીચે ઉતરી પડી! સતીને પાલખીમાંથી નીચે ઉતરેલી જોઈને, રાજા રાણી પણ રથમાંથી નીચે ઉતરી પડ્યા, અને સતીને શાથી પાલખી મૂકવી પડી તેનું કારણ જાણવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. સતીએ સૌને સંતોષ આપતાં કહ્યું, કે હું કોઈ બીજા કારણે પાલખીમાંથી નીચે ઉતરી નથી, પણ હું એટલા માટે નીચે ઉતરી છું કે હું પણ બધા માણસોની જેમ પગે ચાલું કે જેથી રાજકુમારીઓને પણ તકલીફ ન થાય તેમ મારે લીધે કોઈ નગરજનોનું અપમાન પણ ન થાય."

સજ્જનબાળા સૌની સાથે પગે ચાલવા લાગી. દર્શનાર્થી લોકો તેનાં દર્શન તેમ જ તેનાં ચરણનો સ્પર્શ કરીને પ્રસન્ન બની જતા હતા.

બધા લોકો જયધ્વનિ ઉચ્ચારતા ચાલ્યા જતા હતા. તેમની મધ્યમાં સજ્જનબાળા ચાલતી હતી. ચાલતાં ચાલતાં સતીએ વિચાર કર્યો કે, આ બધા લોકોને બે શબ્દો એવા સંભળાવવા જોઈએ કે જેથી તેઓ કેવળ મારા શરીર પ્રત્યે જ પ્રેમ દર્શાવતા રહે નહિ, પરન્તુ આત્મા સાથે સંબંધ જોડી શકે." આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, તે ચાલતાં ચાલતાં એક ઊંચા સ્થાન પર ચઢીને ઊભી થઈ ગઈ તે સ્થાને ઊભી રહેલી સતીને સઘળા લોકો સારી રીતે દેખી શકતા હતા આ પ્રમાણે સતીને ઊભી રહેલી જોઈને સઘળા લોકો પણ સતી સન્મુખ મોં કરીને ઊભા રહ્યા. બધા લોકો એ જાણવા માટે જિજ્ઞાસુ બન્યા હતા કે સતી આ પ્રમાણે અહીંયા રોકાઈને શા માટે ઊભી રહી હશે એટલામાં જ સજ્જનબાળાએ સૌને સંભળાવતાં કહ્યું કે તમે લોકો આ મારા ભૌતિક શરીરને જ જોઈને તથા તે શરીર પ્રત્યે પ્રેમ દર્શાવીને જ મારા ભક્ત ન બનો, પણ મારા

આત્મા સાથે સબંધ જોડો મારા આત્મા સાથે સંબંધ કઈ રીતે જોડાય, તે જ કહેવા માટે હું અહીંયા ઊભી રહી છુ. હુ તમને જે કાંઈ કહું તે ધ્યાનપૂર્વક સાભળો."

ચદનબાળાનું કથન સાભળીને, સઘળા મનુષ્યો એવા વિચારથી ખુશ થયા કે અમને સતીના પવિત્ર મુખની વાણી સાભળવાનો મહા લાભ મળશે આથી ત્યા ઉપસ્થિત થયેલા સઘળા મનુષ્યો શાંતિપૂર્વક ઊભા રહ્યા, અને એક નજરે સતીના મો સામે જોવા લાગ્યા તે જગ્યાએ ઘણા સ્ત્રીપુરુષો એકઠા થયા હતા, છતા પણ સર્વત્ર નિસ્તબ્ધતા પ્રસરી ગઈ હતી સતી ચદનબાળાએ તે નિસ્તબ્ધતાનો પોતાની વાણી વડે ભગ કર્યો.

ચદનબાળા કહેવા લાગી કે, " હે મારા કૌશામ્બી નિવાસી ભાઈઓ, એક દિવસે હું આ જ નગરના ચોરા પર ઊભી રહીને વેચાઈ રહી હતી, અને તમને બધાને કહી રહી હતી, કે મને ખરીદી લ્યો, હું તમારા ઘરનું સઘળુય કામકાજ કરીશ, તથા મારા માટે વ્યય કરેલું દ્રવ્ય હું વ્યર્થ જવા નહિ દઉ. આ પ્રમાણે વારવાર હું કહેતી હતી, છતા પણ તમને મારા બોલવા પર વિશ્વાસ ન આવ્યો. તમારામાથી કોઈએ પણ મારા બદલામા ૨૦ લાખ સુવર્ણમુદ્રાઓ ખર્ચવાનું ઉચિત માન્યુ નહિ માત્ર આ એક જ માતા, કે જે, પોતાને પહેલા વેશ્યા કહેવડાવતી હતી, અને અત્યારે પવિત્ર જીવન ગાળે છે, તે મને ખરીદવા માટે તૈયાર થઈ તેણે મારા બદલામા વીસ લાખ સોનામહોરો આપવાનુ સ્વીકાર્યું, પણ તેનો હેતુ કોઈ બીજો જ હતો તે મને વેશ્યા બનાવીને, મારી મારફત પુરુષોને કામ-રૂપ અગ્નિમા બાળીને ભસ્મ કરવા માગતી હતી, અને આ અધમ પ્રવૃત્તિદ્વારા ધનોપાર્જન કરવા ઇચ્છતી હતી મે આ માતા સાથે જવાનો ઇનકાર કર્યો, ત્યારે તે મને બળાત્કારે પકડીને લઈ જવા માટે તૈયાર થઈ તમે લોકો પૈકી ઘણાઓ પણ આ માતાની મદદ કરવા તત્પર થયા હતા. માતાને મદદ કરવા જેઓ તૈયાર હતા

તેઓ પણ એમ જ ઇચ્છતા હતા કે જો આ મુરારી વેશ્યા બની જાય તો સારું. તે વખતે મારે કારણે ભયંકર ક્લેશ થવાની સંભાવના હતી, પણ કુદરતે આ ક્લેશમય પ્રસંગ ટાળી દીધો. અને હવે આ માતા પણ પોતાના તે સમયના મહાનુભાવોને પણ તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી જુએ છે. અને આ શેઠ પિતાએ મારા બદલામાં વીસ લાખ સોનામહોરો આપીને મને તેમને ત્યાં આશ્રય આપ્યો. આ શેઠના આશ્રયમાં રહીને મેં ધર્મની વૃદ્ધિ કરી અને આજે તમે શોધ જે કંઈ જોઈ રહ્યા છો તે બધું તેનું જ પરિણામ છે.

"મતલબ એ છે કે એક દિવસ હું પોતે વેશ્યા રહી હતી અને ખરીદી લેવા માટે હું તમને વિનતિ કરતી હતી, પણ તમે ૨ લાખ સોનામહોરો આગળ મને તુચ્છ માની. પરન્તુ આજે તમને એ બાબતનો પશ્ચાત્તાપ થતો હશે કે જો અમે આ સતીને ખરીદી લીધી હોત, તો બહુ સારું હતું. આવો પશ્ચાત્તાપ કેટલાકને એ બાબતના વિચારોથી પણ થતો હશે હશે કે જો અમે ચંદનબાળાને ખરીદી હોત, તો ભગવાન મહાવીરનું પારણું અમારે ત્યાંના અન્નથી જ થાત, તથા આ બધી રચના પણ અમારે ઘેર જ થાત. અને કેટલાકને એવા વિચારથી પણ પશ્ચાત્તાપ થતો હશે કે જો અમે એને માટે સોનામહોરો ખર્ચી હોત, તો આજે અમારે ત્યાં સાડા બાર ક્રોડ સોનામહોરોની વૃષ્ટિ થાત. એ રીતે પશ્ચાત્તાપનું કારણ તો પોતપોતાની ભાવનાનુસાર જુદું હશે, પણ પશ્ચાત્તાપ તો અવશ્ય થતો જ હશે. જેવો પશ્ચાત્તાપ આજે થાય છે તેવો જ પશ્ચાત્તાપ તમારે ફરી ન કરવો પડે તે માટે તમે અત્યારથી જ સાવચેત બની જાઓ અને મારા કથન પર વિશ્વાસ મૂકીને હું જેમ કહું તેમ કરો. કદાચ તમે મારા આ શરીરને ખરીદી લેત તો પણ એવું નક્કી ન હતું કે જે લાભથી વંચિત રહેવાના કારણે આજે તમને પશ્ચાત્તાપ થઈ રહ્યો છે તે લાભ તમને મળત જ. કારણ કે જ્યાં સુધી ભગવાન મહાવીરનો અભિગ્રહ પૂરો ન થાત, તેઓ દાન ન લેત, તો સુવર્ણવૃષ્ટિ

પણ ન થાત. એ માટે મને ખરીદી લેવા છતાય, લાભ તો અનિશ્ચિત જ હતો, પરન્તુ આ વખતે હું તમને જે કાંઈ કહીશ, તે પર વિશ્વાસ મૂકી તે પ્રમાણે કાર્ય કરવાથી અવશ્ય લાભ જ છે. મને ખરીદવામા તમારે દ્રવ્યનું ખર્ચ કરવું પડતું હતું, તેથી જ તે વખતે તમને મારી વાત પર વિશ્વાસ નહોતો આવ્યો, પણ જે વાત હું તમને અત્યારે કહું છુ તે માટે તમારે દ્રવ્ય ખર્ચવાનું નથી, તે માટે અવિશ્વાસ લાવવાનું કોઈ પણ કારણ સભવી શકતું નથી. છતા પણ જો તમે મારા કહેવા પર અવિશ્વાસ લાવશો, અને મારા કથન પ્રમાણે તમે વર્તશો નહિ, તો તમારે જન્મ જન્માતરો સુધી પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે

"તમને હું એમ કહું છુ કે તમે મારા આત્મા સાથે સબંધ જોડો મારા આત્મા સાથે સંબંધ જોડવાથી, તમને અકથ્ય આનદાનુભવ થશે. મારા આત્મા સાથે સબધ જોડવા માટે તમારે એ જ જોવાનું છે કે મારા આત્મામાં કયા ગુણો રહેલા છે. કયા ગુણોને લીધે તમે મને આદરની દૃષ્ટિએ જુઓ છો, તેનું નિરીક્ષણ કરો, અને તે જ ગુણોને તમે અપનાવી લ્યો એમ કરવાથી મારા તથા તમારા આત્માનો સબધ જોડી શકાય છે.

"કયા ગુણોને લીધે તમે મારો આદર કરો છો, અને તે ગુણો મારામા કેવી રીતે આવ્યા, તે હું તમને બતાવુ છુ. મારી માતાએ મારો જન્મ થયો ત્યારથી જ અને વિશેષે કરીને જ્યારે મને તથા મારી માતાને આ રથી પિતા રથમા બેસાડીને જંગલમાં લઈ જતા હતા તે વખતે મને શિખામણ આપી હતી કે—

> શાંતિ—સમરમે કભી ભૂલ કર ધૈર્ય નહીં ખોના હોગા,
> વજ્રપ્રહાર ભલે સિર પર હો, કિન્તુ નહી રોના હોગા
>
> અરિસે બદલા લેનેકા મન બીજ નહીં બોના હોગા,
> ઘરમેં કાન તુલ દેકર ફિર તુઝે નહીં સોના હોગા.

દેશ-કાજ મેં રુધિર-વારિ સે હર્ષિત હો પીના હોગા,
દેશ ધર્મ કી ભારી ગઠડી શિર રખ લેના હોગા.
આંખે લાલ બને રહી પર ક્રોધ નહીં કરના હોગા,
બલિ-વેદી પર તુઝે હર્ષ સે ચઢકર કટ મરના હોગા.
નશ્વર હૈ નર-દેહ મૌત સે કભી નહીં ડરના હોગા,
સત્ય માર્ગ મેં છોડ સ્વાર્થ-પથ પર પૈર નહીં ધરના હોગા.
હોગી નિશ્ચય જીત ધર્મકી યહી ભાવ ભરના હોગા,
માતૃભૂમિ કે લીએ હર્ષ સે જીના યા મરના હોગા.

માતાએ આ શિક્ષણ મારા હૃદયની આરપાર ઉતારી દીધી, એટલું જ નહિ પણ અહિંસાનો ક્રિયાત્મક આદર્શ પણ મારી સન્મુખ બતાવી આપ્યો. મારી માતા એ વીર પુત્રી તથા વીર નારી હતી. જ્યારે આ રથી પિતાએ તેની પાસે અનુચિત માગણી કરી તેને કટુ વચનો કહ્યાં, ત્યારે તે જો ધારત તો બળપ્રયોગથી આ રથીને મારી નાખી શકત. પણ જો તે એવું કરત, તો તેણે મને જે શિક્ષણ આપી હતી તે કેવળ અર્થ વાણી-વિલાસ રૂપ કહેવાત. તેની શિક્ષણનો મારા પર પ્રભાવ ન પડત. પરન્તુ માતાએ મને જે શિક્ષણ આપી હતી, તે પ્રમાણે વર્તન પણ કરી બતાવ્યું. તેણે આ રથી પિતાને મરણાન્ત સુધી પોતાનો ભાઈ જ માન્યો, તેને ક્ષમાપૂર્વક ઉપદેશ જ આપ્યો અને તેના પર જરા પણ ક્રોધ ન કર્યો. જ્યારે તે કોઈ પણ રીતે ન માન્યો ત્યારે તેણે પોતાનું બલિદાન આપીને આ પિતાના હૃદયની ભાવના એવી તો પલટાવી દીધી કે જેથી તે મારા રક્ષક બની ગયા.

" માતાએ મને જે ઉપદેશ આપ્યો હતો, તે જ પ્રમાણે મેં વર્તન કર્યું, એથી જ આજે તમે બધા લોકો મારું સન્માન કરી રહ્યા છો. માતાના ઉપદેશાનુસાર વર્તીને મે હિંસાત્મક યુદ્ધને

લીધે દેશ પર જે કલંક લાગ્યુ હતું તે ધોઈ નાખ્યુ. આ સતાનિક પિતા અત્યારસુધી હિંસાત્મક યુદ્ધના પ્રબળ સમર્થક હતા, તેમને હિંસાત્મક યુદ્ધ ખૂબ જ પ્રિય હતુ, પરન્તુ આજે તેમને પોતાની યુદ્ધપ્રિયતા પર ખેદ થયેલો છે યુદ્ધ વડે કરવામા આવેલી ધનની તથા મનુષ્યોની હાનિ માટે તેમને પશ્ચાત્તાપ થાય છે અને તેમણે પિતાને બોલાવીને તેમને અપાનું રાજ્ય પાછુ આપી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે આ રીતે દેશ પર હિંસાનો જે ડાઘ લાગ્યો હતો, તે ધોવાઈ ગયો. સાથે સાથે તેમના જીવનની સુધારણા પણ થઈ. એ જ પ્રમાણે આ રથી-પત્નીનુ, મૂળા માતાનું તથા જે પહેલાં વેસ્યા કહેવાતી હતી તે માતાનું જીવન પણ સુધરી ગયુ આ રથી પિતાની પત્નીએ મને અનેક કટુ શબ્દો કહ્યા હતા, મારા પર ખોટું કલંક પણ મૂક્યું હતું, તથા મને બજારમાં પણ વેચાવી, તોપણ મે તેના પર ક્રોધ ન કર્યો, તેમ બદલો લેવાની ઇચ્છા સરખી પણ ન કરી આ વેસ્યા માતાએ પણ મારી સાથે કેવું વર્તન દાખવ્યુ હતું, તે તો તમે જાણો જ છો, છતાં પણ મે તેના પર કિંચિત્ પણ ક્રોધ ન કર્યો, તેમ તેનું અહિત થાય તેવી ભાવના પણ મારા હૃદયમા ઉપસ્થિત ન થઈ બલ્કે જ્યારે વાદરાઓએ તેને કષ્ટ આપ્યુ ત્યારે તેના મદદનીશ જનો તો નાસી ગયા, અને મે આગળ આવીને તેની સેવા કરી. પછી આ મૂળા માતાએ પણ સદેહને કારણે મારા પર કલંક મૂકયું, મારું મસ્તક મૂંડી નાખ્યું, મારા હાથ પગમાં હાથકડી તથા બેડી નાખી અને મારા શરીર પરના વસ્ત્રો ખેચી લઈને, માત્ર એક કચ્છ લગાવીને, ' હું મરી જાઉં એવી ઇચ્છાથી ' મને એક અંધારા ભોંયરામા પૂરી દીધી ! છતા પણ મારા હૃદયમા તેના પ્રત્યે ક્રોધ પણ ન થયો કે તેનું વૈર લેવાની ઇચ્છા પણ ન થઈ. આ જાતની સહનશીલતા તથા અક્રોધાદિનું જ આ પરિણામ છે કે જે તમે અત્યારે દેખી રહ્યા છો.

"તાત્પર્ય એ કે, માતાએ પોતાના ઉપદેશ દ્વારા મારા હૃદયમા

જે ગુણ વિકસાવ્યો હતો તેના પ્રતાપે જ હું એમ સમજી કે સુખ મેળવવાનો એ જ ઉપાય છે કે બીજાને સુખ આપવું, કોઈના પર ક્રોધ ન કરવો, કોઈ જાતની સેવા કરવામાં સંકોચ ન રાખવો, બદલાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થવા દેવી નહિ અને અપકારને પણ ઉપકાર માનવો. આ જ બાબતોથી સુખ મેળવી શકાય છે તમે પ્રત્યક્ષ જોઈ રહ્યા છો કે મારામાં આ ગુણ હતો, તેથી જ અપકારની દૃષ્ટિએ કરવામાં આવેલું કાર્ય પણ મારા માટે ઉપકારનું કારણ બન્યું. મારી પિતા તથા શેઠ પિતાને ત્યાં મારા માટે જે કાર્ય કરવામાં આવ્યું તે જો ન કરવામાં આવ્યું હોત, તો શું ભગવાન મહાવીરનો અભિગ્રહ પૂર્ણ થઈ શકત ? આ બધી એ જ કાર્યોનો પ્રતાપ છે કે કરનાર લોકોએ કેવળ અપકારની દૃષ્ટિએ કર્યું, પણ મે તે ઉપકારરૂપ જ માન્યું

"હવે હું તમને એ જ કહું છું કે મારા આત્મા સાથે સબંધ જોડવા માટે, જે ગુણો માતાની શિખામણથી મારામાં આવ્યા છે તે ગુણો તમે અપનાવી લ્યો. આ ગુણો અપનાવી લેવાથી, મારા તથા તમારા આત્માનો સબંધ જોડાઈ જશે, પછી તમારે કોઈ જાતનો પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે નહિ, પણ તમે હમેશાને માટે સુખી જ રહેશો. તમે કલહ વધારે વાતો લક્ષમાં ન રાખી એમ, તો માત્ર એટલું જ લક્ષમાં રાખો કે બીજાને સુખ આપવાથી જ પોતાને સુખ મળે છે એ તમે આટલી વાત પણ ધ્યાનમાં રાખશો, અને સૌને સુખ આપવામાં જ પ્રયત્નશીલ રહેશો—કોઈ તમને દુઃખ આપે તો પણ તમે તેને સુખી બનાવવાનો—સુખ આપવાનો ઉપાય કરશો, તો પછી તમને હમેશાં સુખ જ મળશે, દુઃખ તો કદી પડશે જ નહિ, તથા મારા આત્મા સાથે સબંધ પણ જોડાઈ જશે."

પૂર્વ ઇતિહાસ સહિત, ચંદનબાળાનું ઉપદેશપૂર્ણ ભાષણ સાંભળીને, સઘળા શ્રાવકો ચકિત બની ગયા. કોઈ કોઈ કહેતા હતા કે ખરેખર, તે વખતે આ સતીનું મહત્ત્વ જાણ્યા વિના,

ધર્મની ઉપેક્ષા કરીને અમે વેશ્યાને સાથ આપ્યો હતો. અમે ધારતા હતા કે આ અતિ સુસ્વરૂપા છે માટે વેશ્યા બની જાય તો સારું, પરન્તુ આજે અમને અમારાં તે કૃત્ય માટે એવા વિચારથી પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે જો આ સતી વેશ્યા બની જાત, તો સંસારની શી દશા થાત! ત્રિલોકનું કલ્યાણ કરનાર ભગવાન મહાવીરનું જીવન કેમ ટકત! જે થયું તે થયું, હવેથી અમે આ સતીના ઉપદેશાનુસાર જ વર્તન દાખવીશું." કોઈ કહેતા હતા કે, "ખરેખર જ્યારે આ સતી વેચાતી હતી ત્યારે અમે તેના કથન પર વિશ્વાસ કર્યો ન હતો, અને વીસ લાખ સુવર્ણ મુદ્રાઓને વધારે માની હતી. ધન્ય છે ધનાવહ શેઠને, કે જેણે આ સતીને માટે વીસ લાખ સોનામહોરો ખર્ચીને, પોતાના ધનનો સદુપયોગ કર્યો અમને અમારી ભૂલ માટે ખેદ થાય છે, પણ હવે સતીના ઉપદેશ મુજબ કામ ન કરવાની ભૂલ નહિ કરીએ!"

આ પ્રમાણે ઉપસ્થિત લોકો સતીનો ઉપદેશ સાભળીને ગળગળા બની ગયા. સૌના હૃદય પર ચંદનબાળાના ઉપદેશનો ઘણો સુંદર પ્રભાવ પડ્યો. અને સૌએ યથાશક્તિ ઉપદેશાનુસાર વર્તન દાખવવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ જોઈને સતાનિક આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગયો તે વિચારવા લાગ્યો કે જે કાર્ય હજાર તલવારોથી બની શકે નહિ, તે કાર્ય સતીએ સહજ વારમા કરી નાખ્યુ ધન્ય છે તેને તથા તેના માતા-પિતાને!

સઘળા જનોને ઉપદેશામૃતનું પાન કરાવીને, જનતાથી ઘેરાયેલી સતી ચંદનબાળા સતાનિકના મહેલ તરફ ચાલી સતીનો ઉપદેશ સાંભળવાથી જનતાનો હર્ષોત્સાહ અતિશય વધી ગયો હતો, તેથી તે પહેલાં કરતા પણ ઘણા વધારે જોરથી જય જય ધ્વનિ ઉચ્ચારતી જતી હતી એ જ જયધ્વનિ વચ્ચે ચંદનબાળાએ સતાનિકના મહેલમા પ્રવેશ કર્યો સતાનિકે ભક્તિભાવપૂર્વક ચંદનબાળાનો સત્કાર કર્યો, અને તેને સિંહાસન પર બેસાડી.

જે ગુણ વિકસાવ્યો હતો તેના પ્રતાપે જ હું એમ સમજી કે સુખ મેળવવાનો એ જ ઉપાય છે કે બીજાને સુખ આપવું, કોઈના પર ક્રોધ ન કરવો કોઈ જાતની સેવા કરવામાં સંકોચ ન રાખવો, બદલાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થવા દેવી નહિ અને અપકારને પણ ઉપકાર માનવો. આ જ બાબતોથી સુખ મેળવી શકાય છે તમે પ્રત્યક્ષ જોઈ રહ્યા છો કે મારામાં આ ગુણ હતો, તેથી જ અપકારની દ્રષ્ટિએ કરવામાં આવેલું કાર્ય પણ મારા માટે ઉપકારનું કારણ બન્યું. જો પિતા તથા શેઠ પિતાને ત્યાં મારા માટે જે કાંઈ કરવામાં આવ્યું તે એ ન કરવામાં આવ્યું હોત, તો શું ભગવાન મહાવીરનો અભિગ્રહ પૂર્ણ થઈ શકત ! આ બધો એ જ ગુણોનો પ્રતાપ છે કે કરનાર લોકોએ કેવળ અપકારની દ્રષ્ટિએ કર્યું, પણ મેં તે ઉપકારરૂપ જ માન્યું.

"હવે હું તમને એ જ કહું છું કે મારા આત્મા સાથે સંબંધ જોડવા માટે, જે ગુણો માતાની શિખામણથી મારામાં આવ્યા છે તે ગુણો તમે અપનાવી લ્યો. આ ગુણો અપનાવી લેવાથી, મારા તથા તમારા આત્માનો સંબંધ જોડાઈ જશે, પછી તમારે કોઈ જાતનો પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે નહિ, પણ તમે હમેશાને માટે સુખી જ રહેશો. તમે કદાચ વધારે વાતો લક્ષમાં ન રાખી શકો, તો માત્ર એટલું જ ધ્યાનમાં રાખો કે બીજાને સુખ આપવાથી જ પોતાને સુખ મળે છે એ તમે આટલી વાત પણ ધ્યાનમાં રાખશો, અને સૌને સુખ આપવામાં જ પ્રયત્નશીલ રહેશો—કોઈ તમને દુઃખ આપે તો પણ તમે તેને સુખી બનાવવાનો—સુખ આપવાનો ઉપાય કરશો, તો પછી તમને હમેશાં સુખ જ મળશે દુઃખ તો કદી પડશે જ નહિ તથા મારા આત્મા સાથે સંબંધ પણ જોડાઈ જશે.

પૂર્વ ઇતિહાસ સહિત, ચંદનબાળાનું ઉપદેશપૂર્ણ ભાષણ સાંભળીને, સઘળા માણસો ચકિત બની ગયા. કોઈ કોઈ કહેતા હતા કે "ખરેખર, તે વખતે આ સતીનું મહત્ત્વ જાણ્યા વિના,

ધર્મની ઉપેક્ષા કરીને અમે વેશ્યાને સાથ આપ્યો હતો. અમે ધારતા હતા કે આ અતિ સુસ્વરૂપા છે માટે વેશ્યા બની જાય તો સારું, પરન્તુ આજે અમને અમારાં તે કૃત્ય માટે એવા વિચારથી પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે જો આ સતી વેશ્યા બની જાત, તો સંસારની શી દશા થાત! ત્રિલોકનું કલ્યાણ કરનાર ભગવાન મહાવીરનું જીવન કેમ ટકત! જે થયું તે થયુ, હવેથી અમે આ સતીના ઉપદેશાનુસાર જ વર્તન દાખવીશુ." કોઈ કહેતા હતા કે, "ખરેખર જ્યારે આ સતી વેચાતી હતી ત્યારે અમે તેના કથન પર વિશ્વાસ કર્યો ન હતો, અને વીસ લાખ સુવર્ણ મુદ્રાઓને વધારે માની હતી. ધન્ય છે ધનાવહ શેઠને, કે જેણે આ સતીને માટે વીસ લાખ સોનામહોરો ખર્ચીને, પોતાના ધનનો સદુપયોગ કર્યો. અમને અમારી ભૂલ માટે ખેદ થાય છે, પણ હવે સતીના ઉપદેશ મુજબ કામ ન કરવાની ભૂલ નહિ કરીએ!"

આ પ્રમાણે ઉપસ્થિત લોકો સતીનો ઉપદેશ સાંભળીને ગળગળા બની ગયા. સૌના હૃદય પર ચન્દનબાળાના ઉપદેશનો ઘણો સુંદર પ્રભાવ પડ્યો. અને સૌએ યથાશક્તિ ઉપદેશાનુસાર વર્તન દાખવવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ જોઈને સતાનિક આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગયો. તે વિચારવા લાગ્યો કે જે કાર્ય હજાર તલવારોથી બની શકે નહિ, તે કાર્ય સતીએ સહજ વારમાં કરી નાખ્યુ. ધન્ય છે તેને તથા તેના માતા-પિતાને!

સઘળા જનોને ઉપદેશામૃતનું પાન કરાવીને, જનતાથી ઘેરાયેલી સતી ચન્દનબાળા સતાનિકના મહેલ તરફ ચાલી સતીનો ઉપદેશ સાંભળવાથી જનતાનો હર્ષોત્સાહ અતિશય વધી ગયો હતો, તેથી તે પહેલા કરતા પણ ઘણા વધારે જોરથી જય જય ધ્વનિ ઉચ્ચારતી જતી હતી એ જ જયધ્વનિ વચ્ચે ચન્દનબાળાએ સતાનિકના મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો સતાનિકે ભક્તિભાવપૂર્વક ચન્દનબાળાનો સત્કાર કર્યો, અને તેને સિંહાસન પર બેસાડી

: પ્રકરણ :

[૨૦]

શત્રુમાંથી મિત્ર

શત્રુતા અથવા મિત્રતાનું ઉદ્‌ગમ સ્થાન હૃદય છે. હૃદયમાં જે ભાવનાઓ જન્મે છે, તેથી જ શત્રુતા કે મિત્રતાની ઉત્પત્તિ થાય છે. જ્યારે હૃદયમા કોઈના પ્રત્યે સારો ભાવ આવે છે ત્યારે તો મિત્રતાનો જન્મ થાય છે અને જ્યારે ખરાબ વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે શત્રુતાનો જન્મ થાય છે. જેના પ્રત્યે સારો કે ખોટો એ બને ભાવોમાથી એકેય ભાવ થતો નથી, તેના પ્રત્યે ઉદાસીનતા રહે છે એવી વ્યક્તિ પ્રત્યે શત્રુતા કે મિત્રતા રહેતી નથી

ધર્મને નહિ સમજનારા અજ્ઞાની માણસોમા જ કોઈના પ્રત્યે સારો ભાવ અને કોઈના પ્રત્યે ખોટો ભાવ રહે છે. જેનામાં રાગદ્વેષ છે, તેનામા આ જાતનો ભેદભાવ રહ્યા કરે છે. બલ્કે જેનામા જેટલો વધારે રાગદ્વેષ રહેલો હોય છે. તેનામા એ જાતનો ભેદભાવ એટલો જ

અધિક પ્રમાણમાં હોય છે પરન્તુ જે જ્ઞાની છે જેણે રાગદ્વેષને જીતી લીધા છે તેનામાં આ જાતનો ભેદભાવ હોતો નથી, પણ દરેક પ્રત્યે સારો ભાવ જ રહે છે તેઓ સઘળાઓનું કલ્યાણ ઇચ્છે છે. તેમનામાં કોઈના પ્રત્યે શત્રુતા ઉદ્ભવતી જ નથી. તેઓ કોને મિત્ર માને છે આ શત્રુ છે આ મિત્ર છે અને આ શત્રુ નથી, આ મિત્ર નથી આ જાતનો ભેદ અજ્ઞાનીઓમાં હોય છે જેનાથી કોઈ જાતનો સ્વાર્થ સધાય છે તેને મિત્ર માનવામાં આવે છે જેનાથી કોઈ સ્વાર્થની હાનિ થાય છે અથવા જે સ્વાર્થપૂર્તિમાં વિઘ્ન કરનાર છે તેને શત્રુ માનવામાં આવે છે અને જેનાથી સ્વાર્થ સધાતો પણ નથી, અને સ્વાર્થ બગડતો પણ નથી, તેના પ્રત્યે ઉદાસીનતા રહે છે આ પ્રમાણે શત્રુતા તથા મિત્રતાનો જન્મ સ્વાર્થ ભાવનાથી જ છે અને તે સ્વાર્થભાવના પણ સાંસારિક પદાર્થોની છે જ્ઞાનીઓમાં આ જાતની સ્વાર્થભાવના રહેતી નથી તેઓ કોઈ પ્રકારના કોઈ પણ પદાર્થની ઇચ્છા નથી કરતા, તેઓ કોઈને પણ પોતાના સ્વાર્થમાં વિઘ્નકર્તા નથી સમજતા તેથી તેમનામાં કોઈ પ્રત્યે શત્રુતા જ રહેતી નથી, પણ સૌ પ્રત્યે મિત્રતાપૂર્ણ સંબંધ જ રહે છે

રાજા શતાનિક પણ દધિવાહનને પોતાનો શત્રુ સમજતો હતો. જ્યારથી તેના હૃદયમાં ચંપાના રાજ્યનો લોભ થયો હતો, ત્યારથી જ તે ચંપાના રાજા દધિવાહનને વિઘ્નકર્તા માનીને પોતાનો શત્રુ સમજતો હતો અને પોતાના આ શત્રુને જીતીને પોતાનો સ્વાર્થ પૂરો કરવા માટે જ તેણે ચંપા પર ચઢાઈ કરી હતી. શતાનિકને લોભગ્રસ્ત બનેલો સમજીને તથા તેની દુષ્ટ ઇચ્છા જાણીને દધિવાહન યુદ્ધ કર્યા વગર જ ચંપાનું રાજ્ય છોડીને જંગલમાં ચાલ્યો ગયો હતો. દધિવાહનના ચાલ્યા જવાથી તો શતાનિકના હૃદયમાં તેના પ્રતિ શત્રુતા રહેવી જોઈતી ન હતી પણ સેનાપતિ વગેરેના કહેવાથી તેને એ વાતનો ભય હતો કે પોતાનું રાજ્ય ફરીથી મેળવવા માટે દધિવાહન

કોઈ પણ વખતે આક્રમણ કરશે. આ ભયને કારણે તેણે દધિવાહનને મારી નાખવાનો અથવા પોતાનો કેદી બનાવવાનો ઉપાય પણ કર્યો, પરન્તુ તેને આ પ્રયત્નમાં સફળતા મળી નહિ એ દરમ્યાન તેને મૃગાવતી તથા સતી ચંદનબાળાના ઉપદેશની ચીમકી લાગી જેથી તેનામાં દ્રવ્ય–લોલુપતા ન રહી અને તેની ભાવના એકદમ બદલાઈ ગઈ. તે સમજી ગયો કે મારે ચપાનું રાજ્ય લેવું તેમ જ દધિવાહનને મારો શત્રુ માનવો એ સર્વથા અનુચિત છે. ચંપા પર ચઢાઈ કરીને મે ભારે અન્યાય કર્યો છે. આ બધી બાબતો સમજવાને લીધે જ તેણે સૌની સમક્ષ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે, " હું દધિવાહનની શોધ મેળવીને તેને પાછો બોલાવીશ, તેની ક્ષમા માગીશ અને તેનું રાજ્ય તેને પાછુ સોંપી, ચપાને જે નુકસાન થયુ છે તે પૂરું કરી આપીશ."

આ નિશ્ચય પ્રમાણે સતાનિકે પોતાના માણસોને દધિવાહનની તપાસાર્થે મોકલ્યા તેણે સામંતો વગેરેને કહી દીધુ કે દધિવાહન જ્યા હોય ત્યાથી તેને સન્માનપૂર્વક અહીં લઈ આવો દધિવાહનની શોધ કરતા સતાનિકના માણસો દધિવાહન પાસે જઈ પહોચ્યા તેઓએ નમ્રતાપૂર્વક દધિવાહનને કહ્યુ કે, " ચાલો, તમને મહારાજા સતાનિક યાદ કરી રહ્યા છે" આ સાભળીને દધિવાહન કહેવા લાગ્યો કે, " શું હજુયે સંતાનિકની દુષ્ટ ભાવનાઓ નાશ નથી પામી ? શું ચપાનું રાજ્ય મેળવીને પણ તેને સતોષ નથી થયો ? હું તેને માટે ચંપાનું રાજ્ય છોડીને જંગલમા ચાલી આવ્યો, રાજ્યના વૈભવોને બદલે હું અહીંયા જગલી મનુષ્યોની માફક જીવન નિર્વાહ કરું છુ, વનના ફળોથી મારુ ઉદર પોષણ કરું છું, છના પણ તે મારા પ્રાણ લેવા ઇચ્છે છે ? શુ તેને મારા તરફનો ભય રહેલો છે ? તમે સતાનિક પાસે જઈને મારી તરફથી તેમને કહો કે, તેઓ મારી તરફથી કોઈ પણ જાતનો ભય ન ગણે રાજ્ય લેવાની ઇચ્છાએ મારા હૃદયમા કદી પણ યુદ્ધ કરવાની ભાવના નહિ જન્મે જો મારે

યુદ્ધ જ કરવું હોત તો મારી પાસે સૈન્ય હોવા છતાં, હું યુદ્ધ ન કરવા અહીંયાં શા માટે આવ્યો આપત ? મને યુદ્ધ પ્રત્યે તિરસ્કાર છે છતાં શતાનિક મારી તરફથી ભય કેમ રાખે છે તથા મને બોલાવીને, નાહક મારો સંહાર કરવા કેમ ઇચ્છે છે ।"

દધિવાહનનું કથન સાંભળીને શતાનિકના માણસો કહેવા લાગ્યા કે તમે વિશ્વાસ રાખો. શતાનિક રાજાએ તમારી હત્યા કરવા માટે તમને બોલાવ્યા નથી. જે શતાનિક પહેલાં હતા તેવા અત્યારે રહ્યા નથી. હવે તો તેમનાં જીવનનું સર્વથા પરિવર્તન થઈ ગયું છે"

એમ કહીને તે લોકોએ, ધારિણીનું બલિદાન, ચન્દનબાળાનું વેચાણ તેની મારફત ભગવાન મહાવીરનું થયેલું પારણું, ઇન્દ્રાદિ દેવોએ કરેલી ચન્દનબાળાની સ્તુતિ, શતાનિકને આપેલો ઉપદેશ, અને શતાનિકના જીવની થયેલી નિર્મળતા, તેની પ્રતિજ્ઞા, ઇત્યાદિ સઘળું વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. તે પછી તેઓએ કહ્યું કે શતાનિક પોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે આપનું રાજ્ય આપને પાછું સોંપવા માટે જ બોલાવ્યા છે માટે તમે કોઈ પણ જાતનો સંશય રાખ્યા વિના કૌશામ્બીમાં પધારો."

ધારિણીનું મરણ અને તે મરણ થવાનું કારણ જાણીને દધિવાહનને અતિશય દુઃખ થયું. તે સાથે જ ચન્દનબાળાનું સઘળું વૃત્તાંત સાંભળીને તેને પ્રસન્નતા પણ થઈ અને એવો વિચાર પણ થયો, કે, હું મારી પુત્રી વસુમતિ (કે જે અત્યારે ચન્દનબાળાના નામથી પ્રસિદ્ધ છે)ને માત્ર મોં કઈ રીતે દેખાડું, હું તે ધારિણીને અરક્ષિત મૂકીને જંગલમાં ચાલ્યો આવ્યો હતો, તે કારણે ધારિણીને સતીત્વનું રક્ષણ કરવા માટે મરવું પડ્યું અને પુત્રીને અનેક દુઃખો ભોગવવાં પડ્યાં. આવી હાલતમાં હું તેની સન્મુખ શી રીતે જઈ શકું ! આ જાતના વિચારો આવવા છતાં પણ દધિવાહનને કૌશામ્બી

જવામા સકોચ થવા લાગ્યો, છતાં સંતાનિકના માણુસોએ તેને ખૂબ સમજાવવાથી દધિવાહને કૌશામ્બીમા જવાનું કબૂલ કર્યું.

સંતાનિકે પોતાના માણુસો સાથે દધિવાહન માટે જે વાહન મોકલ્યુ હતું, તેમા બેસીને દધિવાહન કૌશામ્બી તરફ ચાલ્યો. દધિવાહન આવે છે એવા સમાચાર સંતાનિકને અગાઉથી મળી ગયા. દધિવાહનના સ્વાગત માટે સંતાનિકે નગર, મહેલ વગેરે શણુગાર્યાં. પછી તે પ્રતિષ્ઠિત નાગરિકો તેમ જ રાજ્યાધિકારીઓને લઈને દધિવાહનનો સત્કાર કરવા માટે ગયો. શહેરના અન્ય માણુસો પણુ સતાનિક તથા દધિવાહનનું મિલન જોવા માટે ચાલ્યા. કૌશામ્બીની બહાર, સંતાનિક તથા દધિવાહનનો મેળાપ થયો. દધિવાહનને સતાનિકે, તથા સતાનિકને જોતા જ દધિવાહને પોતપોતાનું વાહન છોડી દીધુ, અને પગે ચાલતા એક બીજાની સામે ગયા. નજીકમા આવતા સંતાનિક રાજા દધિવાહનના પગમા પડ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, " મને પાપીને ક્ષમા કરો ! મે' આપના જેવા ધર્માત્મા પર ઘણો જ અત્યાચાર કર્યો છે; મારી લોભવૃત્તિના કારણે જ તમારા જેવા આદર્શ પ્રજાપાલક રાજાને જગતનાં દુખો ભોગવવા પડ્યાં છે, સતી ધારિણીને પ્રાણુત્યાગ કરવો પડ્યો છે, અને તમારી પુત્રી સતી ચદનબાળાને અનેક કષ્ટો સહન કરવાં પડ્યા છે. મે ભયકર અપરાધ કર્યો છે હું તમારી પાસે મારા સઘળા અપરાધોની ક્ષમા માગુ છુ તમે ઉદારતાપૂર્વક મને ક્ષમા આપીને મારો ઉદ્ધાર કરો. "

આ પ્રમાણે સતાનિકને પશ્ચાત્તાપ કરતો જોઈને, દધિવાહનનું હૃદય ભરાઈ આવ્યુ તેણે સંતાનિકને ઉઠાડીને, પોતાના ગળા સાથે લગાવ્યો, અને તેને કહ્યું કે, " જે થવાનું હતું તે થયુ, હવે તે ગત વાતો સભારવી નકામી છે, તમે મારા સબંધી તથા મિત્ર છો આજે આપણો સબંધ તથા આપણી મિત્રતા પુનર્જીવન પામે છે, જે હમેશને માટે સ્થાયી રહેશે માટે તમે કોઈ જાતનો ખેદ ન કરતા પ્રસન્ન જ રહેશો "

આ પ્રમાણે સતાનિકને સાન્ત્વન આપીને દધિવાહને તેનો ખેદ દૂર કરાવ્યો. સતાનિક સન્માનપૂર્વક દધિવાહનને પોતાને મહેલ તરફ લાવ્યો. સૌના પ્રસન્નજનો જય જયકાર કરતા ચાલતા હતા. નગરમાં આ વાત પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ હતી કે જે સતીના હાથથી ભગવાન મહાવીરનું પારણું થયું હતું તે સતીના પિતા મહારાજ દધિવાહન આજે પધારે છે. આ વર્તમાનથી નગરની સમસ્ત જનતા રાજમાર્ગ તરફ ઊમટી પડી અને તે રાજમહેલની બન્ને બાજુ પર ઊભી રહીને, મહારાજ દધિવાહનના પધારવાની વાટ જોવા લાગી. મહારાજ દધિવાહન આવતા, તેના દર્શન કરીને બધા લોકો ખુશી થઈને ધન્ય-ધન્ય તથા જય-જયનો ધ્વનિ ઉચ્ચારવા લાગ્યા.

આ પ્રકારની ધામધૂમ સાથે મહારાજ દધિવાહન સતાનિકના મહેલ પાસે આવ્યો. સતાનિકનો આખો મહેલ દધિવાહનના સ્વાગતાર્થે સુંદર રીતે શણગારેલો હતો. અને જન્મથી મહેલોમાં રહેનાર દધિવાહન ઘણા દિવસો પર્યંત જંગલમાં પણ રહી ચૂક્યો હતો, તેથી દધિવાહનને સતાનિકનો મહેલ દેખીને આનંદ થવો જોઈતો હતો, તેને બદલે દધિવાહનને મહેલમાં પ્રવેશ કરતાં સંકોચ થતો હતો. તે એવું વિચારતો હતો કે આ જ મહેલમાં પુત્રી છે જેને હું મારું મોં શી રીતે બતાવીશ! આ સંકોચને લીધે દધિવાહનનો પગ બહુ જ મુશ્કેલીપૂર્વક આગળ ઉપડતો હતો.

જેમ તેમ કરીને દધિવાહન સતાનિકના મહેલમાં ગયો. સતાનિકે ખૂબ આદરપૂર્વક દધિવાહનને સિંહાસન પર બેસાડ્યા, અને તેનો ઉચિત સત્કાર કર્યો.

મહેલની દાસીઓએ દધિવાહનના આવવાના સમાચાર ચંદનબાળાને આપ્યા. ચંદનબાળાની જગ્યાએ જો કોઈ બીજી કન્યા હોત તો તે દધિવાહનનું મોં જોવા પણ ન ઇચ્છત, અથવા તેને એમ કહીને તેનો તિરસ્કાર કરત કે, તમે પિતા થઈને પણ મને તથા મારી

માતાને છોડીને જગલમાં નાસી ગયા,' પરન્તુ દધિવાહનના ચાલ્યા જવાનું કારણ ધારિણીએ પણ ચદનબાળાને સમજાવ્યુ હતું તેમ ચદનબાળા પોતે પણ જાણતી હતી કે, કયું ધ્યેય સન્મુખ રાખીને પિતાએ યુદ્ધ ન કર્યું અને તેઓ વનમાં ચાલ્યા ગયા આ માહિતીને લીધે જ તેના હૃદયમાં દધિવાહન સબંધી કોઈ પ્રતિકૂળ વિચાર ઉદ્દભવ્યો નહિ દધિવાહનનું આગમન સાભળીને તે ખુશ થઈ. તે વિચારતી હતી, કે માતાએ મને જે શિખામણ આપી હતી, તે પ્રમાણે કામ કરવામાં હું કેટલે અંશે સફળ થઈ છુ, તે બાબત તો પિતા પાસેથી જ જણાશે હું તો સમજુ છુ કે માતાએ મને જે શિખામણ આપી હતી, તે પ્રમાણે વર્તન કરવાથી જ, આજે માસા તથા પિતાનો મેળાપ થયો છે, તથા તેઓ બને મિત્ર બની શક્યા છે.

આ પ્રમાણે ચિંતવતી તથા પ્રસન્ન થતી ચદનબાળા દધિવાહન સામે આવી ઊભી તેણે દધિવાહનને નમ્રતાપૂર્વક વદન કર્યું. ચંદનબાળાને વંદન કરતી જોઈને દધિવાહન રોઈ પડ્યો રોતો રોતો તે ચંદનબાળાને કહેવા લાગ્યો કે, " હે સતી, તું ક્યા દુષ્ટને વદન કરી રહી છે. હું એ જ પાપી છુ કે જે તને તથા તારી માતાને અનાથ દશામા મૂકીને જંગલમાં ચાલ્યો ગયો હતો, તથા જેને પરિણામે તારી માતાને પોતાના શિયળ રક્ષણને કારણે પ્રાણનો ત્યાગ કરવો પડ્યો અને તારે બજારમાં વેચાઈને અનેક કષ્ટ ભોગવવાં પડ્યા જો કે હું નિર્બળતાના કારણે જગલમા ગયો ન હતો, પણ મનુષ્યોનો સંહાર ન થાય એ હેતુથી ગયો હતો, તથા મને એવો વિશ્વાસ પણ હતો, કે તમે બને પોતપોતાનું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ છો, તોપણ મારે માટે તો આવશ્યક કર્તવ્ય એ હતું કે મારે તમારા રક્ષણનો પ્રબધ કરવો. મેં મારા આ કર્તવ્યનું પાલન ન કરીને પાપ કર્યું છે, તેથી હું અપરાધી છુ અને તારા જેવી સતી મને વંદન કરે તે માટે હું લાયક નથી. મને એ જ આશ્ચર્ય થાય છે કે તારા

જેવી સતી મારી પુત્રી કેમ બની! ખરેખર, હું તારો પિતા કહેવડાવવાને લાયક જ નથી.'

દધિવાહનને આ પ્રમાણે અધિર બનેલા જોઈને, ચંદનબાળા તેને ધૈર્ય આપવા લાગી. તેણે કહ્યું કે, "પિતાજી આપના જેવા ધીર, વીર પુરુષને માટે આ પ્રકારનો વિલાપ અશોભનીય છે. તમે જે કાંઈ કર્યું તે પ્રજા ઉત્તમ આદર્શને દૃષ્ટિમાં રાખીને કર્યું, અને તેનું પરિણામ કેવું સુંદર આવ્યું તેનો વિચાર કરો. જો તમે માનવસંહારના ભયથી વનમાં ગયા ન હોત અને યુદ્ધ કર્યું હોત, અગર મને તથા મારી માતાને પણ વનમાં સાથે લઈ જાત, કે કોઈ બીજી જગ્યાએ મોકલી દેત, તો આજે જે રચના બની છે તે શું બની શકત! જો મારી માતાએ પોતાનો પ્રાણ ન આપ્યો હોત, તો તેણે મને જે ઉપદેશ આપ્યો હતો, તે ઉપદેશ શું ચિરસ્થાયી બની શકત! અને જે રથીએ પિતા તરીકે મારું રક્ષણ કર્યું તે શું સુધરી શકત! તેના વડે મારું રક્ષણ થાત! આ રીતે શું મારા હસ્તે ભગવાન મહાવીરનું પારણું થઈ શકત! પ્રાય આ બધી ઘટનાઓ અન્યથી સંભવિત હતી, તોપણ તમારી તથા માતાની કરુણતા તો દૂર ન થતાં સ્થાયી રહેત જ. તમે યુદ્ધ ન કર્યું, અને મને તથા મારી માતાને મૂકીને ચાલ્યા ગયા, એનો જ આ સઘળો પ્રતાપ છે. જો પ્રાય તમે અમને સાથે લઈને વનમાં ન જાત, તોપણ શું તમે અમારું રક્ષણ કરી શકત! શું કોઈ કોઈનું રક્ષણ કરવા માટે સમર્થ છે! વાસ્તવિક રીતે કોઈ કોઈનું રક્ષણ નથી કરી શકતા, માત્ર ધર્મ જ એક કોઈનું રક્ષણ કરવા માટે સમર્થ છે. બીજાઓ તો નિમિત્ત માત્ર છે. તમારાં ચાલ્યા જવાથી, મને કોઈ જાતનું દુ:ખ નથી થયું. જેને તમે તથા બીજા લોકો દુ:ખ માનતા, તે દુઃખ ન હતું, પણ ભગવાન મહાવીરને બોલાવવા માટે દેહ પર ચોટેલું ક્રિયાત્મક ઋણનું કાર્ય દૂર કરવા માટે તથા રાજ્ય લોભને કારણે, તમારા અને મારા વચ્ચે જે વેરભાવ ઉત્પન્ન થયો

હતો તેને નષ્ટ કરી, તેની જગ્યાએ મિત્રતા સ્થાપવા માટે એક તપશ્ચર્યા હતી. એટલા માટે મારી બાબતમા કોઈ પણ જાતનો ખેદ કરવો ઇષ્ટ નથી. હવે રહી મારા માતાના મૃત્યુની વાત. પરન્તુ જો તમે મારી માતાના મૃત્યુ પર બરાબર વિચાર કરશો તો તમને કોઈ જાતનો ખેદ નહિ થાય, પણ પ્રસન્નતા જ થશે ”

એમ કહીને ચંદનબાળાએ ધારિણીના મૃત્યુનું આદ્યોપાન્ત વર્ણન દધિવાહનને કહી સંભળાવ્યું ત્યારબાદ પુન તે દધિવાહનને કહેવા લાગી કે, “ પિતાજી, મારી માતાનું મૃત્યુ એક દિવસે તો જરૂર થાત જ, તો પછી શુ આ પ્રકારનું પંડિત મરણ કાંઈ ખોટુ છે કે તમે તેના મૃત્યુ માટે કોઈ પણ જાતની ચિંતા કરી શકો ? ”

આ પ્રમાણે ચંદનબાળાએ પોતાની ઓજસપૂર્ણ વાણીથી દધિવાહનનો સઘળો ખેદ દૂર કરાવ્યો, તે સાથે જ દધિવાહન તથા સંતાનિક વચ્ચે કાયમની મિત્રતા સ્થાપિત કરાવી દીધી. એટલામાં રથી પણ ત્યાં આવી પહોચ્યો. તે દધિવાહનના પગમાં પડીને તેને કહેવા લાગ્યો કે, “ આપની સતી–પત્નીના મૃત્યુનું કારણ હુ જ છુ. માટે તમે યોગ્ય લાગે તે જાતની શિક્ષા મને જરૂર કરો.” ચંદનબાળાએ દધિવાહનને રથીનો પરિચય કરાવીને, પોતાનો તથા ધારિણીનો તેની સાથે શો સંબંધ છે તે જણાવ્યો, તથા સંતાનિકે તેને આપેલા અભયદાનનું વૃત્તાંત પણ કહ્યુ તે સાંભળીને દધિવાહન પ્રેમપૂર્વક રથીને ભેટ્યો અને તેને સાન્ત્વન આપીને બોલ્યો કે, “ આજથી તું મારો ભાઈ છે, માટે કોઈ પણ જાતનો ભય ન રાખીશ ” આ પ્રમાણે ચંદનબાળાએ રથી તથા દધિવાહન વચ્ચે પણ બંધુત્વભાવ સ્થાપિત કરાવ્યો.

દધિવાહનને થોડાક દિવસો સુધી વિશ્રાંતિ લેવા દીધા પછી, એક દિવસે ચંદનબાળા અને મૃગાવતીની હાજરીમા, સંતાનિકે દધિવાહનને કહ્યું કે, “ મહારાજ, આ સતીના પ્રતાપથી જ મારું તથા તમારુ પુન. મિલન થયુ છે, તેમ જ આપણી વચ્ચે પરસ્પર મિત્રતા

થઈ છે જો આ સતી ન હોત તો આમ ન બનત. કદાચ મારા ભાગ્યે તમે વિજય મેળવત, તોપણ આપણી વચ્ચે વેર તો રહેત જ. આ સતીના પ્રતાપે જ મને મારી સદ્બુદ્ધિ સ્ફુરેલી જણાઈ છે અને હું એમ સમજ્યો છું કે જેનામાં પ્રજાપાલનની ભાવના છે જે પોતાનું હિત ઇચ્છતો નથી, પણ પ્રજાનું જ હિત ઇચ્છે છે અને પ્રજા–હિતનાં જ કાર્યો કરે છે તે જ રાજા છે. જેનામાં આ સદ્ગુણ નથી તે રાજા થવા માટે લાયક નથી. આમ સમજવાથી હું એવું જાણી શક્યો છું કે ખરેખર રાજા થવા માટે તમે જ લાયક છો. હું રાજા થવા માટે લાયક નથી. એ વાત ખરી છે કે આગળ જતાં તમારી કૃપાથી મારામાં પણ એવી યોગ્યતા આવે, પણ મારા અત્યાર સુધીનાં કાર્યો કહી આપે છે કે હું રાજ્ય કરવા માટે અયોગ્ય છું. એટલા માટે મેં નિરધાર કર્યો છે કે તમારું રાજ્ય તમને સોંપીને હું તમારી પાસે રહીને એ બાબતનું જ્ઞાન મેળવીશ કે રાજ્ય કેવી રીતે ચલાવી શકાય છે અને પ્રજાનું હિત કયાં કયાં કાર્યોથી થઈ શકે છે. ચંપાનું રાજ્ય તો આપનું જ છે. ત્યાંનું રાજ્ય તમને સોંપીને તમારો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવશે. એ ઉપરાંત મારી ઇચ્છા છે કે ચંપાના રાજ્યનો રાજ્યાભિષેક કરવાની સાથે જ કૌશામ્બીનું રાજ્ય પણ તમને જ સુપ્રત કરી દઉં. તમે કૌશામ્બીનું પણ રાજ્ય કરો અને તમારા રાજ્ય સમયમાં ચંપાની પ્રજા જે આનંદનો અનુભવ કરી શકી છે તે આનંદનો અનુભવ કૌશામ્બીની પ્રજાને પણ કરાવો."

જે મહેલમાં બેસીને, જે રાજા સંતાનિકે એક દિવસે દધિવાહનનું ચંપાનું રાજ્ય છીનવી લેવાનો વિચાર કર્યો હતો તે માટેનો ઉપાય શોધ્યો હતો અને ચંપા પર ચઢાઈ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, તે જ મહેલમાં, તે જ સંતાનિક દધિવાહનને ચંપાનું રાજ્ય પાછું સોંપવાની સાથે જ કૌશામ્બીનું રાજ્ય પણ આપવા ઇચ્છે છે. આ

જાતના પરિવર્તનનું કારણ, સતી ચંદનબાળાના પ્રતાપે દુષ્ટ ભાવનાઓનો ધ્વંસ થઈ સદ્દભાવના પ્રાપ્ત થવાનું છે

સંતાનિકની વાત સાંભળીને, દધિવાહનને ખૂશ થતાં તેને કહ્યું કે, "રાજન્, તમે આપનું રાજ્ય મને પાછું સોંપવા ઇચ્છો છો, તે જાણીને મને આનંદ નથી થયો, પણ તમારા હૃદયનું જે પરિવર્તન થયું છે તેથી મને ખૂબ આનંદ થાય છે તમારામાં પહેલાં ગમે તેવા દુર્ગુણો હતા, પણ હવે હું તમારામાં દુર્ગુણ દેખતો નથી. રાજ્ય ચલાવવાનો જે હેતુ તમારામાં પહેલા હતો, તે હેતુ અત્યારે બદલાઈ ગયો છે તે બદલાવાથી, તમે પ્રજાપાલક તથા ધર્માત્મા નરેશ કહેવાશો તથા પ્રજા પણ પ્રસન્ન રહેશે, તેમ જ સુખસમૃદ્ધ બનશે. હું હવે વૃદ્ધ થયો છુ લાંબા કાળ સુધી વનમા રહેવાને લીધે, મારામાં પહેલા જેટલી શક્તિ પણ રહી નથી. હવે તો મારી એ જ ઇચ્છા છે કે, હું મારું જીવન પરમાત્માના ભજનમાં વિતાવીશ કદાચ હું આપનું રાજ્ય છોડી શકત કે ન છોડી શકત, પણ તમારી કૃપાથી મારા માથેથી તે ભાર પણ ઊતરી ગયો છે, અને હું નથી ઇચ્છતો કે જે ભાર મારા માથેથી સહજમાં જ ઊતરી ગયો છે, તે હું ફરીથી મારા માથે લઉં પણ તમે તો મારા માથા પર બમણો ભાર લાદવા ઇચ્છો છો, માટે મને ક્ષમા કરો અને જે રીતે તમે અત્યારે બંને સ્થળનું રાજ્ય ચલાવી રહ્યા છો, તે જ રીતે ચલાવતા રહો. કૃપા કરીને મને હવે રાજ્યની ઝંઝટમાં ન મૂકશો"

દધિવાહન અને સતાનિક, અરસપરસ બંનેય એક બીજાને રાજ્ય કરવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યા. સતાનિક કહેતો હતો કે, "મેં રાજ્ય કરવાનો હેતુ, માત્ર ઉત્તમોત્તમ ભોગ ભોગવવા એ જ માન્યો હતો. આ હેતુને લીધે પ્રજાને કેવુ દુખ ભોગવવુ પડે છે, વગેરે બાબતો તરફ લક્ષ ન હતુ સતીની કૃપાથી, હવે મારી તે ભાવના અવશ્ય બદલાઈ ગઈ છે, તોપણ પૂર્વ સંસ્કારોને લીધે, હમણા આ

ભાવનાઓ પુનઃ જાગૃત થાય કે કેમ એ શંકા છે. તમારા આશ્રયમાં થોડો વખત રહેવાથી મારી અનિષ્ટ ભાવનાઓનો નાશ થઈ જશે અને પછી હું રાજ્ય ચલાવું તે અનુચિત ગણાશે નહિ. તમે ફરી સ્વર્ગનાં રાજ્યનો ભાર તમારા શિર પર લઈને મને એવો શુભઅવસર આપો. હું તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે સઘળું કામ કાજ કરવા માટે હરગિજ તૈયાર છું પરન્તુ રાજ્ય તો તમે જ કરો."

શતાનિક તો દધિવાહનને આ પ્રમાણે કહેતો હતો અને દધિવાહન શતાનિકને કહેતો હતો કે તમે મક્કમ વિચારના પુરુષ છો. જ્યાં સુધી તમારામાં દુષ્ટ ભાવનાઓ હતી ત્યાં સુધી તમે તે પ્રમાણે કર્મ કર્યું પરન્તુ હવે તમારી ભાવનાઓ બદલાઈ ગઈ છે માટે તેવી જાતનાં કર્મો તમારાથી નહિ થાય. હું વૃદ્ધ છું. માટે તમે મને રાજ્ય કરવાની તકલીફમાં ન નાખો."

રાજ્ય સંબંધી બંનેની વાતો સાંભળીને, મૃગાવતી તથા ચંદનબાળા આનંદ પામી રહી હતી. તેઓ વિચારતી હતી કે જે રાજ્યને માટે યુદ્ધ કરીને મહાન માનવસંહાર કરવામાં આવે છે તે રાજ્યને આ બંને જણાઓ, જેમ ગેડીદડે રમનારા માણસો એક બીજા તરફ દડો ફેંકે છે તેમ ફેંકી રહ્યા છે. આ બધો ધર્મ સમજવાનો જ પ્રતાપ છે.

શતાનિક તથા દધિવાહનના પારસ્પરિક આગ્રહનો અંત ન આવતો જોઈ ચંદનબાળા કહેવા લાગી કે "તમે બંને આજે આ રીતે એક બીજાને રાજ્ય સોંપી દેવા ઇચ્છો છો, તે ઘણી જ હર્ષની વાત છે પણ જે ભાર બે માણસથી ઉપાડી શકાય તેમ છે જે ઉપાડવા માટે એક માણસને મુશ્કેલી પડે તેમ છે તે ભાર કોઈ એક જ માણસ પર નાખી દેવો તે ઠીક નથી. રાજ્ય, પ્રજાનું રક્ષણ કરવા અને તેને સુખ-સગવડો આપવા માટે જ છે. એ સિવાય રાજ્ય કરવાનો બીજો કોઈ હેતુ નથી, અને જો કોઈ વ્યક્તિ તેનો હેતુ બીજો સમજતી હોય, તો તે માર્ગ ભૂલે છે. રાજ્યને પોતાના ભોગોપભોગનું સાધન

માની રાજ્ય ચલાવવું એ એક વાત છે, અને પ્રજાની સેવા માટે રાજ્ય કરવુ એ બીજી વાત છે. જે માણસ પોતાના ભોગોપભોગને માટે રાજ્ય સમજે છે તે પોતાનું રાજ્ય બીજાને આપવાની ઇચ્છા નથી કરતો, પણ બીજાનું રાજ્ય પચાવી પાડવાનું જ ઇચ્છે છે. પરન્તુ તમારા બન્નેમા, રાજ્ય પોતાના ભોગોપભોગને માટે માનવાની ભાવના નથી, પણ પ્રજાની સેવા કરવાની ભાવના છે. આવી ભાવ-નાથી રાજ્ય કરવામા કોઈ જાતની હાનિ નથી, પરન્તુ તેમ કરવું એ ક્ષત્રિયોનું કર્તવ્ય છે માટે જો તમે મારી વાત માનો, તો હું તમને એમ કહું છું કે બંને રાજ્યનો ભાર કોઈ એક ઉપર ન નાખો પણ પોતાના રાજ્યનો ભાર પોતે જ ઉઠાવે, અને તમે મારામા જે ભાવના જોઈ છે, તે જ ભાવના પ્રમાણે રાજ્ય ચલાવો "

સતીનું આ કથન સાભળીને, બંને જણા શાત થઈ ગયા. સંતાનિક કે દધિવાહન બન્નેમાંથી કોઈ પણ કાંઈ બોલી શક્યા નહિ. આ સંબધી વધુ વાત ન કરતા, સતાનિકે, દધિવાહન, મૃગાવતી, ચદનબાળા તથા બીજા લોકોની સમતિથી દધિવાહનને ચપાના રાજ્યનો અભિષેક કરવાનો દિવસ મુકરર કર્યો, અને રાજ્યાભિષેકની તૈયારી કરવાનો હુકમ આપ્યો. તે સાથે જ ચપા નગરીમાં પણ આ સમાચાર પહોંચાડી દીધા.

દધિવાહનના રાજ્યાભિષેકના ઉત્સવ નિમિત્તે કૌશામ્બી નગરી શણગારવામા આવી. સ્થળે સ્થળે મંગળોત્સવ થવા લાગ્યો. મુકરર તિથિ નજીકમાં આવેલી જાણીને, ચપાના ઘણા લોકો કૌશામ્બીમા આવ્યા દધિવાહનને મળતા, જેટલો આનંદ બચ્ચાને પોતાની માતાનો મેળાપ થતાં થાય, તેટલો જ આનદ તેઓને થયો દધિવાહને તે સઘળાઓનો કુશળ સમાચાર પૂછીને ઉચિત સત્કાર કર્યો. અંતમાં મુકરર તિથિને દિવસે, ખૂબ ધામધૂમપૂર્વક દધિવાહનને ચંપાનગરીનો રાજા બનાવવામા આવ્યો સતાનિક રાજાએ પોતે દધિવાહનને રાજમુકુટ

બેસાડ્યો. ત્યારબાદ પોતાના દુષ્કૃત્યોનું વર્ણન કરીને, શતાનિક પોતાના સંબંધી પશ્ચાત્તાપ જાહેર કર્યો, અને દધિવાહનની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે, "મેં આજે આ સુયોગ્ય તથા સજ્જન નરેશનું રાજ્ય તેમને સુપ્રત કરીને મારા દુષ્કૃત્યોનું યત્કિંચિત્ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું છે આ સઘળો આ સતીનો જ પ્રતાપ છે આ સતીની કૃપાથી જ મારા હૃદયનું પરિવર્તન થયું છે તથા આ સઘળી ઘટના બની છે."

આ પ્રમાણે શતાનિકે એક મહત્ત્વપૂર્ણ ભાષણ આપ્યું, જે સાંભળીને સઘળા લોકો પ્રસન્ન થયા તથા મહાનુભાવ દધિવાહન અને શતાનિકની પ્રશંસા કરીને તેમને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. શતાનિકના ભાષણના જવાબમાં દધિવાહને પણ સંક્ષિપ્ત ભાષણ આપીને, શતાનિકને તેના હૃદય-પરિવર્તન માટે ધન્યવાદ આપ્યો, તેમ જ તેની પ્રશંસા કરી. આ રીતે રાજ્યાભિષેકનો મહોત્સવ સમાપ્ત થયો. તથા દધિવાહન અને શતાનિક આનંદપૂર્વક મિત્રાચારીમાં રહેવા લાગ્યા.

: પ્રકરણ :

[૨૧]

——×——

ઉચ્ચ ધ્યેય

કોઈ પણ માણસ, પહેલા ગમે તેવા આચરણોવાળો હોય, પણ જ્યારે તેને સદાચાર પસદ પડી જાય છે, જ્યારે તે કોઈ પણ ઉત્તમ આચારને સ્વીકારી લ્યે છે, ત્યારે તે, તે શ્રેષ્ઠ આચારને પોતાના જીવનમા અપનાવી જ લ્યે છે. જો કોઈ માણસ, કોઈ શ્રેષ્ઠાચારને મોઢેથી કબૂલ કરે, પણ જીવનમાં તે અપનાવે નહિ, તો તેને માટે એમ જ કહેવાશે, કે તેનો આત્મા નિર્બળ છે, અથવા તે માત્ર ઉપરથી જ શ્રેષ્ઠાચારને શ્રેષ્ઠ કહે છે, પણ હૃદયથી તેની શ્રેષ્ઠતા સ્વીકારતો નથી. જો તેનો આત્મા નિર્બળ ન હોય, પોતે પોતાએ આચરેલા દુરાચારોથી પરાભુત ન બન્યો હોય, તેનાથી અતિશય પ્રભાવિત ન બન્યો હોય, તો જેને તે શ્રેષ્ઠ માને છે, તેને કદાપિ તે અપાનાવ્યા વગર રહી શકે જ નહિ, અર્થાત્ તે દુરાચારમા કદી

રહી શકે જ નહિ. અને જે માણસ માત્ર ઉપરથી જ શ્રેષ્ઠતા સ્વીકારે છે હૃદયમાં તેથી વિરુદ્ધ ભાવ રાખે છે તે ઢોંગી છે તેના સંબંધમાં તો કંઈ કહેવાનું જ નથી.

જ્યારે દુરાચારી માણસ પણ, સદાચરણની શ્રેષ્ઠતા સ્વીકારીને દુરાચરણનો ત્યાગ કરી, સદાચરણને જ અપનાવે છે. સદાચારને વીસરતો નથી, તો પછી જે સદાચારની શ્રેષ્ઠતા પણ માને છે અને જે તેને અપનાવે છે તે, સદાચારને શી રીતે છોડે ! સંસારમાં ઘણાએ એવા દુર્બળ હૃદયના મનુષ્યો હોય છે કે જેઓ સદાચારની શ્રેષ્ઠતાને માનતા હોવા છતાં પણ, અને તે પ્રમાણે આચરણ કરતાં છતાં પણ તેને ત્યજી દે છે પરન્તુ એવા માણસો અપવાદ રૂપ છે માટે અહીંયાં તેઓનું વર્ણન નથી. અહીંયાં તો જેઓ પથ્થરની શિલા માફક પોતાના નિશ્ચય પર દૃઢ રહે છે તે વીરાત્માઓ વિષે જ કહેવામાં આવે છે

મદનમાળાને, તેની માતાએ બાળપણથી જ બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ આપ્યો હતો. તેણે મદનમાળાના હૃદયમાં લગ્નની ભાવના જન્મવા જ દીધી ન હતી. તેનો વિચાર હતો કે મારી પુત્રી બ્રહ્મચારિણી રહીને, સ્ત્રી-પુરુષો સમુખ એક ઉચ્ચ આદર્શ ઉપસ્થિત કરે. તેણે, આ વિચારથી મદનમાળાને બ્રહ્મચર્યની જ શિખામણ આપી હતી, અને મદનમાળાના હૃદયમાં પણ, માતાની શિખામણ સંપૂર્ણ રીતે પ્રવેશી ચૂકી હતી. તેને પોતાની માતાની શિખામણ પર જરા પણ સંશય કે અવિશ્વાસ ન હતો. બ્રહ્મચર્યનું પાલન ન કરવાથી જગતમાં કેવી કેવી ઘટનાઓ બને છે એ વાતને પણ તે ધારિણીના પણ પ્રસંગે રહીને ત્યાં, વેશ્યાના વર્તનથી અને ધનાઢ્ય શેઠને ત્યાં સારી રીતે જાણી ચૂકી હતી. આ કારણથી માતાની શિખામણ પર તેને વધારે વિશ્વાસ બેસી ગયો હતો. તે પછી ભગવાન મહાવીરના દર્શન કરવાથી તો તેનામાં વિશેષ પવિત્રતા આવી ગઈ

હતી આ કારણે, તે બ્રહ્મચર્યનો ત્યાગ કરી લગ્નબંધનમા પડવાનુ બિલકુલ ઉચિત માનતી ન હતી. તોપણ લોકવ્યવહાર પ્રમાણે, કન્યાનુ લગ્ન કરવાની બાબતમા, માતાપિતાને ચિંતા થવી સ્વાભાવિક છે. તેથી દધિવાહનને ચંદનબાળાના લગ્નની ચિંતા થઈ જ.

એક દિવસે સતાનિકે જોયું કે મહારાજા દધિવાહન કોઈ ગંભીર વિચારમા પડેલા છે. એ જોઈને સતાનિક દધિવાહન પાસે ગયો તેણે દધિવાહનની વિચારમગ્નતાનો ભંગ કરી દધિવાહનને કહ્યું કે, " મહારાજ, આજે તમે શા વિચારમા પડ્યા છો ? મે' આટલા દિવસોમા તમને આજની માફક વિચારમાં ગ્રસ્ત કદી જોયા નથી જો મારાથી ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય વાત ન હોય તો, હું જાણવા ઇચ્છુ છુ કે તમે શા વિચારમા પડ્યા હતા ?"

સતાનિકનો આ પ્રશ્ન સાભળીને, જવાબમા દધિવાહને કહ્યુ કે, " તમારાથી ગુપ્ત રાખવા જેવી કોઈ વાત નથી, બલકે જે બાબતમાં હું વિચાર કરી રહ્યો હતો, તે બાબત તમારા માટે પણ એટલી જ વિચારણીય છે હું એ જ વિચારતો હતો કે ચંદનબાળા લગ્નને યોગ્ય થઈ છે, એટલે તે સબંધી શું કરવુ ? જો કે હું જાણુ છુ કે ચંદનબાળાને, તેની માતાએ બ્રહ્મચર્ય પાળવાની જ શિખામણ આપી છે આ વિષયમા ચંદનબાળાની માતા સાથે મારે ઘણી વાર વાતચીત પણ થયેલી છે છતાં તે વાતચીતને ઘણો સમય વ્યતિત થઈ ચૂક્યો છે તે વખતે ચંદનબાળા નાની હતી, અને હવે તે મોટી થઈ છે હવે તે પોતાને વિષે કોઈ પણ જાતનો નિર્ણય કરવા માટે અધિકારિણી થઈ ચૂકી છે. તેથી તે વખતની વાતચીત પર આધાર રાખીને, આ વખતે પણ ચંદનબાળા સાથે આ સબંધી કોઈ પણ જાતની વાતચીત ન કરવી, તે ઠીક નથી આજે ચંદનબાળાની માતા નથી, પરન્તુ તેની માસી તો મોજૂદ છે માતા તથા માસી, એ બંને સરખા જ છે,

રહી શકે જ નહિ. અને જે માણસ માત્ર ઉપરથી જ શિષ્ટતા સ્વીકારે છે હૃદયમાં તેથી વિરુદ્ધ ભાવ રાખે છે તે દંભી છે તેના સંબંધમાં તો કંઈ કહેવાનું જ નથી.

જ્યારે દુરાચારી માણસ પણ, શિષ્ટાચરણની શિષ્ટતા સ્વીકારીને દુરાચરણનો ત્યાગ કરી, શિષ્ટાચરણને જ અપનાવે છે શિષ્ટાચારને વીસરતો નથી, તો પછી જે શિષ્ટાચારની શિષ્ટતા પણ માને છે અને જે તેને અપનાવે છે તે, શિષ્ટાચારને શી રીતે છોડે! સંસારમાં પણ એવા કુળવાન હૃદયના મનુષ્યો હોય છે કે જેઓ શિષ્ટાચારની શિષ્ટતાને માનતા હોવા છતાં પણ, અને તે પ્રમાણે આચરણ કરતાં છતાં પણ તેને ત્યજી દે છે પરન્તુ એવા માણસો અપવાદ રૂપ છે માટે અહીંયાં તેઓનું વર્ણન નથી. અહીંયાં તો જેઓ પથ્થરની શિલા માફક પોતાના નિયમ પર દૃઢ રહે છે તે વીરાંગનાઓ વિષે જ કહેવામાં આવે છે

મદનમાળાને, તેની માતાએ બાળપણથી જ બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ આપ્યો હતો. તેણે મદનમાળાના હૃદયમાં લગ્નની ભાવના જન્મવા જ દીધી ન હતી. તેનો વિચાર હતો કે મારી પુત્રી બ્રહ્મચારિણી રહીને, સ્ત્રી-પુરુષો સન્મુખ એક ઉચ્ચ આદર્શ ઉપસ્થિત કરે. તેણે, આ વિચારથી મદનમાળાને બ્રહ્મચર્યની જ શિખામણ આપી હતી, અને મદનમાળાના હૃદયમાં પણ, માતાની શિખામણ સંપૂર્ણ રીતે પ્રવેશી ચૂકી હતી. તેને પોતાની માતાની શિખામણ પર જરા પણ સંશય કે અવિશ્વાસ ન હતો. બ્રહ્મચર્યનું પાલન ન કરવાથી જગતમાં કેવી કેવી ઘટનાઓ બને છે એ વાતને પણ તે ધારિણીના પતન પ્રસંગે, રથીને ત્યાં વેશ્યાના વર્તનથી અને ધનાવહ શેઠને ત્યાં સારી રીતે જાણી ચૂકી હતી. આ કારણથી માતાની શિખામણ પર તેને વધારે વિશ્વાસ બેસી ગયો હતો. તે પછી, ભગવાન મહાવીરનું દર્શન કરવાથી તો તેનામાં વિશેષ પવિત્રતા આવી ગઈ

ચંદનબાળા પાસે ગયા. એ ત્રણેયનું આગમન થયું જાણીને, ચંદનબાળા ખુશ થઈ તેણે આનંદપૂર્વક ત્રણે જણને પ્રણામ કરીને, યોગ્ય આસન પર બેસાડયાં. પછી હાથ જોડીને તેમને કહેવા લાગી કે, "આજે મારું અહોભાગ્ય છે કે તમે ત્રણે જણનું એકી સાથે આગમન તથા દર્શન થયું. હું જાણવા ઇચ્છું છું કે તમે કયા હેતુથી અહીં પધારવાનું કષ્ટ ઉઠાવ્યું છે? જો તમારી ઇચ્છાનુસાર હું કોઈ પણ કામ કરી શકીશ, તો હું મારી જાતને મહાભાગ્યશાળી માનીશ"

ચંદનબાળાનું કથન સાંભળીને, ત્રણે જણાને ખૂબ આનંદ થયો. ચંદનબાળાના કથનના જવાબમાં મૃગાવતી કહેવા લાગી કે, "પુત્રી, તું બધી રીતે યોગ્ય છે. તે જે વચનો કહ્યા છે, તે તારે લાયક જ છે. તારી પાસેથી અમે એવા જ વચનોની આશા રાખી હતી. અમે જે હેતુથી આવ્યા છીએ તે હેતુ સફળ થવાની પૂરેપૂરી આશા તારા વચનોથી અમને બંધાઈ છે તારી કૃપાથી જ આ બંનેનો મેળાપ થયો છે, અને તેઓ બંને મિત્ર બની શકયા છે હવે અમારી એક બીજી ઇચ્છા છે અમને વિશ્વાસ છે કે તું અમારી તે આશા પણ પૂરી કરીશ."

મૃગાવતીની વાત સાંભળીને, ચંદનબાળા બોલી કે, "માતૃભગિની, તમે મારી પ્રશંસામાં જે કાંઈ કહ્યું છે તે તમારી મોટાઈ છે. મોટા માણસો નાનાઓ પ્રતિ હંમેશા આ જાતની મોટાઈ દર્શાવ્યા જ કરે છે એટલા માટે આપના કથનના જવાબમાં, મારે કાંઈ પણ કહેવાની જરૂર નથી, મને તમે જે કાંઈ આજ્ઞા આપશો, તે ધર્મયુક્ત જ હશે કેમકે માતા પોતાની પુત્રીને અધર્મયુક્ત એવી કોઈ આજ્ઞા આપી શકતી નથી, અને જે આજ્ઞા ધર્મયુક્ત છે તેનું પાલન કરવામાં મને કોઈ જાતની હરકત નથી"

ચંદનબાળાનું કથન પૂરું થતાં, મૃગાવતીએ કહ્યું કે, "અમે જે ધર્મનું પાલન કરીએ છીએ, તે જ ધર્માનુસાર અમારું કથન અવશ્ય

માટે આ સંબંધી તમે પણ તમારી સંમતિ પ્રગટ કરો અને મદન-માળાની માસીની પણ સંમતિ લ્યો. પછી યોગ્ય જણાય તે પ્રમાણે કામ કરીએ. મારી માન્યતાનુસાર મદનમાળાનું લગ્ન ખૂબ ધામધૂમ પૂર્વક કરવું જોઈએ કે જેથી આપણો અત્યાર સુધીનો બધો શોક પણ મટી જાય, તથા તે પણ સુખી થાય. "

દધિવાહનનું કથન સાંભળીને સતાનિક રાજા ખુશ થયો. તેણે દધિવાહનની વાતનું સમર્થન કર્યું અને મૃગાવતીને બોલાવીને, તેને પણ સઘળી વાતથી વાકેફ કરી. મૃગાવતીએ પણ એમ કહીને બંનેની વાતોને સમ્મતિ આપી કે ખરી રીતે હવે મદનમાળા લગ્ન કરવા યોગ્ય બની છે માટે તેનું લગ્ન કરી દેવું જ ઉચિત છે. આ પ્રમાણે ત્રણે જણાં એવા નિશ્ચય પર આવ્યાં કે મદનમાળાનું લગ્ન કરવું. પણ મદનમાળાની સંમતિ લેવાનો પ્રશ્ન બાકી રહ્યો. આ માટે દધિવાહને મૃગાવતીને કહ્યું કે "લગ્નાદિ કામમાં સ્ત્રીઓ જેટલી પ્રવીણ હોય છે તેટલા પ્રવીણ પુરુષો હોતા નથી અને આ વાત કન્યાના લગ્ન સાથે વધારે સંબંધ રાખે છે માટે મદનમાળા પાસેથી લગ્ન કરવાની સંમતિ મેળવવાનું કામ હું તમને સોંપું છું. તમને યોગ્ય લાગે તેવી રીતે તમે મદનમાળા સાથે વાતચીત કરજો. જો તમે કહેશો તો અમે બંને જણા તમારી વાતનું સમર્થન કરવા માટે તમારી સાથે રહીશું, પણ તેની સાથે વાતચીત કરવાનો ખાસ ભાર તો તમારા ઉપર જ રહેશે."

દધિવાહનની આ વાતનું પણ સતાનિકે અનુમોદન કર્યું. મૃગાવતીએ પણ મદનમાળા સાથે વાતચીત કરવાનો ભાર પોતાના માથે લીધો. અંતમાં એવો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો કે, "આપણે ત્રણે જણાં અમુક વખતે મદનમાળા પાસે જઈએ અને તેની સાથે વાતચીત કરીને લગ્ન કરવાની સંમતિ મેળવીએ."

મુકરર કરેલ વખતે, મૃગાવતી સતાનિક તથા દધિવાહન

ચંદનબાળા પાસે ગયા. એ ત્રણેયનું આગમન થયું જાણીને, ચંદનબાળા ખુશ થઈ તેણે આનંદપૂર્વક ત્રણે જણને પ્રણામ કરીને, ચોગ્ય આસન પર બેસાડયાં. પછી હાથ જોડીને તેમને કહેવા લાગી કે, "આજે મારું અહોભાગ્ય છે કે તમે ત્રણે જણનું એકી સાથે આગમન તથા દર્શન થયુ. હું જાણવા ઇચ્છુ છુ કે તમે કયા હેતુથી અહીં પધારવાનું કષ્ટ ઉઠાવ્યુ છે ? જો તમારી ઇચ્છાનુસાર હું કોઈ પણ કામ કરી શકીશ, તો હું મારી જાતને મહાભાગ્યશાળી માનીશ"

ચદનબાળાનું કથન સાંભળીને, ત્રણે જણાને ખૂબ આનંદ થયો. ચંદનબાળાના કથનના જવાબમા મૃગાવતી કહેવા લાગી કે, "પુત્રી, તું બધી રીતે યોગ્ય છે. તે જે વચનો કહ્યા છે, તે તારે લાયક જ છે. તારી પાસેથી અમે એવાં જ વચનોની આશા રાખી હતી. અમે જે હેતુથી આવ્યા છીએ તે હેતુ સફળ થવાની પૂરેપૂરી આશા તારા વચનોથી અમને બધાઈ છે તારી કૃપાથી જ આ બંનેનો મેળાપ થયો છે, અને તેઓ બંને મિત્ર બની શકયા છે હવે અમારી એક બીજી ઇચ્છા છે અમને વિશ્વાસ છે કે તું અમારી તે આશા પણ પૂરી કરીશ."

મૃગાવતીની વાત સાભળીને, ચદનબાળા બોલી કે, "માતૃભગિની, તમે મારી પ્રશસામા જે કાંઈ કહ્યુ છે તે તમારી મોટાઈ છે. મોટા માણસો નાનાઓ પ્રતિ હમેશા આ જાતની મોટાઈ દર્શાવ્યા જ કરે છે એટલા માટે આપના કથનના જવાબમા, મારે કાંઇ પણ કહેવાની જરૂર નથી, અને તમે જે કાંઈ આજ્ઞા આપશો, તે ધર્મયુક્ત જ હશે કેમકે માતા પોતાની પુત્રીને અધર્મયુક્ત એવી કોઈ આજ્ઞા આપી શકતી નથી, અને જે આજ્ઞા ધર્મયુક્ત છે તેનું પાલન કરવામા મને કોઈ જાતની હરકત નથી"

ચદનબાળાનું કથન પૂરું થતા, મૃગાવતીએ કહ્યુ કે, "અમે જે ધર્મનું પાલન કરીએ છીએ, તે જ ધર્માનુસાર અમારુ કથન અવશ્ય

છીએ. અમે અત્યારે ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરી રહ્યા છીએ, માટે અમારી વાત પણ તેને અનુકૂળ જ છે. સંતાન ઉમ્મર લાયક યોગ્ય બનતાં, તેનું લગ્ન કરવું એ ધર્મ છે. આ ધર્મની પ્રેરણાથી જ હું તને એમ કહેવા આવી છું કે તારું શરીર લગ્ન કરવા યોગ્ય બન્યું છે આટલી ઉમ્મર થઈ જવા છતાં પણ, જો કન્યા અવિવાહિત રહે છે તો તેનાં માતાપિતા વગેરે પર અપવાદ મૂકવામાં આવે છે. તારા પ્રતાપે અમને બધી રીતે આનંદ તો થયો જ છે પણ હવે અમારી એકમાત્ર ઇચ્છા તારા વિવાહોત્સવનો આનંદ લેવાની છે અમારી આ ઇચ્છા પૂર્ણ થવાનો આધાર, તારી સંમતિ પર અવલંબે છે ગૃહસ્થ ધર્મ પ્રમાણે, સંતાનની સમ્મતિ વગર તેનો વિવાહ કરવો એ અપરાધ છે પાપ છે સંતાન જ્યારે પોતાના હિતાહિતનો વિચાર કરી શકવા યોગ્ય બને ત્યારે તેની સંમતિ લઈને તેની ઇચ્છાનુસાર અને તેને અનુરૂપ વર જોઈ કન્યા સાથે તેનો વિવાહ કરવામાં આવે છે જ્યાં સુધી સંતાન પોતાના હિતાહિત સંબંધી વિચાર કરી શકતા નથી, ત્યાં સુધી તેમની લેવામાં આવેલી સંમતિ પણ પ્રમાણિક ગણાતી નથી અને હિતાહિત સંબંધી વિચાર કરવા યોગ્ય બનતાં, સંમતિ ન લેવી તે પણ અનુચિત છે તું યોગ્ય છે તારા હિતાહિતનો વિચાર કરવા માટે તું પૂર્ણ સમર્થ છે માટે અમે બધા તારી સંમતિ લેવા માટે આવ્યા છીએ. અમને વિશ્વાસ છે કે તું સંમતિ આપીને અમારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ.

એટલું કહીને પ્રભાવતી શાંત થઈ ગઈ ત્યારે મહારાજા સંતાનિક કહેવા લાગ્યો કે "રાણીએ જે કંઈ કહ્યું છે તે અક્ષરશઃ બરાબર છે અમારા હૃદયમાં તમારો વિવાહોત્સવ જોવાની બહુ જ ઉત્કંઠા છે" સંતાનિક આટલું કહ્યા પછી દધિવાહન કહેવા લાગ્યો કે પુત્રી, એમ તો તું પોતે જ બુદ્ધિમાન છે એટલે અમારા કહ્યા વગર પણ તું બધું સમજે છે છતાં પણ અમે અમારું કર્તવ્ય પૂરું કરવા માટે, તને કંઈક કહીએ છીએ. કન્યાના લગ્ન સંબંધમાં જેવી રીતે માતા

બધી બાબતો પર વિચાર કરી શકે છે, તેવી રીતે પિતા વિચાર કરી શકતા નથી આજે તારી માતા નથી, પણ તારી માસી તો મોજૂદ છે માસી અને માતા એ બને સરખા જ માનવામાં આવે છે. બલ્કે કેટલેક અંશે તો માતા કરતા માસી વધી જાય છે. માટે તારે તેની આજ્ઞાનુસાર વર્તવું ઉચિત છે તેણે જે કાંઈ કહ્યું છે તે તારું હિત ધ્યાનમા રાખીને જ કહ્યુ છે તેના કથન સાથે હુ પણ સપૂર્ણ રીતે સહમત છુ. મારી પણ એવી પ્રબળ ઇચ્છા છે, કે કોઈ લાયક પુરુષ સાથે તારુ લગ્ન કરીને મારા કર્તવ્યનું પાલન કરું, અને લગ્નોત્સવ જોઈને, મારા હૃદયને પ્રસન્ન કરુ. માટે મહારાણી મૃગાવતીના કથનાનુસાર લગ્ન કરવાનું કબૂલ કરીને, અમારા બધાની ઇચ્છા પૂર્ણ કર"

આટલું કહીને દધિવાહને પણ મૌન ધારણ કર્યું. ત્રણે જણા ચદનબાળાના મુખ સામે જોવા લાગ્યા, કે તે શો જવાબ આપે છે ત્રણેની વાતો ચદનબાળાએ સ્વાભાવિક આનદ સાથે સાભળી, અને તેઓની વાત પૂરી થતા કહેવા લાગી કે, "તમારા ત્રણે જણનું કથન યોગ્ય જ છે. માતા તુલ્ય માસીને અને પિતા તુલ્ય માસાને, મારા લગ્નની ચિંતા થાય તે સ્વાભાવિક જ છે, તો જે પિતા છે તેને ચિંતા કેમ ન થાય ? સાધારણ માણસોની પણ પોતાની યુવાન કન્યા જોઈને, તેના લગ્નની ચિંતા થાય છે, તો તમને મારા લગ્નની ચિંતા થાય, તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી આ પ્રકારની ચિંતા કરવી, તે ગૃહસ્થોનું કર્તવ્ય જ છે. તે સાથે એ પણ કર્તવ્ય છે કે સતાનની સમતિ લીધા વિના તેનું લગ્ન ન કરવુ એટલા માટે જ્યા સુધી સતાન પોતાના હિતાહિતનો વિચાર કરવા યોગ્ય ન બને, ત્યાં સુધી તેનું લગ્ન કરવામાં આવતું નથી. એ રીતનું આપનું કથન, તથા મારી સંમતિ મેળવવી એ ઉચિત જ છે. હું લગ્ન કરવાના કાર્યને ખરાબ પણ કહેતી નથી ગૃહસ્થ જીવન ગાળવા માટે લગ્ન કરવું એ જરૂરનો વિષય છે. પ્રથમ તીર્થંકર ભગવાન

આત્માઓને પણ લગ્ન કર્યું હતું મારા હાથથી દાન લેવાની કૃપા કરનાર ભગવાન મહાવીરે પણ લગ્ન કર્યું હતું અને જેમનાથી મારો જન્મ થયો છે તે માતા-પિતાએ પણ લગ્ન કર્યું હતું। એટલા માટે હું લગ્નપ્રથાનો વિરોધ નથી કરી શકતી, પણ એ કબૂલ કરું છું કે જેનામાં બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ નથી, તેમના માટે લગ્ન કરવું જરૂરી છે આમ છતાં પણ હું એટલું તો અવશ્ય કહીશ કે ઉત્તમ તો બ્રહ્મચર્ય જ છે બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ ન હોવા છતાં પણ હું બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું કહેતી નથી, પણ આ શક્તિ હોવા છતાં પણ બ્રહ્મચર્ય ન પાળતાં લગ્ન કરવું, એ ઉપરથી નીચે પડવા બરોબર છે મારી માતાએ મને જન્મથી જ બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ આપ્યો છે એથી મારી નસેનસમાં બ્રહ્મચર્ય પ્રવેશ્યું છે. હું બ્રહ્મચર્ય આગળ લગ્નને ત્યાજ્ય સમજુ છું માટે માટે તમે માતા છો, અને તમારી આજ્ઞા પાલન કરવા યોગ્ય છે છતાં પણ તમારા કહેવાથી હું બ્રહ્મચર્યપૂર્ણ જીવનનો ત્યાગ કરીને, વિવાહિત જીવનમાં પડવા ઇચ્છતી નથી. આપ જેવા સુયોગ્ય માતા-પિતા પોતાની પુત્રીને બ્રહ્મચર્યના ઉચ્ચ ધ્યેયથી પતિત બનાવીને, વૈવાહિક જીવનમાં નાખવા ઇચ્છશો નહિ. માટે તમે તમારી આજ્ઞા સંબંધમાં પુનઃ વિચાર કરો. મને વિશ્વાસ છે કે તમે પણ મારા બ્રહ્મચર્યના વિચારોને જ પ્રોત્સાહન આપશો. આ ઉપરાંત હું લગ્ન કરું પણ કયા પુરુષ સાથે ! કયા પુરુષને માટે તેલ ચડાવું ! સંસારમાં લગ્ન સમયે તેલ ચડાવવામાં આવે છે જે પુરુષના નામનું તેલ કન્યા પર ચડાવવામાં આવે છે તે કન્યા સંસારમાં માત્ર તે જ પુરુષને શુભ માને છે બીજા પુરુષોને શુભ નથી માનતી પરન્તુ હું તો આ જાતના શુભાશુભથી પર થઈ ગઈ છું ! મારા માટે કોઈ અશુભ રહેલ જ નથી તો પછી હું કયા એક પુરુષના નામનું મારા પર તેલ ચડાવું ! અને અન્ય પુરુષોને કઈ રીતે અશુભ માનું ! તમે તમારા અનુભવમાં આવેલી સઘળી વાત મને સંભળાવી

જ છે શુભાશુભની ગડમથલમાથી ન છૂટતાં શુ બને છે, તે પણ બતાવ્યુ છે. આ પ્રકારના અનુભવ પછી પણ હું શુભાશુભમા કેવી રીતે રહી શકું ! લગ્ન વખતે જે પુરુષના નામનું તેલ ચડાવવામાં આવે છે, તેનો હેતુ, સ્ત્રીને, તે પુરુષની દાસી બનીને રહેવાનું, તેના જ હિતનો વિચાર કરવાનું અને તેની પ્રસન્નતામા જ પ્રસન્ન રહેવાનું હોય છે આ સ્ત્રીઓનો સાધારણ ધર્મ છે કે જે પતિવ્રત ધર્મના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. જે સ્ત્રી લગ્નબંધનથી બદ્ધ થઈને પણ પતિવ્રત ધર્મનુ પાલન કરતી નથી, તેને પતિત માનવામાં આવે છે વાસ્તવિક રીતે છે પણ એમ જ. દરેક કાર્યના નિયમોપનિયમનુ પાલન તો કરવું જ જોઈએ એ જ પ્રમાણે, જ્યારે લગ્ન કર્યું છે તો પછી પતિવ્રત ધર્મનું પણ પાલન કરવુ જ જોઈએ આમ છતા પણ જે પતિ સાથે ઉચિત કે અનુચિત વિરોધ રાખે છે, તેનું મોં પણ ન જોવુ જોઈએ. રાવણ એ રામનો શત્રુ હતો, માટે સીતાએ તેનું મોં પણ ન જોયુ રાવણ તો અન્યાયી અત્યાચારી હતો પરન્તુ જો પતિ અન્યાયી અત્યાચારી હોય અને તે કોઈ સજ્જન પુરુષ સાથે બિનજરૂરી વિરોધ માનતો હોય, તો પતિવ્રત ધર્મ પ્રમાણે સ્ત્રીએ પણ તે સજ્જન સાથે વિરોધ રાખવો જ પડે છે. મારાથી એવુ કેમ બની શકે કે હુ કોઈને મિત્ર અને કોઈને દુશ્મન માનુ ? મારા માટે તો વિશ્વના સઘળા પુરુષો સમાન જ છે. હું તો સહુનુ હિત અને કલ્યાણ ઇચ્છુ છુ. લગ્ન કર્યા પછી, હું સૌનુ હિત તથા કલ્યાણ નથી ઇચ્છી શકતી આવી સ્થિતિમા કયા પુરુષના નામનુ તેલ ચડાવુ ? કોની પત્ની બનીને, કેવળ તે એક જ પુરુષનુ હિત ઇચ્છુ !

"એક બીજી વાત પણ છે. મારી માતાએ શાંતિ–યુદ્ધ વિષે જે શિખામણ આપી હતી, તે પ્રમાણે કાર્ય કરીને તો મે માતાનો ઉદ્દેશ પૂર્ણ કરી દીધો, પરન્તુ જે ઉદ્દેશને પૂર્ણ કરવા માટે માતાએ મને બાળપણથી જ શિખામણ આપી હતી, તે ઉદ્દેશ હજુ મેં પૂર્ણ

ક્યો નથી. અને બ્રહ્મચર્ય વગર તે ઉદ્દેશ પૂર્ણ પણ ન થઈ શકે સંસારમાં પ્રસરી રહેલી પુરુષોની ઉચ્છૃંખલતા અને સ્ત્રીઓની પતિતાવસ્થા જોઈને, માતાએ મને તેઓનામાં સામ્યભાવ ફેલાવવાના હેતુથી જ બ્રહ્મચર્યની શિખામણ આપી હતી. મે માતાના આ હેતુને મારા જીવનનું એક માત્ર લક્ષ્ય બનાવ્યું છે આવી સ્થિતિમાં હું લગ્ન કરવાનો કેવી રીતે સ્વીકાર કરી શકું ?

ચન્દનબાળાનું કથન સાંભળીને, મૃગાવતી, શતાનિક તથા દધિવાહન આશ્ચર્ય સાથે પ્રસન્ન થયા. મૃગાવતી કહેવા લાગી કે અમે બ્રહ્મચર્યને ખોટું માનતા નથી. લગ્ન કરવાને બદલે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું તે અત્યુત્તમ છે અમે પણ બ્રહ્મચર્યને આદરની દૃષ્ટિએ જોઈએ છીએ, પરન્તુ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું એ સામાન્ય કામ નથી. બળતા અગ્નિને પી જવો અને ભુજાઓ વડે સમુદ્ર તરવો એ કદાચ સરળ બની શકે પરન્તુ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું એ તો એથીયે પણ કઠણ છે બ્રહ્મચર્ય પાળવાની મુશ્કેલીઓ ધ્યાનમાં લઈને જ અમે તને લગ્ન કરવાનો આગ્રહ કરીએ છીએ. જેમ કોઈ બાળક પોતાની શક્તિ ઉપરાંતનું કામ કરવા માગે, તો માબાપ તેને તે કામ કરતો અટકાવે છે તેમ તને પણ અમે બ્રહ્મચર્ય-પાલનથી અટકાવીએ છીએ. ઘણા માણસો ક્ષણિક આવેશમાં આવી જઈને બ્રહ્મચર્ય પાળવાની પ્રતિજ્ઞા તો લઈ લે છે પરન્તુ પછીથી તેઓ કામાગ્નિથી પ્રજ્વલિત બનીને પતિત બની જાય છે એવા લોકો પોતાનું પણ અહિત કરે છે અને બીજાનું પણ અહિત કરે છે તારે માટે આવું કરવાનો પ્રસંગ આવે અને કુળને કલંક લાગે, એ અમે ઇચ્છતા નથી, તેથી જ અમે તને લગ્ન કરવાનું કહીએ છીએ."

શતાનિક અને દધિવાહને પણ મૃગાવતીની વાતને પુષ્ટિ આપી. તેઓ પણ કહેવા લાગ્યા કે વાસ્તવિક રીતે તમે એ જાણતા નથી, કે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવામાં કઈ અને કેવી મુશ્કેલીઓનો સામનો

કરવો પડે છે. એ મુશ્કેલીઓથી ભય પામીને મોટા મોટા ઋષિ-મુનિઓ પણ પતિત બની જાય છે તો પછી તું તો આખરે એક કન્યા છે અમાગ નિષ્કલકી વશમા ઉત્પન્ન થયેલી કન્યાદ્વારા, બ્રહ્મચર્યના ઓઠે દુરાચારનુ સેવન થાય તો તે અતિશય લજ્જાસ્પદ ગણાય માટે તમે બ્રહ્મચર્ય પાલનનુ સાહસ ન કરો, પણ લગ્ન કરવાનુ કબૂલ રાખો. લગ્ન કર્યા પછી પણ જો તમે નીતિપૂર્વક જીવન વ્યતિત કરશો, તો ગૃહસ્થાશ્રમમા પાળવામા આવતું બ્રહ્મચર્ય તમે પાળી શકશો "

ત્રણેની વાતના જવાબમાં ચંદનબાળાએ કહ્યુ કે, "બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું એ સરળ નથી, પણ તમે જેવુ બતાવ્યું તેથીયે પણ વધારે કઠણ છે અને હું પણ બ્રહ્મચર્યને કઠણ સમજીને જ તેનો સ્વીકાર કરી રહી છુ બ્રહ્મચર્યના બહાને અબ્રહ્મચર્યનુ સેવન ન થાય, તેની ચિંતા રાખવી તે ઉચિત તથા જરૂરનુ છે એવુ કરનારા માણસો પોતાની સાથે જ બીજાઓને પણ ડુબાડે છે. પરન્તુ મારા તરફનો તમે આ જાતનો ભય ન રાખશો મને જન્મથી જ બ્રહ્મચર્યની શિખામણ આપવામા આવી છે મે બ્રહ્મચર્યને જ મારું મુખ્ય આચરણ બનાવી રાખ્યુ છે વિષય-વિકારનુ વાતાવરણ મારી પાસે આવવા જ દીધુ નથી, તેમ મે પણ મારા મનને તે તરફ જવા દીધુ નથી. એટલા માટે મારામાં બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શક્તિ છે, અને હવે તો ભગવાન મહાવીરના દર્શન કરવાથી મારી આ શક્તિ વધારે વૃદ્ધિગંત બની છે મારી બુદ્ધિ અને વાણી ભગવાન મહાવીરના તપાગ્નિમા પડીને પવિત્ર બની ગયેલ છે. હવે તેમા કોઈ પણ જાતનો વિકાર રહ્યો જ નથી માટે તમે મારા બ્રહ્મચર્ય પાળવાની બાબતમાં કોઈ પણ જાતનો સંદેહ ન કરશો. હું કોઈ પણ સમયે બ્રહ્મચર્યથી ભ્રષ્ટ બનીશ નહિ. દેવ, દાનવ, યક્ષ, રાક્ષસ, વગેરે કોઈ પણ મને બ્રહ્મચર્યથી પતિત કરવા માટે સમર્થ નથી હું મહારાણી ધારિણીની પુત્રી છુ. મહાન સંકટ વખતે પણ પોતાના ચારિત્રનું

રક્ષણ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તે ઉપાય પણ માતાએ મને બતાવેલ છે તેટલા માટે તમે આ સંબંધમાં બિલકુલ ચિંતા ન કરશો."

ચંદનબાળાનું પ્રવચન સાંભળીને સર્વે જનોને અનંત આનંદ થયો, અને તેઓ ચંદનબાળાને ધન્યવાદ આપીને કહેવા લાગ્યા કે "તમારી આ પવિત્ર ભાવનાની જેટલી પ્રશંસા કરવામાં આવે તેટલી થોડી છે અમે પોતે જ એવું અનુમાન કરીએ છીએ, કે તમે કદી પવિત્ર ભાવનાનો ત્યાગ કરીને અપવિત્ર ભાવનામાં પ્રવેશી શકો તેમ નથી, તોપણ અમારું કર્તવ્ય પૂરું કરવા માટે જ તમારી પાસે લગ્ન સંમતિની ઇચ્છા રાખી હતી અને બ્રહ્મચર્ય પાલનથી તમને અટકાવ્યા હતા. અમે અમારા કાર્ય માટે તમારી ક્ષમા માગીએ છીએ."

આ પ્રમાણે ચંદનબાળાને ધન્યવાદ આપીને મૃગાવતી કહેવા લાગી કે, "હે સતી, એમ તો મારામાં ધર્મ પ્રત્યે મૂળથી જ શ્રદ્ધા છે છતાં આજે તારી વાતો સાંભળીને તે શ્રદ્ધા વિશેષ વૃદ્ધિગત બની છે હું વિચાર કરું છું કે તેં સાંસારિક વિષયભોગનો અનુભવ કર્યા વિના જ તેનો ત્યાગ કર્યો, પરન્તુ હું તે ભોગનો અનુભવ કરીને પણ હજુ સુધી તેનો ત્યાગ કરી શકી નહિ. સાચી વાત તો એ છે કે અત્યાર સુધીમાં મારી સામે તારી માફક બ્રહ્મચર્યનો આદર્શ રજુ કરનાર કોઈ ન હતું. આજે તારા મુખથી બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો નિશ્ચય સાંભળીને મને પણ એવો વિચાર થયો છે કે હું સંસારના વિષયભોગમાં ક્યાં સુધી પડી રહીશ! એટલા માટે આજથી હું તને પુત્રીને બદલે ગુરુણી માનીને એવો નિશ્ચય કરું છું કે આજથી હું પણ બ્રહ્મચર્યનું જ પાલન કરીશ. વિષયભોગમાં શામિલ નહિ અને જે માર્ગને તમે અપનાવશો તે જ માર્ગને હું પણ આદર્શ માનીશ."

મૃગાવતીનો નિશ્ચય સાંભળીને શતાનિકને પણ હર્ષ થયો. તે

કહેવા લાગ્યો કે, "મહારાણીના આ નિશ્ચયને હું મારી સંમતિ આપું છુ એટલું જ નહિ પણ હું નિશ્ચય કરુ છું, કે આજથી હું પણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરીશ હવે અબ્રહ્મચર્યમાં કદાપિ રહીશ નહિ."

સંતાનિક તથા મૃગાવતીની પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને, ચંદનબાળા તથા દધિવાહને તે બંનેને ધન્યવાદ આપ્યો. પછી દધિવાહન કહેવા લાગ્યો કે, "એમ તો, જ્યારથી મારું લગ્ન મહારાણી ધારિણી સાથે થયું હતું ત્યારથી જ હું નીતિપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરતો રહ્યો છું, છતાં આજે એ પ્રતિજ્ઞા કરુ છુ કે હું જિંદગીભર બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરીશ. કદી પણ અબ્રહ્મચર્ય તરફ પગ નહિ જવા દઉં"

દધિવાહનના આ નિશ્ચયની ચંદનબાળા, મૃગાવતી તથા સંતાનિકે પ્રશંસા કરી. આ પ્રમાણે ચદનબાળા પાસેથી લગ્ન કરવાની સંમતિ મેળવવા માટે આવેલા, સંતાનિક, મૃગાવતી અને દધિવાહન, ચદનબાળાના મક્કમ વિચારોથી પોતે પણ અંજાઈને બ્રહ્મચર્ય પાળવાની પ્રતિજ્ઞા કરી લીધી. તે પછી ત્રણે જણા ખુશ થતાં, ચંદનબાળા પાસેથી પોતપોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયાં.

દધિવાહન અને સંતાનિક પ્રેમપૂર્વક રહેવા લાગ્યા ચપાની પ્રજા વારવાર દધિવાહન પાસે આવીને, તેને ચપાનગરીમાં આવવા માટેનો આગ્રહ કરવા લાગી ત્યાના માણસો દધિવાહનને કહેતા કે, ચપાની પ્રજાને આપનો વિયોગ ઘણા દિવસોથી થયેલો છે. જો આપનો પત્તો ન મળત, અથવા આપ ન આવત, તો તો અલગ વાત હતી, પરન્તુ હવે તો આપને આવેલા જાણીને, એટલું જ નહિ પણ આપ પુનઃ અમારા માલિક બન્યા છો એવું જાણીને તો ચંપાની પ્રજા આપના દર્શન કરવા માટે અતિ આતુર છે એ ઉપરાંત રાજાના દૂર રહેવાથી, પ્રજાનું રક્ષણ પણ સંપૂર્ણ રીતે નથી થઈ શકતું માટે હવે આપ કૃપા કરી ચંપા નગરીમાં પધારો

આ પ્રકારનો આગ્રહ ચંપાના માણસો હરિવાહન પ્રત્યે અનેક વાર કરી ચૂક્યા હતા, પણ સંતાનિક સાથેના પ્રેમથી બંધાયેલા હરિવાહનમાં એવું સાહસ ન હતું કે જે સંતાનિક પાસેથી વિદાય માગી શકે. થોડા જ દિવસોમાં સંતાનિક પ્રજાનો આગ્રહ જાણ્યો, તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે ચંપાની પ્રજાનો આગ્રહ ઉચિત જ છે ખરી રીતે હવે મહારાજા હરિવાહન માટે ચંપાનગરીમાં જવું એ જ યુક્ત છે આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે હરિવાહનને કહ્યું કે, મહારાજ તમારા વિયોગથી ચંપાની પ્રજા દુઃખી છે. હવે તેને વધારે વખત સુધી દુઃખિત રાખવી તે અનુચિત છે એમ તો હું પોતે પણ તમારાથી જુદો પડવા ઇચ્છતો નથી. પણ જ્યારે તમારા માથા પર પ્રજાના રક્ષણનો ભાર છે ત્યારે પ્રેમને આધીન બની કર્તવ્યને ભૂલી જવું તે ઠીક નથી. પ્રજાનું સંપૂર્ણ રક્ષણ ત્યારે જ કરી શકાય કે જ્યારે તેની પાસે રહેવામાં આવે, અને તે કોઈ પણ જાતની મુશ્કેલી વિના પોતાના દુઃખદર્દ સંભળાવી શકે. એટલા માટે, તમારાથી જુદા પડવાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ હવે તમે ચંપાનગરીમાં પધારો એ જ હું ઠીક માનું છું. હું તમને એકલાને જ ચંપામાં મોકલવા નથી ઇચ્છતો, પણ હું પોતે પણ તમારી સાથે આવવા ઇચ્છું છું. ત્યાં ચંપાની પ્રજા પાસે મારા અપરાધોની ક્ષમા માગી, હું મારા પાપનું યત્કિંચિત્ પ્રાયશ્ચિત કરીશ, અને તે પછી કૌશાંબીમાં પાછો આવીશ.

સંતાનિકનું કથન સાંભળીને હરિવાહન હર્ષ પામ્યો. તેણે સંતાનિકને કહ્યું કે તમને જેમ ઠીક લાગે તેમ જ કરો. હું તો આપના પ્રેમમાં એવો બંધાયો છું કે ચંપાની પ્રજાનો અતિશય આગ્રહ હોવા છતાં પણ આપને એમ ન કહી શક્યો કે હું ચંપામાં જાઉં"

સંતાનિકે ચંપામાં જવાની તૈયારી કરાવી. સંતાનિક તથા હરિવાહને મદનમાળા પાસે જઈને તેને કહ્યું કે તમે પણ ચંપામાં આવો અને જે રાજમહેલ ઘણા વખતથી સૂનો પડ્યો છે તેને શોભાવો

તથા મહેલના દાસ-દાસી અને ચંપાની પ્રજાને આનંદિત કરો" સંતાનિક તથા દધિવાહનના કથનના જવાબમાં ચંદનબાળાએ કહ્યું કે, "હમણાં હું અહીંયાં રહેવા ઇચ્છું છું. મારો વિચાર આ વખતે ચંપામાં આવવાનો નથી અહીંયા મને ભગવાનનાં દર્શન થયા છે, માટે હમણા હું અહીં રહેવા ઇચ્છુ છુ. તમે ખુશીથી ચંપામા જાઓ. ચપાનગરી મને ખૂબ જ વહાલી છે. તે મારી જન્મભૂમિ છે. મારુ આ શરીર ત્યાંના પાણી, પવન અને પૃથ્વીથી બનેલું છે, તેથી મારા પર ચપાનો અનંત ઉપકાર છે. છતાં પણ મારા માટે અત્યારે ચંપામાં જવાનો અવસર આવ્યો નથી મેં ભગવાન મહાવીરનો માર્ગ અપનાવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, માટે જ્યારે ભગવાન મહાવીરને કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે ત્યારે હું સયમ ગ્રહણ કરીશ અને તે વખતે હું ચપામાં આવીશ "

ચદનબાળાએ પોતાના જવાબથી દધિવાહન તથા સંતાનિકને સતુષ્ટ કરી દીધા તેઓ બંને ચપામાં આવવા માટે ચંદનબાળાને વધારે આગ્રહ ન કરી શકયા. બંનેને ઉચિત વદન કરીને ચદનબાળાએ તેમને પોતાના સ્થાનથી વિદાય કર્યા

દધિવાહનને લઈને સતાનિક, રાજ્યશ્રી ઠાઠમાઠ સાથે ચપાનગરી ભણી ચાલ્યા. અને જે ચપા પર એક દિવસે તે ચઢાઈ કરવા ગયો હતો, તે જ ચપા દધિવાહનને સોંપવા માટે અત્યારે તે જાય છે. 'અમારા મહારાજા દધિવાહન આવે છે,' એવા સમાચાર સાભળીને, ચંપાની પ્રજાને અતિશય આનંદ થયો તેણે દધિવાહનના સ્વાગતની સંપૂર્ણ તૈયારી કરી ચંપાના રાજ્યમા પ્રવેશ કરતા જ, પ્રજા દધિવાહનનું સ્વાગત કરવા લાગી. માર્ગમા પ્રજાદ્વારા કરવામા આવેલ સત્કારનો સ્વીકાર કરતા કરતા દધિવાહને તથા સંતાનિકે ધામધૂમપૂર્વક રાજમહેલમા પ્રવેશ કર્યો જે રાજમહેલ ઘણા દિવસોથી સૂનો હતો, તે રાજમહેલ દધિવાહનના આવવાથી જયનાદ તથા હર્ષધ્વનિથી ગૂંજી

કરાવ્યો. સંતાનિક રાજમહેલમાં અગાઉથી જ સઘળી તૈયારી કરાવી રાખી હતી. રાજમહેલને પૂર્વવત્ શણગારી દીધો હતો અને તેમાં જરૂરી વ્યવસ્થા પણ કરાવી દીધી હતી. રાજમહેલમાં પહોંચીને, તેણે મહારાજ દધિવાહનને રાજ્યાસન પર બેસાડ્યો, અને પોતે સામે ઊભો રહ્યો. દધિવાહનને રાજ્યાસન પર બેઠેલો જોઈને પ્રજાને અત્યંત આનંદ થયો. તેણે જયધ્વનિથી મહેલ ગજવી મૂક્યો. પ્રજા શાંત થતાં, સંતાનિકે પહેલાંની માફક દધિવાહનની પ્રશંસા તથા પોતાના દુષ્કૃત્યોનું વર્ણન કરીને, પોતાના દુર્વ્યવહાર માટે સઘળી પ્રજા પાસે ક્ષમા માગી. સઘળી પ્રજાના પ્રતિનિધિએ પણ સંતાનિકના ભાષણનો ઉચિત જવાબ આપ્યો. તે પછી, દધિવાહને ઊભા થઈને કૌશામ્બી નગરીની તથા સંતાનિક રાજાની પ્રશંસા કરી અને એ રીતે શિષ્ટજનોનું કર્તવ્ય તેઓએ બજાવ્યું.

દધિવાહન રાજકાર્ય કરવા લાગ્યો. દધિવાહનની પાસે રહેલો સંતાનિક, તેની સર્વ વ્યવસ્થા જોઈને બોધ લેવા લાગ્યો. કેટલાક દિવસો સુધી ત્યાં રહીને તે કૌશામ્બીમાં પાછો આવ્યો. બંને રાજાઓ આનંદપૂર્વક બંને પોતાનું રાજ્ય કરવા લાગ્યા અને પ્રજાને સુખ આપવા લાગ્યા.

: પ્રકરણ :

[૨૨]

દીક્ષા અને કેવળજ્ઞાન

ઉત્તમ પુરુષો સંસાર વ્યવહારનો ત્યાગ કરીને, અકર્મણ્ય બનતા નથી, પણ પોતાના વ્યવહાર ધર્મમા જ રક્ત રહે છે. સસાર વ્યવહારને છોડી, તેઓ જે વ્યવહારને અપનાવે છે, તે પારલૌકિક વ્યવહાર કહેવાય છે તેઓ સસાર વ્યવહારનો પારલૌકિક વ્યવહારને માટે જ ત્યાગ કરે છે માત્ર શરીરને સુખ આપવા માટે કે નિષ્ક્રિય બની બેસી રહેવા માટે તેઓ સસારનો ત્યાગ કરતા નથી સસાર વ્યવહારમા પડીને તેઓ એ જ બાબત પર પોતાનું સપૂર્ણ લક્ષ્ય રોકે છે કે જેથી પુનઃ સસાર વ્યવહારમા પડવુ ન પડે આ ઉપરાત તેઓ જ્યાં સુધી સંસાર વ્યવહારમા હતા, ત્યા સુધી પણ પોતાનું, કુટુબનું, સમાજનું અથવા દેશનું હિત જ જોતા હતા, તેને માટે તેઓ સર્વદા પ્રયત્નશીલ રહેતા હતા, પરન્તુ સંસારના વ્યવહારોથી પર થયા પછી

તેઓ સમસ્ત પ્રાણીઓનું હિત ઇચ્છે છે અને જે વડે સંસારના સમસ્ત પ્રાણીઓનું હિત થાય તેવા પ્રયત્ન પણ કરે છે સંસારમાં રહીને તેઓ ભલા, પોતાને માટે અથવા પોતાના પ્રિયજનો માટે કોઈ અન્ય પ્રાણીનું અહિત પણ કરી નાખતા હતા, પરન્તુ સંસાર વ્યવહારથી નીકળ્યા પછી, કોઈ પણ સંયોગોમાં કોઈ પણ કારણે તેઓ કોઈ પણ જીવનું અહિત કરતા નથી. પણ જે માર્ગે ગમન કરતાં કોઈ પણ જીવનું અહિત ન થાય, પણ કેવળ હિત જ થાય, તેવા માર્ગે તેઓ સંચરે છે. તે માટે તેઓ જે માર્ગને અપનાવે છે તેનું નામ સંયમ છે ઉત્તમ પુરુષો સંયમને અપનાવવા માટે જ સંસારનો–સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરે છે નહિ કે નિષ્ક્રિય બનવા, શરીરને આરામ આપવા કે વિષયભોગમાં આવવા વિપદાને દૂર કરવા માટે તેઓ સંસાર ત્યાગે છે

ચંદનબાળાએ પણ સંસાર વ્યવહારમાં ન પડતાં બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને ભગવાનને કેવલજ્ઞાન થતાં જ સંયમ લેવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી એટલા માટે તે, ભગવાન મહાવીરને કેવલજ્ઞાન થાય તેની રાહ જોવા લાગી. ભગવાન મહાવીરને કેવલજ્ઞાન ક્યારે થાય અને હું તેમની પાસે ક્યારે દીક્ષા લઉં એ જ ભાવનાની તેને પરમ ઉત્સુકતા હતી.

કર્મના આવરણો તોડીને, બારમુ ગુણસ્થાનક ઓળગીને તેરમા ગુણુ-સ્થાનકમા પ્રવેશ કર્યો તેરમાં ગુણસ્થાનકમા પ્રવેશ કરતા જ, પ્રભુને મહાતેજસ્વી, નિર્મળ, અને સંપૂર્ણ એવુ કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રગટ થયું. ભગવાન મહાવીરને કૈવલ્યજ્ઞાન થયુ છે, એવુ જાણીને, ઇન્દ્રાદિ દેવો કેવળજ્ઞાનનો મહોત્સવ કરવા માટે ત્યા હાજર થયા. તેઓએ ભગવાનના કેવળજ્ઞાનનો મહોત્સવ કર્યો સમવસરણની રચના કરી. ભગવાન મહાવીરે ધર્મોપદેશ આપ્યો, પરન્તુ તે સમવસરણમા મનુષ્ય તથા તિર્યંચ ન હતા, જેથી ભગવાનનો આ ઉપદેશ વ્યર્થ ગયો.

ત્યાથી વિહાર કરીને ભગવાન મહાવીર નિષ્પાપા નગરીમાં પધાર્યા ત્યા ભગવાનનું બીજુ સમવસરણ થયુ, અને ઇન્દ્રભૂતિ આદિ ૧૧ ગણધરોએ પોતાના ૪૪૦૦ (ચુમ્માલીસસો) શિષ્યો સાથે ભગવાન પાસે સંયમ ગ્રહણ કર્યો,

ભગવાન મહાવીરને કેવળજ્ઞાન થયાના સમાચાર સમસ્ત વિશ્વ પર પ્રસરી ગયા ચંદનબાળાએ પણ ભગવાનને કેવલજ્ઞાન થયાના સમાચાર સાભળ્યા આ સમાચાર સાંભળીને ચદનબાળા ખુશ થઈ. તેણે સંતાનિક તથા મૃગાવતી વગેરેને કહ્યું કે, " હું આ જ સમાચાર સાભળવાની રાહ જોઈ રહી હતી. હવે ભગવાનને કેવળજ્ઞાન થયું છે, તેથી હવે હું આ સંસારમા એક ક્ષણ પણ રહી શકુ તેમ નથી. હવે હું ત્વરાએ ભગવાનનાં દર્શન કરવા તથા તેમની પાસે દીક્ષા લેવા ઇચ્છુ છુ માટે તમે મને વિદાય આપો"

ચદનબાળાનુ કથન સાભળીને મૃગાવતી તથા સતાનિક પ્રસન્ન થયાં બંનેએ તેને ધન્યવાદ આપ્યો અને કહ્યુ કે, " હે સતી, તે સયમ ગ્રહણ કર્યા પહેલાં જ અનેક જીવોને સન્માર્ગે ચડાવ્યા છે, તો પછી હવે જ્યારે તું ભગવાન મહાવીર પાસે સંયમ અંગીકાર કરીશ, ત્યારે તો અવશ્ય તારી મારફત અનેક જીવોનો ઉદ્ધાર તથા

ઉપકાર થશે, તેમાં શંકા નથી. તેથી અમે તને આ ઉત્તમ કાર્યથી રોકવા ઇચ્છતા નથી, પણ એટલું જ કહીએ છીએ કે જેવી તારી ઇચ્છા હોય તે પ્રમાણે ખુશીથી કર. આ પ્રમાણે કહીને તેઓએ પ્રસન્નતાથી ચંદનબાળાને વિદાય આપી. ચંદનબાળાને વિદાય આપતી વખતે મૃગાવતીએ એટલું વધારે કહ્યું કે "હે સતી, મારી પણ એવી જ ઇચ્છા છે કે હું પણ ભગવાન મહાવીરને શરણે જઈને સંયમ અંગીકાર કરું પરન્તુ આ વખતે એવા સંયોગો નથી કે જેથી મારી આ ઇચ્છા પૂરી થાય. છતાં મને વિશ્વાસ છે કે સમય આવ્યે હું પણ દીક્ષા લઈશ." આમ બોલતાં બોલતાં મૃગાવતીની આંખોમાં અશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. ચંદનબાળાએ તેને ધીરજ આપી અને કહ્યું કે "તમારી ભાવના જરૂર સફળ થશે. તમે ગભરાશો નહિ."

આખા શહેરમાં એવા સમાચાર ફેલાઈ ગયા કે સતી ચંદનબાળા સંયમ ગ્રહણ કરવા માટે ભગવાન મહાવીરના શરણમાં જાય છે. આ સમાચાર સાંભળીને ધનાવહ શેઠ તથા તેની સ્ત્રી મૂળા વગેરે સ્ત્રીપુરુષો રાજમહેલમાં એકઠા થઈ ગયા. ચંદનબાળાએ સૌનો યોગ્ય આદર-સત્કાર કરીને તેઓને ધર્મપાલનનો ઉપદેશ આપ્યો, અને પછી સઘળા માણસોથી ઘેરાયેલી એવી તે ચંદનબાળા ધામધૂમપૂર્વક કૌશામ્બી નગરીની બહાર આવી. નગરની બહાર આવીને સતી ચંદનબાળાએ બધા લોકોની વિદાય માગી અને ભગવાન મહાવીરના સમવસરણમાં જવા માટે તૈયાર થઈ.

રસ્તામાં માણસોને ભગવાન મહાવીરના પ્રવચનોનો લાભ લેવાનો ઉપદેશ આપતી થકી સતી ચંદનબાળા, ભગવાન મહાવીરના સમવસરણમાં આવી પહોંચી. ભગવાનનાં દર્શન કરીને તે અતિશય આનંદ પામી. યથોચિત સ્થાન પર બેસીને, તેણે ભગવાન મહાવીરની ભવતારિણી વાણી સાંભળી, અને પછી ભગવાનને પ્રાર્થના કરી કે "હે પ્રભો, સંસારના જીવો જન્મ જરા, મરણાદિ અગ્નિજ્વાળાથી સંતપ્ત થઈ

રહેલા છે, તથા દુખ ભોગવી રહ્યા છે હું સંસારના આ દુખોથી ભય પામીને આપના શરણે આવી છુ કૃપા કરી મને સંસારના દુ:ખોથી બચાવો, મારો ઉદ્ધાર કરો"

ચદનબાળાની પ્રાર્થના સાભળીને ભગવાને તેને સંયમ રૂપી દીક્ષા આપી ભગવાન મહાવીર પાસે દીક્ષા લેનારી સ્ત્રીઓમા ચંદનબાળા સૌથી પહેલી હતી તેથી ભગવાને તેને સાધ્વી-સંઘની નાયિકા (Leader) બનાવી.

સમય અનુકૂળ મળતા, મૃગાવતી પણ ચદનબાળાની શિષ્યા બની ગઈ. આ રીતે, કાલી, મહાકાલી, સુકાલી વગેરે રાજરાણીઓ તથા અનેક મહિલાઓએ પણ ચદનબાળા પાસે દીક્ષા લીધી. સોળ હજાર સાધ્વીઓના સઘની નાયિકા બનીને, ચદનબાળા જનતાનું કલ્યાણ કરતી થકી વિચરવા લાગી સાધ્વી વેશમા એક રાજકન્યા દ્વારા અપાયેલ ઉપદેશનો જનતા પર કેટલો સુંદર પ્રભાવ પડતો હશે તથા તે ઉપદેશથી કેટલા મનુષ્યોનું કલ્યાણ થતું હશે, તે તો અનુમાનથી જ જાણી શકાય છે દીક્ષા લીધા પછી, જ્યારે તે ચદનબાળા, પૂર્વ કથનાનુસાર ચપા નગરીમાં ગઈ હશે ત્યારે તેના દર્શન કરીને ચપાની પ્રજાને પણ અવશ્ય પારાવાર આનદ થયો હશે તથા તેને ત્યાગનું મહત્ત્વ સમજાયુ હશે.

કેવળજ્ઞાની ભગવાન મહાવીર વિચરતા વિચરતા તથા જનતાનું કલ્યાણ કરતા કરતા, કૌશામ્બી નગરીમા પધાર્યા. ત્યા ભગવાનનું સમવસરણ થયું પોતાની શિષ્યાઓ સાથે સતી ચંદનબાળાનું પણ ત્યા આગમન થયું. એક દિવસે સતી ચદનબાળાની આજ્ઞા લઈને, સતી મૃગાવતી, ભગવાનનાં દર્શન કરવા માટે પ્રભુના સમવસરણમાં આવી ત્યાં ભગવાનનું દર્શન કરવા માટે સૂર્ય તથા ચદ્ર પણ આવેલા હતા સૂર્ય તથા ચદ્ર સમવસરણમા બેઠા હતા, આ કારણે

સંધ્યા થઈ જવા છતાં પણ એમ જાણવામાં ન આવ્યું કે હવે દિવસ રહ્યો નથી, પણ સાંજ પડી ગઈ છે હજુ દિવસ છે એમ સમજીને મૃગાવતી, રાત્રિ થઈ જવા છતાં પણ ભગવાનના સમવસરણમાં બેસી જ રહી. પરન્તુ સૂર્ય અને ચંદ્ર જેવા ભગવાન મહાવીરના સમવસરણમાંથી પોતપોતાને સ્થાનકે ચાલ્યા ગયા કે તરત જ સર્વત્ર અંધકાર થઈ ગયો. સૂર્ય ચંદ્રના ચાલ્યાં જવાથી જ સ્પષ્ટ જણાયું, કે અત્યારે દિવસ નથી પણ રાત્રિ પડી ગઈ છે. રાત્રિ પડી ગયેલી જાણીને મૃગાવતીને અતિશય ચિંતા થઈ તે વિચારવા લાગી કે રાત્રિને વખતે પોતાના સ્થાનકથી બહાર ન રહેવું જોઈએ, એવો અમારો—સાધ્વીઓનો આચાર છે છતાં ભ્રમમાં પડવાને કારણે આજે મારાથી એ આચારનું પાલન ન થયું નિયમભંગ થવાથી મારી ગુરુણી તરફથી આજે મને જરૂર ઠપકો મળશે.

આ પ્રકારની ચિંતાથી ગભરાયેલી સતી મૃગાવતી પોતાના સ્થાનકે (ઉપાશ્રયે) આવી. તેણે સતી ચંદનબાળાને વંદન કર્યું. મૃગાવતીને પોતાની સામે આવી ઊભેલી જોઈને સતી ચંદનબાળા તેને ઠપકો આપતી કહેવા લાગી કે તમારા જેવી કુલીન સાધ્વી પણ જો નિયમોપનિયમનું પાલન ન કરે અને રાત પડી જવા છતાં પણ પોતાના સ્થાનકથી બહાર રહે તો પછી સાધારણ કુળમાંથી નીકળેલી સાધ્વીઓ પાસે નિયમોપનિયમના પાલનની આશા શી રીતે રાખી શકાય ? સૂર્યાસ્ત થઈ જવા છતાં પણ, તમે ઉપાશ્રયની બહાર રહ્યાં, તે ઠીક કર્યું નથી. તમારે અત્યાર સુધી સ્થાનકની બહાર રહેવું જોઈતું ન હતું ! "

આ પ્રમાણે સતી ચંદનબાળાએ સતી મૃગાવતીને ઠપકો આપ્યો. જો સતી મૃગાવતી ધારત, તો તે એમ કહી શકત કે, મેં જાણી જોઈને નિયમનો ભંગ કર્યો નથી, વગેરે—પરન્તુ સતી મૃગાવતીએ સતી ચંદનબાળાના આ ઠપકાનો કોઈયે પ્રત્યુત્તર ન વાળ્યો,

પણ બધો ઠપકો તેણે ગભાળપૂર્વક સાંભળ્યો; તથા પોતાની ભૂલને માટે પશ્ચાત્તાપ કરતી એવું ચિંતવવા લાગી કે, ભલે ગમે તેમ હોય, તો પણ મારે નિયમન-પાલન માટે વખતનું ધ્યાન રાખવું જોઈતું હતુ આચાર્યા મને જે ઠપકો આપી રહેલ છે તે માત્ર એવા જ હેતુથી, કે કોઈ પણ સાધ્વીએ મર્યાદાનો ભંગ ન કરવો જોઈએ.

સમય થતા સઘળી સાધ્વીએ પોત-પોતાની જગ્યા પર સૂઈ ગઈ સાધ્વી ચંદનબાળા પણ સૂઈ ગઈ, પરન્તુ સાધ્વી મૃગાવતી મનમા ને મનમા જ પશ્ચાત્તાપ કરતી રહી, તેથી તેને ઊંઘ ન આવી. પશ્ચાત્તાપ કરતા કરતા સાધ્વી મૃગાવતીના પરિણામની ધારા વૃદ્ધિ પામી તેણે ક્ષપકશ્રેણિ પર ચડીને ધ્યાનની તીવ્રતા વડે ઘનઘાતિક કર્મોનો ક્ષય કરી દીધો, અને એ કારણે તેને પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન તથા કેવળદર્શન પ્રાપ્ત થયુ.

卐

અંધારી રાત્રિનો સમય હતો સઘળી સાધ્વીએ સૂતેલી હતી. એ વખતે સાધ્વી મૃગાવતીએ એક કાળા સર્પને જતો જોયો તે સાપ, જે સ્થળે સાધ્વી ચંદનબાળા સૂતી હતી, તે તરફ જતો હતો સાધ્વી ચંદનબાળાનો હાથ તે સાપના જવાના માર્ગમા હતો ગુરુણીના હાથને સાપના સ્પર્શથી બચાવવા માટે, સાધ્વી મૃગાવતીએ સાપના માર્ગમાંથી સાધ્વી ચંદનબાળાનો હાથ ખસેડ્યો. હાથ ખસવાથી સાપ તો તેને સ્પર્શ કર્યા વગર જ ચાલ્યો ગયો, પણ સાધ્વી ચંદનબાળાની ઊંઘ ઊડી ગઈ સાધ્વી ચંદનબાળાએ જાગીને, તથા પૂછપરછદ્વારા 'તે સાધ્વી મૃગવતી છે' એમ જાણીને તેને પ્રશ્ન કર્યો કે, "શું તમે હજી સુધી જાગો છો? અને તમે મને કેમ જગાડી?" ગુરુણીના આ પ્રશ્નના જવાબમાં, સાધ્વી મૃગાવતીએ નમ્રતાપૂર્વક કહ્યુ કે, "હમણાં જ એક કાળો સાપ આ બાજુ ગયો છે તમારો હાથ તેના

જવાના માર્ગમાં હતો. આ કારણે મેં તમારો હાથ ખસેડ્યો, પરન્તુ મારા આ કાર્યથી તમારી નિદ્રાનો ભંગ થયો તે માટે હું તમારી ક્ષમા માગું છું. આપની નિદ્રા—ભંગ કરવાનો મારાથી અપરાધ થયો છે. મારો આ અપરાધ ક્ષમા કરો.”

આ સાંભળીને ચંદનબાળાએ મૃગાવતીને પૂછ્યું કે “અંધારી રાત છે અને આ સ્થાનકમાં તો વિશેષ અંધારું છે છતાં પણ તમને એવો સાપ શી રીતિ દેખાયો?” ચંદનબાળાના આ પ્રશ્નના જવાબમાં સાધ્વી મૃગાવતીએ કહ્યું કે “તે આપની કૃપાનું જ ફળ છે. આપની કૃપા હોય તો બધું બનવું સંભવિત છે. જ્યારે આપના જેવા ગુરુણીની કૃપા થાય છે ત્યારે રાત અને દિવસ સરખાં થઈ જાય છે. પછી તો પ્રકાશ હોય કે ન હોય, પણ બધું દેખાય છે. આપે મારા અપરાધની ઉપેક્ષા ન કરી, પણ મને ઠપકો આપ્યો, તેથી મારું બધું પાપ નાશ પામ્યું, અને આ જ કારણે હું અંધારામાં પણ તે કાળા સાપને જોઈ શકી. જો આપ મારા અપરાધ પ્રત્યે બેદરકાર રહેત, તો મર્યાદાનો ભંગ પણ થાત, તેમ જ મારું પાપ પણ નષ્ટ ન થાત.”

ચંદનબાળા—“તમારા આ કથનથી તો એવું જ જણાય છે કે તમને કોઈ જ્ઞાન થયું છે! ખરી રીતે જ્ઞાન થયા વગર આમ બની જ ન શકે. પરન્તુ એ કહો કે તમને જે જ્ઞાન થયું છે તે પૂર્ણ છે કે અપૂર્ણ?

મૃગાવતી—“આપની કૃપા હોવા છતાં પણ, અપૂર્ણતા કેમ રહી શકે?”

ચંદનબાળા—“ત્યારે તો તમને કેવળજ્ઞાન થયું છે. મને આ સંબંધીની ખબર ન હતી જેથી મારાથી તમારી આશાતના થઈ તે માટે મારો આ અપરાધ ક્ષમા કરો.”

આ પ્રમાણે કહીને સાધ્વી ચંદનબાળા પોતાની શિષ્યા સાધ્વી મૃગાવતીને વંદન કરવા લાગી. કેવળજ્ઞાનની અવજ્ઞા કરવાના અપરાધને પશ્ચાત્તાપ કરવાથી સાધ્વી ચંદનબાળાએ પણ ક્ષપકશ્રેણી પર ચઢતા, ઘાતિક કર્મનો નાશ કર્યો, તેથી તેને પણ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું

કેવળજ્ઞાન થયા પછી પણ સાધ્વી ચંદનબાળા અને સાધ્વી મૃગાવતી વિચરતી થકી જનતાનું કલ્યાણ કરવા લાગી. સાધ્વી ચંદનબાળાની છત્રીસ હજાર સાધ્વીઓમાંથી ૧૪૦૦ (ચૌદસો) સાધ્વીઓને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ અંતમાં સાધ્વી ચંદનબાળા, સાધ્વી મૃગાવતી અને અન્ય કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર ૧૪૦૦ સાધ્વીઓ એક પછી એક આયુષ્ય પૂર્ણ થતા, અઘાતિક કર્મનો નાશ કરી, શરીરનો ત્યાગ કરી, સિદ્ધ, બુદ્ધ તેમ જ મુકત થઈ.

ઉપસંહાર

જૈન સાહિત્યમાં, સતી ચંદનબાળાની કથાનું પણ ઊંચું સ્થાન છે. ધૈર્ય, સાહસ, ત્યાગ, સહનશીલતા અને દૃઢતાનો આદર્શ બતાવવા માટે ચંદનબાળાની કથા અનુપમ છે. ચંદનબાળાની કથાની વિશેષતાઓ પર વિચાર કરવાથી, પહેલાં એ જોવું જરૂરી છે, કે ચંદનબાળાનું જીવન આવું હોવાનું કારણ શું છે? દરેક કાર્યનું અવશ્ય કોઈ કારણ તો હોય છે જ. કારણ વગર કાર્ય હોતું નથી. એટલા માટે ચંદનબાળાના ઉચ્ચ જીવનરૂપી કાર્યનું પણ કોઈ કારણ જરૂર હોવું જોઈએ. એમ તો તેના પૂર્વ સંસ્કારોને પણ એક કારણ માની શકાય છે તે પણ બરાબર છે પરન્તુ પૂર્વ સંસ્કાર અવ્યક્ત છે અવ્યક્ત વસ્તુને સમજવી મુશ્કેલ છે માટે વ્યક્ત કારણ પર કંઈક વિચાર કરવો ઠીક થઈ પડશે.

ચંદનબાળાનું જીવન ઉચ્ચ બનાવવાનું કારણ તેની માતા ધારિણી છે તેણે ચંદનબાળાને જન્મથી જ ઉત્તમ શિખામણો આપી હતી. પછી જ્યારે ધારિણી અને ચંદનબાળાને, રથી જંગલમાં લઈ ગયો હતો, તે વખતે પણ ધારિણીએ ચંદનબાળાને એવી શિખામણ આપી હતી, કે જેણે ચંદનબાળાના જીવનને આદર્શ બનાવ્યું. સાધારણ

ં તો, તેણે ચંદનબાળાને પ્રારંભથી જ ગંભીરતા, સહનશીલતા, ના બ્રહ્મચર્ય તથા ત્યાગનો ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેતે સમયમાં અપા- નો ઉપદેશ વધારે મહત્ત્વપૂર્ણ હતો કારણકે તે ઉપદેશ સંકટ સમયે આપવામાં આવ્યો હતો સંકટ સમયે અપાયેલ અથવા મળેલ બોધનું ત્ત્વ ઘણુ વધારે હોય છે. એ ઉપરાંત ધારિણીએ તે વખતે જે ધ આપ્યો હતો, તેનો ક્રિયાત્મક આદર્શ પણ ચંદનબાળાની સામે ૂરી બતાવ્યો. આ કારણથી, તેણે આપેલો બોધ, પૂરેપૂરી રીતે ંદનબાળાના હૃદયમાં ઊતરી ગયો અને ચંદનબાળા તે બોધ પ્રમાણે ામ કરવામાં સમર્થ બની.

ધારિણીએ અંતિમ સમયે સતી ચંદનબાળા સમક્ષ પોતાના સદ્બોધ પ્રમાણે કેવા રૂપમાં ક્રિયાત્મક આદર્શ મૂક્યો, તે પર વિચાર કરી લેવો ઉચિત ગણાશે. કાર્યની શ્રેષ્ઠતા બતાવવા માટે, કારણની શ્રેષ્ઠતા બતાવવી ઠીક છે. માટે સંક્ષેપમાં ધારિણીના તે કાર્યો પર પ્રકાશ ફેંકવામાં આવે છે કે જે ચંદનબાળાના જીવનને ઉચ્ચ બના- વવા માટે આદર્શરૂપ હતા. તેમ જ જે, દુષ્ટ માણસોના જીવન ઉચ્ચ બનાવવામાં પણ કારણરૂપ બની શકે છે.

ધારિણી રાજરાણી હતી, છતાં પણ તેણે વિષય-વિલાસને મહત્ત્વ ન આપ્યું, તેણે પોતાને તથા દધિવાહનને કદી પણ અનીતિના માર્ગે જવા દીધા નહિ તે પોતે પણ નીતિમાર્ગ પર સ્થિર રહી તે તેણે પોતાના સ્વામીને પણ નીતિ માર્ગ પર જ સ્થિર રાખ્યા પોતાની પુત્રી ચંદનબાળાને પણ તેણે એવી જ શિખામણ આપી. તેને બ્રહ્મ- ચર્યનો જ પાઠ શીખવ્યો, વિષયવિલાસના વાતાવરણથી તેને હંમેશ બચાવતી જ રહી જ્યારે દધિવાહન જંગલમાં ચાલ્યા ગયા અને ચંપા લૂંટાવા લાગી, ત્યારે પણ તે ગભરાઈ નહિ તે વખતે તેણે ચંદનબાળાને ધૈર્ય તથા સાહસ રાખવાની શિખામણ આપી. જ્યારે સંતાનિકનો રથી મહેલમાં ઘૂસી આવ્યો; તે વખતે ધારિણીનું રક્ષણ

કરનાર કોઈ ન હતું તો પણ તે દુઃખિત ન બની પરન્તુ નિષ્કપટ-પૂર્વક તેના ગર્ભમાં બેસી ગઈ અને રથને જ પાઠશાળા બનાવીને, મદનબાળાને શાન્તિ-યુદ્ધ તથા વ્યવહાર ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરવાનો ઉત્તમ ઉપદેશ આપ્યો.

અહીં સુધી તો તેણે મદનબાળાને પ્રાક્ ઉપદેશ જ આપ્યો હતો. એવો કોઈ ઉદાહરણ આપ્યો નહોતો કે જેથી પોતાને કોઈ અસાધારણ દુઃખ ભોગવવું પડ્યું હોય. પરન્તુ જંગલમાં રથથી નીચે ઉતર્યાં પછીથી પ્રાણત્યાગ સુધીનું તેનું કામ મદનબાળાને માટે વિશેષરૂપે ઉદાહરણ આપતું હતો.

રથીએ ધારિણી પાસે જે અનુચિત માગણી કરી હતી ધારિણી તથા તેના પતિને જે કટુવચનો કહ્યાં હતાં, તેથી પ્રત્યેક સ્ત્રીને ક્રોધ તેમ જ પોતાની પરાધીનતા પર દુઃખ થાય એ સ્વાભાવિક છે પરન્તુ ધારિણી એવી સાધારણ સ્ત્રીઓમાંની એક ન હતી જે કે પતિ સંબંધમાં કહેવાયેલાં કટુ વચનો સાંભળી તેને બળવા લાગ્યાં, છતાં પણ તે કારણે અથવા તો અનુચિત માગણીને કારણે તેણે રથી પર ક્રોધ ન કર્યો, પણ તેને પોતાનો ભાઈ માનીને, સુમાર્ગ પર લાવવાનો જ પ્રયત્ન કર્યો. આવા કઠિન સમયમાં બીજી સ્ત્રીઓ સ્વભાવ પ્રમાણે તેના હૃદયમાં પતિના વિરુદ્ધ કોઈ ને કોઈ વિચાર ઉત્પન્ન થાત. તેના મનમાં એવો વિચાર કરી શકત કે પતિએ મને તથા પુત્રીને નિરાધાર છોડીને પોતાના કર્તવ્યની અવહેલના કરી છે પરન્તુ ધારિણીએ પતિના કર્તવ્ય-અકર્તવ્ય તરફ ધ્યાન પણ ન દીધું. તેણે તો ફક્ત પોતાનું જ કર્તવ્ય વિચાર્યું અને પોતાના રક્ષણનો જ પ્રયત્ન કર્યો. તેણે પહેલાં તો રથીને સુધારવા માટે તેને સન્માર્ગ પર લાવવા માટે અને એ રીતે પોતાના સતીત્વની રક્ષા કરવા માટે ઉપદેશથી કામ લીધું. રથીને ઘણું સમજાવ્યો, પરન્તુ જ્યારે કામાન્ધ રથી માન્યો નહીં, પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો અને તેણે જાણી લીધું કે હવે તે

મારા પર બળાત્કાળ કરશે, ત્યારે તેણે પ્રાણનો ત્યાગ કરીને સતીત્વની રક્ષા કરી અને રથીને પણ સુધાર્યો.

આ પ્રમાણે ધારિણીએ પોતાના કાર્યે તથા જીવન અને મરણ દ્વારા ચન્દનબાળાની સાથે જ જગતના માનવોને અનેક શિખામણો આપી. તેણે બતાવી આપ્યુ કે પત્નીજીવન, માતૃજીવન અને ભગિની-જીવનને કેવી રીતે ગાળવુ જોઈએ તથા પત્ની, માતા અને બહેનનું શુ કર્તવ્ય છે તેણે એ બતાવી આપ્યુ કે આફત વખતે શિયળનું રક્ષણ કેવી રીતે કરી શકાય છે. અને તેવે વખતે કેવાં ધૈર્ય તેમ જ સાહસની જરૂર છે. આ બધા ઉપરાંત, ઉપદેશને સાર્થક બનાવવા માટે કેવા ત્યાગની જરૂર છે તથા ઉપદેશક પર કેવી જવાબદારી છે, તે પણ તેણે બતાવ્યું છે.

ચન્દનબાળા રૂપી કાર્યના ધારિણી રૂપી કારણમા આ વિશેષતાઓ હતી જેના કારણમાં વિશેષતા હોય, તે કાર્યમાં વિશેષતા હોવી સ્વાભાવિક છે આ પ્રમાણે ધારિણીના પ્રતાપે જ, ચન્દનબાળામા એ વિશેષતાઓ હતી. ધારિણીએ ચન્દનબાળાને જે શિખામણ આપી હતી, અને ક્રિયાત્મક આદર્શ વડે તે શિખામણને હૃદયગમ કરાવી દીધી હતી, તે શિખામણના પ્રતાપે જ ચંદનબાળાને કાર્ય કરવામાં આળસ કે થાક લાગ્યાં નહિ પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનો વિચાર કરતા તેને દુઃખ થયુ નહિ તેમ જ, રથીની સ્ત્રી તથા મૂળાએ પોતાની તરફ દાખવેલ દુર્વ્યવહાર પર ક્રોધ પણ ન આવ્યો, અથવા તેનો બદલો લેવાની ભાવના પણ તેનામા ઉત્પન્ન ન થઈ. બલ્કે, જે તેની સાથે દુર્વ્યવહાર કરતું હતું, તેને પણ પ્રસન્ન રાખવામા, સુખી બનાવવામાં અને તેનું હિત કરવામાં જ ચન્દનબાળા હમેશ ઉદ્યુક્ત રહેતી હતી રથીની સ્ત્રીએ જ્યારે પોતાના પતિ પ્રત્યે ચન્દનબાળાને વેચી દેવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી હતી, ત્યારે રથી, તેના ઉપર ક્રોધાયમાન થઈને તેને જ ઘરમાથી કાઢી મૂકવા માટે તત્પર થયો હતો. પરન્તુ ચન્દનબાળાએ તેને સમજાવીને શાંત કર્યો તથા તેની પત્નીની ઇચ્છાનુસાર પોતાને

વેશ્યા માટે બજારમાં લઈ જવા વિવશ બનાવી દીધી. બજારમાં પણ જે વેશ્યા, ચન્દનબાળાને વેશ્યા બનાવવા માટે બળાત્કારે પકડીને લઈ જવા ઇચ્છતી હતી, તેના ઉપર જ્યારે વાંદરાઓએ આક્રમણ કર્યું ત્યારે વેશ્યાના સાથીઓ મદદનીશો વગેરે તો નાસી ગયા પરન્તુ ચન્દનબાળાએ તે વેશ્યા પાસે દોડી જઈને તેને વાંદરાઓના ત્રાસમાંથી ઉગારી, અને તેની સેવા-શુશ્રૂષા કરી. પછી ધનાવહ શેઠને ત્યાં રહીને શેઠ મૂલાએ જે અપશબ્દો કહ્યા તે બધા તેણે ધૈર્યપૂર્વક સહન કર્યા તથા મૂલાની ઇચ્છાનુસાર તેનો સંદેહ દૂર કરવા માટે મસ્તકના વાળ કપાવીને હાથકડી-બેડી નખાવીને, અને અંધારા ભોંયરામાં પુરાઈને, પરીક્ષા આપી જેમાંથી ત્રણ દિવસ પછી જીવિત નીકળવાની કોઈ જાતની આશા નહોતી, તેવા ભોંયરામાં પુરાઈને પણ તે ગભરાઈ નહિ, તેમ તેને લેશમાત્ર દુઃખ પણ ન થયું પરન્તુ ત્યાં પણ તેણે ધર્મારાધના જ કરી. પછી જ્યારે શેઠે તેને ભોંયરામાંથી બહાર કાઢી, ત્યારે પણ તેણે મૂલા વિરુદ્ધ શેઠને કંઈ પણ કહ્યું નહિ.

આ પ્રકારની સહનશીલતા, ધૈર્ય અને ધર્મભાવનાનું એ પરિણામ આવ્યું કે ચન્દનબાળાને પોતાના હાથથી દાન લેનાર ભગવાન મહાવીર જેવા તપસ્વી અને મહાપુરુષ સત્પાત્ર મળ્યા. ભગવાન મહાવીરનો જે કઠણ અભિગ્રહ હતો તે સતી ચન્દનબાળા દ્વારા જ પૂર્ણ થયો. તેણે ત્રિલોકના પ્રાણીઓનું કલ્યાણ કરનાર, એવા ભગવાન મહાવીરને અન્નદાન નહિ, જીવન-દાન આપ્યું હતું એમ કહી શકાય. છતાં પણ ચન્દનબાળાને કોઈ પણ જાતનો ગર્વ કે અભિમાન ન થયું. ઇન્દ્રાદિ દેવોએ કરેલી તેની સ્તુતિથી કે સોનામહોરોની વૃષ્ટિથી ચન્દનબાળા ફૂલી ન ગઈ તે પહેલાની માફક વિનમ્ર જ રહી. વેશ્યા રથી તેની સ્ત્રી તથા મૂલા એ સપત્નીઓ સાથે તેણે પહેલાં કરતાં પણ અધિક વિનય દાખવ્યો. એટલું જ નહિ પણ તે સપત્નીઓને તેણે ભગવાનને દાન દેવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત કરાવવાના કારણભૂત જ માન્યા અને પોતાના પર તેઓનો ઉપકાર થયેલો માન્યો. રથી તથા

શેઠને ત્યાં તેણે અનેક દુઃખો ભોગવ્યા હતા. છતા સતાનિકને ત્યાંનું તેડું આવતાં પણ, તે રાજમહેલ કે રાજ્ય-સુખો પર લલચાઈ નહિ. જે રાજમહેલમા પાપનો જ વિચાર કરવામા આવતો હતો, ત્યાં જવાનો સ્પષ્ટ ઇનકાર કર્યો સંતાનિક તથા મૃગાવતી પોતાને તેડવા માટે આવ્યા હોવા છતા પણ તે આ નિશ્ચયથી ડગી નહિ પોતાના આ નિશ્ચય પર દૃઢ રહીને, તથા સંતાનિકનું લક્ષ તેના સઘળા દુષ્ટ કાર્યો તરફ ખેંચીને, તેણે સંતાનિકને પણ પવિત્ર બનાવી દીધો.

સાધારણ મનુષ્ય જ્યાં સુધી પરાધીન તથા શક્તિહીન હોય છે, ત્યાં સુધી તો તે સઘળું સાંભળી રહીને સહન કરે છે; અને એ રીતે તે, ઉપરથી વિનયશીલ રહેતા છતા પણ તેના હૃદયમા તો બદલો લેવાની પૂરેપૂરી ભાવના હોય છે પરન્તુ જ્યારે તેની પરાધીનતા મટી જાય છે, જ્યારે તે શક્તિવંત બને છે ત્યારે તે પોતાની સાથે દુષ્ટ વર્તન કરનારનો બદલો લીધા વગર રહેતો નથી કેટલાક માણસો તો તે વખતે કરવામા આવેલા ઉપકારો પણ ભૂલી જાય છે, આવી સ્થિતિમાં તેઓ તે ઉપકારો યાદ કરતા નથી, પણ કોઈ સહજ ગેરવર્તણૂક યાદ કરીને તેનો બદલો લે છે સજ્જન માણસો આમ કરતા નથી તેઓ કોઈ પણ સમયે, તેમ જ ગમે તેવી સ્થિતિમા પોતાના પ્રત્યે બતાવવામા આવેલી ભારેમાં ભારે ગેરવર્તણૂક બદલો લેવાની ઇચ્છાથી કદાપિ સભારતા નથી, કે તે ગેરવર્તણૂક યાદ કરીને કોઈ સદ્વર્તણૂક છુપાવતા પણ નથી, અર્થાત્ તેઓ પોતાના પ્રત્યે દર્શાવવામા આવેલો સદ્વ્યવહાર પણ આગળ લાવે છે, એટલું જ નહિ પણ પોતાની સાથે કરવામા આવેલા દુર્વ્યવહારને પણ તેઓ ઉપકાર માને છે, અને તે દુર્વ્યવહાર કરનારની સાથે પણ સદ્વ્યવહાર જ દાખવે છે

ચંદનબાળાના સબંધમાં કોઈ એમ કહે કે તે પરાધીન હોવાથી સઘળું કષ્ટ સહન કરતી હતી, તે શક્તિહીન હતી, તેથી તે બદલો ન લઈ શકી અને નમ્રતા બતાવતી હતી પરન્તુ સતાનિક સુધરી ગયા પછી તો તે પરાધીન કે શક્તિહીન નહોતી રહીને ? તે વખતે

જો તે ધારત તો રથી તથા તેની સ્ત્રી વગેરેના દુર્વ્યવહારનો બરોબર બદલો લઈ શકત, ને તેઓને સખતાઈ બરાબર શિક્ષા કરાવી શકત પરન્તુ તેનામાં બદલો લેવાની કે શિક્ષા કરાવવાની ભાવના ત્યારે જ ઉદ્ભવત કે જ્યારે તેણે તે સઘળા દુર્વ્યવહારોને અપરાધ માન્યો હોત. તેણે કોઈનો કંઈ દોષ જ ન માન્યો. તેથી બદલાબાબતના હૃદયમાં તેઓને શિક્ષા કરાવીને બદલો લેવાની ભાવના જન્મી નહિ. ઊલટો જે રથીને રાજા સંતાનિક કઠોર શિક્ષા કરવા ઇચ્છતો હતો, તેને પણ તેણે અભયદાન અપાવીને સંતાનિકનો ભાઈ બનાવી દીધો.

સંતાનિક સુધરી જવાથી અને તેણે વિનંતિ કરવાથી પણ ચન્દનબાળાએ, જ્યાંસુધી ધનાવહ શેઠ રજા ન આપે ત્યાંસુધી તેનું ઘર છોડી રાજમહેલમાં આવવાની ના પાડી. તેણે સંતાનિકની વિનંતિનો એ જ ઉત્તર આપ્યો કે હું તેમને ત્યાં વેચાઈ છું માટે હું આવવા માટે સ્વતંત્ર નથી. જો તે ધારત તો શેઠાણીની દુષ્ટ વર્તણૂક જાહેર કર્યા વગર પણ એમ કહી શકત કે મારા લીધે સાડાબાર કોડ સોનામહોરોની વૃદ્ધિ થઈ છે તેથી વીસ લાખ સોનામહોરોનું મારા પરનું કરજ હવે રહ્યું નથી પરન્તુ ચન્દનબાળા તો એમ માનતી હતી કે મારે લીધે કંઈ લાભ થાય તે લાભનો અધિકાર મને ખરીદનાર વ્યક્તિને છે એ તેનું જ ભાગ્ય ધનમાં આવ્યું છે માટે વધેલી સોનામહોરોની વૃદ્ધિથી હું ઋણમુક્ત થઈ શકું નહિ.

રક્ષણ કરનાર વ્યક્તિ, જો દુઃખ વખતે રક્ષણ કરવાનું છોડી દે, આશ્રિતને તજી દે તો સુખ વખતે જ્યારે રક્ષણ કરનાર મળે છે ત્યારે તેને ઠપકો તો આપવામાં આવે છે જ તેને એમ તો કહેવામાં આવે છે કે જ્યારે અમારા રક્ષણનો ભાર તમારા ઉપર હતો, તો પછી તમે અમને દુઃખમાં મૂકીને કેમ ચાલ્યા ગયા? તમે અમને છોડીને ચાલ્યા ગયા, તેથી અમુક અમુક નુકસાન થયું તથા અમુક અમુક પ્રકારનાં કષ્ટો સહન કરવા પડ્યાં.

સામાન્ય માણુસો ઓછામાં ઓછો આટલો ઠપકો તો આપે જ. દધિવાહન પણ આ ઠપકાને પાત્ર તો હતો જ. જો ચંદનબાળા ધારત તો દધિવાહનને થોડો ઘણો ઠપકો આપી શકત. તે કહી શકત કે હવે રાજ્ય લેવા માટે તો આવ્યા, પણ દુઃખ વખતે મને તથા મારી માતાને છોડીને ચાલ્યા ગયા હતા, જેથી આવી આવી દુખદ ઘટના બની વગેરે. જો ચંદનબાળાએ પોતાના પિતાને આવી રીતે ઠપકો આપ્યો હોત, તો દધિવાહન પાસે આ ઠપકાનો કાંઈ જવાબ ન હતો પરન્તુ ચંદનબાળા ક્ષુદ્ર વિચારની ન હતી. તે જાણતી હતી કે ખરુ જોતાં કોઈ કોઈનો રક્ષક નથી, પણ પોતે પોતાનો જ રક્ષક છે. જે પોતે પોતાનું રક્ષણ નથી કરી શકતો, તેનું રક્ષણ કોઈ પણ કરી શકતો નથી આવી સ્થિતિમાં હું પિતાજીને શા માટે ઠપકો આપુ ! તેમનો વાંક શો છે ! આ જાતના વિચારને લીધે ચંદનબાળાએ દધિવાહનને જરા પણ ઠપકો ન આપ્યો, બલ્કે જ્યારે દધિવાહન પોતે ખેદ તથા પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો, ત્યારે ચંદનબાળાએ પોતાના ઉપદેશથી તેને ધૈર્ય આપ્યું.

દુઃખ સહન કર્યા પછી માણસ સુખ મેળવવાની અભિલાષા કરે છે એવા ઘણા જ થોડા માણસો જોયા હશે, કે જેઓએ દુઃખ સહન કર્યું હોય અને પછી જે સુખ મળી રહ્યુ હોય તેનો ત્યાગ કર્યો હોય. પણ મોટે ભાગે મનુષ્યો સુખની આશાએ જ દુખ ભોગવે છે એ વાત અલગ છે કે કોઈ આ લોકના સુખ માટે અને કોઈ પરલોકના સુખ માટે દુઃખ ભોગવે, પણ દુઃખ ભોગવવાનો હેતુ તો સુખ મેળવવાનો જ રહે છે રાજમહેલ છોડયા પછી ચંદનબાળાએ અનેક દુઃખો ભોગવ્યા હતા તેને દાસીની જેમ બધુ કામ કરવુ પડયું હતું તે સાથે જ અનેક અસહ્ય આક્ષેપો—કટુ વચનો સહન કરવાં પડયાં હતાં આ પ્રકારના કષ્ટો સહન કર્યા પછી તેના હૃદયમાં સાંસારિક સુખો ભોગવવાની ઇચ્છા ઉદ્દભવી શકતી હતી, પરન્તુ તેણે, દધિવાહન, સંતાનિક તથા મૃગાવતીનો આગ્રહ હોવા છતા

શીલતા, કાર્યદક્ષતા અને સ્વામી-ભક્તિ, સેવકોને માટે એક આદર્શ-રૂપ છે. તેની નમ્રતા, પ્રિયભાષિતા, પવિત્રતા અને ધર્મભાવના, તથા તેનું ધૈર્ય, સાહસ, અહિત કરનાર પ્રત્યે પણ સદ્‌ભાવના અને ત્યાગ મનુષ્યમાત્રને માટે કલ્યાણકારી આદર્શ છે નિયમોનુ પાલન કરવા માટે, નિયમનો ભંગ કરનારને ઉચિત દંડ આપવા માટે, તેમ જ સાધ્વી સમાજની પવિત્રતાને અજિત રાખવા માટે તેણે કરેલું કાર્ય સાધુ-સાધ્વીઓને માટે આદર્શરૂપ છે, આ પ્રમાણે આ કથા ગૃહસ્થો તથા ત્યાગીઓ, એ બંનેયનું કલ્યાણ કરનારી છે. આ કથામા આવેલા ઉત્તમ વિચારો તથા કાર્યોને જે કોઈ ગ્રહણ કરશે, તે પોતાનુ તથા જનતાનુ કલ્યાણ કરી શકશે.

એક બીજી વાત છે. આ ધર્મકથા છે, ઈતિહાસ નથી ધર્મ-કથાની વાતો શ્રદ્ધા તથા વિશ્વાસ પર જ આધાર રાખે છે. જેઓ તે પર શ્રદ્ધા—વિશ્વાસ કરે છે, તેઓને માટે તો ધર્મકથા લાભદાયક નીવડે છે, પરન્તુ જેઓ તે પર અવિશ્વાસ કરે છે, તેની ઇતિહાસ સાથે તુલના કરવાની ચેષ્ટા કરે છે, તેના હાથમા કેવળ શંકાઓ જ આવે છે, તેને લાભપ્રદ તત્ત્વ મળી શકતું નથી. માટે ધર્મકથાને ઇતિહાસ દૃષ્ટિએ જોવી ઉચિત નથી. ધર્મકથાને તો શ્રદ્ધા તથા વિશ્વાસની દૃષ્ટિએ જ જોવી જોઈએ

આ કથાના વિષયમાં પ્રાચીન આચાર્યોનુ જે સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે, તેને વિસ્તૃત રૂપ આપવામાં આવ્યુ છે અને ક્યાક ક્યાક તેમા પરિવર્તન પણ કરવામા આવ્યું છે. ધર્મકથાનો ઉદ્દેશ, સમય પ્રમાણે જનતામા જાગૃતિ લાવવાનો અને ચરિત્રદ્વારા જનતાને યોગ્ય સદ્‌બોધ આપવાનો જ હોય છે.

અસ્તુ

સમાપ્ત.